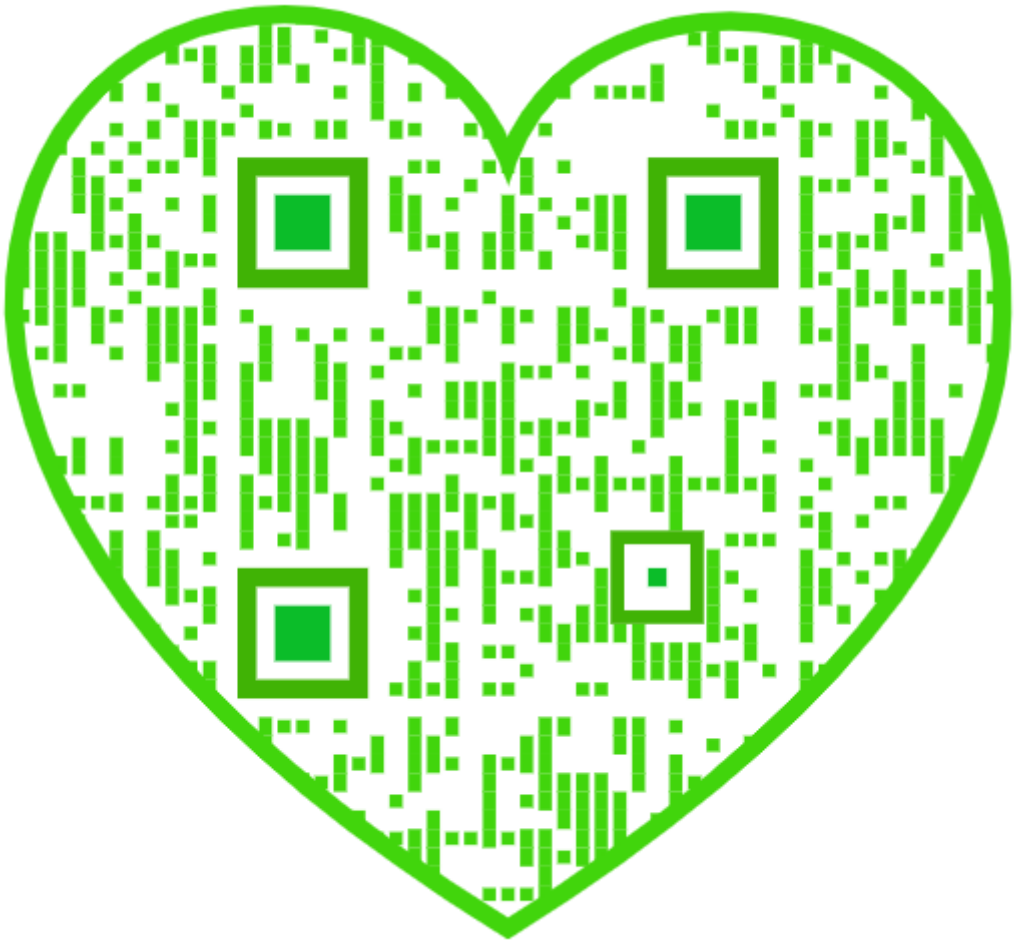

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-EEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1902.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit. *De imit. Chri.* L. I, C. XV, 25. *(Onze Wachter.)*

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.

(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poort
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89)
* CIↃDCDII *
WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET HONDERD-EEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(N.B. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt.)

Bladz.

De bakermat der sprookjes. 1
Dr. JOS. SCHRIJNEN.

Over Bilderdijk 16
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

Bijzondere universiteiten in Nederland 34
Dr. J. VAN GORKOM.

Over het Fransche tooneel in de middeleeuwen 97
FR. MADOU.

Urundi (I. Het Land; II. Het Volk; III. De Taal) 115
J. VAN DER BURGT.

Geloof en Wetenschap in het leven van Kardinaal Wiseman 135
p. J. V. DE GROOT, O. P.

Christelijke kunst en Fra Angelico 176
J. J. WEVE.

Een woord over kunsttheorieën.
I. 192
II. 289
A. N. MUTSAERS. Pr.

Bladz.

Een Katholieke universiteit of niet? 253
J. M. L. KEULLER.

Veronica 272
J. C. v. d. LOOS.

***In memoriam Prof. Mgr. J. de Bruyn** 334
P. ZWART.

***Annuniatio.** 335
P. v. D.

***Sint Joseph** 336
H. J. M. DONDERS.

Bibliographische mededeelingen over de Dietsche vertalingen der „Imitatio Christi" (Met drie uitslaande bijlagen) 357
Dr. C. G. N. DE VOOYS.

Openbaring en rede. Een referaat van Dr. A. Kuyper Jr. . . 383
Th. F. BENSDORP, C. SS. R.

Van 'n Mosroosje 396
A. J. M. DONDERS.

De materialistische geschiedenisopvatting en de moderne wetenschap 431
J. D. J. AENGENENT.

Guido Gezelle. I 448
A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

Naar Rome 471
Dr. G. BROM.

***Vertolking van het laatste gedicht van Z. H. Leo XIII** 486
A. N. MUTSAERS, Pr.

***Mei** 488
A. J. M. DONDERS.

Bladz.

NIEUWE UITGAVEN.

W. VAN NEYLEN, *Beknopte geschiedenis der Nederl. letterkunde* . 54
E. H. R.

J. A. F. KRONENBURG, *Neerlands Heiligen in de middeleeuwen*, Dl. IV. — *Neerlands Heiligen in latere eeuwen*, Dl. I. . . . 217
J. H. A. THUS.

Dr. S. REINSTADLER, *Elementa philosophiae scolasticae.* Vol. II . 223
Dr. L. H. v. THUYL.

V. CATHREIN, *Die Frauenfrage* 233
SIMON BOERS.

Het levensrecht der ongeboren vrucht. Strijdschriften van Prof. HECTOR TREUB, Dr. H. VAN OPPENRAAY S. J. en Prof. Dr. TH. M. VLAMING 240
A. M. C. VAN COOTH.

J. R. v. d. LANS, *Verzamelde Novellen* 243
J. C. v. d. LOOS.

E. VAN SPEIJBROECK, *Quelques traits de la vie du Très Rév. Père Paul de Mol* 244
V. A. SPRENGERS.

J. TH. BEYSENS, *De ontwikkelingsgeschiedenis der organische soorten van het standpunt der scholasticke wijsbegeerte* 337
J. M. L. KEULLER.

G. KURTH, *De Kerk van Christus bij de keerpunten der geschiedenis. Met een voorwoord van* Dr. G. Brom 341
A. M. C. VAN COOTH.

J. A. C. CHOLLET, *La vie surnaturelle* 352
J. M. L. K.

V. ZAPLETAL, *Grammatica linguae hebraicae* 354
p. fr. ALB. D.

Fr. BRANDSCHEID, *Novum Testamentum graece et latine* 399
J. VAN DEN DRIES.

Bladz.

P. H. BUONPENSIERE, *Commentaria in I. P. Summae theologieae S. Thom. Aq.* 418
p. B. D. VAN BREDA, O. P.

D. MAJOLO DE CAIGNY, *De genuino morali systemate S. Alph. dissertatio irenico-critica* 424
J. M. L. K.

P. NILKES, *Te wapen tegen het moderne ongeloof* (tweede gedeelte) bewerkt door TH. C. A. STAM 427
A. M. C. v. C.

U. CHEVALIER, *Le St. Suaire de Lirey-Chambéry-Turin et les défenseurs de son authenticité* 429
A. M. C. v. C.

P. GAUDENTIUS, *Euchologium* 489
Dr. L. VAN THUIJL.

J. M. L. KEULLER, *Schuld, plicht en straf* 495
Dr. TH. M. VLAMING.

D. MERCIER, *Logique* 498
J. TH. BEYSENS.

Het Jaarboekje van Jos. Alb. Alberdingk Thijm. Nieuwe Reeks . 500
A. M. C. VAN COOTH.

G. SEGERS, *Bij de Kempenaars* 512
M. S.

H. VAN NOUHUIJS, *De Wapensmid en zijn Zoon*. 513
M. S.

Bladz.

REPLIEK EN DUPLIEK.

Niet overtuigd 59
Mr. S. J. VISSER.

Antwoord aan Mr. S. J. Visser 81
J. D. J. AENGENENT.

DE BAKERMAT DER SPROOKJES [1]).

»Zij worden heel niet gemaakt; zij groeien, zij vallen uit de lucht, zij vliegen als herfstdraden over land, nu hier, dan daar heen; op duizenden plaatsen tegelijk worden ze gezongen . . .". Zóó teekent ons Storm de liederen, die meeleven het leven des volks.

De lotgevallen van het volkslied deelt het sprookje. Aan ruimte noch tijd gebonden zwerft het rond, raadselachtig in zijn oorsprong, raadselachtig vaak in zijn plotseling verdwij-

1) Sprookjes-litteratuur: Pol de Mont en A. de Cock, *Vlaamsche Wondersprookjes* (Gent–Deventer, 1896); J. G. v. Hahn, *Griechische und Albanesische Märchen* (Bonn, 1864); Krauss, *Sagen und Märchen der Südslaven* (Leipzig, 1883—84); Bartsch, *Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg* (Wien, 1880); Dähnhardt, *Naturgeschichtliche Volksmärchen* (Leipzig, 1898); Emmy Schreck, vert. v. *Finnische Märchen* (Weimar, 1887); David Brauns, *Japanische Märchen und Sagen* (Leipzig, 1885); Franz Linnig, *Deutsche Mythen-Märchen* (Paderborn, 1883); Cosquin, *Contes populaires de Lorraine* (Paris, 1886); Maspero, *Contes populaires de l'Egypte ancienne* (Paris, 1882); Harry Jannsen, *Märchen und Sagen des esthn. Volkes* (Leipzig, 1885); Bleek, *Reineke Fuchs in Africa*, 1870; Asbjörnsen und Moe, *Norwegische Märchen*, Duitsche vert. 1847; Beckenstedt, *Wendische Sagen, Märchen u. abergläub. Gebräuche*, 1880; Grimm, *Kinder- und Hausmärchen*, 1888; Kuhn, *Märkische Sagen und Märchen* (Berlin 1843); Panzer, *Beicrische Sagen u. Bräuche* (München, 1845—55); Birlinger, *Aus Schwaben* (Wiesbaden, 1874); Kremnitz, *Rumänische Märchen* (Leipzig, 1882); Waldan, *Böhmisches Märchenbuch* (Prag, 1860); Wislocki, *Märchen und Sagen der Transsilvanischen Zigeuner* (Berlin, 1886); Simrock, *Deutsche Märchen* (Stuttgart, 1864); Callaway, *Nursery tales, traditions aud histories of the Zulu's* (London and Natal, 1868) enz.

Nog verzamelden Klimo de *Hongaarsche*, Carnoy en Nicolaides de *Asiatische*, Ralston de *Russische* sprookjes, Sébillot die van *Bretagne*, Gonzenbach de *Siciliaansche*, Afzelius de *Zweedsche*, Bergmann die der *Kalmukken*, Pleyte die der *Battalanden*. Deze lijst kon nog belangrijk vermeerderd worden. Wij deden slechts een greep uit het waarlijk overweldigend materiaal.

nen; nu eens geblakerd door tropischen zonnebrand, dan verkleumd door het striemen van den noordwind, — maar steeds het aanminnige, blonde kind des volks, steeds de weldoende lichtfee, die hutten en paleizen met haar hemelgaven binnenzweeft.

Raadselachtig, nimmer omlijnd zijn de wegen der sproke: straks hecht zij zich vast aan de ijle masten der zeebouwende schepen, dan weer verzelt ze het stoomros in zijn vliegende vaart, volgt ze het trage spoor der karavanen op hun monotonen tocht door de woestijn. Overal waar menschen wonen en menschen omzwerven, strekt zich uit haar rijk: alle landen en zeeën en stammen doorkruist ze op haar vaarten, 't zij in de plechtwade van het epos, 't zij in het stralenkleed der mythe, — een andermaal in het schamele omhulsel van het volksverhaal, maar ook dàn niet zonder lieflijke majesteit, zonder frissche bekoorlijkheid.

Het sprookje heeft men genoemd »eene anonieme schepping der volksfantasie". Doch hier rijst de vraag: heeft er èèn bevoorrecht volk bestaan, rijker met fijn gevoel en stoute verbeeldingskracht bedeeld, èèn volk, dat de teer-bezielde stof aan duizenden en duizenden ter verwerking heeft overgeleverd? Was het oorspronkelijk slechts èène tooverfee, die met haar godengiften rondzwierf, of kruisten reeds van den beginne duizenden harer zusters elkaar dagelijks op haar tochten? Maar is dit het geval, hoe dan de wonderlijke overeenstemming te verklaren van wezen, van vormen, van tint, ja, van nuance?

Want sprekend is deze gelijkenis. De kleine kleuter, die met open oor naar de *Sprookjes van Moeder de Gans* luistert, vermoedt zeker niet, dat deze verhalen hunne parallellen hebben bij alle Indo-Germaansche volken; dat de schurkerijen van Reintje bij de Zoeloe's bekend zijn; dat Kaffers, Samojeden en Kalmukken vertelsels bezitten als die van Tijl Uilenspiegel en Hans den Reuzendooder. Naar alle waarschijnlijkheid was zich hiervan ook Charles Perrault niet bewust, toen hij in 1697 onder den naam van P. Darmancour zijn *Contes de ma mère l'Oye* in het licht gaf. Shakespeare, die in

zijn *King Lear* een geliefd volksthema behandelde, kon stellig niet vermoeden, dat in tal van andere Europeesche landen het verhaal gangbaar was, hoe een jongere zuster, bij haar oudere zuster achtergesteld, ten slotte alleen de verpleegster en steun haars vaders blijft. Veelal ook verschijnt Asschepoetster in deze omlijsting. En zou het den grooten Engelschen dramaturg niet verbaasd hebben, had men hem meegedeeld, toen hij Shylock, den meedoogeloozen bloedhond met zijn onmenschelijken eisch, teekende in somber-grauwe brandlijnen met gloeiend stift, dat in het verre Servië een sprookje leefde van een Joodschen geldschieter, die zich het recht voorbehoudt, zijn schuldenaar een stuk ter grootte van een drachme uit de tong te snijden? Ook de Servische Porcia vordert, dat dit stuk j u i s t de grootte van een drachme hebben moet [1]).

Onbeperkt en onaantastbaar is de heerschappij van het sprookje. Het thema van Amor en Psyche, door Calderon niet te gering geacht om het in een *Auto Sacramental* te vereeuwigen, door Rafaël op doek gebracht, door Thorwaldsen en Canova belichaamd in het kille marmer, vindt wel zijn klassieken oorsprong in den *Gouden Ezel*, een roman van den Romein Appuleius, die zeker ook de namen van Amor en Psyche uitdacht; maar de grondvorm is aan tallooze volken bekend. Bij Germanen, Slaven, Grieken, Albaneezen, Rumenen, Italianen, Kelten, ja, bij de Kalmukken kort men de lange avonden door verhalen als volgt.

Daar was eens een koning en eene koningin, die hadden drie dochters. De brave, onschuldige — meestal de jongste — werd, o gruwel, door haar vader tot vrouw gegeven aan een grimmig monster. Geduldig droeg ze haar lot; vaak echter zwichtte zij voor menschelijke zwakheid en telkens moest ze haar vergrijp zwaar uitboeten. Doch eindelijk vat ze liefde op tot haar man en op dit oogenblik werpt deze zijne gedaante van draak — leeuw, beer of wolf — af, en verschijnt in jeugdig-stralende schoonheid. »Diese Sage", zeggen de Brüder Grimm, »deutet die Bannung in das Irdische und

---

1) Knappert, *Folklore*, bl. 9.

die Erlösung durch Liebe an. Stufenweise arbeitet sich das Reine hervor; wird die Entwicklung gestört, so stürzt Elend und Schwere der Welt herein, und nur vor der Berührung der Seelen, vor der Erkenntniss in Liebe fällt das Irdische ab". Een eigenaardige trek van dit sprookje, die men elders trouw weervindt, is het, dat de betooverde jongeling des nachts in zijn werkelijke gedaante wederkeert, maar zòò door zijn geliefde niet mag gezien worden.

Prof. Gustaf Meyer verhaalt in een zijner *Essays* [1]), hoe verwonderd hij was, toen hij eensdaags, nog op de banken van het gymnasium, de Breslausche vertaling der *Duizend en een Nacht* doorsnuffelde en daar, zoo waar, het verhaal van Ulysses en den wreeden Polyfemus weervond. Homerus en sprookjes! Het leek wel majesteitschennis, zoo iets te denken! En toch, het stond er: Op zijn derde reis leed Sindbad en zijn gezellen schipbreuk, redde zich op een eiland en bereikte een prachtig paleis. Bij avond treedt er een vreeselijke reus binnen, groot als een palmboom, en midden in het voorhoofd vlamt één enkel overgroot oog. Achtereenvolgens begint hij nu de scheepsgezellen op te peuzelen, tot eindelijk Sindbad met de negen moedigsten den slapenden cycloop met een gloeiend braadspit het oog uitboort en dan ijlings op in der haast getimmerde vlotten het ruime sop kiest. Maar de reus slingert hun geweldige rotsblokken na, en allen, buiten Sindbad, komen om. — Naderhand kwam Meyer tot de ontdekking, dat het Homerisch verhaal als sprookje ook in Esthland, Finland, Turkije en Siberië omdoolde.

Soortgelijke verwondering moet zich van heel het lezend publiek hebben meester gemaakt, toen de Grimm's in 1812 hun *Kinder- und Hausmärchen der Deutschen* in het licht gaven. Machtig was de uitwerking van den door hen gegeven impuls. Al was hun hoofdstreven, dezen sprookjes-schat te maken tot gemeengoed voor heel Duitschland, toch deed ook de vergelijkende sprookjeskunde met het boek haar intrede

---

1) *Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde* (Berlin, 1885) S. 216.

in de wetenschappelijke wereld. Met onverdroten ijver toog men aan het werk, het folklore van Europa en van niet-Europeesche gewesten werd met nauwlettenden ijver doorzocht, doorwroet, en wel met dit verblijdend gevolg, dat op het oogenblik alle kultuur- en het meerendeel der niet-kultuurvolken één of meer verzamelingen bezitten van hun sprookjes, sagen en legenden.

Verrassend waren de resultaten, treffend de onderlinge overeenkomst. Doch die overeenkomst sprong te meer in het oog, naarmate het materiaal, ook in lokale uitgebreidheid, aangroeide. Vandaar dat de algeheele bloei der vergelijkende sprookjeskunde niet dagteekent vóór de opkomst der anthropologie, vertegenwoordigd door Bastian, Waitz, Tylor, Andrew Lang e. a. In steeds klimmende mate groeide nu ook de weetlust aangaande de bakermat dier »anonieme scheppingen der volksfantasie".

Twee vragen dient men hier wèl te onderscheiden: Hoe, op welke wijze zijn de sprookjes ontstaan? en Waar zijn ze gevormd?

De eerste vraag, die eng met de wordingssystemen der mythen samenhangt, werd elders door mij besproken [1]). Hier meen ik derhalve te kunnen volstaan met de volgende summaire opmerkingen.

Sprookjes hebben hunne wording *niet*, of liever *niet alleen*, aan de letterkunde te danken. Het ligt reeds in den aard der zaak, dat de letterkunde meer uit den volksmond, dan het volk uit de letterkunde overneemt. Trouwens, door zulk eene oplossing wordt het vraagstuk slechts verschoven. Als de sprookjes uit de letterkunde stammen, hoe komt dan de letterkunde er aan? En eindelijk, het overgroote aantal sprookjes bij natuurvolken, wien alle letterkunde ten eenemale vreemd bleef, drukt heel deze hypothese den bodem in.

Evenmin kan volgehouden worden, dat het sprookje voor het meerendeel niets anders is dan het »moderne patois" der

---

[1]) Zie mijn opstel *Mythologie en Folklore*, Dl. CXV, blz. 130—153.

mythologie, de laatste en jongste vorm bepaaldelijk eener natuurmythe [1]). Deze meening, die in eng verband staat met het naturalistische systeem van Max Müller, schijnt volstrekt geen rekening te houden met de vondsten der reeds door Mannhardt geïnaugureerde anthropologische school. Deze toch bracht het bestaan van nog zoovele andere mythen-vormende faktoren dan de natuurbeschouwing aan het licht: animisme, bestaande zeden en gebruiken, euhemerisme, 's menschen scheppende fantasie. Ook is het sprookje niet altijd de *detritus*, de afgesloten vorm, het diamantgruis der mythen van eertijds. Bij de niet-kultuurvolken zien wij, hoe vaak omgekeerd de mythe zich ontwikkelt uit het sprookje: de sproke kan derhalve de praehistorische, embryonale vorm der mythe zijn, want ook zij maakt deel uit der zoogenaamde *basse mythologie*.

De lentezon, die de aarde uit haar verstijving roept, kan het aanzijn schenken aan een zonnemythe, maar ook aan sprookjes als dat van de Schoone Slaapster in het Bosch, door den prins uit haar slaapt gekust, en hetzelfde geldt voor de vertelsels van Klein Duimpje, Blauwbaard enz.

Als de natuurmensch bij het neerdwarrelen van de sneeuwvlokken zei, dat de goede God zijn ganzen plukte — eene nog thans gangbare uitdrukking — dan kon dit gezegde, deze voorstelling van een natuurproces, het begin eener natuurmythe zijn, maar evengoed van een sprookje, dat onafhankelijk vàn, — zij het ook parallel mèt een mythe kon voortleven, die in soortgelijke natuurbeschouwing wortelde.

* * *

Ter beantwoording der tweede vraag: »W a a r werden de sprookjes gevormd," dient men twee hoofdgroepen wèl te onderscheiden.

Bij een groot aantal sprookjes berust de overeenkomst op

---

[1]) Dit systeem huldigden o. a. nog artikelen als die van M. A. Perk: *De Sprookjes van Moeder de Gans*, in *De Gids*, 1882, III, bl. 237 vlg. Een belangrijk deel wordt daarentegen aan de anthropologische beschouwing ingeruimd door Prof. J. van der Vliet: *Ezelsproken*, in *De Gids*, 1894, II, bl. 452 vlg. en Prof. J. S. Speijer: *De Maan in Nood*, in *De Gids*, 1892, III, bl. 520 vlg.

eene gemeenschappelijke denkwijze des volks, op eene overeenkomstige openbaring der volksziel. Veelal zijn zij, geheel of ten deele, de zonrijpe vrucht van de overal zich-gelijkblijvende verbeeldingskracht des menschen, vaak ook het dichterlijke, in den tooverglans van het wonderbaarlijke gehulde antwoord van een redeneervermogen, dat steeds dezelfde paden volgt, en wel op gelijkluidende vragen, door overeenkomstige faktoren gewekt. Zòò beschouwd, vormt de vergelijkende studie der sprookjes een onderdeel van de psychologie der volkeren. Ik heb hier vooral die sprookjes-groep op het oog, welke gekenschetst wordt door den drang, de weetgierigheid te bevredigen, bij name een natuurverschijnsel te verklaren. Zij antwoorden op vragen als: hoe komt het, dat het vuur ons dient, de eik getande bladeren heeft, de koekoek zijn eigen naam roept, de kruisbessen stekels hebben, de kraai zwart is, de pad roode oogen heeft, de vleermuis zich overdag schuil houdt, het heidekruid een rossige kleur heeft, de hazenlip gespleten is, de maan vlekken vertoont? Maar ook: hoe komt het, dat de mensch moet sterven, hoe zijn de ziekten ontstaan, hoe werd de aarde gevormd? Men vergunne mij, hier een zinsnede te herhalen, die ik onlangs aan het einde eener studie over deze sprookjes-groep in *Volkskunde* schreef: »Zij spruiten niet slechts voort uit de verbeeldingskracht des volks, maar hebben bij al haar bonte, grillig-fantastische vormen tot substraat eene in den grond der zaak bij beschaafde en niet beschaafde volkeren eensluidende, dus algemeen menschelijke, hetzij ethische, hetzij leerstellige waarheid [1]).

Bij de sprookjes der tweede hoofdgroep kan de overeenkomst echter onmogelijk door het gemeenschappelijke denken en voelen des menschen worden verklaard. Het patroon toch, de bewerking, de bijkomende omstandigheden zijn hier dermate identiek, dat men het bestaan van een bepaald centrum redelijkerwijze niet in twijfel kan trekken.

---

[1]) XIII, afl. 1—2: *Een sprookje bij de Cheyennes.*

Men hoore slechts het volgende volksverhaal, en oordeele. In de Punjâb, verhaalt ons Andrew Lang, in Bretagne, onder de Albaneezen, moderne Grieken en Russen, vinden wij een sprookje, waarin een jong man in het bezit is van een tooverring. Deze ring wordt hem ontstolen en teruggebracht door de hulp van zekere dankbare dieren, waaraan de jonge man diensten bewezen had. Zijn vijand heeft den ring in den mond, maar de dankbare muis steekt haar staart in den neus van den dief, doet hem niezen, en zoo komt de tooverring te voorschijn [1]).

Deze bijzonderheden moeten stellig èèns voor altijd zijn uitgedacht. Doch is het ook mogelijk, den loop van zulk een verhaal stroomopwaarts tot aan zijn oorsprong te volgen?

In vele gevallen ja. Niet zelden is, zooals Max Müller het uitdrukt, de pas van het sprookje overal behoorlijk geviseerd. Elders deelde ik mede, dat La Fontaine's *La Laitière et le pot au lait* in haar oudsten vorm in het Indische *Pantschatantra* te vinden was [2]). Ziehier een ander voorbeeld. La Fontaine putte zijn fabel *Le meunier, son fils et l'âne* uit een verhaal van Malherbe, en vooral uit een grappige vertelling van Poggio. Deze had ze aan Ulrich Boner, een Duitsch-Zwitsersch dichter der XIVe eeuw ontleend. Boner vond zijne stof in *Le miroir des exemples* van Jacques de Vitri († 1250), en deze had ze klaarblijkelijk bij den Arabischen schrijver Ibn-Saïd aangetroffen. Doch om het boeddhistisch karakter van het sprookje wordt de Arabische lezing vrij algemeen als uit Indië afkomstig beschouwd [3]).

Overgroot is het aantal sprookjes, die uit Indië stammen, die wij bij name in het Jâtakaboek — een van de heilige boeken der zuidelijke Boeddhisten, in het Pâli geschreven — weervinden. Verwonderlijk is de verre verspreiding dezer boeddhistische verhalen. »Dat men ze terugvindt in China of Tibet en andere landen, waarheen de (boeddhistische)

---

1) Andrew Lang, *Onderzoek*, enz., II, bl. 256.
2) *Mythologie en Folklore*, bl. 152, Aanm. 4.
3) *De Gids*, 1884, II, bl. 193, 194.

leer is overgebracht, is natuurlijk", meent S. J. Warren in zijne voortreffelijke studie over de *Heilige Fabels* van Indië [1]). »Ook is het niet wonderbaar dat door de vertaling van 't *Pantschatantra* in Pehlvi, Arabisch, Syrisch, Hebreeuwsch, Grieksch, Italiaansch, Duitsch, Spaansch, de Indische verhalen zelfs bij Lafontaine worden teruggevonden. Dat is merkwaardig en interessant, maar er is niets geheimzinnigs in. Daarentegen heeft het veel van een mirakel en prikkelt in hooge mate de nieuwsgierigheid, als slechts twee of drie schakels zichtbaar zijn en de overige schalmen der keten, die 't Oosten aan 't Westen verbindt, in tijd en ruimte zijn verdwenen" [2]).

Hier ben ik mijn onderwerp reeds vooruitgeloopen en bevind mij te midden der zoogenaamde *Indische hypothese*. Is de overeenkomst tusschen twee sprookjes van dien aard, dat zij niet elk afzonderlijk kunnen ontstaan zijn, dan bestaat de mogelijkheid van een gemeenschappelijk praehistorisch centrum, maar ook van een centrum, dat in de Oude Wereld, bij name in Indië ligt.

De gebroeders Grimm verklaarden de gelijkheid van patroon, die zij in menigte van sprookjes opmerkten, door de grenzen van het gebied der verwante sprookjes te vereenzelvigen met die van het Indo-Germaansche ras. De kiem van al deze volksverhalen niet alleen, maar ook in zekere mate reeds de bewerking, meenden zij, was oorspronkelijk het eigendom van het ongedeelde Arische oervolk, dat naderhand de rijke stof meenam op zijn zwerftochten door Europa en Azië. Maar buiten deze groep geen gelijkheid. W. Grimm is de vader der *Arische theorie*, doch de verbazende aangroei van het materiaal heeft zijn geesteskind al spoedig het leven gekost.

Aan de *Indische theorie* knoopt zich de naam van den grooten sanskritist Theod. Benfey. Nog is men het omtrent Benfey's zienswijze, in de klassieke inleiding zijner vertaling van het

---

[1]) In *De Gids*, 1893, II, bl. 463 vlg.; III, bl. 102 vlg.
[2]) T. a. p. III, bl. 113.

Pantschatantra geuit, niet heel eens: reden, waarom wij de meening weergeven van den man die, naar hij beweert, liever geheel op Benfey steunt, en in ieder geval, de heele Indische hypothese voor zijn rekening neemt. Deze man is Cosquin.

Volgens hem ligt de bakermat der sprookjes, die èèns voor altijd moeten zijn uitgedacht, in Indië, en wel in het Indië der geschiedenis. Dààr spon de spin haar web, dat zijn draden over heel de bewoonde wereld werpt.

Nu is het een feit, dat een groot aantal sprookjes uit Indië tot ons gekomen zijn: door den Indischen tocht van Alexander den Grooten, door de Volksverhuizingen, de Tartaren, de Kruistochten enz. Maar van den anderen kant is het onbetwistbaar, dat er vòòr het tijdperk van het historische Indië in Europa reeds tal van volksverhalen hebben bestaan. Over de prioriteit der Grieksche, in het bijzonder der Aesopische fabels, kan getwist worden. Maar de sprookjes, welke de Homerische gedichten omsluiten of aanduiden, maar het verhaal van Midas met de Ezelsooren en de mythe van Jason, die stellig op een sprookje berust, kunnen onmogelijk aan het historische Indië zijn ontleend. Verder is ook de invloed der letterkunde — zooals reeds gezegd [1]) — door Cosquin niet weinig overschat. Geschreven verzamelingen oefenen op het volk slechts een zeer geringen invloed uit; dit ligt in den aard der zaak. Wanneer alle Europeesche sprookjes door de Indische verzamelingen naar Europa waren gekomen, wat dan te doen met de 42 volksverhalen b. v. uit den *Romulus* van Marie de France, waarvan men, zooals Aug. Gittée ons meedeelt [2]), met volle zekerheid kan verklaren, dat zij reeds in Europa bestonden vóór het verschijnen der vertaalde verzamelingen uit Indië.

Moeilijk vooral is het voor Cosquin met zijn Indische theorie sprookjes te verklaren in Amerika en Afrika b.v., waar men kan bewijzen, dat geen aanraking tusschen de betrokken

---

[1]) Zie bl. 5.

[2]) *Curiosités de la vie enfantine, Etudes de Folklore.* (Paris—Verviers, 1899) p. 199.

volkeren heeft plaats gehad. Hoe kwamen de letterkundige sprookjes van het historische Indië bij de Huarochiri's van Zuid-Peru, hoe eene boeddhistische Jason-mythe op Samoa?[1]) Maar vooral, hoe kwam het oudste ons bekende sprookje, dat van de *Twee Broeders*, opgeteekend ten tijde van Moses, naar Egypte?

Om het groote belang en de degelijke bewijskracht van dit verhaal willen wij het aan de hand van Andrew Lang[2]) even nagaan; vooraf echter, tot beter begrip, eene onontbeerlijke opmerking.

Sprookjes kunnen, naar wij boven meedeelden[3]), algemeen menschelijke bestanddeelen bevatten. Dergelijke bestanddeelen, in Indische en niet-Indische sprookjes aangetroffen, voeren tot het *negatieve* resultaat, dat de niet-Indische sprookjes ook elders kunnen zijn uitgedacht. Men spreekt zelfs van sprookjes--atomen, die zich min of meer willekeurig zouden hebben samengevoegd. Verschillende geleerden, als J. G. v. Hahn, Baring Gould en vooral Gomme in zijn *Handbook of Folklore* (London, 1890) hebben getracht genoemde bestanddeelen tot bepaalde formules terug te brengen. Karl Knortz[4]) geeft de volgende: De formule van Amor en Psyche; van de Zwaanjuffer; van Penelope en Goedroen; van Genoveva; van het Levenselixer; van het Slangenkind; van den Bond met den Duivel; van Lear; van Rhea-Sylvia; van Asschepoester; van de Vormverwisselingen (als van mensch in dier); van de Sfinx[5]); van den Botterik[6]); van Blauwbaard; de Draak-formule en die der Dankbare Dieren. Eene afzonderlijke groep vormen de kosmo-

---

[1]) Lang, *Onderzoek* enz. II, bl. 270.

[2]) T. a. p., bl. 258 vlg. Echter wil ik mij niet streng aan zijn *bespreking* van het sprookje houden.

[3]) Bl. 7.

[4]) *Was ist Volkskunde und wie studiert man dieselbe?* (Altenburg, 1900) S. 29 vlg.

[5]) Knortz noemt ze: *die Zähmungsformel.* Weerbarstige vrouwen en monsters worden door sluwheid of geweld bedwongen.

[6]) Hiertoe behoort ons sprookje van *Dertien, Jan den Boer, Sterken Hans* of *Wolfjonk.* Deze laatste benaming duidt op eene vermenging met de Romulus--formule.

gonische sprookjes, die den weetlust trachten te bevredigen aangaande den oorsprong der dingen. Hierbij voegen wij nog de formule van Bellerofon.

Het sprookje verhaalt dan, hoe er eens twee broeders waren; de oudste heette Anapou, de jongste Bitiou. Anapou was gehuwd en Bitiou woonde bij hem in als knecht. De echtgenoote van Anapou nu biedt zich eensdaags, doch zonder gevolg, aan haar schoonbroeder aan en beschuldigt hem zelf, haar belager te zijn. — Hier hebben wij, zegt Lang, de *spretae iniuria formae;* eer wij iets van het historische Indië weten, komt zij voor bij Homerus in het verhaal van Bellerofon [1]). Het resultaat is echter slechts negatief.

»Toen de oudste broeder de beschuldiging vernam, werd hij grimmig als een panter uit het Zuiden en hij wette zijn mes en legde zich in hinderlaag achter de deur. En bij het ondergaan der zon, kwam Bitiou, met het vee, maar de koe, welke vóór hem liep, zeide telkens: »Daar staat uw oudere broeder met een mes gereed om u te dooden".

»En hij zag den voet zijns broeders onder de deur en hij vluchtte, en zijn broeder achtervolgde hem; en hij riep Ra aan, en Ra verhoorde hem en deed een groot water, vol van krokodillen, tusschen hem en zijn broeder ontstaan".

Den volgenden morgen vertelt Bitiou dan zijn broeder de waarheid en zegt, dat hij naar de vallei der acacia's zal gaan: »en ik zal mijn hart in een acacia-boom zetten, en als men den boom omhakt en mijn hart breekt, zoek het dan zeven jaar lang en leg het in een vaas met water. Dan zal ik herleven en het kwaad vergelden, dat mij gedaan is. En een teeken, dat het kwaad mij overkomen is, zal zijn, dat de beker bier in uwe hand plotseling troebel wordt".

»Daarop strooide de andere broeder stof op zijn hoofd en besmeerde zijn gelaat en, thuis gekomen, doodde hij zijne booze vrouw".

De goden maken nu een vrouw voor Bitiou, aan welke hij zijn geheim vertelt, dat hij zal sterven, als zijn hart uit den

---

1) *Il.* VI, 155—170.

acacia-boom valt. De Pharao, door een aangespoelde haarlok op haar verliefd, wil echter deze vrouw huwen. Zijn boden begeven zich naar de vallei der acacia's en het antwoord van Bitiou's echtgenoote luidt: »Eerst moet gij mijn man dooden". Dan toont zij hun den acacia-boom, de boden snijden de bloem af, die het hart van Bitiou bevat, en hij sterft.

»Nu geviel het, dat de broeder van Bitiou een beker met bier in zijne hand hield en zie het bier was troebel. En hij zeide: »Ach mijn arme broeder" en zocht zijns broeders hart en vond het in de peul van de acacia. En hij legde het in een vaas met helder water, en Bitiou dronk ervan en zijn hart keerde op zijne plaats terug en hij herleefde".

Hier ontmoeten wij tal van algemeen menschelijke bestanddeelen: de dankbare dieren (de koe), de scheidende stroom vol van krokodillen tusschen de beide broeders, het troebel worden van het bier als *signum sympatheticum*, het vertellen van het geheim des levens enz. Zij staan in zoover buiten de kwestie. Doch wat te zeggen van deze intrigue: de jongste broeder plaatst zijn hart in eene acacia, dat de oudste broeder moet zoeken en in eene kruik met water moet leggen, opdat zijn broeder herleve? Hiervan komt een hoogst merkwaardige parallel voor in een verhaal der Hottentotten: Een meisje werd door een leeuw verslonden. Haar hart wordt nu uit de maag van den leeuw gehaald, in een kalebas met melk geplaatst, en het meisje keert tot het leven terug.

Luidens het sprookje veranderde Bitiou naderhand nog in den stier Apis en in een persea-boom, opgegroeid uit het bloed van den stier. Zijn echtgenoote liet den boom omhakken kreeg een splinter in haar mond, werd zwanger en baarde een zoon. En dit kind was weer Bitiou. Op rijperen leeftijd liet hij zijne vrouw ter dood brengen, ontbood zijn ouderen broeder en maakte hem tot een vorst in Egypteland. Zòò wordt ook Marjatta zwanger in de *Kalewala*, het groote heldendicht der Finnen; en luidens eene Lydische mythe, groeide er, toen de goden Agdestis gedood hadden, uit een droppel van zijn bloed een amandelboom.

Welnu, soortgelijke denkbeelden, zegt Lange, die niet meer

dan èèns kunnen worden uitgedacht en parallellen vinden in tal van sprookjes, over heel de aarde verspreid, werden te boek gesteld ten tijde van Ramses II, ongeveer veertien eeuwen vòòr onze jaartelling, lang voordat Indië eene bekende geschiedenis had. En wie zal ons zeggen hoelang dit sprookje reeds bestond, voordat de Egyptenaar Ennànà het opteekende? Is Maspero's bewering juist, dat de Osiris-mythe niet anders dan eene ontwikkeling van het Bitiou-sprookje is, dan klimt dit op tot het geologische tijdperk.

Zoo komen wij ten slotte als vanzelf tot de *theorie van Bédier*, wiens *Fabliaux* (Paris, 1895) eene inderdaad bevredigende oplossing bracht. Zonder aan sommige sprookjes en sprookjes-bestanddeelen eene groote mate van autochthonie en zelfstandigheid te willen betwisten, heeft toch in een zeker aantal gevallen ontleening plaats gehad; doch niet uit èèn *bevoorrecht* centrum, niet door overwegenden invloed der letterkunde, niet op èèn gegeven tijdstip der geschiedenis. Bij alle volkeren kunnen sprookjes wording en wasdom verkrijgen, en zoo gebeurt het, dat van uit *verschillende* milieu's, veelal bezwaarlijk nader aan te duiden, tal van sprookjes de grenzen hunner bakermat overschrijden en zich tooien met de nationale dracht en aannemen de eigenaardige denk- en zegswijze van de meest onderscheiden volkeren [1]).

Dit omzwerven der verschillende stammen en het uitermate drukke verkeer der latere tijden vooral geeft verder den sleutel ter verklaring van het probleem der raadselachtig-verre verspreiding der sproke-stof. Handelsbetrekkingen en oorlogen zijn en waren steeds machtige faktoren. Volksverhuizingen en Kruistochten waren van onberekenbaren invloed. Perzen en Arabieren brachten de sproke naar Sicilië en de Guadalquivir, de woeste horden der Mongolen naar oostelijk Europa. Op de drakenschepen der Skandinavische Vikingers stevende zij naar de Britsche eilanden, en de zegedronken volgelingen van Mahomed voerden haar tot Madagaskar, tot

---

[1]) Vgl. Gittée, t. a. p. p. 122. Deze geleerde uitte dezelfde meening reeds in 1892 in *Volkskunde*, bl. 41. *Suum cuique*!

in het hart van Afrika. China en Japan hebben met het Boeddhisme ook de boeddhistische sprookjes uit Indië ontleend; schipbreukelingen brachten het sprookje van Purûravas en Urvaçî naar Celebes. Wellicht kwamen de bewoners van Zuid-Afrika in aanraking met de Israëlieten ten tijde van Salomon . . .

Doch hier begint het onafzienbaar domein der ethnologie in den engeren zin des woords. Hare vondsten en aanwijzingen alleen zijn bij machte omtrent de herkomst van elk sprookjestype *in het bijzonder* voldoende zekerheid te verschaffen.

Roermond. Dr. JOS. SCHRIJNEN.

OVER BILDERDIJK.

In een mijner artikelen over *Moderne Poëtiek* had ik het volgende geschreven:

> »Neen, niet alle dichters na Vondel zijn rhetorici, en vooral niet alle na Bilderdijk. En zelfs Bilderdijk, al min ik dien »Oude met zijn stroef geplooide trekken" niet — al vindt niet in hem, den Meester,
>
> »bij 't smachten van den boezem,
> Mijn oog de reine taal, die 't voor zijn zielstrek zocht", —
>
> als is me van de honderden lierzangen, die hij neerschreef van den morgen tot den avond — 50 jaren lang — bijna geen enkele geheel genietbaar, wijl het menigvuldig gewemel van sterren en zonnen, het aanhoudend geklink van harpen en cithers, het voortdurend getril van boezem en polsen, een soort van geestes opwinding bewijzen die niet de waarachtige bezieling blijkt, kind van het echte gevoel — Bilderdijk is en blijft toch de dichter van den *Ondergang der eerste wareld*, en dit onvoltooide epos zal voor hem de geleibrief blijven, die hem ten allen tijde de poort der onsterfelijkheid open zal houden".

Van dit oordeel is door den schrijver van *Van Kunst en Historie* in *De Maasbode* »revisie gevraagd". Omdat echter polemiek in couranten, vooral over letterkundige onderwerpen, mijns inziens zeer onverstandig is, bewaarde ik mijn antwoord tot een geschikte gelegenheid en gunstig plaatsje in *De Katholiek*.

Nu spijt het mij voor Bilderdijk en voor zijn vereerder zeer, dat ik geen revisie geven kan. Want ofschoon mijn oordeel wel »summier" (dat wil volgens v. Dale zeggen: in het kort samengevat) moest zijn, was het toch niet met den »Franschen slag" geveld, zooals de daareven nog »gezellig met mij pratende" censor mij vlak-af en ronduit toevoegen wil.... Het was een wel-overwogen en wel-gedocumenteerd oordeel — wat, hoop ik, uit deze bladzijden blijken zal.

Wanneer men aandachtig wat ik schreef overleest, zal men duidelijk er in vinden de volgende beweringen: Bilderdijk is geen groot lyrisch, maar wel een episch dichter, en als zoodanig zelfs een onzer onsterfelijken.... Als lyrisch dichter moge hij enkele zuivere gedichten hebben geleverd, de meeste zijn, in hun geheel genomen, niet echt en dus niet mooi, hoewel sommige gedeelten er van zullen bewaard blijven.

Nu gaat het niet aan, mij wegens deze beweringen te beschuldigen, dat ik een man als Bilderdijk »met een zwaaienden zin" heb afgemaakt, en dat ik de eerste beteekenis van critiek, n.l. schiften, vergeten heb. Haast zou ik deze laatste beschuldiging durven richten tegen mijn censor zelven, die, zooals blijken zal, lier- leer- en epische gedichten zonder aanduiding met elkander verwisselt. Men kan zóó doende mindere grootheden dan Bilderdijk al te gemakkelijk een dwaas en oncritisch oordeel toeschrijven.

Zoo is het ook minstens genomen niet aardig, om, wanneer ik iemand onsterfelijk noem, aan mijn verzekering slechts half geloof te hechten, en mij te verdenken, haar niet te meenen.... Neen! niet »even aan het eind" wordt Bilderdijk de onsterfelijkheid »gegund"; lees andermaal mijn woorden, en bemerk, hoe ik zonder wrevel, blijde, haast met kracht, wijd en breed de poort dier onsterfelijkheid voor den dichter open houd. Niet op een kiertje, niet zóó, dat ze dadelijk weer op slot springt.

Wat echter wel aardig klinkt, is dat mijn revisievrager zich zoo vriendelijk toont om gulweg te bekennen, dat ook hij de volledige dichtwerken van Bilderdijk volstrekt niet in bescherming neemt. Hij zou »gaarne wat van de *Najaarsbladeren*

radicaal zien verdorren; gaarne wat van die Teysterbantsche *Krekelzangen* en *Rotsgalmen* voor goed hooren wegsterven".... Dus keurt hij den geheelen Bilderdijk niet altoos groot en niet altoos dichter. Evenals ik.... Met dit onderscheid, dat ik den epischen Bilderdijk aanvaard, en de ander er nog gaarne den lyrischen — alweer echter met beperking — bij erkend wilde zien. Bij geen van beiden dus een geheel »afmaken" van Bilderdijk, doch we plukken hem maar (sit venia verbo) — mijn censor wat meedoogender en ik wat hardhandiger.

* * *

Wat verder de bijzonderheden der critiek betreft: eerst en vooral moet er op gewezen, dat niet ik, maar mijn criticus zelf, den nadruk legt op Bilderdijk's stroef geplooide trekken. Ik had die bekende regels van Thijm's lied aangehaald, wijl zoo het vers begint, maar tevens had ik er den hoogen lof aan toegevoegd, dien Thijm zijn Meester biedt. Deze regels zijn echter in de revisieaanvrage geheel weggelaten. Doch door die weglating wordt heel en al mijn bedoeling verzwegen, n.l. uit te drukken: ik deel niet de vereering voor Bilderdijk, welke Thijm bezat.

De gansche passage tegen H. Lapidoth-Swarth en alles, wat daarmee samenhangt, kan ik dus gerustelijk voorbijgaan. Maar even moet ik mijn beoordeelaar wijzen op mijn *Intermezzo*, waar ik over Dr. Schaepman, zoover het mocht, het mijne heb gezegd. Doch met klem en nadruk leg ik iedereen het vonnis voor, dat mijn censor vellen durft over de nimfen cupidootjes enz. in Vondels *Geboorteklock*. Is die goden- en godinnenstoet, dien Vondel daar vollevend, dartelend van leven, in rhythmischen jubel voorbij laat trekken... mythologische rhetorica? Maar ik ga — ik moet wel — twijfelen aan de competentie van dezen criticus, die zoo stout en zoo boud over onsterfelijke meesterstukken oordeelt.

Ook omdat hij blijkbaar niet fijn en niet kiesch gevoelt.... Zie, hij speelt mijn verzen tegen mijn beweringen uit en hij zou, zoo zegt hij, Binnewiertz niet willen »afmaken om zijn

ijdele smart, om zijn wilde smart, zijn eenzame smart, zijn bloesemgraf, zijn zwarten levensnacht, zijn jong verbloeid, uitgedroogd hart, om zijn stervensnacht". En dan staat er zoo naïef onder: *Gedichten*, passim!... En dan roemt hij mijn »jonge poëzie" »dikwijls voortreffelijk"....

Na zulke woorden weet men niets te antwoorden. Men zwijgt, bang om luid te spreken, wijl men den zooveel vriendelijkheid openbarenden criticus kwetsen mocht en verzucht stil, voor zichzelven alleen: och! dat mijn poëzie ook door dezen als voortreffelijk geprezen wordt!....

* * *

En nu eischt de revisievrager recht voor Bilderdijk: »Recht voor zijn zangen en zijn lierdichten". Dan volgen zij. Recht allereerst voor zijn *Elius* en voor zijn *Wiel van Heusden*. Als mijn censor even Everts *Gesch. der Ned. Letteren* op wil slaan (3de druk, bl. 260), dan zal hij leeren, dat deze verzen epische zijn: romancen. En daarna gelieve hij te lezen Busken Huet: *Litterarische Fantasiën en Kritieken* (Dl. XXIV, bl. 130 bovenaan), waar *Elius* wordt genoemd »eene gedachtelooze, langwijlige familie-legende". Of liever nog, wat S. Gorter — die inderdaad een vereerder van Bilderdijk is (zie P. v. Hoogstraten's *Studiën en Kritieken*, I, blz. 57 — zegt op blz. 111 zijner *Letterk. Studiën* (3de druk) n.l.: dat in deze dichtsoort (Romancen en Balladen) B. zeker niet het gelukkigst geslaagd is. En voorzeker zal mijn censor die blz. 111 willen aflezen en even op blz. 112 omslaan en daar hooren de rechtspraak op het *Het Wiel van Heusden*: »Vandaar dat... *Graaf Floris de Vierde*, *Het Wiel van Heusden*, bijna onweerstaanbaar tot lachen en parodieeren uitlokken".

Recht voor zijn *Hertog van Enghien*. Dit is inderdaad een lierzang. En die moet ik mooi vinden! De lezer zelf oordeele uit een paar staaltjes van die geijkt-Bilderdijksche lyriek. Midden in het lied, als dus de bezieling naar 't hoogste streeft, jubelt de dichter aldus:

»Staat af! uw poging is verloren:
Hij zegeviert, de vrije Kors!
Maar neen, Europe stond beschoren,
Dat elk de Fransche kluisters torsch!"

En later nog bij hooger gloeiing:

»Help God! wat ijzing! welk ontroeren!
Wat bloed toch spat hem in 't gezicht?
Wat offer zie ik henen voeren,
Wat grafterp rijst daar in het licht?"

En ook:

»Zwijgt, zwijgt nog, laffe vorstenspoken!
Gij vuige slaven op den throon,
Die uit uw hof dit bloed ziet rooken;
Ja, zwijgt, verduurt ook dezen hoon!"...

Men moet maar durven. En Bilderdijk, die zulke bloederige verzen maakte, en mijn censor, die er recht voor vraagt, beiden durven!

Recht vraagt deze vervolgens voor *Napoleon*. Kloos zal hier recht spreken: »Men moet" — zoo zegt hij op blz. 147 van *Veertien jaar enz.* Dl. I, 1ste druk — »men moet zelf, als knaap, onder de bedwelming zijn geweest van de rollende woordenrommeling, den ratelenden rijmenvloed der *Ode aan Napoleon*, om later met volle bewustheid te kunnen gevoelen, hoe ontzettend grof en allerjammerlijkst onontwikkeld de Bilderdijksche rhythmiek is".

Recht voor zijn *Kunst der poëzij*, voor den aanhef van zijn *Schilderkunst*, recht voor het *Buitenleven*. Is het eerste geen leerdicht en het laatste ten slotte geen vertaling? Maar die aanhef van zijn *Schilderkunst*? Zij volge:

»Schaduwen der groote Zangers, die de Aloudheid heeft vergood,

Zweeft gij somtijds nog op de aarde, van het zichtbaar stof ontbloot,
Gij, Amfions, gij, Homeeren! of (is deze beê te stout,
En uw Hemelgloed te hevig voor een boezem, reeds zoo koud!)
Gij dan, zanger van Cyrene! zoo gij 't zalig Geestendal
Nog betoovert, nog verzaligt, met uw gouden Hemelval;
Zoo de luistervaste schimmen zich verdringen bij uw lied,
Zich verliezen, zich vergeten, waar uw ader bruischt en vliet;
Gun, o gun mij dan een vonkjen van het u doortintlend vier!
Gun een naklank van uw galmen aan mijn zwakgestemde lier!
Gun een sprankjen van die volheid aan mijn dorren adersprong,
Die in uw zoo rijke hymnen Febus bakermat bezong!
'k Zing een Godheid, uwer waardig, Delos waardig, en uw toon:
'k Zing de Dichtkunst in haar zuster! 'k zing de kunst van 't zichtbre schoon".

Nu gelieve de lezer na deze verzen nog eens mijn kort oordeel te lezen, en waarschijnlijk zal hij deze regels een aardige illustratie achten bij mijn tekst. Daarom verwondert ondergeteekende zich, hoe mijn censor zóó onvoorzichtig kan zijn om ook dit stukje in zijn recht-lijst op te nemen....

Recht voor zijn *Vreugdezang*.... Ja zeker, dat is Bilderdijk's echte en onvervalschte lyriek evenals *De derde October*. Maar juist die lyriek heb ik bedoeld en daartegen juist mijn beschuldiging van rhetorica gericht. Want deze zangen zijn niet gezongen, maar geschreeuwd, maar gejoedeld, maar gebulderd.... Dàt is geen bezieling, maar opwinding; geen geestdrift, maar brooddronkenheid; geen jubel maar keeluitzetting.... Dàt zijn beelden zonder leven, zonder wezen, dat zijn krachtige klanken zonder inwendige kracht: vuurpijlen, die plotseling dooven, als ze even neerkomen in de ziel des lezers: champagne, wier fonkelend schuim bezinkt als men haar even beroert.... O Hemel! men vraagt recht voor verzen, als deze:

»Blink, Hollands schildleeuw! vonkel! straal!
En schud de gouden manen!
Zwicht' Roomsche en Grieksche wapenpraal
Voor uw ontrolde vanen!
Dat Eems, en Rhijn, en Maas, en Vlie
Zijn' wakkren Koning hulde biê,
Bedekt met Lotos-blaâren;
Met palmen van het Morgenland;
Met pijnloof van het Noordsche strand;
En 't bloed der Nijlbarbaren!"

(Vreugdezang)

Of voor dit slotcouplet van *De derde October* [1]):

»Algoede, neem dien danktoon aan,
Uit onze borst geheven:
In Uw weldadigheid verheugd,
Vernieuwt zich Leijdens Jubelvreugd
Tot bij de laatste Neven!
En moog' van de Oudren niet ontaart,
De Nazaat die hun naam bewaart,
In 't spoor der Vaadren kleven".

Maar men vraagt recht voor *Minerva*. Gaarne schenken we recht aan dat aardige, vlug-vertelde, vriendelijke *fabeltje*.... Mijn censor is blijkbaar niet bijster gelukkig in zijn *lier*dichten keus!

Maar nu komt er toch weder een lierzang: recht voor den slotzang van zijn *Afscheid*.

Welk afscheid bedoelt mijn censor? Want dàt is een eigenaardigheid van Bilderdijk, dat hij telkens afscheid nam, telkens sterven ging.... Zoo sloeg hij dubbel zijn slag... aandoenlijk te wezen èn straks, bij het weêr levend blijven: dankbaar en verrast.... Doch het zal wèl wezen die bekende boutade *Afscheid* (*B. Dichtw.* IX, blz. 114):

---

1) Eerste uitgave. Zie *B. Dichtwerken*, uitgave Kruseman, IX, blz. 283.

»Waar Meanders zilvren water" enz....

Met die akelig aandoenlijke regels:

»Moog, als u het westenwindjen op uw blauwe waterbaan,
Mij een zachte dood verrassen, in mijn jongste cytherslaan.
Roemen u de stroomnajaden van uw spiegelheldren plas!
Slechts één traan in Hollandsche oogen zegg' van mij: de dichter was!"

Dat »u" slaat op de zwaan, met wie onze dichter zich vergeleek.... Nog nooit gehoord. Evenmin als dat cytherslaan.... En dan

»Slechts één traan"....

En daarna de slotzang: immer over zijn »verscheien" en zijn »rustplaats" en zijn »sterven" zingend, en eindend met dat:

»Stervend zong ik,
Stervend wrong ik
Deze heilvoorspelling uit!
't Sterflot wenkt mij;
Gij herdenkt mij
Als u 't juichensuur ontspruit!"...

Behalve dat »wringen" en »ontspruiten" heel leelijk is... blijft tegen dien geheelen slotzang, de groote beschuldiging gelden van de meest schaamtelooze rhetorica. De stervende dichter leeft nog zoowat 20 jaren, en v. Vloten is bij dit *Afscheid* pas aan zijn derde deel: daar volgt nog een heel boek met verzen.... Zie dit heb ik Bilderdijk voornamelijk verweten: en nu wil men mij weerleggen met een der meest sprekende bewijzen!....

Ten slotte recht voor *De invloed der Dichtkunst op het Staatsbestuur*. Daar schijnt, wijl het 't laatste wordt aangevraagd, mijn censor een bijzonder zwak op te hebben. Ligt

het wellicht in de aard der stoffe, of heeft mijn revisievrager misschien voorbeelden gezien, hoe dichtkunst en politiek nog zoo heel afkeerig niet van elkaar zijn?.... Maar hij vraagt recht. Welnu, hij leze wat S. Gorter (*Lett. Stud.* 3de druk, bl. 123) van dit *leer*dicht, Bilderdijks eersteling, zegt — en wat verder v. Vloten (*Bekn. Gesch. der Ned. Letteren*, bl. 423) over genootschappelijke poëzie, waartoe dit vers behoort, opmerkt, en dan vergunne hij mij het: »en nog veel meer", dat zijn lijstje besluit, als uitdrukking van kracht eenigszins misplaatst te achten, waar het volgt op een proeve van »genootschappelijke poëzie" der 18de eeuw.

Vervolgens zal mijn revisievrager niet met titels, maar met aanhalingen bewijzen, dat Bilderdijk een groot lyrisch dichter is. Mij zeer goed, wijl hier allerlei mooie brokstukken uit zijn verzen mijne bewering, dat van Bilderdijks lierzangen mij »bijna geen enkele *geheel* genietbaar" is, niet tegenspreken. Ik zou dit aantal aanhalingen gemakkelijk kunnen vermeerderen en wellicht hier en daar verbeteren. Want hoe men b.v. dat:

»Befloersde trom
Noch rouwgebrom" enz.

mooi kan vinden, is mij een raadsel. Ja dat is »woordkunst", in haar slechte beteekenis. Dat is knap, dat is aardig, taalkunstig meesterlijk misschien, maar dat is ten slotte melodramatische klanknabootsing — maar in de verste verte geen klankenpassie... het eerste en het laatste van ieder mooi vers.

Die aanhaling van *Napoleon* heeft ook geen waarde... tenminste voor mij, die voor het gezag van Kloos, wat verzen betreft, mijn hoofd buig. Dat doet mijn censor niet... en zoo zullen we wel immer in aangenamen strijd leven en sterven!... Meer weet ik daarvan niet te zeggen, want het zou mij toch weinig baten, als ik er op wees, hoe Kloos voor zeer ontwikkelde letterkundigen van onverdachte ancienniteit als b.v. voor Mr. v. Hall, een autoriteit geldt.

Ik ga verder op de vier of vijf gedichten, die volgen, niet in. Anders stoffe genoeg zou gevonden worden, om van mijn

revisievrager zelf revisie te eischen voor ondoordachte en onbestemde waardeeringen.

Waar echter degene, die deze verzen citeert, zelf vooruit bekennen moet, dat Bilderdijk »voor de uitdrukking van fijn intiem gevoel somwijlen enkele snaren op de dichterlijke harp mist", en waar in bijna al deze aangevoerde verzen dat fijn, intiem gevoel voor mijn oor en mijn ziel ontbreekt, daar heb ik een gegronde, persoonlijke vreeze, dat de »ontelbare andere" lierzangen, die niet zijn aangehaald, mij ten slotte nog ongelooviger maken en nog oneerbiediger.

Ja, de rijkdom van onze taal schittert in al deze verzen uit. Want een taalreus is Bilderdijk geweest! Maar daarmeê is niet bewezen, dat hij een dichter was. Alsof niet juist waarheid te vinden is in het tegenovergestelde van het telkens herhaalde, vaak wèl toegepaste, maar meest verkeerde begrepene:

»Zijt meester van de taal, gij zijt het van 't gemoed" . . .

* * *

Uit het voorafgaande bleek, hoop ik, dat mijn meening over Bilderdijk tenminste eenigsins wèl-overwogen was. Het zou echter de moeite niet loonen, zooveel blaadjes vol te schrijven, alleen om zich tegen een aanval te verdedigen. Neen: niet daàrom enkel is het hier te doen. Wat B. Huet (*Litt. Fant. en Krit.* D. X, blz. 40) beweerde van den jongen Nederlander zijner dagen, geldt nog veel meer voor den tegenwoordigen jongere: er komt een oogenblik in zijn leven, dat hij »moet afrekenen met Bilderdijk". Want terwijl gij, pas eigenaar geworden van een plekje grond in de gaarde der poëzie, bezig zijt met zaaien en planten, komt daar de dichter Bilderdijk met zijn reuzenvoeten uw mooi tuintje plattreden. Dàt kunt, dàt moogt ge niet dulden. Gij moet vechten. En als David voelt ge u moedig tegenover dien Goliath onzer poëzie. Doch wijl ge enkel den moed en niet de kracht van David bezit, weigert ge geenszins de wapenen van Saul.

En zoo meen ik wijs te doen, hier even nog in het licht te stellen, hoe eenige bekende schrijvers van verschillende richting over B. als lierdichter denken, om mij ten slotte de wapenen en het harnas te kiezen van een paar machtige wapenkoningen, met wier rusting ik veilig gedekt blijf.

Van Vosmaer heb ik niets te ontvangen. Het eerste barre, harde oordeel over Bilderdijk, heeft hij, later, verteederd en medelijdend, bijna geheel verzacht. Wat geschreven is, blijft echter geschreven . . . en opmerkelijk is toch, dat in zijn tweede artikel de zeer scherpe uitspraken over den mensch worden weerlegd, maar die over den dichter, zonder eigenlijke weerlegging, worden gematigd (Vosmaer, *Geëtste Bladen I*, in *Vogels v. div. pluim.* Dl. II, bl. 134—158).

Dat Dr. Schaepman (*Verz. Dichtw.* 5de verm. uitgave, bl. XXV) den toon van Bilderdijks poëzie dikwijls »te onnatuurlijk" vindt en »als dichter" da Costa hooger stelt", ga ik voorbij; maar niet voorbij ga ik het woord, dat er op volgt: »In dezen [da Costa] leeft de genius".... In Bilderdijk dus niet — besluit ik . . . waar Dr. Schaepman, als het mooiste en het echtste, wat hij van Bilderdijk kent, zijn *Vaderlandsche Geschiedenis* noemt.

Simon Gorter gaf een breede studie over Bilderdijk, die immer nog haar waarde behoudt (*Lett. Stud.* 3de druk, bl. 109—185). Wij mogen hem echter niet als onzen zegsman laten gelden, wijl zijn oordeel ons inziens te gunstig is en te veel getint door de vooroordeelen zijns tijds. Maar wel konden wij uit zijn opstel menig citaat aanhalen, dat minstens genomen de vurige vereerders van heden verbaasd deed staan, hoe in 1869 reeds zulke moderne critici leefden. Men zie blz. 111-115, welke bladzijden ik echter slechts met begrijpelijk voorbehoud kan aanvaarden. Dat voorbehoud geldt ook voor blz. 141-143. Toch geven die bladzijden mijns inziens duidelijke bewijzen voor Bilderdijks akelige rhetoriek. En al moet ik dat voorbehoud [1]) ten derde maal

---

[1]) Men zie voor dit voorbehoud Pat. v. Hoogstraten's *Bilderdijk* in *De Dietsche Warande*, Nieuwe Reeks, Dl. II, bl. 239 vv.

vóóropstellen, waar ik naar blz. 177-181 heenwijs, deze bevatten toch tallooze waarheden, die voor Bilderdijks litteraire vereerders minder aangenaam zijn.

Zondert ge Dr. Schaepman uit, dan worden de halve vrienden door de heele èn in aantal èn in beroemdheid en talent overtroffen. Vooreerst Da Costa, die in Bilderdijk den »Vader" eerde (Da Costa, *Kompleete Gedichten*, blz. 331). Vervolgens Alberdingk Thijm, die in hem den »Meester" huldigde. Dan Nicolaas Beets, die hem lofprees met »Facile Princeps" voorop (*Inleiding* op v. Vlotens uitgave). Ook nog Dr. A. Kuyper, die hem met Cats »onzen Calvinistischen hoofddichter" roemde (Dr. A. Kuyper *Het Calvinisme en de Kunst*, blz. 31). Vooral Pater Van Hoogstraten, van wiens lofspraken op Bilderdijk hieronder eenige aanwijzingen volgen.

Al deze namen aanhalend, hoop ik niet slechts getuigenis te geven, hoe ik niet zóó partijdig gestemd ben, om het goede, over Bilderdijk gezegd, voorbij te gaan, maar tevens een bewijs van zekere meeningssterkte, dat ik trots zulke klinkende namen, zeker overtuigd blijf van de rechtmatigheid mijns oordeels. Want hoe hoog men Da Costa vereere, wanneer door een zijner meest geestdriftige leerlingen — door Pater Van Hoogstraten zelven in zijn artikel *Da Costa over Bilderdijk (Stud. en Krit.* II, 264) — »de kracht van Da Costa's denkenden en vorschenden geest uiterst gering" wordt genoemd, wanneer van Da Costa wordt gezegd, dat hij »als kriticus dichter was, scheppend dichter vaak, maar ook niets dan dichter", dan achten ook wij deze uitspraak volstrekt niet »vernederend", maar toch een »vonnis", en zijn we niet genegen het gezag van Da Costa als afdoende te aanvaarden. En wat Thijm betreft, men vergete niet, dat in zijn meest-bekende verhandeling over Bilderdijk (*Volksalmanak*, 1868, blz. 52) toch meer de mensch dan de dichter verdedigd wordt en geprezen, tot niet geringe ergernis zelfs van Dr. A. Kuyper (*Het Calv. en de Kunst*, blz. 84, noot 103). En deze zelf is mijns inziens in laatstgenoemde redevoering zooals in al zijn werken meer practisch en politizeerend Calvinist dan zuiver letterkundig criticus, zoodat zijn oordeel, ook te veel getint door

den kleurenbril, dien hij draagt, en te veel verzwakt door de nevenplaatsing van Cats naast Bilderdijk, geen overgroot gewicht in de schaal kan leggen. En wat Nicol. Beets aangaat, al hebben wij zeer grooten eerbied voor den geestigen en vaak scherpzinnigen *Verpoozer op letterkundig gebied*, hier op dit terrein zal ieder, die leest en oordeelt, den lofprediker van Bilderdijk kunnen betrappen op waardeering, anderen nagesproken en niet zuiver uit eigen gevoel opgeweld. Mij is het tenminste onbegrijpelijk, hoe de meeste verzen, door hem tot bewijs aangehaald, mooi zijn te noemen. Natuurlijk de »befloersde trom" en *Napoleon* en meer van de stereotiepe bloemlezing-verzen zijn er ook bij! Daarenboven N. Beets noemt kunstjuweelen verzen, die S. Gorter belachelijk vindt...

Blijft alzoo Pater Van Hoogstraten, wiens gezag terecht zeer hoog wordt geëerbiedigd. Doch zou ik, met groote en bepaald oprechte bescheidenheid willen opmerken, dat zijn opstellen toch allereerst wijsbegeerte behandelen, en zuiver letterkundige beschouwingen een ondergeschikte plaats innemen. Volgens Pater Van Hoogstraten is dit de goede orde, maar een ander, die letterkunde op zich zelve niet te onwaardig acht, om haar zijne opwachting te maken, zonder daardoor zich oneerbiedig te toonen aan haar edele zuster, de wijsbegeerte, erkent niet zoo dadelijk de besluiten, waartoe Pater Van Hoogstraten komt. Hij zal b.v. niet de hoogste roem eens dichters meenen, dat deze diepzinnig zij, doch naar het diepgevoelde vragen.

Zoo zal iemand, al mocht hij ook de hoogste en heerlijkste waarheden helder en klaar uiteenzetten en ordelijk uitzeggen, al mocht hij ze daarenboven toelichten met de meest schitterende vergelijkingen, en ten slotte al zijn woorden en zinnen bevallig schikken in maat en rijm, dàarom alleen geen gedicht voortbrengen. Wil men hem dichter bewijzen, dan is het dus niet voldoende om b.v. de verhevene en klaar-uitgedrukte en meesterlijk-bewezen schoonheidsleer des dichters te beschrijven, maar is volstrekt noodig, dat bewezen worde, hoe die schoonheidsleer in des dichters verzen levend en lichtend geschapen staat, dat is: in klank en rhythme.

Nu meen ik uit de verschillende uitspraken van Pater Van Hoogstraten over Bilderdijk te moeten begrijpen, dat in dezen ten slotte meer de wijsgeer wordt gehuldigd dan de dichter bewezen. Uit *Studiën en Kritieken* wijs ik bijzonder op blz. 29-36 van het eerste deel, waar B. »dichter-wijsgeer bij uitnemendheid" wordt genoemd en zijn schoonheidsleer uitvoerig wordt meegedeeld. Ook op blz. 57-61, waar beschreven wordt, hoe de jeugd dezer dagen weer naar Bilderdijk terug moet, en zich »op de vleugelen van Bilderdijks wijsgeerige lyriek laten opvoeren". Alsmede op blz. 164 van het tweede, waar Bilderdijks *Geestenwareld* wordt geprezen en beweerd wordt, dat wijsgeerige gedachte als brood noodig is voor de poëzie, welke gedachte overvloedig in B's didaktisch-lyrische zangen aanwezig is. Ten slotte op blz. 264-340, waar tallooze uitspraken over Bilderdijks dichtkunst voorkomen, die zich, meen ik, concentreeren om wat op blz. 273 gezegd wordt: »Bilderdijks poëzie is bij al het bruischend gevoel, dat haar doorstroomt, in hooge mate verstandspoëzie".

In de studie van Pater Van Hoogstraten over *Da Costa* (afzonderlijk uitgegeven bij Van Wees, Breda 1875, en niet opgenomen in *Studiën en Kritieken*) wordt op bijna iedere bladzijde Bilderdijk genoemd. Maar wat voornamelijk over den aard zijner poëzie op blz. 94 en vlg. gezegd wordt, vindt men haast woordelijk terug op de bovenaangehaalde blz. 164 van het tweede deel der *Studiën en Kritieken.*

De breed-opgezette verhandeling over Bilderdijk, die gedurende eenige jaren in *De Dietsche Warande* verschenen is, bevat behalve een uitvoerige verdediging van den »mensch" ook een krachtige apologie van den »dichter". Wij willen zeer gaarne hier hulde brengen aan de groote eruditie en de geestdriftige liefde van Pater Van Hoogstraten. Maar wij moeten toch opmerken, dat in deze opstellen telkens weer uitkomt, hoe de schrijver B's poezie vooral groot vindt en schoon, omdat zij wijsheid brengt en wetenschap. Enkele aanhalingen mogen volstaan.

Dietsche Warande, N. R. Dl. I, 1875, blz. 183: »Maar wat ons vooral in den jongeling verbaast, is zijne veelomvattende,

diepe kunsttheorie, die later slechts eenige wijziging behoefde, om in al hare verhevenheid en grootheid te schitteren". En op blz. 189 wordt in een noot de zang *Hertog van Enghien* een »diep-wijsgeerige lierzang" geprezen... en op blz. 194 wordt dienaangaande gezegd, hoe hier een treffend blijk gegeven is, »wat Bilderdijks Muze aan zijne rijke wetenschap en aan zijn diep-wijsgeerigen blik in de waereldgeschiedenis heeft te danken gehad".

Ten slotte *Dietsche Warande*, N. R. Dl. I, 1876, blz. 439, waar verklaard wordt, dat Bilderdijks »schoonste gedichten tevens de heerlijkste vruchten zijn zijner onmeetlijke studiën".

Uit deze en menig andere plaats van Pater Van Hoogstraten blijkt, meen ik, zeer duidelijk, dat zijn maatstaf om de grootheid eens dichters te beoordeelen, een andere is als de mijne. Wil iemand hierbij mijn vorig artikel nog eens vergelijken, dan begrijpt hij mijn bedoeling volkomen.

* * *

De autoriteiten, waarop mijn oordeel grootendeels steunt, zijn ter eene zijde W. Kloos en A. Verwey, ter andere C. Busken Huet en E. Potgieter.

Voor mij zijn de beide eersten van meer waarde dan de beide laatsten, niet enkel omdat ze wellicht dieper en fijner critici blijken, maar ook, wijl zij modern zijn. Zij staan in hun oordeel over Bilderdijk onafhankelijker dan de anderen, die èn door tijdsomstandigheden èn door tijdgenooten allicht bevooroordeeld konden worden.

Voor mijn censor in *De Maasbode* echter beroep ik mij alleen op Huet en Potgieter. Hij moge in Verwey's *Toen De Gids werd opgericht* (blz. 25 en 75) het vonnis lezen, en daarbij nog eens overwegen de reeds geciteerde uitboezeming van W. Kloos, hij zal ten slotte daardoor niet worden bekeerd, om reeds genoemde redenen. Doch voor de twee grootste critici der oude school zal hij eerbied toonen en tenminste voor Potgieter zal hij dezelfde waardeering voelen, die Dr. Schaepman voor dezen criticus heeft betuigd (*Chronica*, bl. 135).

Tegen het gezag van Busken Huet in het algemeen wordt ernstig getoornd door Pater v. Hoogstraten op verscheidene plaatsen en verschillende opstellen in *Studiën en Kritieken.* Ik zou echter durven beweren, dat Busken Huet als zuiver letterkundig beoordeelaar daarbij grootendeels onaantastbaar blijft. Waar Pater v. Hoogstraten hem aanvalt, geschiedt dit meestal op wijsgeerig terrein, en men zal moeten toegeven, dat hier Busken Huet verreweg in de minderheid blijft. Maar Pater v. Hoogstaten moet toch op menige plaats erkennen, dat, wat litterair voel-vermogen betreft, geen tijdgenoot het van Busken Huet winnen kan. (Men zie o. a. de laatste bladzijden van *Busken Huet over Alb. Thijm*, en de daar geciteerde lofspraak van Thijm over B. H. *Stud. en Krit.* I, blz. 56).

En al zou ik de verschillende uitspraken van Pater v. Hoogstraten (*St. en Krit.* I, 6 en 7; I, 279; II, 366) wellicht te eenzijdig opvatten, al zou deze waarlijk Busken Huet geen ernstig, degelijk, vertrouwbaar criticus achten op zuiver-litterair gebied, dan zou ik met den door iedereen vertrouwden en geëerden Potgieter mijn zekerheid en vertrouwen op Huets letterkundig gezag mogen vaststellen. Want uit de pas verschenen *Brieven van Potgieter aan B. Huet* blijkt opnieuw, en telkens weer, hoe hoog Potgieter hem achtte en waardeerde. Tallooze aanhalingen kunnen worden gegeven, waaruit die diepe bewondering en dat hechte vertrouwen blijkt. Men leze o. a. hoe Potgieter zelf zijn eigen werk door Busken Huet liet »betuttelen". En telkens hoort men Potgieter de scherpzinnigheid, de diepe en fijne opvatting van den kroniekschrijver in *De Gids* hooggestemd prijzen.

Zeg nu niet, dat B. H. Potgieter's liefste vriend was: juist dáárom zijn deze brieven van den oprechten en niets — voor niemand en zeker niet voor den besten vriend — ontveinzenden Potgieter nog meer te vertrouwen.

Wij nemen dus Huet's letterkundig gezag aan, en bepaaldelijk in deze zaak: in zijn oordeel over Bilderdijk. Dat oordeel is het eerst verschenen in *De Spectator*, en staat nu overgedrukt in het laatste deel der *Litterarische Fantasiën*

en Kritieken. Bijna honderd bladzijden. Toch pas een begin van het vonnis, wat Huet zich voorstelde te vellen. Later in 1860—'61 heeft hij andermaal Bilderdijk besproken, hem naast v. d. Palm een plaats gevend in zijne beschouwingen over de Ned. letterkunde onder de Bataafsche Republiek (Dl. XXIV, blz. 96 vv.). Hij behandelt hier slechts het eerste tijdvak van Bilderdijks poëzie. Ten slotte gaf hij, behalve op ettelijke plaatsen, waar Bilderdijk noodwendig bij tegenstelling of zinsverband moest worden besproken, in 1872 zijn oordeel over den geheelen Bilderdijk (Deel X, blz. 36). Mijn grootste steun echter is die eerste *Spectator*-bijdrage. Daarin wordt Bilderdijk met zijn eigen verzen geslagen....

Nu zegt Pater Van Hoogstraten (*Bilderdijk* in *De Dietsche Warande*, N. R. Dl. II, 1878, blz. 246) het volgende:

> »....uit eene haast onoverzienbare reeks gedichten eenige woorden op te zamelen, die niet zeer welluidend klinken, of minder vleiende denkbeelden vertegenwoordigen, is een vrij kleinsteedsche tijdkorting. Op dergelijke goedkoope aardigheden heeft Busken Huet zijne lezers in den *Spectator* ook wel eens vergast. Moge men voortaan begrijpen, dat wij daaraan geen behoefte meer hebben".

Men vergete niet, dat de »kleinsteedsche tijdkorting" van B. Huet zich niet met »eenige woorden" maar met »geheele gedichten" en talrijke en voorname bezighoudt.

Maar Pater Van Hoogstraten schrijft (*Studiën en Kritieken*, I, blz. 27) aldus:

> »In zijn eerste periode als letterkundig auteur, toen hij nog waande, dat zijn kritisch stilet altijd doodelijk wondde, heeft Huet in den *Spectator* een vonnis over Bilderdijk neergeschreven, waaruit een verwaandheid spreekt, die iets raadselachtigs zou hebben, zoo zij de onkunde niet verried, die haar deed geboren worden".

Later nog — zonder evenwel die onkunde eenigszins te hebben aangetoond — zegt Pater v. Hoogstraten (blz. 28):

»Doch de waarde van dergelijke uitspraken mag niet hoog worden aangeslagen. Huet wilde eens gaarne nieuw schijnen door iets zonderlings. En hij zelf heeft ongetwijfeld gevoeld, dat het voor iets zeer ongewoons moest gehouden worden uit zijn mond den lof van Bilderdijk te hooren".

Nu zou men meenen, dat als Huet »eens gaarne nieuw schijnen wilde door iets zonderlings", hij juist Bilderdijk had moeten loven. Wij echter hebben beter vertrouwen op Busken Huet, dien Potgieter bewonderde, vereerde; wiens raad Potgieter opvolgde. Ja! wiens »verwaand" en »onkunde verradend" oordeel: hetzelfde oordeel over Bilderdijk in *De Spectator*, Potgieter goedkeurde (Zie *Brieven*, I, blz. 3).

Daarom neem ik de zekerheid van twee tegen één: en stel tegenover den zeer geachten Pater Van Hoogstraten, Potgieter en Busken Huet; niet den jongen auteur »in zijn eerste periode", maar den in letterkundige studie vergrijsden Busken Huet... Men zie daarvoor de laatste bladz. van het laatste deel der *Litt. Fant. en Krit.*, waar door een kort aanhangsel wordt gestaafd, hoe B. Huet in zijn oordeel over Bilderdijks verzen zich zelven gelijk is gebleven.

Nu weerlegge men eerst de beschuldigingen van Busken Huet — en daarna ontmantele men het gezag van Potgieter, die duidelijk en klaar Huets zijde kiest in diens oordeel over Bilderdijk.

En men late mij vrij.... Of als men mij aanvalle, wete men, dat ik, arme kleine en zwakke, wordt beschermd door twee machtige vorsten.

O ik gevoel me zoo veilig en gerust in hun volle loovertent, beschut voor al de felle kritische zonnestralen, die mij wellicht anders te warm en te vurig zouden maken.

Voorhands lokt men er mij niet meer uit.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

BIJZONDERE UNIVERSITEITEN IN NEDERLAND.

In tweeërlei opzicht kwam in ons vaderland de universiteitsquestie dezer dagen ter sprake. Vooreerst zal ieder belangstellende in het intellectueel leven van ons volk het onder de tegenwoordige omstandigheden toejuichen, dat aan een »jongere" uit de anti-revolutionnairen allerwege hulde gebracht is voor zijn jongste geschrift, dat hij bij gebrek aan een calvinistisch tijdschrift, in brochurevorm het licht deed zien. Voor ons, Katholieken, heeft de brochure van Mr. Anne Anema een bijzondere beteekenis, omdat daarin een vraagstuk wordt aangeroerd, dat onder ons meermalen met groote belangstelling is behandeld. De oprichting toch eener eigen katholieke universiteit in Nederland werd èn in de dagbladen èn ook o. a. in *De Katholiek* besproken.

Als geneesheer trof mij een artikel van Prof. Dr. C. Winkler, dat eene bijdrage vormt tot bespreking der vraag, die hier aan de orde gesteld wordt.

En daar wij, Katholieken van Nederland, met rechtmatigen trots ons verheugen over het eerbiedwaardig lang bestaan van een tijdschrift, dat ons door Mr. Anema en zijn partijgenooten mag worden benijd, zoo waag ik het de navolgende beschouwing uit tweeledig oogpunt van het vraagstuk der bijzondere universiteiten in Nederland, aan de lezers van *De Katholiek* aan te bieden.

I.

De bekende historicus Dr. G. Brom, hoofdredacteur van *Het Centrum*, heeft in een paar interessante tijdschrift-arti-

kelen [1]) aan zijn lezers een beeld gegeven van het ontstaan en het wezen der universiteiten. Wij zien in die studie het begrip opkomen, dat de hoogbegaafde leider der anti-revolutionnairen, de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche zaken, van een universiteit heeft. In een heerlijke rectorale openingsrede der Vrije Universiteit [2]), schetst ons Dr. Kuyper haar als een vereeniging van studenten en hooggeleerden, eene *universitas litterarum*, daarbij meer lettende op eigen ideëele opvatting en omschrijving, ten deele, van het bestaande, dan op historische juistheid, zooals ons Dr. Brom's opstel die geeft.

Dr. Brom begint zijn historische uiteenzetting met de volgende stelling: »De universiteit, gelijk wij haar tegenwoordig nog kennen als een openbare inrichting voor hooger onderwijs, waar in verschillende vakken van wetenschap academische graden behaald worden, de universiteit als zoodanig, dankt haar bestaan aan den zoogenaamden nacht der donkere Middeleeuwen". Echter deelt hij ons later mede, dat de allervroegste universiteiten niet »universeel" waren in wetenschap, maar vaak slechts ééne of twee faculteiten hadden, zooals sommigen ook nu weer hier te lande zouden wenschen. Wij zullen echter in de nu volgende regelen, van »universiteit" sprekende, steeds vasthouden aan het algemeen gangbare begrip, dat zij zijn openbare inrichtingen van hooger onderwijs, waaraan alle vakken gedoceerd en gegradueerd worden.

Het eerste gedeelte van Dr. Brom's studie is er voorts op uit om de volgende eind-stelling van het historisch betoog te bewijzen: »Inderdaad het woord van haren goddelijken Stichter: »Gaat en onderwijst alle volken", heeft de Kerk altoos in nog veel ruimeren zin opgevat en ten uitvoer gebracht dan voor de geloofs- en zedeleer alleen. Nergens komt deze waarheid zóo duidelijk uit als in de geschiedenis van het Hooger Onderwijs, dat tegenwoordig — van den

---

[1]) *De Universiteiten in de Middeleeuwen*, door Dr. G. Brom in *De Katholiek*, Dl. CXVII, blz. 242.

[2]) *Scholastica of 't geheim van echte studie*, door Dr. A. Kuyper.

ouden stam vervreemd — veelal niet beter weet dan Rome te beschouwen en te bejegenen als de vijandin van »het licht der wetenschap"" [1]). Het ligt allerminst in mijne bedoeling om deze woorden te dezer plaatse nader te bespreken; ik deel ze alleen mede om, nu na het optreden van een ministerie uit de z. g. rechterzijde der Tweede Kamer, de stichting eener bijzondere katholieke universiteit in Nederland weer meer ter sprake kwam, straks deze uitspraak, die m. i. moeilijk als argument vóor zulk ondernemen kan dienen, in herinnering te brengen.

Men vergunne mij met hetzelfde doel uit deze historische schets nog een paar citaten nu reeds aan te halen. In het tweede deel zegt de schrijver o. a.: »Jaren achtereen verkeerden toen de studenten in een brandpunt van internationale wetenschap en beschaving. Professoren en leerlingen van allerlei landaard gingen dagelijks met elkaar om, leefden in nauwe broederschap, ruilden onderling hun indrukken en gedachten, oefenden een voortdurende wisselwerking uit op geest en hart" [2]).

De schrijver maakt op het eind eenige practische toepassingen. Hij wijst op het ganschelijk uitgedrongen zijn van de streng geloovigen uit het corps onzer hoogleeraren. »Gedurende de laatste honderd jaren zijn aan een Noord-Nederlandsche universiteit slechts drie Katholieken tot een leerstoel beroepen" — zoo citeert hij uit *De Tijd* van 1 October 1898. Ook deze schrijver schijnt mij toe, met andere klagers over een »te-kort", te zeer de niet te ontkennen verongelijking der Katholieken in oogenschouw te nemen en te weinig het inderdaad overwegend verschil in profaan-wetenschappelijk gehalte. Hij spreekt trouwens zelf van een katholieke universiteit in Nederland, daarbij, zooals blijken zal, reeds aanstonds de zooeven genoemde verongelijking objectiever beschouwende: »Nu troost men zich [3]) wel met het ideale voor-

---

[1]) T. a. p. blz. 260.
[2]) T. a. p. blz. 371.
[3]) T. a. p. blz. 381.

uitzicht van een eigen katholieke universiteit, gelijk de Alma Mater van Leuven in schoone werkelijkheid vertoont. Doch met dit ideaal is men op het oogenblik niet geholpen. Zelfs niet in afzienbare tijdruimte". En genoegzaam kent men eindelijk des schrijvers meening, als men ziet, dat hij, zelf cursiveerende, de volgende uitspraak van Von Hertling citeert: »Mir scheint, dass wir uns nicht durch die Gründung einer solchen freien katholischen Universität *in unserer Isolirung neuerdings befestigen*, sondern vielmehr versuchen müssen, katholische Gelehrten, soweit nur immer möglich, auf die staatlichen Lehrkanzeln zu bringen. Das geht nicht mit einem Schlage, aber es geht — *sobald nur die Leute dazu da sind*" [1]).

Zooals gezegd, de zaak is weer aan de orde. De veel besproken brochure van Mr. Anema heeft de stichting eener bijzondere katholieke universiteit in Nederland »nebenbei" op het tapijt gebracht. In een paar hoofdartikelen, getiteld: *Een A.-R. vlugschrift* wuifde *Het Centrum* met een pauweveertje even naar het standpunt van zijn hoofdredacteur, blijkens diens door mij geciteerde artikelen in *De Katholiek*. Was daar dat standpunt wel aangeduid, zoo al niet scherp geformuleerd, de journalist, blijkbaar niet zoo onafhankelijk als de schrijver in *De Katholiek*, drukt zich veel, veel voorzichtiger uit!

De Standaard verdedigde hare dierbare Vrije Universiteit tegenover *De Nederlander*, welks eminente leider de brochure van Mr. Anema had aangegrepen om in een meesterlijk artikel een flinken pijl op de door hem verlaten stichting af te schieten. Uit den aard der zaak zal men de beste argumenten voor een' bijzondere universiteit in Nederland, ter gelegenheid van zulk een polemiek vooral, in *De Standaard* gaan zoeken.

Vooreerst nu meent het blad, dat de studenten aan de bijzondere universiteiten niet belemmerd worden in hun vrijheid van denken, maar wel gebonden aan b e g i n s e l e n.

---

1) T. a. pl. blz. 382.

Zoodra de fine fleur der deskundigen het over den inhoud dier beginselen eens is, gelden ze voor vastgesteld. Dat zulk een systeem voor een Protestant onaannemelijk is, zegt de heer Savornin Lohman in *De Nederlander* duidelijk en hij haalt zelf Pater Bensdorp daarbij aan, die het onomstootelijk betoog leverde, dat zoodanige grondbouw voor universitaire wetenschap alleen denkbaar is, als men haar aan een onfeilbare kerk wil binden. Bovendien is zulk systeem zoo moeilijk te rijmen met de heerlijke definitie, trouwens reeds bij St. Thomas van Aquino te vinden, die Dr. Kuyper in zijn hiervoor vermelde rectorale openingsrede van »wetenschap" gaf, dat zij n.l. is het nadenken van Gods wijsheid, van den Logos, in de schepping. Voorzoover het zwak menschenverstand tot dat nadenken in staat is, kan men inderdaad elk wetenschappelijk streven zoo noemen en is het dat ook, al maakt men zich ook nog zoo »wetenschappelijk-geschoold" diets, dat men de metaphysica negeeren kan. Maar is het dan niet een stout bestaan om door de fine fleur der deskundigen de beginselen der wetenschap te doen vaststellen en tegelijkertijd de voorlichting des H. Geestes van den stedehouders Gods op aarde te ontkennen?

Wie die voorlichting echter erkent en aanvaardt, die schroomt geen enkel wetenschappelijk zoeken; zóo immers is er geen vreeze, dat geloof en wetenschap in botsing zullen komen; zóo is met het einddoel der wetenschap: het kennen in het eind, de eeuwige zaligheid, onverbeterlijk gekenschetst.

Vervolgens meent *De Standaard*, dat aan een universiteit, waarvan op de door haar gewilde wijze de beginselen niet vastgesteld zijn, de studie een vakafrichting zal worden. Inderdaad lijkt het er aan onze hedendaagsche hoogescholen een beetje op. Maar waar vindt men in onze dagen nog den echt wetenschappelijken zin, die aan de universiteiten der Middeleeuwen zoo algemeen en onvervalscht moet geheerscht hebben? Voor het goed recht om dat ongelukkige woord »vakafrichting" te bezigen, bestaan, zooals ik in het tweede gedeelte van dit opstel hoop aan te toonen, voor mijn vak

althans andere redenen, die zeker ook wel min of meer bij andere faculteiten mogen gelden.

De Standaard wijt het aan de oneenigheid over beginselen van de hoogleeraren onderling, dat de studie aan onze universiteiten vakafrichting wordt. Maar is dan de geest der aan de academie komende jongelui, wat zijn ontvankelijkheid voor de beginselen der wetenschap hunner keuze betreft, te beschouwen als een onbeschreven blad papier? In het algemeen, meen ik, moet de kiem der beginselen vroeg, bij het kind reeds, worden gelegd, aan de universiteit is het te laat. Wél vallen velen, daar en later, van het christelijk standpunt af, worden ongeloovigen en wanhopige twijfelaars. Maar in ons land, overeenkomstig onzen aard, is het komen tot dat standpunt, uit volle overtuiging, met fieren krijgsmansmoed om mede te gaan verdedigen het christelijk erfdeel onzer natie, zeldzaam, haast onmogelijk voor onze »neutraal" opgevoeden.

Ten derde beroept zich *De Standaard* juist op de mannen der fine fleur, die in weerwil van hunne opleiding aan de gewone Nederlandsche hoogescholen, toch voor de Vrije (calvinistische) Universiteit strijden.

Hier vooral bereikt mijne verwondering, dat men zooveel twist over »bijzondere" universiteiten in Nederland, het hoogtepunt, en moet ik ze toch uitspreken. Heeft Nederland dan ooit andere gekend? Zijn niet onze hoogescholen steeds bijna uitsluitend van éene richting geweest, in den zin, dien het hier geldt? Een universiteit, zooals de Middeleeuwen die kenden, is hier nooit geweest. Dáar was wetenschap te vinden en te leeren voor iedereen; ieder student hoorde den leermeester, die hem het meeste aantrok, en als hij aan een bepaalde universiteit er geen van zijn gading vond, trok hij elders henen. Laten de Nederlandsche universiteiten zich eerst eens naar die oude goede voorgangsters inrichten.

Maar sinds het in ons land haast ondoenlijk schijnt om universeel geleerd te zijn, dus hooggeleerd te kunnen worden, als men van huis uit rechtzinnig belijder van Christus is en blijven wil, lijkt dat onmogelijk. In de eerste eeuwen van haar

bestaan waren onze universiteiten alleen maar anti-paapsch, later zijn ze anti-clericaal geworden; maar echte vrije hoogescholen waren ze nooit, bijzondere steeds nl. bijzondere kweekscholen van het moderne... ongeloof.

Wat al dwaze tegenstellingen hoort men in ons dierbaar vaderland in onze dagen nog! Op de vergadering van den Protestantenbond onlangs te Utrecht gehouden, werd door een bezadigd, deftig geleerde als professor De Louter weemoedig geklaagd over de nederlaag der »vrijzinnige" beginselen, omdat er een Kamermeerderheid uit de rechterzijde was gekomen. Het clericalisme heeft het intellectualisme verdrongen! Ik kan met den besten wil der wereld maar niet begrijpen, hoe men zich zoo blind kan staren op reeds in prille jeugd voorgetooverde schrikbeelden. Waarom kan een katholiek of calvinist geen »intellectuel" zijn? Is het intellectualisme in België er zoo treurig aan toe? Integendeel: nooit heeft het land wetenschappelijk en industriëel meer gepresteerd. Zijn er in het land der »Intelligenz" bij uitnemendheid teekenen van wetenschappelijken achteruitgang te constateeren, sinds het centrum er de machtigste staatkundige partij vormt?

Met den eminenten hoofdredacteur van *De Nederlander* kan men, naar mijne bescheiden meening, het eens zijn, dat de stichting van meerdere bijzondere universiteiten in Nederland niet wenschelijk is. Veelmeer moet veelzijdigheid nagestreefd worden in de samenstelling der faculteiten aan onze hoogescholen. Aan elke van onze universiteiten moesten meerdere hoogleeraren zijn, desnoods buiten bezwaar van 's lands schatkist, maar met overigens gelijke rechten en plichten, dus leden der faculteiten, om de wijsbegeerte, de geschiedenis van kerk en land en volk, de theologie, elk uitgaande van verschillende beginselen, te doceeren. Wil men ook de faculteit der godgeleerdheid behouden, dan dient die vooral grondig hervormd te worden; want haar tegenwoordige inrichting, waar ze door *alle* belastingbetalende burgers van Nederland mede bekostigd wordt, is vooral een groot onrecht. Een principieele hervorming is noodig; de Nederlandsche Staat heeft

zich niet te mengen in het onderwijs in de godgeleerdheid; een *neutrale* Staat, die professoren in de *theologie* benoemt, men kan zich zulk een toestand moeielijk elders dan in het China van Europa denken!

Hierop kan nu niet verder worden ingegaan, en die vraag is trouwens al zoo vaak te berde gebracht. Ik wil alleen nog maar onder de oogen zien de mij ongegrond voorkomende voorliefde van vele mijner geloofsgenooten in Nederland, om een eigen katholieke universiteit te bezitten.

Mr. Anema wil ons trouwens ook hiermede gelukkig maken, en wel omdat »de R. C. partij veel te weinig zich in menig opzicht heeft rekenschap gegeven van het verband, dat er bestaat tusschen haar religieus-wijsgeerige levensbeschouwing en haar staatkundige en sociale beginselen". Daarop antwoordt hem *De Nederlander:* »Wij laten de bewering, dat de R. C. minder dan andere Christenen bedoeld verband hebben ingezien, in het midden, al lijkt ze ons minst genomen voor betwisting zeer vatbaar. Protestanten hebben op het inwendige leven der R. C. niet altijd den juisten kijk. Maar gesteld dat de bewering juist is, dan achten wij toch het aangewezen geneesmiddel van twijfelachtige waarde". Ons dunkt hier de spijker al weer zeer goed op den kop geslagen. Vooral wat betreft dien kijk op het innerlijk leven der Katholieken. Evenwel, dit is iets anders dan wat Mr. Anema beweerde. Deze sprak van de »partij". De partij en de Katholieken zijn twee. Onder partij dient hier verstaan te worden de club der R. K. kamerleden. Wie een goeden kijk op deze dingen heeft, zal inzien, dat die clubleden niet zoo maar te vereenzelvigen zijn met de Nederlandsche Katholieken. Eerst wanneer onder gansch het katholieke volk het besef zal zijn doorgedrongen, dat het belijden van hun godsdienst, overeenkomstig 's Pausen wijzen raad, hun ook den plicht oplegt in een land als het onze — waar het volstrekte ongeloof zoo welig tiert op den vruchtbaren akker dier ellendige »neutraliteit" van universeele geleerden als Mr. Levy en meerdere paladijnen van het »christendom boven geloofsverdeeldheid" — om deel te nemen aan het maatschappelijke leven;

dat de beginselen dier belijdenis hun de plaats aanwijzen, waar ze te staan hebben in den socialen strijd en tevens het richtsnoer hunner gedragslijn zijn; eerst wanneer algemeene jaarvergaderingen der Nederlandsche Katholieken uiting geven aan wat zoovelen, die men nu kent noch hoort, dachten over »vrije quaesties", en wanneer na vrije gedachtenwisseling het besluit der meerderheid den doorslag geeft voor de te volgen tactiek der partij; eerst dan zal er goed en vast verband zijn tusschen die »partij" en de Nederlandsche Katholieken. Onder de laatsten zijn er vooreerst inderdaad weinig, die van bovenbedoeld verband zich rekenschap geven. En dan doen ze dat nog vaak op heel verschillende manier, d.w.z. zien dat verband heel verschillend in. Het meerendeel hunner schijnt te veel aan het uiterlijk verband te hechten. Eenzijdig opgevoed, gewoon aan miskenning en erger van de zijde der »andersdenkenden", is het hun goed, als ze stil met rust gelaten worden. Het mogen en moeten meedoen aan het volle maatschappelijke leven, aan het bevorderen van de eere en den bloei van het kleine maar, in het kleine, groote Nederland, is hun iets nevelachtigs, vreemds; ze spelen maar liefst een lijdelijke rol daarbij. Voor dezulken is een eigen katholieke universiteit een gemakkelijk na te streven ideaal.

Het is opvallend, dat een »jongere" onder de antirevolutionnairen zulk streven aanmoedigt, terwijl de »jongeren" onder de Katholieken het vermoedelijk geheel met den heer Lohman eens zullen zijn, als hij Mr. Annema toevoegt: »Wie zich voor den maatschappelijken strijd wil bekwamen, moet niet het beste deel zijns levens zich plaatsen buiten alle aanraking met andersdenkenden en zich uitsluitend laten leiden door menschen, die, hoe voortreffelijk ook, feilbaar zijn en bevooroordeeld". Dit zijn gulden woorden, ook voor katholieke studenten, die vooreerst al niet naar de universiteit moeten gaan zonder hun cathechismus goed te kennen en steeds een vertrouwbare toevlucht weten te vinden, als hun bij het zoeken in de gaarde der wetenschap een vrucht in handen kwam, behept met de kenmerken der giftigheid voor hun welgevestigde overtuiging. Geloof en ware wetenschap *kunnen* immers niet strijdig zijn!

Daarom lijkt mij Mr. Lohman's raad beter: n.l. te zorgen, dat aan elke Nederlandsche universiteit flinke, overtuigd katholieke hoogleeraren en privaatdocenten komen in de wijsbegeerte, de kerkgeschiedenis, de theologie.... Het voegt mij niet, als leek, over de theologie hier te spreken. Hierover heeft alleen de kerkelijke overheid te oordeelen. Alleen zij het mij vergund hier te zeggen, dat ik trotsch ben op het voorrecht priesters onder mijn vrienden te tellen, die, het eerst op initiatief van wijlen Mgr. Dr. W. Everts, aan enkele onzer universiteiten profane studiën hebben gemaakt. Ook weet ik van nabij, dat de invloed van sommige dier jonge priesters, ook nog heden, zeer heilzaam is voor de jongelui met wie ze echt studentikoos omgaan. Het omgekeerde tevens te constateeren... dat durf ik hier niet! Maar zeker lijkt het mij, dat zoodanige wijziging van onze Nederlandsche universiteiten daaraan spoedig een aanzien zou geven, gelijkend op die heerlijke centra van veelzijdige wetenschap en beschaving, ons door Dr. Brom zoo aantrekk-elijk geschetst.

Misschien is zulk een ideaal universitair samenleven in Nederland een utopie. Misschien zal het oude wantrouwen tegen de roomschen nooit geheel zwijgen. Bolland's geschetter zal doodgezwegen en vergeten worden; maar dieper zit de wrok. Zie maar eens, met welk een felheid allerlei wufte, schijnbaar-wetenschappelijke hypothesen hier te lande hardnekkige aanhangers en verdedigers vinden, zoodra ze materiaal opleveren voor de bestrijding van het gehate clericalisme. Wie geen vreemdeling is in de »natuurwetenschappelijk geschoolde" universitaire wereld van Nederland, kent hiervan voorbeelden. Een mijner goede vrienden uit die wereld vergeleek eens de moderne wetenschap, gegrondvest zooals die nu is, hechter en zekerder dan ooit, op het natuuronderzoek, bij een reuzenbouw. Wellicht is deze fantaisie als een atavisme van den toren van Babel in zijn geest. »Zie — pleegt hij te zeggen — de bouw van een immens groot paleis is begonnen. In geen menschenleven kunnen de muren omwandeld worden. De hoogste tinnen, zoo zij ooit voltooid worden, zullen van den bodem af door geen menschenoogen kunnen worden

aanschouwd. Nu is de bouw pas zoover gevorderd, dat de vaste, vertrouwbare fondamenten overal boven den grond komen; geen vreeze meer, dat ze weer zullen moeten uitgegraven. Vermetele voorgeslachten hadden zelfs nu en dan al torenhoog boven den grond gebouwd, maar de stormen der laatste decenniën hebben dien speculatiebouw weggevaagd. Nu echter bouwen we rustig, langzaam voort, met zekerheid. En iedere zoeker naar waarheid zij tevreden met zijn welbesteed leven, als daarna één steen van het gebouw gevormd en op zijn plaats is vastgelegd". Deze uitnemende geleerde, rusteloos zoeker op zijn gebied, derft de genade des geloofs. Hij wil er zich niet mede inlaten, of hij ooit weten zal, òf en, zoo ja, wàar zijn steen zal komen te liggen [1]).

Intusschen zoo het hem vergund ware te arbeiden aan een universiteit, zóo veelzijdig als ik ze zooeven als ideaal aanduidde, zou ook hem wellicht eenmaal de Ster in het Oosten dagen. Want de katholieke zoekers *weten*, dat ze, stervende in de genade van Hem, die daar troont op de hoogste tinnen van het paleis der kennis, niet alleen zien zullen, of en waar hun steen aan het gebouw gemetseld ligt, maar het gansche immense gebouw, in den machtigen Logos zijner samenstelling, zullen overzien. En hun blijmoediger werken zou dan niet zonder invloed blijven op degenen, tegenover wier somber »ignorabimus" zij hun fierder leuze kunnen aanheffen: wij zullen weten en dus: *adoramus*, *adorabimus*.

II.

De scherpzinnige Amsterdamsche hoogleeraar C. Winkler heeft in een *Gids*-artikel (October 1901) een andere soort van bijzondere universiteiten in Nederland aanbevolen: geneeskundige universitaire scholen. Dat artikel is geschreven met de bekende welversneden pen van den hoogvereerden

---

[1]) Als van Mephistofeles klonk mij dezen zomer zijn meening in de ooren, dat het eerste wat de nieuwe regeeringsmeerderheid nu wel zou doordrijven, de oprichting eener katholieke universiteit zou zijn... maar ze zouden geen leerkrachten vinden!....

leermeester. Zijn betoogen, mondelinge en schriftelijke, zijn steeds wegslepend. Wie ooit het voorrecht had, met hem onder vier oogen of en tout petit comité een strijdvraag te bespreken, kent de bekoring van het voortreffelijke Nederlandsch, dat in niet te stuiten woordenvloed aan zijn lippen ontvalt, als hij na kleine aanvangsschermutselingen straks alleen het woord blijft voeren om zijn oogenblikkelijke meening over het vraagstuk uiteen te zetten. En als hij geëindigd heeft, meestal kort afbrekend, omdat het hoog tijd is geworden voor het overgaan tot de orde van den dag... of nacht, dan zijt ge overtuigd, dat hij gelijk heeft, door en door, volkomen gelijk.

Maar aldra wijkt de bekoring. Na het gesprek rijst vrij spoedig de vraag: meent hij dat nu werkelijk zoo? En daar zijn er, van wie ge al ras verneemt, dat ze hem dezelfde strijdvraag kort te voren of daarna geheel anders hebben hooren bespreken, komend tot geheel andere conclusie.

Na de lezing en herlezing van het *Gids*-artikel: *Het hooger onderwijs in de geneeskunde in Nederland* — heb ik het ook gewaagd, mij af te vragen: zou hij dat nu werkelijk zoo meenen? Zou *hij* meenen, dat men specialiteiten en professoren op een bijzondere school moet gaan vormen; technische (sic!) artsen, goede geneeskundigen dus, weer op een andere school? En zoude de leerschool des levens, waarvan het universitaire leven in den goeden, ouden zin slechts een stadium, een klasse is, met de vorming van goede geneeskundigen niets te maken hebben?

Ik wil trachten uiteen te zetten, dat mijn twijfel gerechtigd is. Als praktiseerend geneeskundige, specialiteit voor alles voor zoover ik in geweten overtuigd ben mijn kennen en kunnen ter genezing van een zieken evenmensch te mogen en te moeten aanwenden [1]), wil ik praktisch de zaak onder

---

[1]) Het is duidelijk, dat ik hier doel op mijn wettelijke bevoegdheid als arts. Het zij verre van mij dit woord bevoegdheid hier te bedoelen in den zin, als waarin prof. Winkler het in zijn artikel vaak gebruikt. De Nederlandsche wetgever heeft den titel van »arts" bedoeld te geven aan menschen, voor wie geen gebied der practische geneeskunde vreemd terrein mocht zijn. En deze

de oogen zien en beginnen met een citaat uit professor Winkler's artikel.

Daar moet school gevormd worden, zegt hij, een Nederlandsche geneeskundige school, ter vorming van specialisten en aanstaande hoogleeraren. Ik citeer:

> »Wij zijn uitgegaan van de veronderstelling, dat de schuld van dit verval bij de Nederlandsche wetenschappelijke school zou liggen, hoe voortreffelijk zij in hare physische en chemische afdeeling ook was. Wij zijn naar Weenen gegaan, en Weenen heeft ons gegeven de beste dragers van de beroemde chirurgische school van Billroth, die ze bezat. Achtereenvolgens waren hier sedert 12 jaren mannen als Salzer, von Eiselsberg, Narath in Utrecht werkzaam, en hoe zij zich aan hun werk gewijd hebben, daarvan was ik met eigen oog getuige. De geïmporteerde school was en is nog best, maar ondanks haar 12-jarig bestaan hier te lande zijn wij precies waar wij vroeger waren. Onder de omstandigheden, waar al het onderwijs uitsluitend voor de bevoegdheid en voor niets anders bestaat, kan zij geen leerlingen kweeken en doet het ook niet.
>
> Aan de aanmoediging van de zijde der leeraren ontbrak niets, de toewijding der studenten liet evenmin te wenschen over, — zelden is een school hier te lande zoo gewaardeerd, — maar wee den student, die er werkelijk school zou willen maken; hij moest de africhting voor obstetrie, ophthalmologie enz. enz. staken; dan was afwijzing op het staatsexamen zijn loon. Een doctorstitel en bekwaamheid was voor hem bereikbaar, maar geen bevoegdheid. Aan de school ligt het niet".

---

illusie *moet* hij m. i. blijven nastreven, zoolang ook de geneesheer niet bezoldigd staatsambtenaar is. Dán kan onderscheiden »bevoegdheid" in Winkler's zin worden toegekend. Nu moet dikwijls een arts ten plattenlande zelfstandig handelen, waar de meer bevoorrechte stadsgeneesheer allicht, zoo hij conscientieus is, een meer »bevoegde" er bij zal halen.

Zonder op de waarheid van deze uiteenzetting iets noemenswaard af te dingen, meen ik toch in alle bescheidenheid, dat zij niets bewijst voor de stelling, dat ons geneeskundig hooger onderwijs niet deugt. Men zou er hoogstens uit kunnen concludeeren, dat onze studenten niet deugen. Daarop wensch ik aan het einde van dit opstel terug te komen. Nu wil ik er alleen op wijzen, dat de hoogleeraar Winkler al reeds lang niet meer student was aan de Utrechtsche universiteit, toen daar Salzer, von Eiselsberg en Narath werkten en er naar streefden ... anderen te leeren werken. En wanneer de toenmalige lector, door wien ik het voorrecht had te worden ingeleid in de heerlijk belangwekkende studie der psychiatrie, met mij in 1897 eens een zestal weken had doorgebracht aan de kliniek van den meergenoemden allervoortreffelijksten leermeester en voorganger von Eiselsberg te Königsberg [1]), dan zou hij geconstateerd hebben, dat, evenals bij ons, de *studenten*, die zich voor de »medicinische Staatsprüfung" voorbereidden, alle verschillende klinische colleges en laboratoria bezochten; dat voor de chirurgische, praktische oefeningen elk hunner verder een geheel cadaver ter beschikking had, hetgeen al iets anders is als bij ons; — en dat aan die kliniek negen assistenten werkzaam waren: drie bezoldigde *artsen*, waarvan de oudste al zes jaren het staatsexamen achter den rug had en die alle drie eerst aan andere clinica of laboratoria assistent geweest waren; drie volontair-artsen, niet bezoldigd, maar voeding en huisvesting verkrijgend aan de kliniek; en drie amanuensen, d.i. studenten, welke er volgaarne minstens een half jaar voor over hadden van hunnen eigenlijken studietijd, om den heelen dag in de chirurgische kliniek bezig te zijn, daar middag- en avondeten mede gebruikten en er vele diensten bewezen, voor een Nederlandsch student, die voor zijn doctoraal zit, al haast te min, maar in ruil waarvoor ze ontzaggelijk veel leerden, vooral: praktisch vroegtijdig de dingen onder de oogen te zien.

Voor de polikliniek was er dan nog een uitwonend assistent-

---

[1]) Thans: Director der ersten Chirurgische Klinik in Weenen.

arts, die ook dusdanig hulppersoneel ter beschikking had. En zóo was het ook aan de andere klinieken. En overal werden daar »Referir-abende" gehouden, d. w. z. ieder had zijn twee of drie tijdschriften, waarop de eigen leeszaal der kliniek geabonneerd was, waaruit hij éens per maand, in vriendschappelijk samenzijn met den hoogleeraar-chef der kliniek en zijn collega's, de andere assistenten, mondeling refereerde, wat hij er interessant in had gevonden. Daar werd enorm gewerkt, geestdriftig, vrijwillig, zooals het aan de school van Billroth zelven ook ging. Maar zóo werken, willen de Nederlandsche studenten niet; we zullen straks zien wat ze wèl willen.

De assistenten, die ik daar leerde kennen en waarvan er zeker wel één of meer later in de chirurgische wereld naam zullen maken, waren meest leerlingen van verschillende universiteiten; ze hadden de studentenjaren genoten op Duitsche wijze: de aangezichten van velen hunner droegen zelfs de weinig oogelijke sporen van hun vechtpartijen, en wanneer nog soms 's avonds na hard werken een uurtje voor de gezelligheid te vinden was, dan trof mij hun conversatie door de lang niet eenzijdige ontwikkeling waarvan zij blijk gaf.

Trouwens, flinke praktische menschen zal een vakschool, zij het dan ook een heel geleerde (universitaire, zooals Winkler zegt), niet opleveren, dan wanneer zij ook universiteit is in den goeden ouden zin. Ook de aanstaande geneeskundige moet student zijn, volop, verkeeren met de goede en minder goede werkers aan andere faculteiten. Mij dunkt, dat kan de schrijver niet anders bedoeld hebben. Toch wil hij te Amsterdam eene medische hoogeschool hebben, uitsluitend ter opleiding van... ja! waarvan? Van professors? Van specialiteiten? Maar heeft professor Winkler dan nooit in zijn studententijd dat minder prettige soort van mede-dorstenden naar Minerva's wijsheid gekend, die reeds op de collegebanken bij Buys Ballot en Rauwenhoff door singuliere afwijking van den grooten hoop als professors in den dop zich kenmerkten? Die candidaats-examen in de philosophie z o u d e n doen; die een prijsvraag z o u d e n beantwoorden; die zeker

assistent z o u d e n worden; — en van welke de meeste later moeizaam het diploma van arts in bezit kregen, om, onhandig en onpractisch als ze waren en zijn gebleven, op eenzame landwegen urenlang te gaan ronddolen in een karretje met twee wielen. Zou de kans niet groot zijn, dat er naar Winkler's universitaire school voor geneeskundigen, velen van dezulken zullen opgaan, en dat zij, in wie de goede kiemen sluimeren, het eerst maar bescheiden op de artsenschool probeeren zullen? En ter opleiding van specialiteiten deugen zeker onze tegenwoordige universiteiten niet, vooral door gebrek aan materiaal; maar afgezien daarvan, verwacht ik voor zulk een opleiding allerminst heil van Winkler's universitaire geneeskundige school, omdat de ware, flinke specialisten in de praktijk zichzelven vormen. Specialist is in mijn oogen in den regel slechts hij, die de algemeene praktijk kent, en van het vak, dat hem daarin het meest aantrok en waarin hij het meeste succes had, eerst later vooral speciale studie is gaan maken.

Zeker is het, dat niet vooraf gezegd kan worden, noch objectief, noch subjectief, dat deze of gene specialist zal of moet worden [1]). De superieur begaafde student moet vanzelf aangewezen worden uit de menigte, en de omstandigheden moeten hem den weg wijzen. Het hooger onderwijs in de geneeskunde is *niet* uit zijn voegen gerukt, toen het ondergeschikt werd gemaakt aan het leveren van

---

1) Men vergunne mij het volgende te citeeren: »... Eer hoop ik, dat ge de aloude traditie nooit in onbruik zult laten komen, om elk pedant jonkman, die in uw kring mocht insluipen, duchtig af te borstelen. Al wie een medestudent van deze academische melaatschheid verlost, zal zich verdienstelijk gemaakt hebben aan het vaderland. Genie van het echte goud kent, gelijk het Fichte zoo schoon betuigde, zijn eigen schoon niet. Wezenlijk talent geurt als de bloem, zonder het zelf te weten. Echt wetenschappelijke zin bezit zijn sieraad in den blos der naïeveteit. Van jonge mannen, die te vroeg weten hoe knap ze zijn, en die als een wonder van hun dorp naar de Academiestad reizen, hoopt de wetenschap niets. Ja, ik ga verder, en zeg u, dat een jongmensch, die op zijn kamer zit uit te rekenen, of ook hij niet misschien van het hout is, waar men professoren uit snijdt, zelfs niet eens student had moeten worden en uit het *album discipulorum* wegens heimelijk wangedrag moest worden geroyeerd" (Dr. A. Kuyper, t. a. p. blz. 18).

praktische artsen met volle bevoegdheid. Daardoor is nu de geneeskundige hulp ten platten lande beter, de algemeene sterfte in Nederland geringer. Daardoor kunnen er ware, bevoegde specialiteiten komen, die niet zich blind staren op hun vak alleen, maar in elken lijder den geheelen zieken mensch beoordeelen.

Dat de faculteiten der geneeskunde aan onze tegenwoordige universiteiten betrekkelijk weinig professoren en wezenlijk goede specialiteiten afleveren, heeft een andere groote reden: dat ligt aan ons Nederlanders zelf, aan sommige onzer eigenaardige karaktertrekken.

De Nederlandsche student in de geneeskunde heeft zijn studie te beschouwen vooral, zoo al niet uitsluitend, als middel om, na den arts-titel verkregen te hebben, aan den kost te komen. Deze regel is bijna zonder uitzondering. Bij andere faculteiten is het aantal dergenen, wier finantieele vooruitzichten op de keuze van studievak in het geheel niet of slechts ten deele invloed uitoefenen, relatief veel grooter; daarbij moet men ook vooral niet uit het oog verliezen, dat bij ons te lande de arme student, om niet te spreken van den student-proletariër, haast niet voorkomt. Deze omstandigheid alleen reeds is oorzaak, dat de medische studie bijna uitsluitend africhten is geworden. In den jongeling zelf is reeds het streven overheerschend, dat nog versterkt wordt door de voortdurende aansporing van ouders en verwanten, om in den wedloop naar het arts-diploma een behoorlijken tijd te maken, zoo al niet een record te slaan. Zoo worden ook de besten, die gaarne nog eens een jaar langer voor hun candidaats of doctoraal aan speciale, geprefereerde studiën zouden willen wijden, medegesleept met de groote horde, waarbij zoo menigeen is, die, minder verstandelijk begaafd, het in het africhten van zichzelf zoo ver heeft gebracht, dat hij in een de beteren in sommig opzicht beschamenden korten tijd het einddoel bereikt.

Een welwillende hand wees mij te dezer zake nog op een treffend woord van wijlen Prof. Dr. Robert Fruin: »Ongelukkig de jonge mensch, die in de edelste gaven van zijn

geest niets hoogers ziet dan de werktuigen, waarmede hij eens zijn brood zal verdienen". Aldus sprak hij in de openingsrede zijner colleges in 1860 [1]).

Daarbij komt nog, zooals Prof. Rosenstein geestig opmerkte, dat de meesten gauw willen trouwen....

Over het algemeen worden de nieuw ingeschrevenen bij de medische universiteit verder door de ouderen naar den tweeden rang in de academische wereld verwezen. Van den jongeling, wiens vak de hoogste wetenschappelijkheid, de nobelste toewijding vereischt, wordt bijna niet anders verwacht, dan dat hij zoo spoedig mogelijk het eene examen na het andere aflegt. Dat een aanstaand jurist, literator of philosoof in zijn studietijd reist, vrij studeert, grooter algemeene ontwikkeling nastreeft, niemand let er op; bij den aanstaanden geneeskundige wordt dat vreemd gevonden.

En eindelijk, wanneer het meer of min vurig nagestreefde arts-diploma behaald is, dan is er in elken Nederlander, die het bezit, zoo iets van een zucht naar onafhankelijk zijn, baas spelen in eigen hof, niet meer den »proffen" naar de oogen kijken! Spoedige vestiging is het eenige, wat aan die zucht ten volle voldoen kan. En ach! slechts weinige beseffen later, maar dan *te* laat, dat met die vestiging de afhankelijkheid pas begint, de vrijheid verloren gaat!

Met dit alles in overeenkomst is dan ook het feit, dat het publiek de dokters, die kort gestudeerd hebben, knap vindt, en hen die langer dan de gewone 6 à 8 jaren aan de academie zijn geweest, nog al eens wantrouwt.

Ik meen in het voorafgaande oorzaken te hebben aangetoond van leemten in de resultaten van het hooger onderwijs in de geneeskunde, en ook dat de door mij uiteengezette omstandigheden met meer recht den naam van »oorzaak" *in casu* verdienen, dan die welke Prof. Winkler uiteenzette. Vandaar dan ook dat onze geneeswijze ter verbetering geheel verschilt.

---

1) Vgl. de pas verschenen *Handelingen en Mededeelingen* der Leidsche Maatschappij van Letterkunde (1901) blz. 93.

En hier wordt het mij eenigszins wonderlijk te moede. Want hier zijn we aan de daden gekomen, na de woordenwisseling. En dan voel ik reeds, hoezeer toch Winkler alweer gelijk heeft, als hij klaagt, dat door »onbevoegden" te veel gedaan wordt, met name geopereerd. Daarom ga ik met te meer schroom er toe over om mijn opinie van praktiseerend geneesheer te geven tegenover die van een hoogleeraar in een speciaal vak, van mij tevens een hooggewaardeerd leermeester.

Reeds meen ik te hebben aangeduid, dat de door Prof. Winkler gewenschte universitaire medische school naast vier andere technische artsenscholen, naar mijne bescheiden meening, niet tot het beoogde doel zal leiden en uit ander oogpunt afkeuring verdient. De in de voorafgaande regelen uiteengezette diagnose geeft als vanzelf de therapie aan: De Regeering verzorge de hulpmiddelen van het geneeskundigonderwijs aan onze universiteiten, zooveel in haar vermogen is, met name de klinieken. Aan elken hoogleeraar, vooral aan de klinische, worde ten minste een hoofdassistentarts toegevoegd, die, tevens privaat-docent, een zeer behoorlijke bezoldiging geniet, bijvoorbeeld minstens zooveel als een leeraar aan een Gymnasium of Hoogere Burgerschool. Het honorarium voor assistenten-betrekkingen, waarvoor tot dusverre geen arts-diploma vereischt werd, worde verdubbeld of flink verhoogd, zoo zich een arts disponibel stelt. Studiereizen in het buitenland voor artsen, moeten door premies van regeeringswege worden aangemoedigd. Aan groote ziekenhuizen moest ook een subsidie van regeeringswege worden toegekend als vergoeding voor kost en inwoning, gedurende minstens een half jaar telkens, voor jonge artsen, die in overleg met en ondergeschikt aan den geneesheer-directeur, daar in velerlei opzichten werk- en behulpzaam zouden kunnen en willen zijn.

De laatste alinea van Prof. Winkler's *Gids*-artikel luidt:

> »Slaagt hij [de wetgever] daarin niet, dan loopt men, omdat inderdaad voldoende uuiversitaire leerkrachten ontbreken, gevaar om onze hedendaagsche artsenscholen, die als artsenscholen niet slecht zijn, meer en meer in

handen van vreemdelingen te zien overgaan. Voor onze taal, voor onze zelfstandigheid en voor onze beteekenis als wetenschappelijke school is dit geenszins geheel onverschillig. Maar de omstandigheden maken het voor de eerste tien jaren onafwijsbaar".

Welnu ik geloof, dat de door mij voorgestelde maatregelen deze alinea zouden maken tot een Cassandra-profetie, den hoogleeraar in een zwartgallig oogenblik ontsnapt en waarvan de verwezenijking voorshands ondenkbaar is.

Arnhem, November 1901. Dr. JAN VAN GORKOM.

NIEUWE UITGAVEN.

W. VAN NEIJLEN. *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.* J. en H. Taymans Lier, 1901. (Eerste en tweede deel.)

Met innig genoegen begroeten wij de tweede, herziene uitgave van deze geschiedenis — wij zeiden haast geschiedkundige bloemlezing — der Nederlandsche letteren. Want dit werk, dat naar de lamp riekt, is een hoogst aanbevelingswaardig handboek. Eene korte analyse ervan zal dit bewijzen.

In het bewustzijn, dat »studenten uit hunnen aard weetgierig zijn" begint onze auteur bij de wortelen van den eikeboom, die opgegroeid is hier in de lage landen aan de zee. De *Nederlandsche* letteren beginnen pas in het midden der 12e eeuw met Hendrik van Veldeke. Maar reeds vóór de 12e eeuw bezitten we 10 voorname gedenkteekenen van verschillende Westgermaansche dialecten. Vóór de korte behandeling hiervan worden we bekend gemaakt met het geslachtsregister onzer taal, welke in een acht-tal bladzijden wordt thuis gebracht tot de buigende of flecteerende taalklasse.

Uit die wortelen groeide de machtige taalreus. Verschillende tijden zijn erover heengegaan, en elk dier tijden drukte op blad en vrucht zijn eigenaardig kenmerk.

Onze auteur behandelde tot dusverre twee van de drie tijdvakken, nl. dat der Middeleeuwen en dat der Renaissance. Hij overtuigt ons, dat onze taal in hare jeugd — gelijk trouwens al het jeugdige in Gods schepping — hare bijzondere aantrekkelijkheid heeft. Dit blijkt uit de romantische verhalen der Karel- en Artur-sagen. Bij deze ridderromans behoeven echter noch in bewonderenswaardige daden noch in treffende schil-

deringen, achter te staan de voortbrengselen der middeleeuwsche lyriek. Men denke hier aan het kunstjuweeltje van zeldzame waarde *De sproke van Beatrijs,* aan de lieflijke legende *Boec van den Houte,* aan de ridderlijke minneliederen *Het daghet in den Oosten* en *Van twee coningskinderen* en aan zoovele geestelijke liederen, die door reine liefde, kinderlijke naïeviteit en beeldrijke taal zóó uitmunten, dat men in het tijdvak onzer moderne letteren zich gedrongen gevoelde om terug te keeren tot de studie en de eerlijke waardeering van die schoone vruchten, welke onze taal voortbracht in hare lieve jeugd.

Doch daar doemde boven onzen boom een onweder op. Het waren op het eind der Middeleeuwen de droeve dagen van de »Rederijkers-kannekijkers".

»Om tegens dat geweld te sportlen,
Verzekert hij zijn voet met wortlen,
Zijn rug met pit en hout en bast,
Gelijk zoo stout een boschreus past."

De krachtige groei en ontwikkeling in de Middeleeuwen deed onze taal bestand zijn tegen deez' orkaan. En ook uit dit kwaad werd goed geboren: de goede Renaissance.

»Zij moest . . . . . veel jaren langk,
Na een bedrukten ondergangk,
In arbeid gaande, aan 't baren raken.
Dees langzaamheid past groote zaken!"

Zoo geraakte onze taal langzamerhand tot haar tijdvak van mannelijke kracht en heerlijken bloei: de dagen van den koninklijken Vondel en diens kunstgenooten.

Nogmaals zouden er herfst- en winterdagen aanbreken in den tijd der Fransche réfugiés, in den tijd van Meijer's dichtgenootschap »Nil volentibus arduum". Als Vondels zoon, Antonides van der Goes, toen nog geleefd had, had hij ons daarvoor gewaarschuwd, dat

»De vlam ons dreigt, en wij verspreiden self de vonken.
Soo wordt uit gouden kop vergif met smaeck gedronken".

Maar weldra zou de schoone lente-tijd weer aanbreken, waardoor onze taal in frisscher levenskracht en volmaakter schoonheid het menschelijk hart bekoort in het tijdvak der moderne letteren gedurende de 19e eeuw.

Ziedaar eene analyse van het werk van Van Neijlen. Dit alles heeft onze auteur *geschetst in woord en voorbeeld.* Wij leeren van hem, hoe de letterkunde werkelijk is de uitdrukking van de groote gebeurtenissen op staatkundig en godsdienstig gebied, en ook hoe waar het aphorisme is: »Il faut juger les choses d'après leur date".

Wij zeiden zooeven: *in woord en voorbeeld.* Het blijkt immers genoeg, dat den auteur steeds het spreekwoord voor den geest stond: woorden wekken, voorbeelden trekken. Het doel van zulk een werk moet zijn: »de gezonde, de geesten hartverheffende literatuur onzer Zuid- en Noordnederlandsche schrijvers te doen waardeeren en genieten. Vandaar die vele uittreksels uit hunne geschriften. Het eerste deel, dat in 107 bladzijden over de middeleeuwsche letteren handelt, wijdt aan die aanhalingen meer dan 52 bladzijden, waarvan het slot is het eigenaardig Rederijkersblijspel: *Eene ghenouchlike clute van Nu noch, van* IIIJ *personagiën.* De uittreksels van het tweede deel, dat in 144 bladzijden over het tijdvak der Renaissance spreekt, beslaan niet minder dan 70 bladzijden. Deze talrijke aanhalingen, waardoor de leerling een flinken kijk in onze literatuur krijgt en waardoor het gevaar voor eene vervelende opsomming van schrijvers en werken wordt weggenomen, stempelt dit werk bijna tot eene geschiedkundige bloemlezing en maakt het zoo geschikt voor zelfonderricht. Daarenboven worden ons de beste spijzen opgedischt, opdat de leerlingen smaak en liefde zouden verkrijgen voor hetgeen werkelijk waar, goed en schoon is. Vondel zegt: »Natuur baart den dichter, de kunst voedt hem op". Hier zullen de leerlingen opgewekt worden om de groote modellen volgens hunne zwakke krachten na te vol-

gen. Hier zullen zij de levenswijsheid opdoen, dat volgens Boendale

»Dichten moet uut herten vri
Comen ende uut claren sinnen".

Hierdoor zal niet slechts hun geest verrijkt, maar ook hun hart geoefend worden in de kunst boven alle kunsten: de studie der onveranderlijke Waarheid, de liefde voor de reine Schoonheid, de dienst van de edelste Goedheid: God!

Wij spraken hierboven van eene *schets*, want Van Neijlen geeft den studenten zeer verstandig en paedagogisch eene »beknopte" geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Meer dan in eenig ander vak wordt hier voor studenten en ook voor den autodidact een compendium gevraagd. Immers wat baat hun het opnoemen van allerlei schrijvers van den derden en vierden rang, waarmee ze later toch nooit kennis zullen maken? Daarenboven lange lijsten e. droge optellingen van ieders werken vervelen en blijven toch niet in het geheugen hangen. Billijk en wijs is het verlangen van sommige leeraren van het middelbaar onderwijs in onzen tijd, dat ook de geschiedenis der literatuur dient beperkt te worden. Dit heeft onze auteur ter harte genomen, en daardoor juist had hij de schoone gelegenheid om de belangwekkende feiten, de hoofdpersonen, de voornaamste werken van alle zijden toe te lichten, zoodat de karakteristieke zaken en mannen, ieder met eigen stempel, een diepen, onuitwischbaren indruk maken in geest en hart. Voor den »Vader der dietscer dichter algader", Jac. van Maerlant, b.v. werd flink plaats gemaakt. Eer naar verdiensten genoten ook »de vader van het Nederlandsch proza", Jan van Ruusbroec, de Nederlandsche Tacitus, P. Cz. Hooft enz. enz. Niet minder dan 32 bladzijden zijn er gewijd aan den genialen dichter van den *Lucifer*, den nog onverwonnen soeverein van den Nederlandschen Parnas, Joost van den Vondel.

Deze beknoptheid zal voor studenten een machtige prikkel zijn om met lust en gemakkelijkheid te studeeren en te repeteeren, en om later met gretigheid ter hand te nemen het

leerboek, dat hun gemakkelijk en door de vele schoone uittreksels lief en aantrekkelijk is geworden in hun studietijd.

Niettegenstaande het bondige wijst dit handboek toch den gemakkelijken weg voor uitvoeriger studie en behandeling, tot groot gemak voor den leeraar en voor den autodidact. Want telkens vinden we verwijzingen naar de 22 geschiedkundige werken over Ned. letterkunde, bloemlezingen en tijdschriften, welke onze auteur heeft gebruikt bij het opstellen van zijne beknopte geschiedenis.

In gemoede raden wij een ieder, die op practische en aangename wijze verfrisschen wil de kennis, welke hij in zijn studietijd opgedaan heeft, dit handboek van Van Neijlen zich aan te schaffen. Waarlijk men zal geen spijt hebben over geld en tijd. Wij eindigen met den hartelijken wensch, dat onze Geelsche collega spoedig het derde tijdvak: Nieuwe letteren (van 1785 tot heden) moge voltooien volgens dezelfde methode als de vorige, en dat hij later meerdere uitgaven moge beleven van zijn practisch werk.

Hageveld. E. H. R.

NIET OVERTUIGD.

»De iis quae sunt opinabilia, licebit cum moderatione studioque indagandae veritatis disputare". Encyc. *Immortale Dei.*

In Deel CXX, bl. 158—170 en bl. 233—243 van dit maandschrift levert de Eerw. Heer J. D. J. Aengenent een kritiek op de artikelen door mij in het *Sociaal Weekblad* geplaatst. Daar de schrijver in het algemeen een juiste uiteenzetting mijner beweringen gegeven heeft, kan zijn kritiek tot basis strekken voor een repliek mijnerzijds. Deze repliek loopt echter slechts over een deel zijner beschouwingen. En wel om een dubbele reden:

1°. Heb ik reeds vroeger in een artikelenreeks in het *Soc. Weekblad* uitvoerig stilgestaan bij de bezwaren, die men in het algemeen tegen de »verstaatlichung" van tot dus verre vrije bedrijven in het midden brengt. Hierdoor is dus mijne meening ten deele toegelicht nopens zijn beweren, dat in een socialistisch ingerichten Staat de prikkel tot den arbeid, de vrede, de orde en de vrijheid niet zouden kunnen bestaan.

2°. Omdat ik mij voorstel later in den breede de dubbele vraag te behandelen: Staat een socialistisch ingerichte maatschappij hooger dan een maatschappij gegrond op de vrije mededinging en is zij — in abstracto gedacht — in overeenstemming met de menschelijke natuur.

Toch kan het nuttig zijn reeds nu sommige der beschouwingen van den schrijver nader te ontleden.

Vooreerst zijn stelling: »De natuur van den mensch eischt

met moreele noodzakelijkheid, dat privaateigendom over het algemeene de heerschende vorm zij" (bl. 165).

Deze stelling wordt toegelicht als volgt:

Al wat strekt ten verderve van de menschelijke maatschappij, is zeker tegen het natuurrecht.

Welnu indien de gemeenschap van goederen in den zin der communisten of socialisten (die alleen productiemiddelen tot gemeen eigendom willen maken) werd ingevoerd, dan zou dit uitloopen op den ondergang der maatschappij (bl. 164).

Immers dan »is de prikkel tot arbeid verdwenen; orde en vrijheid zouden noodzakelijk uit den staat zijn gebannen, vrede zou onder het menschdom niet meer aanwezig zijn".

Aan de redeneering van den schrijver wordt nog een vierde argument toegevoegd. Het bewijs door de historie gegeven. Bij alle volkeren, op enkele uitzonderingen na, zien we door alle eeuwen heen privaateigendom als den algemeen heerschenden vorm van bezit. Hoe dit feit te verklaren bij al de wisselingen en stormen, die over de eeuwen zijn heengegaan. Zulk een standvastig feit kan op niets anders berusten dan op de natuur van den mensch. Zuiver menschelijke instellingen vergaan. De natuur van den mensch, door God geschapen, is alleen onveranderlijk. Een instelling, die zich door alle eeuwen heen heeft gehandhaafd, kan alleen in de menschelijke natuur haar oorsprong hebben". En de schrijver schraagt zijn uitspraak met een beroep op Seneca: »Multum dare solemus praesumptioni omnium hominum; et apud nos veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri" en op Aristoteles, die zegt, dat iets naturaliter justum is »quod ubique gentium eandem vim obtineat".

Beginnen we met het laatste, historische argument. Er behoort eenigen moed toe, om met Seneca en Aristoteles van meening te verschillen en deze afwijkende zienswijze tegenover hunne denkbeelden te plaatsen.

Nochtans waar Prof. p. fr. J. V. de Groot O. P. getuigt [1]), dat

---

[1]) Intrêe-rede.

met Thomas v. Aquinen niet de eindpaal van alle menschelijke wijsheid bereikt is, daar mag men zeker eveneens betwisten of alles, wat door Seneca en Aristoteles geleeraard is, onomstootelijk vaststaat.

Dit geldt m. i. van de uitspraken, hierboven op gezag der heidensche wijsgeeren neergeschreven.

Het is zeker een *vermoeden*, dat een instelling tot dusverre bestaande in de natuur der menschelijke samenleving of in de natuur des menschen zijn bestaangrond vindt. Evenwel dient men voorzichtig te zijn, voordat men in een positieve stelling de grens wil trekken tusschen hetgeen in onze maatschappij uitvloeisel is van de menschelijke natuur en hetgeen in den loop der tijden wisselt.

Het staat vast, dat hierin de gezichtskring der oude schrijvers — hoe kon het anders — zeer beperkt was. Van de ontwikkeling onzer hedendaagsche samenleving hadden zij natuurlijk geen flauw begrip.

Vandaar de verdediging der slavernij bij Aristoteles. Wel heeft de Stagyriet volgens Prof. Quack [1]) een vaag voorgevoel gehad van de groote economische ontwikkeling van onzen tijd, toen hij voorspelde, dat eerst dan de slavernij overbodig zoude worden, indien de cither van zelf zoude spelen en de weefklos van zelf in de weverspoel zoude draaien, waarin hij dus onbewust, volgens Mr. Quack, de werking der machines teekende, maar toch is de slavernij als zoodanig door hem verdedigd.

Men kan de slavernij als strijdig met het natuurrecht [2]) beschouwen, doch van sociologisch standpunt beschouwd, was zij een economische noodwendigheid. Een bewijs dus, dat eene instelling, in strijd met het natuurrecht, economisch te verklaren kan zijn.

Dit wordt ook door Pater Bruin S. J. erkend in zijn opstel *Arbeidsloon*, waar hij als volgt schrijft:

»*Het was eene voorzienigheid Gods, dat de slavernij niet*

[1]) Mr. H. P. G. Quack, *De Socialisten* (1e uitgave) I.

[2]) Zie over de slavernij den zendbrief van Leo XIII aan de Bisschoppen van Brazilië: »*De manumissione servorum*" (5 Mei 1888).

plotseling werd afgeschaft [1]). Men hadde voor vraagstukken gestaan, die toen niet waren op te lossen; in het bijzonder hadde de loonquaestie zich in veel ingewikkelder vorm opgeworpen dan thans.

»Eerst langzamerhand verving de vrije arbeid de slavernij.

»En dat kwam niet alleen voort uit de beginselen van het Christendom en hun invloed ook op de heidensche denkbeelden en wetten, maar de ontwikkeling der heidensche maatschappij zelve werkte mede.

»De ontzettende toeneming van grondgebied in handen van enkelen eischte vermeerdering van slaven en de slaventoevoer nam af, waarbij zich nog voegde de steeds zwaarder wordende druk van belastingen. Toen ontstond een soort van klein grondgebied, d. w. z. de uitgebreide goederen werden bij kleinere gedeelten bewerkt door lieden, die bij den grond hoorden, welken zij bearbeidden, en met dien grond verkocht of verpand werden, die daardoor ofschoon zij slaaf waren een zekere vaste woonplaats verkregen en voor wie het familieleven een mogelijkheid werd. Aldus werd de vrijmaking der wet langzaam voorbereid" [2]).

Ik laat nu de volkomen juistheid dezer historisch-economische beschouwing onbesproken; duidelijk echter is, dat Pater Bruin ook hier een wisselwerking tusschen de geestelijke en stoffelijke evolutie aanvaardt. Tevens blijkt, hoe zelfs een wijsgeer als Aristoteles de slavernij, eeuwen lang bestaande, beoordeeld heeft onder den invloed der maatschappelijke verhoudingen van zijn tijd.

Een ander voorbeeld ligt voor ons in de verdediging van den oorlog. Groote geesten hebben den oorlog een noodzakelijk kwaad, een geesel Gods, genoemd. Thans komt Von Bloch *(Der Krieg)* ons mededeelen, dat in de toekomst

---

1) Volgens den heer Aengenent was de slávernij tegen het natuurrecht; hij onderscheidt het »wettelijk" bestaan van het »wettig" bestaan. Over beide begrippen, wier gebruik taalkundig-juridisch onvast is, verwijs ik echter naar Mr. v. Hamel: *Inleiding tot de studie van het strafrecht.*

2) *Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied* (Nieuwe Reeks) 25ste Jaargang, Deel 39, bld. 432/3.

de oorlog, door oorzaken, buiten de wijziging onzer humanitaire begrippen om, eene onmogelijkheid zal zijn (Dl. II, bld. 210/5; III, 387/402; IV, 337; V, 420/5; VI, 360).

Wèl beschouwd kan alleen aan het einde der tijden gezegd worden wat in de wereld *blijvend* is geweest. En aangezien aan niemand de gave der profetie in dit opzicht geschonken is, weten we dus ook niet met zekerheid te zeggen, welke maatschappelijke instellingen blijven, welke verdwijnen zullen. Het feit dat de privaat-eigendom *totdusverre* de overheerschende vorm is geweest, bewijst hoogstens een vermoeden, meer niet.

Maar is deze bewering van den schrijver juist? Ik meen op gezag van verschillende sociologen te kunnen aannemen, dat in de vroegste tijden, waarvan met eenige zekerheid iets te vermelden valt, juist het privaat-eigendom gering was.

Velen gelooven zelfs bij de rondtrekkende jagers- en visschersvolken aan een gemeenschappelijk eigendom van tenten, jacht- en visscherijwerktuigen.

Ik zal om dit te bewijzen, niet een aantal citaten met titels van boeken opschrijven, maar slechts bij de beperkte plaatsruimte het gezag van een paar bekende economen ten gunste mijner stelling aanvoeren.

Door mij wordt ten tweede male verwezen naar uitspraken van den Duitschen econoom Wagner en van onzen landgenoot den oud-Minister Mr. Cort van der Linden.

De eerste schrijft: »Die Begründung der Privat-eigenthumsinstitution auf die menschliche Persönlichkeit schlechtweg hat keinen gröszeren wissenschaftlichen Werth als die Begründung einer strict entgegengesetzten Vermögens-rechtsordnung darauf" (*Lehrbuch der politischen Economie*, bld. 536/7).

En nu Mr. Cort van der Linden [1]: »De grondzuil van onze maatschappelijke instellingen is het eigendomsrecht [2]. Van *onze* maatschappelijke instellingen. Want men mag niet vergeten, dat er een tijd is geweest, waarin de gemeenschapregel, de bijzondere eigendom onbeduidende uitzondering was

[1] *Vrijheid en Hervorming*: *De Gids* (1887) II, bld. 409 vlg.

[2] Het ware juister geweest te spreken van het *privaat*-eigendomsrecht. Dit wordt echter door den schrijver bedoeld.

en dat nog heden ten dage over groote streken van onzen aardbodem deze meer primitieve orde van zaken in stand is gebleven....

»En ofschoon wij niet in staat zijn het tijdperk van overgang van de heerschappij der gemeenschap tot de algemeene erkenning van het eigendomsinstituut nauwkeurig na te gaan en te bestudeeren, zoo is het toch zeer waarschijnlijk, dat deze overgang niet zonder hevige beroering, verzet en strijd zal zijn voldongen....

»Het is ontstaan door de behoeften der maatschappij, het is ontwikkeld door de omstandigheden, en wanneer *nieuwe* behoeften zich voordoen of *nieuwe* omstandigheden, kan het eigendomsrecht opnieuw worden hervormd en plaats maken voor geheel nieuwe instellingen, zonder dat men bevreesd behoeft te zijn, dat het noodzakelijk alle maatschappelijke orde en veiligheid in zijn val zou moeten medesleepen...."

Verder zal ik niet gaan ofschoon het mij voorzeker niet moeielijk zoude vallen door meerdere citaten mijn gevoelen te versterken.

Nog een ander argument, door den schrijver aan Pater Cathrein *Der Sozialismus* [1]) ontleend, is voor bestrijding vatbaar.

Erkennende dat er bij sommige volken gemeenschappelijk eigendom gevonden wordt zegt de schrijver: »Men moet toch de eischen van de natuur niet gaan zoeken bij hen, in wie de menschelijke natuur niet dan verlaagd en verminkt te voorschijn treedt".

Het wil mij toeschijnen dat de schrijver hier de fout van Cathrein herhaalt en »natuur" met »beschaving" verwart. Waarom zoude de natuur bij die volkeren lager staan dan

---

1) Verschenen bij B. Herder Freiburg (i. Br.) Het is zeker een gelukkige keuze van mijnen bestrijder geweest om vooral bij dezen Duitschen Jezuïet zijne argumenten te zoeken. Ook zijn vroegere opstellen in *De Katholiek* dragen de duidelijke sporen van een ernstige studie van Cathrein's geschrift.

Nochtans meen ik, dat de hoogachting, die ook ik voor Cathrein's arbeid koester, ons niet moet leiden tot het kritiekloos herhalen der beweringen van den geleerden Jezuïet.

in beschaafde streken. Dit is mij — en zeker velen der lezers met mij — niet recht duidelijk.

De »natuur" bij een volk staat eerst dan lager, wanneer hunne zeden en gewoonten met de goddelijke wetten in strijd zijn (b. v. gewoonten van tegennatuurlijke ontucht).

Hiermede is dus de waarde van het historisch argument tot hare juiste beteekenis teruggebracht.

De andere drie argumenten zijn reeds vroeger door mij in hoofdzaak aan een uitvoerige critiek onderworpen [1]). Het zijn in het algemeen de beweringen die steeds tegen socialisme en staat-socialisme worden aangevoerd.

De bewijsvoering van den schrijver is een indirecte.

Hij schrijft: »Al wat ten verderve werkt van de menschelijke maatschappij, is zeker tegen het natuurrecht". De socialiseering der productiemiddelen zou uitloopen op den ondergang der maatschappij. Atqui... ergo.

Is reeds de redactie der bewijsvoering zelve zwak — immers de praemisse: »alles wat ten verderve van de menschelijke maatschappij strekt is zeker tegen het natuurrecht", lijkt mij zeer bestrijdbaar — nog zwakker zijn de argumenten, waarmede de schrijver wil aannemelijk maken, dat de socialiseering der productiemiddelen inderdaad zou uitloopen op den ondergang der maatschappij. »Dat de prikkel tot den arbeid zou verdwijnen; dat niemand meer de deugd van spaarzaamheid zoude beoefenen" enz. enz.; ziet *dat* zijn argumenten, waarmede men heden ten dage niet meer opereert.

Bestonden er geen andere bezwaren tegen het socialisme als economisch stelsel, dan kon men gerust verdere polemiek achterwege laten.

Wie werpt bij den tegenwoordigen stand der sociaal-economische wetenschap nog in het midden: »dat ieder, naar zijne behoeften zal ontvangen". Ieder die een weinig op de hoogte is, weet immers, dat de verdeeling van het pro-

---

[1]) Zie mijne artikelen in het *Sociaal Weekblad: Fonctionarisme en Democratie*. Binnen kort hoop ik bovendien de vraag omtrent de mogelijkheid en wenschelijkheid eener socialistisch ingerichte maatschappij uitvoerig te behandelen.

duct juist het punt is, waarover de socialisten nog nimmer eenigen afdoenden maatstaf aan de hand deden.

Zoowel de maatstaf naar behoeften, volgens arbeid en volgens inspanning bleken onhoudbaar.

Mij komt het voor, dat in een socialistisch ingerichte maatschappij — gesteld dat zij mogelijk is — alleen de verdeeling naar verdienste eenen bruikbaren maatstaf zou opleveren. Bij dezen maatstaf blijven zeer zeker tal van ongelijkheden bestaan, maar — en hierop komt het aan — een aldus georganiseerde maatschappij zou toch een hoogere vorm zijn dan een samenleving, waarin door het privaat-eigendoms- en erfrecht de productiemiddelen steeds van het een in het andere geslacht overgaan.

Meer zal ik thans hierover niet zeggen. Een paar punten in des schrijvers bestrijding wil ik een weinig nader bezien.

Ik bedoel zijne tegenwerpingen, waar hij mijne beschouwingen omtrent het blijvende en het vergankelijke in het eigendomsrecht bespreekt. Hij erkent het recht van den Staat den omvang van het eigendomsrecht te bepalen; particuliere bedrijven te naasten; privaat-eigendom ten algemeenen nutte te onteigenen; belastingen te heffen; maar er zijn *principiëele* grenzen.

Alles loopt bij deze vragen inderdaad over het grensgebied. De Staat heeft het recht het eigendomsrecht te beperken, maar hoever?

Hij kan de begripsomschrijving geven en daarmede den omvang van het subjectieve eigendomsrecht bepalen.

Hij kan den privaat-eigendom ten algemeenen nutte onteigenen. Maar tot welke grens?

Hij heeft het recht door belasting te heffen een deel van den eigendom der burgers tot zich te trekken. Maar alweer: welk deel: $^1/_{20}$, $^1/_{10}$, $^1/_5$ of $^1/_3$?

Een grens is hier niet aan te geven, al beweert de schrijver ook honderdmaal, dat er wel principiëele gronden zijn.

Of noemt de schrijver wellicht een grens, wanneer hij, schrijvende over de naasting van particuliere bedrijven door den Staat, zegt: »De Staat mag dus dan alleen dat recht voor zich opeischen, wanneer dit moraliter noodzakelijk is

voor het behoud der maatschappij, of wanneer een betrekkelijk klein privaatbelang in botsing komt met een veel grooter belang der gemeenschap".

Of geeft Antoine, door mij geciteerd, een grens wanneer hij zegt: »Komen twee rechten met elkander in botsing, dan moet het minderwaardige wijken voor het meerderwaardige".

Of vindt men een grens voor de belastingen, wanneer de schrijver zegt, »dat de belasting rechtvaardig en de onera volgens recht en billijkheid moeten verdeeld zijn"; grenzen, o ja, in abstracto, maar wat beteekenen zij voor het practisch staatsbeleid? Klein privaat- en groot staatsbelang, wie geeft hier een grens? Het zwakke punt in des schrijvers redeneering ligt hierin, dat hij geheel de voortdurende ontwikkeling op economisch gebied vergeet.

De evolutie in de maatschappij maakt het aangeven van grenzen onmogelijk. De evolutie heeft een tweevoudig karakter.

In de eerste plaats de voortdurende ontwikkeling in de stoffelijke wereld.

Iedere nieuwe ontdekking, hetzij deze bestaat in de ontsluiering van tot dusverre verborgen natuurkrachten (stoom, electriciteit) of in een volmaaktere toepassing van reeds bekende krachten, brengt ingrijpende verschuivingen teweeg.

Betere productie, maar ook verbetering der verkeersmiddelen, waardoor de producten van verafgelegen landen ons binnen betrekkelijk korten tijd bereiken, zijn de voornaamste, ofschoon niet de eenige factoren in het economisch proces.

Wanneer we den reusachtigen vooruitgang op stoffelijk gebied nagaan, die thans reeds tot een afgesloten tijdperk behoort, dan rijst onwillekeurig de vraag: zijn we aan een nieuwe periode gekomen, waarin een langdurige stilstand, een tijd van geestelijke onvruchtbaarheid aanbreekt, of bevinden we ons nog slechts aan het begin van een reeks uitvindingen? Op deze vraag weet niemand een positief antwoord te geven.

Toch heeft de groote Fransche scheikundige Professor

Berthelot, wiens naam een Europeesche vermaardheid bezit, nog groote omwentelingen op stoffelijk gebied voorspeld, en wel uitsluitend tengevolge der ontwikkeling van de scheikunde. In zijn veel besproken werk *Science et Morale* [1]) (p. 510—512) lezen we:

»On a souvent parlé de l'état futur des sociétés humaines; je veux, à mon tour, les imaginer, telles qu'elles seront en l'an 2000..... Dans ce temps-là, il n'y aura dans le monde ni agriculture, ni pâtres, ni laboureurs; le problème de l'existence par la culture du sol aura été supprimé par la chimie! Il n'y aura plus de mines de charbon de terre, ni d'industries souterraines, ni par conséquent de grèves de mineurs! Le problème des combustibles aura été supprimé par le concours de la chimie et de la physique. Il n'y aura plus ni douanes, ni protectionnisme, ni guerres, ni frontières arrosées de sang humain! La navigation aérienne, avec ses moteurs empruntées aux énergies chimiques, aura relégué ces institutions surannées dans le passé! Nous serons alors bien prêts de réaliser les rêves du socialisme.... pourvu que l'on réussisse à découvrir une chimie spirituelle, qui change la nature morale de l'homme aussi profondément que notre chimie transforme la nature matérielle... [2]).

»Qui dit source d'énergie calorifique ou électrique, dit source d'énergie chimique. Avec une telle source, la fabrication de tous les produits chimiques devient facile, économique, en tout temps, en tout lieu, en tout point de la surface du globe.

»C'est là que nous trouverons la solution économique du plus grand problème peut-être qui relève de la chimie, celui de la fabrication des produits alimentaires" etc.

Geheel onbevoegd om over dergelijke uitspraken te oor-

---

1) *Science et Morale*, par M. Berthelot sénateur, sécretaire perpétuel de l'Académie des Sciences. Paris, Calmann Levy, 1897.

2) Terecht merkt de Fransche geleerde hier op, dat, hoezeer ook de vooruitgang op stoffelijk gebied moge voortschrijden, de menschelijke natuur gelijk blijft. Het moet echter erkend worden, dat in de laatste jaren vele der voornaamste socialistische woordvoerders deze waarheid meer en meer beginnen in te zien.

deelen, meen ik echter wel, dat zij ons leeren niet te spoedig eene hervorming onmogelijk te verklaren. Onveranderlijk zijn alleen de Goddelijke en de (bekende)[1]) natuurwetten. Al het andere is voor wijziging vatbaar. Evenwel hoe groot de evolutie ook moge zijn, die wij in de stoffelijke wereld waarnemen, daarnaast zien we een andere in de ideeënwereld.

Voor hem, die den vooruitgang niet bij jaren, niet bij tientallen van jaren, maar bij eeuwen telt, voor hem staat deze vooruitgang boven allen twijfel vast.

De tegenwoordige beweging ten gunste der armen en misdeelden, de strijd tegen het alcoholmisbruik, de steeds in omvang toenemende beweging tegen den oorlog en ten gunste van den vrede, de actie voor het onderzoek naar het vaderschap, wat zijn zij anders dan krachtige uitingen van dat grootsch, zedelijk-sociaal réveil, van dat nieuw geestelijk ontwaken, hetwelk thans de wereld vervult.

Evenals andere groote tijdperken in het leven der menschheid, gelijk de kruistochten, de reformatie en de revolutie, zoo zal ook onze tijd door den nakomeling geteekend worden als een vreedzame omwenteling op sociaal-economisch gebied.

Het is hier de plaats niet de voor het rechtswijsgeerig denken zoo belangrijke vraag te behandelen, in welke verhouding de beide evoluties op geestelijk en stoffelijk gebied zich tot elkander verhouden.

In hoeverre n.l. de wijziging, die ons rechtsbewustzijn ondergaat, het gevolg is van de ingrijpende veranderingen in de stoffelijke wereld rondom ons. Vast mag aangenomen worden, dat er wisselwerking bestaat [2]).

Evenals in ons organisme zoo is in de maatschappij voortdurende slijting en vernieuwing. Oude weefsels slijten; nieuwe vormen zich. Dit *is* feitelijk het physieke leven; individueel en sociaal. De wetenschap der economie is dan eigentlijk ook niet anders dan een sociale physiologie.

---

[1]) B. v. de wet der zwaartekracht, de wet der inertie enz.

[2]) Zie Prof. Mr. Hamaker, *Het recht en de maatschappij*.

De maatschappij van heden is anders dan die van gisteren en de maatschappij van morgen zal weer anders zijn.

En in het licht dezer waarheid kan men dan gerust zeggen: de afstand tusschen de maatschappij der vroegste tijden en thans is veel grooter dan de afstand, die onze samenleving scheidt van een socialistische maatschappij.

Op deze dubbele evolutie moet dus gewezen worden door ieder, die zich bezighoudt met de voorwaarden der maatschappelijke ontwikkeling, door hem in de eerste plaats, die de vraag gaat beantwoorden, *wat* in onze maatschappelijke verhoudingen blijvende beginselen zijn, *wat* voor verandering vatbaar is.

Want onder den invloed dezer evolutie wisselen de begrippen »algemeen belang, moreele noodzakelijkheid" of om met Cathrein te spreken »das Mass des dringenden Bedürfnisses" voortdurend.

Daarom onderzocht ik de vraag, in hoever in het eigendomsrecht een essentieel-Christelijk element aanwezig en wat aan de wisseling der tijden onderworpen is, m. a. w. wat is uitvloeisel van het voor alle tijden geldende natuurrecht, wat wordt bepaald door het positieve recht. Immers hier schuilt de fout in de redeneering der meeste katholieken.

Het gaat niet aan te zeggen: het eigendomsrecht rust op het natuurrecht en *dus* mag er niet aan geraakt worden.

De dwaling ligt in de praemisse en daarom deugt de conclusie niet. Het »eigendomsrecht" vertegenwoordigt meer dan één begrip:

1°. (Jus dominium possidendi) het subjectieve recht eigendom te bezitten (dit blijft voor alle tijden);

2°. (Jus dominii) het objectieve recht, d. w. z. het complex van rechtsnormen in het positieve recht vervat.

Het onder no. 1 genoemde is een uitvloeisel van het natuurrecht; DAAROM moet ieder (publiek- of privaat-) eigendom *ten allen tijde* geëerbiedigd worden.

Maar de Staat stelt zelf de normen vast.

Nu geef ik gaarne toe, dat men niet spoedig tot ingrijpende wijziging moet overgaan; dat hier meer de voorzichtigheid

dan de voortvarendheid ons moet leiden; immers het geldt een instituut, waarvan de *grondslag* in het natuurrecht rust, maar .... het blijft voor wijziging vatbaar.

Alle grenzen door den schrijver aangegeven, zijn voor verschuiving vatbaar. Het begrip *grens* kan men zich tweevoudig denken: vaststaand, b.v. de geographische grenzen, maar ook wisselend, b.v. de grens onzer physieke kracht.

De grenzen in abstracto, door den schrijver gesteld, zijn grenzen in den laatsten zin. De grens van het subjectieve onteigeningsrecht, hetwelk den Staat toekomt; de grens der belastingen; de grens der verhouding van het collectief- en privaat-eigendom, allen wisselen, zetten zich uit onder den invloed van ons zich steeds wijzigend rechtsbewustzijn.

Het positieve recht, hetwelk de eigendomsverhoudingen regelt, voor het grootste deel in het Burgerlijk Wetboek neergelegd, draagt dus de kiemen van voortdurende vernieuwing in zich.

De Staat kan dit recht wijzigen, wanneer nieuwe behoeften en veranderde omstandigheden, of ook wanneer een gewijzigd rechtsbewustzijn zulks eischen.

De Staat, dat is dus de meerderheid, die op een bepaald oogenblik aan het roer is, zoo werpt men wellicht tegen. Inderdaad, gelijk onze *tegenwoordige* Constitutie bepaalt, is voor wijziging in de wetgeving een meerderheid in beide Kamers en goedkeuring der Koningin vereischt. We kunnen ons natuurlijk de wetswording van een voorstel ook anders voorstellen. Het referendum b.v. kan een suppletoire rol vervullen.

Maar afgescheiden hiervan, kan men zich door algemeen kiesrecht plus evenredige vertegenwoordiging, gepaard aan de verplichte stemming, ons Parlement denken als een zuiverder weerspiegeling van het rechtsbewustzijn bij het *geheele* volk.

Nochtans is het waar, dat het parlementaire stelsel, als orgaan van het rechtsbewustzijn in de wetgeving hoe ook gedacht, steeds hoogst onvolmaakt zal blijven.

Geen taak is dankbaarder voor den behoudsman, dan een parodie te geven van het parlementair stelsel. Evenwel ver-

geet men bij deze geestige kritieken zelf een beter stelsel aan de hand te doen.

Wij aanvaarden dus het tegenwoordig stelsel als het minst *on*volmaakte, in de hoop, dat het in de toekomst voor verbetering vatbaar zal zijn. Gaarne erken ik, dat een besluit met een kleine meerderheid niet altijd op de meerderheid des volks kan bogen. Maar wat zou men dan willen? Dat het rechtsbewustzijn zich openbaart door den wil der minderheid? Dit is natuurlijk nog veel onaannemelijker, en reeds het feit, dat in geheel het menschelijk vereenigingsleven de besluiten der *meerder*heid als rechtskrachtig erkend worden, doet een vermoeden ten gunste dezer wijze van wetswording ontstaan.

We zien, wat het positieve recht betreft, de volgende ontwikkeling:

1°. de Staat stelt het positieve recht vast, d. w. z. hij sanctionneert door wetsbepalingen hetgeen reeds *rechts*bewustzijn was bij de meerderheid;

2°. het Parlement is het orgaan waardoor het rechtsbewustzijn zich (officieel) manifesteert;

3°. de meerderheid *in* het Parlement moet zooveel mogelijk weerspiegelen de meerderheid der bevolking; het rechtsbewustzijn, gelijk het zich onder de menschen openbaart, moet daar tot zuivere uitdrukking komen;

4°. het rechtsbewustzijn van het volk — behalve de grondbeginselen van het natuurrecht, die blijvend zijn voor alle tijden, — ontwikkelt zich onder den invloed van geestelijke en stoffelijke factoren;

5°. de stoffelijke factoren, die in de economische wereld veranderingen teweegbrengen, zijn het gevolg van ontsluierde natuurkrachten, door God in de natuur gelegd en door den menschelijken geest, evenzeer door God geleid, ontdekt en toegepast. De ontwikkeling der wetgeving, zich aanpassend aan de algemeene evolutie, volgt dus de lijn door God gewild.

Hoe sterk dit rechtsbewustzijn zich in betrekkelijk korten tijd wijzigt, moge blijken uit twee voorbeelden, in het verband onzer polemiek zeer belangrijk.

In de eerste plaats de grens der onteigening. Vroeger bestreed men unaniem de gordel-onteigening (expropriation par zônes, Massenenteignung); thans wordt ze nog wel aangevochten, doch slechts door een steeds kleiner wordende minderheid. Een bewijs dus, hoe hier het rechtsbewustzijn zich gewijzigd heeft.

Een practische toepassing van de gordel-onteigening vond reeds ten deele plaats bij de voorstellen tot onteigening ten behoeve van het Postkantoor te Amsterdam. (Zie Mr. H. van Sandick, *Onteigening par zônes*, bl. 63) [1]).

Een ander bewijs levert b.v. de invoering der successie in de rechte lijn.

In 1878 werd het ontwerp door Mr. Gleichman ingediend.

Het is een lust nu nog in de jaargangen van het *Staatsblad* de redevoeringen te lezen van Brouwers, Arnoldts e.a. [2]). Men beschouwde die belasting eenvoudig als »immoreel, onrechtvaardig".

Thans is dit desideratum -- opheffing dier belasting — nog als punt in het Katholiek Program opgenomen.

Niemand — ook niet de tegenwoordige Minister van Financiën — denkt er aan dien »diefstal" te doen ophouden en de belastingpenningen aan de »rechtmatige" bezitters terug te geven [3]).

Deze twee voorbeelden mogen voldoende bewijzen, hoezeer ons rechtsbewustzijn zich ontwikkelt, mede onder den drang der economische evolutie.

De laatste vraag kan nu gesteld worden.

---

[1]) Wetsontwerp tot onteigening, voor het stichten van een nieuw Post- en Telegraafkantoor te Amsterdam en voor de verbreeding van de Huiszittensteeg en de Korte Huiszittensteeg aldaar. Zie *Algemeene Beraadslagingen. Hand.* 1891/92 in de Tweede Kamer, blz. 678/683 en in de Eerste Kamer blz. 202/3.

In het eerste wetsontwerp ingediend 28 Maart 1891 onder het ministerie Mackay betoogden de ministers Havelaar en Lohman in de *Memorie van Toelichting* uitdrukkelijk, dat zij onteigening par zônes beoogden.

[2]) *Handelingen der Tweede Kamer*, Zitting 1877/78, blz. 832/3.

[3]) Billijkheidshalve merk ik op, dat de grieven van sommige kath. afgevaardigden ook tegen den eed gericht waren.

Maar moet dan alle ontwikkeling stilzwijgend als de juiste erkend worden? M. a. w.: Zijt ge wel zeker, dat de richting, waarin het rechtsbewustzijn, ook op sociaal gebied, zich bij het volk ontwikkelt, de ware is?

Hierop kan slechts dit antwoord gegeven worden. Ik erken, dat het rechtsbewustzijn bij het feilbaar volk dwalen kan, en dat dientengevolge ook in het Parlement de meerderheid dwaalt; doch 1°. zoolang het natuurrecht ongeschonden blijft, wordt geen *Christelijk* principe verkracht; 2°. dwaling omtrent de ontwikkeling van het positieve recht beteekent dan dwaling omtrent datgene, wat het algemeen welzijn verlangt.

Welnu tegen deze laatste dwaling kan de wetgever zooveel mogelijk waken, door in de Grondwet de noodige waarborgen vast te leggen, die een gezonde en ernstige wijze van wetgeven vereischt.

Bij een groote meerderheid *in* het Parlement kan men dan ook zeggen, dat zij een meerderheid onder het volk, althans onder het politiek denkend deel des volks, achter zich heeft.

Men denke b.v. het geval, dat in de Kamer van honderd leden 65 afgevaardigden voor de naasting van eenig vervoer- of productiemiddel zijn. Welnu, *op datzelfde oogenblik*, neen reeds vroeger, heeft het rechtsbewustzijn onder het volk zich reeds zoozeer in socialistische richting gewijzigd, dat ook al stemden de overige 35 niet-socialisten tegen, de wet niet als een onrechtvaardigheid zal beschouwd worden. Reeds het afvaardigen der 65 voorstemmers, vooral bij een evenredige vertegenwoordiging zou bewijzen, hoezeer de meerderheid des volks socialistisch [1]) denkt en voelt [2]).

De voorstelling is echter nog niet volledig geteekend. Zelfs wanneer de socialisten een sterke minderheid zouden bezitten, b.v. 40 van de honderd stemmen, kan men er op rekenen, dat

[1]) Het behoeft geen betoog, dat ik onder »socialistisch" hier versta hetgeen ik reeds vroeger omschreef, n.l. staatsexploitatie inplaats van particuliere bedrijven. Uitgesloten blijft de materialistisch-wijsgeerige zijde van het Marxisme.

[2]) Het principieele argument voor Evenr. Vertegenwoordiging, afgescheiden van practische bezwaren, acht ik dan ook hierin gelegen: dat het rechtsbewustzijn onder het volk *in* het Parlement tot zuiverder uitdrukking komt dan onder het meerderheidsstelsel.

sommige vervoer- en productiemiddelen in handen van den Staat zijn overgegaan, indien het algemeen belang zulks vorderde. Want bij een minderheid van veertig stemmen is de meerderheid van de overige zestig niet-socialisten reeds zoozeer socialistisch »angehaucht", dat de volksvertegenwoordiging herhaaldelijk besluiten in »socialistischen geest" zoude nemen.

Hiermede ben ik echter gekomen »au bout de mon Latin".

Drie dingen zullen thans den aandachtigen lezer duidelijk zijn:

1°. dat men als Christen den van God gewilden *grondslag* in onze maatschappij moet erkennen;

2°. dat het bestaan van dezen grondslag nimmer een hinderpaal kan zijn voor de verdere ontwikkeling van het positieve recht; immers volgens het bovenstaande *wil* God den vooruitgang, daar Hij in de natuur krachten heeft gelegd wier ontsluiering en toepassing voor den mensch in de samenleving voortdurende wijzigingen te voorschijn roept;

3°. dat dwaling bij de ontwikkeling van het positieve recht niet is uitgesloten, doch dat dwaling ten dezen opzichte niet de Christelijke beginselen deert.

Uit deze drie stellingen over het recht in het algemeen leiden we dan gemakkelijk het volgende omtrent het eigendomsrecht af.

In het eigendomsrecht zijn twee elementen: het blijvende en het wisselende.

Tot de *blijvende* factoren behooren:

a. het (in abstracto gedacht) recht van den mensch eigendom te bezitten. Dit kan met Bluntschli (*Lehre vom modernen Staat* I, 287) afgeleid worden uit Gen. I, 26;

b. de verplichting van ieder, hetzij natuurlijken of juridischen persoon (dus ook van den Staat) om den eigendom te eerbiedigen. Deze spreekt duidelijk uit de Tien Geboden (Exod. 20, 2—17).

Tot het *wisselende* element in het eigendomsinstituut moet gebracht worden:

a. het recht van den Staat den omvang van het eigen-

domsrecht aan te geven (jus utendi, fruendi et abutendi) [1]);

b. de wijzen van eigendomsverwerving te bepalen (modi dominium acquirendi);

c. vast te stellen welke goederen zijn »extra commercium" en »in commercio";

d. de regelen van het onteigeningsrecht te geven overeenkomstig de beginselen van het natuurrecht;

e. de belastingen te bepalen.

Voor deze vijf factoren zijn grenzen in abstracto aan te geven, zeer zeker; maar zoodra ge het gebied van het practisch staatsbeleid betreedt, komt ge te staan voor deze vragen: Wat eischt het rechtsbewustzijn; wat vordert het algemeen belang? En dan blijkt dat de grenzen slechts theoretisch waren, geen houvast biedende in het leven der practijk.

B.v. in theorie zegt men: de belasting moet rechtvaardig zijn.

Volkomen juist.

Maar de beoordeeling, of de belasting rechtvaardig is, hangt af van ons wisselend rechtsbewustzijn. Men denke hier slechts aan de belastingtheorie, vroeger door Dr. A. Kuyper in *Ons Program* uiteengezet.

Dr. Kuyper onderscheidt bij alle goederen den blooten eigendom en de waarde.

Terecht zegt hij, dat de waarde voor een groot deel door de Overheid geschapen wordt.

B.v. een millionair heeft zijn vermogen in landerijen, huizen enz. De *waarde* dezer onroerende goederen wordt echter aanmerkelijk verhoogd door den aanleg van wegen, kanalen enz. vanwege de gemeenschap aangebracht.

Zoude het nu zoo onrechtvaardig zijn, indien diezelfde Overheid voor een goed deel in den vorm van belastingen terugnam hetgeen zij door haren arbeid aanbracht?

Volgens Dr. Kuyper niet.

»Is de Overheid aanbrengster van waarde, of wil men,

---

[1]) Op de vraag of »abuti" in dit zinsverband beteekent: usu consumere ga ik hier niet in.

in cijfers uitgedrukt financieel b.v. een derde van uw bezitting waard, dan pleegt ze met de helft hiervan tot zich te nemen nog geen daad van communisme, maar laat u ook dan integendeel $^1/_6$ pure winst" (*Ons Program*, bl. 860).

Van zeer groot belang voor onze bespreking is ook de grens van het onteigeningsrecht, hetwelk den Staat toekomt en hetgeen wel in beginsel door niemand betwist wordt.

In N°. 9 van het *Sociaal Weekblad* (1901) wees ik op de stelling van Mr. J. A. Loeff, in zijne dissertatie (Leiden 1887) verdedigd:

»Juist in dat algemeen belang vindt de bijzondere eigendom zijn bestaansgrond. Mocht de wetgever van volgende tijden tot het inzicht komen, dat de bizondere eigendom strijdig was met het algemeen belang, dat niet meer het geheel, maar het individu zijn doel was, hij zou niet alleen het recht hebben, maar zedelijk zelfs verplicht zijn hem op te heffen. Cessante causa, cessat effectus.

»Wie zich bij zulke bewijsvoering niet kan neerleggen, hem moet de onteigening ten algemeenen nutte een doorn in het oog zijn, want slechts een kwantitatief, geen kwalitatief verschil is hier aanwezig".

Inderdaad, indien de Staat het recht heeft een millioenste deel van den bodem te onteigenen, waarom dan niet onder gewijzigde omstandigheden $^1/_{10000}$ste of $^1/_{100}$ste deel?

Het »algemeen belang" is de toetsteen. En òf het »algemeen belang" de onteigening vordert, beslist de meerderheid. Een andere oplossing *is* er niet.

Ook hier wil ik niet misverstaan worden. Daarom verduidelijke het volgende mijn beweren.

Veronderstel: de Staat naast in de eerst komende kwarteeuw eerst de spoorwegen, daarna de andere vervoermiddelen.

Tevens »verstaatlicht" de overheid de apotheken, het notariaat. Het ligt voor de hand dat deze naasting ook uitbreiding van de onteigening tengevolge heeft.

We kunnen in dezen gedachtengang nog verder gaan. In Zwitserland bestaat reeds —; in België wordt ernstig aangedrongen op de invoering van het alcoholmonopolie.

Aangenomen dat voor dit laatste ook in ons land een meerderheid zoude te vinden zijn: weer nieuwe onteigening als gevolg der naasting.

In het kort: naasting en onteigening gaan hand in hand.

Het is dan ook een oppervlakkig beweren om, gelijk de socialisten veelal doen, te spreken van een »afschaffing van het privaat-bezit". Dit is taalkundig-economisch onjuist.

De evolutie wijst op een beperking van het privaat- en op een uitbreiding van het collectief-eigendom. Ook uit de Encycliek R. N. kan men geen argumenten putten tegen mijne stellingen. Noch omtrent de onteigening ten algemeenen nutte noch omtrent de staatsexploitatie vinden we in de Encycliek iets vermeld.

Waar de Paus spreekt van persoonlijke rechten op den grond, daar zwijgt Z. H. in hoeverre dit recht behoort te wijken voor het hooger recht van den Staat om het algemeen welzijn te bevorderen. *Beide* rechten, zoowel het recht van den Staat als het recht van den individu, rusten op het natuurrecht. Men dwaalt derhalve door het eigendomsrecht van den individu hooger te stellen dan het recht van den Staat.

Eene krenking van het in het natuurrecht wortelende eigendomsrecht is gelegen in de *berooving* van den eigendom, hetzij zulks geschiedt door den Staat (b. v. onteigening zonder voorafgaande schadeloosstelling — uitgezonderd in de gevallen bij de Grondwet omschreven), hetzij door wederrechtelijke toeëigening van derden.

Met deze voorbeelden kan ik volstaan. Ik deed mijn best voor de lezers zoo duidelijk mogelijk te zijn.

Reeds vroeger — bij het leerplichtvraagstuk — wees ik er op, dat men onder de Nederlandsche Katholieken geneigd is om terstond het natuurrecht in het geding te halen. En hoe vaak hebben deze wachters van het hoogste recht hun pleit verloren.

Maar de schuld lag bij hen. Niet het natuurrecht verdedigden zij, niet den door God gewilden grondslag der samenleving, maar louter menschelijke instellingen, wier ouderdom volstrekt niet altijd de eerbiedwaardigheid van den ouderdom

bezit. Mijn bezwaar is reeds vroeger door anderen in het midden gebracht. In de jaren 1884 en 1885 is er een ernstige polemiek gevoerd tusschen nu wijlen Pater A. van Gestel S. J. en Mr. J. J. I. Harte [1]). De laatste verdedigde de legitieme portie, terwijl de overleden Jezuïet voor een ruimere testeervrijheid in het krijt trad. Beiden beriepen zich op het natuurrecht. Mr. Harte bestreed zijnen tegenstander als volgt:

»Schrijvers van onverdachte katholieke gezindheid beweren, dat de beperking der erfmakingsvrijheid door het recht van wettelijk erfdeel, in strijd is met het natuurrecht — maar, niet minder dan drie Pausen verklaren juist het tegendeel. Innocentuis III zegt: »*legitima portio jure naturae debita*". Gregorius IX besluit: »Raynaldus habebat in bonis quondam Peponis patris sui *tertiam partem debitam jure naturae*, in qua gravari *nequivit* necnon quartam Trebellianicam". Eindelijk noemt Bonifacius VIII de portio legitima tweemalen »*jure naturae debita*".

Niet geheel ten onrechte kon Mr. Harte aan zijne beschouwing deze opmerking vastknoopen: »Het moge vreemd klinken, maar het is niettemin onloochenbaar, dat de wetenschap van het natuurrecht, waarin men zoo gaarne een hechten, onwankelbaren grondslag voor de wetgeving zou begroeten, zelf een zoodanigen grondslag mist [2]). Wel is waar bestaan er tallooze folianten, waarin de regelen van het natuurrecht zijn neergeschreven, maar hun aantal dient slechts om de bestaande onzekerheid te vergrooten. Het is een zeldzaam verschijnsel, dat twee schrijvers van eenzelfde richting in alle opzichten overeenstemmen omtrent den inhoud van dat recht, zelfs aangaande een enkel onderdeel".

Doch voor het oogenblik genoeg! Ik ga niet zoover in

---

1) Mr. J. J. Harte in *De Tijd* (4 Sept. 1884) geciteerd bij A. v. Gestel (*Studiën*, 17den Jaargang, 24ste Deel, bl. 20.

2) Dit kan men als Katholiek niet volkomen onderschrijven. Het natuurrecht heeft zijn grondslag in de »lex aeterna" (Zie Dr. Nolens *De leer v. d. H. Thomas over het Recht*).

mijn hoop als de heer Aengenent; ik vlei mij niet hem van de onjuistheid zijner stelling te hebben overtuigd.

Wel verwacht ik, dat deze polemiek in de rijen onzer geloofsgenooten een juister inzicht zal hebben gewekt in deze waarheid op economisch gebied, »dat alles wat bestaat, nog niet daarom alleen in zijn bestaan gerechtvaardigd is".

Scheveningen. Mr. S. J. VISSER.

ANTWOORD AAN MR. S. J. VISSER.

Niet overtuigd! Ziedaar het etiquet, dat Mr. Visser hechtte op het artikel, waarin hij mij antwoordde op mijn betoog ten gunste van den privaateigendom. Mijne pogingen om hem te brengen tot andere opvattingen omtrent den grondslag van het privaatbezit faalden. Toch staat de zaak, naar het mij voorkomt, niet hopeloos. Mr. Visser immers is een man, die de oplossing van het sociale vraagstuk wil zoeken alleen op christelijken grondslag, staande op den bodem van het natuurrecht; een man dus, die volstrekt niet a priori de redeneeringen verwerpt, die het natuurrecht als punt van uitgang nemen. Het is alleen aangaande de *grenzen* van het natuurrecht, dat zijne meening met de mijne verschilt. Waarschijnlijk dus, dat bij een nieuwe toelichting die grenzen scherper in het oog zullen vallen.

Niet alles, wat Mr. Visser heeft aangevoerd, zal ik bespreken. Dit is ook niet noodig voor onze eigenlijke strijdvraag: berust de *privaat*eigendom op het natuurrecht? Ik neem daarom uit zijn betoog drie punten, die rechtstreeks onze quaestie raken.

I.

Mr. Visser begint met zijn pijlen te richten tegen het *historisch argument*, dat ik aanvoerde om te bewijzen, dat de privaateigendom uit de natuur van den mensch voortvloeit. Is het wel waar, vraagt hij, dat het bewijs, aan de historie ontleend, zooveel waarde bezit? Het feit, dat de privaateigendom *tot dusverre* de heerschende vorm van eigendom is geweest, geeft, volgens hem, niet meer dan een

vermoeden, en volstrekt niet een zekerheid voor de toekomst. »Wel beschouwd kan alleen aan het einde der tijden gezegd worden, wat in de wereld der stoffelijke verschijningen *blijvend* geweest is". En al zeide reeds Seneca: »Wij hechten veel aan de opvatting van alle menschen, en het is voor ons een bewijs der waarheid, indien allen eveneens gedacht hebben", en al verklaarde Aristoteles, dat »datgene naturaliter justum is, wat overal dezelfde kracht bezit", Mr. Visser zegt: voor mij is de zaak niet zoo zeker; ook die oude philosofen hebben zich in hunne uitspraken kunnen vergissen. Dit laatste geven wij aanstonds toe, maar die mogelijkheid is nog geen feitelijk bewijs tegen het historisch argument!

Indien de stelling van Mr. Visser waarheid bevatte, dan zou daardoor aan de wetenschap een gevoelige slag zijn toegebracht. Immers, indien de algemeene overeenstemming der volkeren niet een *zeker kenmerk* der waarheid is, dan wordt een der grondslagen van ons menschelijk weten onder onze voeten weggerukt. Die consensus omnium is namelijk ten allen tijde als een zoodanig kenmerk beschouwd geworden. En te recht. Wanneer wij immers algemeen en voortdurend (d.i. niet bij een enkel volk, maar bij alle; niet gedurende een geruimen tijd, maar ten allen tijde) iets als een grondwaarheid van het practische leven zien aannemen, wanneer wij algemeen en voortdurend een zelfde sociale instelling zien bestaan, dan is dat feit door het gezond verstand niet anders te verklaren dan uit een standvastige, immer op dezelfde wijze werkende, oorzaak. Het effect moet evenredig zijn aan de causa. Welnu, een dergelijke oorzaak is alleen *de natuur* van den mensch. En daar die natuur ook na ons niet zal veranderen, heeft men steeds met alle recht besloten, dat het historisch argument meer oplevert dan een vermoeden, nl. een volkomen zekerheid [1]).

---

1) Sommigen maken hiertegen de volgende objectie. Vroeger werd algemeen als eene waarheid aangenomen, dat de zon om de aarde wentelde, en de aarde stil stond. Toch is het gebleken, dat het menschdom daarin gedwaald heeft. Deze moeielijkheid doet echter geen afbreuk aan onze bewijsvoering. De *Criteriologie* leert nl., dat de consensus omnium een zeker criterium veritatis is

Maar, zegt Mr. Visser verder in zijn betoog tegen het bewijs uit de historie, leert de geschiedenis niet juist het tegendeel van hetgeen de schrijver beweert? »Ik meen — aldus de heer Visser — op gezag van verschillende sociologen te kunnen aannemen, dat in de vroegste tijden, waarvan met zekerheid iets te vermelden valt, juist het privaateigendom gering was". Hij verwijst dan ook naar de uitspraken van twee bekende economen. Doch, met allen eerbied voor de wetenschap van den Duitschen econoom Adolf Wagner en van onzen landgenoot Mr. Cort van der Linden, zij hebben in onze quaestie niet het minste gezag, en ... kunnen dat ook niet hebben voor Mr. Visser. Beiden toch loochenen absoluut alle natuurrecht. Mijn geachte bestrijder heeft dit zelf begrepen. Waarom anders laat hij een geheelen zin weg uit de aanhaling van het *Gids*-artikel van Mr. Cort van der Linden? Bij het naslaan stond ik verbaasd. Tusschen de tweede en derde alinea, die Mr. Visser citeert, behoort de volgende zin te staan: »Het eigendomsrecht is wel een der grondzuilen van onze rechtsorde, *maar het is niet een natuurrecht, evenmin als een der andere rechtsinstituten*". En na de derde alinea schrijft Cort van der Linden: »Het eigendomsrecht is eene *menschelijke* instelling" [1]). Hij verwerpt dus alle natuurrecht. Welnu, hoe kan Mr. Visser dan hem aanhalen voor zijne sententie, daar hij toch verklaart zelf op den bodem van het natuurrecht te staan, en ook het eigendomsrecht (ten minste in abstracto) daaruit af te leiden? C. v. d. L. moest wel den

---

alleen voor die waarheden, die in noodzakelijk verband staan met het sociale, moreele en religieuse leven der menschen. Stöckl, *Lehrbuch der Philosophie*, I, 370; *Institutiones logicales*, II, 1, p. 253 uit de *Collectio Lacensis*.

Ook aan het bestaan der slavernij wordt een objectie ontleend. Men redeneert aldus. Vóór het christendom was de slavernij algemeen. Welnu, kon men toen ook niet zeggen: deze instelling, die zich door alle eeuwen heeft gehandhaafd, steunt op het natuurrecht? Het antwoord hierop luidt ontkennend. Immers die instelling was wel algemeen bij de heidensche volkeren, maar bij de Joden, het volk Gods, bij wie de natuurwet zuiver werd bewaard, was de slavernij, althans in den zin waarin zij bij andere volken bestond, verboden. (Levit. xxv, 42, 55). Daaruit blijkt, dat de andere volken dwaalden.

[1]) *Gids*, 1887, II, blz 409 en 410. De cursiveering is door mij aangebracht.

privaateigendom uit het menschelijk recht verklaren ; Mr. Visser had dus niet bij hem te rade moeten gaan.

Wat Wagner betreft, deze is in Duitschland een der coryphеeën van de richting, die verklaart, dat alle recht eerst ontstaan is met den staat, en dus evenals C. v. d. L. alle natuurrecht over boord werpt. Wagner kan dus ook geen gezag zijn in onze quaestie. Doch behalve dit principieele heb ik nog een ander bezwaar tegen de aanhaling, die Mr. V. aan Wagner ontleent tegen mijne argumenten. »Die Begründung der Privateigenthums-institution auf die menschliche Persönlichkeit schlechtweg hat keinen gröszeren wissenschaftlichen Wert als die Begründung einer strict entgegengesetzten Vermögens-rechtordnung darauf". Deze tekst slaat in het geheel niet op onze argumenten. Wij bewezen de noodzakelijkheid van den privaateigendom niet uit »die menschliche Persönlichkeitst schlechtweg", maar uit het natuurrecht. Ook wij veroordeelen met Wagner de meening van Ahrens, Bluntschli en Stahl, dat de privaat-eigendom alleen hierdoor te verklaren is, omdat hij een noodzakelijke aanvulling is van de menschelijke persoonlijkheid. Wij verwerpen die meening als onvoldoende. Immers, de armen die niets bezitten, de kinderen die nog niets kunnen bezitten, verliezen daardoor niets van hunne persoonlijkheid. Wij maken dan ook die sententie niet tot de onze; en Mr. Visser sloeg daarom in de lucht, toen hij Wagner's gevoelens aangaande die theorie tegen ons aanvoerde.

Komen wij thans aan de vraag: hoe staat het in de werkelijkheid met Mr. Visser's bewering: »*dat in de vroegste tijden, waarvan met eenige zekerheid iets te vermelden valt,* het privaateigendom gering was"? Let wel op de cursiveering, die ik heb aangebracht. Zij is van het grootste gewicht. Mr. Visser toont door die woorden zeer duidelijk, dat hij zich niet op het standpunt wil plaatsen van Bachofen, Lewis Morgan, Lubbock, v. Hellwald, Tylor, Lippert, Engels, de Laveleye en meer anderen, die een zoogenaamd *praehistorisch* tijdvak aannemen, waarin alle volkeren eenmaal zouden hebben verkeerd, een tijdvak van volkomen gemeenschap van goederen,

eerst van volslagen wildheid, daarna van barbaarschheid. Die theorie wordt ook door Mr. Visser verworpen. Dat zij op geen enkel positief bewijs steunt, moeten zelfs hare hardnekkigste verdedigers toegeven [1]). De heer Visser heeft alleen het oog gericht op de vroegste tijden, »*waarvan met eenige zekerheid iets te melden valt*". Welnu, de oudste geschiedkundige documenten die wij bezitten, komen van de Oostersche volkeren: Joden, Egyptenaren, Babyloniërs en Assyriërs. Die documenten moeten dus worden geraadpleegd.

Wat de Joden betreft, hun oudste geschiedeniswerk is de H. Schrift. Daarin lezen wij, dat Abraham zijn zoon Ismael van zijne erfenis uitsloot en aan Isaac al zijne goederen vermaakte [2]), dat hij koning Abimelech verweet, dat diens dienaren hem wederrechtelijk een waterbron hadden ontnomen [3]), dat hij van Ephron een akker kocht om daar een graf voor zijne echtgenoote te maken [4]). Duidelijker bewijzen voor het bestaan van een privaateigendom zijn niet denkbaar. Jacob koopt een akker in de nabijheid van Salem [5]) en ongeveer vijfhonderd jaar later wordt die akker genoemd het erfgoed der nakomelingen van Jacob [6]). En bij dit alles vinden wij geen enkel spoor van gemeenschappelijk bezit. Wel wordt er dikwijls op gewezen, dat in het groote jubeljaar alle bezittingen, enkele uitgezonderd, aan de oorspronkelijke eigenaars moesten worden teruggegeven; doch dit feit is geen bewijs van het bestaan van collectief bezit. Het vindt zijn verklaring in het theocratisch karakter van het Oud Verbond. Om namelijk Zijne opperheerschappij levendiger te doen gevoelen, onttrok God aan de Joden een deel hunner bevoegdheid over hunne goederen.

---

1) Engels zegt: »Uit directe getuigenissen kunnen wij onze stelling niet bewijzen. Maar eenmaal aangenomen de afstamming van den mensch uit het dierenrijk, wordt de erkenning van dezen ontwikkelingsgang noodzakelijk" (*Ursprung der Familie*, S. XI). Alzoo een gevolgtrekking uit een hypothese, waartegen de grootste geleerden tegenwoordig almeer bezwaren inbrengen.

2) Genesis, XXI, 10—14.

3) Ibid. XXI, 25.

4) Ibid. XXIII, 15.

5) Ibid. XXXIII, 19.

6) Josue, XXIV, 32.

Van Egypte bericht de H. Schrift, dat God *de bezittingen van Putiphar* vermeerderde om wille van Joseph [1]), dat de Egyptenaren aan Joseph *hunne* akkers aanboden in ruil voor graan en koren [2]). En de profane geschiedenis komt hier de H. Schrift ondersteunen. Mr. Birchs, weleer conservator van de Egyptische oudheden in het Britsch Museum, deelt mede, dat uit de vierde en vijfde Memphytische dynastie (dus 3000 jaar vóór Christus) de duidelijkste bewijzen van privaateigendom aanwezig zijn. Ditzelfde bevestigen groote Egyptologen: Lenormant, Meyer en Maspero [3]).

Van de Babyloniërs verhaalt Straszmaier, dat in het Britsch Museum meer dan honderd leemtafeltjes bewaard worden, grootendeels uit de dertiende (sommigen zeggen zelfs uit de zestiende en achttiende) eeuw vóór Christus, waarop de verkoopakten voorkomen van huizen, tuinen en begraafplaatsen. Ook in het Cabinet de Médailles te Parijs zijn dergelijke bewijzen voor het bestaan van den privaateigendom in overvloed aanwezig, terwijl geen enkele zaak verwijst naar collectief bezit.

Wat de Assyriërs betreft, de ontdekkingen der geleerden hebben duidelijk aan het licht gebracht, dat ook bij hen privaateigendom algemeen was. Steenen tafeltjes, waarop koopcontracten van huizen en landerijen, zijn ook bij hen in menigte ondekt.

Wij mogen dus met volle recht tot Mr. Visser zeggen, dat juist in de vroegste tijden, »*waarvan met eenige zekerheid iets te vermelden valt*", privaateigendom als de heerschende vorm van bezit gold.

Men heeft zich dikwijls beroepen op Caesar [4]), om te

---

1) Genesis, XXXIX, 5.

2) Ibid. XLVII, 18.

3) Zie hierover uitvoeriger: *Das Privateigenthum bei den ältesten orientalischen Völkern (Stimmen aus M. Laach,* XXII, 273).

4) *De bello Gallico*, VI, 22: »Nec quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque anno post alio transire cogunt!"

bewijzen, dat de oude Germanen toch collectief bezit als hoofdzaak beschouwden. Evenwel geheel en al ten onrechte. Caesar spreekt daar van stammen, die nog geen vaste woonplaatsen bezaten, maar jaarlijks veranderden. Nu ligt het voor de hand, dat voor zulke volken al heel weinig of niets aan privaatbezit van grond en bodem gelegen is. Zelfs kunnen wij aannemen, dat zij in den beginne den grond niet eens als collectief eigendom beschouwden, maar overal heen trokken, waar de beste weiden of jachtgronden lagen. Eerst wanneer enkele stammen hun tochten tot een bepaald gebied gingen beperken, dat zij op vaste tijden doorkruisten, zullen zij dat gebied als gemeenschappelijk bezit hebben aangezien, dat zij gezamenlijk tegen andere stammen moesten verdedigen. De hoofden der stammen bepaalden dan, waar de verschillende gentes zich gedurende een jaar moesten ophouden, om het volgend jaar weer verder te trekken. Dat Caesar alleen dergelijke nomadenstammen bedoelde, blijkt duidelijk uit Tacitus, die ons mededeelt, dat bij de Germaansche volkeren, die wel vaste woonplaatsen bezaten, een zeer uitgebreid privaateigendom bestond. Volgens hem woonden zij niet te zamen in steden, zelfs hunne dorpen bestonden niet uit aaneengesloten huizen, doch ieder koos een woning waar hij een bron, een weide en een woud vond [1]). Zulk afzonderlijk wonen gaat toch zeker niet samen met een uitsluitend collectief bezit, waarbij jaarlijks eene verdeeling plaats heeft. Nog duidelijker voor onze stelling is hetgeen hij mededeelt aangaande de slaven bij de Germanen. Dezen verrichtten niet de gewone huiselijke diensten, maar ieder ontving een eigen huis met een stuk land [2]), dat hij tegen bepaalde opbrengsten mocht bebouwen.

Vinden wij dus bij enkele volken, die nog op een lageren

---

[1]) *German.* C. 16: »Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est, ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit".

[2]) *German.* C. 25: »Servis non in nostrum morem descriptis per familiam ministeriis utuntur; suam quisque domum, suos penates regit".

trap van ontwikkeling stonden, sporen van collectief eigendom, zooals uit Caesar blijkt, dan vinden wij daarin geen enkele reden om die feiten te generaliseeren, en collectief bezit voor te stellen als een eisch der natuur. Wij moeten immers niet — en ik herhaal dit met opzet, omdat Mr. Visser op deze uitdrukking aanmerking maakt — de eischen der natuur gaan zoeken bij die volken, in wie de menschelijke natuur niet dan verlaagd en verminkt te voorschijn treedt. Volgens Mr. Visser mag men niet zeggen, dat de natuur maar dat de beschaving bij die volken lager staat: »de natuur is dan eerst lager, wanneer de zeden en gewoonten met de goddelijke wetten in strijd zijn". Vooreerst geef ik gaarne toe, dat ook de beschaving bij die volken veel lager stond dan bij ons; maar toch was ook de natuur bij hen nog niet tot ontwikkeling gekomen. Een geheel volk evenals ieder mensch doorleeft een tijdperk zijner kindsheid. Welnu, zegt Taparelli [1]), »datgene, wat aan een wezen bij zijn eerste ontstaan eigen is, noemt men wel den *oorspronkelijken* toestand; datgene echter, wat hem krachtens zijn natuurlijke en volkomen ontwikkeling toekomt, vormt eerst den *natuurlijken* toestand". In windselen te worden gewikkeld is den mensch oorspronkelijk eigen; men kan evenwel niet zeggen, dat dit de natuurlijke toestand van den mensch is. Al was dus bij sommige nomadenvolken collectief bezit de oorspronkelijke toestand, het was niet de natuurlijke; de natuur was bij die volken nog niet voldoende ontwikkeld.

Zietdaar het historisch argument, waarop Mr. Visser zijn scherpste pijlen richtte, tot zijn volle waarde teruggebracht.

II.

Behalve dit externe bewijs gebruikte ik een drievoudig argument, rechtstreeks aan de natuur van den mensch ontleend. Vooreerst: de voldoende prikkel tot arbeid zou vervallen, indien ieder slechts ontving »nach seinen Bedürfnisse", en de

---

[1]) *Saggio di dritto naturale*, I, 408.

hoop op grooter gewin zou zijn uitgesloten. Vervolgens: orde en vrijheid zouden uit de samenleving zijn gebannen, omdat niemand de lagere en zwaardere werkzaamheden zou kiezen, tenzij een ontzettende dwang werd uitgeoefend. Eindelijk: vrede, die nu reeds zoo schaars wordt gevonden, nu nog een door God gewild klassenverschil wordt erkend, zou nog veel minder aanwezig zijn.

Hiertegen zegt mijn geachte bestrijder niets anders dan dit: »ziet, *dat* zijn argumenten waarmede men heden ten dage niet meer opereert"; terwijl hij bovendien verklaart, dat het onwetenschappelijk is te zeggen, dat een ieder zal ontvangen »nach seinen Bedürfnisse". »Ieder die maar een weinig op de hoogte is, weet immers, dat de verdeeling van het product juist het punt is, waarover de socialisten nog nimmer eenigen afdoenden maatstaf aan de hand deden". Hierin vergist Mr. Visser zich ongetwijfeld. Marx stelt wel degelijk vast, dat in de hoogere phase van de socialistische gemeenschap ieder »naar zijn behoeften" ontvangen zal [1]). Naar Mr Visser's meening zou de verdeeling naar verdiensten alleen de eenig bruikbare maatstaf opleveren. Hier neem ik de vrijheid hem te verwijzen naar het slotartikel van het door hem geciteerde *Gids*-opstel van Mr. Cort van der Linden, waar deze vlakaf verklaart: »De belooning naar verdiensten is onbereikbaar. Hoe zal het bestuur komen aan de noodige kennis, hoe zal het bestuur in staat zijn de waarde te bepalen der producten?... Het socialisme stelt in zijn waardetheorie de quaestie als opgelost, maar in de praktijk moet de doos van Pandora worden geopend, en moet het blijken, dat geen enkel bezwaar is verdwenen, geen enkele onbillijkheid is weggenomen, geen stap vooruit is gedaan in de richting van gelijkheid en recht" [2]).

Wat nu de kracht mijner argumenten aangaat [3]), Mr. Visser vergruizelt ze met één slag: »ziet, *dat* zijn argumenten waar-

---

1) Marx: *Zur Kritik des social-demokratischen Parteiprogramms;* zie *Neue Zeit*, Jg. 9, I, 566—567.

2) *Gids*, 1887, III, blz. 74.

3) Zie deze argumenten breeder uitgewerkt in *De Katholiek*, CXX, blz. 167—171.

mede men heden ten dage niet meer opereert". Ik moet bekennen, dat de argumenten zeer oud zijn. Reeds Aristoteles gebruikt ze, en na hem de H. Thomas. Maar toch — de lezer verontschuldige mij om dit nuchtere lijstje — ook de volgende schrijvers uit de laatste jaren gebruiken dezelfde bewijzen, geheel of gedeeltelijk: Paus Leo XIII, Antoine, Biederlack, Castelein, Cathrein, Devas, Drijvers, Lehmkuhl, Liberatore, Meijer, Pesch, Ratzinger, Schiffini, Walter, en het *Staatslexikon* der Görresgesellschaft.

Mij dunkt de autoriteit is vrij groot. Ik voor mij gevoel dan ook zoo weinig lust om mijne wapenen in een museum van oudheid op te bergen, dat ik integendeel durf beweren: hoe meer men ze beschouwt, des te blinkerder worden ze en des te vlijmender komen ze ons voor. Het kan ook niet anders; want ze zijn gesmeed van het zuiverste staal, door de natuur zelve geleverd. De menschelijke natuur blijft immer dezelfde. Mr. Visser is hiervan zelf overtuigd; immers hij zegt: »Terecht merkt de Fransche geleerde [Berthelot] op, dat hoezeer ook de vooruitgang op stoffelijk gebied moge voortschrijden, de menschelijke natuur gelijk blijft". Welnu dan moeten ook dezelfde argumenten, die Aristoteles en St. Thomas reeds aan de menschelijke natuur ontleenden, ook heden ten dage nog geldig zijn. De kracht ervan wordt dan ook gevoeld zelfs door hen, die zich niet plaatsen op het standpunt van een natuurrecht. Zelfs Cort van der Linden grijpt ze aan tegen het socialisme. »De geheele socialistische inrichting — aldus luidt zijn betoog [1]) — berust op een enkele onderstelling, de onderstelling, dat de menschen zelven volmaakt zijn". Zietdaar een bewering, die vrij wel eensluidend is met de onze. Hij gaat voort [2]): »Het bestuur moet worden, indien het gezag krijgt over het geheele maatschappelijk leven, een ongehoorde tirannie; de regeling der productie zal zijn willekeur". »Er zal veel meer moeten gehoorzaamd worden dan thans" [3]). (Men vergelijke hier vooral ons tweede argu-

---

1) *Gids*, 1887, III, blz. 74.
2) L. c. blz. 74.
3) L. c. blz. 76.

ment). En Mr. M. W. F. Treub zeide [1]) in zijn rede van 4 Juni 1901: »Eene maatschappij met wettelijk gedecreteerde goederengelijkheid zou de individueele werklust en werkkracht doen afnemen en spoedig geheel verlammen. Alleen wanneer we gelooven, dat in de socialistische maatschappij der toekomst de eeuwenoude menschelijke eigenschappen van zelfzucht en wangunst verdwenen, alleen wanneer wij even utopistisch waren als zij, zouden wij tot de conclusie komen [van den heer Tak]". (Men vergelijke hier ons eerste en derde argument). Welnu, als zelfs zulke mannen het socialisme strijdig noemen met de menschelijke natuur, dan verklaren wij, die weten, dat die natuur door God is geschapen, dat het socialisme (ook als louter economisch systeem opgevat) rechtstreeks indruischt tegen de plannen van Gods Voorzienigheid, en dus niet vereenigbaar is met de christelijke beginselen.

Mr. Visser verwijst nog naar een drietal artikelen, door hem vroeger geplaatst in het *Sociaal Weekblad* [2]). Ik heb daarin evenwel niet een weerlegging kunnen vinden van mijne argumenten. Wel worden er vele bezwaren, die tegen het socialisme zijn ingebracht, behandeld; doch de *principieele* worden ternauwernood aangeroerd. En daarop komt het toch eigenlijk bij ons debat aan. Mr. Visser had moeten bewijzen, dat een socialistisch georganiseerde maatschappij wel kan samengaan met onze onvolmaakte menschelijke natuur, zooals deze feitelijk is na den zondeval. Slechts één van onze drie argumenten vind ik er behandeld, nl. het eerste: dat de voldoende prikkel tot arbeid zou vervallen. Hij toont daardoor, dat hij het in het jaar 1900 nog de moeite waard achtte dat argument te ontzenuwen; een bewijs dus, dat dit argument in onze dagen nog van gewicht is. Hij echter telt het niet. Immers, zoo zegt hij, »zoodra in een bepaalden tak van staatsdienst eene hierarchie, eene trapsgewijze opklimming bestaat, wordt de ijver geprikkeld door uitzicht op

---

[1]) *Het oeconomisch standpunt der Vrijzinnig-democraten*, blz. 59.

[2]) Jg. 1900, No. 31—33.

mogelijke en spoedige verhooging". Bewijzen daarvoor vindt hij bij »onze lagere rechterlijke ambtenaren, onze ambtenaren bij de post-administratie enz." Maar is dit een bewijs voor de uitvoerbaarheid van het socialisme? Er is een hemelsbreed verschil tusschen een staat, die, berustende op den privaateigendom, *enkele* takken van dienst zelf exploiteert, en een staat, die, het collectieve bezit van productiemiddelen huldigend, de *geheele productie* administreert. Niet een gradueel, maar een essentieel verschil. In het eerste geval zal de werklust in die enkele takken van staatsdienst voldoende geprikkeld worden door het vooruitzicht op bevordering en hooger loon, daar dat loon zal mogen besteed worden naar willekeur. In het laatste echter, waarin de vrije beschikking over het loon zal zijn uitgesloten (het zal alleen geoorloofd zijn dat loon te verbruiken, en niet om nieuw gewin te behalen, want dit is alleen het recht van den staat), zal de energie, die thans wordt ontwikkeld en die noodig is voor den vooruitgang der productie, noodzakelijk vervallen. Het woord van Treub, dat Mr. Visser tot bevestiging zijner stelling op diezelfde plaats aanhaalt, heeft dan ook geen betrekking op een maatschappij, waarin *alle* takken van industrie zijn »verstaatlicht". Dit blijkt maar al te duidelijk uit de woorden van zijn rede van 4 Juni, die ik boven citeerde.

III.

Het derde punt, waaromtrent Mr. Visser mij aanvalt, betreft de grenzen der staatsbevoegdheid ten opzichte van den privaateigendom.

Hij erkent wel het bestaan van een natuurrecht, maar dat natuurrecht geeft, volgens hem, niets meer dan »theoretische grenzen, geen houvast biedende voor de praktijk". Komt het dus op de praktijk aan, dan heeft men alleen te vragen: wat vordert het algemeen belang? en ten tweede: hoe oordeelt hierover het rechtsbewustzijn der menigte?

Bij den lezer zal vanzelf de vraag gerezen zijn: maar wat heeft men aan de erkenning van zulk een natuurrecht? Staat

zulk een opvatting eigenlijk niet gelijk met eene ontkenning? Wanneer men aanvaardt, dat er wel grenzen, o ja in abstracto zijn aan te geven, maar dat die voor de praktijk tot een nul moeten worden gereduceerd, dan ontkent men in de tweede thesis, wat men in de eerste had opgezet.

Als algemeene grens voor de staatsbevoegdheid in zake den eigendom meende ik de stelling te moeten opzetten: de staat mag alleen dan ingrijpen, wanneer moreele noodzakelijkheid aanwezig is. Dit volgde, mijns inziens, uit den aard en het wezen van den staat. De staat is namelijk eene instelling, door God zelven gewild, welke ten doel heeft te gemoet te komen aan de stoffelijke en geestelijke ontoereikendheid van de individuen. Uit de erkenning van dat doel (en dit is de christelijke opvatting) volgt, dat tot het wezen van den staat niets meer behoort, dan dat hij helpend en steunend optreedt bij de bevordering van het algemeen welzijn. Inbreuk maken op de individueele vrijheid, de rol van de individuen zelf overnemen, gaat dus buiten zijne bevoegdheid om. Hij moet helpen en steunen. Alleen daar, waar het voor het algemeen welzijn moraliter noodzakelijk is, mag hij op de particuliere vrijheid inbreuk maken, of de rol van het individu overnemen. Mij dunkt, deze grens volgt logisch uit de christelijke idee van den staat. De vraag is dus niet louter: Wat verlangt het algemeen welzijn? maar: Wat mag ik voor het algemeen welzijn doen volgens den aard van mijn wezen?

Mr. Visser zegt: die grens is slechts een abstracte, en biedt geen houvast voor de praktijk. Ik meen dit echter met alle recht te mogen ontkennen. Ik geef toe, dat er geen mathematische grenzen zijn, en dat er somtijds eenige speling over blijft voor verschillende opvattingen. Maar in zeer veel gevallen zal het antwoord op de vraag zeer duidelijk door het natuurrecht worden gegeven. Ik breng hier in herinnering de gewone verdeeling van het natuurrecht in drie klassen. Tot de eerste behooren de algemeene grondregels der zedelijke orde, welke voor ieder evident zijn, omdat zij zich van zelf aan het verstand opdringen; tot de tweede worden gerangschikt die regels, welke door middel van een eenvoudige

redeneering uit de eerste worden afgeleid bij wijze van noodzakelijke conclusie (hiertoe behoort de noodzakelijkheid van den privaateigendom); de derde bevat die gevolgtrekkingen uit de eerste grondregels, voor welke een veel ingewikkelder redeneering noodzakelijk is. Wat deze laatste soort van regels betreft, die de toepassingen van het natuurrecht tot in de uiterste consequenties bevatten, hierin is natuurlijk verschil van meening mogelijk. Welke wetenschap is er, die enkel en alleen uit vaststaande waarheden bestaat? Toch zijn die afwijkingen van gevoelen bij de voorstanders van het natuurrecht niet zoo veelvuldig als Mr. Visser te denken geeft. Dat er geen twee verdedigers van dat recht gevonden worden, die volkomen overeenstemmen, is vlakaf eene onwaarheid [1]). En het gaat dan ook niet aan te beweren, dat het natuurrecht geen houvast biedt voor de praktijk. Alleen wat de uiterste consequenties betreft, is verschil van opvatting mogelijk. Zoo kan b.v. bij onze quaestie in sommige gevallen verschil van opinie bestaan over de vraag, wanneer de moreele noodzakelijkheid om in te grijpen voor den staat aanwezig is. Ik wees reeds op het woord van Leroi-Beaulieu: »Il y a là une part d'appréciation variable". Maar dan blijft toch die moreele noodzakelijkheid de lichtbaak, bij wier schijnsel de oplossing gezocht wordt, en die niet uit het oog mag worden verloren.

Uit het voorgaande zal blijken, dat de grenzen van het natuurrecht niet zoo abstract zijn als Mr. Visser meent, maar dat zij voor de praktijk onschatbaar zijn; en dat dus niet »het algemeen belang" de eenige toetssteen is voor het optreden van den staat. Dan ook vervalt vanzelf zijn tweede bewering, n.l. dat »het rechtsbewustzijn van het volk" (dat gekend moet worden door de uitspraak van de meerderheid in de wetgevende lichamen) beslissen moet, of het algemeen belang dezen of genen maatregel vordert. Die meerderheid in het parlement, dat rechtsbewustzijn des volks is maar al te zeer aan dwaling onderhevig, vooral wanneer daarbij blinde hartstochten

---

[1]) Vgl. het door Mr. Visser geciteerde artikel van Pater v. Gestel in de *Studiën*, Jg. 17, Dl. XXIV, blz. 21.

in het spel komen. Mr. Visser erkent die feilbaarheid wel; maar, zoo zegt hij, »zoolang het natuurrecht ongeschonden blijft, wordt geen *christelijk* principe verkracht; ten tweede: dwaling omtrent de ontwikkeling van het positieve recht beteekent dan dwaling omtrent datgene wat het algemeen welzijn verlangt". Hier dringt zich de vraag op de lippen: wat moet er dan gebeuren, als door een dergelijke uitspraak van het rechtsbewustzijn bij het volk het natuurrecht wel geschonden, en dus wel een christelijk principe verkracht zou worden? Dan raakt die dwaling toch meer dan alleen de ontwikkeling van het positieve recht! Een dergelijk besluit zou toch nooit bindende kracht kunnen krijgen. Mr. Visser zal dit toch niet ontkennen. Maar dan volgt hier ook uit, dat het rechtsbewustzijn van het volk niet in laatste instantie het richtsnoer is, waarnaar de staat zich heeft te regelen (zooals o. a. Puchta en v. Savigny beweren), maar dat wij ten slotte toch weer aan het natuurrecht moeten toetsen, of zulk een uitspraak juist is.

Ten slotte nog één opmerking. Mr. Visser verwijt mij, dat ik de evolutie geheel over het hoofd zie. Hier onderscheid ik. Ik erken eene evolutie, doch niet in den zin van den heer Visser. Ik erken, dat onder den dubbelen invloed van intellectueele en economische ontwikkeling nieuwe eischen en behoeften zich doen gevoelen, dat de principen van het natuurrecht moeten worden toegepast op de eischen des tijds. Vandaar dat in verschillende perioden en bij verschillende volkeren groote veranderingen in de rechtsinstituten hebben plaats gegrepen. Ik erken ook, dat door de ontwikkeling der studie van het natuurrecht langzamerhand meer licht is ontstoken over de uiterste consequenties van dat natuurrecht. Ik heb dan ook nooit beweerd, dat al wat bestaat, moet blijven bestaan, en dat men geen rekening behoeft te houden met de tijdsomstandigheden. Zoo iets is juist in strijd met het natuurrecht. Maar wel wordt vereischt, dat het natuurrecht werkelijk de basis blijve, waarop het rechtsgebouw wordt opgetrokken. Men kan dat gebouw geheel afbreken, en vernieuwen volgens den stijl van den tijd, als men maar steeds

op denzelfden grond blijft bouwen. Anders loopt men gevaar in den grond weg te zinken.

Ook heb ik nimmer beweerd — en toch schijnt Mr. Visser dit te vermoeden — het eigendom steunt op het natuurrecht, derhalve is het onaantastbaar. Ik heb wel degelijk doen uitkomen, dat het eigendomsrecht volstrekt niet een onbeperkt recht is, en dat de individuen zonder twijfel vele verplichtingen hebben jegens den staat; verplichtingen, die evenzeer als het recht van eigendom voortvloeien uit het natuurrecht, en die zich kunnen wijzigen naar den eisch der tijdsomstandigheden. Maar onomstootelijk staat het vast, dat immer en altijd door den staat zal moeten gevraagd worden: is mijn optreden tegenover de vrijheid der burgers hic et nunc noodzakelijk, of niet? Verder mogen wij den staat nimmer laten gaan, zoolang wij vasthouden aan de christelijke staatsbegrippen, die toch ook door Mr. Visser worden gehuldigd. Welnu, nimmer kan het noodzakelijk worden, dat de staat den particulieren eigendom van productiemiddelen omzet in collectief bezit. Dit is eene onmogelijkheid, omdat datgene, wat duidelijk in strijd is met het natuurrecht, nimmer noodzakelijk worden kan.

Ik ben hier aan het einde mijner beschouwingen. En ik herhaal het slot van mijn vorig artikel, dat ik de hoop koester, Mr. Visser overtuigd te hebben. Van een ridderlijk man immers kan men niet anders verwachten, dan dat hij de argumenten wikke en wege, en zich niet in vooroordeel laat verstrikken.

Overigens heb ik dit artikel niet geschreven om den strijd te winnen, maar om de zaak duidelijker te maken.

Hageveld. J. D. J. AENGENENT.

OVER HET FRANSCHE TOONEEL IN DE MIDDELEEUWEN.

Nooit maakte Boileau, de zoo hoog geroemde wetgever van den Franschen Parnassus, zich aan grover dwaling schuldig dan toen hij in zijn *Art poétique* boudweg aan het middeleeuwsch publiek alle gevoel voor tooneelvoorstellingen ontzeide. Volgens hem begint de letterkunde eigenlijk eerst met François Villon. Vóór de vijftiende eeuw is er niets, wat zijne bewondering of geestdrift wekken kan.

Eene meer oordeelkundige critiek heeft lang gebroken met deze averechtsche opvatting, die hoofdzakelijk aan onbekendheid met de voortbrengselen van vroeger perioden te wijten is. Met name wat de tooneelpoëzie betreft, zou zij den bekenden versregel »chez nos dévots aïeux le théâtre *abhorré*" met eene kleine wijziging wel willen veranderd zien in »théâtre *adoré*". Inderdaad, wat de vrome, echt godsdienstige en levenslustige poorters uit de middeleeuwen zoozeer bekoorde, wat hen uren en uren, dagen en dagen boeide, stichtte en troostte, waren de geschiedenissen uit het leven des Zaligmakers of der Heiligen, gelijk die hun in beeld en handeling werden voorgesteld. Zij waren verzot op het tooneel. Wel was er toen in de verste verte nog geen sprake van ruime en prachtige schouwburgen, van acteurs van beroep, van changements de décors, in één woord, van dat »const- en vlieghwerk", dat den modernen toeschouwer onontbeerlijk schijnt. Alles was zoo eenvoudig en oorspronkelijk mogelijk ingericht. Gewoonlijk een drietal verdiepingen, de hemel, de hel en de aarde. De personages, die trouwens slechts bij gelegenheid van een of ander hoog kerkelijk feest, zooals

Kerstmis en Paschen, optraden, gingen van de eene afdeeling in de andere. Kon het bescheidener? En toch stroomde de menigte van alle kanten toe; en toch vergat zij hare bezigheden, ja vaak eten en drinken om in een klooster of abdij, hetzij in de kerk, hetzij buiten de deur van het heiligdom op een openbaar plein, de afwisselende tafereelen te volgen van het Oude en Nieuwe Testament, van de Evangeliën, Heiligenlevens of stichtelijke legenden. Dit kwam, omdat eene dramatische voorstelling in dien tijd van kinderlijk gelooven en hopen iets anders, iets meer was dan enkel tijdverdrijf of kunstgenot. Zij was in de eerste plaats eene godsdienstig vrome leering, eene opbeuring van het christelijk gemoed. Zij was eene verduidelijking van de plechtigheden en ceremoniën der Kerk zelve.

Onder de vele geleerden, die in den laatsten tijd den oorsprong van 't geestelijk en wereldlijk drama in Frankrijk tot voorwerp hunner studie kozen en door diepzinnige nasporingen er in slaagden ons een vrij zuiver denkbeeld te geven van de oude *Mysterie-* en *Mirakelspelen*, van de *Spelen van Zinne*, van de *Kluchten* en *Sotternïen*, komt ongetwijfeld een woord van lof toe aan den onvermoeiden criticus en vorscher Marius Sepet. Reeds in 1866, den 15den Januari, trad hij op in de Ecole des Chartes te Parijs en verdedigde daar, ter verkrijging van den graad van »archiviste-paléographe", het onderwerp: *Essai sur les procédés scéniques dans les drames liturgiques et les mystères du moyen âge.* Deze schets vond een zeer gunstig onthaal en diende tot uitgangspunt van twee werken: *Les Prophètes du Christ* en *Le drame chrétien au moyen âge.* In 1878, bij gelegenheid van een »concours des antiquités nationales", viel aan deze laatste studie eene hooge onderscheiding te beurt van wege de »Académie des inscriptions et belles-lettres". Bij monde van haren voorzitter, Edouard Laboulaye en van den rapporteur in dezen wedstrijd, den scherpzinnigen Gaston Paris, spoorde zij den schrijver aan om zijne lievelingsstudie naar de door hem gevolgde methode voort te zetten en te voltooien.

Het is wel jammer, dat Marius Sepet sinds door bezigheden

en beslommeringen van allerlei aard verhinderd werd zich uitsluitend te wijden aan wat hij zich als levenstaak had voorgesteld. Nochtans verloor hij deze nimmer geheel en al uit het oog en leverde hij, bij tusschenpoozen, in tijdschriften en losse artikelen, keurige bijdragen tot eene grondiger kennis van het middeleeuwsch drama. Uit deze op verschillend tijdstip gepubliceerde stukken, waarvan de oudste dagteekenen van omstreeks 1880, ontstond het werk, onlangs bij Lethielleux in Parijs uitgegeven: *Origines catholiques du théâtre moderne.* Het is een lijvig boekdeel in-8°, van nagenoeg zeshonderd bladzijden druks, in vier deelen: 1. Les drames liturgiques et les jeux scolaires; 2. Les Mystères; 3. Les origines de la comédie au moyen âge; 4. La renaissance. Eene reeks van methodisch gerangschikte opstellen, waaruit de schrandere lezer een schat van wetenswaardige bijzonderheden op dramatisch gebied kan verzamelen. Vernuftige gissingen naast vaststaande feiten. Daarbij eene korte aanwijzing van de punten van overeenkomst, die er bestaan tusschen het drama in Frankrijk en den godsdienstigen oorsprong en de verdere ontwikkeling van het tooneel bij de oude Grieken. Verder aan den voet der bladzijden tal van noten, die kostelijke inlichtingen verstrekken omtrent de critische bibliographie der behandelde onderwerpen. Een werk dus van gezette studie, van taai geduld, van uitgebreide belezenheid, van verreikende strekking en dat, naar het ons wil voorkomen, veelal een juisten kijk geeft op het Fransche tooneelwezen in de middeleeuwen. Voorzeker, ook dit werk kleven gebreken aan: niet alleen is de samenhang vrij gebrekkig, doch men stoot hier en daar op eene noodelooze herhaling van woorden en gedachten, op eene minder juiste groepeering der dramatische dichtsoorten [1]), een enkel maal zelfs op gewaagde en moeilijk te verdedigen stellingen. Doch ons oordeel over het geheel blijft ongewijzigd.

Om den lezer een denkbeeld te geven van den aard en

---

[1]) Zoo worden, om iets te noemen, het *Jeu de saint Nicolas* van Bodel en het *Miracle de Théophile* zonder meer onder de mysteriespelen opgenomen.

de verdienste van Marius Sepet's jongste pennevrucht, wenschen wij hier in 't kort mede te deelen, hoe de schrijver de opkomst en de geleidelijke ontwikkelingsgeschiedenis van het middeleeuwsch tooneel schetst.

Het Fransche drama, gelijk we boven reeds aanstipten, werd geboren te midden der ceremoniën van den christelijken eeredienst. Men dient zijn oorsprong te zoeken in de korte samenspraken, die tegen het einde der negende eeuw, vooral in de groote kloosters zooals dat van Sint Gallen in Zwitserland, in het kerkelijk officie en meer bepaaldelijk in den introïtus van den hoogdienst op Kerstmis en Paschen werden ingelascht. De allereerste kiemen echter van 't geestelijk drama schuilen dieper. Men bespeurt ze in 't Romeinsche officie reeds ten tijde van Karel den Groote en wel in de symboliek van 't ritueel, welke op de hooge feesten bijzonder sterk uitkwam. Een voorbeeld daarvan geeft ons o. a. het officie van de drie laatste dagen der Goede week. Gedurende het nachtofficie van Witten Donderdag was de basiliek Sint Jan van Lateraan te Rome als naar gewoonte helder verlicht. Onder het officie van Goeden Vrijdag werden in 't »Heilig Kruis van Jerusalem" alle kaarsen achtereenvolgens uitgedoofd, zoodat er bij het einde van den *Benedictus* slechts éene meer brandde, die vervolgens achter het altaar werd gebracht *(reservetur absconsa usque in sabbato sancto)*. Dit moest verbeelden, dat het licht der wereld uitgedoofd, de Christus gestorven was, en dikke duisternis het aardrijk bedekte. Het nachtofficie van Paasch Zaterdag werd in het donker gevierd *(tantum una lampada accendatur propter legendum)*. Dit symbolisme kon niet anders dan diepen indruk maken.

De beteekenis er van werd nog treffender en duidelijker gemaakt door den tekst van 't officie en van de responsoria, welke laatste hoofdzakelijk dienen moesten om den zin van het te vieren jubelfeest of van den te herdenken treurdag te kenschetsen. De wijze, waarop ze afwisselend door den voorzanger en 't koor werden voorgedragen, het dichterlijke en muzikale der compositie, de rijke verscheidenheid der antiphonen, dat alles werkte krachtig samen om den dialoog uit het ver-

haal te ontwikkelen. Duidelijk komt deze reeds uit in een tropus [1]) van den introïtus van Kerstdag, in een handschrift van Sint Gallen:

»Hodie cantandus est nobis puer, quem gignebat ineffabiliter ante tempora Pater, et eumdem sub tempora generavit inclyta mater.

Interrogatio. Quis est iste puer, quem tam magnis praeconiis dignum vociferatis? Dicite nobis, ut collaudatores esse possimus.

Responsio. Hic enim est, quem praesagus et electus symmista Dei ad terras venturum praevidens longe ante praenotavit sicque praedixit: *Puer natus est nobis* etc." [2]).

Hetzelfde handschrift geeft een anderen tropus uit hetzelfde officie, die met den vorigen terecht mag beschouwd worden als het oudste gedenkteeken van het geestelijk drama der middeleeuwen. Wij laten hem hier volgen:

»Quem quaeritis in praesepe, pastores, dicite?

Respondent. Salvatorem Christum Dominum, infantem pannis involutum, secundum sermonem angelicum.

Respondent. Adest hic parvulus cum Maria, matre sua, de qua vaticinando Isaias Propheta: »Ecce virgo concipiet et pariet filium". Et nuntiantes dicite, quia natus est.

Respondent. Alleluia! Alleluia! Jam vere scimus Christum natum in terris, de quo canite omnes cum Propheta dicentes: »*Puer natus est*" [3]).

---

[1]) Onder *tropus* verstaat men een vers, dat op de voornaamste feestdagen onmiddellijk vóor den Introïtus werd gezongen en gelijk deze uit drie deelen bestond: eene Antiphoon, een kleiner vers en het Gloria.

[2]) *Vertaling:* »Heden moeten wij het kind bezingen, dat de Vader vóór de tijden op onuitsprekelijke wijze voortbracht; hetzelfde baarde de roemvolle Moeder in den tijd.

Vraag. Wie is dat kind, dat gij zoo groote lofprijzingen waardig noemt? Zegt het ons, opdat wij mede het kunnen loven.

Antwoord. Hij is het, dien de schouwende en uitgelezen priester Gods, voorziende, dat hij op aarde zou komen, lang te voren heeft geteekend en zóó voorspeld: *Een kind is ons geboren* enz."

[3]) *Vertaling:* »Wien zoekt gij in de kribbe, herders, zegt het?

Antwoord. Den Verlosser, Christus den Heer, een wicht in doeken gewikkeld naar engelen-woord.

Antwoord. Hier is de kleine met Maria, zijne moeder, van wie de Profeet Isaias

Behalve de responsoria en de tropen was er omstreeks dienzelfden tijd een ander zeer gewichtig dramatisch bestanddeel. Wij bedoelen de lessen, die zoo veelvuldig voorkomen in 't officie van Missaal en Brevier. Hadden deze lessen uit zich zelf reeds, wegens heur verhalend en oratorisch karakter, iets dramatisch, die indruk werd nog verhoogd door de wijze, waarop zij, op half zingenden toon, werden voorgedragen, met stembuigingen verschillende naar het onderwerp en den tekst zelf. Hoeveel te meer was dit niet het geval, toen de voordracht over meer stemmen werd verdeeld en deze stemmen min of meer volkomen aanpasten aan de woorden der personages, die in het liturgisch verhaal voorkwamen. Iets dergelijks nemen wij nog heden ten dage waar in den lijdenszang op Palmzondag en Goeden Vrijdag.

Op deze wordingsperiode van 't geestelijk drama in Frankrijk, welke dagteekent van 't einde der negende eeuw, volgde een tijdperk, dat de schrijver aanduidt met den naam van *période scolaire*, omdat de stukken toen over het algemeen gemaakt en opgevoerd werden door de meesters en leerlingen der groote kathedraal- en kloosterscholen. Het schooldrama geschreven in Latijnsch proza of wel in metrische en rhythmische verzen bloeide in deze inrichtingen van »hooger en middelbaar onderwijs" van het midden der elfde tot aan het midden der twaalfde eeuw. De schrijvers en acteurs dezer half liturgische tooneelwerken waren uitsluitend geestelijken of althans aan den kerkelijken dienst verbonden personen. Maar het publiek bestond grootendeels uit leeken. Men zag ze op de hooge feesten van Kerstmis en Paschen, van Onze lieve Vrouw, van Sint Nikolaas of Sinte Catharien in groote scharen optrekken naar de kerken, kathedralen of abdijen, waar de voorstelling gegeven werd. En al verstonden velen weinig of niets van het Latijn, zij konden toch zonder moeite

---

voorspelde: »Zie de maagd zal ontvangen en een zoon baren". Boodschapt en zegt, dat Hij geboren is.

Antwoord. Alleluia! Alleluia! Thans weten wij zeker, dat Christus op aarde geboren is, van wien gij allen met den Profeet moet zingen en zeggen: *Een kind is ons geboren*".

de in beeld gebrachte handeling volgen, wijl de inhoud van 't drama ontleend was aan geschiedenissen of legenden, waarmede zij van hun vroegste jeugd vertrouwd waren. Die liturgische plechtigheden, die gezongen dialogen, die muzikale en dichterlijke voordrachten, die rhythmische en gedadenceerde bewegingen der spelers, die stemmige en majestueuze koren oefenden een machtigen en onweerstaanbaren indruk uit op het ontvankelijk gemoed der vrome toeschouwers, te meer, toen van lieverlede refreinen en strophen in de volkstaal tusschen den Latijnschen tekst werden ingevoegd. Reeds vroeger vond men in de gewone liturgie dergelijke inlasschingen. Zoo b.v. waren in de epistels, die op verschillende feestdagen en voornamelijk op Sint Stephanus' dag werden voorgelezen, gedeelten tusschengeschoven in de Fransche taal ter vertaling en ter verklaring van den tekst der Vulgaat (épîtres *farcies*). De weg tot het nationale tooneel was gebaand. Langzamerhand kreeg de volkstaal de overhand en het Latijn verdween. Er hadden zich *Confréries* of broederschappen gevormd, die men reeds heel vroeg aantreft, doch welker ontstaan nog steeds in nevelen is gehuld. De oudste tot ons gekomen tekst maakt melding van de *Confrérie des douze apôtres* in de elfde eeuw. Hare leden waren nog voor 't meerendeel klerken of geestelijken, doch in de volgende eeuw vindt men tal van vereenigingen, waarin het leekenelement den boventoon voert. Deze vereenigingen hadden haar eigen officie, haar eigen feesten, haar eigen vermakelijkheden, en, wij kunnen er niet aan twijfelen, haar eigen vertooningen, die in den beginne weliswaar nog de sporen droegen van haar liturgischen en kerkelijken oorsprong, doch die al ras de meest uitwendige kenteekenen van dien oorsprong aflegden en zich van de vroegere hoofdzakelijk door 't gebruik der landtaal onderscheidden. Doch in hun samenstel, in hun innerlijk wezen, in hun organisme blijven vele dier stukken het oude liturgische merk dragen. Zoo 't oude fragment van de *Résurrection,* alsmede 't *Jeu de saint Nicolas* van Jean Bodel en 't *Miracle de Théophile* van Rutebeuf, die beide in de dertiende eeuw thuis hooren. Aan een der straks genoemde confréries, welker leden

deels uit leeken deels uit geestelijken bestonden, hebben wij het oudste Fransche drama te danken: *Le drame d'Adam*, door den schrijver zelf *De vertooning van Adam* genoemd. Het werd geschreven in de twaalfde eeuw in Normandischen tongval, het dialect, dat sinds Willem den Veroveraar in de hoogere standen van Engeland gesproken werd en dat zelfs een oogenblik het Angelsaksisch dreigde te verdringen. De priester of klerk, die 't vervaardigde en liet opvoeren, was volkomen op de hoogte van de liturgie, zooals blijkt uit 't symbolisme der mise-en-scène en andere bijzonderheden, die alle ontleend zijn aan de rubrieken en gebruiken van het ritueel. Hij was tevens een zeer begaafd *trouvère* of dichter, die niet alleen de kunst van rijmen en verzenmaken uitnemend verstond, doch die tevens ons verrast door eene levendigheid van samenspraak en door eene waarheid en natuurlijkheid van karakterteekening, die de modernen hem benijden mogen. De man was niet ijdel genoeg om zijn werk, dat hij tot stichting en vermaak zijner medeburgers vervaardigd had, te onderteekenen. Jammer genoeg, want in hem begroeten wij den eersten echten dramaturg in Frankrijk, dien de schrijvers der latere mysteriespelen slechts te volgen hadden.

Wij geven hier uit het eerste deel van het Adamsdrama het tooneel tusschen Eva en den Diabolus, het opperhoofd der duivelen. Reeds had deze al zijn overredingskracht aangewend om Adam tot het plukken der verboden vrucht over te halen, doch te vergeefs. Mismoedig wendt hij zich tot Eva en spreekt haar aldus toe [1]):

»*Diabolus.* Eve, me voici venu vers toi. — *Eva.* Dis-moi, satan, pourquoi cela? — *Diabolus.* Je cherche ton avantage, ton honneur. — *Eva.* Dieu me l'accorde! — *Diabolus.* N'aie pas peur. Il y a bien longtemps que j'ai appris tous les conseils du paradis; je t'en dirai une partie. — *Eva.* Com-

---

1) De hier gevolgde tekst is van Luzarche: *Adam, drame anglo-normand du XIIe siècle*, voor het eerst uitgegeven naar een handschrift van de bibliotheek van Tours (Tours, 1854, in-8°). Maar er bestaat eene betere vertaling van Karl Grass: *Das Adamsspiel* enz. (Halle, 1891, in-8°).

mence donc et je t'écouterai. — *Diabolus.* M'écouteras-tu? — *Eva.* Oui, certainement, je ne te fâcherai en rien. — *Diabolus.* Me garderas-tu le secret? — *Eva.* Oui, sur ma foi. — *Diabolus.* Personne ne le saura? — *Eva.* Non, non, du moins par moi. — *Diabolus.* Je m'en remets donc à ta promesse; je ne veux de toi aucun autre gage. — *Eva.* Tu peux te fier à ma parole. — *Diabolus.* Tu as été à bonne école; j'ai vu Adam, mais il est trop fou. — *Eva.* Il est un peu dur. — *Diabolus.* Il deviendra mou. Maintenant il est plus dur que l'enfer. — *Eva.* Il est très franc. — *Diabolus.* Lui! c'est un véritable serf. Il ne veut pas prendre soin de son bonheur; mais toi, du moins, prends soin du tien. Tu es faiblette et tendre chose, tu es plus fraîche que la rose; tu es plus blanche que le cristal, que la neige tombant sur la glace en un vallon. Mauvais couple fit en vous le Créateur; tu es trop tendre, et Adam trop dur. Mais néanmoins tu es plus sage; ta volonté est de grand sens. Aussi fait-il bon venir à toi. Je veux te dire quelque chose. — *Eva.* Parle, parle. — *Diabolus.* Mais que personne n'en sache rien. — *Eva.* Qui le saurait? — *Diabolus.* Pas même Adam? — *Eva.* Non, non, pas par moi. — *Diabolus.* Je te dirai donc, écoute-moi bien.... N'y a-t-il que nous deux sur cette route? Adam n'est-il pas là, qui puisse nous entendre? — *Eva.* Tu peux parler haut, il n'en saura rien. — *Diabolus.* Je vous avertis d'une grande fraude, qui vous est faite en ce jardin. Les fruits que Dieu vous a donnés n'ont pas en eux grande bonté. Celui qu'il vous a défendu, celui-là a en soi grande vertu; en celui-là est grâce de vie, de puissance et de seigneurie. Il fait tout connaître, le bien et le mal. — *Eva.* Quel goût a-t-il? — *Diabolus.* Un goût céleste. A ton beau corps, à ta figure bien conviendrait cette aventure, que tu devinsses reine du monde, de tout ce qui est en haut, de tout ce qui est en bas, que tu connusses tout ce qui existe, et que de tout tu fusses la bonne dame et maîtresse. — *Eva.* Le fruit est-il tel? — *Diabolus.* Oui, en toute vérité. — (Hier zal Eva de vrucht met opmerkzaamheid beschouwen en zeggen): *Eva.* Cela me fait déjà du bien, rien que de le

voir. — *Diabolus.* Que sera-ce donc si tu en manges? — *Eva.* Mais, après tout, moi, qu'en sais-je? — *Diabolus.* Ne veux-tu pas me croire? D'abord manges-en, puis donne-le à Adam. Du ciel vous aurez pour toujours la couronne; vous serez semblables au Créateur, il ne vous pourra cacher aucun de ses desseins. Après que vous aurez mangé du fruit, le cœur vous sera pour toujours changé, vous serez avec Dieu sans défaillance, égaux à lui en bonté, en puissance. Allons, goûte du fruit... — *Eva.* Je le ferai. — *Diabolus.* Mais quand? — *Eva.* Laisse-moi attendre un peu qu'Adam soit endormi. — *Diabolus.* Mange donc, ne crains rien. Attendre plus longtemps serait un enfantillage".

Nu moet de duivel Eva verlaten en zich terugtrekken in de hel. Intusschen komt Adam Eva opzoeken. Daar zal hij tot haar zeggen:

Adam. Dis-moi, femme, qu'avait affaire avec toi le méchant Satan? Que te voulait-il? — *Eva.* Il m'a parlé de notre honneur. — *Adam.* Ne crois pas ce traître. Oui, c'est un traître. — *Eva.* Je le sais bien. — *Adam.* Comment cela? — *Eva.* Parce que je l'ai entendu. Mais qu'importe que je le voie ou non? Il saura bien te faire changer d'avis. — *Adam.* Il ne le fera pas, car je ne le croirai sur aucune chose que je sache. Ne le laisse plus jamais venir à toi, car il est de trop mauvaise foi. Il a déjà cherché à trahir son seigneur et à se placer plus haut que Dieu même. Un tel vaurien qui a osé faire cela, je ne veux pas qu'il ait accès auprès de vous".

Nu moet een kunstig vervaardigde slang — „serpens artificiose compositus", staat er in den tekst, want de onderrichtingen voor de spelers, de zoogenaamde didaskaliën zijn alle in 't Latijn — zich langs den stam van den boom der kennis omhoog kronkelen. Eva zal zich ter zijde buigen van het zonderlinge dier als om te luisteren naar de geheimzinnige woorden, die haar worden toegefluisterd. Daarna zal zij de vrucht plukken, en onder den uitroep van: „Dieu, quelle saveur!" Adam zijn deel aanbieden, dat na eenige aarzeling wordt aangenomen. Aanstonds zal Adam zijn ver-

grijp inzien en zich nederbukken achter de opgehangen gordijnen. Hij zal zijne feestkleederen afleggen en te voorschijn komen in alledaagsche lompen, waarop vijgebladeren zijn vastgenaaid. Dan zal hij in droevige ontboezemingen lucht geven aan zijne smart.

Het geheele stuk, dat dertienhonderd versregels telt, is vrij en oorspronkelijk behandeld. Behalve de duivelen, zijn er achttien personen noodig voor de opvoering, die plaats had op 't plein, vlak vóor de kerk. In 't tweede deel geeft ons de schrijver de bekende geschiedenis van Caïn en Abel, terwijl het derde bedrijf bestaat in een defilé van de verschillende profeten, die de komst van den Verlosser voorspellen. Gaarne hadden wij nog eenige verdienstelijke tooneeltjes uit het werk overgeschreven, doch de boven vermelde verleidingsscène dunkt ons voldoende om een idee te geven van de groote dramatische virtuositeit van den anoniemen Normandiër uit de twaalfde eeuw. Wat een diepe kennis van 't menschelijk hart, wat een juiste blik vooral in 't hart der vrouw! Wat een handig speculeeren op de ijdelheid en koketterie van Adams levensgezellin! Wat suikerzoete en verleidelijke complimentjes! „Ge zijt — zoo spreekt de diabolus — zoo'n fijn, zoo'n teeder, zoo'n aardig wezen, frisscher dan een roos, blanker dan kristal of sneeuw, veel te goed voor Adam, die een beetje gek is. Ge zijt zoo schoon; o, gewis, ge zijt geschapen om te heerschen over heel de wereld, om alles, alles te kennen, alles te weten.... Eet van de vrucht en de oogen zullen u opengaan, ge zult Gode gelijk zijn, in goedheid en macht.. ". En Eva bezweek voor de vleitaal en viel.

Het Adamsdrama is slechts eene breedere ontwikkeling van de voorstelling der *Prophètes du Christ* en behoort bijgevolg tot den cyclus van Kerstmis.

Later — in 't begin der veertiende eeuw, meent men — werd het mysteriespel van de *Nativité* versmolten en tot een geheel vereenigd met de stukken, die in de Paaschdagen werden opgevoerd en die niet alleen de *Résurrection*, maar ook de *Passion* tot onderwerp hadden. Uit deze verbinding ontston-

den in de vijftiende eeuw die eindelooze mysteriespelen, zooals het ontzaggelijk *Mystère du Vieux Testament*, dat in den grond der zaak dezelfde stof behandelt als de schrijver van den *Adam*, maar met minder naïveteit, minder soberheid en minder fijnheid van toetsen. Uit dienzelfden tijd dagteekent, om van geen andere te gewagen, het bekende *Mystère de la Passion* van den kanunnik Arnoul Greban, dat niet minder dan vijf-en-dertig-duizend verzen telt en vier dagen vult [1]).

Ware de letterkundige verdienste van dat reusachtig gewrocht eenigszins in normale verhouding met zijn omvang, wij zouden ons niet te zeer beklagen; doch afgezien van enkele indrukwekkende tooneelen en de zoo vaak geciteerde klaagliederen van Onze Lieve Vrouw, die de lyrische bezieling van Malherbe aankondigen, valt er al bitter weinig te bewonderen. Het werd onder anderen door de *Confrères de la Passion* in 't hun bij koninklijk privilegie van 1402 afgestane „Hôpital de la Trinité" opgevoerd met een rijkdom van decoratief en tooneelschikking, die de verbazing wekt onzer moderne theater-regisseurs.

In het midden der volgende eeuw, in 't jaar 1548, verbood het Parlement van Parijs de verdere voorstelling van stukken, welker onderwerp aan de Heilige Schrift ontleend was. Het had daarvoor zijne goede redenen, die, zooals men weet, niet enkel van letterkundigen, doch meer nog van godsdienstigen aard waren. Eene nieuwe richting, uit Italië overgewaaid, deed zich gevoelen in de Fransche literatuur. Het tijdperk der Renaissance, de herleving van de Grieksche en Romeinsche kunsten en wetenschappen, was aangebroken. Wel worstelde het geestelijk en nationaal drama der middeleeuwen nog geruimen tijd tegen het klassieke treurspel en vond zelfs buitengewoon grooten bijval onder het niet geletterde deel der bevolking [2]),

---

[1]) Jean Michel vond het nog niet lang genoeg en voegde er tal van apocriefe legenden aan toe.

[2]) Zie over die worsteling het heerlijke werk van Eugène Rigal: *Alexandre Hardy et le théâtre à la fin du XVIe et au commencement du XVIIe siècle*, waaruit blijkt, dat het weerstandsvermogen van het oude tooneel veel sterker is

doch het moest ten slotte onderdoen voor de werken van Ronsard, Jodelle, Garnier, Hardy en anderen, totdat het geheel en al verdrongen werd door de onsterfelijke meesterstukken van Corneille en Racine. In andere landen, zooals Duitschland en meer bepaaldelijk het katholieke Duitschland, leefde het veel langer voort, zelfs tot aan de zeventiende en achttiende eeuw. Daar vond het een laatsten nagalm in 't *Passionsspiel* van Oberammergau, dat van af het jaar 1634, ten gevolge eener gelofte, alle tien jaren tot op heden werd opgevoerd.

Van de eigenlijk gezegde mysteriespelen dient men wel te onderscheiden de later ontstane *Mirakel-* of *Heiligenspelen*, die, gelijk de naam het reeds aanduidt, hoofdzakelijk gewijd waren aan het leven en de lotgevallen van een of ander heilige, meer bijzonder van Sint Nicolaas en Sinte Catharien. Zij werden gewoonlijk door scholieren of jeugdige »klerken" op den vooravond van het feest der te vieren heiligen opgevoerd in de groote klooster- en abdijscholen, zooals die van Fleury-sur-Loire en Saint-Benoît-sur-Loire. In den beginne waren zij uitsluitend in 't Latijn, doch reeds Hilaire, een leerling van Abélard, voegde aan enkele zijner »Miracles" ter eere van den beroemden heilige van Myra refreinen in de Fransche taal toe. Men wane evenwel niet, dat hier steeds de authentische geschiedenis van den ten tooneele gevoerden heilige gegeven werd. De apocriefe legenden vielen niet minder in den smaak dan de ware overleveringen, vooral waar het niet de gewone liturgie gold. Zoo vindt men reeds in een der *Miracles de saint Nicolas* uit de twaalfde eeuw het verhaal van een Jood, die den heilige bovenmatig vereerde, en die aan 't beeld van den bisschop de teruggave van zijn gestolen schat te danken had. In andere stukken wordt de Israëliet een Barbaar »barbarus", zooals hij heet bij Hilaire. Jean Bodel, een reeds genoemd dichter uit de

---

geweest, dan algemeen werd aangenomen. De talrijke »tragédies, tragi-comédies, pastorales" van dien tijd dragen nog alle het godsdienstig merk van vroeger eeuwen.

dertiende eeuw, maakt er in zijn *Jeu de saint Nicolas*, een Turksch koning van. Zijn stuk, het beste van dien aard, komt de grenzen van 't wereldlijk drama zeer nabij. Het biedt de meest verscheiden tafereelen, van de vroomste en meest verhevene tot de populairste en meest realistische. Triviale drinkgelagen en ruwe kroegtooneelen worden afgewisseld door aangrijpende schilderingen, die de vergelijking met de schoonste bladzijden der middeleeuwsche heldenpoëzie zegevierend doorstaan. Of spreekt er geen hooge geestdrift, geen heroïsche christenmoed uit den volgenden passus?

»*Les chrétiens.* Saint-Sépulcre, à notre aide! Seigneurs, songeons à bien faire! Sarrasins et païens viennent pour nous déconfire. Voyez reluire les armes; tout mon cœur s'en éclaire de joie. Or, combattons si bien que notre prouesse se montre. Contre chacun des nôtres ils sont bien cent, à les compter.

Un chrétien. Seigneurs, n'en doutez pas, voici pour vous le jour du jugement. Je sais bien que nous y mourrons tous au service de Dieu. Mais je m'y vendrai bien cher, si mon épée ne se brise; ni coiffe ni haubert ne garantiront un seul païen. Seigneurs, que chacun se sacrifie aujourd'hui pour le service de Dieu! La paradis sera pour nous, et eux, ils auront l'enfer. Ayez soin, quand on en viendra aux mains, que leurs corps rencontrent nos fers.

Un chrétien (nouvellement armé chevalier). Seigneurs, parce que je suis jeune, ne m'ayez pas en mépris; on a vu souvent grand cœur en corps petit. Je frapperai ce brigand, je l'ai déjà choisi. Sachez que je le tuerai, si tout d'abord il ne me tue.

L'ange. Seigneurs, soyez en toute assurance, n'ayez doutance ni peur. Je suis messager de Notre-Seigneur, qui vous mettra hors de douleur. Ayez vos cœurs fermes et croyants en Dieu. Il ne faut pas qu'à cause de ces mécréants, qui vous viennent ici courir sus, vous ayez au cœur autre chose que de l'assurance. Mettez hardiment en péril vos corps pour Dieu; car telle est la mort dont doit mourir tout le peuple qui aime Dieu de cœur et le croit.

Le chrétien. Qui êtes-vous, beau sire, qui ainsi nous réconfortez et si haute parole de Dieu nous apportez? Sachez que, si cela est vrai, ce que vous dites, nous recevrons de pied ferme nos ennemis mortels.

L'ange. Je suis un ange de Dieu, bel ami. Pour vous réconforter il m'a ici envoyé. Soyez en assurance, car dans les cieux Dieu vous a marqué place entre ses sages élus. Allez, vous avez bien commencé. Pour Dieu vous serez tous massacrés; mais vous aurez haute couronne. Je m'en vais, Dieu vous garde".

Het is meer dan waarschijnlijk, dat de dichter van Atrecht zijn mirakelspel vervaardigde voor eene dier talrijke vereenigingen ter eere van Onze Lieve Vrouw, *puys* genoemd naar de estrade (podium, puy), waarop de deelnemers aan den wedstrijd in geestelijke en wereldlijke liederen plaats namen en waarop het bestuur met den zoogenaamden »vorst" aan 't hoofd zetelde. Het werk heeft vooral waarde als zedenschildering der laagste volksklassen van dien tijd en doet ons zien, hoe het wereldlijk drama zich in Frankrijk uit legenden, mysterie- of mirakelspel ontwikkelde.

De schrijver was een voorlooper van Shakespeare en Victor Hugo. Zes eeuwen voor het verschijnen van den *Cromwell* werd hier de theorie der romantische school in praktijk gebracht.

Uit de dertiende eeuw bezitten wij verder een gedramatiseerd mirakelspel van den Parijschen dichter Rutebeuf, waarin de bekende middeleeuwsche legende van Theophilus is behandeld, alsmede twee stukken van Adam de la Halle, een stadgenoot van Jean Bodel, nl. *Le jeu de Robin et de Marion*, een soort idylle of opéra-comique, en het zuiver wereldlijke *Jeu d'Adam ou de la feuillée*: »het spel van Adam of van 't priëel", waarin de schrijver de burgerij van Arras ten tooneele voert en in enkele harer zwakke punten scherp hekelt [1]). In de volgende eeuw treft men een bundel aan

[1]) Over dit stuk, alsmede over *Le drame d'Adam* en Bodel's *Jeu de saint Nicolas*, zie het degelijk artikel van prof. A. G. van Hamel: *Frankrijk's oudste tooneeldichters*, in *De Gids* van 1887.

van veertig »Miracles de Notre-Dame par personnages", die alle verbazend veel op elkander gelijken en waarin de moeder Gods voortdurend wonderen verricht, waaraan zij in werkelijkheid vreemd was. Zij hebben weinig letterkundige waarde en dragen veelal een wuft en zedeloos karakter.

Behalve de mysterie- en mirakelspelen hadden de middeleeuwen nog hare *Spelen van Zinne*, een soort van allegorische stukken, welke gemeenlijk ten doel hadden een of andere deugd aan te prijzen en door godsdienstige of zedelijke beweegredenen te bevorderen, alsmede de ondeugden aan de kaak te stellen door scherts en vlijmende hekeling. Een dezer moraliteiten »*Le jeu dialogué de Pierre de la Broce*, qui dispute à Fortune par devant raison", dagteekent uit de tweede helft der dertiende eeuw. Een andere van lateren datum, de *Moralité du mauvais Riche et du Ladre*, heeft de allegorische inkleeding en den vervelenden dispuut-vorm afgelegd. Dit stuk telt twaalf of dertien personen en begint met een preek. Dan wordt het feestmaal van den rijken vrek in tal van juiste en pikante bijzonderheden voorgesteld. De arme Lazarus komt aan zijn deur en vraagt om een aalmoes. Hij wordt afgewezen en sterft onder weg. Een engel neemt hem mee naar den hemel. Weldra sterft ook de vrek. De duivels komen zijn ziel halen en werpen ze in een ketel, waaronder zij een vuur aanleggen.

Wij noemen nog de *Moralité de l'aveugle et du boiteux* van André de la Vigne, waarin de blinde en de lamme beiden door den heiligen Martinus genezen worden tegen hun zin (zij kunnen met bedelen hun kost niet meer verdienen), alsmede die van *La condamnation de Banquet*, door Nicole de la Chesnaye vervaardigd in het begin der zestiende eeuw en opgevoerd door de »Enfants sans souci". Daar wordt gegeten en geschranst en gepooid op eene wijze, dat alle mogelijke ziekten er bij te pas komen. De gulzigaards worden gestraft met den dood, terwijl avondeten door de rechtbank veroordeeld wordt om looden ringen vastgesmeed om de polsen te dragen, opdat het in het vervolg minder vaardig zware schotels aandrage. Ook mag de afstand, die

't van middageten scheidt, voortaan niet meer dan zes uur bedragen. Met het verraderlijk Banket geschiedt kort recht. Het wordt zonder meer tot den strop veroordeeld en onverwijld opgeknoopt.

Hooger dan de moralités staan als kunstwerk de *Kluchten*, waaruit zich het moderne blijspel ontwikkelde. Deze laatste zijn niets anders dan de oude Fableaux in een dramatischen vorm en munten uit door natuurlijkheid. Zij werden opgevoerd door de »Clercs de la Basoche", die uit den tijd van Philips den Schoone dagteekenen en die in 't begin ook zinnespelen hadden opgevoerd. De oudste tot ons gekomen »Farce" is die van *Le garçon et l'aveugle*, maar verre weg de beste van alle is de *Farce de maistre Pierre Pathelin*, die in de achttiende eeuw door Brueys en Palaprat in een meer modern pakje werd gestoken en zoo op de planken verscheen onder den titel van *Avocat Pathelin*. Het oorspronkelijk stuk werd geschreven in de vijftiende eeuw door een onbekenden Molière. Daarin is sprake van een armen drommel van een advokaat, die dank zij zijn listige en schurkachtige fleemerijen er in slaagt den lakenkoopman, Guillaume Joceaume, eenige ellen laken voor een nieuw pak afhandig te maken. Aan betalen denkt hij natuurlijk niet. Maar weldra wordt hij op zijn beurt gefopt. Het geval wil, dat Agnelet, de herder van den reeds genoemden Joceaume door zijn meester voor de rechtbank wordt gedaagd om zich te verantwoorden wegens den diefstal van een partij schapen. Op aanraden nu van zijn advokaat Pathelin hangt Agnelet den onnoozele uit en antwoordt op alle vragen van den rechter met een kunstige nabootsing van 't blaten zijner schapen, met dit gevolg, dat hij als ontoerekenbaar wordt huiswaarts gezonden en van alle rechtsvervolging ontslagen. Maar — ziehier de straf, die de schuld op den voet volgt — wanneer na afloop van 't geding de slimme advokaat bij Agnelet aandringt op betaling voor zijne rechtskundige adviezen, dan wordt hij door den leepert afgescheept met hetzelfde *bée*, dat zooveel opgeld had gedaan bij den rechter. — Een ander echt komisch tooneel is dat, waar Joceaume, die in Pathelin

zijn lakendief herkent, meedoogenloos het laken en de schapen door mekaar haspelt en herhaaldelijk door den rechter moet worden aangemaand »*de revenir à ses moutons*", eene uitdrukking, die spreekwoordelijk is geworden.

Ten slotte moeten wij nog melding maken van de zoogenaamde *Soties*, die een meer satiriek karakter dragen. Zij werden gewoonlijk vóór het mysterie- of mirakelspel opgevoerd door de »Enfants sans souci", een corporatie van onbezorgde zonen der Parijsche burgerij. De heele vertooning werd dan besloten met eene klucht. De oorsprong der sotternieën schijnt te moeten gezocht worden in die eigenaardige narrenfeesten, waarop de »fous" straffeloos hunne zucht tot boertige scherts of bitse hekeling konden botvieren. Het *Jeu de la feuillée* van Adam de la Halle is waarschijnlijk een loot van denzelfden stam, doch het biedt ongetwijfeld een veel hoogere mate van frischheid en persoonlijkheid. De »soties" van de vijftiende en zestiende eeuw zijn alle naar hetzelfde model geknipt. Het zijn steeds dezelfde aardigheden met denzelfden stoet van narren en dwazen, door de »mère sotte" aangevoerd. Dat de schrijvers er van nog al iets aandurfden, bewijst onder meer de sotternie van Pierre Gringoire, welke niets anders is dan een staatkundig pamflet tegen Paus Julius II.

Thans zijn wij aan het einde gekomen van onze opmerkingen over 't Fransche tooneel in de middeleeuwen. Er werden hoofdzakelijk vijf verschillende soorten van stukken opgevoerd, die men vaak met den meer algemeenen naam van »jeux" aanduidde. Ons doel was eenvoudig den lezers van *De Katholiek*, naar aanleiding van 't verdienstelijk werk van Marius Sepet, een denkbeeld te geven van den oorsprong en het karakter dier dramatische voortbrengselen.

Rolduc. FR. MADOU.

URUNDI.

I. HET LAND.

Urundi is een groot negerkoninkrijk, gelegen in den noordwestelijken hoek van Duitsch Oost-Afrika, tusschen 29° 1′ en 31° 10′ oosterlengte en 2° 20′ en 4° 40′ zuiderbreedte. Vergeleken bij nagenoeg de meeste Afrikaansche negerkoninkrijkjes, die soms in drie of vier uren over lengte en breedte te doorloopen zijn, moet integendeel Urundi — gelijk ook Ruanda, Uhehe, Unyoro en Uganda (vroeger) — als een groot, machtig, zeer bevolkt, vruchtbaar rijk worden beschouwd. Het beslaat ongeveer 2500 vierkante kilometers, dus weinig minder dan Nederland (33000), meet 171 K.M. op zijn breedst (van Oost naar West) en 131 K.M. op zijn langst (van Noord naar Zuid). De natuurlijke, politieke en ethnographische grenzen vallen nagenoeg samen. Ten Noorden wordt het begrensd door de zoogenaamde Mwezi-bergen (de Maan-bergen van Herodotus, Ptolemaeus, Artistoteles) waar de Nijl ontspringt ('t fameuse *caput Nili*), en de Akanyarurivier, een der drie takken van den Kagera-stroom (Opper-Nijl), waardoor het gescheiden wordt van 't koninkrijk Ruanda. Ten Oosten grenst Urundi aan de landschappen Usui en Noord-Uhha (Uyungu), en vormen de riviertjes Lumpungu, Luwiti en een paar andere de natuurlijke grens. Ten Zuiden scheidt de Malagarazi-rivier Urundi van Zuid-Uhha (Ushingo) en Heru, en wordt het verder door het landschap Ujiji begrensd. Ten Westen eindelijk is de natuurlijke grens het heerlijke Tanganika-meer en hoogerop de Russissi-rivier, tevens grenzen van den Belgischen Congo-staat.

Urundi ligt 1800 tot 2600 meter boven den zeespiegel.

Het is dus een gezond, malaria-vrij land. De hitte is er zeer goed dragelijk. Zoo heet als in Algiers, Tunis of Malta is het er nooit. Hier en daar en op sommige tijden des jaars is de temperatuur gematigd, frisch zelfs, nooit koud. Evenals in gansch Midden-Afrika onderscheidt men er slechts twee jaargetijden: een *droog* seizoen (dáár de winter) van Mei tot einde September, wanneer er weinig of geen regen valt, en alles er dor, schraal uitziet, en een *nat* seizoen (zomer) van October tot April, wanneer het veel regent.

Het is een zeer bergachtig land over geheel zijne oppervlakte, een overheerlijk land met prachtige vergezichten onder helder blauwen hemel. Verschillende groote bergketens loopen meestal in Z.-West. en N.-Oostelijke richting. Van Noord naar Zuid, vrij nabij de Westelijke grens (Tanganika), doorsnijdt als een vervaarlijke bergbrug de Imbo- of Mugambaketen het geheele land. Deze vormt de waterscheiding tusschen Nijl en Congo.

De bodem, die zeer vruchtbaar is, bestaat nagenoeg overal in zware roode kleiaarde — zwarte »humus" in de valleien naast de rivieren en duizenden beekjes — en hier en daar een weinig zand. Bijna alle bergen vertoonen steenachtige flanken (schiefer). Kalk, graniet, marmer is tot nu toe niet gevonden; mika is er in overvloed; goud schijnt zeker voorhanden. Enkele warme mineraalbronnen zijn ontdekt (o.a. ééne nabij de Mugera-Missie).

Houtgewas is in Urundi zeer schaarsch, of liever ontbreekt geheel en al, uitgenomen langs eenige rivieren en verder op eenige punten in 't Zuid-Oosten en 't Noord-Westen (prachtige bamboes-bosschen en langs het Tanganika-meer palmboomen). Geheel de oppervlakte van 't land is bedekt met een korte, magere *gras*-soort, welk gras ieder jaar opzettelijk wordt afgebrand. Kon men deze grasbranden beletten, wat zeer wel mogelijk was door een desbetreffend verbod aan de opperhoofden der districten, dan ware er binnen 15 à 20 jaar hout in overvloed in Urundi.

Onder hydrographisch oogpunt is Urundi een rijk gezegend land en met Ruanda 't beste van geheel Duitsch Oost-Afrika.

De grootste rivier is de Ruvuvu 40 à 70 M. breed. Deze ontspringt in 't ondoordringbare oerwoud, dat de Maanbergen bedekt, maakt in haar loop eerst een enormen boog zuidwaarts, en vliedt dan noordwaarts om met den Nyavirongo en Akanyaru den Kagera-stroom te vormen. De grootste zijarm van de Ruvuvu is de Luvironza, die ver in 't Zuid-Westen nabij Ujiji ontspringt en vlak bij de H. Antonius-missie zich vereenigt met de hoofdrivier. Deze en nog eenige andere hoofdaders worden gevoed door ontelbare kleine waterloopjes, uit evenzooveel bronnen ontspringend en als een dicht net heel Urundi bedekkend. Terwijl bijna overal in de kolonie immer vlietend water hoogst zeldzaam is en in 't drooge seizoen alle water ontbreekt, heeft men hier 't heele jaar door altijd en overal overvloedig, prachtig, klaar en koud water. Naar dezen rijkdom van water kan men den rijkdom van den bodem en zijn waarde voor den landbouw beoordeelen. Reeds de Warundi weten er partij van te trekken en hun velden kunstmatig (door een goed gedacht irrigatie-systeem) te besproeien.

Wild is er weinig — enkele gazellen, wilde eenden, pintaden en kleine antilopen — en wilde dieren zijn ook zeldzaam, uitgenomen eenige luipaarden en de onvermijdelijke hyena's; krokodillen en nijlpaarden bevolken de Ruvuvu-rivier en 't Tanganika-meer. Dit laatste meer levert ook overvloedig visch op (de rivieren weinig) en geeft een bestaan aan tal van bewoners. Hoornvee was er vóór de groote veepest van 1892 enorm veel in Urundi. Thans is de veestand weer aan 't opkomen. Dit hoornvee is opmerkelijk door zijn buitengewoon lange horens (1 M. à 1.20 M. lengte) en werd door de Wahuma-veroveraars waarschijnlijk uit Abyssinië of Egypte voor eeuwen ingevoerd. Op de oudste Egyptische monumenten vindt men afbeeldingen met dezelfde enorme hoornen. Klein vee (geiten en schapen) is er mede overvloedig maar hun vleesch wordt niet door de Warundi gegeten; dit vee dient enkel voor den ruilhandel (export tegen zout) en de offers! Kippen vindt men bijna niet. Honden (een soort halfwilde, geele wolfshond) zijn algemeen, doch blaffen niet. Katten zijn onbekend.

De voortbrengselen, tevens voedingsmiddelen, zijn: op de eerste plaats: bananen en goede boonen (in vele varieteiten). Verder goede blauwe erwten (die, vreemd genoeg, enkel hier in Midden-Afrika opkomen), maïs, aardnoten, suikerriet, komkommers enz. Honig is er weinig.

II. HET VOLK.

Na deze kennismaking met de plaats verdient het volk, dat er woont, bijzonder onze aandacht. Urundi is zeer sterk bevolkt, vooral in vergelijking van het overige der kolonie. Men schat het getal bewoners op drie millioen en ik geloof niet dat dit cijfer te hoog is.

Deze bevolking bestaat uit *drie* geheel verschillende *rassen*.

Het eerste is vertegenwoordigd door de *Watutsi* (elders Wahuma of Wahima genoemd). Dezen vormen de heerschende klasse, den adel (»Herders-adel"), Bijna alle hoofden van provincies en distrikten zijn Watutsi. Vooral vóór de veepest van 1892 legden zij zich bijna uitsluitend op veeteelt toe. Ofschoon zwart zijn ze g e e n negers maar Hamiten (Semiten?) denkelijk uit Abyssinië of de Gallalanden afkomstig. Men neemt aan dat zij in 't midden der XVIe eeuw hun veroveringstocht naar 't Zuid-Westen zijn begonnen. Deze Watutsi zijn een prachtig menschenslag. Groot (soms boven de 2 M.) slank, ofschoon wat tenger, vertoonen zij dikwijls beeldschoone profielen en gezichtstrekken. Onder hun vrouwen vooral, veel minder donker getint, vindt men vaak ware »Bronze-Statuen", zegt Dr. Stuhlmann. Zij zijn zeer intelligent, fier, trotsch, dapper, doch ook listig en achterdochtig. Zij vormen 15 pCt. der bevolking.

Het tweede ras de overgroote meerderheid (80 pCt.) zijn de zoogenaamde *Wahutu*. Ofschoon zij zelve dien naam zich geven, wil dat woord zeggen: *overwonnenen*, slaven of beter *lijfeigenen* in tegenstelling met de Watutsi: heerschers, overwinnaars. Over 't algemeen bereiken zij iets meer dan middelmatige neger-grootte, zijn mager en nerveus van bouw, met opmerkelijk dunne, lange, gespierde

beenen (»umurundi" = scheenbeen). Deze Wahutu, de eigenlijke Warundi of Wagumiriza (d. i. autochthonen), zooals de Pygmeeën hen noemen, zijn een zeer interessant volk, een »Zukunfts-Volk" zouden de Duitschers zeggen. Zij zijn eenvoudig, betrekkelijk rein van zeden (hebben *veel* kinderen), weinig polygaam, *niet* lui, zeer actief (loopen altijd, terwijl alle andere negers altijd daarheen *slenteren*), ook zeer intelligent en godsdienstig, maar daarentegen opvliegend van aard, wraakzuchtig, koppig en geenszins afkeerig van leugen en diefstal! In één woord: zij bezitten naast onmiskenbare gebreken veel groote, goede eigenschappen. Zijn de Watutsi veehoeders, de Wahutu zijn geboren *landbouwers*. Vraagt men hun naar hun herkomst, dan wijzen zij naar 't Noord-Oosten, terwijl de meeste andere negers beweren uit 't Zuiden in overouden tijd gekomen te zijn.

Eindelijk het derde ras in Urundi vertegenwoordigd zijn de *Watwa* of *Pygmeën*, met nog vele andere scheldnamen door de overige bevolking genoemd; want zij zijn werkelijk de parias der Urundi-maatschappij en worden veracht, verstooten als een diersoort (Satyrs!) en geen menschen. Zij zelven noemen zich vreemd genoeg Awana-wawiwuye, d. i. *kinderen der steenen* (Deucalion-legende?). Hoe moet men deze Watwa ethnographisch indeelen? Waar komen zij vandaan? Waarom zijn zij *overal* veracht? Is de grond hiervoor een zeer oude monsterachtige misdaad (mijn idee)? Altemaal raadselen en mysterie! De modernen *wagen* de benaming Kaïnieten, doch mag dat? Of hebben we hier te doen met *de* echte Chamieten, door Cham den vloek dragend van Kaïn? Deze Watwa wonen zoowat overal verspreid in Urundi (5 pCt. der bevolking), evenals ze (vroeger ten minste) overal over Afrika en in Zuid-Azië (Nigritos) verspreid waren. Zij zijn wel niet zeer klein maar toch onder de middenmaat, soms dalend tot 1.28 M. à 1.35 M. Zij dragen over 't geheele lichaam donshaar (»Pflaum-Haare", zegt Dr. Emin Pascha), zijn zwarter dan de Warundi, zeer vreesachtig en schuw, wreed, kwaadaardig en dapper, zeer aan tooverij en booze kunsten overgegeven. Landbouw bedrijven zij nooit (of zelden) maar

zijn geboren *jagers* en daarenboven de *industrieelen* van 't land, vooral als pottebakkers en smeden. Zij noemen zich met trots de eigenaars van 't land, de echte oer-bewoners.

Welke is nu de *godsdienst* of beter gezegd: geestenvereering der Urundi-bevolking? Over deze kwestie van zelf hoogst belangwekkend voor een missionnaris, zou een boek te vullen zijn. Maar we zullen het voornaamste zoo kort mogelijk samenvatten. De *fond* hunner vereering is *Necrolatrie* d.i. het vereeren der schimmen (εἴδωλα spectra) van de afgestorvenen *(spiritus animarum, manes, penates)*. Een *scheppend* Opperwezen in den waren zin kennen zij niet, wel een soort vormer en beschikker (demiurg: δαιμων ἐργον). Deze geest heet Imana (verwant misschien met de oude Egyptische godheid μανεια of de *manes* der Romeinen?). Imana vormt met Likiranga en Liyangombe een soort *triade*. Andere subalterne geesten (booze) onder verschillende namen (Mugassa, Serutwa, Nyamurimi enz. enz.) sluiten zich daarbij aan. Al deze geesten, ook de drie eersten, worden vereenzelvigd met de manes, penates of huisgoden (»penes nos natus"), evenals Jupiter bij de Romeinen ook *summanus (summus manium)* heette. Verder wordt Imana ook beschouwd als de *nationaal*-god van de Warundi en wel als de geest van hun stamvader en eersten koning. Trouwens ook de andere geesten, o.a. Liyangombe, worden gedacht geleefd te hebben hier beneden als priesters, ordestichters en zoo voorts.

De Warundi gelooven aan de onsterfelijkheid in *dezen* zin, dat de ziel *met* haar gezel, sosie, geest, voortleeft als penate, larve, *altijd* min of meer boos. Hieruit zou men kunnen besluiten, dat zij indirect ook aan een soort vergelding of straf hiernamaals gelooven. Van de herinnering aan een zondenval, een »gouden tijdperk" zijn sporen voorhanden in eenige hunner mythen.

Hun priesters (of priesteressen) heeten *Kiranga*, wijl de geest Kiranga gezegd wordt in hen te varen. Zij worden Kiranga: door erfrecht, of na een bliksemslag, of door autosuggestie (?) onder hunne groote cultus-ceremonie. Deze ceremonie (een soort apotheose, eupopsis) bestaat in 't aan-

bidden eener geheiligde lans (Jupiter Lancius!), symbool van Kiranga, waarbij eene zeer aangrijpende hymne wordt gezongen, en een soort agape gevierd (pombe drinken). Een ander soort priesters of beter thaumaturgen zijn de zoogenaamde *wafumu*, wonderdokters, regenmakers, vischbezweerders, geestenbezweerders (sic!) enz. — In 't bizonder voor de huisgoden bouwen de Warundi kleine votiefhutjes *(ivigabiro)*. Maar hun *ikitabo* (aan Imana c.s. gewijd) is tegelijkertijd tempel, altaar en rustbed (deo accubare). Zulk *ikitabo* bestaat in een rond vlak met wit stroo bespreid, in welks midden een geheiligde vijgenboom geplant is. In beiden *(ivigabiro* en *ikitabo)* worden zoen- en smeekoffers gebracht (pombe-bier, brei, kippen enz.).

Een menigte amuletten worden door de Warundi als voorbehoedmiddelen gedragen bijna altijd in houtvorm *(umuti)*. Over 't algemeen zijn ze op hun manier zeer godsdienstig. Alles in hun handel en wandel gaat gepaard met godsdienstige praktijken. Bij de geboorte vormt de moeder het hoofd van haar kind. Tweelingen, wier conceptie volgens hen buiten natuurlijk geïnfluenceerd is *(incubi)*, worden met buitengewone betuigingen begroet. Een jonggehuwde moet lang een sluier dragen. Het lijk van een familievader wordt meermalen door de weduwe gezalfd onder 't uitspreken eener vaste formule. Velerlei onthoudingen en vasten worden in acht genomen. Sommige dieren zijn onrein en hun vleesch wordt niet gegeten. Ritueele reinigingen, afwasschingen hebben plaats b.v. na een sterfgeval. Men teekent zich het voorhoofd met slijk (b.v. bij 't passeeren eener rivier) of met krijtaarde. Men gelooft aan fatale voorteekenen enz. enz. Aan den vorm en geschapenheid van vele dingen, ook van stoffelijke voorwerpen, zijn religieuse gedachten verbonden.

Een eigenlijk gezegd officieel onderricht (door priesters) in al deze zaken bestaat er echter niet. Alles gaat door traditie en routine van ouders op de kinderen over. Nog minder bezitten de Warundi een compleet, systematisch opgebouwd leerstelsel. Van eene moraal op dogma gebazeerd geen zweem. Dan eindelijk moet bekend worden, dat het

uiterst moeilijk is al 't fijne (sic) van hunne religieuze begrippen en praktijken te achterhalen. Zeker is 't, dat hun pseudo-priesters, bezweerders enz. meer weten dan zij ook aan de Warundi zelven zeggen. Geheime genootschappen bestaan er ook bij hen evenals bij alle negers. Eenige hunner riten gelijken op die onzer Vrijmetselaren.

Urundi heeft een absoluut-monarchalen regeeringsvorm. De koning wordt als een half-god vereerd. Hier gelden nog de ideeën der »goddelijke dynastieën" van 't oude Egypte. De kroonprins (zoon der eerste vrouw) wordt geboren met al de zaden der landbouw-produkten in zijn handjes, verdwijnt dan met zijn moeder en duikt weer op bij den dood van den regeerenden vorst. Alle koningen van Urundi heeten »*Mwezi*" (als Pharao) d. i. lichtende, witte, blanke. Volgens hunne sagen immers waren de eerste koningen blanken uit 't Noorden. Alle stammen af van de beroemde dynastie der Wahinda, die ook thans nog in vele groote naburige landen regeert: heerlijke koningsfamilie, ware Enacs-kinderen van 2 M. tot 2.15 M. hooge statuur, rood-bruin van kleur. In de genealogische tafel der Urundi-koningen komen vier namen gedurig elkander opvolgend terug: *Mwambusa*, *Mudaga*, *Ntare* en *Kisabo*. Hoeveel er nu van denzelfden naam geregeerd hebben? Onmogelijk vast te stellen of te gissen zelfs. Geschiedenis en chronologie bestaan niet.

Het lijk des gestorven konings wordt gerookt en op een stakelsel ter vereering uitgestald tot het vergaan is . . . De schim des vorsten neemt de gedaante van een leeuw, anderen zeggen van een *isato* (pythonslang) aan. Overal in Urundi, gewoonlijk op de hoogste bergtoppen, ziet men zoogenaamde Imanaboomen, begraafplaatsen van oude koningen of leden der koningsfamilie. De tegenwoordige koning van Urundi heet *Kisabo*, is reeds een oud man en telt 25 à 30 zonen (of neven). De macht des konings is absoluut. Alle land behoort hem (privaat *grond*eigendom bestaat niet). Hij is omgeven door een soort raad of senaat van ouderlingen, vooral echter van *Wahima* een soort priesterkaste. Ook heeft hij zijn aparten *Kiranga* (priester).

De grootere provincies worden bestuurd door prinsen van koninklijken bloede *awaganwa*, die de vorst aanstelt. De kleinere districten worden bestuurd, oppermachtig in hunne sfeer, door *watware*; ook dit ambt is erfelijk zoolang 't den koning behaagt! Toch is in de afgelegenere oorden de koninklijke macht slechts nominaal. Trouwens sedert den laatsten tijd is de Urundi-politiek zeer verdeeld. Twisten en plaatselijke oorlogen (familie-veeten) zijn aan de orde van den dag.

De persoonlijke rijkdom des konings bestaat uitsluitend in vee. Zoo bezit hij meer dan 50 lugo's of kraals over 't heele land verspreid, waar zijn kudden verzorgd worden. Alle geschillen worden door de *watware* beslecht. Zelden beroept de gewone Murundi zich op een *muganwa*, nog minder op den koning. Veel willekeur heerscht in deze rechtspleging. Straffen, boeten worden opgelegd. Een moordenaar wordt door de familie des vermoorden gekruisigd, d. i. met palen aan den grond gehecht. Overspel *kan* rechtens met den dood gestraft worden. Een meisje, dat zich laat verleiden, wordt in een zak genaaid en verdronken.

De Warundi *begraven* hun dooden (gewoonlijk werpen anders de negers hun dooden in 't bosch ten prooi der hyena's). Slavernij bestaat niet, wel een soort lijf-eigenschap. De Warundi zijn geen menscheneters, en misvormen zich ingeenen deele 't lichaam door tatoeëering, insnijdingen of doorboring van ooren, neus, handen enz. Van haartooi wordt veel werk gemaakt door de mannen. Opschik, mode bestaat in roode en blauwe glaskoralen om den hals (bij de vrouwen vooral), in houten, ijzeren en koperen arm- en beenbanden, gordelsnoeren enz. enz. Ook houdt men ervan zich 't lichaam, vooral 't hoofd in te wrijven met olie of boter vermengd met poeder van een roode steensoort, en daarenboven geparfumeerd. De Murundi is gastvrij en mededeelzaam. Geschenken worden over en weer gewisseld. Men is zeer beleefd, groet altijd. Eén hunner groeten (de formule) schijnt zelfs een godsdienst-akt te zijn.

De Warundi zijn verzot op dansen en brengen 't daarin tot een ware kunst. Mannen en vrouwen dansen nooit samen. De dans der mannen bij groepen van honderden allen met

lansen gewapend, is bepaald imponeerend. Die der vrouwen zeer bevallig. Bijna al hun dansen zijn duldbaar, wat zelden bij andere negers 't geval is. Zij zingen weinig en slecht. Een soort cither wordt dikwijls gebezigd om den dans te begeleiden. Hun grootste amusement is de trom te slaan. Kinderen vervaardigen zich fluiten en mirlitons uit bamboesriet. Kinderspelen zijn veel in getal, o.a. een hoepel alsook een soort dambord. De kleine meisjes hebben poppen en dragen die op den rug, zooals zij mama zien doen.

Polygamie is bij hen niet regel maar uitzondering. De overgroote meerderheid heeft maar ééne vrouw. Daarom hebben zij meer kinderen (soms 6, 8 en meer) dan de overige negers. De gegoeden, de hoofden en vooral de prinsen, hebben 2, 3 en meer vrouwen. De huwelijksband is tamelijk los en echtscheiding komt vaak voor. Het huwelijk wordt beschouwd als een koop (der bruid); zoolang de koopprijs niet betaald is (ossen, geiten, veldhakken, pombe-bier) kan rechtens de jonge vrouw naar haar ouders terugkeeren. Men trouwt jong (op 14 à 16 jarigen leeftijd reeds). De vrouw wordt bij de Warundi veel minder veracht, mishandeld en als slavin behandeld dan elders bij de negers. Zij is ten naasten bij de gelijke van den man. Man en vrouw eten samen, wat men *nooit* ziet elders. Ze bebouwen samen den akker met hun kinderen. Zij verdeelen den overigen arbeid onder elkander. De moeders brengen hun kinderen lichamelijk goed op, maar van eene zedelijke opvoeding is geen sprake. Toch zijn de eigenlijke Warundi minder bedorven dan andere negers. Pombe-bier uit sorgho en bananen door de vrouwen bereid, wordt veel gedronken, en van daar dronkenschap met de niet zeldzame gevolgen van krakeelen en moord zelfs.

Burgertwisten, kleine oorlogen van hoofden onderling komen telkens voor; wapenen daarbij zijn: lansen, bogen en pijlen (niet vergiftigd), schilden (zeldzaam), knodsen en stokken. De krijg is echter zelden bloedig. Men poogt vooral op afstand door betoovering en andere bijgeloovige praktijken elkander afbreuk te doen.

De lijfwacht van het opperhoofd en van den koning

draagt een soort uniform bestaande in een wit voorschot uit lamsvacht. De Warundi toonden zich steeds zeer jaloersch op hunne onafhankelijkheid. Nooit gedoogden zij indringers in hun land. Mirambo, de Napoleon van 't binnenland (Stanley), leed op den Murole-berg eene verpletterende nederlaag. De Wangoni (een roofzieke Zulu-stam) eveneens. Twee groote benden van Arabieren slavenhandelaars, met honderden geweren uitgerust, werden door hen tot den laatsten man vernietigd.

De mannen *rooken* zelden, wel de vrouwen. Beiden echter snuiven gaarne tabaksvocht, en tabak is er in overvloed. Onder de voornaamste bedrijven zijn te rangschikken: op de eerste plaats de landbouw. De akkers worden met veel zorg bewerkt, gewied, besproeid, en zelfs gemest (wat men elders niet ziet). De *Watutsi* vooral zijn veefokkers en verstaan dit vak buitengewoon goed. Daar 't eenige voeder der koeien echter mager berggras is, geven zij weinig melk (2 L. per dag). IJzer wordt van buiten (Uhha, Uvira) in den vorm van veldhakken ingevoerd en dan door de Warundi-smeden (*Watwa* vooral) verwerkt tot lansen, pijlspitsen, armbanden enz. Koper komt van de kust en wordt eveneens versmeed tot allerlei sieraden. Men jaagt weinig en zelden houden de hoofden tot verzet drijfjachten met jachthonden. De *Watwa* zijn bijna uitsluitend de pottenbakkers van 't land en hebben het tot aanzienlijke vaardigheid hierin gebracht. De vrouwen vervaardigen zeer fraai vlechtwerk (schalen, korfjes, bokalen, manden, matten). Alleen de bewoners langs het Tanganikameer leggen zich toe op vischvangst; zij vervaardigen zeer fraaie netten en hun jongens hengelen.

Handel is er weinig, enkel wat in Uzige. Munt bestaat niet of 't moest zijn een soort kleine koraal. Men ruilt landbouwprodukten in tegen zout, geiten, kleederen, potten en vice versâ. Huiden van schapen, geiten, ossen worden zeer goed toebereid en dienen voor bedden, kleederen enz. Werktuigen zijn bijna uitsluitend: een hartvormige veldspade, een bijl, een disseltje en een hamer (voor schorsbereiding). Rijkdom is er niet. Grond bezit niemand. Hutten hebben geen waarde. Het vee (groot en klein) kan men beschouwen als de eenige zaak

die in hun oog waarde heeft. De afstand tusschen arm en rijk is hier dus zeer gering. Gelukkige menschen!

De Warundi lijden veel aan ziekten: koortsen, huidziekten, wonden, gezwellen, syphilis. Eigenlijk heeft men er enkel wonderdokters, daar priester en geneesheer (evenals in de hooge oudheid) in één persoon vereenigd zijn. Bijna alle geneesmiddelen bestaan diensvolgens in magische poeders, boombladeren, amuletten enz. Toch kent men ook eenige natuurlijke geneesmiddelen. Aderlaten, koppen-zetten, cauteriseeren, en een primitieve klisteer worden veel aangewend. De meeste ziekten, of alle, worden aan buiten-natuurlijke invloeden (magie, goetie) toegeschreven. Dan geldt het den schuldige op te sporen, en uit dien hoofde worden vele ware of vermeende heksen ter dood gebracht, tenzij de beschuldigde hare onschuld bewijst.

Van de hemellichamen hebben de Warundi weinig begrip. De zon wordt 's nachts door de Wavira in den Congo op een klein stukje na opgegeten. Dat stukje groeit dan weer aan, en keert in den nacht terug langs den melkweg naar 't Oosten. De sterren zijn de vrouwen van de maan (Lunus), en de ster Venus is de eerste favorite. De drie groote sterren van Orion's bandelier zijn *Watware*, d. i. ondergeschikte hoofden van den hemelkoning. Een halo om de maan heet de *urugo* (kraal) van Lunus enz. Geen enkele Murundi natuurlijk kan lezen of schrijven, evenmin als de overige negers allerwege. Litteratuur bestaat diensvolgens niet. Wel bezitten zij een verzameling mythische verhalen, legenden van oorlogen, veldslagen. Ook spreekwoorden hebben zij.

De woningen zijn uiterst eenvoudig. Het zijn ronde stroohutten in den vorm van een halven bol. Eenige tientallen buigzame, groene dikke twijgen worden in den grond geplant, omgebogen en boven saamgebonden; dan dunnere twijgen horizontaal in 't rond daarover bevestigd; eindelijk dat getimmerte met lang gras bedekt, dat er los opgeworpen wordt, en de hut is klaar. Zij is gewoonlijk 3 à 4 M. hoog en meet 6 à 8 M. in middellijn. Eéne lage deur dient tot toegang en tevens als venster. Een derde der hut wordt door een fraai

rieten beschot afgescheiden als slaapplaats; daarin staat het bed op vier paaltjes. De woningen der voornamen, ook van den koning, zijn juist in den zelfden stijl; enkel wat grooter en netter afgewerkt. Meubels zijn er geen, zelfs geen tabouretten of matten (zeldzaam). Ook het huisraad is zeer beperkt en eenvoudig: drie of vier aarde kruiken, een dito getal potten, eenige gevlochten korfjes, een mortier met stamper, een maalsteen, drie steenen voor den haard, een paar paplepels, dat is zoo wat alles. Lampen zijn overtollig, dewijl het haardvuur in die behoefte voorziet. Elders staan gewoonlijk de negerhutten dicht gegroepeerd bijeen en vormen dorpen. Niet zoo in Urundi. De hutten liggen verspreid in de bananenplantingen. *Geweven* (Europeesche) kleederen zijn geheel onbekend; in tegenstelling met andere negers houden de Warundi er niet van; maar de nationale kleederdracht bestaat in schors van een soort vijgen-boom *(Sycomoron)*. De bast van den boom wordt behoedzaam afgeschild, geklopt en herklopt, uitgerekt, gewrongen, om ze lenig, buigzaam en wollig te maken. Het is een zeer schilderachtige dracht, die goed kleedt, beter en ook zediger dan de ingevoerde slechte Engelsche weefsels. Die kleedingstukken zijn oorspronkelijk rood (dat is de rouwkleur), maar worden vaak zwart geverfd of met mooie dessins voorzien. Meest altijd worden ze, vooral door de vrouwen, heel koket afgezet met franjes. Het mannenkleed is bijna driehoekig, wordt als mantel, op den linker schouder vastgebonden, gedragen. Het dekt onvolledig. De meeste mannen dragen daarom nog een tweede stuk in den vorm van een scapulier voorafhangend. De kinderen van beide sekse zijn tot den leeftijd van 8 à 10 jaren ongekleed »ou peu s'en faut", gekleed met gordels en handbreede rokjes uit afhangende koordjes. De getrouwde vrouwen zijn opmerkelijk zediger en meer voldoende gekleed dan de negerinnen elders. Behalve een korter onderkleed drapeeren zij zich in een groot vierkant stuk schors dat boven de borst vastgeknoopt wordt. Daarin of in een soort rug-wiegje (uit geitenvel) wordt de »bébé" op den rug gedragen.

III. DE TAAL.

De Warundi spreken uitsluitend Kirundi. Deze *taal*, behoudens eenige kleine nuancen, wordt ook gesproken in Ruanda, Uhha, Uyungu, Ushingo, Heru, Luguru en Ujiji. Dus een taalgebied door *millioenen* negers bewoond, terwijl veel dialekten slechts in eene zeer beperkte streek gangbaar zijn. Zoo zijn er in 't Zuiden van het meer Tanganika streken, waar van dorp tot dorp (2 à 3 uren afstand) een ander geheel verschillend dialekt gesproken wordt. Het Kirundi schijnt den beginnenden wat ruw vergeleken bij andere negerdialekten. Inderdaad de letter *l* bestaat in hun alfabet niet en wordt immer vervangen door eene brouwende *r*. Ondanks dit is de taal welluidend te noemen, vooral om de eigenaardige, mooie *accentuatie* der Warundi. Zij is ongeloofelijk *rijk* in woorden.

Het Kirundi behoort tot de zoogenaamde *Bantu-talen*. De Engelsche linguist Bleek schiep dit woord. Deze benaming mist echter elken ethnographischen en philologischen grondslag. Het beteekent: »menschen-taal" (misschien in tegenstelling van: »dieren-taal", die der Watwa). Deze Bantu-talen dan worden gesproken door alle negers van *geheel* Zuid-Afrika (met uitzondering der Hottentotten en Bosjesmannen) van de Kaap af tot boven Unyoro toe en Westelijk nog hooger tot in den Franschen Soudan. Deze talen, of beter gezegd dialekten, (eenige honderden!) verschillen in den grond weinig. Zoo bestaat b.v. tusschen het Bantu-dialekt der Kaffers en Zulu's van de Kaap en dat der Waganda niet zoo groot verschil als tusschen Italiaansch en Spaansch. Niet alleen is de geheele struktuur dezelfde, maar veel woorden ook zijn identisch. Die Bantu-dialecten zijn *niet moeilijk* te leeren. Hij die eenmaal één er van goed meester is, leert er vlug, in eenige maanden, een tweede bij.

Al deze talen behooren tot de zoogenaamde *agglutineerende talen*. Zij kenmerken zich hoofdzakelijk: 1° doordat alle woorden (nomina), ook werkwoorden, gerangschikt zijn in *tien* verschillende *klassen*, die alle (met uitzondering der twee laatsten) eene afzonderlijke *préfix* (beginsyllabe) voor het enkelvoud

en meervoud bezitten; en 2° doordat de deelen van een zin aaneengekoppeld worden door een zoogenaamde »lettre caracteristique", beter: een *koppel*-syllabe, ook verschillende voor elke klas in 't enkelvoud en meervoud. Verbuiging bestaat niet. Geslacht evenmin. Bij de vervoeging ondergaat het *radicaal* van het werkwoord alleen in de eindsyllabe eene geringe wijziging.

Onderwerp, voorwerp, tijd, wordt in één woord door even zooveel vóórgeschoven syllaben aangeduid. Een lidwoord bestaat evenmin, ofschoon eenige dialecten *welluidendheidshalve beginklinkers* hebben, die soms, ten onrechte, naar mijne meening, als een lidwoord (article) worden beschouwd. De geheele opbouw van zulk eene taal is in twee eenvoudige synoptische tabellen weer te geven. Heeft men die in 't hoofd, dan kent men de geheele spraakkunst.

Men verbeelde zich *niet*, dat de Negers een *wilde* taal spreken! Hun taal is integendeel buitengewoon *logisch*, beknopt opgebouwd. De kennis dezer talen dateert eerst van ruim 50 jaren, ofschoon reeds in de XVIe eeuw de Paters Jezuïeten eenige dialekten bestudeerd hebben. Deze geleerde religieuzen (altijd in de voorhoede in elken tak van wetenschap) maken ook heden nog zich zeer verdienstelijk op 't gebied van Bantu-litteratuur. Zoo publiceerde een tiental jaren geleden P. Torrend S. J. eene *Vergelijkende Spraakkunst* van alle (toen bekende) Zuid-Afrikaansche Bantudialekten. Dat boek mag gelden als een standaardwerk, en ik weet bij ondervinding, wat een enormen arbeid en moeite *dat* werk moet gekost hebben. P. Torrend geeft mede in zijne inleiding een soort bibliographie van alles, wat tot 1890 over Bantu-talen verscheen. Voorwaar reeds een statelijke lijst. Maar toch, hoeveel blijft er nog te doen! De »Pères-Blancs" deden het hunne. Mgr. Livinhæ (de eerste kath. missionaris van Uganda, thans Algem. Overste) liet eene zeer geschatte *Kiganda-Spraakkunst* drukken, nu in tweeden druk verschenen. Reeds vroeger gaf P. Delaunay eene *Kiswahili-Grammaire* uit, die altoos nog als model mag gelden. P. Capus vervaardigde een *Shisumbwa-Grammaire* met *Lexicon*. Deze grammaire werd in Berlijn gedrukt en

opgenomen in het *Zeitschrift für Afrikanische und Oceanische Sprachen*, en de vakmannen in Duitschland hebben er met buitengewonen lof van gesproken. P. de Beerst gaf een dito van meerdere Opper-Congo-dialekten. P. Girault en P. Lombard verschaften mij de eerste gegevens eener *Kirwana-Grammaire* en dito *Lexicon*, die ik van 1893 tot 1895 vervolledigde.

Behalve deze tien *taalkundige* werken werden door de »Pères-Blancs" ook in een tiental dialekten reeds Catechismussen, Gebedenboekjes, kleine Bijbelsche geschiedenissen in druk uitgegeven.

Evenals het land Unrundi was ook tot 1896 de Kirundi-taal volslagen onbekend. Daar de Warundi (evenals andere negers) zich geenerlei rekenschap geven van de regelen hunner taal, zoo gold het die regelen op te sporen, d. i. met veel moeite op te diepen uit hunne gesprekken. Na vijf jaar in Urundi verwijld te hebben, is het mij eindelijk gelukt de »modeste essay" eener Kirundi-spraakkunst gedrukt te krijgen. Deze *Eléments d'une Grammaire Kirundi* (108 blz. groot-8°. met twee *Tableaux Synoptiques*) zijn nu te Berlijn in de »Reichsdruckerei" gedrukt en verschijnen, dank de vriendelijke tegemoetkoming van Prof. Dr. von Luschan en Prof. Dr. Velten, als bijdrage in de *Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, Abth.: *Afrikanische Studien*. Het is een eenvoudige proeve, niets meer. Had een wreede, veel te vroege dood in 1898 P. van den Biesen niet ontrukt aan de missie, dan ware zeer zeker iets veel beters en veel grootschers van dezen ijvervollen, onvermoeiden missionnaris te verwachten geweest. Ook P. van der Wee beoefende sinds met vlijt en succes het Kirundi. Bij de herziening mijner *Grammaire* in 1899 heb ik in menig opzicht van zijn manuscript partij getrokken. In plaats van de gewone synthetische methode te volgen, ben ik meer analytisch te werk gegaan. Indien de eerste methode *heel in 't begin* voor de eerstbeginnenden misschien praktischer is, zoo is de laatste (volgens mijn gevoelen ten minste) al *zeer spoedig* nuttiger voor de iets gevorderden om een veel ruimeren blik in het wezen der taal te verkrijgen.

Bij eene spraakkunst behoort een *Woordenboek*. Praktisch is dit laatste voor een missionnaris nog noodzakelijker, voor zijn catechismus-lessen, zijn instructies, biechten, conversaties enz. Op aandringen van onzen eerbiedwaardigen Vic. Apostolicus Mgr. Gerboin is 't mij gelukt (na nameloozen arbeid, dat mag ik wel zeggen) daarin te voorzien. Dit werk zal ongeveer 20,000 woorden bevatten en denkelijk wel 800 blz. in-8°. beslaan. Natuurlijk is ook dit werk, evenals de spraakkunst, allereerst ondernomen om de missionarissen, mijne dierbare medebroeders, het aanleeren der Kirundi-taal *gemakkelijker* te maken, opdat zij aldus met meer vrucht kunnen arbeiden aan 't zielenheil dier arme Warundi. Reeds in *vijf* missiestaties komt Kirundi te pas, spoedig in meerdere, terwijl andere dialekten, b. v. Shishumbwa, enkel in ééne missiestatie voorloopig bruikbaar is. Om echter het boek ook voor anderen (officieren, beambten, kolonisten) nuttiger te maken, heb ik zeer kort het Duitsche en het Swahili woord (de meest gangbare en officieele negertaal in de kolonie) er bij gevoegd. Daarenboven zijn nog eene menigte korte ethnographische gegevens in den tekst ingelascht. Ook deze arbeid heeft allerminst de pretentie volmaakt en volledig te zijn. Het zijn eenige steentjes, waarmee later kan voortgebouwd worden. Indien het drukken mijner spraakkunst weinig financieele offers vorderde, dat zal niet het geval wezen met het woordenboek. Het eerste (overigens slechts 108 blz. groot) kon als bijdrage in eene *Revue* verschijnen. Met een lijvig woordenboek gaat dit niet aan. Uit den aard der zaak zijn de kosten groot. Immers zulk boek kan slechts in *kleine* oplage verschijnen, daar weinigen het koopen. Met de toestemming der geëerde redactie van *De Katholiek*, waag ik het daarom een beroep te doen op de edelmoedigheid der lezers van Neêrlands oudste katholieke tijdschrift. Het geldt hier èn een wetenschappelijk èn een hoogst nuttig missiewerk te steunen; een echt katholiek belang, den lezers van *De Katholiek* waardig.

Een missionaris richt weinig of niets uit, als hij de taal der heidenen, die bij evangeliseeren moet, niet kent. Nu is

deze studie zeer moeilijk en vordert veel tijd, jaren zelfs, zoolang er geen spraakkunst en woordenboek gedrukt is over de betreffende taal. Een massa tijd wordt aldus verspild.

Tijd nu is meer dan goud, is zielen waard, vooral in Equatoriaal-Afrika, waar wij zoo kort leven, eenige weinige jaren! Bestaat nu echter iets in druk, dan kan de jonge missionaris reeds vóór zijne verre reis en gedurende die reis (4 maanden!) veel leeren en geleerd hebben om dadelijk te kunnen beginnen met 't missiewerk: catechismus doen, preeken, biecht hooren enz. Die studie is zóó ook veel aangenamer, wat niet over 't hoofd te zien is bij de onvermijdbare acclimatatie-koortsen, als wanneer men zich ziek kijkt op 't onleesbare manuscript van een collega, indien men die kans nog heeft. Meer beweegredenen zullen wel onnoodig zijn en ik vertrouw dan ook dat die steun mij niet ontbreken zal. Het is onloochenbaar dat de protestantsche zendelingen (vooral de Engelsche) zich thans met ijver toeleggen o.a. op de Bantu-talen. Vroeger hadden hun linguistische produkten bizonder weinig om 't lijf (zie Marshal: *Les missions catholiques).* Met de kolossale sommen, die zij kunnen besteden voor hunnen arbeid, valt het hun uiterst gemakkelijk de kosten voor 't drukken van taalkundige werken te bestrijden. Mogen de katholieken zich niet laten overtreffen en ook in deze den ouden katholieken roem handhaven. Immers de H. Kerk viert de linguistische wetenschap o. a. in de HH. Cyrillus en Methodius (*Brev. Rom.* 5 Juli).

Nog iets ten slotte over den stand der *missie* in Urundi. Men vraagt zich af, of in vroegere eeuwen in de binnenlanden van Afrika (in Urundi) 't evangelie ooit gepredikt werd. Onmogelijk hierop te antwoorden. Tot nu toe is in Afrika zelfs bij de Negers geen enkel historisch dokument (ruïne, opschriften of wat ook) ontdekt. Toch gelooft men, dat van de eerste eeuwen af reeds het geloof uit Egypte en Abyssinië Nijlopwaarts ver doorgedrongen *kan* geweest zijn.

A. C. Emmerich, de vrome zienster van Dulmen, sprekend over de apostolische reizen der Apostelen, zegt, dat de *H. Judas Thaddaeus* het geloof verkondigde aan de Negers,

die wonen *nabij de Maanbergen, waar de Nijl ontspringt* (Urundi en Ruanda); dat sommigen zeer *zwart* van kleur (Wahutu), anderen *licht* van kleur waren (Wahinda Watutsi); dat een soort dwergen (Watwa) overgegeven aan magie, de predikatie van den apostel zeer belemmerden. Natuurlijk heeft dit geen modern-historische waarde. Doch men zou kunnen vragen: hoe kende de nederige, ongeletterde kloosterzuster die passage van den ouden Herodotus, een passage, die enkel in de *laatste* jaren door de geleerden weer opgediept is, na het *terug*vinden in vleesch en been der fabelachtige Pygmeën en der ware bronnen van den Nijl?

In Uganda *meent* men in eene zekere traditie een spoor van Christendom gevonden te hebben. Dr. Peeters ontdekte in de Leidsche bibliotheek een oude kaart door Franciskanen gemaakt in de XVe eeuw, waarop de groote meren en het land van den Mwezi aangegeven zijn grosso modo. Dat deze religieuzen evenals de Jezuïeten en Dominicanen bloeiende missies hadden in den Beneden-Congo, ver landwaarts in, ver de Zambezi-rivier op, is bekend. Als toen de Negers even reislustig waren als nu, wat waarschijnlijk is, dan is van 't Christendom zeker iets in de binnenlanden bekend geworden. Die missies vervielen echter, en eerst in de laatste helft der XIXe eeuw werd 't binnenland van Afrika opnieuw ontdekt.

In 1878 vertrok de eerste karavaan van de »Pères-Blancs" naar Equatoriaal-Afrika. In Tabora richtte zich de eene helft noordwaarts naar 't Nyanza-meer (Uganda), de tweede westwaarts naar 't Tanganika-meer. Deze laatsten begonnen hun missie met Urundi. Dit land werd 't eerst met christenbloed gedrenkt. Den 3 Mei 1881 vielen de Paters Augier en Deniaud met den zouaaf-missionaris Felix d'Hoop onder de lansen der Warundi nabij Rumonge vlak aan 't meer. Toen was Urundi nog niet ontsloten, onbekend overigens. Wel poogden onze confraters zich op een ander punt, aan de kust altijd, te vestigen. Maar de Arabieren verjoegen hen. Vijftien jaren lag die door broederbloed gedrenkte akker braak. In 1896 kreeg ik opdracht van Mgr. Gerboin de Urundi-missie te heropenen en nu aan de oostgrens dat

fabelachtige land binnen te dringen. Den 30 Juni 1896 van Ushirombo vertrokken met de Paters Capus en van den Biesen, overschreden wij den 16 Juli de grens van Urundi, doch moesten, na ruim anderhalve maand lijden, reizen en parlementeeren, wijken voor de kuiperijen en onaanneembare condities der trotsche Watutsi-opperhoofden.

Langs een grooten omweg, zuidelijk langs Ujiji, landden we eindelijk den 19 Nov. 1896 in Uzige aan de noordpunt van 't meer, om de missie te hervatten *juist* op de plek, waar onze confraters in 1881 wijken moesten. Ruim 14 maanden mochten we daar rustig arheiden. De jonge missie beloofde zeer veel, toen een wreede dood mij den 15 Jan. 1898 mijn ijverigen medehelper pater van den Biesen ontnam. Door gebrek aan personeel moest de Uzige-missie nu voorloopig worden verlaten. Inmiddels had pater Gerboin, thans bisschop, met pater van der Wee een tweede missie, aan 't H. Hart gewijd, in Oost-Urundi opgericht, eerst in Misugi, later verplaatst naar Muyaga. Eindelijk, den 11 Febr. 1899, werd de vroegere St. Antonius-missie van Uzige heropend, doch ditmaal in 't *hart* van Urundi, op den Mugera-berg. Men ziet, de H. Antonius nam een schitterende revanche. De oude statie van Uzige, 't graf van pater van den Biesen z.g., is niet vergeten. De derde missiepost zal daar herrijzen. Sinds Januari 1900 heeft ook Mgr. Hirth in Ruanda, waar mede Kirundi gesproken wordt, reeds drie missiestaties gesticht. Urundi is dus voor goed geopend voor 't Christendom. Alles doet voorzien, dat dit interessante volk zich na eenige jaren in menigte bekeeren zal. Ofschoon de twee bestaande missies nog zoo jong zijn, komen reeds honderden gretig luisteren naar den missionaris. Ik had verleden jaar te Mugero iederen morgen en iederen avond 300 à 350, alleen kinderen, in mijn catechismus-onderricht. De wonderen van bekeering in Uganda waargenomen, kunnen ook hier zich herhalen. Fiat!

St.-Charles Boxtel, Nov. 1901.

J. M. M. VAN DER BURGT, des Pères-Blancs.

GELOOF EN WETENSCHAP IN HET LEVEN VAN KARDINAAL WISEMAN.

Voor veler verbeelding waakt bij het graf, waar veertig jaar geleden Kardinaal Wiseman is ter ruste gelegd, de edele gestalte van *Fabiola.*

Fabiola stemt, volgens Newman, iederen lezer tot »devotie" jegens de helden van den Catacombentijd [1]). Ons komt het voor, dat de bisschoppelijke schrijver van den nog altijd populairen roman zelf de reine levensbeschouwing en de toewijding aan Christus' heilige zaak overvloedig geërfd had.

Nicholas Wiseman putte uit zijne diep christelijke gezindheid bezieling om met zijn rijke gaven van geest en gemoed veel te arbeiden in moeielijke tijden. Hij werd een man van bewonderenswaardige geleerdheid Onder de voortreffelijksten heeft hij meegewerkt aan de herleving der katholieke wetenschap. Hij vond den weg tot in het diepste veler anglikaansche zielen, en bracht er licht, dat een einde maakte aan weifelingen, die haar geen rust lieten. Hij was de wijze en grootmoedige leidsman zijner katholieke landgenooten bij hun overgang uit de verborgenheid en verdrukking naar een vrijen en geheel nieuwen maatschappelijken toestand. Daar waren ouderen, die het heilig geloofslicht verscholen hielden in de stille schaapskooi der kleine kudde; er waren jongeren, die het licht niet wenschten te verbergen onder de korenmaat. Velen leefden van herinneringen aan drie eeuwen gedragen leed, en wantrouwden bekeerlingen, die, van Oxford

[1]) Newman, brief van 28 Jan. 1855; bij Ward, *The Life and Times of Cardinal Wiseman,* T. II, p. 99—100.—Vgl. Broere's aankondiging van *Fabiola* in *De Katholiek*, Dl. XXX, bl. 109—112.

en uit andere geheel onkatholieke omgevingen tot de Kerk gekomen, nu zoo vrijmoedig naar de toekomst zagen. Eenigen waren *couleur-de-rose*-katholieken, en over alles in geestdrift; anderen wilden niets van rozen weten, alleen van cineraria's, en toonden zich nimmer over iets tevreden. Daar waren *Bianchi* en *Neri*[1]). Wiseman schonk aan de mannen dier verschillende richtingen eenheid; hij werd voor allen een baanbreker en effende het pad des nieuwen levens.

Onder één opzicht bijzonder trok de beroemde geleerde sedert lang onze aandacht. Hij schijnt ons namelijk een man, die niet enkel voorname punten van *Geloof en Wetenschap*, naar hun onderling verband, met kracht verdedigd heeft, maar buitendien de wijze, waarop deze edele goederen tegen moderne gevaren dienen verdedigd te worden, veelzijdig heeft aangetoond.

Zoo kwamen wij tot het samenstellen dezer studie: *Geloof en Wetenschap in het leven van Kardinaal Wiseman.*

Door *geloof* verstaan wij hier het geloof aan Christus' Openbaring in het algemeen, en aan het roomsch-katholieke geloof in het bijzonder; *wetenschap* noemen wij de kennis, die de mensch, met het natuurlijk licht der rede, door nadenken of ervaring of door beide verkrijgen kan. De geloofswaarheid en de wetenschap zijn in de wereld als levend licht. Het geloof is de kiem van vele afgeleide waarheden, van gevolgtrekkingen en toepassingen; de wetenschap heeft zonder ophouden hare deducties en nieuwe gegevens. Vandaar door alle eeuwen heen altijd nieuwe vraagstukken omtrent de onderlinge verhoudingen van geloof en wetenschap.

Wiseman was hiervan diep overtuigd.

»Iemand is wel doof, — schrijft hij ergens — als hij den voetstap der groote geesten niet hoort, die hem te Rome steeds vergezellen"[2]). Hij zelf luisterde overal scherp naar

1) Zie verder Wiseman's merkwaardige schets van deze twee categorieën bij Ward, T. I, 238—243. Wanneer wij Ward zonder meer aanhalen is zijn standaardwerk: *The Life and Times of Cardinaal Wiseman* bedoeld, T. I, p. XII—579 en T. II, p. 656, Longmans, Green and Co., 1897. De schrijver is de zoon van Newman's vriend en medebekeerling William George Ward. Ward's *Life* en de *Werken van Wiseman* zijn de hoofdbronnen dezer studie.

2) Wiseman, *A few Flowers from the Roman Campagna.*

de stemmen der voortschrijdende geesten. Niet alleen, wanneer Engeland tegen hem, den eersten aartsbisschop van Westminster, stormde in wilde opgewondenheid. Ook waar de kalmer denkers spreken, of waar het hart zuchten slaakt bij de kwellingen der onzekerheid, en rust vraagt van God. Hij gaat de moderne wereld niet voorbij. Met zijne degelijke godgeleerde kennis en zijne zeer uitgebreide geleerdheid op modern-wetenschappelijk gebied wil hij medearbeiden aan de redding en ontwikkeling van hooger geestelijk leven in de XIXe eeuw.

De wetenschap sprak menigwerf hooge woorden, in de eerste helft der XIXe eeuw. Wat den geloovige het heiligst was, werd veracht, en er traden mannen op »met sarcasmen op de lippen, met godslastering, schimp en leugentaal" [1]). Zij boogden op de onverbiddelijke logica der feiten. Doch Wiseman wist genoegzaam, dat deze bittere mannen niet waren *de* wetenschap.

Hij zeide: de Kerk vreest de feiten niet, zij is *fearless of facts*. Wel is zij op hare hoede tegen eene eigenaardige wijsbegeerte, waarnaar sommigen de feiten beredeneeren. En hij besloot, den strijd voor geloof en wetenschap bovenal te voeren op het terrein van het moderne denken en der nieuwste feiten op wetenschappelijk en godsdienstig gebied. Tot de katholieke beoefenaars der wetenschap sprak hij: »'t is onze plicht, zonder angstvalligheid en met onverschrokken oog den voortgang der wetenschap te volgen" [2]). En hij gaf hun het voorbeeld.

In deze bladzijden zoeken wij nauwkeuriger den weg na te sporen, dien Wiseman heeft doorloopen. Wij wenschen den oorsprong en de uitkomsten van zijnen ernstigen arbeid te schetsen.

* * *

Eenige feiten en jaarcijfers vooraf.

Den 18 April 1800 huwde James Wiseman, wiens vader

---

1) Wiseman, *Inaugural Address* van 29 Juni 1861. Vgl. Ward, T. II, p. 428.
2) Wiseman, *Inaugural Address*, bij Ward, T. II, p. 429.

van Engeland naar Spanje verhuisd was, tijdens een bezoek aan het land zijner voorouders met Xaviera Strange. Uit dit huwelijk, gesloten te Londen in de kerk van S. S. Mary and Michael, *Commercial Road*, werd te Sevilla den 2en Augustus 1802 geboren Nicholas, de toekomstige kardinaal-aartsbisschop van Westminster [1]).

Het kind werd gedoopt in de kerk Santa Cruz. Later droeg Xaviera, vol vurig geloof, haren zoon naar de kathedraal, en legde hem daar op een der altaren; een teeken van toewijding aan den godsdienst. Sevilla bewaart de herinnering aan Wiseman, wiens geboortestraat *Calle del Cardinal Wiseman* genoemd werd. Het verblijf in Spanje was echter kort. Want toen haar echtgenoot ten jare 1804 plotseling gestorven was, reisde de weduwe met hare drie kinderen weldra terug naar haar vaderland; eerst naar Waterford, een jaar of wat later naar Ushaw bij Durham, waar zij Nicholas (23 Maart, 1810) plaatste op het katholiek St. Cuthbert's college.

Zijne wijsgeerige en godgeleerde studiën begon de jonge Wiseman te Rome in het engelsch college, *Via di Monserrato*. Hij behaalde voor de studiejaren 1822 en 1823 den eersten prijs voor dogmatische godgeleerdheid; den 7en Juli 1824 promoveerde hij »cum praemio" als doctor in de theologie, voor eene talrijke schare aanzienlijke belangstellenden, onder wie de nog niet gevallen geniale Félicité de Lamennais, en pater Cappellari, die, eenige jaren daarna Gregorius XVI geworden, bij de eerste ontmoeting, als Paus, hem zoo vertrouwelijk toesprak: »Nu moet gij zelf uw drukproeven nazien" [2]).

Na vele jaren van ernstige voorbereiding ontving Dr. Wiseman den 19 Maart 1825 het H. Priesterschap. Vlijtig werkte hij de twee volgende jaren aan zijne *Horæ Syriacæ*, een

---

[1]) In den British Museum Library Catalogue heet hij Nicholas, Patrick, Stephen; maar de twee laatste waren namen bij het H. Vormsel ontvangen.

[2]) Dr. Wiseman bewerkte op Kardinaal Cappellari's verzoek een geschrift in 't italiaansch. De Kardinaal zag de drukproeven na, zelfs gedurende het conclaaf, tot den avond zijner verkiezing toe. Wiseman, *Recollections of the last four Popes*, p. 415.

meestergreep, die hem een europeesche vermaardheid schonk onder de Orientalisten. Als professor, en van December 1828 tot 1840 daarenboven als rector aan het engelsch college verbonden, kweet hij zich met ijver en ernstige vroomheid van zijn edele plichten. Zeer vroeg elken morgen schreef hij eene *meditatie*, die hij dan den studenten, zijn jeugdigen levieten, als zij naar de kapel kwamen, voorlas [1]). Vaak sprak hij in 't openbaar, zooals gedurende den Vastentijd in de kerk van *Gesu e Maria* op het Corso, en vooral ten jare 1835, toen Kardinaal Weld hem een spreekzaal in het Pallazzo Odescalchi aanbood tot het houden der belangrijke *Voordrachten over Wetenschap en geopenbaarden Godsdienst.* Zelfs de weken der *Villeggiatura* bleven niet zonder nuttige onderwijzing; en zij, die met hem te Monte Porzio, het toskaansch zomerverblijf van het engelsch college, geweest zijn, bewaarden lang de schoone herinnering aan zijne diepgeleerde oudheidkundige verhandelingen, waarbij rondom het ingeslapen leven uit Hadriaan's villa, uit den tempel van Tivoli, uit het dorp Marino der Colonna's en langs de hoogte van het oude Præneste scheen te herrijzen [2]). En de man, wiens leven en werken zoovelen blijheid in de waarheid schonk, vond op zijne beurt in Italië een aantal mannen, wier verheven geest bij korteren of meer duurzamen omgang zijne ziel bemoedigde; van wie hij later schreef:

> Occurrunt animae, quales neque candidiores
> Terra tulit, neque queis me sit devinctior alter [3]).

Toen kwam de laatste tijd in de eeuwige Stad. Kardinaal Fransoni wijdde Wiseman den 8 Juni 1840 tot bisschop. Deze plechtigheid was als een afscheid aan de collegekapel.

---

[1]) Kard. Vaughan in zijn *Preface* bij Wiseman's *Meditation on the Sacred Passion of our Lord*, 2nd edition, 1900. Kard. Vaughan getuigt daar verder: »I remember well his often speaking to me in London of the interest he had taken in providing the mind of his young levites with suitable material on which to meditate and form their spiritual life".

[2]) Vgl. de *Preface* van Duffy's uitgave (1889) der *Sermons on various Occasions.*

[3]) Wiseman, *Recollections*, p. 411.—Vgl. Hor. *Sat.* I, 5, v. 41—42.

De bisschop van »Melipotamus *in partibus*" begon zijnen nieuwen arbeid, eerst als coadjutor van Mgr. Walsh en president van het Oscott-college bij Birmingham. In Augustus 1847 benoemde de H. Stoel hem tot apostolisch vicarius van Londen, een der acht »districten", waarin de katholieke Kerk van Engeland toen nog verdeeld was. Dra volgde het herstel der hiërarchie: Wiseman door Pius IX (6 Augustus 1850) naar Rome ontboden, werd den 30 September tot aartsbisschop van Westminster verheven en één dag daarna met den titel van St. Pudentiana tot kardinaal.

Het werk, dat God den waardigen prelaat in Engeland te doen had gegeven, was zwaar. Onderhandelend met Lord Palmerston; ontelbare malen hoorend en beantwoordend wat stiller of feller uit de zielen te Oxford sprak; geroepen om de idealen der stamkatholieken met de streving van bekeerlingen of jongeren te doen samenstemmen; ijverend om katholiek leven en recht te versterken en om in zijn vaderland het aan zooveel zijden afgebroken Jerusalem weder op te bouwen, kreeg hij de volle hitte van den dag te dragen en voor zijn gemoed, dat zeer aandoenlijk was, beurtelings uit een reinen vreugdebeker en uit een kelk van veel bitterheid te drinken. Zijn veelzijdige aanleg openbaarde zich niet het minst tegenover zoo menig vooroordeel als hij te bekampen had. Tegenover den storm, door het herstel der hiërarchie en de zoogenaamde »papal aggression" ontketend, verscheen hij met zijn bezadigd en wijs *Appeal to reason and good feeling;* den onwaardigen aanval van een zijner eigen priesters in het fransche tijdschrift *Ami de la religion* beantwoordde hij met een zaakrijken brief aan den *Univers,* vertaald opgenomen in de *Tablet;* hij verdedigde zich tegen den dichter Browning louter met stilzwijgendheid [1]). Daar was in hem zulk een rijkdom van geestesgaven; zijn karakteradel ging

1) Zie Wilfrid Ward, T. I, 556—569; T. II, p. 84—93; 156—159. Browning's aanval was een misteekening van Wiseman's karakter en handelingen, in het gedicht *Bishop Blougram's Apology,* 't eerst verschenen (1855) in: Browning, *Men and Women.* De aangevallene recenseerde het geschrift zeer objectief in *The Rambler.*

zoo natuurlijk samen met een loyalen omgang; de eerlijkheid en oprechtheid zijner overtuigingen waren voor mannen van doorzicht zoo onbetwistbaar, dat vele tegenstanders, en dit zegt niet weinig in eene wereld vol vooroordeelen, den eersten vertegenwoordiger der herleefde hiërarchie hoogen eerbied toedroegen. Maar zijn ware levenstroost was de diepte zijner geloofsovertuiging en het dagelijksch besef, dat hij zich mocht wijden aan eene onsterfelijke zaak. Zijn arbeid behoorde aan Christus en aan Christus' Kerk.

Hij ontsliep te Londen den 15 Februari 1865, in zijne woning 8 York Place, Portman Square. Manning hield de lijkrede in de pro-kathedraal, Moorfields. Er heerschte diepe rouw, toen de stoffelijke overblijfselen werden heengedragen naar het R. K. Kerkhof St. Mary, Kensal Green; sedert Wellington's uitvaart — schreef de *Times* — was er zulk een deelneming niet.

* * *

Tot behoud en sterking van zijn geloof, die bovennatuurlijke genadegave, treft de Christen in de hem omringende wereld niet alom dezelfde gunstige omstandigheden. Het anglo-romaansche *milieu* — Manning heeft het reeds aangeduid — was voor Wiseman's geloofsleven gunstig.

Heeft de stad Sevilla het kind haar merk van ongedwongen, warme godsdienstuiting ingedrukt, hetzij door rechtstreekschen invloed op de ontvankelijke ziel, hetzij middelijk door Xaviera's gemoedsleven, en bijgevolg ook haar wijze van opvoeding te vormen? Stellige feiten ontbreken ons hier; wij kunnen alleen gissen. Veel vaster kan ons oordeel zijn omtrent den invloed van Ushaw. Met St. Edmund's college, Old Hall, verving St. Cuthbert's college te Ushaw het ten jare 1568 door Kardinaal Allen gestichte, maar in 1793 voor het Schrikbewind verdwenen, college van Douai. Veel jongelingen waren te Douai voor den priesterlijken staat grootgebracht, met doodsgevaar en veel leed op Engeland's bodem in 't verschiet. Die bange dagen waren voorbij. Het kleine overgebleven kuddeken begon te herademen.

Te Ushaw hield men zich niettemin aan het aloude opvoedingsplan: diepe vroomheid; karaktersterkte; behoedzaamheid bij elke godsdienstuiting en teruggetrokkenheid, waar men zich door eene oppermachtige vijandige meerderheid omringd zag. *Niet woorden maar daden*, dit motto — zeide Wiseman later — teekent den Ushawgeest. Die mannen droegen in zich een heilig vuur, en welken priester zou het niet deren, als het bij te wilde actie verwalmde? Maar de degelijken en ernstigen moesten niet altijd de stillen blijven in den lande.

Rome nu vormde op het engelsch college jonge mannen van degelijke vroomheid, en verlevendigde in hen tevens een onbeschroomd verlangen naar vrijmoedige, vertrouwvolle actie.

De jonge Wiseman stortte zich in het volle romeinsche leven als in een sterkend bad. *Ecco Roma*, riep de vetturino na een lange reis, die door velerlei te land en ter zee doorgestane gevaren zoo drukkend geworden was. Zie, daar was »de stad der ziel"! Pius VII, de herder, dien men geslagen had, weidde er weder de lammeren en schapen. Welk een overvloed hier voor den jongeling met zijn geestdrift voor wetenschap! Hem stak de wijsheid niet louter in boeken. De steenen riepen. Verbrokkelende, verweerde bouwwerken gaven getuigenis; eene wandeling was én voedsel én verpoozing voor het denken [1]). De studie gaf aan het geloofsleven gloed, en het geloofsleven verdiepte voor lateren wetenschappelijken arbeid zijn inzicht van wat er sterkends, troostrijks en schoons in den godsdienst ligt. De romeinsche bodem scheen hem een met gedenkstukken omzaaide stroom, waarin de oude en de nieuwe beschaving haar golven mengelen, terwijl overal langs de wateren geheimzinnige lofliederen ruischen voor het Kruis. Hij leefde in de Catacomben de aanbidding en kuische liefde der martelaars en martelaressen mede. Eerbiedwaarde heiligdommen en schoone godsdienstplechtigheden; luisterrijke feestvieringen, vol hooge majesteit, en het kinderlijk juichen der diepste geloofsgerustheid; stil

---

[1]) Zie bij Wiseman, *Recollections of the last four Popes*, p. 291—298, de levendige schildering van het toenmalig studieleven te Rome.

verkeer met God aan den voet der altaren; zielsvermorzeling en verootmoediging bij het smeeken in de schaduwen des Tabernakels en christelijke vrijheidszin — al deze dingen deden zijn godsdienstig hart in hem van vreugde opspringen, wanneer hij later den tijd herdacht, toen Rome tot hem sprak, en hem bezielde met het rijk gevoel onzer verheven Godsvereering, »the rich feeling of our sublime worship" [1]).

Ushaw en het vaderland bleven tegelijkertijd onverzwakt nawerken.

De historische lijn liep trouwens aan het *Collegio Inglese* zichtbaar door. Hier op de zeven heuvelen stichtte koning Ina, voor hoeveel eeuwen reeds, eene angelsaksische school; het engelsche vreemdelingenhuis schonk in oude tijden den moeden pelgrim gastvrijheid, wanneer hij van het verre eiland kwam bidden op de apostolische graven; het opleidingshuis voor priesters had den stortvloed der XVIe eeuw overleefd, en Sint-Philippus Neri had er de jonge levieten zien komen en gaan, hen groetend als martelbloemen: *Salvete flores martyrum* [2]).

De weemoed dezer herinneringen was niet zonder bemoediging. Over Engeland's katholieken stroomde nieuw licht; er waren teekenen der naderende lente, die Newman straks als *Second Spring* met fijne tinten zou schilderen. De doorworstelde lijdenstijd kweekte bij het opkomend priestergeslacht trouw en offerwilligheid voor den ouden godsdienst; de tegenwoordige vrijheid zou de handen, nog stram van de pasgevallen boeien, vaardig doen worden tot nieuwe daden. Elken dag ging Wiseman in de collegekapel nederknielen bij het beeld van zijn als martelaar gevallen landgenoot Sint Thomas van Canterbury. Hem koos hij tot vader, tot toonbeeld om den goeden strijd te strijden des geloofs [3]). Wetenschap en apostolische gevoelens werden één krachtig leven in zijne ziel,

---

1) Wiseman, *Sermons on various oecasions*, p. 267.

2) Wiseman, *Lectures on the real Presence*, Preface, p. V.

3) Zie Wiseman's brief van 1847 bij Ward, T. I, p. 45.

en na lange jaren eindelijk op den vaderlandschen bodem wedergekeerd schreef hij: »Ik begroette het land, mij dierbaar, met heilige liefde Hier is de wijngaard des Heeren. Welkom arbeid en vervolging, verwijt en versmading. O Heer, verleen mij te begrijpen, hoe groot de waarde der zielen is, en hoe weinig wat ik bezit moet geteld worden, wanneer het wordt geschonken, zij het maar voor ééne ziel. Zegen, o Heer, mijn intrede in dit land mijner verlangens" [1]).

De jongeling, die van zijn stil studieleven en eenzame wetenschap, gelijk Paulus van Gamaliël's voeten, naar de machtige leiders van meeningen en de groote vergaderingen des volks zou geroepen worden, deed aanvankelijk weinig vermoeden, dat hij verre buiten de boekenwereld gaan zou. Te Ushaw was den knaap geen vermaak, geen tijdverdrijf »so sweet as a book", zegt Manning. Te Rome, kort na zijn aankomst, verzocht hij bij zijne overige studie die van 't syrisch en andere oostersche talen te mogen voegen, en zoo rusteloos werkte de »engelsche Mezzofanti", dat hij, nauwelijks vijfentwintig jaar oud, eene europeesche vermaardheid verwierf. Zomervacantiedagen in de doodstille, koele vatikaansche boekerij bij krakende perkamenten door te brengen, was hem een onvergetelijke lust" [2]). »Wanneer zal ik weder eens rust smaken bij mijne boeken", verzucht hij in een brief van 12 Juli 1828, beseffend, dat de maatschappij meer en meer beslommeringen begint aan te brengen [3]). Vol bekoorlijkheid was in zijn oog de studeercel van den vroeg-middeleeuwschen Benedictijn Beda en het eenzaam navorschen van zijn tijdgenoot kardinaal Mai. Daarom was hem Monte Porzio in Toskane zoo lief. Wanneer hij daar met zijn studenten de brandendste zomerweken doorbracht, genoot hij, studeerend en biddend, een vrede, als niet verre van daar, op de met schaduwrijke kastanjes overdekte Apennijnenhoogte, Sint-Romualdus' anachoreten smaakten, die er zonder ophouden,

---

1) Ward, T. I, p. 344.

2) Wiseman, *Recollections of the last four Popes*, p. 298; hij spreekt er van »the evil days of busier life".

3) Ward, T. I, p. 68.

verre van de aardsche ijdelheid, hun hart tot God verheffen en den Schepper met gebed en heilige zangen verheerlijken.

Italië en die schoone tijd van vrederijke studie werden nooit meer uit Wiseman's geheugen weggewischt. Later naar het land zijner geruste vreugde teruggereisd, zette hij zich nogmaals eenige te snel voorbijgaande uren neder, om te arbeiden »bij dezelfde stilte en onder denzelfden helderen nachtelijken hemel" en in hetzelfde vertrek, waar hij meditaties voor zijne studenten schreef en de eerste artikelen over Puseyisme en voor de *Dublin Review*. Hij was nu kardinaal-aartsbisschop. Maar, hoe herdacht hij het oude, betere lot! Voor zijn geest herrees »de oude wereld van vrede en van zegen"; doch die tijd »kon niet wederkomen aan deze zijde des grafs" [1]).

Zoodanig waren de eerste schreden van dezen man. Hij koos echter niet zelf zijn weg. Geheimzinnige verwachtingen doordrongen al meer en meer zijne ziel. Zijn roem als geleerde trok vele landgenooten tot hem; anderen leerde hij, als rector van het engelsch college, kennen. De pauselijke last, dat hij te Rome de prediker voor zijne landgenooten zou zijn; briefwisseling met mannen van doorzicht en ijver en niet het minst de reis naar Engeland in 1835—1836 [2]) gunden hem een duidelijker en dieper blik in de van Oxford uitgegane beweging op godsdienstig gebied. Het onderhoud met Newman en Froude in 1833, hoe kort ook, was van grooten invloed op Wiseman's plannen. Toen zoovelen nog twijfelden, geloofde hij aan betere dagen voor de engelsche katholieken; allen bijna waren nog wantrouwend, toen hij reeds hoopte [3]). En de vraag werd hem ernst, of hij zijn kalm en schoon studieleven niet moest ten offer brengen, om zich rechtstreeks te wijden aan de vrijmaking en opheffing zijner stam- en geloofsgenooten uit den eeuwenlangen druk; om een gids te zijn voor zielen, die de verdeeldheid en

---

1) Wiseman, *Brief aan Ward*, 22 Nov. 1853.

2) Wiseman, *Essays* (3 vols. 1853), T. I, p. VI—IX.

3) Wiseman, *Essays*, T. II, p. IX.

onzekerheid zochten te ontvluchten, maar zich nog niet konden voorstellen, dat de oude Moederkerk hun den toegang zou ontsluiten tot de eenheid, de zekerheid en het licht [1]).

George Spencer, de vurige bekeerling en weldra, als Father Ignatius Spencer, de onvermoeibare en oprechte prediker van het apostolaat des gebeds, had zijnen leermeester reeds in 1830 de nogal vreemde vraag gesteld, of deze als priester zich niet met »meer practische" dingen kon bezighouden dan met syrische handschriften en verhandelingen over geologie. De meester begreep den leerling. De toekomstige leidsman der in Engeland herlevende Catholiciteit, verliet wat hij half kortswijlend zijne »werkelooze afzondering" noemde, en voor het »algemeen welzijn" begon hij bijdragen te leveren aan de pers.

Wiseman's reeds verworven wetenschap diende hem tot een machtig wapen bij den nu onvermijdbaren strijd, en de strijd noopte hem wederom tot het onderwerpen van menig nieuw vraagstuk aan een wetenschappelijk onderzoek.

* * *

Wie werken wil naar Wiseman's geest, leide eerst naar Wiseman's voorbeeld zulk een leven van »werkeloosheid".

Niet onvoorbereid begon de geniale man zijn nieuwen arbeid.

Hij verstond de stemmen zijns tijds. Beter dan iemand begreep hij de Oxford-beweging: daar heeft Newman hem openbaar om gehuldigd [2]). Na een vijfjarige studie aan het *Collegium Romanum* en den met eere behaalden theologischen doctorsgraad, bleef hij nog meer dan vijftien jaar aan het theologisch onderwijs verbonden [3]). Schriftuurstudie, verdiept door ongewone kennis der oude talen, en een ernstig onderzoek der moderne Bijbelcritiek [4]) gaven zijne godgeleerdheid een nog breederen grondslag. Hierbij kwam eene zeer veelzijdige

---

1) Wiseman, *Essays*, T. II, p. IX.

2) Newman, *Difficulties felt by Anglicans in Catholic Teaching*, T. II, Lect. XII en *Sermons to mixed Congregations* in de *Dedication*.

3) Wiseman, *Letter to Rev. J. H. Newman.*

4) Wiseman, *Recollections*, p. 372—373.

ontwikkeling ook in de profane wetenschappen, opgeluisterd door degelijke bekendheid niet enkel met de oude letterkunde, maar ook met de nieuwere van Engeland, Frankrijk, Duitschland en Italië. Voor de kunst had hij een zeer open en scherp oog. De Liturgie kende hij als weinigen. Den jongeren vertegenwoordigde hij dit ideaal: van alles iets te weten en van iets alles. Zijn stijl, ietwat beeldrijk en zoowel door het langdurig verblijf in Italië als door het bestudeeren eener menigte talen somtijds onnauwkeurig, bereikt Newman's fijn geciseleerde vormen niet; doch er was gloed, aanschouwelijkheid, vaak oorspronkelijke schoonheid in zijn woord, en door zijne kloeke, degelijke welsprekendheid wekte hij de bewondering van velen. Al deze gaven pasten voor zijn tijd en voor zijn volk.

Aan overheersching dacht Wiseman niet, kon hij zelfs niet denken. Doch, waren Engeland's katholieken burgers van den tweeden rang? Het betaamde dus, buiten het rasterwerk der schroomvalligheid te gaan. Na de oude heldendagen van het martelaarschap en het later nog noodzakelijk wegschuilend geloofsleven, kwam de beurt aan eene onverholen belijdenis. Eindelijk mocht de waarheid zich eens gehoor verschaffen. Deze gedachte deed hem van verre uitzien naar het vaderland

Waande een zoo godsdienstig man derhalve, dat het geloof ontbloeit aan menschelijke wijsheid? Veeleer zou hij, hoorende hoe zijn vele gaven en groote wetenschap werden uitgemeten, gelachen hebben om onnoozelen, die op deze strijdwagens en ruiterij van geleerdheid vertrouwden, als op eene stellige *oorzaak* van zegepralen des geloofs. Met dit al kon het hem niet ontgaan, dat tegenover eene hoog ontwikkelde maatschappij de godsdienst ook rekenschap van zijn bestaan moet geven in de taal eener ontwikkelde rede: het pad des geloofs, velen aanvankelijk te steil, wordt aldus eenigermate geëffend. Albion was groot; wie echter de geschiedenis kent van dit land, twijfelt er niet aan, dat de wetenschap er meer dan groote onwetendheid had gekweekt aangaande het roomsch geloof, en dat het bittere

vooroordeel er teerde op geleerde en ook zeer ongeleerde dwalingen [1]).

Kleine trekken zijn somtijds teekenend. Daarom mogen wij het volgende wel vermelden. Aan het einde der geestelijke oefeningen, waardoor hij zich tot het ontvangen der bisschopswijding voorbereidde, heeft Wiseman zijne goede voornemens neergeschreven. Welnu, op den vooravond van den wijdingsdag, plaatste hij onder de »Points of Duty", bij de plichten, die hij in zijn vaderland niet vergeten mocht: 1° het bevorderen onder de geestelijken van de studie en het ernstig gebruik van den tijd; 2° het verbeteren der studiën, vooral der kerkelijke, op het college [2]).

Zoo gezind verliet hij de eeuwige stad.

* * *

De mensch weet dikwerf niet, wat hem voor zijne bestemming vormt. Ook Wiseman verstond niet dadelijk de volle beteekenis van twee gebeurtenissen, waardoor toch de richting van zijn werkzamen geest zeer versterkt en naar een groot doel geleid werd.

De eerste dier gebeurtenissen was eene zware beproeving. De jeugdige christenman, gedurende zijn eersten romeinschen tijd geheel en al geloofsgeestdrift en mystieke opgetogenheid, werd overvallen door hevige verzoekingen tot ongeloof. Als bij terugslag, denken sommigen. Wanneer deze strijd, die »jaren" aanhield, begon, kunnen wij niet nauwkeurig bepalen. Omtrent 1829, dit staat vast, was het wederom helderheid en vrede. De gezondheid van den bekoorde, destijds wankel, kreeg door den strijd een nieuwen schok. Wanneer wij onderzoeken naar de oorzaak van het leed, schijnen wij als zoodanig de ongeloovige bijbelcritiek te moeten beschouwen [3]). Het kan thans bevreemden, dat die groote ziel dus werd bewogen

---

1) Wiseman, *Essays on various Subjects,* T. I, p. VIII- X; Thureau-Dangin, *La Renaissance catholique en Angleterre au XIX siècle,* T. I, p. 130—156; Newman, *Difficulties of Anglicans.*

2) Ward, T. I, p. 342.

3) Ward, T. I, p. 64 en 259.

door bedenkingen, die nu veelal verouderd en verzwakt zijn. Men bedenke echter, dat de jonge geleerde destijds te verlaten stond tegenover zeer vijandige en zeer talrijke aanvallen. Het is immers eene zielkundige waarheid, ook door Newman uitgesproken, dat bedenkingen, als zij het eerst opkomen, den geest machtig kunnen vastgrijpen, en dat menigeen, onder de zich vermenigvuldigende grepen, de veerkracht tijdelijk schier verliest. Daarenboven was de christelijke wetenschap aanvankelijk kwalijk georiënteerd tegenover de nieuwe bestrijders. Trouw en biddend weerstond de jonge man het kwaad. Doch wat al droefheid in zijne ziel bij de »subtiele gedachten en venijnige suggesties"! Hij wist nu, wat »slapelooze nachten, moeizame dagen en uren van tranen" waren. Brieven van 1848 en 1858 toonen nog, hoe deze reeds lang heengegane dingen hem weleer hadden bedroefd [1]). Toch werd die troebele tijd hem ten zegen. Want het scepticisme raakte zijne ziel niet. De kamp was een »kwelling", doch ternauwernood een »gevaar", terwijl de beproefde, juist door den strijd, nagenoeg geheel vrij bleef van zinnelijke verlokking en geoefend werd in zelfbeheersching en geduld. Hij dacht dieper na en oefende zich onbewust in ernstig verweer. »Voor het oogenblik van den actueelen strijd — zoo schrijft hij — is eenvoudige geloofsonderwerping het eenige redmiddel. Gedachten tegen het geloof moeten gelijk verzoekingen tegen andere deugden worden behandeld — en ter zijde gezet; wel kunnen zij in kalmer oogenblikken veilig worden ontleed en ontward". De kwelling deed hem dus ook »*studeeren* en *denken*, om het kwaad te overwinnen voor zich en voor anderen". Hij verklaart verder: »zonder deze oefening (training) zou ik in een later levenstijdvak den puseyistischen strijd niet hebben aangebonden" [2]).

De storm ging zonder schade voorbij. Er brak een betere tijd aan. Er kwam een bijna niet te beschrijven gemoedsrust, eene edele verlustiging in de harmonieën van den gods-

---

[1]) Ward, T. I, p. 64 en 65.
[2]) Ward, T. I, p. 65.

dienst; iets als een terugkeer tot de gedachtenfrischheid der kinderjaren. Zoo teekent Wiseman zelf, in een brief van 15 Maart 1834, zijne overgroote vreugde [1]).

Wiseman's reeds vermeld onderhoud met Newman te Rome in 1833 was hem een tweede en zeer machtige prikkel tot degelijken, wetenschappelijken arbeid. De ascetische geleerde van Oxford, die »niet had gezondigd tegen het licht" [2]), werd hem »de ééne, die niet meer zou wijken van zijnen geest". Hij verstond, wat er buiten de Moederkerk in de ziel veler Christusbelijders omging: eene hooge gedachte van geloofseenheid en een uit de diepte van het godsdienstig leven opkomend verlangen naar de sacramenteele gemeenschap met den Heiland en het heilig Levensbrood der oude Christenheid. Die ééne pelgrim, toen nog zoo verre van het vaderhuis, boodschapte als met geheimzinnige teekenen, dat uit de anglikaansche gemeenschap eene schare in aantocht was, die groote aandacht en liefde vroeg. En Wiseman schonk beide. »Mijne studiën — getuigt hij — namen een nieuwen koers; mijn geest neigde zich tot iets anders; zóó groot was mijne begeerte om mede te werken met de nieuwe barmhartigheden der Voorzienigheid" [3]). Te Rome bleef hij rector aan het engelsch college, in Engeland werd hij (1840) president van het college te Oscott bij Birmingham; maar zijn geest streefde verder dan deze studiekringen. Hij leefde den grooten strijd der zielen mede [4]).

Tot nu toe had hij de algemeene grondslagen des Christendoms bestudeerd, hoofdzakelijk door ze te vergelijken met de uitkomsten of beweringen van het critisch-geschiedkundig en natuurwetenschappelijk onderzoek. Voortaan dacht hij minder aan het bestrijden des ongeloofs dan aan het toelichten van katholieke beginselen en leerstukken.

Aldus splitst zich, zonder al te scherpe afscheiding nochtans, zijn wetenschappelijk werk in twee deelen: het eerste betreft

---

1) Ward, T. I, p. 123.
2) Zie *De Katholiek*, 1899, Juni, bl. 482.
3) Wiseman, *Essays*, T. I, p. VII-IX; T. II, p. 93-94. Vgl. Ward, T.I, p. 119.
4) Ward, T. I, p. 348.

de christelijke Openbaring in het algemeen, het tweede hoofdwaarheden van den roomsch-katholieken godsdienst.

* * *

De *Horae Syriacae* [1]), het schoone eerstelingswerk van den schrijver, toonden duidelijk, hoe deugdelijk hij dacht over de studiën, die de verhoudingen tusschen geloof en wetenschap betreffen. Zij teekenen den kloeken geleerde, den man, die iets kon en wilde, den meester, die steeds zou trachten, het oude door het nieuwe te verhelderen, bij de wetenschappelijke verdediging van zijn dierbaren godsdienst [2]).

Thomas Hartwell Horne [3]) had het katholieke leerstuk der H. Eucharistie bestreden met syrische teksten. Wiseman besloot den aanvaller op diens voor oningewijden zoo geleerd terrein te volgen. Deze syrische studiën leidden tot het schrijven der drie verhandelingen, waaruit de *Horae Syriacae* bestaan. De eerste verhandeling is een onderzoek naar den letterlijken zin der instellingswoorden van het H. Altaargeheim, terwijl de tweede en derde bijdragen zijn tot de geschiedenis der syrische overzettingen van het Oude Testament. De philologen prezen het werk als eene verrijking der syrische taalkennis en bijzonder om de eerste openbaarmaking van het tot hiertoe louter bij naam gekende schriftuurhandschrift, genaamd »Recensio Karkaphensis" [4]); de katholieke godgeleerden zagen den overmoedigen engelschen schriftverklaarder, op diens eigen gebied, eerlijk overwonnen.

---

1) De volledige titel is: *Horae Syriacae* seu Commentationes et Anecdota res vel litteras syriacas spectantia auctore Nicolao Wiseman S. T. D. in Archigymnasio Romano L. L. O. O. Professore, in Collegio, vero, Anglorum Pro-rectore et S. S. L. L. Institutore. Romae. Typis Francisci Bourliè. 1828. Alleen Tom. I is verschenen.

2) Vgl. Wiseman, *Horae Syriacae*, Praefatio, p. V-VIII.

3) Het door Wiseman wederlegd geschrift van Thomas Hartwell Horne is: *An Introduction to the Critical Study and Knowledge of the Sacred Scriptures.* Fifth Edition, Corrected. London, 1825.

4) Wiseman, *Horae Syriacae,* p. 242, beschouwt de Recensio Karkaphensis als de »lezing op den Berg", dat is de lezing, door de Jacobieten gebezigd, die het hoogland van den Sigara, een der voornaamste bergen van Mesopotamië, bewoonden.

Belangrijker voor ons onderwerp zijn de *Twaalf Voorlezingen over de betrekking tusschen Wetenschap en geopenbaarden Godsdienst.* Eerst gehouden voor de studenten van het engelsch College te Rome en bedoeld als eene inleiding tot de studie der theologie, werden deze verhandelingen ten jare 1835 gedurende den vastentijd opnieuw uitgesproken voor een talrijke en uitgelezen vergadering in de vertrekken — Palazzo Odescalchi — van Kardinaal Weld. Hoofdzakelijk om ze uit te geven reisde Wiseman naar Engeland, waar hij, bijzonder in zijn moedertaal, meer moderne werken kon raadplegen dan te Rome. Zooveel mogelijk werkte hij de literatuur der behandelde wetenschappen bij. Eindelijk kwam het boek in 1836 van de pers.

Algemeen kent men den inhoud van het vaak herdrukte en vertaalde geschrift. Achtereenvolgens ondervraagt Wiseman de vergelijkende taalstudie, de ethnographie, de natuurwetenschappen, de geschiedenis der oudste volkeren, de archaeologie en — wat immers zijn eigen bijzonder kengebied was — de oostersche literatuur; hij toont aan, dat verscheidenen, die toen moderne geleerden werden genoemd, in naam der wetenschap zich tegen den geopenbaarden godsdienst verklaarden, maar dat het Christendom met goed gevolg zich van deze verouderende moderne op eene jongere moderne wetenschap kon beroepen; de slotsom is, dat zij wijselijk leven, die, aan de oude geloofswaarheid trouw, onbeschroomd voortgaan tusschen de toenemende ontdekkingen der menschelijke wijsheid.

Een boek als de *Lectures* kan onzen tijdgenooten niet tot een vraagbaak strekken: behoeft het nog gezegd te worden? In de eerste plaats laten vele Bijbelplaatsen, die b.v. het zesdagenwerk of den zondvloed betreffen, andere verklaringen toe, dan door Wiseman zijn medegedeeld; in de tweede plaats hebben de wetenschappen haren inhoud zeer belangrijk gewijzigd: zoodat bij deze tweezijdige verandering de vergelijkingspunten tusschen geloof en wetenschap vaak geheel andere geworden zijn. Menige strijdvraag bovendien, menige tegenwerping, menige wederlegging raakt ons niet meer.

De schrijver zelf voorzag die uitkomst [1])

Doch de groote, leidende gedachte, de ziel van het werk stierf niet, maar spreekt tot de jongeren, die zich door het moderne leven een weg banen, verheffende levenswoorden.

Ziehier zijne gedachte.

Onaantastbaar, als door God gesteld, staat de ware godsdienst in de wereld. Ware het ons gegeven, in de zichtbare en tevens in de zedelijke orde de werken Gods gade te slaan, niet verbrokkeld en stuksgewijs gelijk thans, doch gelijk zij samengeweven zijn tot eene groote, alomvattende harmonie, dan zouden wij zonder twijfel den van Godswege bestaanden godsdienst met het geheele wereldplan verbonden zien, en zóo nauw, dat alles verwarring zou worden, indien de godsdienst kon worden te niet gedaan. Om den godsdienst, als om het vaste middelpunt, wendt zich de zedelijke wereld. Daar is het laatste toevluchtsoord der gedachten, de verbindende schakel tusschen het onzichtbare, het doelwit en voorwerp aller overwegingen. Daar is het vaste punt in der dingen vloed. De godsdienst is de olijf, het beeld van vrede; door geen menschenhand geplant, door geen menschelijke macht te ontwortelen.

Bedenkingen omtrent afzonderlijke punten vermogen weinig tegen de christelijke Openbaring, die op algemeene gronden steunt. Voor haar pleiten *uiterlijke* en *innerlijke* redenen van geloofwaardigheid, talrijke en verscheidene beschouwingen, zóó nauw samengevlochten en aaneengesloten, dat de aanval op één punt niets vermag tegen de kracht van het geheel. Wetenschappelijke ontdekkingen versterken ook niet licht de geloofwaardigheidsredenen des Christendoms: daarvoor zijn deze te innerlijk en te diep gevestigd in het hart. Hebben wij eenmaal den waren godsdienst omhelsd, dan behoeven geen beweegredenen meer te worden geput uit redeneeringen en boeken. Veeleer worden zij één met onze heiligste gevoelens; zij spruiten voort uit het besef, dat de godsdienst-

[1]) Wiseman, *Lectures on Science and revealed Religion*, p. 254: »A few years will probably bring forward new arguments for the great facts whereof we have treated, which will render all that you have heard but of small value".

waarheden onmisbaar zijn voor ons geluk. De godsdienst geeft den sleutel voor de godsdienstwaarheden onzer natuur, de oplossing der geestelijke vraagstukken, de verzoening aller tegenstrijdigheden van 's menschen buiten de orde geraakten staat, het antwoord op alle ernstige vragen van ons rusteloos gemoed. Diep in de ziel schiet de godsdienst wortel, in den degelijksten grond van ons verstand, in onze teederste en reinste gevoelens.

Toch moet ware vroomheid geleerden niet hard vallen, omdat zij de wetenschappen liefhebben en de godgeleerdheid niet willen afsluiten van het overige, zoo wijduitgestrekte studiegebied. Van de eerste christentijden immers hebben de vermaardste kerkleeraren, al laakten zij vaak het misbruik, aan wijze beoefening der wetenschap lof toegezwaaid. Wijdt het weten door waarheidsliefde en deemoed; en het volgen der wetenschap in hare ontwikkeling en haren voortgang wordt u tot eene reine vreugde. Doorwandelt uw hof en gij vindt naast de bloem, die hare volle schoonheid in de zonnestralen ontplooit, eene andere, wier bladeren zich nauwelijks ontsluiten; een derde staat eerst in den knop. Maar de knop zal eene bloem worden. Aldus ontvouwt elke nieuwe wetenschap, als haar uur gekomen is, haar gerijpt wezen, medewerkend tot de harmonie der universeele waarheid en een loon voor de geniale kracht, die haar het leven schonk. En al hield men het in den beginne voor onwaarschijnlijk, toch zal zij het hare bijdragen tot versiering van tempel en altaar, tot verheerlijking der Godheid. Het is een goddelijke verordening, dat nieuwe wetenschappen zich vormen en ontwikkelen. De geschiedenis eener wetenschap navorschen is derhalve niet een werk van weetgierigheid, noch een gadeslaan der geniale schreden van menschen, maar veeleer een poging om te achterhalen, hoe God allengs den sluier wegnam, tot de verborgen wetenschap zich openbaarde: eene hartverheffende studie, waarbij het zichtbaar wordt, dat alle dingen werden geleid tot onze deemoedige onderrichting en tot verheerlijking van 's Heeren Naam. Geen enkele wetenschap moest *profaan* genoemd worden. Ontegenzeglijk, Gods

woord te overwegen is een alleredelst werk, en de godgeleerde studie, naar haar object, de meest verhevene; doch tevens blijven wijsheid en kennis, waar ook aangetroffen, gaven Gods en de vrucht van een goed gebruik der door Hem geschonken vermogens.

Wat in het bijzonder de natuurwetenschappen betreft, hier kan niet alleen het nauwkeurigst onderzoek gepaard gaan met dichterlijk gevoel en geestdrift, maar bovendien maakt de kennis der schepping ons Gods eigenschappen levendiger zichtbaar: zij drukt den geest het groote scheppingszegel in met geheimzinnige woorden van diepe wijsheid, almachtige voortbrengingskracht en alomvattende liefde. Niet eensklaps ontvangt de mensch glorierijk een duidelijken zegelafdruk; voortarbeidend zal hij nochtans ten slotte tot een volkomen beeld geraken. Deze geleidelijke ontwikkeling der wetenschap is in overeenstemming met Gods onmetelijkheid, en daarbij belooft zij den godsdienstigen man het edelste, waarom menschen kennis kunnen garen: eigen volmaking en het heil van den medemensch.

Der stervelingen werkkracht staat in hooger dienst. Geheel de wereld en ieder lid van het menschelijk geslacht is geroepen om den waren God op de ware wijze te aanbidden. Derhalve moet de geloofwaardigheid en de veelzijdige schoonheid van den godsdienst over alle stammen en tijden steeds helderder stralen. Tot samenwerking voor dit edel doel bedient de goddelijke Wijsheid zich ook van de wetenschap; zoodat elke schrede op den weg van ernstige studie en nederig onderzoek tot een nieuw lichtpunt leiden kan en tot bevrediging van den nadenkenden geest. Nimmer dus behooren geloovigen hunne blikken af te wenden van de harmonie in Gods werken, en bijgevolg ook in geloof en wetenschap. Onderzoeken moeten wij de eene bijzonderheid na de andere. Bestrijden tegenstanders der christelijke Openbaring ons telkens met nieuwe bijzonderheden, wij dienen deze aanvallen door een zakelijk onderzoek af te slaan. Kloek en met geduld op de tegenbedenkingen acht te geven, is voor talentvolle mannen onder ons schier eene verplichting; met alle binnen hun

bereik liggende hulpmiddelen moeten zij de vereischte kennis verschaffen. Aan den einduitslag kunnen wij niet twijfelen.

Niet anders beoordeelden de kerkvaders het wetenschappelijk leven van hunnen tijd. Behouden wij het beginsel, toegepast voor onzen tijd. Lasschen wij bij hunne schoone uitspraken de namen in van nieuwe vakken, van geologie, volkenkunde, geschiedenis, en zoo verder. Feitenkennis is onmisbaar. Is de gedaante des ongeloofs steeds wisselend, dit moet de verdedigers van deugd en godsdienst bezielen tot onvermoeibare werkzaamheid, opdat er aanpassing zij tusschen de weerbaarheid der Christenen en het strijdplan der dwaling. Naar veler meening is de wetenschap een tooverhof, waar het geloof niet ongedeerd binnengaat: zal deze waan nog voortduren, wanneer wij navorschen, *welke redenen* geleerden aangeven voor hun ongeloof? Dit alles vraagt veel arbeids; doch dit geldt van elke edele bediening voor de gemeenschap; wanneer maar zuivere liefde en oprechte bewondering voor den godsdienst ons bezielen, dan zullen wij branden van ridderlijke toewijding. Wij zullen onvermoeid zijn en onverwinbaar. Zij de weg lang en vol gevaren, toch zullen wij voortschrijden en ons is eenmaal de kroon. Alle verdrietelijkheden en bezwaren van een gedetailleerd onderzoek zullen wij geduldig ons getroosten; niet tevreden met een vaag antwoord, zullen wij het terrein betreden, vanwaar de bedenkingen kwamen. Kalm zullen wij ons nederzetten; bescheiden den moeilijken arbeid beginnen; volhardend trachten den knoop te ontwarren.

Wilt zoo werken. Aanvankelijk moge de kans op slagen gering schijnen, de uitkomst zal ten laatste zeker deze zijn:

»Religio, vicisti:
Godsdienst, gij hebt overwonnen".

Ziedaar Wiseman's denkbeelden, in de taal zijner *Voorlezingen over Wetenschap en geopenbaarden Godsdienst.* Een geest van initiatief vormt den grondtoon. Wat de uitmuntende christenleeraars omtrent de IVe eeuw en in de XIIIe als een vast beginsel hadden gehuldigd, moest in eere blijven; de Christenen kunnen mannen van hunnen tijd zijn en be-

hooren zich niet terug te trekken uit de wetenschappelijke beweging hunner eeuw. Het geloof kent een geestdrift van aanbidding, maar ook een geestdrift en werkzaam verlangen om de teekenen van Gods Wijsheid te lezen aan den wetenschappelijken hemel, die zich met van eeuw tot eeuw vernieuwde schittering welft boven het hoofd der tot ontwikkeling geroepen en voor de wijsheid ontvankelijke volkeren.

* * *

Na zijn onderhoud met Newman, waarvan wij boven gewaagden, werd Wiseman bijna uitsluitend geboeid door de vraagstukken, die met de kerkelijke beweging van Oxford in verband stonden; het werd zijn geliefkoosd werk, den katholieken godsdienst in zijne grondslagen, dogmen en gebruiken naar waarheid te doen kennen.

Zijn ondernemende geest vond bij dezen arbeid oprechte medewerkers; de stoot echter, terwijl zoovelen de zaken bij het oude lieten, moest uitgaan van hem. Dit bleek zoo duidelijk, toen hij in 1835 zelf naar Engeland kwam. Hoe is het mogelijk, dacht hij, dat deze bewonderenswaardige godsdienstige beweging, van Oxford uitgegaan, zoo weinig de aandacht trok mijner katholieke landgenooten, terwijl toch reeds vele *Tracts for the Times* [1]) bekend waren en Dr. Whateley den schrijvers dier vlugschriften had beduid, dat het naar Rome ging: *Tendimus in Latium!* [2]).

De krachtige christenman kon onmogelijk een werkeloos toeschouwer blijven, nu hij de geesten zulk een ernstigen strijd zag beginnen. Hem was de geestelijke en zedelijke levensopvatting steeds heilig, en hij stelde er zich voor in de bres, waar het materialistisch mechanisme, toen door vele wetenschappelijken op het schild verheven, de Stad Gods

---

[1]) Van deze kleine geschriften, waarin geleerden der anglikaansche kerk voor de vernieuwing dier kerk, in geloofsleer, gebruiken, leden opkwamen, verscheen het eerste 9 September 1833. Zie verder Newman, *Apologia*; Thureau-Dangin, *La Renaissance catholique en Angleterre*, P. I, p. 65—100.

[2]) Wiseman, *Essays*, T. II, p. 93—102.

kwam bedreigen [1]); boven de verscheidenheid der volkeren en talen en boven de scheuringen onder de Christenheid zag hij altijd het heerlijk visioen der godsdienstige eenheid als eene belofte van hoogeren vrede [2]): deze hooge goederen, schoon nog omneveld, trokken ook de ziel der beste leiders te Oxford. Vandaar zijne deelneming, en eene deelneming met daden. Zijn werk stuitte tegen veler wantrouwen. Immers was de Oxford-beweging bedoeld als eene innerlijke vernieuwing en versterking der engelsche staatskerk; zij bestreed de roomsch-katholieke Kerk door naast deze een deel te willen zijn van een breeder, maar van zijn innerlijk eenheidsbeginsel beroofd, Catholicisme. Zij hoopte vele zielen, die door hun diepste godsdienstige aspiraties naar Rome werden getrokken, buiten Rome te bevredigen. Aan Gladstone's schranderen geest ontging deze grond der verschijnselen niet [3]). En met hem zag ook menig katholiek deze zijde der zich ontwikkelende feiten. Doch jammer genoeg, deze zijde alleen. Wiseman echter vergat de keerzijde niet. Wat hij ondernam, steunde op vollediger inzicht. Veel van hetgeen hij door anglikaansche ijveraars zag verdedigen, moest bestreden worden, maar ook veel geleid; er viel te wederleggen, maar ook te ontwikkelen en verder te brengen; van ziellooze trekken moest het schoone masker worden weggerukt, maar de levenskracht van menig gezond en in zijn wezen katholiek beginsel diende klaarder te worden aanschouwd. Den oprechten en den menschen van goeden wil behoorde men te toonen en te bewijzen, wat de katholieke Kerk *niet* en wat zij *waarlijk* is. Deze Kerk met de volheid harer ontwikkelingskracht, het grootsche van haar ritueel, de schoonheid harer devoties, den rijkdom harer instellingen moest klaarder te voorschijn treden waar duizenden haar alleen kenden, gelijk zij haar kwijnend onder hunne

---

[1]) *Essays*, T. III, p. 598; *Lectures on Science and revealed Religion*, p. 139—143

[2]) Wiseman, *Lectures on Science and revealed Religion*, p. 175—177 en *Lectures on the principal doctrines and practices of the catholic church*, Preface.

[3]) Ward, I, p. 277.

oogen hadden, en in dien staat, waartoe driehonderd jaren harde vervolging haar hadden gebracht [1]).

Hiermede was het werk der wetenschap, tot verdediging des geloofs, voor dit nieuwe arbeidstijdvak duidelijk omschreven. Vroeger was het hoofddoel den ongeloovige te doen overwegen, hoe onredelijk het is, de Openbaring te verwerpen of te ignoreeren; voortaan kwam het er op aan, on-katholieken, die in eene Kerk van Christus gelooven, tot de overtuiging te leiden, dat de ware Kerk van Christus de roomsch-katholieke is.

En een der eerste communicatie-middelen moest een tijdschrift zijn. Dit tijdschrift werd de nu nog altijd zeer levenskrachtige *Dublin Review*.

Het denkbeeld was uitgegaan van Quin, die er den beroemden O'Connell over sprak. Wiseman trad als derde man toe, als vertegenwoordiger van het godsdienstig en theologisch gedeelte. De theologische artikelen — dit stond weder vast — moesten zich bewegen in onzen tijd: *belong to the present day;* — zij zouden handelen over actueele vraagstukken en strijdvragen van den dag: *treat of living questions and existing controversies;* — er zou gestreden worden tegen werkelijke tegenstanders en tastbare dwalingen: *grapple with real antagonists, wrestle with tangible errors* [2]). De eerste aflevering, verschenen in Mei 1836, bekrachtigde dit wijze program. Zij bevatte een hoofdartikel van Wiseman over *The Hampden Controversy*. Dr. Hampden toch was plotseling de belichaming geworden van eene theorie, waarom de strijd van machtige mannen, vóor en tégen, zich bewoog, als bij Homerus de Grieken en Trojanen om de muren van Troje. Hampden was verdacht van onrechtzinnigheid in de anglikaansche leer; niettemin werd hij, door het hoogste staatsgezag benoemd en bleef hij gehandhaafd als *professor regius* van een theologischen leeraarsstoel aan de universiteit van Oxford. Zijne verdedigers zeiden: hij heeft de protestantsche beginselen, de

---

[1]) *Essays*, T. I, p. VIII—IX.

[2]) *Essays*, I, Preface; vgl. Ward, T. I, p. 248—253.

Schrift en het vrije onderzoek. Den tegenstanders riep men toe: gij gaat buiten ons beginsel, en stelt Hampden onder een kerkgezag; dit is papisme. Wiseman verbergt zijne sympathie niet voor Newman en allen, die met hem een ideaal van geloofseenheid en vastheid in het christelijk dogma voorstaan, doch toont hun tevens de feiten, die geheel Engeland elkander thans te Oxford zag opvolgen, als het tastbaar bewijs, hoe ijdel hunne hoop was; dat de vurig beminde idealen op kerkelijk-godsdienstig gebied tegenstrijdig waren met het anglicanisme, naar zijnen aard en oorsprong; dat de realiteit ervan elders bestond.

Een ander middel tot verbreiding van betere begrippen omtrent den katholieken godsdienst waren de *lectures*, de openbare lezingen en leerredenen. Zij waren Wiseman het werk van den goeden zaaier, éer nog aan het oprichten der *Dublin Review* was gedacht.

Rome had hem al reeds bewezen, wat het levende woord vermag. Te Parijs had men geestdriftig verhaald van zijn vriend Lacordaire en diens zegenrijke prediking in de Notre-Dame. Hij besloot nu de vacantiemaanden (1835—1836) te Londen ook te wijden aan de bediening des woords, daarbij rekenend met de denktoestanden en gesteltenissen zijns volks.

Hij begon in de *Sardinian Chapel*, een bescheiden kerkgebouw uit de dagen, toen katholieke godsdienstoefeningen niet dan voor gezantschapskapellen waren toegestaan. Tweemaal wekelijks sprak hij er, gedurende den adventtijd, anderhalf uur. Zoovele toehoorders de kapel bergen kon, kwamen er trouw, ernstig, eerbiedig, uit onderscheidene gezindten. Een veel grooter aantal zocht vruchteloos eene plaats. Het werk werd daarom voortgezet gedurende den vastentijd van 1836. Ditmaal in de ruime St. Maria-kerk, *Moorfields*. De uitslag kon niet bemoedigender zijn: zulk eene levendige belangstelling voor zoodanige *lectures* had bij menschenheugenis niemand te Londen aanschouwd. In het Decembernummer van de *British Critic*, 1836, schreef Newman een waardeerend artikel; — tot niet geringe ergernis der onverzoenlijken, aan wie genoemd tijdschrift welhaast een zoenoffer

bracht, door een verscheurend artikel tegen het Catholicisme. Newman schreef naar waarheid: »Het Romanisme bevat groote waarheden, die wij thans bijna vergeten hebben, en zijne predikers zullen ze menigen Anglikaan en Dissenter weder doen erkennen". De edele denker van Oxford zag destijds in Wiseman een wetenschappelijk verdediger des roomschen geloofs, die wellicht eenige kracht der staatskerk zou wegtrekken, maar door wiens degelijke geleerdheid het bloedarm Anglicanisme ten laatste zelf zeer zou bijkomen.

Als bisschop en kardinaal bleef Wiseman herhaaldelijk zijn tijd voorlichten door te spreken in velerlei kringen, en zijn vlugge, bij ernstige, duurzame studie verrijkte geest vond gemakkelijk het redelijke woord, dat deed nadenken en rechtschapen oordeelen over het onbegrijpelijk dwars bejegende geloof onzer vaderen. Dikwerf waren zijne leerredenen, gelijk de artikelen in de *Dublin Review*, gelegenheidswerken. Hij hield daarnaast meer systematisch verbonden voordrachten. Zoo handelen die van Londen over den geloofsregel, afsluitend in het pauselijk gezag; over biecht, voldoening, vagevuur, aflaat, aanroeping der Heiligen, relieken, beelden en de transsubstantiatie.

Gerijpte en voor zijn land passende wetenschap was een onmiskenbaar merk van Wiseman's uiteenzetting der katholieke waarheid, en won hem, terwijl hij zoo talrijke onderwerpen in tijdschrift of van het spreekgestoelte te behandelen had, het vertrouwen van ernstige mannen. Door uitgebreider Schriftuurstudie en breeder onderzoek had hij, aan het engelsch college te Rome, het onderwijs gestadig nieuw leven trachten in te storten [1]), en wij schromen niet te zeggen, dat de eeuwenoude leer, hoe hartveroverend ook door haar altijd jeugdige schoonheid en hoe dierbaar aan hen, die haar met het oog des geloofs beschouwen, toch nooit den anglikaanschen geest zoo machtig had kunnen boeien, indien er minder overeenstemming ware geweest tusschen de wijze, waarop de katholieke schrijver

[1]) Zie Wiseman, *Lectures on the Real Presence,* in de *Preface*, gedagteekend uit Londen 15 Aug. 1836.

en redenaar de godgeleerde vraagstukken behandelde, en de methode, waarnaar vele onkatholieke geleerden van Engeland ze sedert ettelijke jaren hadden bestudeerd. Vergelijk, hoe geniale mannen destijds in Frankrijk de katholieke geloofswaarheden verdedigden, en het zal u spoedig blijken, dat Wiseman, meer dan zij, bijzondere kracht put uit wat gewoonlijk genoemd wordt de positieve theologie. Dit is een karaktertrek, maar te algemeen, om zijn wetenschappelijken arbeid te waardeeren.

Trachten wij de schets met eenige nadere kenteekenen iets volledíger te maken.

* * *

Wiseman bezat op logisch gebied — en dit schijnt ons een zijner eigenheden — een zeer practischen blik. Dit beteekent niet, dat hij als een volgeling is te beschouwen dier *common sense*-philosophie, waarmede Reid en de zijnen Hume en de sceptische richting van hunnen tijd bestreden; het practische bestond hierin, dat hij spoedig doorzag, uit welk standpunt de zaken moesten waargenomen worden, en hoe tegenstanders of onwetenden, met hun eigenaardige kracht en zwakheid, onder den invloed der denkwetten tot het juiste begrip eener waarheid en een goed oordeel over feiten konden geraken. Zijn betoog trof daardoor menigwerf het doel.

Eene meesterlijke proeve dier practische logica vinden wij in de *Dublin Review* van Juli 1839. Deze aflevering behelst een artikel over „Donatist Schism". Te Oxford beweerde men een veiligen weg te kennen tusschen Protestantisme en Catholicisme: de anglikaansche kerk was katholiek en had zich toch losgescheurd van de katholieke wereld; zij stamde rechtstreeks van Christus en de apostelen, al had zij gebroken met het kernpunt der apostolische opvolging, met Rome. Ziedaar wat zoekenden tot hun geruststelling noemden de *via media*. Daar hield de verhandeling over de donatistische scheuring hun eenerzijds het beeld voor van mannen, die omtrent het jaar vierhonderd op juist dezelfde catholiciteit roemden als de Anglikanen der XIX^{de} eeuw; terwijl het hun aan den anderen kant te hooren gaf, hoe streng de

H. Augustinus en andere kerkvaders dit van de Catholiciteit en Rome losse catholicisme als een opstand tegen de Stad Gods veroordeelden en verwierpen. Waren de godsdienstige mannen van Oxford, vernieuwers der patrologische studiën, alleen naar de oude kerkvaders uitgegaan om »antiquiteiten" te bezichtigen? Zoo niet, — zoo die wijze, heilige getuigen der oudheid tevens getuigen waren van den levensgeest, die Christus' Kerk blijft bezielen, hoe kon dan de *via media* de veilige weg zijn? De kerkvaders kenden dien *middelweg* niet.

Wiseman's woord sloeg in. Newman, die het artikel, een maand na de verschijning las, heeft eerlijk erkend, hoe diep het hem trof. Hij zegt: »De *via media* was verwoest (absolutely pulverised)"; hij spreekt over zijn schok van Augustus 1839; sedert toen begreep hij de wenschelijkheid van gebeden tot vereeniging, en op een wandeling in New Forest verklaarde hij zijnen boezemvriend Henry Wilberforce, dat het wel eene verplichting kon blijken, zich aan te sluiten bij de Kerk van Rome. Wilberforce, als door den bliksem getroffen, hernam, dat hij vóór dien tijd hoopte te sterven. Zoo groot was de ommekeer, dien het lezen van Wiseman bij Newman teweegbracht [1]). —

Manning, lang zeer fel tegen den katholieken godsdienst gekant, bood heftig weerstand aan de *Dublin Review*. Eerst anoniem in de *British Magazine* (1836). Maar de roomsche strijder ontplooide in een reeks betoogen zulk een macht van juist en helder denken, dat zijn toekomstige opvolger voor den aartsbisschoppelijken zetel van Westminster ten jare 1838 eene openbare rede hield, en deze met aanteekeningen en aanhangsels uitgaf, om hem openbaar te vernietigen [2]).

Wiseman hield zich staande. Met waardigheid bleef hij de stelling verdedigen: anglicanisme is protestantisme. Uw anglocatholicisme, verklaarde hij onbewimpeld, is een samenbinden van tegenstrijdige beginselen. Laat gij de van Rome overgenomen *katholieke* beginselen logisch doorwerken, dan moeten

---

1) Newman, *Apologia*, p. 116—120; Ward, T. I, p. 311—334.

2) Manning, *The Rule of Faith, with Appendix*, 1838. Vgl. Hemmer, *Vie du Cardinal Manning*, p. 28.

de engelsche staatskerkbanden barsten [1]). De tijd en de feiten gaven den anglikaanschen strijder, zoo geniaal en vroom, nog veel te denken. Eindelijk kwam de uitspraak van het staatsgerechtshof (1850) over Gorham. De kerkelijke rechtsmacht had dezen man, dewijl hij de wedergeboorte door het Doopsel verwierp, als anglikaansch herder onaannemelijk verklaard; doch de burgerlijke rechters besloten, dat Georges Cornelius Gorham rechtzinnig genoeg was voor een bedienaar der gemeente Brampford Speke [2]).

Wiseman's betoog stond in het klare licht der feiten. Manning, die nog in 1849 schreef: *Ik geloof in eene katholieke Kerk... Ik geloof, dat de Kerk, die de anglikaansche genoemd wordt, een lid is dezer eenige Kerk,* beleed in 1851 den *katholieken* godsdienst en zeide: *één ding weet ik, dat ik blind was, en nu zie* [3]). —

Teekenachtig voor Wiseman's logisch-practischen geest schijnt ook zijn verweer tegen John Poynder, een mindere tegenpartij dan Newman of Manning.

John Poynder was een waardig vertegenwoordiger van vele »globe-trotters". Gelijk andere kosmopolieten zag hij, met eigen oogen wellicht, bij heidenen en ongeloovige volkeren gebruiken en gewoonten, die, gelijk hem weldra bleek, volstrekt niet vreemd zijn aan het roomsch-katholieke kerkgebruik. Hij schreef derhalve over *Popery in alliance with Heathenism*, met andere woorden, hij betoogde de identiteit van Heidendom en Papendom. Toeristenwetenschap en wereldburgerwijsbegeerte staken de ooren op tegen Rome. Wiseman, die ook menig land en vele volksgebruiken had leeren kennen, verplaatste zich in den denktoestand van lieden, die het uiterlijke alleen, doch niet »de ziel en levenssprank der dingen" waarnemen. Geleidelijk gaat hij over tot een bondige en rijkelijk door feiten opgehelderde verhandeling; maakt het helder als den dag, hoe veel overeenkomstpunten met een diep wezens-

1) Wiseman, *Essays*, T. I, p. X.

2) Zie over deze uitspraak van den *Privy Council* tegen den bisschop van Exeter en de *Court of Arches:* Hemmer, *Vie du Card. Manning*, p. 56—78.

3) Hemmer, *Vie du Card. Manning*, p. 76 en 78.

onderscheid der godsdiensten kunnen samengaan, en wreekt op edele wijze de bekladde eer der Kerk [1]). Gladstone zeide van de brieven aan Poynder: »Zij maakten op de openbare meening een diepen indruk, en treffen mij als meesterstukken van heldere en onwederlegbare redeneering" [2]). —

Naast Newman, Manning en Gladstone zijn andere getuigen te noemen. Doch liever beschouwen wij een andere, met de reeds vermelde nauw verbonden, hoedanigheid van Wiseman's genialen geest, namelijk zijne *veelzijdigheid.*

De aartsbisschop van Westminster, tot zijn volle levenskracht gekomen, behoefde voor weinig tijdgenooten in »universeele kennis" te wijken. Wij zien echter veelzijdige kennis niet altijd met veelzijdigheid van denkkracht en oordeel vereenigd. Wiseman had het voorrecht, de waarheid, die één is, te kunnen vatten en hergeven in hare velerhande uitstralingen. Wanneer anderen alleen te duchten, te veroordeelen vonden, wist hij van de dwaalleer, al was de strijd tegen haar onvermijdelijk, het goede gehalte af te scheiden en te waardeeren. En terwijl hij, een man van onwankelbare geloofstrouw, de roomsch-katholieke Kerk ook om hare eenheid van wezen beminde, waren zijne oogen tevens wijd open voor haren wonderrijken ontwikkelingsaanleg, en liet hij niet toe, dat bekrompen of beschroomde mannen kiemen, waaruit nieuw leven begon te tieren, als onkruid van den roomschen akker en als waardelooze nieuwigheden versmaadden. Op deze wijze heeft hij jongeren voorgewerkt, en den blik van engelsche stamkatholieken, dien de groote verdrukking en verborgenheid eenigszins kortzichtig gemaakt had, aan het daglicht der oude, beproefde katholieke beginselen doen gewennen.

Den wijzen man wordt een nieuwe dwaling vaak een nieuwe openbaring der waarheid; een halfgefluisterd beginsel geeft hem den toon aan voor een volop uitgesproken leering.

---

[1]) De verhandeling werd uit de *Dublin Review* in de *Essays* overgenomen; zij is tevens eene schoone ontwikkeling van Augustinus, *Contra Faustum*, Lib. XX, 20: »Habemus quaedam cum Gentibus communia, sed finem diversum".

[2]) Ward, T. I, p. 248.

Zoo werkten op Wiseman de dwalingen van oud Engeland en de half-katholieke beginselen van Keble, Newman, Pusey en andere leiders of aanleiders van het zich verjeugdigend godsdienstig leven. Een sprekend voorbeeld schijnt mij zijn veelzijdig betoog voor de eenheid, apostolische afkomst, heiligheid en schoonheid der roomsch-katholieke Kerk.

In Engeland hadden de hoogste kringen zich niet losgemaakt van de oude volksveroordeelen tegen Rome. Toen Cambridge, meer dan twee eeuwen geleden, de deuren van het latitudinarisme voor bijkans alle leeringen wijd openzette, werd, behalve het atheïsme, alleen het Catholicisme genoemd, als de vijand, die men bestrijden moest [1]); nu Oxford strenger trouw aan christelijke dogmen en liturgische gebruiken begon te verkondigen, werd er eene latitudinarische catholiciteitstheorie opgezet, die kwijtschelding voor het schisma, maar een nieuw, hoewel zachter, vonnis voor de oude roomsche eenheid inhield. De engelsche katholieken geraakten zoo tusschen eene dubbele strooming van geleerde vijandelijkheid. Daarenboven had Groot-Brittanje zijn overvloed van dagbladverslagen, stichtelijke geschriften, onderhoudingsboeken, reisverhalen, een onverpoosd aanwellende bron van verwarring en averechtsche meeningen nopens de Kerk bij het groote publiek.

Wiseman oordeelde niet, dat men de »publieke opinie" aan haar lot moest overlaten. Hij deed over het bonte leven der wisselende feiten en de verwarrende aantijgingen tegen Rome luide het duidelijke woord weerklinken, dat waarheidlievenden geesten den uitweg doet vinden van het labyrint. De Hampden-strijd en de Gorham-rechtzaak [2]) maken openbaar, hoe zwak inwendig de staatskerk is; hij doet daartegenover het Catholicisme des te schitterender uitkomen naar zijn beginselkracht en innerlijke gaafheid van leven. Door hun *Tracts* beproeven de kerkvernieuwers uit Oxford het bouwplan te leveren eener boven de roomsch-katholieke eenheid verheven kerkelijke eenheid: hij toont de Stad Gods,

---

1) Zie von Hertling, *John Locke und die Schule von Cambridge*, S. 96—158.
2) Zie boven.

die niet naar twee tegenstrijdige beginselen is saamgevoegd, maar tot een schoon en grootsch geheel opgegroeid uit de innerlijke harmonie van haar wezen. Newman schrijft zijn *Tract XC*, als een stoute poging om de 39 anglikaansche artikelen en de christelijke overlevering met elkander te verzoenen, maar ziet bij deze geweldige poging een storm uit de oud-anglikaansche wereld losbarsten, ziet de *Tracts* ten onder gaan, en zichzelven in verscherpte tegenspraak met zijne kerk: Wiseman duidt den alouden leerstoel aan en de eereerbiedwaardige rechtbank, waar geloofsgeschillen worden beslist en waar sedert de oude dagen de Christenwereld werd bevestigd in hare godsdienstige belijdenis [1]). Hij verheerlijkt om hare roemrijke merkteekenen de Kerk, een vaste rots, rijzend uit de kronen en schepters wegspoelende baren; een heiligen burcht, altijd bestookt en aangerand, volgens menschelijke berekeningen telkens het vergaan nabij, toch op zijn diepen grondslag onverwoestbaar [2]). Daar bezwijkt nooit de zuivere zedenleer, waaraan wel tallooze boosdoeners zich onttrekken, doch waarnaar tevens zooveel deemoedige belijders en reine maagden zich hebben gevormd: daar hebben het geloovige volk en de eenvoudigen een niet licht te verdelgen gevoel van strenge en vèrreikende plichten geleerd, en eene vroomheid, die zoo zuiver waar en echt kan zijn, zoo rijk aan verootmoediging voor God en aan vermorzeling des harten; — eene vroomheid, niet altijd volmaakt »*correct* van vorm", maar in haar wezen een diepe bron van reine vreugde, en van troost bij het lijden en den dood. Hoe kleingeestig en door bitterheid verblind zijn de oppervlakkige beoordeelaars, die het kanaal oversteken om feilen en »misbruiken" te vergaderen in katholieke landstreken, en dan naar Engeland terugkomen, als beladen met onweder-

---

[1]) Zie Wiseman, *The Hampden Controversy* en *Tracts for the Times* I, II, III; — *Sermons on the Gorham Case*; — *Letter to Rev. J. H. Newman*; — *Remarks on Letter of Rev. W. Palmer* en *Letter to Earl of Shrewsbury on Catholic Unity*.

[2]) Wiseman, *The Perpetuity of the Church* en *Lecture on the Supremacy of the Pope*.

legbare bewijsstukken tegen den apostolischen Stoel en de met Rome verbonden Christenheid! Dat trekt over het vasteland, niet om schoone kunstwerken te bewonderen of schetsen te vervaardigen van grootsche ruïnen, maar om de volksdevotie en hare zwakke zijde te bespieden; niet om gedenkplaatsen en relieken van apostelen en martelaren te vereeren, maar om naast en achter altaren te gluren, of er misschien een aflaat aangeschreven staat; en het vaderland aanvaardt gretig de meest buitensporige schilderingen van het Catholicisme als beschouwingen van groote waarde en wijsheid! Zoo zetten zij, die gewetensknaging gevoelden over hun losscheuring van de oude eenheid, zich over alles heen, en zwelgen rustig den kemel van het schisma in, met een goed deel ketterij bovendien [1]). Nochtans had men van de oude kerkvaderen, die velen beweren te kennen, een juister uitspraak kunnen vernemen. De H. Augustinus en de groote leeraren der eerste eeuwen zagen ook misbruiken, in den grond der zaak aan de tegenwoordige gelijk; hield iemand hunner daarom de scheuring en het verbreken der eenheid voor gewettigd? [2]) Wie luisteren wil, leert van de Kerk Gods wet. De verheerlijking der goddelijke majesteit is het opperste doel, klaarblijkelijk zelfs in de kleine onderdeelen harer overschoone liturgie en in de eenvoudigste gebruiken. Haar kalender leert ons tijden en dagen onderscheiden van den nieuwen hemel en de nieuwe aarde, die de Heer aller goedertierenheid geschapen heeft, en wekt christelijke zielen om den weg te volgen van de Zon der Gerechtigheid; een geest van godvruchtigheid en liefde doordringt het schijnbaar onbeteekenende, gelijk de altijd brandende lamp, lichtend voor het Altaar, aan de Morgenster herinnert, die geen ondergang kent. 's Heeren lijden, kruisdood, opstanding, en het oordeel, dat de Christen na den dood verwacht, worden door uitwendige teekenen herroepen voor den uit ziel en lichaam samen-

1) Zie in Wiseman's *Essays* de verhandelingen over Froude's *Remains;* over oppervlakkig reizen en de dwalingen van Trollope en Dickens; — over italiaansche gidsen en toeristen; — over geloovig volksleven in Italië en Spanje.

2) Wiseman, *Essay on Ancient and modern Catholicity.*

gevlochten mensch en elke stoffelijke vorm meldt eene geestelijke waarheid [1]). Doch er zijn kenteekenen en hoedanigheden van Gods Koninkrijk, die beter gevoeld dan beschreven worden; daar is een overvloed van vrede, eenheid, innerlijke rust en veiligheid, aan hen bekend, die in de Kerk leven als in hun eigen woning. Niettemin worden ook hun, die daarbuiten staan, de eigenschappen des Koninkrijks en de oudtijds voorspelde majesteit en levenskracht kenbaar. Alleen reeds Rome's onverbroken verbinding met de stichting der Kerk moet de hekelende scheurmakers tot nadenken voeren. Van alle zijden verheffen zich, als een aanrollende donder, de verontwaardigde stemmen der grootste mannen van den voortijd, om den overmoed te beschamen van het moderne schisma, dat beweert verbonden te zijn met de oude Catholiciteit [2]).

Ziedaar een flauw beeld van hetgeen Wiseman tegenover fiere tegenstanders aangaande de Kerk heeft getracht te ontvouwen. Wie zijne veelzijdigheid hier, gelijk zij het verdient, wil leeren schatten, leze de *Lectures* over de *Kerk* en die over de *Hiërarchie;* een groot aantal verhandelingen, verzameld in de *Essays* of nog verspreid in de *Dublin Review* en verschillende *Sermons*. De oude beproefde geloofsgronden zijn er versterkt door nieuwe gegevens uit de geschiedenis en het hedendaagsche zieleleven, uit de innerlijke godsdienstige ervaring van den geleerde zelven en door zijn rijp oordeel over van nabij waargenomen toestanden der moderne wereld.

* * *

Lieten ontelbare beslommeringen den aartsbisschop van Westminster niet toe, de vele godsdienstig-wetenschappelijke vraagstukken, waarover hij, naar gelang dat de toestand het eischte, zijne degelijke denkbeelden uitsprak, in een omvangrijk werk samen te behandelen, en dán vollediger en verbonden tot één schoon plan; zijne nagelaten geschriften, van de

---

1) Wiseman, *Essays*, T. I, verschillende verhandelingen; — *Four Lectures on the Offices and Ceremonies of Holy Week;* — Ward, T. I, p. 361—370.

2) Wiseman, *Essays,* T. I, p. 543—573; *Sermons on our Lord and His blessed Mother*, p. 235—349.

Horae Syriacae (1828) tot de *Studie over Shakespeare* (1865), bevatten niettemin een naar en voor het leven vervaardigden arbeid, die, welke zijde ervan men onderzoeke, eenen man verraadt, vol verlangen om al het ware en goede in de moderne maatschappij te huldigen, en de wereld van zijnen tijd tevens beproefde beginselen mede te deelen omtrent het voorvaderlijk geloof.

De Kerk verliet hare krochten en bouwde zich, door nieuwe Ooliabs en Beseleëls, waardige bedehuizen in het volle licht der angel-saksische beschaving. Hare smarten waren barensweeën voor nieuw leven geweest. Zij kon een ieder onwedersprekelijke getuigenissen overleggen van haren apostolischen oorsprong. Doch hare vijanden verklaarden: gij zijt aan den oorsprong te ongelijk. Wat niet was in den aanvang, moet gij afsnijden als »bederf en bijgeloof". Tegen dit dwaalbegrip stelde Wiseman het katholiek beginsel van ontwikkeling.

Ontwikkeling is niet het invoeren eener andere leer, maar dezelfde leer, die trapsgewijze practisch tot verwezenlijking komt in de Kerk. Gelijk vóor Christus zoo menig begrip, dat van zonde en schuld b.v. in de *Psalmen*, volledíger wordt uitgesproken en aan het diepste godsdienstig bewustzijn aangepast, zoo komen in het Catholicisme de dingen, die sedert de stichting der Kerk bestaan, tot uitgebreider kenbaarheid en overvloediger toepassing; haar energie en rijk adaptatievermogen ontplooien zich, in verhouding tot de menschelijke behoeften en den weg, dien geest en gemoed bij tallooze wisselingen volgen. Leven is het dogme, dat, in gestadige aanraking met de bewerende en vragende menschheid, volmaakter omschrijving verkrijgt, wetenschappelijk wordt toegelicht en opgroeit in vruchtbare gevolgtrekkingen; leven is het door Christus gegrondveste Primaat, dat zijne macht met wijsheid toepast tot leiding der volken en met eene zich steeds versterkende ordening der hiërarchie; leven is het ontkiemen der in het geloof aan Christus uitgestrooide zaden van devotie, gelijk bij de vereering der Moedermaagd. Aldus wordt later aanschouwelijk wat vroeger minder te voorschijn trad, en eerst onder gewijzigde omstandigheden de harten

stemde tot een nieuwe waardeering. De zaden in de vore schieten op als het mostaardzaad [1]).

On the developments of Christ's Teaching, was de titel van Wiseman's rede te Derby, 9 October 1839; *Development of christian Doctrine*, is de titel van het geniale werk, dat Newman, den 9en October 1848, den dag zijner opname in de katholieke Kerk, besloot met de diepaangrijpende dankhymne: *Zoodanig waren de gedachten over het gezegend visioen van vrede van eenen, wiens lang volgehouden smeeking geweest was, dat de Albarmhartige het werk zijner handen niet zou versmaden* enz. [2]) Het katholiek ontwikkelingsbeginsel had de laatste schaduwen doen verdwijnen, en hem daar, waar weleer de woonplaats van den »Antichrist" scheen te zijn, dat *gezegend visioen* getoond *van den vrede.* Juist de ontwikkelingsidee ontsluierde hem de in haar wezen onveranderlijke Kerk, de *semper eadem.* Tegen den amerikaanschen godgeleerde Dr. Brownson verdedigde Wiseman later het geschrift van zijnen vriend, en daarmede nogmaals een der leidende gedachten van zijn eigen leven.

Aansluiting bij het bestaande leven — dit was een ander beginsel der geloofsverdediging van den beroemden geleerde. Hoewel het Christendom gronden van geloofwaardigheid heeft, wier klaarblijkelijkheid en kracht *in zich* niet veranderen, heeft toch elke eeuw een leven en streven, dat voor ontelbare zielen bijna het eenige uitgangspunt is van ernstige belangstelling en het voornaamste aanknoopingspunt voor aandacht en overweging. Daarom stelden, sedert de apostolische tijden, de wijste verdedigers van den geopenbaarden godsdienst die zijde des geloofs in het licht, waardoor tijdgenooten konden geboeid worden en tot nadenken gebracht. Hoe, verder, de geslachten ook komen en vergaan, de christelijke waarheden zijn *leven*, omstraald door uitwendige teekenen van goddelijke

---

1) Wiseman, *Sermon preached at the opening of St. Mary's Catholic Church, Derby*, 9 Oct. 1839, in de *Sermons on various subjects*, p. 213—237; — *Unreality of Anglican Belief*, in de *Essays* opgenomen uit *Dublin Review*, Jan. 1847.

2) Vgl. *De Katholiek*, 1899, bl. 315—320 en 940.

afkomst, en heiligenden vrede afstralend in de diepte van alle redelijk en zedelijk bestaan. Voor deze openbaringen van hooger leven moeten de oogen der wereld zich meer en meer openen. Geleerden, die strijden voor het geloof, mogen daarbij niet vergeten, hoeveel gesteltenissen en hartstochten op veler geloofstoestemming vermogen: het ontwaakt geweten, de goede wil, alle ethische krachten hebben hier hun eigen waarde naast de meest afdoende bewijzen der apologetiek [1]). Als een riet wordt veler wil door den wind van zinnelijke neigingen bewogen. Stemmingen, van enkelen uitgegaan, overmeesteren de menigte. Aldus sluit menige ziel zich voor den waren godsdienst door overschatting van het proefondervindelijk weten en door een mechanistische dweepzucht, die naar materialisme en corporisme stuwt; de ophef van het kennen kweekt onverschilligheid omtrent het godsdienstig-zedelijk leven; het klimmen van een volk tot ongekende hoogten van stoffelijke welvaart en het uitschitteren door wereldomvademende macht maken niet weinigen stomp voor godsdienstige denkbeelden en gevoelens [2]). Liefde leide tusschen zoo talrijke dwalingen den verdediger der christelijke waarheid om de betere ziel in de menschheid te zoeken. Katholieke beginselen en leeringen te ontvouwen ontsteekt vaak meer licht dan een aggressieve geest. Geleerde strijd is onvermijdelijk, maar hoeveel treffender taal spreekt de Kerk in hare liturgie! Voor Wiseman was zij als de Apocalypse van den H. Joannes. Strijdvragen zijn voorbijgaande. De liturgie is de altijddurende bron uit het hoogste leven ontsprongen ten leven [3]).

Nova et Vetera.

Dit »Oud en Nieuw" loopt als een leidend beginsel door

---

1) Wiseman, *Lectures on the Church*, Lect I; — *Lectures on Science and revealed Religion*, Lect. I en XII; — *Sermons on our Lord an his blessed Mother;* — *Sermons on moral subjects.*

2) Wiseman, *Essays*, T. I: *Sense v. Science;* — bij Ward, T. II, p. 307, *Lecture on Moral and Scientific Progress* etc.

3) Wiseman, *Lectures on the Church*, Preface en p. 20; — *Recollections* van Mgr. Kyan, bij Ward I, 259; — ibid. p. 360—361.

geheel den grooten arbeid, dien de kardinaal-aartsbisschop van Westminster bij het vallen van den levensavond bleef liefhebben als in zijn bloeiende jongelingsjaren, bij zijn jeugdige geestdrift voor Rome en Italië.

Dit beginsel mocht geen doode letter worden.

Hij zag immers de dingen, die kwamen. Toen hij, reeds titulair bisschop van Melipotamus en coadjutor van Mgr. Walsh, nog president van Oscott was, zeide hij (1841) in een zijner theologie-lessen: »Binnen vijftig jaar zullen de professoren hier niet de transsubstantiatie te bewijzen hebben, maar het bestaan van God" [1]). De geest, die afbreekt, eenmaal ingehaald door de christenlanden, zal zijnen vereerders geen rust laten, zoolang de eene steen nog op den anderen blijft.

Middelerwijl heeft Wiseman de katholieke geloofsverdediging in alle richtingen der moderne wetenschappen en levenseischen vooruitgeschoven, en dengenen, die na hem zouden werken, de mogelijkheid en noodzakelijkheid gestaafd eener uit zuiver katholieke beginselen zich steeds vernieuwende ontwikkeling op ieder gebied van geloof en wetenschap. Degelijk in de christelijke wijsbegeerte en de godgeleerdheid onderlegd, behoefde hij zijn kracht niet te zoeken in het doorstrijken der ouden; diep overtuigd van de hooge waarde van talrijke nieuwe onderzoekingen, kneep hij nimmer de oogen toe voor het moderne. Deemoedig, dankbaar, blijde aanvaardde hij den wetenschappelijken geest, die over zijn tijd was uitgestort, als eene gave van den Alwijze en Algoede [2]), en hij bewaarde tevens zorgzaam den kostbaren schat van waarheid, dien het denken der genieën in voorbijgegane eeuwen reeds gevonden had. Bijwijlen ook was het alleen de terugkeer van het oude, waaraan sommigen den naam van nieuw gaven: de geestdrift b.v. voor de liturgie met hare verheven openbaring van waarheid en schoonheid.

Moedig besteeg hij de baren van het leven zijns tijds; zijn

---

1) Ward, T. I. p. 360 naar bisschop Wilkinson's *Recollections*.

2) Wiseman, *Essays on Religion and Literature*, T. I, p. 16.

zeekaart en kompas bleef trouwe gehechtheid aan de éene Kerk van Christus [1]).

* * *

Een der idealen van Kardinaal Wiseman was, wetenschap met godsdienstig-zedelijk leven te vereenigen. Veel leed zijn voor indrukken zeer ontvankelijk gemoed, wanneer hij zijn land zoo menigmaal de geestelijke belangen zag verwaarloozen, en zoo fier op materieele beschaving en comfort.

Om het volk, om de kinderen zijner armen griefde het hem nog dieper.

In de dagen, dat alle anti-katholieke driften tegen hem waren ontketend, omdat hij tot aartsbisschop was verheven van Westminster, verklaarde hij in waarlijk apostolische taal, wat hij met dien titel zich kwam toeëigenen. — »Waar eens de benedictijner abten met hun kloosterlingen woonden, verrijst nog Westminster-Abbey met aangrenzende paleizen en koningsparken. Niet verre nochtans achter deze pracht en heerlijkheid verbergt de wereldstad een doolhof van stegen, gangen en sloppen. Daar zijn onwetendheid, ondeugd, misdaad, armoede, ellende en ziekte vastgenesteld. Dit deel van Westminster begeer ik voor mij, niets van den heerlijken bouw met zijne kunstschatten en rijke stichtingen. Ik zal mij gelukkig achten, dit gedeelte het mijne te noemen en het te bezoeken, om te troosten, te bekeeren, te versterken". — Aldus sprak de edele bisschop [2]).

Hij kende reeds lang de ellende van zijn londensch district. Zijn gemoed was overkropt, dat er vijfduizend kinderen waren op te voeden, en maar middelen voor vijfhonderd [3]). Bijna stelselmatig bekommerde een deel des lands zich weinig om de zedelijke verheffing zooveler burgers. »Wie denkt er aan — roept de bisschop uit — het *volk* te onderrichten omtrent

---

1) Wiseman, *Essays*, T. I, p. 12: »This unbounded devotion to Christ's one Church, this undeviating adherence to her supreme Ruler, has been the chart and compass by which I have endeavoured to sail".

2) Wiseman, *Appeal to the English People* (1850). Grootendeels ook bij Ward, T. I, p. 556—569.

3) Wiseman, *Brief* van 25 Jan. 1850 aan Dr. Newsham, bij Ward, T. I, p. 517.

zijne ziel, zijne betrekkingen tot eene andere wereld? Wie spreekt tot het volk over schepping en God? Veel hebben wij te werken, veel te verbeteren, wat door wetenschappelijk onderwijs niet zal worden bereikt. Wij hebben het volk te onderrichten op zedelijk gebied. Moge de tweede helft onzer eeuw goedmaken, wat de eerste verzuimde" [1]). — »Het ware een omverwerping der door Gods Voorzienigheid gestelde orde — zegt hij elders — wanneer wij wetenschap en wetenschappelijken vooruitgang aanzagen als den essentieelen grondslag van 's menschen geluk of van het geluk der maatschappij, en de zedelijke plichten als louter van ondergeschikt belang. Het groote en heilrijke beginsel, dat wij altijd ongeschonden moeten handhaven is, dat de waarachtige en werkelijke basis van alle menschelijk geluk in het onderhouden der zedenwet bestaat" [2]).

De achterbuurten van Londen waren daarom een voorwerp van ijverige zorg en diep medelijden voor Dr. Wiseman. Wat vermocht hij met de nog zoo geringe werkkrachten en middelen! Vertrouwelijk stort hij zijn overstelpt gemoed uit in een brief aan zijnen vriend pater Faber. Hij klaagt met Jeremias, dat zijn hart bezwijkt, *daar kind en zuigeling bezwijmden in de straten der stad. Tot hunne moeders zeiden zij: Waar is tarwe en wijn?*

Uitgelezen scharen hebben den welsprekenden geleerde toegejuicht, wanneer hij te Londen optrad voor de *Royal Institution* of in *South Kensington Museum*, en dikwijls heeft Engeland in hem den man erkend, die wetenschap en kunst en allen vooruitgang liefhad. Maar hij wenschte de moderne beschavingskrachten veredeld te zien door de verheven kracht des geloofs en beschouwde het als een smet zijner eeuw, dat machtige leidslieden, op niets anders dan op wetenschap roemend, de godsdienstig-zedelijke ontwikkeling des volks verzuimden.

Ook onder dit opzicht moge er kracht blijven uitgaan van Wiseman's leven voor Geloof en Wetenschap.

Amsterdam, Jan. 1902. p. J. V. DE GROOT, ord. praed.

[1]) Wiseman, *Essays*, T. I, p. 589, overgenomen uit *Dublin Review*, Dec. 1849.

[2]) Wiseman, *Lecture on moral and scientific Progress*, uitgesproken te Dublin voor de Young Men's Catholic Society, 10 Sept. 1858.

CHRISTELIJKE KUNST EN FRA ANGELICO [1]).

Bologna's pinakotheek bewaart in een harer zalen verscheidene dier merkwaardige, in Italië zoo talrijk vertegenwoordigde schilderstukken, waarop drie, vier, of meer heiligen in min of meer symmetrische schikking staan gegroepeerd, met nu eens een kruisbeeld, dan weder een Madonna of soms een bijzonder vereerden beschermheilige in hun midden. De volksmond heeft ze al sinds eeuwen gedoopt. »Santa Conversazione" is hun gemeenschappelijke naam, die door de letterlijke vertaling: heilige samenspraak, niet voldoende wordt wedergegeven. Beter was ongetwijfeld de oud-Hollandsche benaming: Heilig hof.

Voornamelijk in één der vertrekken van het genoemde museum vindt ge enkele dier schilderijen bijeen, tevens stukken van hooge beteekenis. De eereplaats, tegenover de deur, neemt Rafaëls H. Cecilia in. Elders vertegenwoordigt Francia de Bologneezer school in deze richting. Ook Perugino, de grootmeester der »zoete extase", ontbreekt niet in den rei. Hij, die de Italiaansche schilderscholen in haar worden en ontwikkelen bestudeeren wil, vindt hier studiemateriaal van de eerste klasse.

Om deze, maar ook nog om een andere reden is mij de Ceciliazaal van het Bologneezer museum onuitwischbaar in de herinnering gebleven. Ook nu, door een tijdsafstand van vijfentwintig jaren ervan gescheiden, staat een ontmoeting, die ik aldaar had, mij levendig voor den geest.

---

[1]) Naar aanleiding van *Fra Angelico en de christelijke kunst* door fr. M. C. Nieuwbarn, O P. — Leiden, J. W. van Leeuwen, Hoogewoerd, 1901

Verscheidene dagen achtereen was ik naar de verzameling wedergekeerd, waarmede ik begon recht vertrouwd te geraken. Andere uren van den dag had ik op aangename wijze doorgebracht in gezelschap van ontwikkelde lieden, reizigers in Italië als ik. Veel hadden wij in Bologna gezien en ook veel met elkander besproken. De pinakotheek evenwel was door mijne nieuwe vrienden maar éenmaal en overhaast bezocht. Was het wonder, dat ik hen aanspoorde daar nog eenmaal heen te gaan alvorens te vertrekken?

Reeds vóor het afgesproken uur in den voormiddag — zij zouden nog dien zelfden dag afreizen — was ik ter plaatse, maar wie ook verschenen, mijne kennissen vertoonden zich niet. Toen ik hen eindelijk ontmoette, was het aan de deur der Cecilia-zaal en voor hen de hoogste tijd om naar het hotel terug te keeren, wilden zij den bepaalden trein niet missen. Zij kwamen slechts om afscheid van mij te nemen en ik vergezelde hen naar buiten. Waarom zij niet vroeger gekomen waren? Opgehouden waren zij niet. Als eerlijke lieden bekenden zij mij nu openhartig voor de Italiaansche musea niet veel te gevoelen. De onderwerpen, die zij er meerendeels behandeld zagen, boeiden zoo weinig hun aandacht, geleken hun zoo ledig en, gelijk zij zich uitdrukten, zoo dom, dat zij liever den tijd overal elders besteedden dan daar. Voor een groot deel was hun grief gekeerd tegen de stukken, die tot de »Sante Conversazioni" moeten gerekend worden.

Toch hadden deze lieden, die alleen voor »moderne" schilderkunst — in den zin van toenmaals — gevoel bezaten, een groot gedeelte der Italiaansche musea doorloopen. In hetgeen men gewoon is ontwikkeling te noemen, stonden zij niet achter bij de meesten, die in de beschaafde wereld aanspraak maken op waardeering om kennis en oordeel. Ook waren zij christenen, voor wie die naam iets meer scheen dan een aangehangen titel, bij de geboorte meegekregen.

Wat ik hun antwoordde?

Ik zou het thans niet kunnen herhalen. Alleen weet ik, dat het weinig en onvolledig was en dat ik — nadat wij voor

goed afscheid genomen hadden — op me zelven zeer ontevreden ben geweest en dit lang, zeer lang gebleven ben.

Eerst jaren nadien werd ik hierover met mijzelven meer verzoend, toen mij bleek, hoe moeielijk het ware geweest een beknopt en tevens zaakrijk antwoord te geven en hoeveel kennis van het wezen en de ontwikkeling der christelijke kunst geeischt wordt — veel meer dan ik bezat — om, zelfs na voldoende voorbereiding, dergelijke onverschilligen in te lichten en op te wekken. Van overreding is er dan nog in het geheel geen sprake.

Opnieuw is mij het meegedeelde feit voor den geest getreden na de lezing van het onlangs bij J. W. van Leeuwen te Leiden verschenen, overheerlijk werk: *Fra Angelico en de christelijke kunst*, door fr. M. C. Nieuwbarn Ord. Praed.

Hoe dikwijls, na de boven medegedeelde ontmoeting, was het mij niet voorgekomen, dat ik, ook onder geloofsgenooten, de grootste onverschilligheid had aangetroffen voor echte uitingen van christelijke kunst, een onverschilligheid, die veeltijds meer ontsproot uit onkunde dan onwil, maar die misschien juist daarom, zoo moeielijk was op te heffen. Voor sommige voorstellingen van christelijke onderwerpen had men wel smaak, soms zelfs groote bewondering, maar dan waren het doorgaans juist uitingen, waarbij van de christelijke grondgedachte het minst was overgebleven, waarbij de bloot vormelijke schoonheid het krachtigst op den voorgrond trad.

In zulke gevallen te trachten door het woord te overtuigen bleek, meest zonder uitzondering, onbegonnen werk. Hoe gaarne had ik dan de gelegenheid gehad een beteren weg te wijzen, een weg, die geleidelijk tot het doel kon voeren, rijk genoeg aan afwisseling en boeiende tafereelen om het volgen gemakkelijk, het bereiken van het einddoel tot groote waarschijnlijkheid te maken.

Maar ook zulk een weg was mij onbekend.

De grootere werken over kunst en kunsthistorie bevatten te veel om ook niet-specialisten te kunnen dienen. Hoe zeldzaam huldigen zij daarenboven ware en juiste beginselen. Sommige in tijdschriften en elders verspreide opstellen komen

evenmin onder de oogen der meeste beschaafde lieden. Ook behandelen zij veeltijds slechts bijzondere onderwerpen, treden niet in algemeene beschouwingen. En dan nog de kosten aan het aanschaffen van zoovele werken verbonden!

Neen, het was mij duidelijk, in Nederland bestond behoefte aan een degelijk werk, in onze eigene taal, door bekwame hand geschreven, niet te zeer buiten het bereik van velen, een werk waarin de beginselen der christelijke kunst helder verklaard en aantrekkelijk voorgesteld worden, waarin liefde wordt gekweekt voor het verheven schoon, aan die kunst eigen, en dat het verlangen doet ontstaan naar dieper in hare geheimen doordringen, naar meer ontwikkeling, meer genot.

Dat werk schonk ons de Dominikaan uit Nijmegen in zijn *Fra Angelico en de christelijke kunst*, waarvan de titel alleen reeds hoogen dunk geeft van 's schrijvers juisten blik bij het afpalen van zijn onderwerp. Voor hem, die het boek gelezen heeft, is het duidelijk, dat het niet de weinige bekendheid met détails uit Angelico's leven was, die den schrijver aanleiding gaf om zijn stof uit te breiden buiten de grenzen eener bespreking van den kunstenaar en zijn werken. Evenmin heeft het groot aantal dier werken hem binnen de genoemde grenzen kunnen houden. Met groote juistheid heeft de auteur ingezien, dat in den kunstenaar niet het individu de waarde bepaalt, maar dat deze slechts wezenlijke beteekenis verkrijgt, in zooverre hij de drager is eener idee, buiten hem staande en van algemeene strekking, eene idee, door hem slechts ontwikkeld en verbreid.

De namen Fra Angelico en de christelijke kunst behooren onafscheidelijk bij elkander, zooals ook Dantes naam alleen met betrekking tot die kunst in zijn ware beteekenis kan gedacht worden.

Deze grondgedachte spreekt, dunkt mij, uit het geheele werk. Zelfs daar, waar het een inleiding geldt, of het leven van den meester en diens techniek het onderwerp uitmaken van een diep ingaand onderzoek, vinden wij haar telkens terug.

In die inleiding, immers, wordt ons Fra Angelico voorgesteld als »een betrouwbare gids, die velen onzer tijdgenooten

kan ontvoeren aan den doolhof, waarin zij door grillige willekeur, verbijsterde kunsttheorieën en aanmatigend zelfvertrouwen op hun ongevormd talent, tot groote schade der christelijke kunst, verdwaald zijn geraakt".

De schrijver wil ons Fra Angelico doen kennen »als den kunstenaar, wien het »Christendom" de uitdrukking en de maatstaf der hoogste schoonheid was".

Dezelfde aesthetische beginselen der christelijke, in het bijzonder der kerkelijke kunst, beheerschen volgens des schrijvers eigene woorden, ook zijne verklaringen en kritieken.

Sprekend van de kunstbeoefening door de Dominikanen, zijne ordensgenooten en Fra Angelico's voorgangers, zegt hij dat zij gepoogd hadden »de waarheid te leeren in het genot der schoonheid" en geeft daardoor aan hunne werken een hoog ideaal, van algemeene beteekenis, ten grondslag.

Voor Angelico vooral, maakt hij het aangehaalde woord van Reboul waar:

»Ton pinceau sera grand, si ton coeur est pieux".

Op gezag van Angelico's levensbeschrijver Vasari, maar bovenal uit 's meesters eigene kunstwerken, doet hij ons den monnik van Fiesole beminnen in diens eenvoudige en oprechte christelijke vroomheid, de eenige bron van de ongeëvenaarde zeggingskracht dier scheppingen. En van de kerkelijke kunst leert hij ons, dat ook zij haar liefde en haar aanbidding daarom door de sprekende kleuren van het palet in vormen brengt — aldus pogende een hoogeren gloed te leggen in het smeekgebed — omdat het beeld, zoo machtig tot goed en kwaad, een zoo scherpe en zoo geheel afgeronde voorstelling tot de zintuigen brengt en van daar zoo ras een gedachte vormt in den geest.

Deze en soortgelijke opmerkingen zijn spranken van den geest, die het geheele werk doortintelt. De christelijke kunst wordt er ons steeds geschetst als een natuurlijke en noodzakelijke uiting van 's menschen leven in zijn vlucht ten hooge.

Hoe krachtig worden wij niet opgeheven tot de spiritueele sfeer van den engelachtigen schilder, wanneer ons de schrijver de technische onvolmaaktheden in zijn werken doet vergeven,

omdat volmaaktheid door den meester in een ander opzicht gezocht en gewild werd, in het nederleggen namelijk van »de ootmoedige en liefdevolle smeekbeden van den religieus, wiens kunstenaarsoog wel de nobelste vormen zocht en vond, maar slechts om een passend beeld te bezitten voor zijn gevoelens van geloof en liefde". »Velen — merkt de geleerde schrijver iets verder aan — zijn het in onze dagen ontwend om ook in de kunst een plastisch smeekgebed te kunnen meegenieten", een wenk die meer dan behartigenswaardig mag genoemd worden en die zoo dubbel welkom schijnt, waar hij met zooveel zachtheid gegeven wordt, van zulken krachtigen drang vergezeld gaat.

Ook een citaat uit de *Revue Thomiste* (1894) schijnt mij van beteekenis als uiting van den door mij bedoelden geest: »Mais si, pour une raison ou une autre, l'alliance de l'idéal chrétien et de la forme parfaite est impossible, je préfère comme chrétien, et même, j'ose le dire, au point de vue simplement esthétique, les fautes sublimes d'Angélico à la perfection de Raphael". De kleine overdrijving, die volgens den schrijver in deze woorden huist, doelt zeker niet op de laatste zinsneden, met wier beteekenis hij elders in zijn werk, zoo menigmaal instemt.

Maar vooral het derde hoofdstuk: *De christelijke kunst*, geeft recht tot het door mij vooropgestelde beweren. Moest ik het werk van den heer Nieuwbarn bij een symphonie vergelijken — de kunstvorm geeft er aanleiding toe — dan zou ik niet aarzelen in den hoofdtitel twee belangrijke thema's te erkennen, waarvan het eerste — met »Fra Angelico" te betitelen — meer bizonder in de twee eerste hoofdstukken, het tweede: — »de christelijke kunst" — voornamelijk in het derde tot ontwikkeling worden gebracht; de volgende hoofdstukken zouden dan de beide thema's in rijke samenstemming vereenigen.

Wat het derde hoofdstuk geeft is niet van alledaagsch gehalte. In aantrekkelijken, wonderlijk beknopten en niettemin nergens saamgedrongen vorm wordt daar het wezenlijke der christelijke kunst aan den lezer voorgehouden, zonder dat ook maar een enkel oogenblik de »leermeester" tusschen de

regels gluurt. Steeds is het de beminnelijke figuur van den engelachtigen schilder, die aan den lezer getoond wordt, aan wiens beschouwing allerlei mededeelingen op het gebied der christelijke kunst worden vastgeknoopt.

Waar treft gij bondiger schets van den invloed der opkomende Renaissance en het haar vergezellende Humanisme dan op bl. 66 en volgende?

Waar vond de lezer over de mystiek in de kunst ooit een zoo heldere, niettemin zoo weinig omvangrijke uiteenzetting, als op de bl. 74—80? Ja, wij mogen gerust, vragende, verder gaan. Waar elders vond hij in onze vaderlandsche literatuur hierover zelfs maar een enkel voldoend woord? Ook de latere bladzijden van het boek keeren telkens en telkens tot dit vruchtbare motief in Angelico's denken en werken weder.

Door dergelijke uitweidingen heeft de eerw. schrijver zijn werk van ver-dragende waarde gemaakt. Het medegedeelde staat niet enkel in verband tot den meester, over wien het boek handelt, maar behoort tot de noodzakelijke kennis van ieder, die over christelijke kunst een oordeel vellen wil. En zoo is er meer. Hoor hoe de schrijver het kunstoordeel leidt en scherpt:

»In de beoordeeling van meesterstukken der schilderkunst is er, gelijk in die der literatuur veel konventioneels. Men heeft geleerd veel mooi te achten en te heeten, wijl de schilder de toongever was op eenig gebied der kunst, en dan moesten werken, waar ieder spoor van christelijken geest aan ontbrak, als modellen juist van christelijke motieven worden gewaardeerd. Dergelijke voorstellingen zullen onder technisch opzicht gewoonlijk 's meesters groot talent verraden, zij zullen een heerlijk licht doen uitstralen, artistieke kracht vertoonen in schets en afwerking, schitterende kleuren harmonieus doen samenstemmen, en bij dit alles vergeet men spoedig, dat de schilder zelf ons de maat tot een juiste beoordeeling in de handen gaf door den gewijden titel, dien hij bij zijn beeld heeft gesteld. Onder de vlag van een heiligen naam, werd er door menigen meester veel onheiligs den tempel der christe-

lijke schoonheid binnengevoerd. De *naam* alleen noch het zuiver *menschelijke* in een uitverkorene des Hemels, geven aan een beeld de wijding der christelijke kunst; de meester moet het lied kunnen verstaan, dat geloof en liefde jubelen in het leven der vrienden Gods; hij moet het scherpe kunstgevoel bezitten om vormen te kiezen, in *harmonie* met dat hooge, christelijke *karakter* van zijn motief".

De rijkdom aan opmerkingen van algemeene strekking, voornamelijk op christelijk kunst-historisch gebied, verleent ook aan de laatste hoofdstukken van het boekdeel die bijzondere waarde, waardoor het boven de bestaande biografieën van Angelico verheven is. Vergelijken wij daarmede b.v. het dikwijls als zoo volledig geprezen werk van Stephan Beissel S. J.: *Fra Giovanni Angelico da Fiesole, sein Leben und seine Werke* (Freiburg i. B. Herdersche Verlagshandlung, 1895), dan behoeft men niet lang te aarzelen aan welke dier beide de voorrang is toe te kennen. In kritische behandeling van 's schilders leven en werken staat deze Nederlandsche arbeid bij dien van den Duitschen kunstbeschrijver zeker niet ten achter; bij nauwkeurige vergelijking blijkt, dat ook de materieële inhoud een veel rijkere is. Het belangrijke, tweede hoofdstuk over Angelico's techniek — een ware studie — kan alleen reeds volstaan om dat beweren te staven [1]).

Met het oog op den »vorm" en de »algemeene strekking" kan eigenlijk van geen vergelijking meer sprake zijn. De duitsche geleerde schijnt u dor en langwijlig, waar onze eerw. landgenoot van het begin tot het einde boeit door krachtigen, meest soberen, doch soms rijk ontwikkelden stijl en waar hij door een schat van mededeelingen, met oordeel gekozen en met smaak voorgedragen, op den lezer een vormende kracht uitoefent van niet gewone beteekenis.

Het zij genoeg hier slechts te wijzen op sommige uit-

[1]) Een literatuur-overzicht van zeldzame volledigheid, aan het begin van het werk, en een lijst van alle bekende stukken van Angelico en daarnaar vervaardigde reproducties, aan het slot, getuigen mede van de groote nauwgezetheid, waarmede de auteur zijn onderwerp heeft bestudeerd.

weidingen, zooals over het Christus-, en later over het Madonna- en Engelen-type; over de diepere beteekenis dan die van het eenvoudige historische feit, door de christelijke kunst in de Driekoningen-stukken gelegd; over de verschillende opvattingen, die de kunst had van den Kruisdood en over de geschiedenis en ontwikkeling der Laatste-Oordeelen.

Een ander voorbeeld, een korte opmerking over de voorstelling van het Christuskind, verleidt mij om nogmaals de vrijheid te nemen tot het geven van een citaat. De praktische zin, die aan vele van 's schrijvers opmerkingen eigen is, zal er tevens duidelijk door worden: »Tot aan de 14de eeuw bezielt het Goddelijke de voorstellingen van het Kindeken; daarna verdwijnt deze opvatting en treedt het menschelijke hoe langer hoe meer, later zelfs uitsluitend, in het volle licht. De armoede, onschuld, den eenvoud weet men niet anders dan door de *naaktheid* te typeeren; zoodat b.v. Guido Reni (te Napels) een geheel ontkleeden kleine voor een gordijn te slapen legt, als »de Zoon Gods"; in de figuren van Rubens, Tinturicchio, niet zelden van Murillo en een overgroot aantal anderen, van toen tot op heden, zien wij modellen van prachtig gevormde, met Johannes lief spelende knaapjes, die het geluk en de trots van vele ouders konden zijn, maar van wie Menzel wil gevraagd hebben, of uit hen een Christus dan wel een Napoleon zal wassen. Daarbij, het kind behoort bij de moeder. Redelijker is de voorstelling der oude kunst — door een kerkelijk dekreet van jongen datum bekrachtigd — die den jeugdigen Heiland op den schoot of in de armen der Madonna plaatst, die het Kindeke met de nimbe der Godheid omgloriet en vooral steeds *gekleed* uitbeeldt, naar historie en karakter zoowel van Maria als van den »Zoon Gods".

Wat dunkt u, bevat deze episode, die ik nog slechts ten deele afschreef, geen kostbaren wenk aan onze geloofsgenooten, niet het minst aan de beschaafden onder ons, die zoo zeldzaam het hooge ideaal zoeken in de voorstellingen van christelijke kunst, waarmede zij hunne wanden sieren, of die zij in plaatwerk verzamelen.

Dat hooge ideaal is het vooral, waarvoor de gelederde schrijver ijvert. Ging het in de christelijke kunst der laatste eeuwen schier geheel ten onder, voorzeker is juist thans het oogenblik gunstig voor zijn herleving. Het ledige in de voorstelling, disharmonie in de gedachten en hare uiting, slaafsche vereering van het bloot konventioneele, zij alle worden in de verschillende kunsten reeds sinds tientallen van jaren van verschillende zijden bestreden.

Het getal der bestrijders groeit met den dag. De vruchten van daadwerkelijke pogingen om tot verbeterde kunstuitingen te geraken zijn reeds alom verbreid. Zelfs dreigt de *mode* zich daarvan meester te maken, zeer ten nadeele eener goede en geleidelijke ontwikkeling van het prijzenswaardig streven.

Gaat men nu na, wie de pioniers moeten heeten, die in de nieuwe richting sturen, dan vindt men in verhouding daaronder slechts weinig beoefenaars der christelijke kunst. Hun getal moet derhalve aangroeien, ware het alleen om het hooge ideaal zelve, dat de christelijke kunst heeft te volgen, een ideaal, dat gericht is naar een heilig, eeuwig en onveranderlijk doel, naar God zelven, en daardoor een kracht in zich heeft, verre verheven boven de tallooze, dikwijls vage en immer veranderlijke droombeelden van de zoekende en dien ten gevolge vaak dolende menschelijke rede.

Wilt ge het verschil gevoelen?

Ik kies met voordacht twee produkten onzer hedendaagsche letteren, handelend over den engelachtigen meester uit Fiësole. In *De Gids* van September 1900 geeft ons Henri Borel fragmenten uit een reisdagboek. Hij heeft Florence bezocht en er de schilderingen van Fra Angelico, vooral diens engelen bewonderd. Nu weet hij eigenlijk eerst wat engelen zijn, maar »wie de ziel niet heeft van Fra Angelico, die altijd ver zweefde van de realiteit en zwijmelde in visioenen van een hiernamaals heilig, hij kan het niet zoo lijdelijk volgen, dien langen tocht in het bovenaardsche, dat zijn sfeer was".

Niettemin gaat toch een blijvende werking van Angelico's stukken uit, want: »Voortaan zal het altijd bij je zijn — dat onzegbaar weldadige, volmaakt zalige en onuitsprekelijk ge-

lukkige — en het zal voor je staan in de duisterste tijden van je leven om je te troosten, dat alles waar is, ook het droefste dat aan je gebeurde, maar dat voor deemoedigen en eenvoudigen van geest het lichte mysterie opengaat achter den schijn van realiteit, en dat voor hen te zien is de glorie van die paradijzen, waar eens Beato Angelico in staarde, wiens ziel aan alle aardsche dingen was ontstegen".

Toch mist dat volmaakt zalige, onuitsprekelijk gelukkige voor den schrijver de kracht, die alleen het positief gelooven en het vurig beminnen geven kunnen. Voor hem is de zoete droom gebonden aan de plaats, waar hij dien genoot: »Het leven in Italië wordt nu eigenlijk voor mij een stille omgang met madonna's en heiligen en engelen", toch niet zoo innig dat hij, van de geliefde beeltenissen gescheiden, hare tegenwoordigheid niet meer behoeft om door het voorgevoelde ideaal tot daden aangespoord te worden. »In Holland — klaagt hij — dáar is het niet goed, daar is het abnormaal en het staat er de menschen niet".

Hoe weinig heeft de zoekende het universeele van het christelijk ideaal begrepen, hoevele zijner roomsch-katholieke landgenooten miskend!

Een paar jaren vroeger, in 1896, bevatte het Maartnummer van *De Gids* een *Engelenzang* door G. F. Haspels [1]), die bij den aanblik van een twaalftal reproducties naar Angelico's engelen was ingegeven. Ook hier een reeks van persoonlijke indrukken, als bij Borel, maar van een geheel anderen aard. De mystische poëzie, uit Angelico's stukken stralende, — en dan nog maar uit zwakke afbeeldingen — verleidt den schrijver tot uitingen van zeer persoonlijken aard.

De engelenbeelden grijpen hem in de ziel. Hij zal die gewaarwordingen in nieuwe beelden concentreeren en wedergeven.

Zijn engelen schenkt hij namen! En dan ontspant zich de

1) In het tijdschrift *Onze Eeuw* (1901) leverde dezelfde schrijver lezenswaardige beschouwingen over *Angelico en de christelijke kunst* van M. Nieuwbarn, die van hooge waardeering voor dit werk getuigen en menige schoone gedachte bergen.

zielsindruk wederom in lyrische ontboezemingen. Beeld na beeld, den lezer achtereenvolgens voorgesteld, lossen zich geleidelijk op in de ijle sfeer, waaruit zij voor den schrijver waren neergedaald.

Ik wil hier niet treden in een beoordeeling der gekozen klanken en woorden, zelfs niet in eene beschouwing over het recht om aan de Geesten namen te geven en wien dit toekomt. Slechts wil ik vragen, of men na lezing, zelfs na herlezing van dezen engelenzang iets positiefs gewonnen heeft?

En of Borel meer heeft geschonken dan misschien een versterkte hoop op een door tijd en plaats beperkten troost in de poëzie, wanneer men dien vroeger of later zal behoeven?

Stel daar nu tegenover het zesde hoofdstuk uit *Angelico en de christelijke kunst.* Welk een verschil!

Eenige korte en krachtige volzinnen in den aanhef geven ons de leer der kerk over de engelen en de uitspraken der kerkvaders. Zij bouwen daarmede een vasten grondslag voor het verheffend schouwspel, dat, doorweven van licht en gloed, het hoofdstuk den lezer verder biedt. Hetzij de engelen ons worden voorgesteld als »de Zonen Gods" in hunne heilige bedieningen, hetzij zij ons worden getoond, zooals de christelijke kunst, maar vooral Angelico, ze onnavolgbaar heeft afgebeeld, steeds omzweeft hun het hooge, reine en onveranderlijke licht, waaraan zij hun oorsprong danken. Vandaar dat het etherische hunner verschijning, niet het minst waar het de voorstellingen geldt door Angelico gegeven, hen verre verheft boven die vluchtige visioenen, spelen van één oogenblik, die den troost vormen van een afgetobden geest of de voldoening van een overgevoelige ziel.

Zooals deze biograaf ons de engelen van Angelico leert kennen, prenten zij zich vast in onzen geest als de vertolking van werkelijke, reine hemelboden, die alle aanspraak hebben op de volle liefde en vereering van ons hart.

Een beeld, zoomin als een toondicht, kan door het woord alleen worden verklaard. Beschouwingen over eenig schilderwerk zullen moeielijk vruchtbaar kunnen gemaakt

worden zonder mededeeling tevens van het geschilderde, zoo mogelijk in origineel, ten minste in goede afbeelding. Ook dit heeft de jongste criticus van Fra Angelico begrepen en met doorgaans zeer gelukkig succes in zijn werk toegepast. Niet minder dan 64 afbeeldingen in photogravure naar schilderwerken van den meester (volgens opnamen van Alinari te Florence) zijn over negen en twintig platen verdeeld. Missen zij ook, uit den aard der zaak, de kleur van de origineelen en daarmede een belangrijk deel van haar zeggingskracht — een eisch, die trouwens onmogelijk zou zijn te vervullen geweest — zij geven toch de oorspronkelijke teekening weer in al hare zuiverheid en daarbij veel van het mystieke waas van 's meesters eigenhandige scheppingen. Zij zijn daardoor van groote waarde, zoowel voor de kennis van den schilder, als voor een dieper doordringen in sommige uitingen van christelijke kunst. Wie deze afbeeldingen bij herhaling beschouwt wordt er meer en meer door getrokken en eindigt met sommige, misschien zelfs vele, innig lief te hebben.

Dan prent zich b.v. een mediteerende St. Dominicus (pl. II 4) zóo vast in den geest, dat het hart de vreedzame overweging als een uitstekend goed begint te begeeren. De beide Dominikanen, die Christus binnennooden (pl. V), zweven dan voor de gedachten, zoo dikwijls op de gastvrijheid een beroep wordt gedaan. De op Thabor verheerlijkte Christus (pl. VIII) doet ook u verlangen bij Hem te verblijven, nu de majesteit der verschijning niet belet dat gij een »Venite ad me omnes" steeds duidelijker meent te verstaan. Dan kunt gij de kruisafneming te Florence (pl. XII) niet meer beschouwen, zonder dat het schoone bijschrift van den schilder ook u naar de lippen stijgt: »Zie hoe de rechtvaardige sterft!" De blijde boodschap (pl. XVIII en pl. XIX) wordt u een steeds grootere vreugde; de moeder met het kind (pl. XII 4) een hemelsche lust; de kroningen, vooral die van het Louvre (pl. XXVI), en de engelreien (pl. XXX en andere) versterken in ongekende en steeds stijgende mate het verlangen naar de hemelsche gewesten, met dat ik-weet-niet-wat »positieve", dat niets gemeen heeft met de droombeelden eener ziekelijke

verbeelding of de phantasieën van een licht ontvlambaren geest.

Deze is de ware en eigenaardige kracht van de christelijke kunst en haar bijzonder eigendom. In Angelico mag zij een vertolker hebben gevonden, die met andere harer dienaars in enkele opzichten niets gemeen heeft, in den regel werkt zij met geen andere middelen dan ook hij bezigde. Door de buitengewone aantrekkelijkheid van Angelico's penseel is hij, meer dan een ander, geschikt om als wegwijzer te dienen in dit voor velen nog schier onbekende gebied. Wie hem, aan de hand van zijn jongsten levensbeschrijver, met vreugde heeft leeren volgen langs de verborgen wegen der mystiek en symboliek, zal ook anderen leeren begrijpen, die langs dergelijke wegen in het gebied der christelijke kunst zijn voorgegaan of gevolgd.

De »Sante Conversazioni", waarvan Angelico, onder meer, een zoo onnavolgbaar voorbeeld schiep in de groote kruisiging van S. Marco (pl. XI), zullen hem dan geen stukken schijnen, die »a priori" veroordeeld moeten worden. Het is natuurlijk, dat deze onderwerpen, zoo goed als andere, in de christelijke kunst met ongelijk succes zijn behandeld. Ook bevinden zich in de musea vele dergelijke stukken van slechts geringe waarde, maar de geoefende beschouwer zal in elk geval geleerd hebben ze terug te denken in de plaatsen en omgevingen, waarvoor ze oorspronkelijk bestemd waren, en zijn oordeel zal er te juister om zijn. Niet ten onrechte noemt de eerw. schrijver de middeneeuwsche kerken de musea van haar tijd.

Zoo zal de lezing en bestudeering van *Fra Angelico en de christelijke kunst* allen beminnaars dier kunst, haren beoefenaars niet uitgesloten, ten goede kunnen komen.

Voor zoover de laatsten tot de »nieuweren" behooren, moet ook hun het werk een hoogst welkomen verschijning zijn. In vele opzichten toch is Fra Angelico hun een toonbeeld. Te midden van veel woelingen in kerk en staat, geplaatst aan den vooravond van reeds voorgevoelde groote omwentelingen, door een ontluikende, algemeene kunstbeweging aangemoedigd,

herinneren 's meesters tijdsomstandigheden in vele opzichten aan die van de kunstenaars onzer dagen.

Zich-zelf-zijn, die hoofdvoorwaarde voor sterke karakters en groote geesten, was ook zijne leuze, toch niet in dien zin, dat hij daaruit de vrijheid putte om datgene, wat in hem rein-persoonlijk was, als essence zijner kunstuitingen ter genieting te bieden. Als waar en vruchtbaar artist, maakte hij dat persoonlijke dienstbaar aan de vertolking van een universeel ideaal en kon hij derhalve de aan dat ideaal verbondene »traditie" niet ontberen. Zijn diepte was er te grooter, zijn invloed te machtiger door. En moge de kunstgeschiedenis van zijn eeuw, oppervlakkig beschouwd, ook het bewijs schijnen te leveren, dat die invloed niet in staat is geweest of zijn kon om het hooge ideaal der christelijke kunst tegen uiterlijken vormendienst te beschermen, voor hem, die dieper in dat tijdperk dringt, is het niet moeielijk te verklaren, welke de oorzaken zijn geweest, die tot deze machteloosheid hebben geleid; oorzaken, die de auteur van *Fra Angelico en de christelijke kunst* niet verzuimd heeft in zijn werk duidelijk kenbaar aan te stippen.

De werken van Fra Angelico blijven dan ook een punt van aanknooping voor onze moderne christelijke kunstenaars, waaraan zij zich niet zonder gevaar kunnen onthechten. Veel minder zullen zij behoeven te vreezen hunne oorspronkelijkheid te verliezen bij de bestudeering van een meester, die om zoovele redenen een voorbeeld van oorspronkelijkheid mag genoemd worden.

De gewijde schrijver heeft een uitmuntend werk gedaan door de uitnemende figuur van Angelico in een zoo helder licht aan zijne landgenooten voor te stellen. Zijn werk verdient niet alleen gelezen, maar ook bestudeerd te worden. De gelukkige bezitters zullen zich, om de te verwachten vruchten, niet hebben te beklagen, wanneer zij het ten minste elk jaar eenmaal herlezen en bovendien dikwijls doorbladeren.

Als een voortdurende uitnoodiging daartoe spreekt de rijke uitgave, op mooi, geschept papier met daaraan evenredige letter, met hare goede platen en keurige vignetten. Zij is

tevens een blijvende hulde aan den uitgever J. W. van Leeuwen, die zich vele kosten en niet weinig inspanning moet getroost hebben om dit resultaat te bereiken.

Moge het verdienstelijke boek nog eenmaal een uitgave beleven, die het onder meer algemeen bereik zal brengen, waarvoor de tegenwoordige prijs (*f* 30.—) een beletsel is. Wellicht zal dan tevens een band kunnen gekozen en bekostigd worden, die met het heerlijke werk in ongestoorde harmonie een eenheid vormt. Waarlijk, het boek verdient het in hooge mate!

Nijmegen, Driekoningendag 1902. J. J. WEVE.

EEN WOORD OVER KUNST-THEORIEËN.

I.

Enkele maanden geleden heeft de Eerw. Heer P. M. Bots een lofwaardige poging gedaan, om »onze" jongeren met de ouderen te verzoenen. Zeker ware het te wenschen, dat de klove, die hen van elkander scheidt, gedempt werd. Het wil mij echter voorkomen, dat dit nog niet zoo spoedig zal geschieden. De klove toch is te diep, de afscheiding te groot. Wanneer de jongeren werkelijk geen nieuwe »waarheid" willen prediken, wanneer zij naar niets uitzien dan naar spontane en onvervalschte kunst en ook practisch toonen, toe te geven, »dat de mensch, woordkunstenaar onder God, om werkelijk kunstwerk te scheppen, juist de geheele psyche heeft te werk te stellen in haar drievoudig kunstvermogen van verstand, van gevoel en van voorstellingsgave, alles harmonisch samenwerkend en als zoodanig te herkennen in het ééne kunstwerk", ja, dan zal de verbroedering spoedig volgen. Doch na het verschijnen der twee laatste artikelen van kapelaan Binnewiertz' *Moderne Poëtiek* — naast andere teekenen des tijds — vergaat mij schier de hoop.

In 't eerst scheen de Eerw. Heer Binnewiertz te aarzelen in 't bestijgen van den modernen Helicon; nu eens deed hij een stap vooruit, dan weer achteruit, eindelijk echter was alle aarzeling verdwenen. Hij steeg met telkens versnelden pas en sloeg daarna zijne tent op in de hoogte tusschen de wolken. Ofschoon hij zich daar nu »zoo veilig en gerust" gevoelt, zal hij er, denk ik, niet licht iemand uit het achtbaar gezelschap van Raphaëls Parnassus ontmoeten. Ik wil maar

zeggen, dat kap. Binnewiertz, nadat volgens Prof. Te Winkel de afstand tusschen jongeren en ouderen reeds aanmerkelijk was verminderd, principepen is gaan verkondigen, die een oudgediende met den besten wil niet kan aanvaarden. Ik wil hier den schrijver der *Moderne Poëtiek* — dien ik hoogacht — niets onaangenaams zeggen, veel minder zijn katholiciteit in verdenking brengen. Het is mij enkel om de waarheid te doen, en ik hoop, dat ook hier ten slotte uit den schok der opiniën de waarheid zal te voorschijn springen. Al staat ook het philosopheeren over de kunst in niet zeer goeden reuk, toch, dunkt mij, is zulks hier noodig. Waar de gevoelens zoo diametraal tegenover elkander staan, waar b. v. de ouderen met Prof. Te Winkel beweren, dat Dr. Schaepman in alles dichter is, terwijl integendeel Willem Kloos, voor wiens gezag Binnewiertz, wat verzen betreft, zijn hoofd buigt [1]), ons durft verzekeren, dat Dr. Schaepman geen dichter is: daar komt men er met eenige zoete woordekens niet.

Ik waag het dan hier een woord in 't midden te brengen over kunsttheorieën, of misschien langs dezen weg iets goeds voor de mij dierbare letteren te bereiken is. Zou dit niet het geval zijn, ik zal mij troosten met het oude versje:

»En rekent d'uitslag niet, maar telt het doel alleen".

* * *

Vondel begint zijne *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste* aldus:

»Die van zijnen Geest naer den Parnas gedreven, in den schoot der Zanggodinnen nedergezet, en Apollo toegeheilight wort, dient zijne genegenheit en yver door hulp van de Kunst, en leeringe te laten breidelen; anders zal zulck een vernuft, hoe geluckigh het oock zy, gelijck een ongetoomt

---

[1]) Zie *De Katholiek*, Jan. 1902, bl. 24. Het is waar, dat de E. H. Binnewiertz het in dezen met Kloos oneens is. Zoo hij zich echter consequent blijft, zoo het waar is, dat men aandoeningen alleen teruggeeft in geluid, in klank, en volgens hem Dr. Schaepman hierin slechts *somtijds* slaagt, dan verschilt hij in meening zooveel niet van Kloos. Zie *De Katholiek*, Dec. 1901, bl. 420, 421.

paert, in het wilt rennen; terwijl een ander Dichter, door kunst en onderwijs getoomt, den hengst slacht, die onder eenen goeden roskammer en berijder, met roede en sporen getemt en afgerecht zijnde, overal by kenners prijs behaelt. Natuur baert den Dichter, de Kunst voedt hem op, dies geraeckt niemant tot volmaecktheit, dan die de natuur te baet heeft, waer uit de kunst haren zwier en leven schept." — En verder: »Een leergierige lette wel op de lessen en regels der kunste, gevonden uit het voorbeeld der treflijckste Dichteren .... De hemelsche Poëzy moet in top staan, en op den toetssteen van een beslepen oordeel proef houden, naer de wetten by de Geleerden daer toe voorgeschreven, waer toe wy gewezen worden."

Men ziet hier, dat Vondel de kunstleer hoog houdt. Inderdaad, wat men ook beweerd hebbe, eene grondige kunsttheorie, al kan zij het talent of genie niet vervangen, is zeer nuttig tot geestesontwikkeling, tot het vormen van den smaak en het genieten der heerlijkste scheppingen van den menschelijken geest. Ook den kunstenaar zelven komt zij bij het scheppen te hulp en behoedt hem voor dwalingen en eenzijdigheid. Daarenboven is de kracht van het genie slechts volledig en vruchtbaar door de orde, niet door »in 't wild te rennen, gelijk een ongetoomd paard". Menigen »Stürmer" en »Dränger", ook van onzen tijd, ware eene treurige ondervinding bespaard gebleven, hadde hij de onomstootelijke waarheden en de lessen der eeuwen niet in den wind geslagen.

In de kunstleer nu spreekt op de eerste plaats het verstand, vrij van dweperij en eenzijdigheid. Het gevoel, verstoken van de leiding des verstands, is hier een onvertrouwbare gids. Daarom kunnen wij niet instemmen met hen, die alleen den kunstenaar een oordeel toestaan over de kunst. Zeker zijn door kunstenaars goede critieken en theorieën geschreven, maar ook niet weinig waardelooze. De ondervinding leert, dat dezen zich niet zelden te veel door het gevoel en te weinig door het verstand laten geleiden. Ongetwijfeld moet ook de criticus gevoel hebben; maar datgene, wat den kunstenaar tot kunstenaar maakt, komt bij hem op de tweede

plaats [1]). Als gevoel en kennis samenstemmen, dan eerst kan men komen tot een vast oordeel.

De verachting, die heden der aesthetica ten deel valt, spruit voor een goed deel voort uit de slechte behandeling. Hier wil men ongemotiveerde regelen opdringen, daar gaat men met hooghartigen trots de zekere uitkomsten, door oude denkers verkregen, voorbij en baseert zich op eene valsche philosophie. Vandaar even groote onzekerheid als die der nieuwe wijsbegeerte zelve; vandaar alleen empirie, met den tijd wisselende meeningen, mode in plaats van principen, zoodat ten slotte de kunst, »vrijgemaakt" van godsdienst, zedenleer en waarheid elken vasten grondslag mist en trots hare vergoding een goochelspel wordt voor gevoel en verbeelding.

Geen succes is van de theorie te wachten, tenzij ze de waarheid en wel de volle christelijke waarheid ten grondslag legt. De te behandelen zaken zijn alles behalve gemakkelijk. Men behoort dus gebruik te maken van het geboden licht; anders blijft het een rondtasten in de duisternis, gelijk de philosophie doet, die de leiding der Openbaring versmaadt. God moet men erkennen als de absolute Schoonheid, naar wier beeld alle aardsche en menschelijke schoonheid dient beoordeeld te worden. De ware kunstleeraar heeft het ideaal der kunst voor den geest, philosopheert ja, maar niet meer dan noodig is voor het practisch nut en werkt met voorzichtigheid, welwillendheid en bescheidenheid naar vaste wetten, deels onmiddellijk uit het verstand geput, deels gewonnen door onderzoek van erkende meesterstukken uit alle tijden.

Hier hoort men dikwerf de opwerping: Hoe kan er sprake

---

[1]) In zijn laatste opstel: *Over Bilderdijk* noemt de E. H. Binnewiertz wijsbegeerte en letterkunde edele zusters en schijnt tegenover P. van Hoogstraten bij den criticus de eereplaats toe te kennen aan het zuiver letterkundig voelvermogen. Ik had liever gezien, dat hij de wijsbegeerte als leidster der letterkunde had gehuldigd. Het gevoel is persoonlijk en kan slechts leiden tot een algemeen geldend oordeel, nadat het door evidente redenen, uit het licht des verstands getrokken, is bevestigd. Hoe licht dit voelvermogen zonder gezonde wijsbegeerte op den dwaalweg geraakt, heeft P. van Hoogstraten herhaaldelijk aangetoond in Busken Huet. Vondel verwijst ons naar een *beslepen oordeel* volgens de wetten, door de *geleerden* voorgeschreven. Zie boven.

zijn van vaste, onveranderlijke wetten? Wij moeten met onzen tijd meegaan. Wij denken, voelen, spreken heel anders dan de oude Grieken en Romeinen; wat hebben wij dus met die oude pruiken te maken?

Deze redeneering heeft geleid tot vele valsche conclusiën. Wij moeten hier onderscheid maken. Waarheid bevat het oude spreekwoord: De tijden veranderen en wij met hen. En toch kan men evenzeer naar waarheid zeggen: De menschen veranderen niet. Dezelfde deugden en ondeugden, dezelfde hartstochten en begeerten, dezelfde karakters, die zich voor eeuwen vertoonden, vertoonen zich nog heden. Het individueele in den mensch verandert en verschilt, het algemeen menschelijke niet. Beide deze dingen moeten tot hun recht komen in de letterkunde.

Het individueele. In sommige opzichten heeft de geletterde een ander inzicht in dezelfde zaak, dan de ongeletterde en onbeschaafde; een oosterling verschilt in opvattingswijze van een westerling, een modern Nederlander van een ouden Romein of Griek. Daarenboven heeft elk individu zijne eigenaardige manier van voorstelling afhangende van talent, karakter en zeden. Alle deze omstandigheden van tijden, plaatsen en personen oefenen niet alleen invloed uit op de keuze van een letterkundig onderwerp; maar de ziel van den kunstenaar moet deze eigenaardigheden ook op dit onderwerp afdrukken en doet dit in meerdere of mindere mate reeds onwillekeurig. De schrijver, de dichter leeft dus met zijn tijd. Ja, »de waarlijk groote dichter staat boven zijn tijd en drukt op den geest des tijds zijn persoonlijk zegel. Wel is ook hij een kind van zijnen tijd, maar niet als alle anderen. Hij voelt en weet, wat anderen slechts onklaar vermoeden en verkondigt de Toekomst uit de verwarring van het Heden, het eeuwig blijvende uit de vlucht der verschijnselen" [1]). Onze moderne groote dichters, die altijd den mond vol hebben van het moderne, zijn in sommige opzichten niet genoeg mannen van onzen tijd. Zij bekommeren zich niet om de wereldgebeurtenissen, maar sluiten

---

1) *Stimmen aus Maria-Laach*, Juli 1901, S. 70.

zich op in de cel van hun Ikheid en houden zich daar bezig met zelfontrafeling en zielespinsel; zij voelen niets van de democratie onzer tijden, maar vormen eene afzonderlijke aristocratische kaste verre van het volk verwijderd; zij versmaden ook niet zelden de moderne, algemeen gangbare taal en vormen een eigen taaltje, voor den gewonen modernen mensch onverstaanbaar, of gaan een drietal eeuwen terug, om saaie woordkoppelingen af te luisteren van een Spieghel.

Dieper echter dan de individueele zijn de trekken, die de menschelijke ziel, beschouwd in haar onveranderlijk wezen, de voorwerpen inprent. Wanneer de onsterfelijke zangen van een Homerus, een Virgilius nog heden mijne ziel in vervoering brengen; wanneer het eene vreugde voor mij is in het gevoel te deelen van de genieën der oudheid, dan is dit hieruit te verklaren, dat de onsterfelijke, onveranderlijke menschenziel immer op de zaken hetzelfde merkteeken drukt, immer dezelfde harmonie er aan ontlokt. Dit wordt weder te veel uit het oog verloren door Kloos en de zijnen, die opgaan in het individueele, in het Ik [1]).

De wetten nu, door de kunstleer vastgesteld, berusten en kunnen alleen berusten op de menschelijke natuur zelve. Als deze zijn zij dus onveranderlijk. Inderdaad: »de ware kunst is eeuwig. Niet het wisselende in hare uitdrukking, maar het blijvende van haren algemeen menschelijken inhoud waarborgt hare werkzaamheid eeuwen en eeuwen lang. Wat werkelijk in zich waar en goed is, is immer evenzeer waar en goed. Zoo ook

---

1) Deze poëzie van het Ik, die de modernen weer hebben opgedolven, overvulde, zegt Brunetière, tusschen 1830 en 1840 in Europa de letterkundige markt »met »belijdenissen", die men niet vroeg, en »confidenties", waarvan er wel twee of drie ons heden nog belang inboezemen, nl. die ons nagelaten zijn door Leopardi, Alfred de Musset en Heinrich Heine". — En elders: »Men schrijft niet om zich te doen lezen, maar om de behoefte, die men gevoelt, luid te denken of te spreken, zich uit te storten, al schrijvende zich zelf bewust te worden en aan anderen te doen weten, op hoeveel wijzen wij van hen verschillen.... Helaas! er zijn waarlijk te weinig oorspronkelijke sensaties, wat men er ook van gezegd hebbe; en bij de menigte poëtische producten der eeuw verrast, vernedert het ons — juist andersom dan men ons beloofde — te zien op hoeveel wijzen de eene mensch op den ander gelijkt". *Revue des Deux Mondes*, 1 Dec. 1899, p. 659, 645, 646.

is altijd schoon, wat eenmaal absoluut schoon was. Al te veel acht slaan op toevallige tijdverhoudingen is de absolute waarde verminderen. De mode wisselt, het wezen der kunst niet" [1]).

Dus heeft eene moderne poëtica eigenlijk geen recht van bestaan? — Al naar men 't neemt. De modernen kunnen nieuwe banen inslaan, nieuwe detailschoonheden ontdekken, nieuwe wijzen vinden van behandeling der stoffen, taal, klank, rhythme tot hooger volmaking brengen. Gewis, ook hiermede behoort de æstheticus rekening te houden; dit alles moet hij beoordeelen naar de oude beproefde regelen zijner kunst. Maar eene moderne poëtiek, die nieuwe, tot dusverre onbekende wetten wil opdringen, zoodanige nl. dat men geen dichter zou zijn, als men ze verwaarloosde: neen zulk eene moderne poëtiek heeft geen recht van bestaan. Ook de E. H. Binnewiertz weet dit. Of hij zich echter altijd naar die wetenschap gedragen heeft, is eene andere vraag. Hierop komen wij later terug.

Maar, zeggen sommigen, wanneer men in alles wetten van Meden en Perzen moet zien, wordt de kunstenaar te veel belemmerd in zijne spontane bezieling. Ook moet men meer richtingen naast elkander kunnen verdragen.

Dit alles raakt ons niet, wanneer wij het onzekere maar niet willen opdringen als zeker, het wenschelijke als noodzakelijk. Wij bekennen het: hierin is nog al eens misdreven tot schade voor de kunst. Vondel heeft goedgedaan door de theorie tot leidsvrouw te nemen. Maar sommige zijner treurspelen zouden waarschijnlijk nog hoogere waarde gehad hebben, ware hij niet zoo angstvallig getrouw gebleven aan den zoogenaamden — niet genoeg gegronden — regel der drie eenheden. Doch, is er door aesthetici gezondigd, dit geeft nog geen recht om de zekere uitkomsten hunner wetenschap te verwerpen, om b.v. zich zoo maar met een schouderophalen af te maken van Aristoteles en zijne poëtica.

Het scepticisme is in kunstzaken evenmin gerechtvaardigd als in de philosophie. En wat Aristoteles betreft: deze is vooreerst niet de vader van alle regelen, die op zijn naam

---

[1]) *Stimmen aus Maria-Laach*, l.c.

doorgaan, en daarbij heeft zijn genie ook op kunstgebied blijken gegeven van groote scherpzinnigheid. Ook behoeven wij geen regels aan te nemen enkel op gezag van Aristoteles of Horatius. Boven hen stellen wij de erkende meesterstukken en meesters van alle tijden en boven deze de onveranderlijke natuur, waarvan zij de trouwe tolken waren. Zoo ook de kunstleeraars en kunstrechters meetellen, dan is het slechts omdat hunne scherpzinnigheid er in geslaagd is, aan de meesters het geheim hunner meesterstukken, aan de natuur het mysterie harer eischen te ontlokken. — Mannen van veel kennis en smaak hebben bewezen, dat naar de hier gegeven beginselen eene kunsttheorie kan samengesteld worden, die zekerheid genoeg verschaft om den kunstenaar een veilige gidse te zijn en tevens ruimte genoeg overlaat voor de vrije beweging van den artist en voor ontwikkeling van verschillende kunstrichtingen. Deze, dus ook de moderne, kunnen naast elkaar geduld worden, zoolang zij niet klaarblijkelijk met de natuurlijke en geopenbaarde waarheid in botsing komen.

Uit het bovenstaande zal wel voldoende duidelijk geworden zijn, dat wij van de mannen van '80 zulk eene alleszins vertrouwbare kunsttheorie niet mogen verwachten. Dit wil echter geenszins zeggen, dat er in hen of hunne leer niets goeds te waardeeren valt. Kloos, Van Eeden, Verwey, Van Deyssel hebben in meer dan een opzicht getoond mannen te zijn van groot talent. Bij Hélène Swarth — die min of meer in hun geest werkt — ook bij Kloos, Verwey, Van Eeden zijn dichtstukjes te vinden van zeldzame schoonheid; — maar juist deze voldoen geheel aan de eischen der oude theorie. Hoeveel ongenietelijks echter staat hier tegenover!

Wil men nu nog eene nadere uiteenzetting der gronden, waarom wij over 't algemeen de letterkundige theorieën der Nieuwe-Gidsers niet met vertrouwen kunnen aanvaarden, dan gelde vooreerst reeds de oorsprong en 't begin der nieuwe beweging. Binnewiertz verklaart het ontstaan dier beweging uit den lagen stand der poëzie omstreeks '80. Den Hertog wijst op onderwijzers en leeraars, die de voortbrengsels en

uitspraken van kunstenaars en critici uit het verleden met een dwingend gezag bekleedden en zoo den eerbied voor dat verleden bij vele jongelieden verloren deden gaan. Mij dunkt, dat heel deze beweging op de eerste plaats is eene uiting van den tijdgeest, den geest nl. van onafhankelijkheid en verwerping van alle gezag. 't Zelfde verschijnsel heeft zich ook in andere landen voorgedaan. Gelijk hier stonden ook elders aan het hoofd verklaarde vijanden van den godsdienst. Zoo in Italië de zangers van Satan en Garibaldi: Giosuè Carducci en Gabriele d'Annunzio. De Nederlandsche beweging staat vooral onder den invloed der Fransche decadenten en naturalisten [1]). Zij toonden zich dan ook echte revolutiemannen. Al het oude sloegen zij stuk, bewierookten eerst elkander, om later elkaar van den zetel af te vechten en te verketteren. Die omverwerpende geest sprak ook uit de verachting van taal- en kunstwetten, zoodat nog in 1893 de Heer Den Hertog te Arnhem voor de leden van het letterkundig congres moest erkennen, dat er op het gebied der letteren absolute anarchie heerscht [2]). Deze wanorde nu, verwerping

1) In de poëzie zochten zij meer hunne modellen bij de Engelschen van vóór 1840: Shelley, Wordsworth, Keats, die zich bij voorkeur met zich zelven bezighielden.

2) Ook in Frankrijk is dat zoo. »L'anarchie la plus complète a envahi la république des lettres", zeide Sully Prudhommé in 1899 en Adolphe Boschot voegde hem in 1897 toe: »C'est en art que l'homme doit être absolument libre. Ah! cher maître, si vous étiez un peu anarchiste, vous seriez un sage accompli. Mais vous voulez exercer votre raison et légiférer. En art, nulle règle que l'instinct et le goût". — Sully Prudhomme, *Testament Poétique*, 1901, p. 184, 116. Ter intooming dezer anarchie ontwikkelde Den Hertog het denkbeeld, »dat de poëtiek niet langer eene dogmatische wetenschap moet blijven, met hetzij klassieke voorschriften, hetzij metaphysische bespiegelingen tot basis; maar dat zij... zich bewegen moet op den bodem der ervaring en haar vastigheid moet zoeken in de psychologie, d. w. z. in de zielkundige analyse van de dichterlijke productie aan de eene zijde en van het poëtisch welbehagen aan den anderen kant". Dan zal blijken, »dat èn die productie èn dat welbehagen historische verschijnselen zijn, waarin, evenzeer als op zoo menig ander gebied, evoluties zijn waar te nemen. Daaruit volgt dan, dat de poëtiek geen vaststaande regelen kan geven, maar dat zij telkens geroepen wordt hare relatieve uitkomsten te herzien, al staan vele dier regels wel zoo vast, dat zij het een heelen tijd kunnen uithouden". *Noord en Zuid*, 1893, bl. 569. — Practisch komt dit alles op niet veel anders neer dan op eene verlaging der poëtica tot slavin der mode.

zonder onderzoek ook van de vaste uitkomsten, door vroegere denkers en vorschers verkregen, de verheffing der beginselloosheid zelve [1]) pleit niet voor een ernstig streven naar objectieve waarheid.

Voeg daarbij hunne goddelooze philosophie: pantheïsme naast scepticisme en materialistisch sensualisme, natuurlijk ook doordringend in hun kunsttheorieën. Sensualisme, dat de zinnelijke vermogens van den mensch in de plaats stelt der bovenzinnelijke [2]). Pantheïsme, dat het schoone aanziet voor eene belichaming en de kunst voor eene zelfvolmaking van het goddelijke, de kunst losmaakt van godsdienst en zedelijkheid en dus ook van de waarheid, door zijn determinisme allen vrijen kunstarbeid vernietigt en met zijne Ikvergoding tot de uiterste eenzijdigheid drijft: de absolute heerschappij van het subjectieve en individueele.

Zeker kan ook de ongehoorde brutaliteit en trots, ja grootheidswaanzin, waarmee zij zich zelven en de hunnen verheerlijkten en anderen afbraken, geen groot vertrouwen wekken in de zuiver objectieve waarde hunner kunstbeschouwingen en critieken.

Van critieken gesproken: de Julia-geschiedenis, die — wat trouwens iedereen wist — den geringen ernst en diepgang aantoonde van sommige critici, aan periodieke geschriften verbonden, heeft de Nieuwe-Gidsers aanleiding gegeven om zich zelven voor te stellen als *de* ernstige en bevoegde kunstrechters: iets wat toch geenszins volgt. Bij den beroemden prediker den H. Bernardinus van Siëna kwamen woekeraars klagen over de verwoestingen van den woeker, om zelf alleen te kunnen woekeren zonder concurrentie. Iets dergelijks komt

---

1) »Ik moet Dekkers' beginselloosheid voor een zijner mooiste eigenschappen houden". Aldus Van Eeden, die daarenboven het gevoel als de eerste en voornaamste kenbron van bovenzinnelijke feiten beschouwt. Zie Poelhekke, *Modernen*, bl. 142, 146.

2) Pol de Mont zegt: Het is voldoende dat iets, om schoon te zijn, »indruk maakt op onze zinnen, zonder meer". — Het schoone der natuur is iets, »waarvan het bestaan volstrekt onafhankelijk blijft van alle betamelijkheidsbegrippen". — En hij zegt Schelley na: »Het groote werktuig tot de goede zede is de verbeelding". *Inleiding tot de Poëzie*, bl. 19, 8.

mij voor den geest bij het lezen der critieken van meer dan één Nieuwe-Gidser. De heer Taco de Beer noemt partijdigheid, kwaadwilligheid, willens en wetens toegepaste verblindheid de eigenschappen der critiek van Kloos, — verzekert, dat Kloos bij zijn optreden openlijk heeft verklaard, dat hij de ouderen wou onttronen, en alle jongeren ten hemel zou verheffen, onverschillig welke middelmatigheden, als ze zich maar van alle kanten aan hem kwamen opdringen, om zich onder zijne bescherming te stellen, — eindelijk, dat hij in zijne *Veertien Jaar Literatuurgeschiedenis* »over tienmaal meer boeken eene besliste opinie uitspreekt dan hij ooit gelezen heeft" [1]). Ik kan niet alles bewijzen wat hier beweerd wordt, maar meen toch, dat Kloos in zijne critieken over die boeken wel had mogen doen blijken ze te hebben gelezen — wat hij voor 't meerendeel niet deed; — dat hij zijne opinies wel wat beter had mogen bewijzen — een gemeenschappelijk euvel onder de Nieuwe-Gidsers; — en geenszins vrij is van vooroordeel en partijdigheid. Immers wanneer het godsdienstige dichters geldt, kan men bijna zeker zijn, dat zij rhetorisch worden gescholden. Met Dr. Schaepmans uitdrukking: *stervenszucht(en) galm(en)* [2]) wordt gespot; maar als Winkler Prins *zuchten* laat *klateren*, dan wordt dat genoteerd als allerfraaist [3]). Herman Gorter vindt hij in 1890 »onzen grootsten Nederlandschen poëet", — »voor wien ieder onzer beschaafde landgenooten, van den hoogste tot den laagste, den hoed zou moeten afnemen, als maar even zijn onsterfelijke naam wordt genoemd" [4]). Maar nadat dezelfde Gorter in 1897 de Nieuwe-Gidsrichting, die hij zelf ook was gevolgd, geminacht had »als burgerlijke navolging der Engelsche poëzie van 't begin dezer eeuw" en verklaard, dat »zij alleen was opgegaan in zelfverheerlijking en zelfverblinding, alles op het spel had gezet ter wille van impressie, ontroering of hartstocht en in

---

1) *Noord en Zuid*, 1900, bl. 413, 414.

2) In *Aya Sophia* staat eigenlijk: »Christe eleison galmt het langs uw wanden, Aya Sophia, als een stervenszucht".

3) *Veertien Jaar Literatuurgeschiedenis*, I, bl. 206; II, bl. 5.

4) T. a. p. II, bl. 153, 154.

vereenzaming verder was gegaan, dan bij ons ooit eenige poëzie", terwijl »haar dood nog werd verhaast door het democratisch Fransch naturalisme, dat in Van Deyssel had gebloeid", — toen heette het (1898), dat Herman Gorter »met evenveel talent, maar even weinig zelfkritiek als de heer Boutens, ook veel heeft gegeven in zoo ongevormden onvolgroeiden toestand, dat het niet langer dan 50 jaar leeft" — en op een anderen tijd weer: »Herman Gorter is een au fond zwak en idioot brutaal wezentje, een ellendige knoeier met Hollandsche taal" [1]).

Men zie ook eens, hoe weinig de heeren overeenstemmen aangaande dezelfde zaak, hoe de E. H. Binnewiertz er schier niet achter kan komen wat eigenlijk modern is, omdat de een daar zus over praat, de ander zóó: hoe *Ellen* van Van Eeden door Verwey »een systeem van Christelijk-mystieke rhetoriek" genoemd wordt en »de idee conventioneel", terwijl Van Deyssel het gedicht bovenmate prijst; hoe de heele of halve vrienden elkaar onbevoegd verklaren of in 't haar zitten: Borel Van Nouhuys, Van Nouhuys Verwey, Van Deyssel Borel, Kloos Van Eeden, totdat eindelijk Borel verklaart: »Van Eeden is de eenige van al de revolutiemannen van den Nieuwen Gids (1885), die rein en eerlijk is gebleven, die nooit een leelijk ding heeft gedaan tegen de literatuur of tegen zijne vrienden, zelfs niet toen hij in October 1893 overladen werd met immondices en vuil uit het tijdschrift, dat hij had helpen groot maken". — Let wel: Van Eeden de eenige. En Van Eedens beginselen hebben wij reeds boven bewonderd. — Vertrouw nu maar op den ernst en de degelijkheid van zulke critici!

En nu hunne kunsttheorieën zelve. Het positieve hiervan schijnt een wijle vooral hierop neergekomen te zijn: anders doen dan anderen. Althans Prof. Te Winkel — die door den E. H. Binnewiertz een zeer bevoegd man genoemd wordt — is van oordeel, dat »het ook voor hen eerst langzamerhand duidelijk werd, wat voor de oudere afgekeurde kunstdenk-

---

[1]) Zie *Noord en Zuid*, 1900, bl. 408.

beelden in de plaats moest komen ... Eerst heette het, dat kunst een stuk leven reëel moest weergeven, maar rijker en intenser door het gevoel van den kunstenaar. Later noemden zij kunst de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie. Nog later legden zij er den nadruk op, dat litteraire kunst de in woordgeluid weergegeven emotie moest zijn" [1]). — Geen vaste beginselen dus. Dit alles moge voldoende zijn ter verklaring, waarom ik op het gebied der letterkunde de Nieuwe-Gidsers niet als gidsen kan aanvaarden; waarom ik, alvorens mij volgens Binnewiertz' raad met eenvoudige leerzaamheid neer te zetten aan de voeten van Verwey, naar andere, meer vertrouwbare leermeesters wil omzien. Zulke bestaan er gelukkig onder de katholieke aesthetici.

De E. H. Binnewiertz heeft Pol de Mont te recht er een verwijt van gemaakt, dat de Roomsche aesthetici voor hem zelfs niet schijnen te bestaan [2]). Maar wat mij uitermate verwondert is, dat ze ook in den arbeid van den E. H. Binnewiertz zelven geen teekenen van bestaan geven. Waar het eene zoo moeilijke stof geldt, die in zoo nauwe betrekking staat met de philosophie der schoone kunst; waar het een onderzoek geldt niet alleen naar de leer der modernen, maar ook naar de waarheid dier leer, daar zie ik slechts twee aesthetici geraadpleegd en wel ongeloovige: den oppervlakkigen Pol de Mont en den ouden Van Vloten, terwijl er toch in den laatsten tijd — al is het niet in Nederland, wat om de algemeenheid der grondbeginselen niets ter zake doet — zoo degelijke kunstsystemen door katholieke geleerden zijn opgesteld.

Twee mannen mogen hier wel op den voorgrond geplaatst worden wegens geleerdheid en zuiveren smaak, n.l. de Fransche Jezuïet G. Longhaye [3]) en de Duitsche G. Gietmann [4]).

---

[1]) *Eene halve eeuw*, II, bl. 310.

[2]) Zoo ook kent Pol de Mont, die overal uitvoerige litteratuur geeft ook van het buitenland, wel een dithyrambe van Nierstrasz maar geen van Broere. Evenmin is hij bekend met Broere's *Constantijn* noch met Weber's *Dreizehnlinden*.

[3]) *Théorie des belles lettres*, 3me ed. 1900.

[4]) *Allgemeine Aesthetik*, 1899; *Poetik und Mimik*, 1900; *Grundrisz der Stilistik, Poetik und Aesthetik*, 1897. Ik erken gaarne, ook op menigvuldige plaatsen dezer studie mijn voordeel gedaan te hebben met den arbeid dezer twee geleerden

De lezer veroorloove mij aan de hand des eersten eene korte uiteenzetting te geven der — door hem overvloedig toegelichte — grondbeginselen der letterkunst. Des te beter, hoop ik, zal het later blijken, wat bij Verwey en de zijnen misschien te leeren en waardeeren valt, wat integendeel te verwerpen.

* * *

Vooraf zij gezegd, dat wij onder woord- of letterkunst of fraaie letteren niet uitsluitend de poëzie verstaan, die de uitdrukking van het schoone tot onmiddellijk doel heeft, maar ook het litteraire proza, n.l. de welsprekendheid en het zoogenaamde *genus didacticum;* want ofschoon de eerste onmiddellijk streeft naar overreding en het laatste naar leering, openbaren zij toch het schoone, roepen in meerdere of mindere mate de kunst en het schoone te hulp.

Onze theorie der woordkunst gaat uit van de bestemming des woords, van de natuur der zaken en vooral van de natuur der menschen.

Goed spreken nu is spreken overeenkomstig de natuur en het doel van het woord. Gelijk de mensch zelf is het woord één en tegelijk tweevoudig: lichamelijk door den klank, geestelijk door de gedachte, die het uitdrukt.

Hem, die het woord verneemt, brengt het altijd twee dingen: een *voorwerp*, want het is bestemd om iets te zeggen, en eene *ziel*, want het openbaart het binnenste, de ziel van den spreker. Goed spreken is dus geheel het voorwerp zeggen met geheel de ziel. Zoo bereikt het woord zijn doel: in te werken op een andere ziel, n.l. die van den hoorder.

Deze inwerking moet *krachtig* zijn om geheel haar doel te bereiken, en *geregeld* naar de wettige eischen der ziel en het karakter der voorwerpen, die worden voorgesteld.

Wil de inwerking van mijn woord *krachtig* zijn, dan moet het den geheelen hoorder alle zijne hoogere en lagere zielsvermogens, die toegankelijk zijn voor het woord, aangrijpen: werken op zijn verstand, zijne verbeelding, zijn wil en zijn

gevoel [1]). Elk dezer vermogens eischt haar voedsel: het verstand verlangt de waarheid, de wil het goede, de verbeelding vorm en kleuren, het gevoel aandoeningen. Hoe zal ik hun dit voedsel verstrekken? — Door mijne eigen overeenkomstige vermogens in beweging te brengen. Het verstand van mijn hoorder of lezer ontvangt slechts van het mijne licht en helderheid; zijne verbeelding ontvangt hare kleuren van de mijne; zijn wil en zijn gevoel komen slechts in beweging door de vastheid van mijn wil, de warmte van mijn gevoel.

De inwerking van het woord moet ook *geregeld* zijn. Er bestaan in de letterkunde eigenlijk slechts twee scholen: de eene wil kracht hoe dan ook, de andere geregelde kracht. Deze laatste volgen wij. Immers niet alleen leggen orde en regelmaat de kracht van den geest niet aan banden, maar zij maken die juist volledig en vruchtbaar. De vermogens werken dus harmonisch samen tot vorming van het letterkundig woord. Maar niet alle hebben hierin een even groot aandeel. Dit aandeel wordt geregeld naar *de natuur van den mensch* en de *natuur der voorwerpen.*

's Menschen vermogens moeten werken volgens hunne onveranderlijke hiërarchie en de veranderlijke eischen der te behandelen voorwerpen. Behalve dit behoeft niets uwe stoutheid perken te stellen. Wees romanticus en strooi bloemen, toover met kleuren; wees een kind der warmere Oosterstranden en ontsteek vlammen, slinger bliksemstralen. Vrijheid is er en mag er zijn, doch bandeloosheid heeft geen recht van bestaan.

---

[1]) Onder *verbeelding* verstaat men veelal geheel den innerlijken zin, inzonderheid echter de voorstellingsgave. Waar wij den wil onderscheiden van het gevoel bedoelen we natuurlijk door gevoel het lager of zinnelijk begeervermogen. Het hooger begeervermogen wordt in 't bijzonder *wil* genoemd in zoover het zichzelf tot zijne eigen werking bepaalt. *In concreto* staan echter het hooger en het lager begeervermogen in innige verhouding en wisselwerking met elkander. Waar wij dus *enkel* van gevoel spreken, bedoelen wij het lager en het hooger begeervermogen verbonden. Anderen verstaan hetzelfde door *gemoed.* Een afzonderlijk voelvermogen voor de kunst kennen wij niet. Zie Stöckl. *Lehrb. der Philosophie*, Art.: *Die Affecte, Das Begehrungsvermögen.* Zie ook de schoone studie van P. Hendrichs, S. J: *Kunst en Schoon* in *Het Dompertje*, 32en jaarg.

Het verstand en de wil zijn hoogere zielsvermogens, krachten van den onstoffelijken geest, die in waarde verre het lichaam overtreft; verbeelding en gevoel lagere zinnelijke krachten, immer althans voor een goed gedeelte. De lagere vermogens zijn met de hoogere vereenigd, om onder leiding van deze te streven naar één gemeenschappelijk doel. De verbeelding moet het verstand, het gevoel den wil dienen. Wel is de werking van het verstand afhankelijk van de zinnen en oefent het lagere begeervermogen invloed uit op den wil. Maar toch: de geest vergelijkt, abstraheert, oordeelt; waartoe de zinnelijke verbeelding niet in staat is. Deze is ondergeschikt aan genen; zij dient hem. Maar dit is eene eervolle dienstbaarheid. Hierdoor wordt de verbeelding zelf veredeld en vergeestelijkt door medewerking en bondgenootschap. Zoo ook moet het gevoel, als lager en onvrij begeervermogen, onderworpen zijn aan den vrijen wil, wiens taak het is de hartstochten te leiden en te beheerschen. Deze is de door den Schepper gewilde *hiërarchie der zielsvermogens.*

Wanneer dus in een kunstwerk de beelden, in plaats van aan de idee een als 't ware doorschijnend lichaam te geven, door talrijkheid en glans ons aftrekken van de gedachte of zonder redelijken zin het oog willen overschitteren; wanneer door overprikkeling van het zinnelijk gevoel het gemoed niet bewogen, maar gepijnigd, gefolterd wordt als met beulshanden [1]), zooals het overdreven romantisme heeft gedaan, dan overheerschen de lagere krachten de hoogere: de natuurlijke orde is verbroken. Niet beter is het gesteld met de impressiestukken, de droomerijen van sommige modernen, die slechts streelingen zijn van een zinnelijk, weekelijk gevoel, alleen geschikt om de wilskracht te verzwakken.

Nu is het wel een feit, dat tengevolge der erfzonde maar al te vaak het vleesch in opstand komt tegen den geest. Maar een feit is nog geen recht. Uit de wanorde, de verwoesting, in onze natuurlijke vermogens door de zonde aangericht, moeten wij besluiten, dat het de taak van den mensch,

---

[1]) Zie Jacob Geel, uitg. 1880, bl. 232 *(Gesprek op den Drachenfels).*

dus ook van den kunstenaar is de oorspronkelijke orde zooveel mogelijk te herstellen.

Dit alles, hoe goed ook bewezen door het gezond verstand en de gezonde wijsbegeerte, wordt door vele modernen eenvoudig geloochend. Zij willen de phantasie en het zinnelijk gevoel vrijmaken, maar — vreemd genoeg! — den vrijen wil aan banden leggen, hem vervangen door een zeker dierlijk instinct. Dit is een vergrijp tegen de waardigheid van onze natuur, een werk van bederf, onbestaanbaar met de ware schoonheid, onder wier kenteekenen de harmonie van ouds eene voorname plaats bekleedde. Zoo nu bovengenoemde verbreking der natuurlijke orde gewoonte wordt, dan lijden daaronder alle zielsvermogens, niet alleen de lagere, die bij overdreven inspanning vermoeien en slijten, maar ook de hoogere. Hij, die zich door zijne verbeelding laat overheerschen, gelijk de hartstochtelijke lezer van phantastische romans doet, is gewoonlijk geen denker, maar veeleer een droomer, wiens verstand meer en meer verstompt; terwijl ook de wil ontkracht wordt bij hem, die de gewoonte heeft zich aan zinnelijke emoties over te geven.

De zielsvermogens, zeiden we, moeten ook werken volgens de *natuur der* te behandelen *voorwerpen.* Eene oneindige verscheidenheid van zaken biedt zich voor den letterkundigen arbeid aan. Hoe deze weer te geven? — Gelijk ze zijn. Het woord moet zich richten naar haren aard, evenals zij bevallig of krachtig, eenvoudig of grootsch wezen. Alvorens echter ze door het woord weer te geven, moet ik ze opnemen, ze prenten in mijn geest. Omdat ik mensch ben, is 't niet genoeg dat het verstand ze helder aanschouwe, ook mijne verbeelding moet medewerken en mijn gevoel naar den aard der zaken, niet meer noch minder. Nu eens zal de phantasie en met haar het gevoel meer op den voorgrond treden, dan weer het verstand, maar altijd harmonisch en naar den aard der zaken zelve. Zoo krijgt men den regel: doordring u van de zaken, doorschouw ze, voel ze, en geef ze weder volgens hare natuur m. a. w. *wees waar en natuurlijk.* Wanneer nu de lezer of hoorder de voorgestelde zaken ziet, zooals ze zijn,

dan blijkt daaruit, dat de ziel des sprekers of schrijvers, die ze opgenomen heeft, was, zooals ze moest zijn: *krachtig* en *geregeld*, en dat hij tevens de taal meester was; want slechts dan zal ook de uitdrukking geheel waar en natuurlijk zijn, omdat ze overeen zal komen met de indrukken van den geest. Hoe meer wij nu in staat zijn diep te denken, levendig de zaken in de verbeelding voor te stellen, rein en juist te voelen, des te meer oorspronkelijkheid zal zich bij onze natuurlijkheid van uitdrukking voegen, des te meer n.l. zal ze door hare nauwkeurigheid afwijken van de spreekwijze der groote menigte, die zich slecht uitdrukt, omdat zij slechts ten halve in de zaken doordringt [1]). Bij de trekken, gemeen aan alle schoone menschenzielen, zullen wij tevens van zelf den eigenaardigen trek onzer eigene ziel in de zaken drukken, wat des te bevalliger zal wezen, hoe minder het gezocht is geweest. Zoo zal ook ons woord, door natuurlijk te blijven, zich bij het volk toegang verschaffen en aldus in staat zijn de roeping der ware oorspronkelijkheid te vervullen, n.l. de zielen der menigte op te heffen tot het inzicht en gevoel van het ware, goede en schoone. Dit is eene oorspronkelijkheid van veel meer waarde, dan die Kloos schijnt te zoeken door alleen te drukken op het individueel voelen, n.l. anders dan anderen, wat licht voeren zal tot gezochte, dus onnatuurlijke uitdrukkingen, tot valsche oorspronkelijkheid, waarvan in de moderne poëzie dan ook voorbeelden bij de vleet te vinden zijn.

De laatste voorwaarde van orde is gelegen in het laatste einde van den mensch. God is ons laatste einde. Hij waarborgt ons het hoogste geluk, wanneer wij zijne Wet volbrengen. Hij is ons eerste beginsel en onze souvereine Meester. Hij heeft dus volkomen het recht te vorderen, dat wij in alle onze vrije handelingen ons zullen richten naar het laatste einde, naar Hem. De kunstenaar heeft geen ander geweten dan een ander mensch. Als mensch zal hij dus ook in zijn kunstwerk zich moeten schikken naar Gods Wet. Daarbij, de kunst is geen God, maar schepsel, geen laatste einde,

---

1) Vgl. Kleutgen, *Ars dicendi* (edit. Taur) Cap. VIII, n. 127.

maar middel om dit te bereiken. Zij is dus onderworpen aan de zedenwet, en deze onderworpenheid verbiedt niet slechts elken strijd met deze, maar vordert ook positieve dienstbaarheid. Zeker, zij heeft haar onmiddellijk doel in zich zelve, maar minstens moet zij daardoor de menschelijke ziel trachten te verheffen en te adelen en haar zoo meer doen naderen tot haar einde en toonbeeld: God.

Zulke dienstbaarheid is geen slavernij noch knellende band. Zij berooft de menschelijke ziel niet van het ware aesthetisch genot, maar houdt haar integendeel op den weg van het ware schoone, dat steeds verheft en veredelt. De schoonheid, die eene uitstraling is der volmaaktheid of der orde, zal toch wel in zooverre moeten verdwijnen, als de natuurlijke orde verbroken wordt in de menschelijke ziel zelve.

De wijze, waarop de zaken door onzen geest moeten gaan, alvorens wij in staat zijn ze den lezer of hoorder op eene ware en natuurlijke, maar krachtige wijze mede te deelen, vereischt nog nadere verklaring en zoo komen wij tot de *samenstelling* van het kunstwerk.

Hier valt een zekere *lijdelijkheid* te onderscheiden naast de hoogste *activiteit*. Onze ziel neemt den indruk der zaken in zich op — en hier hebben we, wat de rhetorica vinding noemt — en tevens drukt zij in de zaken haar eigen beeld af: zij geeft ze een zekeren vorm zonder ze nochtans te vervalschen. Zoo vereenigt zich onze ziel ten innigste met de zaken. Ze drukt er het gevoel in, dat ze er van ontvangt. Zij ziet de zaken, zooals zij zijn, maar bezielt ze met haar eigen leven, drukt er haar eigen vreugde of smart, verachting of bewondering in af. Dan eerst is zij in staat op het verstand te werken door het bewijs, op de verbeelding door de schildering, op het hooger en lager begeervermogen door hare aandoeningen. Daarbij komt dan nog de stijl, de bekroning van het werk.

Hoe nu moet de ziel des schrijvers de indrukken der zaken in zich opnemen? — Vooreerst moet zij hiertoe in staat gesteld zijn door de kennissen, die zij bezit, door hare algemeene

ontwikkeling en levenswijsheid en door de bijzondere kennis der te behandelen zaak zelve. Vervolgens moet zij de zaak ernstig overwegen, al hare krachten harmonisch daartoe ten arbeid roepen, want blijft er eene geheel achterwege, dan heeft het voorwerp geen voldoenden indruk gemaakt op geheel de ziel. Bij deze overweging zal het oordeelkundig gebruik der *loci communes*, in goeden zin verstaan, vooral den redenaar zeer te stade komen.

Maar de ziel blijft niet geheel lijdelijk onder den indruk der zaken. Zij is meer dan een passieve spiegel. Terwijl zij den indruk der dingen ontvangt zonder zelve wezenlijk te veranderen, treedt zij ook actief op, geeft zelve aan de voorwerpen, zonder hun wezen te vervalschen, een merk, een indruk vooreerst van haar eigen natuur (zie de uiteenzetting van dit punt bl. 196 en 197) en vervolgens van het doel, waartoe zij ze bestemmen wil. Een ander doel toch doet de zaken anders beschouwen.

Geheel deze werking der ziel komt practisch neer op *uitkiezing*, *rangschikking* en *idealiseering*.

De *uitkiezing* geschiedt deels onbewust, deels met bedachtzaamheid. Iemand, die b.v. een of andere treffende gebeurtenis bijwoont, zal naar de mate zijner scherpzinnigheid, onder den invloed van zijne persoonlijke neiging of stemming, in die gebeurtenis sommige dingen opmerken, andere weer voorbijzien. Die de beste opmerkingsgave heeft, zal er het meest van zien en het helderst, en juist daarom er het meest en het best van weten te vertellen. Enkele dingen evenwel zullen ook hem licht ontsnapt zijn. Hij heeft dan onbewust eene keuze gedaan. Maar wie eene zaak rijpelijk overweegt, doet ook vrijwillig eene keuze. Hij stelt zich een bepaald doel voor, en in de zaak, waardoor hij dit doel wil bereiken, kiest hij het nuttige, verwerpt het schadelijke en overtollige. Zoo valt er een helder licht op de hoofdzaken, terwijl met behoud der overtollige bijzaken de aandacht te veel verstrooid en dus de indruk verminderd zou worden.

Vooral *deze* keuze teekent den man van opmerkingsgave en smaak. Kortzichtige geesten komen er niet toe, evenmin

te weelderige, zoolang ze niet tot rijpheid zijn gekomen. Verrukt door 'tgeen ze ontdekt hebben, willen dezen alles behouden, en bederven dus den indruk van 't geheel. Aan dit laatste euvel gaat het ultra-romantisme en het realisme mank. Door de keuze komt eenheid en orde, en ook hier gelijk elders is de orde de beste schutse der kracht.

De *rangschikking* verhoogt die orde en eenheid. Zij geschiedt spontaan en vrijwillig ongeveer gelijk de uitkiezing. Gradatie, natuurlijke, progressieve verbinding der afzonderlijke voorwerpen is hier de wet. Soms hangt deze goede schikking vooral af van het te bereiken doel, soms is enkel de opvolging der dingen voldoende, in verband met de aandoeningen der ziel. Deze laatste zoo eenvoudige en schier spontane dispositie is vooral eigen aan de hooge lyrische poëzie. Daar is de ziel betrekkelijk meer geleide dan geleidster. Zij wordt aangegrepen en vervoerd door eene reeks van grootsche voorwerpen, beelden, impressies, dikwijls slechts samengehouden door één overheerschend gevoel, terwijl de geest de leidsels niet strakker houdt dan noodig is voor de waardigheid van den redelijken mensch.

Rest nog het *idealiseeren*. De bestemming der kunst is de ziel te verheffen. Dit geschiedt door het schoone, zoo innig verbonden met het ware en goede; het schoone, dat de ziel doet naderen tot Hem, die te gelijk haar beginsel, einde en hoogste toonbeeld is. Idealiseeren is opvoeren tot de hoogst mogelijke schoonheid. Dit is bij uitstek de taak van den dichter, die door zijne vrijheid van fingeeren het afbeeldsel zijner ziel dieper de zaken kan inprenten, terwijl bij den geschiedschrijver, den redenaar dit afbeeldsel schier uitsluitend zichtbaar wordt door het uitkiezen en ordenen van werkelijk bestaande zaken.

De dichter nu, die idealiseert, die uit verschillende, werkelijk aanschouwde wezens met behulp van abstractie en combinatie een denkbeeldig geheel schept stralend van eene schoonheid, zoo hoog als hij slechts kan bereiken, misdoet niet tegen de waarheid; want eene verhoogde schoonheid is ook eene verhoogde waarheid; deze begrippen toch zijn niet van elkaar

te scheiden. Ook is zijne schepping geen dood beeld; want zij is gegrond op de waarschijnlijkheid, de gelijkheid met het leven. Ja, het leven wordt verhoogd; wij aanschouwen en genieten het in een toonbeeld, dat onze alledaagschheid ver te boven stijgt. Zulk idealiseeren is de hoogste triomf van den dichter. Het doet zoo hoog mogelijk stralen de machtige en welgeordende ziel, die zelve weer de hoogste door ons waarneembare weerschijn is van de oneindige schoonheid Gods.

Maar ook hij, die aan de werkelijkheid gebonden is, wete, dat de stof voor ons slechts schoon wordt door hare betrekking met den geest. Al noodzaakt nu de werkelijkheid het leelijke en zondige weer te geven, de geest moet zijn stempel drukken op de zaken en ze dwingen zooveel mogelijk dienstbaar te zijn aan het gevoel, dat verheft en adelt, het gevoel van het schoone, inzonderheid van het zedelijk schoone.

Naar deze beginselen richt zich dan de woordkunstenaar in 't weergeven der letterkundige voorwerpen, als daar zijn: de natuur, de mensch, God. In de voorstelling der natuur laat hij zijne ziel niet vastkleven aan het stof in een sensualistisch gedroom, maar brengt de natuur in betrekking, in harmonie met zijn eigen zieleleven en klimt door haar op tot den Schepper. — Geeft hij den mensch weer, in diens lichaam maakt hij de ziel zichtbaar en in de ziel de reine afstraling van Gods beeld. — God zelve, van wien hij slechts eene middellijke en onvolmaakte voorstelling heeft, gebonden aan het stof, is het hoogste voorwerp zijner kunst. Met sterfelijk oog wil hij de stralen opvangen en weerkaatsen van het eeuwige grondelooze Licht. Hij beproeft het onmogelijke; toch is zijne voorstelling niet valsch, daar hij zijne onmacht bekent.

De ziel, aldus doordrongen van de zaken en zelve de zaken doordringend, tracht nu haar *doel* te bereiken; werkt op de zielen van anderen, wil door de voorstelling der zaken overtuigen, behagen, overreden. Alle hare vermogens werken hiertoe weer mede. Het verstand, geholpen door de verbeeldingskracht, prent de *overtuigende* waarheid als belichaamd in verbeelding en verstand der hoorders of lezers. Om ook

hun wil naar het goede te doen streven, te *overreden*, moet daarenboven het bewogen gemoed des kunstenaars ook hun gemoed voor het goede bewegen en ontroeren. Weet nu de geheele ziel des kunstenaars dat ware en goede te omstralen met den glans en de bevalligheid van het schoone, dan wekt hij tevens in hunne zielen *welbehagen:* 't naaste streven van een dichter.

Een laatste woord over den *stijl*, de inkleeding, de voltooiing der gedachte. Hier spreekt weer de geheele ziel, gelijk zij behoort te zijn, met hare kenmerken van orde en kracht. 't Is de individueele ziel met alle hare trekken, maar ook de algemeen menschelijke. De stijl ontstaat door de werking van de zaken op de ziel en van de ziel op de zaken. Zeer innig moet dus de band zijn tusschen inhoud en vorm, tusschen gedachte en uitdrukking, m. a. w. inhoud en vorm zijn één. De natuurlijke vorm is niets anders dan de voltooiing, het leven der gedachte zelve. Neem den vorm weg: eenige waarheid kan in de gedachte blijven, maar niet de volle waarheid, die bestaat in 't natuurlijk wedergeven der geheele ziel. Het denkbeeld is niet tot zijne laatste volmaking gekomen, tenzij het belichaamd is in het woord. De gedachte opofferen aan de woorden is aan de woorden zelve hun licht, hunne kracht en hun leven ontnemen ten bate van ijdelen tooi of klank. De woorden opofferen aan de gedachte is de gedachte zelve verminken door haar iets van hare kleur, hare warmte en haar licht te ontnemen.

De stijl zal dus goed zijn, indien hij *waarheid* bezit, indien vorm en inhoud geheel samenstemmen. Het verstand zal dus het denkbeeld nauwkeurig bepalen en dit door het juiste woord weergeven. De verbeelding brengt het, waar 't pas geeft, in beeld. Het gevoel, gewoonlijk met de phantasie verbonden, geeft het leven en beweging. Eindelijk de wil eischt van het denkbeeld en dus ook van het woord waardigheid. — Zal nu het samenvoegen der woorden tot een voorstel of zin eene ware voltooiing der gedachte zijn, dan zorgt het verstand voor juistheid en helderheid van uitdrukking, wat

dikwijls veel nadenken, schiften en ordenen vergt, maar nooit schilderachtigheid noch vrije beweging en pathetiek uitsluit. Phantasie en gevoel mogen echter nooit heerschen ten koste van de rede. Geen duistere wolken, al zouden ze bliksemstralen uitschieten. Overigens regelt zich ook hier alles naar het doel des schrijvers en de oneindige verscheidenheid der zaken. Te vermijden is dus in kleuren en beelden, beweging en pathetiek van den eenen kant eene valsche kracht, die zich boven de natuur der zaken zou willen verheffen, maar van de andere zijde ook eene zwakheid, die beneden de voorwerpen blijft, die naar Vondel spreekt, »de zon met houtskool schildert" en de ware levenswarmte mist.

Om aan bovengestelde eischen te kunnen voldoen moet de woordkunstenaar zijne taal meester zijn. Willen wij krachtig werken op de zielen van anderen, dan moeten wij voor elke gedachte de teekenen, de woorden kiezen, geschikt om de geheele ziel van den hoorder of lezer aan te grijpen. Onmogelijk zal dit wezen, zoo we niet over 't algemeen in woord en constructie het taalgebruik volgen. Eene levende taal is onderworpen aan de veranderingen van het leven zelve. Sommige woorden verouderen, andere wisselen van beteekenis, nieuwe verrijzen. Deze ontwikkeling moet beheerscht worden door het gezond verstand des volks en door het meer dan gewone talent. Niet in alle nieuwe woorden echter spreekt het gezond verstand. Op de grootste geesten rust de taak hier de spraakmakende gemeente te leiden, overeenkomstig den aard en de traditie der taal, en zoo het taalbederf tegen te gaan door pretentie en onkunde veroorzaakt.

Die zijne taal kent vindt licht de gepaste uitdrukking in de gebruikelijke taal. Joubert zeide: nooit ontbreken de woorden aan de ideeën, maar veeleer de ideeën aan de woorden. Men respecteere dus de taal. De taal geweld aandoen is niet een teeken van genie, maar veeleer van onmacht. Het genie weet bij het eerbiedigen der spraakkunst de taal te buigen, naar de natuurlijke beweging der gedachte, naar de rechtmatige eischen van verstand, verbeelding en gevoel.

Belichaamd door het woord, valt de gedachte onder het

bereik der zintuigen. Het oor heeft ook zijne eischen. Harmonie, melodie en rhythme streelen het oor, doch voor den waren kunstenaar blijven deze dingen toch slechts middelen om de verbeelding, het gemoed en het verstand ter hulp te komen. Zij mogen bekoren, ja; maar vóór alles maken zij deel uit van de taal der ziel.

In een volgend artikel nog iets over algemeene en moderne poëtiek.

St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS, Pr.

(Slot volgt.)

NIEUWE UITGAVEN.

J. A. F. KRONENBURG, Congr. SS. Red. *Neêrlands Heiligen in de Middeleeuwen*, Dl. IV. — *Neêrlands Heiligen in later eeuwen*, Dl. I. (Amsterdam, F. H. J. BEKKER, 1901.)

Een ieder, die zich met eenigen ernst op de studie der Middeleeuwen heeft toegelegd, weet, dat er in deze eeuwen, waarin het geloof den stempel op geheel het maatschappelijk leven had gedrukt, helaas! toch ook onder alle standen der maatschappij maar al te veel bederf was, en dit verbeterde er niet op, toen de vroede kruisvaders uit het oosten naar hunne haardsteden terugkeerden.

Bij de studie van historische feiten en personen treedt zooveel menschelijke zwakheid en hartstocht op den voorgrond, dat men de H. Kerk dikwerf als eene slavin in den dienst van adellijke personen en vorsten meent te zien, van mannen, die op tijdelijk gewin voor zich en hunne familiën bedacht waren en zich weinig of niet om hoogere belangen bekommerden, zoodat meermalen de aanzienlijkste beneficiën, zelfs de hoogste waardigheden door onwaardige personen werden bemachtigd.

Doch wij verademen en scheppen weer moed, zoo wij naast de meer algemeene studie der Middeleeuwen een afzonderlijke studie, zooals *Nêerlands Heiligen in de Middeleeuwen* ons aanbiedt, ter hand nemen. Dan zien wij hoeveel bewonderenswaardige Heiligen de Kerk in alle tijden der Middeleeuwen onder hare kinderen telde, hoe haar beste deel heilig was en bleef ondanks de smetten, die anderen op haar bruidsgewaad wierpen.

In vier afzonderlijke deelen heeft ons Pater J. A. F. Kronenburg de Heiligen en de Eerbiedwaardigen uit dien tijd geteekend. Over de drie vorige deelen spraken wij reeds met oprechte waardeering in dit maandschrift (Dl. CXVIII, 320 vv.). Van dit vierde deel durven wij vrijmoedig zeggen, dat het evenals de vorige deelen »degelijk studiewerk is, de vrucht van langdurig onderzoek en nauwlettende studie". Ieder leven is ook hier wederom een goed samengesteld verhaal, al moesten de gegevens soms ver gezocht worden tot zelfs in het Vaticaansch Archief. Het leven van den zaligen Cisterciënser Emmanuel (Dl. IV, 136) is hiervan een duidelijk bewijs. Bij onderlinge tegenspraak van verschillende schrijvers was onmogelijk een goede levensbeschrijving te geven, maar een onderzoek werd ingesteld in het Vaticaansch Archief. Dit gaf licht: het juiste jaartal, waarin Emmanuel Bisschop van Cremona was, werd gevonden. Nu werd de critiek op de verschillende schrijvers toegepast naar vaste gegevens, en een beschrijving die inderdaad historisch mag genoemd worden, was de kroon op den arbeid. Deze nauwkeurigheid van het Vaticaansch Archief in een betrekkelijk klein feit vermeerdert in niet geringe mate onze achting voor hetgeen daaruit wordt opgedolven en doet ons met blijdschap terugzien naar de koninklijke daad van Paus Leo, die het met alle vrijheid voor het onderzoek der geleerden opende.

Dit vierde deel mogen wij beschouwen als een nalezing in den hof van Gods lieve Heiligen in ons vaderland; de schoonste bloemen zijn het eerst geplukt en bijeenvergaderd in vorige deelen, maar ook deze tweede oogst wordt dankbaar ontvangen en is de belangstelling der Katholieken hier te lande overwaardig. Het land van Valkenburg is den schrijver dank schuldig voor het omvangrijk en zakelijk verhaal van den geliefden volksheilige Sint Gerlacus, met wiens geschiedenis aldaar geheel het volksleven is saamgeweven, en wiens verheerlijkt graf in de oude klooster-kerk te Houtem iederen vreemdeling tot een bezoek uitnoodigt. Heusden evenzoo om de historische bijdragen over de stichters van de aloude abdij van Berne. Rolduc's seminarie voor het leven en

arbeiden van den eersten abt der eenmaal zoo bloeiende abdij van Rolduc, wiens eerbiedwaardig gebeente wederom in de oude abdij-kerk rust. Toch zouden de oud-leerlingen van Rolduc den feestelijken terugkeer van abt Albert wellicht gaarne met wat meer warmte beschreven zien.

Met het Zuiden van ons land brengt ook het Noorden den schrijver cijns van dankbaarheid. De oude grafelijke familiën van Holland leeren wij nu beter kennen, niet slechts bij hun namen en met weinig teekenende bijzonderheden, maar als huisgezinnen, waarin mannen van geloof en hooge deugd gevormd werden, zooals de vrome graaf Arnoud en diens broeder Egbert, Bisschop van Trier, die Hollands oude geschiedenis nog meer sieren door hooge deugd dan door aanzienlijke geboorte. Friesland en Groningen zien hier hun oude kloosterscholen in den glans der wetenschap; en uit den mond van den eerbiedwaardigen Richard, een man »in alle wetenschap ervaren", hooren zij lessen van wetenschap en godsvrucht. Ook Delftland mag zich verheugen in de keurige behandeling van zijn vrome en dichterlijke »Gheertruyt van Oesten", wier zangerig lied op haren goddelijken Bruidegom, door de eeuwen klinkt. Te groot echter dunkt ons het vertrouwen, dat de schrijver (Dl. IV, 150) op den verhalenden Alberdingk Thijm stelt als historicus. Zijn verspreide verhalen zijn geenszins zuivere historie, alleen verhalen met een historischen grondslag. Het plein op het Begijnenhof met zijn groot kruis en de beelden van den H. Joannes en van de H. Maagd behooren zuiver tot de verdichte inkleeding van Thijm.

Wij weten, dat de schrijver slechts geschreven heeft om leering en stichting onder het volk te brengen, maar een breeder doel dan hij beoogd heeft zal hij bereiken. Nu langzamerhand de geschiedenis van ons vaderland uit de katholieke Middeleeuwen en den tijd der Hervorming meer en meer naar waarheid bekend wordt, mag men verwachten, dat meer dan tot dusver het onderwijs in de geschiedenis op katholieke leest zal geschoeid worden en de Katholieken niet meer in hun jeugd zullen gevoed worden met eenzijdige en protestantsche beschouwingen omtrent de geschiedenis van ons land. Bij dat

herstel der geschiedenis zal de arbeid van Pater J. A. F. Kronenburg rijke vruchten kunnen afwerpen. Ook om deze reden zou achter iedere nieuwe reeks een alphabetisch register van personen en plaatsen zeer wenschelijk zijn.

* * *

Maar al komen de Middeleeuwen door den arbeid van dezen schrijver in 't gunstigste licht, toch is het bederf, toen bij gestadige druppels vergaderd, na het midden der XVI^de^ eeuw in een woesten stroom losgebroken. Maar ook in die dagen van ergernis, twijfel en ongeloof bleek in ons vaderland de Kerk nog een H. Kerk te zijn. Dit wordt ons getoond in de laatste reeks van *Neêrlands Heiligen*, waarvan het eerste deel kort geleden de pers verliet en met groote ingenomenheid door de katholieke dagbladen werd begroet. Dit eerste deel der laatste reeks draagt tot titel. *Een bladzijde uit ons martelaarsboek* en wel uit het jaar 1572. »Een bladzijde" ontvangen wij van den schrijver, en daar ons martelaarsboek zoovele bladzijden telt en wij volkomen overtuigd zijn, dat de schrijver, waar het de goede zaak geldt, tegen geen navorsching en studie opziet, zouden we van zijn bekwame hand bij een tweede uitgave wel twee of meer bladzijden in plaats van één enkele willen vragen.

De krachtige geloofsbelijdenis van meerdere Katholieken in Noord-Holland — b. v. van Schagen's koster tijdens de moordende tochten van Sonoy; van Talesius, een van Haarlem's burgemeesters, tijdens het beleg der Spanjaarden; de marteldood van C. Musius, den prior van Sint Aachten te Delft; van eenige kloosterlingen uit het klooster »van Hem" buiten Schoonhoven; van den overste en procurator der Paulieten uit Gouda, Joannes Rixtel van Braband; van Adrianus Wevers, alsook van Wilhelmus van Gouda, minderbroeder, gemarteld te Geertruidenberg; van vele kloosterlingen uit Zutphen — wekken even levendige belangstelling en hebben zeker geen minder opbouwende kracht dan de levens van menigen »eerbiedwaardige" uit de Middeleeuwen. Vooral de Katholieken

boven de Maas en de Moerdijk, die dikwerf te midden van vele andersgezinden leven en aan de zwakheid van menschelijke vrees blootstaan, putten kracht uit de geloofsbelijdenis hunner martelaren, en de jeugd groeit door deze voorbeelden krachtig op in het geloof. De katholieke school, vooral in de noordelijke provinciën, heeft behoefte aan bekendheid met moedige geloofsgetuigen in de zwakke tijden der Hervorming.

Intusschen, de eene bladzijde, die ons geboden wordt, is een belangrijke: de H. Martelaren van Gorcum, de Martelaren van Alkmaar en Roermond, en de zalige Joost van Schoonhoven! Als steeds wordt ook hier bij ieder verhaal eene reeks bronnen vermeld. Voor de behandeling der Martelaren van Gorcum moet echter den schrijver een geheel bijzondere hulde gebracht worden.

Zonder vrees voor tegenspraak durven wij zeggen, dat de geschiedenis der Martelaren van Gorcum nog nimmer zoo volledig behandeld is als hier geschiedt. Plaatst Wilhelmus Estius *achter* het verhaal der gevangeneming en de marteldood een levensschets van ieder der martelaren, hier wordt die levensschets wijselijk *eerst* gegeven; en menige bijzonderheid, aan Estius niet bekend, wordt medegedeeld. Hun leven, hun lijden en sterven, de eerbied en zorg voor hunne gestorvene lichamen, de opgraving van hun gebeente, de vereering na den dood dezen Martelaren geschonken, vinden wij uitvoerig beschreven, en tot op den huidigen dag wordt de geschiedenis voortgezet. Om tot al de gevorderde gegevens te geraken, heeft de schrijver geheel de litteratuur over deze bloedgetuigen doorvorscht, eene literatuur, die van 1572 zich voortzet tot onze dagen en een waardige bibliotheek uitmaakt. Met ons weet de schrijver, dat niet ieder boekwerk, door hem geraadpleegd, van de beste soort is, maar met behulp der critiek kunnen zij immers van waarde zijn. Wilhelmus Estius en de *Bijdragen voor de gesch. van het Bisdom Haarlem* zijn ongetwijfeld hoofdbronnen voor den schrijver geweest, en de scherpzichtige navorschingen van Prof. J. W. L. Smit, in leven hoogleeraar in de kerkelijke geschiedenis aan het groot-seminarie te Warmond, die de schrijver in zijn werk

heeft mogen opnemen, maken deze opstellen zoo nieuw en frisch, dat, al heeft iemand nog zoo veel over de Martelaren van Gorcum gelezen, hij deze toch gaarne opnieuw ter hand neemt en dankbaar herleest. Wat doet het iederen oudleerling van Prof. Smit goed aan het hart, te zien, dat wij hier van zijn rustelooze nasporingen in alle hoekjes van ons land iets te genieten krijgen.

Het leven van ieder der Martelaren wordt voldoende geschetst, al zouden wij soms nog gaarne een kleine teekenende bijzonderheid vermeld zien, b.v. het blijmoedig karakter van den H. Nicolaas Pieck, wiens woord steeds was: »Men moet God met een blij hart dienen"; en de bijzondere voorliefde van den H. Godefridus van Duinen voor de opleiding van jongelieden tot den geestelijken stand. Deze kleine trekjes vervolmaken een levensbeeld. De hoofdpersonen, de H. Leonardus van Vechel en de H. Nicolaas Pieck, zijn uitmuntend geteekend. De eenvoudige, beminlijke en heilige zoon van Franciscus en de wakkere en manlijke Leonardus leeren wij kennen als krachtige zuilen, die de stormen der vervolging onbewogen trotseeren.

Het langdurig lijden, door de Martelaren gedragen, de hevige strijd, door hen gestreden, om den gloriepalm te behalen, wordt tot in de kleinste bijzonderheden beschreven. Het is goed gezien van den schrijver, dat hij niet zwijgt over den zwaren strijd, die de menschelijke natuur te voeren had bij zoovele en zoo aanhoudende beproevingen, dat hij de zwakheid, waarmee sommigen hadden te kampen, niet verbloemt. Maar hoe schoon treedt in dezen strijd met de menschelijke zwakheid de vurige geloofsijver van den H. Nicolaas Pieck en de volle manlijke kracht van den H. Leonardus in het licht. Met oprechte liefde tot de waarheid, geheel onpartijdig, worden deze twee groote figuren behandeld. De H. Leonardus, al wil men dit soms betwisten, is met den H. Nicolaas de strijdbare man, in de volle wapenrusting des geloofs; beiden dingen tot aan het einde toe om den eerepalm.

Wellicht is een nog vrij jeugdige studie over de gevangenis der Martelaren te Brielle, den schrijver niet bekend geworden;

daarin wordt nl. medegedeeld, dat onder het stadhuis aldaar de kerker, waarin deze Martelaren zich tot den dood voorbereiden, nog aanwezig is (*Bijdr. voor de gesch. van 't Bisdom Haarlem*, XXVI, 305-313). Bij de vereering, die zij na hun dood ontvingen, zagen wij gaarne, dat de schrijver in een volgende uitgave het schoone Latijnsche lied vermeldde, dat reeds in het jaar van hun sterven Cornelius Musius op den H. Leonardus zong (*Bijdragen*, XX, 410).

Bij het leven van den zaligen Joost van Schoonhoven kon alsdan ook de schoone redevoering van dezen Martelaar tot Hertog Jan d'Aumale eenigszins breeder uitgewerkt worden. Treffend wees hij hem op den goddeloozen Baltassar, die de heilige vaten, door Nabuchodonosor uit den tempel te Jerusalem geroofd, misbruikte. In den »Latijnschen Opmeer' 'vindt men dit verhaald.

Verlangend naar het tweede deel dezer nieuwe reeks, nemen wij thans met dank en goede wenschen afscheid.

J. H. A. THUS.

Elementa philosophiae scholasticae, auctore DR. SEB. REINSTADLER, *in sem. Metensi phil. professore.* Vol. II (12⁰ XV et 382 p.) continens *anthropologiam, theologiam naturalem, ethicam.* Friburgi, Herder, MCMI. Pret. frs. 3.25; corio relig. 4.75.

Dezelfde eigenschappen, welke wij in het eerste deel van Reinstadler's philosophie aanteekenden, sieren ook dit tweede en maken ervan, overeenkomstig onze verwachting, eene aanbevelenswaardige, practische handleiding bij de studie der scholastieke wijsbegeerte. Aanbevelenswaardig en voldoende geschikt voor een tweejarigen cursus, dien de schrijver blijkbaar voor oogen had; aanbevelenswaardig om den betrekkelijk geringen prijs, en den netten, fijnen druk, die voor stelling en bewijs telkens afwisselt, en door veelvuldige alinea's het overzicht vergemakkelijkt; aanbevelenswaardig om den ruimen voorraad van opheldering en aanhalingen uit moderne

philosophen, welke de schrijver bij het samenstellen van zijn handboek geraadpleegd heeft, uit welke hij grootendeels zijne leer schijnt geput te hebben (Lehmen, Mercier, Cathrein, Meyer, T. Pesch, Hontheim, Boedder, Gutberlet e. a.).

Practisch om een volledig, gedetailleerd personen- en zaakregister, dat het raadplegen van beide deeltjes voor leeraar en leerling aanmerkelijk vereenvoudigt; practisch om de eenvoudige, klare, zuivere latiniteit, om den glashelderen betoogtrant, om de logische methode en doelmatige verdeeling van de behandelde stof.

De anthropologie omvat een analytisch en een synthetisch gedeelte. In het eerste beschouwt de schrijver achtereenvolgens den mensch als vegetatief, als zinnelijk, als rationeel wezen. In het tweede behandelt hij vooreerst de *innerlijke* oorzaken (de natuur: causa materialis en formalis); dan de *werkende* oorzaak (oorsprong van den mensch, oorsprong der menschelijke ziel); ten laatste de *eind*oorzaak, het laatste *doel* van den mikrokosmos, inbegrip en koning der zichtbare schepping.

De theodicea wordt, met terzijdelating van de gebruikelijke indeeling, gesplitst in twee boeken: I *Bestaan* van God; II *Natuur* en *eigenschappen* van God. Niet ondoelmatig schijnt ons de onderverdeeling van het tweede boek, waarin de beschouwing van enkele *relatieve* attributen, met name van »Gods medewerking met de schepselen" voorafgaat, en aldus den weg baant voor de behandeling van verreweg de moeielijkste leerpunten, bepaaldelijk van de leer over »Gods kennis".

De ethica bestaat, zooals bij de meeste schrijvers over moraalphilosophie, eveneens uit twee deelen: I Ethica *generalis* (over het wezen en over de beginselen der zedelijkheid); II Ethica *specialis*, welke onderverdeeld wordt in twee boeken (de ethica sp. individualis en de ethica sp. socialis).

Wie den omvang van dit tweede deel met dien van het eerste vergelijkt, ziet terstond het gemis van evenredigheid tusschen

beide, vooral wanneer men het uitermate groote gewicht en den schier onoverzienbaren inhoud der in het tweede deel bevatte tractaten in aanmerking neemt, en daarbij bedenkt, dat de schrijver de beschouwing van het vegetatief en van het zinnelijk leven (d. w. z. het grootste gedeelte der zoogenaamde biologie) met de psychologie heeft vereenigd.

Wij willen er niet tegen opkomen. Dr. Reinstadler beoogde geenszins een volledig leerboek der philosophie, een standaardwerk te leveren, dat de onmetelijke stof der wijsgeerige wetenschap geheel moest omvatten. Zijn bedoeling was blijkbaar, om voor leeraren en leerlingen in dit vak eene *handleiding* te verschaffen, welke door het gesproken woord van den docent zou verklaard en aangevuld worden. Ongaarne evenwel missen wij in het derde hoofdstuk van de anthropologie (p. 60—64), waar de mensch als *redelijk* wezen beschouwd wordt, eene meer uitgebreide verklaring van de verschillende ideologische stelsels, alsmede een grondiger uiteenzetting en staving van het scholastisch systeem aangaande de vorming der eerste begrippen. Op de behandeling o. a. van dit allergewichtigst punt, dat in twee kleine bladzijden wordt afgedaan, meen ik het bekende woord van Horatius, te mogen toepassen: »Brevis esse laboro, obscurus fio: Mijn streven naar kortheid baart duisterheid".

De anatomische en physiologische ophelderingen, betreffende de organen en verrichtingen van het vegetatief en van het zinnelijk leven, hadden, hoe lezenswaardig en nauwkeurig zij ook mogen wezen, gevoegelijk kunnen wegvallen, en zoodoende plaats en ruimte verleenen voor hoogere beschouwingen van metaphysischen, psychologischen aard. De anatomische en physiologische behandeling der organische levensuitingen bij den mensch is trouwens niet onmisbaar voor die scholen, waar naast de rationeele wijsbegeerte ook een geregelde cursus van natuurwetenschappen bestaat.

Ook is de schrijver onzes erachtens ietwat te laconisch, waar hij (p. 130) de vraag aangaande den zetel der redelijke ziel *aanraakt*. Met een bescheiden scholion van 27 regels wordt het pleit beslecht. De veelbesproken en alleszins

belangrijke vraag, waar de rationeele ziel in het menschelijk organisme haren zetel heeft opgeslagen, had, naar ik meen, wel een artikel, desnoods een geheel hoofdstuk verdiend. Omtrent dit punt immers heerschen bij voortduring, én onder leeken én zelfs bij zekere would-be-philosophen, heel eigenaardige opvattingen. Volgens vele psychologen zit de ziel — als ware zij een zuiver geestelijke, volledige natuur en substantie, niet de wezensvorm, maar enkel de beheerscheres en beweegster van het menschelijk lichaam — nog altoos opgesloten in de hersenen, en wel bepaaldelijk, zooals Descartes aanneemt, in een klein eirond lokaal, nl. in de pijnappelklier, als een telegrafist in zijn bureau. Vandaar uit *tracht* zij dan door middel der zenuwen met de stoffelijke buitenwereld in aanraking en communicatie te blijven. Vergeefsche moeite, nuttelooze pogingen! Erbarmelijke telegrafist, die misschien in het gunstigste geval het opwekken en voortstroomen der electriciteit, de bewegingen van den Morse'schen hamer kan waarnemen, doch altijd en immer in het onzekere moet blijven aangaande den werkelijken inhoud en den afzender van het telegram.

Het *Appendix* over het atheïsme (p. 188—189) ware mijns inziens de aangewezen plaats geweest voor enkele betwiste en belangrijke vragen, b.v. of het bestaan van God een *per se* bekende waarheid is; in welken zin de kerkvaders beweren, dat het godsbegrip in de ziel is ingeboren, *ingeschapen*.

De oplossing dezer laatste vraag is voor de bestrijding van het cartesiaansch innatisme onmisbaar, voor de weerlegging van het ontologisme, voornamelijk van het ontologisme van Ubaghs, bijna even noodzakelijk. Dit punt mag derhalve, zelfs in een korten, twee-jarigen cursus niet onbehandeld, althans niet onaangeroerd blijven.

Beslist te beknopt is bij Dr. R. de derde tak der philosophische wetenschap, de moraalphilosophie: 96 bladzijden in 12°. Dit is te weinig voor deze hoogst gewichtige en bij uitnemendheid actueele afdeeling der wijsbegeerte, welke de eerste beginselen vaststellen, en dienvolgens den hechten

grondslag moet leggen voor verschillende ondergeschikte wetenschappen, met name voor de rechtswetenschap, de staathuishoudkunde en de sociologie. Hier vooral zal het de taak wezen van den ervaren oordeelkundigen leeraar, in het mondeling onderwijs de leemten der handleiding aan te vullen.

Wie den schrijver kent uit het eerste deel zijner philosophie, wie weet, dat hij, wars van alle uitersten, bij voorkeur gematigde meeningen huldigt, zelfs betreffende minder belangrijke en minder netelige vragen (o.a. het verschil tusschen essentie en existentie), zal zich niet verwonderen, dat Dr. R. met betrekking tot meer critieke en moeielijke punten aan zijne bescheidenheid getrouw blijft. Ik bedoel voornamelijk in de theodicea het meer dan genoegzaam bekende geschil tusschen de thomisten en de molinisten. Zijn persoonlijk gevoelen over den aard van Gods medewerking vat de schrijver (p. 223) samen in de volgende conclusie. Vooreerst, besluit hij, »kan de onderhavige kwestie [de praemotione physica] niet met totale zekerheid worden opgelost wegens de bekrompenheid van 's menschen verstand". Weshalve hij het raadzaam oordeelt, het standpunt der pyrrhonische en stoicijnsche »ataraxie" niet te verlaten. Vervolgens verklaart hij: »Het gevoelen der thomisten schijnt ons dichter bij de waarheid te komen, omdat het gegrond is op een streng logische redeneering; het is nochtans ietwat hard en afstootend, aangezien het een verbazend geheim, dat der voorbestemming, aan den menschelijken geest onomwonden voorstelt". [Is deze laatste motiveering, onder een zuiver wijsgeerig oogpunt beschouwd, niet te ver gezocht?] »De meening der molinisten daarentegen is zachter en aanlokkelijker voor het hart van den mensch, dat de vrijheid lief heeft, dewijl zij het geheim, als het ware, met een sluier bedekt". Eveneens komt de professor (p. 229—236) na het thomistisch en het molinistisch systeem over »Gods kennis" in het kort verklaard, en de gronden voor en tegen beide opinies aangegeven te hebben, tot de gevolgtrekking: »Omdat de Kerk noch de eene noch de andere

opinie veroordeeld heeft, en ge voor beide een groote extrinsieke probabiliteit hebt, kunt ge in peis en vreê die meening houden, welke u het best bevalt".

Het zou wel een buitengewoon verschijnsel, een wonder in 't klein wezen, indien een recensent zich volkomen zonder voorbehoud kon vereenigen met alle opinies van den beoordeelden schrijver of spreker, en zijn beweringen zoo maar voetstoots wilde aannemen.

Maar ik mag en wil niet vitten.

Laat ik ook niet vergeten het wijze woord: »*Nihil perfecti sub sole:* Niets is volmaakt onder de zon". Wat zeg ik, *onder* de zon? De zon zelf heeft hare vlekken, welke echter somtijds — zoo zeggen de natuurkundigen en astronomen — in het oog van den waarnemenden sterrenkundige of in een gebrek van het instrument, van de lenzen, moeten gezocht worden. Laat ik niet vergeten, dat ook in de volmaaktste werken op philosophisch gebied het eene hoofdstuk of artikel minder voortreffelijk kan zijn dan het andere: »Stella a stella differt claritate: De eene ster schittert minder dan de andere".

Zoo mag ik niet nalaten een kleine bedenking te opperen tegen de stelling (p. 125): »De meeste philosophen echter — en onder dezen *alle* katholieke wijsgeeren — nemen aan, dat de menschelijke ziel onmiddellijk *(per se)* en wezenlijk *(essentialiter)* de substantiëele vorm is van het lichaam". Deze behoeft ongetwijfeld een nadere bepaling, een verbetering. — Ik veronderstel (en dat zij hier, ter voorkoming van ieder misverstand, allereerst opgemerkt) ik veronderstel, dat Dr. R. den term »forma substantialis: *wezens*-vorm" gebruikt in zijn eigenlijke, streng peripatetische beteekenis, d. w. z. dat hij eronder verstaat eene onvolledige natuur en substantie, welke door de mededeeling van hare werkelijkheid de stof innerlijk voltooit en bepaalt tot het eerste, het substantiëel zijn van een bepaald lichaam, in casu van het menschelijk lichaam.

Maar dan vraag ik: is u wel heel zeker van dat *allen?* Houden naar uwe zienswijze inderdaad *alle* katholieke wijs-

geeren de redelijke ziel voor den *wezensvorm* van het menschelijk lichaam? Of zijn er wellicht onder de katholieke philosophen nog cartesianen, atomisten te vinden, welke het aristotelisch-scholastisch begrip van forma *substantialis* verwerpen, van geen eerste stof noch van haar noodzakelijk correlaat, den wezensvorm, willen hooren, getrouw blijvende aan de leeringen van vader Cartesius, die een soort van afkeer, van horror gevoelde voor de peripatetische vormen, de formeel-oorzaken? Het zou mij volstrekt niet verwonderen. — Of zullen bovengenoemde philosophen, het voorbeeld van P. Tongiorgi (III, n. 183, 6°) navolgend, in de psychologie het begrip, ten minste den term aannemen van de *wezensvormen*, die zij elders allerhevigst bekampen? Het ware inderdaad te veel gevergd van hun goeden wil en offervaardigheid, het ware de logica geweld aangedaan.

Daarom is mijns erachtens het woord *allen* niet juist gekozen, en Dr. Reinstadler's opvatting aangaande de meeningen der katholieke wijsgeeren ietwat te optimistisch.

Ook na de encycliek »*Aeterni Patris*" van 4 Aug. 1879, ook na en niettegenstaande de groote uitbreiding en het ontzaglijk aanzien, welke de scholastieke leeringen en beginselen in de kringen der geleerden verworven hebben en voortdurend verwerven, zijn er nog katholieke philosophen, welke voor de wezensvormen van Aristoteles en de scholastieken oor en oog sluiten, welke bijgevolg de uitspraken van het kerkelijk leergezag [1]), zoo goed als het even gaat, trachten te verklaren en met hunne eigen philosophische beginselen betreffende het wezen der lichamen te doen strooken.

Zoo lees ik in de *Annales de philosophie chrétienne* (Octobre 1900, p. 87): »La vie n'est pas une âme au sens synthétique et métaphysique des anciens". Welk begrip zal zich de schrijver van deze zinsnede vormen over de ziel, als wezens-

[1]) In het Concilie van Vienne 1311: »Substantia animae rationalis seu intellectivae vere ac per se humani corporis est forma", eene verklaring, nagenoeg woordelijk herhaald in de vijfde Lateraansche Kerkvergadering v. 1515, alsmede in het apostolisch schrijven van Pius IX aan den aartsbisschop van Keulen, Kardinaal Joannes von Geissel, 15 Juni 1857.

vorm der levende lichamen? De uitspraken van het kerkelijk leerambt kende Tongiorgi, ook een katholiek geleerde, opperbest. Lees b.v. in zijn psychologie n. 180 vv. De beroemde leeraar der philosophie aan het Collegium *Romanum*, evenals Perrone, Patrizi, Ballerini, Secchi, Franzelin, Mazzella (om alleen de historische vermaardheden te noemen) een sieraad en glorie der gregoriaansche, pauselijke universiteit, stelt zich t. a. p. de tweeledige vraag: 1°. *is* de menschelijke ziel de *vorm* des lichaams? en 2°. *hoe*?

Het eerste gedeelte beantwoordt hij kortweg bevestigend, en haalt tot staving van zijn thesis de zoo even genoemde uitspraken der Kerk aan, alhoewel hij enkele bladzijden verder (n. 185) er op laat volgen: »In deze decreten wordt niet juist het punt, dat wij thans behandelen, gedefinieerd".

Maar bij de verklaring van het *hoe* houdt de atomist Tongiorgi van het aristotelisch begrip van *wezensvorm* weinig of niets over.

De stof immers, welke door de ziel geïnformeerd, tot een menschelijk lichaam gevormd wordt, is niet die eerste stof, »materia illa prima", welke de peripatetici tot vervelens toe in den mond hebben. Wel neen! Zij bestaat immers enkel en alleen in het vruchtbaar brein, in de verbeelding van den Stagyriet. Neen! die stof is het organisch lichaam of, beter gezegd, het zenuwstelsel, en hoofdzakelijk het fluidum nerveum (l. c. 183, 3°). Het informeeren nu, dat de ziel verricht *in* het lichaam, bestaat uitsluitend in den werkenden invloed, in de handeling, waardoor de ziel het organisme of liever het zenuwstelsel, en meer bepaaldelijk het fluidum nerveum, maakt tot een levend organisme van deze soort, n.l. tot een menschelijk lichaam.

En hoe verklaart Tongiorgi dezen invloed, deze werking (l. c. n. 167)? Rien de plus simple! De ziel (een volledige, onstoffelijke, van het lichaam onderscheiden en verscheiden zelfstandigheid) doordringt, doorstroomt als het ware het lichaam, en verbindt en vermengt (»associat et admiscet") hare *krachten* met die van het lichaam. En zoodoende ontstaat uit twee *substanties* éene natuur, d. w. z. één nieuw

beginsel van handeling. (Op deze wijze echter, het zij hier terloops aangemerkt, zouden twee ossen, die hunne krachten vereenigen om éene handeling te verrichten, b.v. om één en denzelfden ploeg te trekken, één nieuw beginsel van handeling, gevolgelijk éene natuur, vormen!)

En *in dezen zin*, beweert Tongiorgi, dat de ziel zelfs *wezensvorm*, forma *substantialis*, kan genoemd worden; welke spreekwijze (zoo voegt hij er terstond met bewonderenswaardige oprechtheid bij) overigens niets verklaart maar zelve verduidelijkt moet worden: »Non tam declarat rem, quam eget declaratione" (l. c. n. 183, 5°).

Voorzeker, wij geven het volgaarne toe. Maar — verschoon s. v. pl. ook onze oprechtheid — *uw* wezensvorm is ook een heel nieuwmodische, aan Aristoteles en aan Thomas van Aquino volslagen onbekende, forma substantialis. En, wat meer is (zoo voeg *ik* er aan toe) in dien zin, volgens *uwe* verklaring, kan en moet het lichaam evengoed de vorm der ziel genoemd worden. Want ook het lichaam deelt zijne krachten aan de ziel mede. Die verbinding der krachten is wederzijdsch: het is een onderling ruilen, een associëeren van physiologische en psychologische energieën, het is dienvolgens het vormen van een soort naamlooze vennootschap, *Corpus-anima Co.*

Met zijn nieuwe uitvinding uitgerust, waagt het Tongiorgi, (l. c. n. 183, 4°) triomfantelijk als scheidsrechter op te treden, en als vredestichter tusschen de oude thomisten en de dito scotisten. »Iets moeten wij aan de oude thomisten en iets aan de scotisten toegeven". Ongetwijfeld, lofwaardig is uw streven! Doch, met uw verlof, den vrede hebt gij niet gesticht. Beide partijen zullen u (en te recht!) antwoorden: »*Dankbaar* [althans voor uw goeden wil en vredelievende gezindheid], *niet voldaan*".

Niet *voldaan*, zeggen de thomisten, want die éene vorm, dien u in het menschelijk samenstel aanneemt, *is* geen vorm, veel minder een wezensvorm, zooals wij die verstaan en verlangen.

Niet *voldaan*, zoo hoor ik de scotisten roepen; want die stof, welke door de ziel geïnformeerd wordt, is geen aggre-

gatie van zelfstandigheden, van atomen: het is het lichaam met zijn forma corporeitatis, onderscheiden van de ziel, het is *ééne* saamgestelde substantie en natuur. Uw vorm overigens *is* geen vorm.

Dit in het voorbijgaan ter opheldering en rechtvaardiging van mijn bezwaar tegen Dr. Reinstadler's algemeene uitspraak over de meeningen der katholieke wijsgeeren betreffende het onderhavig leerpunt.

Onjuist, ten minste onklaar, dubbelzinnig is ook, wat deze schrijver, bij wijze van theologische qualificatie, onmiddellijk er op laat volgen: »Deze leer behoort tot het katholiek geloof". De doctor houde het ons ten goede, wanneer wij vragen: *welke* leer behoort tot het katholiek geloof? En wanneer wij hem herinneren aan het bekende adagium der school: *Qui bene distinguit, bene docet.* Ik onderscheid derhalve. De stelling, dat de redelijke ziel is: »per se et essentialiter humani corporis forma *substantialis*", is een dogma catholicum vel definitum: *nego* — is een conclusio theologica, welke in de verklaring van het kerkelijk leerambt *virtueel* vervat is, en daaruit door een eigenlijke, deugdelijke redeneering (discursus proprie dictus) wordt afgeleid: *concedo.* De katholieke leer hieraangaande heeft Pius IX in de boven vermelde *Litterae ad Archiep. Coloniensem* (15 Juni 1857) kort en bondig uitgedrukt, als volgt: »Het is ons bekend, dat in diezelfde boeken [van Günther] niet ongeschonden bewaard blijft de katholieke meening en leer over den mensch, die uit lichaam en ziel dusdanig is samengesteld, dat de ziel, en wel de redelijke ziel, per se en onmiddellijk de ware vorm is des lichaams *(vera, per se atque immediata corporis forma)*". Let wel Z. H. zegt *forma*, zegt niet forma *substantialis.*

Een soortgelijke onnauwkeurigheid of onduidelijkheid tref ik aan op p. 150, waar bij de thesis: »Anima humana ex natura sua est incorruptibilis per se et per accidens" de volgende bemerking gevoegd wordt: »De onsterflijkheid der ziel in een grondwaarheid des geloofs". Wenschelijk is ook hier

eene verklaring, eene onderscheiding. *Dat* de rationeele ziel onsterfelijk *is*, moet als dogma erkend worden: ja! Dat zij zulks is *uit haar aard*, krachtens hare *natuur*, en niet enkel *gratuito*, (zooals het compositum humanum onzer eerste stamouders vóor den zondenval) is een dogma: neen! Dit laatste is wederom een conclusio theologica, die uit het dogma door een eigenlijke redeneering wordt *afgeleid*. Zie o.a. het decreet van het vijfde Lateraansche Concilie (1515) tegen Pomponatius, verder Eccl. XII, 7.

Ik eindig dus met den wensch, en de stellige verwachting, dat Dr. R.'s gesternte aan den philosophischen hemel wijd en zijd zal flikkeren en vonkelen, en velen voorlichten op het duistere en smalle pad, dat door dwaalleeringen en vooroordeelen tot de zekere kennis der waarheid, tot het bezit der menschelijke wijsheid voert. En moge dan dit sterrenbeeld, wanneer het zich ten tweeden male zal vertoonen, extensief en intensief volmaakter, naar getal en lichtsterkte voltooid, met verhoogden en gelouterden glans alom schitteren.

Rolduc, 21 Nov. 1901. Dr. L. H. v. THUYL.

VICTOR CATHREIN. S. J. *Die Frauenfrage*. Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung, 1901.

Dit kleine boekje heeft iets monumentaals. Ligt 't aan de rots-vaste katholiek-christelijke beginselen, waarop deze studie over de vrouwenquaestie is opgebouwd; aan de krachtige robuste taal, die we ons verbeelden den genialen Jezuïet zelf te hooren voordragen; misschien aan de degelijke systematische behandeling, waardoor in een zeer beknopt bestek de emancipatiequaestie zoo helder en doorzichtig in al zijn phasen en onderdeelen beschouwd wordt?

In de korte inleiding (»Zur Orientirung" getiteld) zien wij, dat, terwijl wij hier te lande nog slechts de kiemen kennen van wat we werkelijk een georganiseerde beweging noemen mogen, hoogstens misschien, hier en daar verspreid,

een zwak plantje, 't land van pater Cathrein die zaadjes heeft opgekweekt tot een machtige plant, een boom, die zijn wortels dringt en drukt en wringt naar alle kanten in den drassigen, weeken grond van 't sociale leven. De stem van een enkele geëmancipeerde werd daar luider en luider; en 't werd een machtig koor, dat de maatschappij toeriep van gepleegd onrecht, van verdrukking en vernedering der vrouw. Duitschland heeft werkelijk een georganiseerde vrouwenbeweging, zooals wij ze nog niet kennen.

Zal ze komen? Wie zal 't zeggen? De brandstof is er misschien, maar wie zal ze doen ontvlammen; er zal een vonk noodig zijn; maar zal die vonk geworpen worden, en door wie, en wanneer? Wij weten 't niet. Mevrouw Goekoop heeft 't indertijd getracht, en zij heeft zich mogen verheugen in 'n heel klein vlammetje, dat echter o zoo gauw tot smeulen is overgegaan. Voor sociale hervormingen is meer noodig dan een roman in een mooi bandje; en nog wel een roman, welker beginselen over 't huwelijk, hoe dikwijls er ook 't woord moraliteit cursief gedrukt in voorkomt, door niemand, die nog eenig wezenlijk-moreel gevoel bezit, zullen onderschreven worden; een roman met toestanden, welker schreeuwende inconsequentie's bij nadere beschouwing te spoedig in 't oog vielen en dan ook weldra door velen in brochures en dagbladartikelen aangetoond werden; een roman, geschreven met al de ons zoo wrevelig makende eenzijdigheid van tendenz-werk; een roman ten slotte, die den jurist deed glimlachen om de zonderlinge voorstellingen van recht en wet, den practicus deed terugdeinzen bij de gedachte aan de rommel-maatschappij, die er komen zou, als alle idealen van Hilda c. s. in vervulling kwamen. Zeer zeker heeft Mevr. Goekoop haar steentje bijgedragen: toen 't boek pas verschenen was, vervoerde de Scheveningsche stoomtram in de zomermaanden met bijna ieder jonge dame de daarbij behoorende keurig-gebonden *Hilda van Suylenburg* (c'était le »ton", n'est-ce pas?) en werd de vrouwenquaestie met de noodige »ernst" aan de hand van al die edele vrouwen, in tegenstelling met al die

ontaarde, verdorven en verboemelde mannen, die in 't boek voorkomen, bestudeerd. Velen werden voor een poosje Hilda'tjes en Corona'tjes en ze zongen allen haar partij mee in 't groote, veelstemmige koor. Maar een lied moet heel mooi en heel waar gedacht zijn, zal niet de bekoring ervan na vele herhalingen èn voor toehoorders èn voor executanten verminderen en ten slotte verloren gaan. En 't lied was niet zoo heel mooi en zoo heel waar gedacht, en toen men bemerken ging, dat zoo vele accoorden valsch, zoo vele overgangen met alle harmonieleer in strijd waren, en dat er bovendien Hilda'tjes waren, wier stemmetjes niet heel zuiver klonken, lieten velen haar partij in den steek en gingen weer 't oude mooie lied zingen, zooals ze dat als kind al gehoord hadden van moeder, 't lied, dat ernstiger wel was, niet zoo verbluffend door vreemde wendingen en nieuwe toonopvolgingen, niet zoo verleidelijk door hartstochtelijke, opwindende tempo's, maar uitstralend een warmen gloed, een teere zachte melodie, eenvoudig en van een ontroerende reinheid. En voor de meesten was 't een periode van loutering, als ze gingen van 't goede, door den strijd met wat verkeerd was, tot 't betere.

Van een machtige beweging, zooals in Duitschland, is blijkbaar in ons land nog geen sprake. Toch heeft dit boekje, dunkt mij, ook voor ons èn theoretische èn practische waarde: theoretische, omdat 't een handleiding is tot 't bestudeeren van een vraagstuk, dat, al is 't thans bij ons niet zoo actueel, toch een aanzienlijk deel van Europa reeds in beroering brengt; practische waarde aan den anderen kant, omdat wat niet is, worden kan en waarschijnlijk wel worden zal. De vrouwenquaestie toch is een onderdeel, een aanzienlijk onderdeel van de sociale quaestie. Pater Cathrein zegt in zijn inleiding: »In wahrheit ist die Frauenfrage die Hälfte der sozialen Frage. Die Hälfte der Menschen sind Frauen, die Hälfte der menschlichen Arbeit ist Frauenarbeit, die Hälfte der menschlichen Leiden und Schmerzen wird von Frauen getragen". En de sociale quaestie is niet iets plaatselijks, iets binnen de grenzen van een enkel land. Neen, 't gaat om de

societas, de maatschappij, de vereeniging van individuën binnen den kring der beschaving. We zouden dus voor ons land pater Cathrein's boek eenigszins kunnen beschouwen als een »Zukunftsbild", een »'t jaar negentienhonderd-vijftig" b.v., maar niet opgebouwd op den wankelenden ondergrond van twijfelachtige hypothesen of van romantische fantasieën, maar op den reëelen grond der feiten, zooals die geworden zijn in een land, dat zich in zulk een stadium van oeconomische evolutie bevindt, als waarschijnlijk binnen korten of langeren tijd ook ons stadium zijn zal.

In 't eerste hoofdstuk, dat een derde gedeelte van 't heele boek uitmaakt, behandelt de schrijver in zijn, den lezers der *Moralphilosophie* welbekenden helderen betoogtrant, de radicale emancipatie in den zin van absolute gelijkstelling van man en vrouw, algeheele terzijdestelling van de ondergeschiktheid op welk gebied dan ook, voor zooverre ze niet op louter physiologische gronden berust. De stelling van de vrouw tegenover den man, ook in 't huwelijk, moet zijn die van een gelijke. Man en vrouw moeten ook gelijke politieke rechten hebben, tot alle ambten gelijkelijk toelaatbaar zijn, de wetten moeten voor beiden dezelfde zijn, geen wetsbepaling mag langer eenig onderscheid maken tusschen beide seksen. Een korte uiteenzetting dezer theorieën — waarvan de pioniers zijn de socialisten [1]) met Bebel, Marx en Engels aan 't hoofd, voortbouwende op de leer van Morgan in zijn *Ancient Society* — wordt gevolgd door hunne beoordeeling en bestrijding van christelijk standpunt. En wat bovenal, naast de vele en krachtige bewijsplaatsen uit de leer der Openbaring, aan dit gedeelte groote waarde geeft, is 't volgende.

Vaak trachten de strijders voor emancipatie, als hun argumenten te zwak blijken, als hun logica de vuurproef der critiek

---

1) De sociaal-democratische partij schreef in haar program, 't bekende Erfurter Programm (1891) o. a. 't volgende: »Die sozialdemokratische Partei kämpft.... für die Abschaffung der Klassenherrschaft und der Klassen selbst und für gleiche Rechte und gleiche Pflichten aller ohne Unterschied des Geschlechtes und der Abstammung".

niet doorstaan kan, de gemoederen en harten stormenderhand te veroveren met hun oratorische declamatie's en ze roepen uit: »Dus de vrouw is een minderwaardig wezen, dus de vrouw is iets onvolkomens, dus ook gij beschouwt de vrouw als een wezen van lagere orde dan de man?" [1]). Men zou hierop niet juister en helderder kunnen antwoorden dan door voor te lezen, wat pater Cathrein tegen deze aantijging inbrengt: »Man beachte aber wohl, dasz ich keine eigentliche Inferiorität der Frau behaupte. Ich musz das gleich hinzufügen, um nicht miszverstanden und von der Hälfte des Menschengeschlechtes in Acht und Bann gethan zu werden. Ich behaupte blosz: nicht nur die physische, sondern auch die psychische Veranlagung und Begabung der beiden Geschlechter ist eine verschiedene. Der Schöpfer muszte ja, um weise zu handeln, die beiden Geschlechter verschieden veranlagen. Sie haben verschiedene Aufgaben und muszten dementsprechend vom Schöpfer verschieden ausgerüstet werden, sowohl in leiblicher als in seelicher Hinsicht. Dasz Er es gethan, beweist die tägliche Erfahrung und die ganze menschliche Geschichte. Es giebt also leibliche und geistige Vorzüge, die durchschnittlich mehr beim Manne und andere die durchschnittlich mehr bei der Frau hervortreten". En dit is 't juist, wat deze studie over de vrouwenquaestie zoo bekoorlijk maakt. 't Is niet een zich partij stellen in een strijd tusschen twee geslachten om de heerschappij, niet een tegen elkaar opwegen van twee vergelijkbare grootheden, maar 't is een warm betoog, dat die strijd is iets ongerijmds, dat een opwegen tegen elkaar dwaasheid zijn zou. »Nicht nur die physische, sondern auch die psychische Veranlagung und Begabung der beiden Geschlechter ist eine verschiedene". Daarom verschillende werkkring: daarom voor de een de politiek, voor de ander 't huisgezin; daarom niet aan de vrouw, maar aan den man 't bestuur, zoowel van 't gezin,

---

[1]) Zie o. a. wat Mevr. Gnauch-Kühne schreef in de *Sozial-Praxis* (Jahrg. X nr. 19, S. 452).

als van gemeente, provincie en staat [1]): »Denn der Mann ist von Natur mehr zum Regieren tauglich".

De taak van de vrouw, de taak, waarvoor ze geboren is en waarvoor ze heeft te leven, is zoo geheel anders dan die van den man. En hoe schoon die taak is, hoe verheven: de schrijver vindt telkens en telkens weer gelegenheid er ons op te wijzen. *Zij* kan de maatschappij hervormen en verbeteren, niet door redevoeringen in kiesvergadering en Staten-Generaal; niet door haar reinheid van gemoed, haar adel van karakter bloot te stellen aan de besmettende gevaren van 't openbare leven; maar wanneer zij door een verstandige opvoeding mannen en vrouwen vormt, bezield met 'n passie voor wat goed en rechtvaardig en edel is. *Hare* bestemming is in stilte te arbeiden aan de vorming eener nieuwe generatie. *Haar* taak is niet 't schijnbaar zoo eervolle politieke leven, *haar* werkkring is er een van hoogere wijding. *Haar* belooning bestaat niet in 't gejubel en de toejuichingen van de groote menigte; *haar* belooning is dat zoo heerlijke bewustzijn, 't goede te doen, zonder bijbedoelingen van eerzucht en machtsverlangen, maar alleen uit innerlijken drang van heilig plichtsbesef.

Maar zou dan niet na deze overweging, wanneer we wilden vergelijken, ons argument tegen een gelijken werkkring voor man en vrouw, tegen de »absolute Gleichberechtigung" eerder zijn de superioriteit van de vrouw in plaats van de inferioriteit, zooals de emancipatiestrijders ons verwijten?

Dit zou ik den rooden draad willen noemen, die door 't geheele boek heen loopt. Bij ieder onderwerp vraagt pater Cathrein zich af: is 't verrichten van dit of dat werk, 't bekleeden van dit of dat ambt, 't uitoefenen van dit of dat politieke recht vereenigbaar met de grootsche, verhevene

---

[1]) Zoo toch is 't ook in werkelijkheid in onze parlementaire monarchie, waar 't zwaartepunt van wetgeving en bestuur ligt bij de vertegenwoordiging, uit mannen samengesteld, en waar de kroon haar macht uitoefent door ministers, wederom mannen. En waar zag men ooit een absolute monarchie met een vrouw aan 't hoofd?

bestemming, die de vrouw in de familie, en zoo in de maatschappij heeft te vervullen?

Na de bespreking van de radicale vrouwenemancipatie en de beoordeeling daarvan van christelijk standpunt, grootendeels gebaseerd op de positie van de vrouw in 't huisgezin, behandelt pater Cathrein achtereenvolgens: de vrouw als kostwinster *(die Beteiligung der Frau am Erwerbsleben)*, de vrouw en de politiek, de vrouwenstudie (die een wel wat bescheiden plaatsje in 't boekje inneemt, slecht een 23 blz. terwijl deze bijna uitsluitend, behalve de algemeene beschouwingen, betrekking hebben op de medische studiën), de vrouw en de liefdadigheid, om te besluiten met een heerlijk hoofdstukje, getiteld: *Die Frauenfrage und die Verehrung der Gottesmutter*, waarin Maria »die Gebenedeiete unter den Weibern" aan de vrouw wordt voorgehouden als een voorbeeld ter navolging, Maria als moeder, Maria als maagd, als echtgenoote, als troosteres der bedrukten.

't Is niet mijn bedoeling, van elk dezer hoofdstukken hier een overzicht te gaan geven. Waar een zoo veelomvattende quaestie in zoo'n kort bestek (163 blz.) is uiteengezet en behandeld, heeft elk zinnetje z'n beteekenis en zou een uittreksel geen goed denkbeeld kunnen geven van 't geheel.

Hoezeer ik nu met 't boekje, zoowel wat betreft den inhoud als den vorm, waarin deze gegoten is, sympathiseer, moet mij toch één kleine opmerking van 't hart, die een eventueel bewerker voor Nederland ter harte moge nemen. 't Is mij dan opgevallen, hoe pater Cathrein op sommige plaatsen bijna uitsluitend spreekt over de gehuwde vrouw en zijn argumenten grond op de positie en de plichten van de vrouw in 't huwelijk. De reden? De schrijver toont ons met de cijfers aan, dat de meeste vrouwen gehuwd zijn, nl. op den leeftijd, dat zij voor politieke rechten en ambten in aanmerking kunnen komen. Maar dan komt ons toch vaak onwillekeurig de uitroep op de lippen: »Ja maar, die argumenten gelden toch in geenen deele voor de ongehuwde, en die zijn er toch ook nog, al vormen zij de minderheid". Ik geloof, dat dit voorkomen was, als pater Cathrein meer nadruk had

gelegd op 't volgende. Wanneer men politieke rechten, actief en passief kiesrecht, gaf wèl aan ongehuwde en niet aan gehuwde vrouwen, wanneer men voor ongehuwde aanmerkelijk gunstiger bepalingen in verschillende wetten maakte dan voor gehuwde, dan zou men een politiek voeren, welke vooreerst voor de vele »verlichten", die 't huwelijk alleen beschouwen als een burgerlijke instelling, den huwelijken staat ten opzichte der vrouw tot 'n soort degradatie in 't maatschappelijke leven zou stempelen, en welke verder 't samenleven buiten huwelijk, de z.g. »vrije liefde", ongetwijfeld zou bevorderen. Ziehier waarom afdoende bewijsgronden, die de gehuwde vrouw betreffen, algemeen geldende waarde hebben, althans ten aanzien van belangrijke *wettelijke* rechten.

Dordrecht. SIMON BOERS.

Het levensrecht der ongeboren vrucht. Strijdschriften van Prof. HECTOR TREUB, Dr. H. VAN OPPENRAAY S. J. en Prof. Dr. Th. M. VLAMING. — Haarlem, De erven F. Bohn, 1901.

Dat drie mannen van erkende bekwaamheid een in beginsel strijdige gedachtenwisseling over een groot maatschappelijk belang gezamenlijk en onder één omslag openbaar maken, mag als een, onder vele opzichten, heuglijk feit begroet worden. Al dadelijk zal het bevorderlijk zijn om de polemiek ten ontzent wat op te beuren, en dit alleen reeds achten wij een niet gering voordeel. Immers uit deze gezamenlijke uitgave blijkt duidelijk, dat polemiek toch niet uiteraard en noodzakelijkerwijze »uit den booze" of minstens »uit den dwaze" behoeft te zijn. Waar dit met reden van haar beweerd wordt, is enkel het bewijs geleverd, dat zij tot een droevig laag peil is gezonken. Onwrikbare beginselvastheid gaat in deze strijdschriften gepaard met volmaakte hoffelijkheid en geestigheid van wapenhandel. De geniepigheden, zijdelingsche verdachtmakingen en persoonlijkheden, die anders het etszuur der polemiek uitmaken, ontbreken hier geheel. En wanneer

de lezer — hij moge meer of minder zaakkundig zijn — aan het eind is, dan zal hij wellicht de meening, waarmede hij de lezing aanving, niet hebben prijsgegeven, maar zeker zal hij beter inzicht in de behandelde kwestie gekregen hebben.

Op de zaak zelve gaan wij verder niet in. Wie 't aangaat moet toch het vlugschrift zelf ter hand nemen. En voor een gedeelte is de strijd in dit eigen maandschrift gevoerd. Als ik echter, zonder medicus of jurist te zijn, mijn indruk in een paar woorden mag samenvatten, zou ik dit eene even willen aanstippen.

Wanneer iemand alle bijzaken en bijkomstigheden van het debat wegdenkt, dan is, dunkt mij, ten slotte de groote vraag deze: bij wien is het recht over leven en dood eens menschen, bij God alléén, of kan de mensch, naar eigen inzicht van de meerdere of mindere waardigheid en op eigen gezag, hier ingrijpen?

Wie het eerste, de uitsluitende souvereiniteit van God, volhoudt, kan daarmede het halsrecht der hooge overheid, in den naam van God, en de rechtmatige zelfverdediging zeer goed in overeenstemming brengen, maar moet overigens een rechtstreeks aanranden van een bestaand menschenleven eenvoudig boven menschelijke bevoegdheid stellen.

Wie daarentegen het tweede aanneemt en meent, dat een mensch naar eigen inzicht en oordeel rechtstreeks mag ingrijpen, zal in bijzondere gevallen voor zijne meening heel wat kunnen inbrengen, dat op het eerste gezicht zeer aannemelijk schijnt. Doch waar blijft de vaste bodem van dat standpunt, en wie zal halt toeroepen aan de logische gevolgtrekkingen?

Dat het H. Officie zich door niets van het eerste standpunt laat afbrengen, ook niet in gevallen, waar sterke opportuniteitsgronden voor het tegendeel aanwezig zijn, is feitelijke waarheid. Maar dit is, èn in de bedoeling èn in de werkelijkheid, de zuivere handhaving van een hoog zedelijk beginsel. Daartegen te willen opkomen met strafwetbepalingen is — afgezien zelfs van het onrecht — een onmogelijke onderneming. Ik geloof, dat Prof. Treub dit zelf ingezien

heeft. En als de geachte Professor niettemin zijne beschuldiging van *bekrompenheid* ten volle blijft handhaven, dan verwondert mij dat niet, van zijn standpunt beschouwd, maar ik vind het een éénzijdige opvatting en voorstelling. Juister en meer overeenkomstig de volle waarheid is het, dunkt mij, te zeggen: dat hier juist onbekrompen en volledig het goed recht van ieder bestaand menschenleven gehandhaafd wordt tegen een ieder, ook tegen een kundig en welbedoelend medicus. Begrijpelijkerwijze moet dit voor een medische autoriteit, die gewoon is in hoogste ressort te beslissen, ietwat irriteerend zijn, maar daarom is 't nog geen bekrompen opvatting. Onbekrompen beschikking over leven en dood, in de handen van wie ook, is voor de menschelijke maatschappij een levensgevaarlijke zaak.

De indruk, hier in een paar woorden geteekend, zal natuurlijk niet door allen gedeeld worden. Maar zeker zullen allen den kundigen schrijvers dankbaar zijn voor de echt wetenschappelijke en hooggehouden wijze, waarop zij eene zaak van zoo overwegend belang hebben besproken. Wij hopen van ganscher harte, dat beoordeelaars als A. E. B. in het *Weekblad voor het Recht*, voor wie zakelijke waardeering van katholieke geschriften nog altoos boven bereik ligt, en strijdvoerders met de pen, ook in onzen eigen kring, daaraan een voorbeeld mogen nemen. En bovendien hebben wij, katholieken, aan Dr. van Oppenraay en inzonderheid aan Prof. Dr. Vlaming oprechte hulde te brengen voor de uitnemende wijze, waarop zij in het licht hebben gesteld, dat het in deze zaak de logische gevolgtrekking uit een hoog zedelijk beginsel geldt en geenszins bemoeizucht of bekrompenheid van roomsche priesters.

A. M. C. VAN COOTH.

Verzamelde Novellen, J. R. VAN DER LANS: *De Juffrouw van Gezelschap*. Maatschappij de Gelderlander. Prijs *f* 1.50.

Om het even, of de oude dan wel de nieuwe garde u haar volgeling noemt, deze eersteling, die blijkens den titel een reeks komende novellen in haren schoot draagt, zal u met verwondering doen opzien. Wat nu? Is den Heer v. d. Lans niet onlangs op ietwat stoute wijze de toegang tot de tent der uitverkorenen ontzegd, en heeft hij thans zijn oud-geesteskind met een ultra-modern vignet opgefraaid? Moet die omslag een zwijgend protest aanschouwelijker maken? Dan is de poging niet al te best geslaagd. Modernen weten bijwijlen door strakke contouren met sterke tinten daartusschen den inhoud van een boek heel mooi uit te beelden. Maar hier geen sprekende omtrekken of kleurschakeering: heel het vignet is saamgesteld uit schrille lijnen zonder veel smaak of proportie geslingerd over een kwijnend, met bloemen overhuifd juffertje op vaalgroen papier. Of zijn hier gloeiende kolen vergaderd, en heeft de Heer v. d. Lans zijn eigen pennevrucht geleend tot blijde inkomste van een jong modern teekenaar? Wie met vergrootglas op ongewone plaats en op ongewonen letterdruk lang turen blijft, kan den kloek Hollandschen naam Piet Gerrits ontdekken. Wat hiervan zij, ernst of kortswijl, de lezer is er, naar het schijnt, de dupe van: een leesboek van even 200 bladen voor *f* 1.50 is heusch niet te geef. En als iemand dit onoogelijke vignet dan nog als »smakelijk" hoort aanprijzen, dan is de verzuchting begrijpelijk: hoevele ontwikkelde lieden spelen letterlijk met kunstcritiek!

Wie echter dat »verluchte" blad heeft omgeslagen, zal weldra dien eersten indruk vergeten, omdat zijn aandacht in beslag wordt genomen door de oudbekende, *De juffrouw van gezelschap*, die indertijd de lezers van *De Kath. Illustratie* zoo lang en zoo gezellig boeien kon. Gij hebt het werk voor u van een man, die, een kwart eeuw bijna, met het talent zijner pen gewoekerd heeft op het gebied der lectuur; zijn gehoor uren van aangename verpoozing verschafte; zijne beste krachten aan hunne gods-

dienstige en intellectueele opvoeding dienstbaar maakte en met allen ijver aan de verheffing der zeden en gebruiken in den familiekring heeft medegewerkt. Op honderderlei wijze is hij gegaan tot het volk, en als schrijver wist hij hun hart te winnen voor altijd. Garven van dankbare zegening zijn op dien bodem voor hem gesproten.

Zeker, de Heer v. d. Lans houdt er niet van zielsaandoeningen uit te stallen, welke nimmer in werkelijkheid bestonden, of allerfijnste stemmingen nog eens fijn uit te rafelen. Hij moge met minder vindingrijk vernuft dan mej. C. Thijm of Sloot zijn toegerust. Maar wat hij te zeggen heeft, wordt met dichterlijken gloed, in echt Hollandsche, goed-ronde en aangenaam rollende volzinnen uitgesproken. En, zeg ik met den Heer Oostdam, 't is nog lang geen uitgemaakte zaak, dat dusdanige werken *per se* niet onder kunst mogen gerangschikt worden.

Den Heer v. d. Lans worde voor deze uitgave, in alle bescheidenheid, dank betuigd. Want zijne werken zijn een ontspanning voor den ontwikkelde, en mogen op prijzentafels en in volksbibliotheeken niet ontbreken. En zoo er een rangschikking plaats grijpt naar waarde, dan kunnen zij op de eerste rijen billijke aanspraak doen gelden.

Ouderkerk a/d Amstel. J. C. v. d. Loos.

E. van Speijbroeck, *Quelques traits de la vie du Très Rév. Père Paul de Mol.* Avec approbation de l'autorité ecclésiastique. Deuxième éd. Bruxelles, O. Schepens, 1902. Prix: 2 fr. 50.

Dit boek is eene bespreking waard.

Laten wij eerst een oordeel vormen over het boek zelf. Zoek er geen schoonen stijl, geen in orde gestelde verhalen der feiten, zooals men in goede levensbeschrijvingen vindt. De schrijver geeft in zijn voorrede eene korte beschrijving van den wonderdoener, en zijn werk is van bl. 29 tot 212 eene droge en ongeordende opsomming van wonderbare daden, door

Pater of Dom Paul gewrocht, gevolgd (bl. 212 tot 304) door een opgave van de godvruchtige werkjes en brieven, die hij geschreven heeft, met eenige zijner merkwaardigste gezegden.

Indien niet een geur van oprechtheid des schrijvers u verkwikte en de begeerte om de feiten in het licht onzer wetenschappen te beschouwen u aanspoorde, ge zoudt het boek niet geheel uitlezen. En toch is het lezenswaardig, vooral om kennis te maken met den persoon, die beschreven wordt, en met zijne wonderbare daden.

Franciscus Luyckx werd geboren te Moll in België 15 Jan. 1824; trad in de orde van den H. Benedictus, waar hij den kloosternaam Dom Paul ontving, in 1848; werd op 34-jarigen leeftijd priester en is gestorven te Termonde 24 Febr. 1896.

Hij zelf heeft aan eenige zijner vrienden verklaard, dat, toen hij in het begin van zijn kloosterlijk leven zwaar ziek was, de goddelijke Zaligmaker hem verscheen, zeggende: »Wees genezen, van nu af zult gij leven ten troost van eene menigte menschen. Ik geef u alles wat gij Mij voor anderen zult vragen" (bl. XXVIII). Onmiddellijk genezen hield hij zich aan het gegeven woord des Heeren en begon zijne wonderlijke liefdedaden.

»Vervuld met eene liefde zonder grenzen« voor het volk, was hij de toevlucht der armen en vooral der lijdenden. Alhoewel de kleinen en nederigen hem boven allen aan het hart lagen, was hij toch ook de raadgever en de vertrouwde der adellijke familiën en der grooten dezer wereld" (bl. XIX).

»Men schat het getal personen, die tot hem hun toevlucht namen, op meer dan een millioen.... Op elk uur zoowel van den dag als van den nacht kon men een beroep doen op zijn offervaardigheid, want hij gaf niet veel tijd aan den slaap. Hij rustte op een armzalige legerstede met het hoofd op een plankje... zijne bescheidenheid en nederigheid waren even bewonderenswaardig als zijne ontberingen en boetvaardigheden.... Nooit is er zoo ik meen, zeide een Pater Benedictijn, in onze orde een monnik geweest meer gehecht aan gebed en boetvaardigheid, dan hij" (bl. XXIII).

Hij had dus wel veel gelijkenis met den H. Malachias, van wien de H. Bernardus getuigt: »De behoefte, uit welke men tot hem riep, achtte hij de zijne, met dit verschil, dat hij geduldig was in de zijne, medelijdend en meestal ongeduldig in die van anderen". Ook met den H. Severinus, van wien Montalembert schrijft: »Geheel verhard als hij was door vasten en versterving, voelde hij honger, als zij [de gevangenen] honger hadden, en rilde van koude, als de koude hunne naakte lichamen aangreep" [1]).

Het meest doorslaand bewijs, dat wij met een oprecht heilig man te doen hebben, geeft de schrijver (bl. XXIV) door het getuigenis aan te halen zijner medekloosterlingen, namelijk: dat hij bijna nooit met hen sprak over de wonderlijke en aanhoudende gunsten, met welke hij allen overlaadde, die tot hem kwamen, zoodat, toen eenigen tijd na zijn dood de faam zijner wonderdaden zich van alle zijden verspreidde, de verwondering der Benedictijnen algemeen was.

Tot den bisschop van Gent zeide hij: »Monseigneur, ik ben niets en ik weet niets" (bl. XXIV). Toen eene religieuse eens tot hem zeide: »met wien heb ik de eer te spreken?" antwoordde hij; »ik ben de liefde Gods" (bl. 158). In al zijne gesprekken, brieven en preken was immer de liefde Gods het onderwerp (bl. 237).

Daar nu die liefde Gods hem volle vrijheid gegeven had te vragen voor anderen en Dom Paul reeds van natuur geheel liefde was tot den evenmensch, zoo kan men begrijpen, en de feiten zullen het bewijzen, hoe zijne uit zich zelve onmachtige menschelijke liefde met twee handen greep uit de almachtige goddelijke liefde naar alles, wat maar dienstig kon zijn voor de menigvuldige ellenden, die zich aan hem kwamen vertoonen.

Ontelbaar zijn de diensten die hij de lijdende menschheid bewezen heeft. Zelfs het vee genas hij op wondervolle wijze, wetend, dat de Psalmist zegt: »Mensch en vee behoudt

---

[1]) *Les Moines d'Occ.* T. I, p. 283.

Gij, o Heer" (Ps. XXXV, 7): feiten vindt men bl. 54, 67, 123, 156.

Hij heeft, wat betreft zijne belangstelling voor alle ellenden, veel overeenkomst met den H. Vincentius van Paula. Edoch, men weet, dat er verscheidenheid is in alle werken Gods en niet het minst onder de heilige mannen. De H. Kerk zegt in het Brevier van elken H. Belijder met alle recht: »Er is niemand aan hem gelijk gevonden in het onderhouden der wet van den Allerhoogsten". Dom Paul deed wondere werken uit liefde; de H. Vincentius beoefende wonderlijke liefde in zijne werken.

Gaan wij nu over tot de beschouwing der verhaalde wonderbare feiten.

De schrijver vermeldt meer dan 350 gevallen, waarin Dom Paul als wonderdoener of als voorzegger of als kenner der geheimste zaken wordt voorgesteld.

Laat ik er eenige aan het oordeel van den lezer onderwerpen.

Bl. 58 wordt verhaald: een zieke was in 1880 op last van den geneesheer voorzien van de laatste HH. Sacramenten, dewijl de dood elk oogenblik kon verwacht worden. Zijne vrouw ging 's middags om 3 uur naar Dom Paul; deze verrichtte te gelijk met haar een kort gebed voor den zieke. Om half vier stond de zieke uit zijn bed op, ging naar zijn zoon, zeggende: ik voel mij genezen, geef mij te eten. En werkelijk het was zoo en hij is nog gezond in het jaar 1897. — Bl. 60. Een jongeling had de fijt aan zijn duim. Dom Paul raakt dien met zijn vinger aan en oogenblikkelijk was hij genezen. Bl. 159 wordt een gelijk geval verhaald. — Bl. 60 geneest Dom Paul met een weinig speeksel een pestbuil (anthrax) aan den hals van een jongen. Zoover heeft het de wetenschap niet gebracht, voor hare geneesmiddelen heeft zij tijd noodig, en nog meer in het volgende geval.

Eene dame uit Antwerpen was van een trap gevallen en had aan het oor eene verschrikkelijke wond (»une effrayante blessure") opgedaan, die door den geneesheer als zeer ernstig

beschouwd werd, zoodat hij na de verbinding volkomen rust voorschreef. Dom Paul bezoekt haar, laat het verband afnemen; en tot groote verwondering van allen is er van dewonde geen teeken meer te zien (bl. 62).

In III Kon. XIV lezen wij, dat de vrouw van Jeroboam, andere kleederen aantrok om onbekend te zijn aan den profeet Ahias, wiens oogen door den ouderdom verduisterd waren, en hem ging raadplegen over haar zieken zoon. Toen zij binnenkwam, noemde de profeet aanstonds haar naam en voorspelde den dood van haar zoon, zoodra zij de stad weder zou intreden. Bl. 103 verhaalt de schrijver, dat eene jonge dochter tot Dom Paul ging om de genezing te vragen van haar kind. Eene gehuwde vrouw vergezelde haar. Uit schaamte vroeg zij deze onder weg haar trouwring te leen, om den schijn eener gehuwde vrouw te hebben. Nauwelijks zijn zij bij den Pater of deze zegt: »De ring, dien ge aanhebt, behoort aan uwe gezellin. Uw kind zal sterven".

Hij heeft vele lotelingen een goed lot voorspeld; deze vervulling zou men echter aan toeval kunnen wijten. Edoch, het volgend geval heeft met geen toeval te maken. Aan een knecht te Oostcamp, die hem zijn afkeer te kennen gaf voor den militairen dienst, voorspelde hij, dat hij eruit zou loten en te gelijk het nummer: 134 (bl. 45). — Een werkman ging vol betrouwen naar Pater Paul; een ander werkman vergezelde hem, om te spotten. Aan dezen voorspelt hij den dood na drie dagen, hetgeen vervuld werd (bl. 141).

Door deze feiten, die zeker het natuurlijke te boven gaan [1]), nemen vele andere aangehaalde, die men natuurlijk zou kunnen uitleggen, kleur aan, en wettigen de meening, dat zij uit dezelfde gave van wonderen, die Dom Paul bezat, voortgekomen zijn.

---

1) Wij maken hierbij het voorbehoud van den schrijver ook tot het onze: »Pour nous conformer aux décrets de S.S. Pape Urbain VIII, nous entendons ne donner aus faits rapportés qu'une valeur purement humaine et nous en soumettons humblement l'appréciation au jugement de Notre Mère la Sainte Eglise" (p. XX).

Bij het lezen van al die verschillende feiten en de verschillende wijze, waarop zij verricht zijn, zal het nuttig zijn te bedenken wat volgt.

Alle Heiligen hebben maar één doel, waarin zij geheel opgaan, namelijk: God. Zij beschouwen God *vooral* òf als Opperste Meester òf als Vader van oneindige goedheid. Een van beide beschouwingen heeft gewoonlijk den voorrang en kleurt geheel het leven van een Heilige, òf wel door strengheid òf wel door goedertierenheid. Daar de genade de natuur niet uitdooft, doch verheft, zoo zal de geheele natuurlijke aanleg van den persoon een grooten invloed uitoefenen op zijne beschouwing van God en op de handelingen, waarin hij Gods rechtvaardigheid of Gods goedheid *vooral* navolgt en afbeeldt [1]).

Men bedenke nu dat het karakter van Dom Paul zacht liefderijk, medelijdend was, en dat hij volgens de gave, die hij van den Heer ontvangen had, zich de liefde Gods noemde.

Bij andere verhalen zal het nuttig zijn te letten op het woord van den H. Bernardus: »De beminnaar schijnt soms krankzinnig, namelijk, in het oog van hem, die niet bemint" [2]).

Eenige gezegden van Dom Paul worden aangehaald van bl. 289 tot 291. Misschien schijnen aan sommigen de volgende woorden tegen de nederigheid: dat men het goed hetgeen hij gedaan had, na zijn dood publiek zou maken, doch niet wat hij geleden had; — dat hij zijn plaats in den hemel kende; — dat zijne macht in den hemel nog grooter zou zijn enz. Men leze echter hierbij Artikel XVI der Conferentie van Issy beschreven door Bossuet: »De beschouwingen van zich zelf, van eigen handelingen en van ontvangen gaven, welke men door de profeten en apostelen gehouden vindt, om God te bedanken voor zijne weldaden en om andere gelijke doeleinden, zijn aan alle geloo-

---

[1]) Zie Dom Chauvin, *Qu'est-ce qu'un Saint?* p. 11—13.
[2]) Praef. in libr. *De Consid.*

vigen, zelfs aan de volmaaksten, ten voorbeeld gesteld; de leer, die ze zou afkeuren, is eene dwaalleer" [1]).

De H. Franciscus van Sales bekende aan de H. Chantal, dat zijne heiligverklaring niet onmogelijk was. Van den H. Vincentius Ferrerius, zegt men, dat hij de zijne aangekondigd heeft, en aan den toekomstigen Paus Calixtus III voorzegd heeft, dat deze haar zou uitspreken. De H. Paulus is in het geheel niet hoovaardig, als hij schrijft: »Zijne genade is in mij niet ijdel geweest... Weest mijne navolgers, gelijk ik die ben van Christus" [2]).

In het leven van den H. Antonius van Padua staat: dat hij tot den priester, die hem het H. Oliesel wilde toedienen, zeide: »Ik bezit die zalving reeds inwendig, maar alhoewel het niet noodig is, dat gij mij ze uitwendig toedient, zal ik ze toch gaarne ontvangen" [3]).

Ook de H. Hyacinthus zeide: »Indien ik u geholpen heb op aarde, ik zal u, door Gods bijstand, nog krachtdadiger helpen in den hemel" [4]).

Eindelijk vermeldt de schrijver (bl. 201): dat het lichaam 26 Febr. 1896 in den grafkelder der Benedictijnen op het kerkhof te Appels is bijgezet; dat op 24 Juli 1899 in het bijzijn der familieleden en van dertig andere getuigen de kelder geopend en de kist naar boven is gehaald; en tot aller verwondering bleek het lichaam in ongeschonden staat. Hierna geeft hij van bl. 205 tot 209 nog elf wonderbare gunsten, die op de voorspraak van den overleden Pater verkregen zijn.

Uit alles, wat in het boek vermeld staat, blijkt, dat Dom Paul op de Heiligen en vooral op de heilige wonderdoeners gelijkt. Maar dit is niet aan ons om uit te maken. Het merkwaardige is en blijft, dat in het laatst der vorige eeuw, in het midden eener beschaafde bevolking, die het licht kent

---

[1]) Bij Joly, *Psychologie des Saints*, p. 151.
[2]) Joly, o. c. p. 152.
[3]) *Pet. Boll.* T. IV, 629.
[4]) *Pet. Boll.* T. IX, 613.

onzer tegenwoordige wetenschappen, een man opstaat, over wiens wonderbare daden men een geheel boek kan schrijven en zonder schroom durft uitgeven. En wat weet de wetenschap nu te zeggen? Zij zal veel gevallen twijfelachtig of niet genoeg bewezen vinden. Dit is haar recht. Er schieten echter nog veel gevallen over, die zij onmogelijk natuurlijk noemen kan, maar bij welke zij de tusschenkomst eener andere macht moet bekennen.

En de groote les voor allen is: voorzichtig te zijn in het uitoefenen van critiek, en de levensbeschrijvers der thaumaturgen of wonderdoeners, die door de H. Kerk als Heiligen vereerd worden, zoo maar niet aanstonds van overdrijving enz. te beschuldigen. »Het werk der hedendaagsche critiek is: *met eerbied* de verdichte feiten te onderscheiden van de ware: œuvre délicate au premier chef" [1]).

Tot hen echter, die vol zijn van de moderne wetenschap, doch niets kennen van Gods wegen op aarde; die over zenuwlijden, hypnotisme enz. schrijven en dan te gelijk critiek uitoefenen op de H. Schrift en de levens der Heiligen; die met de geneesheeren Corre en Laurent de wonderen van een H. Vincentius Ferrerius en andere thaumaturgen allen terugbrengen tot: »lucidité, hallucinations télépatiques, suggestions et fascinations" [2]) — tot hen nog een woord.

In het schoon werk: *Uu siècle. Mouvement du monde de 1800—1900* begint A. Lapôtre zijn artikel: *La Critique* aldus: »Indien de rechtvaardige, volgens getuigenis der H. Schrift, zevenmaal daags zondigt; de geleerde, volgens getuigenis der ondervinding, faalt niet minder dikwijls. Op deze wijze kan men berekenen, hoe dikwijls daags zij, die noch rechtvaardig noch geleerd zijn, zondigen en falen".

En vervolgens: »De critiek van zich zelven, moet alle andere voorafgaan en beheerschen.... Men twijfelt tegenwoordig aan alles, en men denkt er nooit aan te twijfelen

---

[1]) Dom Chauvin, o. c. p. 52.
[2]) Bij Joly, o. c. p. 72.

aan zich zelven.... Aan iemand, die zich te hoog schat, is spoedig iets duidelijk. Al wat de critiek aan het wankelen brengt valt daarom nog niet".

Omtrent de critiek van Bollandus en zijne opvolgers zegt hij: »Het wonder wordt in die wijze school niet verworpen dan alleen wanneer het niet bewezen is.... Ik weet het, in zulk een midden zal men zich nooit wijs maken, dat de critiek niet kan dwalen van het oogenblik af, dat zij aan het afbreken gaat.... Zeer zeker, niets is minder laakbaar dan te verwijderen wat onmogelijk schijnt, maar op voorwaarde, dat men geen onmogelijkheden vindt in al de leemten zijner eigene wetenschap. Om veel te ontkennen, moet men veel weten en allerlei zaken kennen. Daarenboven moet men weten wat men zelf waard is en niet meenen, dat men alles is, omdat men iets is".

Vucht. V. A. SPRENGERS.

EENE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT OF NIET?

Dr. J. van Gorkom, een man, volgens het getuigenis van *De Maasbode*, »die het universitair leven jaren achtereen van nabij gezien en medegeleefd heeft en daarom aan zijne opleiding ongetwijfeld voldoende recht en bevoegdheid ontleent om in het vraagstuk der universiteiten een woord mede te spreken", schreef in het Januari-nummer van dit maandschrift een opstel over: *Bijzondere universiteiten in Nederland.* Voor wie 't niet mocht weten blijkt uit het artikel duidelijk, dat de schrijver is een oprecht Katholiek, die zoowel in den engeren kring der beroepsbezigheden als op het grootere veld van de maatschappelijke werkzaamheid wil arbeiden volgens de beginselen van zijn goed roomsch geloof; die bij het wetenschappelijk zoeken »de voorlichting des H. Geestes van den Stedehouder Gods" »erkent en aanvaart", en inziet, dat de kennis van den catechismus noodzakelijk blijft voor hen, die geleerden willen worden. Daarbij meent hij, dat de Katholiek een blijmoedig werker moet zijn, zelfs dan, indien 't hem niet gegund is hier den uitslag van zijn werk te aanschouwen, omdat in hem de hoop leeft, na een sterven in de genade, God en in Hem de waarheid te zien: de hoop alsdan schouwende van aanschijn tot aanschijn te kunnen juichen: »adoramus".

Beide, het besef der bevoegdheid, die *De Maasbode* accentueert, en de roomsch-katholieke overtuiging, waar ik evenzeer den nadruk op zou leggen, brachten, dunkt mij, den schrijver er toe, zijn artikel toe te vertrouwen aan *De Katholiek.* Dr. v. G. een der »jongeren", zooals *De Maasbode* zegt,

vraagt het geleide van iemand »met een eerbiedwaardig lang bestaan" — en hij heeft m. i. goed gedaan.

Ons Nederland is een klein land, en de Katholieken zijn in Nederland de minderheid der bevolking. Er is geen, of althans geen voldoende, plaats voor vele katholieke tijdschriften van ongeveer dezelfde strekking. Samenwerken, niet versnipperen moet dus in de medewerking aan tijdschriften de leuze zijn.

't Kan geen kwaad, dat ten gevolge van een broederlijk samenzijn in hetzelfde tijdschrift de meening der jongeren onder de oogen der ouderen komt en omgekeerd, mits met eene wijze voorzichtigheid, die elke driftige voortvarendheid zoowel als elk verlammend talmen uitsluit, gehandhaafd worde het motto van *De Katholiek*. »Vindicamus hereditatem patrum nostrorum" en mits de schrijvers indachtig blijven dat: »Multum facit qui rem bene facit. Bene facit *qui communitati magis quam suæ voluntati* servit".

Aldoor met een »gij zijt nog te jong" teruggedrongen worden van het strijdperk werkt ontzenuwend op den jongen krijger. Medestrijden in de gelederen der oudere garde zal, dunkt mij, eerder goede soldaten kweeken, dan de vorming van een bataillon jeugdige soldaten met jonge aanvoerders.

Sedert *De Katholiek*, in tegenstelling met de vroegere gewoonte, geen andere dan onderteekende bijdragen en zelfs geene dan door bekende initialen gewaarmerkte boekbeoordeelingen opneemt, draagt in veel hoogere mate dan vroeger elke medewerker persoonlijk de verantwoording voor zijn werk. Eene ruimere opvatting in zake opname van bijdragen is het gevolg der gedeeltelijke verschuiving van de verantwoordelijkheid. Zoowel het eischen der onderteekening als het breeder openzetten der deuren is, dunkt mij, in overeenstemming met de eischen en de behoeften des tijds; maar een en ander brengt mede, dat er nu en dan een opstel onder de oogen der lezers komt, dat niet met algemeene instemming zal begroet worden.

Zulks is, dunkt me, met het artikel van Dr. van Gorkom het geval. Er is in dat opstel wel iets, waarmeê men zich

best kan vereenigen, maar er zijn ook beweringen, die ik niet wensch te beamen, en vooral — mijn vriend Dr. v. G. zal wellicht hoogst verwonderd zijn het te vernemen — de schrijver is mij niet vooruitstrevend genoeg.

Uitleg en rede te geven van deze, van de zijne afwijkende, opvatting is het doel der volgende bladzijden.

Dr. v. G. spreekt zijne verwondering uit, dat men zooveel twist over »bijzondere" universiteiten in Nederland. »Heeft, — zoo vraagt hij — Nederland dan ooit andere gekend? Zijn niet onze hoogescholen steeds bijna uitsluitend *van ééne richting* [1]) geweest in den zin, dien het hier geldt?... In de eerste tijden van haar bestaan waren onze universiteiten alleen maar anti-paapsch, later zijn ze anticlericaal geworden; maar *echte vrije hoogescholen waren ze nooit* [1]), bijzondere steeds, nl. bijzondere kweekscholen van het moderne ongeloof".

In bovenstaande regels wordt hetzelfde, wel niet te ontkennen, feit op twee verschillende wijzen, die overigens beide juist zijn, gequalificeerd: de universiteiten waren en zijn scholen van ééne richting; en: de universiteiten waren noch zijn vrije scholen. Maar wanneer men, afkeurend wat onze universiteiten nu zijn, verbetering wenscht en verbetering voorstelt, dan moet men toezien. Want, terwijl tegenover de onvrijheid slechts de vrijheid kan staan, staat tegenover de »ééne" richting zoowel »vele" richtingen, als »eene andere" of eene »tegenovergestelde" richting. En wanneer men tegen de »onvrijheid" de vrijheid verdedigt, dient men te letten op den wezenlijken aard dezer »vrijheid".

Dr. v. G. meent het verkeerde der ééne richting door eene veelheid van richtingen (hij zegt veelzijdigheid maar bedoelt toch veelheid van richting) te moeten verhelpen: »Veelmeer moet veelzijdigheid nagestreefd worden in de samenstelling der faculteiten aan onze hoogescholen. Aan elk van onze universiteiten moesten meerdere hoogleeraren zijn, desnoods buiten bezwaar van 's lands schatkist, maar met

---

[1]) De cursiveering is van mij.

overigens gelijke rechten en plichten, dus leden der faculteiten, om de wijsbegeerte, de geschiedenis van kerk en land en volk, de theologie, elk uitgaande van verschillende beginselen, te doceeren". De Arnhemsche dokter vaart hier in één schuitje, hij zegt het trouwens zelf, met den hoofdredacteur van *De Nederlander*.

Over de praktische bezwaren van dit plan is het niet noodig veel te zeggen. Slechts deze enkele vragen. Hoe zou de rechtsgeleerde faculteit, om een voorbeeld te geven, wel moeten samengesteld zijn om de verschillende »beginselen" tot hun recht te doen komen?

En wanneer die faculteit met het motto »Elk wat wils" in elkander gezet *kon* worden, hoe dan de examens ten overstaan der faculteit?

En de vergaderingen der faculteit, waarin de belangen der faculteit besproken worden — zullen die een eenheid van actie leveren, die der wetenschap ten goede komt?

En het weinig hartverheffend — maar ten gevolge der veelheid van beginselen noodzakelijke — schouwspel van een stel professoren derzelfde hoogeschool, die elkander afbreken!

En zouden ten slotte de examen-eischen niet dalen tot eene kennis beneden beginselverdeeldheid?

Maar deze vragen interresseeren mij voor 't oogenblik minder. Het hoofdbezwaar, dat ik tegen het voorstel heb, is — de Dr. neme mij 't niet kwalijk — dat het niet genoeg met de rechten der waarheid en de eischen der vrijheid rekening houdt.

Dr. v. G. vindt 1°. dit soort van universiteit verkieslijk boven eene bijzondere hoogeschool, in casu eene katholieke.

Hij *schijnt* 2°. te wenschen, dat aan deze universiteiten de student den leermeester kunne zoeken, die hem 't meeste aantrekt. Ik zeg *schijnt*, want heel duidelijk is dit niet. Ziehier den volzin, waaruit die wensch blijkt: »Eene universiteit, zoo als de middeneeuwen die kenden, is hier nooit geweest. Daar was wetenschap te vinden voor iedereen; ieder student hoorde den leermeester, die hem 't meeste aantrok, en als hij aan een bepaalde universiteit er geen van zijn gading vond, trok

hij elders henen. Laten de Nederlandsche universiteiten zich eens naar die oude goede voorgangsters richten" [1]). En dan volgen de boven aangehaalde woorden over het anti-paapsch karakter en het voorstel der »veelzijdige universiteiten".

Eindelijk 3°. verwacht de schrijver van het samenleven en den onderlingen omgang van jongelui van velerlei beginselen veel heil; want hij noemt »gulden woorden" de bewering van Lohman: »Wie zich voor den maatschappelijken strijd wil bekwamen, moet niet het beste deel zijns levens zich plaatsen buiten alle aanraking met andersdenkenden en zich uitsluitend laten leiden door menschen, die, hoe voortreffelijk ook, feilbaar zijn en bevooroordeeld".

Deze drie stellingen houden m. i. niet genoeg rekening met de rechten der waarheid en de eischen der vrijheid, en zulks niet alleen in volstrekten zin, maar ook voor zoover die eischen en rechten in ons vaderland vervuld en geëerbiedigd kunnen worden.

Recht van spreken heeft eigenlijk de waarheid alleen en dientengevolge moet ook zij alleen de vrijheid van spreken hebben. Zij heeft dit recht niet alleen krachtens haar zelve maar ook wegens de gevolgen. Want in het rijk der waarheden zijn er vele, die 's menschen doen en laten moeten regelen, en het goede daarom uitspreken, opdat de wil het begeere en de mensch het verrichte. Op dit gebied kan slechts de waarheid ten goede leiden, en indien het goede met de onwaarheid samengaat, is zulks het gevolg van eene gelukkige inconsequentie.

Voor den mensch is nu één stel van waarheden van het hoogste belang.

Hij dient te weten, wie hij is, van waar hij komt, welk zijn einddoel is en door welke middelen hij dit doel zal bereiken. Het antwoord op deze vragen geeft de menschelijke rede, die ons leert, dat de mensch is een redelijk vrij willend wezen, dat hij levend is door een onstoffelijk, denkend en willend

---

[1]) Dan zouden we roomsche universiteiten hebben.

beginsel; die ons aantoont, dat de mensch geschapen is door een persoonlijken God, den Schepper, Heer en Bestuurder van al wat buiten God bestaat, dat hij geschapen is voor God en tevens tot zijn eigen geluk, en dat hij, om zijn einddoel te bereiken, het goede moet doen en het kwade moet laten. Tengevolge van een afdwalen der menschelijke rede — de oorzaken dier dwaling heb ik hier niet te onderzoeken — wordt door enkele menschen op deze vragen in anderen zin geantwoord: er is geen God; er bestaat geene Voorzienigheid; de mensch heeft geen onstoffelijk en zedelijk levensbeginsel; de mensch is niet vrij; er is geen wezenlijk onderscheid tusschen goed en kwaad; de mensch is niet voor God maar voor zichzelf of voor de menschheid op deze wereld.

Wanneer men van *beginselen* spreekt en daarbij, zooals meestal geschiedt, het woord »eerste of hoogste" stilzwijgend veronderstelt, dan bedoelt men de antwoorden, in den eenen of anderen zin, op de zooeven aangegeven vragen. Want deze vragen zijn niet slechts die, welke den mensch vooral aangaan, zij staan tevens middellijk of onmiddellijk, aan het begin zoowel als aan het einde van elke wetenschap. Voor den mensch immers, die doordenkt, is elke wetenschap een onderdeel zijner wereldbeschouwing, en de geheele wereldbeschouwing staat voor elk mensch in nauw en onafscheidelijk verband met zijn persoon, zijne herkomst en zijn doel.

In zoover de antwoorden op die vragen spreken van het doel, mogen we ze de hoogste beginselen noemen; als antwoorden op de vraag *vanwaar?* liggen ze aan het begin van elk zijn en van alle weten.

Onder de verschillende antwoorden op elk dezer vragen is slechts één waar en voert slechts één consequent ten goede.

De *grondbeginselen:* God bestaat niet; er is geene Voorzienigheid; de mensch is slechts stof; de mensch heeft geen vrijen wil — kunnen niet het recht eischen gedoceerd te worden, wijl zij onwaarheden en onwetenschappelijke stellingen zijn.

De meening, dat men eene »veelzijdigheid" moet nastreven, tengevolge waarvan wijsbegeerte, geschiedenis van kerk en land en volk, theologie, elk uitgaande van verschillende

beginselen", gedoceerd zouden worden, is, voor zoover het de eerste en hoogste beginselen betreft, zeer zeker onhoudbaar.

Laat ik intusschen hier dadelijk zeggen, dat ik Dr. van G. volstrekt niet verdenk *gelijk recht* voor de waarheid en de logen te eischen; al, die hem kennen, weten wel beter, en ik zal later gelegenheid hebben om ter sprake te brengen, wat hij eigenlijk *bedoeld heeft.* Voorshands — scripta manent — moet ik mij houden aan hetgeen uit zijn opstel *te lezen* is.

De weg, waarlangs de menschelijke geest tot de erkenning der hoogste waarheden komt, is de weg eener redeneering, die den aard der zaken uit hare werkingen leert kennen en van de gevolgen tot de oorzaken opklimt; door waarneming verkregen zintuigelijke kennis is het uitgangspunt; het zintuigelijke geeft de aanleiding tot de verstandelijke kennis; vanuit het zintuigelijk beeld wordt het denkbeeld door abstractie verkregen; de denkbeelden worden tot oordeelen samengevoegd; eigen oorzakelijkheid doet ons het begrip oorzaak aan de hand — en zoo leert ons de rede, van waarheid tot waarheid logisch voortgaande, ten laatste de eindwaarheden kennen, waarin haar drang tot weten rust vindt.

Nu is het wederom hoogst noodzakelijk, dat de grondstellingen, waarvan deze redeneeringen uitgaan, de ware zijn en als de ware erkend en aangenomen worden. De valschheid in deze brengt logisch, d. w. z. zonder redeneerkundige fout, tot eene ontkenning der hoogste waarheden.

Wie met Kant b.v. slechts »verschijnselen" met zekerheid meent te kunnen vaststellen en beweert omtrent de oorzaak der verschijnselen niets zekers te kunnen weten, zal van dit punt uit niet tot de zekere erkenning der eerste beginselen kunnen komen. Evenmin kunnen zij zulks, die nog niet eens van verschijnselen buiten ons willen weten, maar die, subjectivisten in den hoogsten graad, in alles, wat er om ons gebeurt, slechts modificaties zien van het eigen ik; zij die meenen, dat niet de buitenwereld is zooals de zintuigen en de rede ze ons doen kennen, maar dat de zintuigen en het

onbepaald iets, waardoor het zintuig actief is, eigenlijk de buitenwereld maken zooals ze is.

Tot vaststaande beginselen kunnen ook zij niet komen, die het er voor houden, dat de conclusie eener redeneering ons juist voorkomt, niet omdat de zaak objectief zoo is en wij daarin hetgeen *is* ook *erkennen*, maar omdat wij, tengevolge van den aanleg van onzen geest, niet anders kunnen dan zoo denken, terwijl wij bij een anderen, evenzeer mogelijken geestestoestand wellicht zouden zeggen, dat de conclusie valsch is.

Met andere woorden: in de redeneering, die ons tot de hoogste waarheden opvoert, hebben wij andere waarheden noodig — vooral die, welke op den aard, en de zekerheid van ons kennen zoowel als op den gang eener logische redeneering betrekking hebben — en 't is wederom zeer noodig, dat deze waarheden, als beginselen, de grondslagen vormen van ons weten en redeneeren.

Daarvan afwijkende beginselen voeren noodzakelijk tot miskenning der hoogste waarheden.

Ook hier gaat het niet aan, de waarheid en de onwaarheid op ééne lijn te stellen en aan beide gelijk recht te laten wedervaren: zoowel om wille der waarheid zelf, als om wille der gevolgen.

Komen we met de grondwaarheid: God is de Schepper van 't heelal op het terrein der kosmogonie en der biogenie; brengt ons het beginsel: God is Schepper ook op het gebied van het recht en van den plicht; en geleidde ons de leer der redelijke en vrij willende menschelijke natuur op het domein der anthropologie — met de waarheden, die we zooeven bespraken, betreden wij het gebied van de waarneming, de zekerheid, de logica en kunnen wij moeielijk buiten de grenzen van de physiologie der zintuigen blijven. De logica, de gezonde redeneering, beheerscht overigens elk gebied van wetenschap, daar elke wetenschap redeneerend voortschrijdt; en de kenmerken der zekerheid hebben we in elke wetenschap noodig om de hechtheid harer grondslagen zoowel als de stevigheid van haren bouw te onderzoeken.

Zoo hangen *de beginselen* van dit laatste soort aan de eene zijde met de verschillende wetenschappen samen en zijn zij aan de andere zijde door een keten van sluitredenen met de hoogste waarheden verbonden.

Reden te over om hier niet alleen de eerste waarheden maar ook den vooruitgang der wetenschap te beschermen tegen eene veelzijdigheid van beginselen, die onbestaanbaar is met de waarheid, ook de wetenschappelijke, die één is.

Eene andere reeks van waarheden zijn de door God geopenbaarde waarheden.

Ik behoef hier het bestaan dier openbaring niet te bewijzen.

De uitspraken der openbaring betreffen vooreerst waarheden, die het begrip der rede te boven gaan. De hoofdplicht der rede is deze waarheden aan te nemen. Men meene echter niet, dat dit der rede onwaardig of onvoordeelig is. Eene eenvoudige, maar toch hinkende, vergelijking moge dit duidelijk maken. Wanneer de leeraar der physica aan een student de slingerformule $t = \pi \sqrt{\frac{l}{g}}$ mededeelt en de student leert ze, zonder het *waarom* dezer formule te begrijpen en zonder haren wezenlijken aard in te zien, dan is zijn voorraad kennis toch grooter geworden; grooter niet alleen door het weten der formule maar ook door de beknopte kennis der slingerwetten, die hij in de formule kan lezen.

Onder de door God geopenbaarde waarheden zijn er echter ook, die de rede wel kan kennen door haar eigen kracht. Van dien aard zijn de waarheden, die wij in het begin van ons opstel de hoogste of de eerste beginselen noemden.

Het groote voordeel van de openbaring *dezer* waarheden is, dat de kennis ervan algemeener wordt, de zekerheid der kennis grooter en de kennis zelf reiner en zuiverder.

Algemeener, omdat meer menschen door mededeeling dan door eigen onderzoek leeren; zekerder, omdat de zekerheid van den onfeilbaren God gaat boven de zekerheid der rede;

reiner, d. w. z. zonder bijmenging van dwaling, wijl bij het onderzoek der rede 't zoo lastig is zich vrij te maken van vooroordeel of de stem der driften geheel en voortdurend tot zwijgen te brengen.

't Is duidelijk, dat de zekerheid der door God geopenbaarde waarheden de zekerheid der rede overtreft, al is deze zekerheid van eene andere orde; en tevens dat het voor den mensch plicht is, die waarheden aan te nemen zoodra hij weet, dat ze geopenbaarde waarheden zijn.

Hieruit volgt nu weder, dat zoogenaamde beginselen of grondstellingen, die in strijd zijn met eene geopenbaarde waarheid, in zich geen recht van spreken hebben en eigenlijk van de »veelzijdigheid" moeten uitgesloten worden. Maar er volgt meer uit, dit nl. dat de uitspraken Gods, die zeker waar zijn, dienst kunnen en moeten doen tot bakens, die op het terrein der rede den veiligen weg afteekenen, en tot toetsteen, waaraan men het gehalte eener door de rede gevonden waarheid kan erkennen.

Dit oppertoezicht der openbaring over de rede en daarmee over de wetenschap is geen belemmering voor de wetenschap zoo min als de waarschuwing: »hier is een dwaalweg" of: »hier is 't gevaarlijk" een hinderpaal is voor den wandelaar langs 't hemelstrevend bergpad.

Dit toezicht is echter aan een neutrale staatsuniversiteit niet te verwezenlijken, men make ze dan zoo »veelzijdig" als men wil. Maar wat aan eene staatsuniversiteit niet kan geschieden, is aan eene bijzondere universiteit, een zoogenaamde vrije hoogeschool, zeer wel mogelijk, en daarom was de stichting der vrije universiteit door Dr. Kuyper eene zegepraal ten voordeele van het goed recht der waarheid, omdat zij aan het geschreven woord Gods een rechtmatigen invloed verzekerde op de beginselen der wetenschap.

Voor ons, Katholieken, is die zegepraal geen geheele maar slechts een gedeeltelijke.

Vooreerst, wijl wij het geschreven woord Gods niet als de eenige bron der openbaring kennen, maar het gesproken en overgeleverde woord Gods even hoog achten als het geschre-

vene; en ten tweede, omdat wij, om 't met de woorden van Dr. v. G. te zeggen »de voorlichting des H. Geestes van den Stedehouder Gods op aarde erkennen en aanvaarden" en wel als een onfeilbaar gezag in zake van geloof en zeden. Waar Dr. Kuyper houdt aan het toezicht van de openbaring over de rede, daar houden wij tevens aan het toezicht van die onfeilbaren behoeder der openbaring, aan het toezicht van den Paus, uitgeoefend door de Bisschoppen.

En wederom, maar nu in nog hoogere mate, is dit toezicht in Nederland niet mogelijk aan eene staatsuniversiteit, en daarom moeten wij Katholieken eene katholieke universiteit wenschen en — zien te stichten.

Het *recht* der Kerk om eene bijzondere hoogeschool te stichten behoeft hier niet verdedigd te worden; het verschil in meening tusschen Dr. v. G. en mij loopt over de opportuniteit. Ik heb overigens later gelegenheid over dit, zoowel door de grondwet als door de wet op het H. O. erkend, recht een woordje te zeggen.

Dat de erkenning, in theorie en in praktijk, van het goed recht der waarheid den vooruitgang der wetenschap niet belemmeren kan, volgt daaruit, dat waarheid aan waarheid niet in den weg kan staan. Dat deze erkenning de ontwikkeling der wetenschap niet zal hinderen, wordt door Dr. v. G. uitdrukkelijk gezegd in woorden, die zijne geloovige overtuiging alle eer aandoen: »Wie die voorlichting — [waardoor de Stedehouder Gods in zake van geloof en zeden op onfeilbare wijze wordt verlicht] — erkent en aanvaart, schroomt geen enkel wetenschappelijk zoeken. Zóó immers is er geen vreeze, dat geloof en wetenschap in botsing komen, zoo is met het einddoel der wetenschap: het kennen in het eind, de eeuwige zaligheid, onverbeterlijk gekenschetst".

Eene eenvoudige overweging, hoever het hoogheidsrecht van 't geloof en het gezag in geloofszaken zich uitstrekt over de rede en de wetenschap, en wat, op wetenschappeiijk terrein, daarbuiten valt, zal iedereen duidelijk doen inzien, dat van dit gezag geen nadeel voor de wetenschap te duchten

is. 't Zal niet noodig zijn deze overweging hier in extenso neer te schrijven; de lezer kan ze in elk apologetisch handboek vinden. Wie naar feitelijke bewijzen vraagt, leere de middeneeuwsche universiteiten kennen, waarvan Dr. v. G. getuigt, dat »daar wetenschap te vinden en te leeren [was] voor iedereen", en herinnere zich, dat de middeneeuwsche universiteiten roomsche universiteiten waren, staande onder het gezag der Kerk en van den Paus.

* * *

Ik weet niet of men sedert het verkondigen der stelling: »Tout homme naît et demeure libre" op eenig ander gebied zoozeer het begrip van vrijheid verloren heeft als op het gebied van het onderwijs.

Wanneer iemand, door vlijt en arbeid en somtijds ten koste van geldelijke offers, kennis en wetenschap heeft verkregen, dan is die kennis en die wetenschap zijn eigendom, waarover hij rechtmatig kan beschikken, ook om in de behoeften des levens te voorzien. Hij mag echter zijn kapitaal niet vruchtbaar maken door het geven van lager of middelbaar onderwijs, tenzij hij zich van staatswege late examineeren en in het bezit kome van een staatsdiploma.

Nederland is een christelijk land, en het grootste gedeelte zijner inwoners zijn Christenen. Zij allen, en in 't algemeen alwie nog een positieven godsdienst heeft, zijn, volkomen terecht, overtuigd, dat onderwijs en opvoeding, vooral in de eerste jaren, niet van elkander gescheiden kunnen worden; dat daarbij opvoeding den voorrang heeft boven het onderwijs en dat opvoeding zonder godsdienst een onding is. Voor hen allen is dus onderwijs en opvoeding vooreerst zaak van de Kerk, waartoe zij behooren, en niet van den Staat, die slechts aanvullen moet wat van kerkswege niet kan geschieden.

De opvoeders zelf zijn van nature de ouders en wel zeer bepaald de ouders als leden der Kerk. Voor ons, Katholieken, krijgen de ouders in het H. Sacrament des huwelijks de hoogere wijding en de genade, om hunne kinderen ter eer

van God tot trouwe zonen der ééne ware Kerk van Christus en tevens tot nuttige leden der maatschappelijke samenleving op te voeden en, kan het zijn, te onderwijzen.

Indien de ouders een gedeelte hunner taak aan de onderwijzers overdragen, omdat zij zelf ze niet of niet voldoende kunnen vervullen, treden de onderwijzers in de rechten en plichten van de ouders; zij worden de vertegenwoordigers, de lasthebbers der ouders onder toezicht der Kerk, en niet de ambtenaren van den Staat.

Wat is echter overgebleven van de vrijheid der ouders om volgens deze rechten en plichten te handelen?

Hier zal, dunkt mij, de vrije school als regel, de staatsschool als aanvulling ons geven wat de vrijheid eischt.

Ik zeide zooeven, dat de godsdienstig-opvoedende school vooral in de eerste jaren noodig is; ik zou bijna geneigd zijn dit woord terug te nemen en daarvoor deze bewering in de plaats te stellen: vooral het middelbaar en gymnasiaal onderwijs moet godsdienstig zijn, omdat het opvoedend moet zijn. Niet alleen omdat de meerdere wetenschappelijke vorming, wil zij geene éénzijdige zijn, eene grondige kennis van den godsdienst vordert; niet enkel omdat er in de wetenschap zonder godsdienst iets is, dat den mensch trotsch en verwaand maakt, en wijl de eigendunk eene beste voorbereiding is tot verstandelijke dwaling; maar vooral omdat de ontluikende driften niet zooals het behoort binnen de perken gehouden kunnen worden zonder den krachtigen steun, dien de godsdienst biedt. Eenige uren godsdienstonderwijs kunnen hier het kwaad niet keeren, dat een godsdienstloos of antigodsdienstig onderwijs doet.

Godsdienstig onderwijs genieten is een heilig recht der jeugd, en elk recht eischt eene daarbij behoorende vrijheid. Is die vrijheid, ik zeg niet in theorie, maar wat de praktijk aangaat, voldoende gewaarborgd?

Het bovenstaande heb ik neergeschreven, omdat het mij noodig scheen eens aan te toonen, dat wij bekneld zitten in een keurslijf van dwang; gedeeltelijk tengevolge der wettelijke bepalingen, gedeeltelijk tengevolge der door den Staat ge-

schapen toestanden; eens te doen inzien, dat ons Nederlanders veel vrijheid ontbreekt en vooral die vrijheid, die de kinderen Gods mogen en moeten eischen.

Dat velen den dwang nauwelijks meer voelen, maakt de zaak niet beter en belet niet, dat alle redelijke pogingen tot werkelijke vrijmaking van het onderwijs warme toejuiching verdienen.

Zeker, ik weet, dat er aan sommige beperkingen der vrijheid eene goede zijde te vinden is. Ik erken, om dit reeds te zeggen, vóórdat ik van het universitair onderwijs spreek, het *recht* van den Staat om zich van de bekwaamheid zijner ambtenaren door gepaste middelen te verzekeren, kan het zijn, door een ernstig onderzoek na *vrije voorbereiding*, is dit niet mogelijk, dan zelfs door opleiding vanwege den Staat, mits daarbij geene hoogere belangen verwaarloosd of op den achtergrond gedrongen worden. Een *toezicht* van den Staat zoowel op het onderwijs als op de onderwijzers is m. i. rechtmatig en goed, want de Staat heeft belang bij het onderwijs en de opvoeding zijner burgers, en heeft den plicht, binnen zijne sfeer, daarover te waken. Verder meen ik, dat sommige beroepen of ambten, met name die van dokter en apotheker niet zonder aanmerkelijk nadeel van het volk zullen uitgeoefend worden, indien niet de Staat voor deze, uit hunnen aard vrije beroepen, zich van de bekwaamheid der personen vergewisse, *alvorens* hij hun de uitoefening hunner beroepsbezigheid toestaat. Dit alles zijn en blijven echter beperkingen der vrijheid, en op dit stuk moet men zich tot het noodzakelijke bepalen. De zucht om alles te reglementeeren, alles en nog wat aan wettelijke bepalingen te binden, voor alles, hetzij door de wet hetzij tengevolge van eenzijdige bevoordeeling, een staatsmerk te vorderen, is eene miskenning der vrijheid.

Het hooger onderwijs, het universitair onderwijs daaronder begrepen, is vrij volgens de wet.

»Het geven van onderwijs — zegt onze Grondwet — is vrij, behoudens het toezicht der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers".

En de Wet op het Hooger Onderwijs verklaart:

»Het staat aan ieder Nederlander, ieder vreemdeling, die de bij art. 3 bedoelde vergunning [v. d. Koning nl.] bezit, elke erkende vereeniging en *ieder kerkgenootschap* [1]) vrij eene bijzondere school van hooger onderwijs te openen, onder voorwaarde" enz.

Deze grondwettige vrijheid wordt met betrekking tot eene universiteit grootendeels illusoir door de volgende bepalingen der Wet o. h. H. O.:

Art. 35: »Er zijn drie Rijksuniversiteiten gevestigd te Leiden, te Utrecht en te Groningen.

Art. 36: »Aan de gemeente Amsterdam wordt toegestaan het Athenaeum illustre tot universiteit in te richten, mits" enz.

Bij voldoening hieraan heeft deze universiteit ten aanzien van de door haar te verleenen doctorale graden en af te nemen examens gelijke rechten als de Rijksuniversiteiten.

Art. 41: »Elk der universiteiten bevat de navolgende faculteiten: *a.* de fac der godgeleerdheid; *b.* d. f. d. rechtsgeleerdheid; *c.* d. f. d. geneeskunde; *d.* d. f. d. wis- en natuurkunde; *e.* d. f. d. letteren en wijsbegeerte".

Art. 83: »Aan de *universiteiten* zijn de volgende doctoraten verkrijgbaar".

Verreweg de meeste jongelui studeeren niet om de wetenschap alleen maar ook om zich een maatschappelijk bestaan te verschaffen. De wetenschap verlangt voor die studie een behoorlijken tijd; de eischen des levens vergen, dat het noodige jarental niet noodeloos worde vermeerderd; wie, na volbrachte universiteitsstudie, zich binnen- of buitenlands nog verder wenscht te bekwamen blijft immers vrij zulks te doen.

Uit het eerste gedeelte van mijn opstel is, hoop ik, gebleken, dat de rechten der waarheid eene universiteit op godsdienstigen grondslag vorderen. Onze godsdienstige vrijheid eischt eene *vrije universiteit*, wezenlijk vrij tegenover de staatsuniversiteiten, d. w. z. met het recht tot toekenning van graden

---

[1]) Ik cursiveer.

en met bevoegdheden voor de gegradueerden gelijk aan de bevoegdheden der gegradueerden eener rijksuniversiteit. Eene vrijheid derhalve, die voor een of ander kerkgenootschap mogelijk maakt hetgeen voor het gemeentelijk Athenaeum illustre van Amsterdam is geschied.

Wijl echter de stichting van zulk eene vrije universiteit wel niet anders dan faculteitsgewijze mogelijk zal zijn, dient aan eene volledige vrije *faculteit* het jus promovendi toegekend te worden. De noodzakelijkheid om op één slag eene *volledige universiteit* op te richten zou feitelijk die oprichting onmogelijk maken.

De volledige vrijheid — niet eene vrijheid, die zich met een »mogen doen" tevreden stelt; niet eene vrijheid, die in deze niet gansch wenscht te verwezenlijken wat ze kan en mag, maar zich met halve maatregelen vergenoegt; niet eene vrijheid, die niet geheel »in actu" d. i. *werkelijk* wordt, maar gedoemd is om altijd ten deele »in potentia" slechts *mogelijk* te blijven — de volledige vrijheid moeten wij zien te bereiken. De volledige vrijheid eischt haar recht, omdat zij daarmee het volledige recht der waarheid vraagt, in wier dienst zij staat.

Wij Katholieken zijn er immers van overtuigd, dat alle waarheid van God komt, zij het door de openbaring, zij het langs den weg der rede. Niet alleen weten wij daardoor, dat er geen strijd kan zijn tusschen wetenschap en geloof, maar wij erkennen tevens, dat geloof en rede, twee dienaren van denzelfden Heer, elkander wederkeerig steunen en helpen in de taak, die zij bij de menschen te verrichten hebben.

In het koor, dat het loflied zingt van onzen hoogheiligen God en van Hem, dien Hij gezonden heeft, Jesus Christus, kan elke wetenschap hare stem verheffen — en wij wenschen dat koor voltallig te zien en zijn machtigen zang te hooren.

In het leger, strijdend voor de waarheid van den eenigen God en van Hem, die de Waarheid is, is elke wetenschap een strijder Gods, en wij zouden dat leger strijdvaardig willen zien, zonder dat één strijder ontbrak.

Het *geheele* gebouw der wetenschappen, waarvan Dr. v. G. spreekt, zouden wij gevestigd willen zien op den grondslag, die

Christus is, op de rots, die door Christus is vastgelegd, opgetrokken uit de bouwsteenen der waarheid, en bekroond door het kruis van den Christus, die der wetenschappen Heer is.

Wij zouden niet de waarheid alleen maar de waarheid in haar volle schoonheid willen zien in ons midden. — Maar dan moet de waarheid er zijn volledig, d. w. z. in al hare wetenschappen; dan moet de waarheid er zijn geordend, d. w. z. elke wetenschap innemend de haar toekomende plaats; dan moet de waarheid er zijn schitterend, d. w. z. in een glans, die voor geen andere behoeft te wijken.

De vrijheid eischt haar gansche recht, wijl zij het vraagt voor de schoonheid der geheele waarheid.

En daarom is eene volledige katholieke universiteit onze innige wensch.

* * *

De grondbeginselen, waarvan mijne redeneering uitgaat, zullen in Dr. v. G. geen bestrijder vinden, daarvan ben ik overtuigd. Hij verdedigt wel is waar eene geheel andere stelling dan de mijne — nl. deze: geen eigen universiteit maar wel professoren van onze, de katholieke, beginselen naast professoren van andere beginselen — maar hij heeft toch als strijder voor de waarheid, ook voor de katholieke waarheid, het harnas aangeschoten.

Ook dit wensch ik nog te zeggen en toe te lichten, zoowel om te doen zien, dat hij niet is »vriend en vijand tevens", als om een paar onjuiste gevolgtrekkingen uit relatief goede præmissen te doen kennen.

Dat er overtuigde Katholieken, mits zij natuurlijk de noodige bekwaamheid hebben, moeten benoemd worden aan onze rijksuniversiteiten of, om wettelijker te spreken, dat Katholicisme geen reden van uitsluiting mag zijn — is een eisch der ons wettelijk toekomende vrijheid van godsdienst. Deze eisch bestaat en is rechtmatig, onafhankelijk van het plan van Dr. v. Gorkom: vele professoren voor één vak.

Aanvullende professoraten, zooals Dr. v. G. bedoelt, cor-

rectieven, zooals *De Standaard* en *De Maasbode* ze noemen, zijn halve maatregelen, die dan dienst moeten doen, als er geen heele genomen kunnen worden. Als met een tijdelijken maatregel, waardoor althans iets bereikt wordt in afwachting van iets beters, kan ik daarmee vrede hebben. Het allernoodzakelijkste zouden dan m. i. zijn een paar professoraten in de philosophie: het eene meer ten behoeve der juristen en litteratoren, het andere meer voor natuur-philosofen en medici, met het recht voor de studenten om desverkiezend door deze professoren geëxamineerd te worden.

De maatregel der »veelzijdigheid" wordt door Dr. v. G. voorgesteld — ik vraag verontschuldiging, indien ik zijne bedoeling niet juist weergeef — omdat hij de kennis der dwaling voor de verdediging der waarheid noodig acht en oordeelt, dat tusschen het kaf der dwaling allicht een korreltje waarheid schuilt, dat de moeite loont van het uitzaaien in goede aarde.

Hij wenscht met Mr. Lohman, dat de student zich niet het beste deel van zijn leven plaatsen zal »buiten alle aanraking met andersdenkenden en zich [niet] uitsluitend [zal] laten leiden door menschen, die, hoe voortreffelijk ook, feilbaar zijn en bevooroordeeld" [1]); niet omdat hij met Mr. Lohman het beginsel van vrij onderzoek huldigt, maar omdat hij meent, dat het voor den katholieken strijder voor waarheid en recht »fas est et ab hoste doceri".

Ik ben het met de ongeschreven praemissen dezer redeneering gedeeltelijk eens, maar meen de neergeschreven conclusie te moeten bestrijden.

De kennis der dwaling is noodig — mits de persoon, die kennis neemt, deze kennis kunne verdragen; anders is ze schadelijk en dus zeker onnoodig. Ze is noodig voor hem, die in de noodzakelijkheid komt, de dwaling te moeten weerleggen, voor de anderen niet. Het woord noodzakelijkheid moet in ruimen zin genomen worden.

Die kennis behoeft echter niet noodzakelijkerwijze door den

---

[1]) Dit woord »bevooroordeeld" is vermoedelijk per abuis overgenomen.

omgang, zij kan door studie verkregen worden. Overigens moeten in principieele kwesties vooral de bewijzen voor de waarheid, veel meer dan de weerlegging der dwaling, de vastheid van overtuiging geven, en is elke refutatie slechts daarom krachtig, wijl zij aantoont, dat eene bewering in strijd is met eene reeds bekende en bewezen waarheid.

Het bestandzijn tegen de dwaling is nog heel iets anders dan het bestandzijn tegen het hooren verdedigen der dwaling. Daartoe wordt eene rijpheid van geest en eene mate van kennis vereischt, die niet het deel zijn van alle studenten zonder onderscheid en zulks ook niet kunnen zijn.

En wat het uitpluizen van een geheel weefsel dwaling betreft, met het doel om er een draadje waarheid uit te halen: dit is zeker niet eene taak, die velen met succes zullen verrichten; dit kunnen slechts weinigen.

Zoodat op wetenschappelijk terrein, zooals op elk ander, voor den omgang met andersdenkenden de regels der christelijke naastenliefde en tevens die eener christelijke voorzichtigheid in acht genomen moeten worden.

Roermond. J. M. L. KEULLER.

VERONICA.

Volge thans, als aanhangsel op ons vorig opstel *De H. Kruisweg*, eene in bizonderheden tredende bespreking van de zesde statie: »Veronica droogt het aangezicht des Heeren met een zweetdoek af". Eerst na vele wisselingen en gebeurtenissen heeft dit lijdenstafereel in het midden der 15de eeuw een blijvende plaats verworven op den kruisgang des Heeren.

Dit zoo objectief mogelijk te behandelen is het doel van dit opstel: alleen worde een kleine vingerwijzing van tijd tot tijd, ter staving mijner stelling, welwillend ten goede gehouden.

* * *

De verklaring van den naam Veronica, die indertijd Mabillon en Papenbroek hebben uitgedacht, heeft, naar het schijnt, veel opgeld gedaan in de kringen der wetenschap. Door samenvoeging van het Latijnsche woordje vera (waar) en het Grieksche ikoon (afbeeldsel) was naar hun meening een gereede afleiding van Veronica gegeven. En nu moge die combinatie u onbegrijpelijk en vreemd toeschijnen, ge staat voor het feit, dat schier allen, die zich met de lijdensgeschiedenis des Heeren bezighielden, haar ter tafel brengen, en zelfs mannen als Muré [1]) en v. Etten [2]) aan die oude sleur zich niet kunnen onttrekken.

Waarom toch met zooveel eerbied tot deze verklaring opgezien? Dúsdanige wijze van handelen is, naar Glückselig zegt [3]), met den geest der middeleeuwen ten eenenmale in

---

1) *Bijbelsche Geschiedenis*, Dl. III, bl. 599.

2) *Het leven van Jesus Christus*, Dl. III, bl. 262.

3) *Das Buch von Jesus Christus und seinem wahren Ebenbilde*, S. 119.

strijd, en ten andere, wat meer gewicht legt in de schaal, de eigenlijke naam Veronica wordt vele eeuwen vóór de middeleeuwen aangetroffen in geschriften van allerlei aard.

Reeds het Evangelie van Nicodemus weet te verhalen, dat de vrouw, die door aanraking van 's Heeren kleed van hare bloedvloeiing genas, Veronica geheeten werd [1]). Eusebius, hoewel hij haar niet met name noemt, zegt, dat deze zelfde vrouw van Caesarea Philippi afkomstig was en uit dank voor hare wonderdadige genezing een standbeeld voor den Zaligmaker liet oprichten, wat hijzelf te zijnen tijde nog gezien heeft [2]). Een geschiedschrijver van lateren datum Makarius Magnes vult Eusebius' mededeeling aan met te zeggen, dat die vrouw Berenike heette [3]). Insgelijks, met kleine wijziging slechts, noemt Joannes Malala, die omstreeks het jaar 600 leefde, deze vrouw Beronike [4]).

Verder zal straks uit handschriften der volgende eeuwen, uit een oorkonde van Wilhelm Grimm in zijne *Kleine Geschriften* (S. 144) ten overvloede blijken, dat het ganschelijk onnoodig is bij de vraag naar het ontstaan van den naam Veronica tot de vinding van Mabillon en Papenbroek zijn toevlucht te nemen.

* * *

Het is den lezer bekend, dat de verdichting zich van hare persoonlijkheid heeft meester gemaakt. Sommigen immers zien in Veronica en Bernice [5]), voor wie men den Apostel Paulus in lateren tijd heeft doen optreden, om reden van de eensluidendheid der klanken, dezelfde persoon.

Anderen gaan nog verder. Veronica zou behoord hebben tot de afstammelingen van koning Herodes: met Lazarus, Martha en Maria naar Marseille scheepgegaan, zou zij vandaar

---

1) Tischendorf, *Evang. apocr.* (ed. 2e) p. 356.
2) *Hist. eccl.* VII, 17, 18.
3) *Aprocritica.* C. VI.
4) *Chronogr.* p. 305.
5) Hand. der Ap. XXV, 13; XXVI, 30.

zijn overgestoken naar Rome, met Amator of met den tollenaar Zachaeus in het huwelijk zijn getreden, en ten laatste in glorievollen marteldood te Antiochië het leven hebben afgelegd. Alle deze verzinselen, op welker onnauwkeurigheid en anachronisme de Bollandisten [1]) reeds wijzen, vinden in den breede met vollen ernst eene bespreking in: *Sainte Véronique apôtre de l'Aquitaine son tombeau et son culte à Sonlac* (Toulouse 1877). In dat werk vond buiten kijf Père Olivier [2]) indertijd zijn materiaal om op hoogst belangrijke wijze »de oudste dochter der Kerk" als den Zaligmaker reeds op den kruisweg hulp verleenend aan te wijzen. Niettemin velde een criticus als Pearson [3]) over die geschiedbron een vernietigend vonnis: »Vom historischen Standpunkt aus betrachtet ist die ganze Arbeit so wertlos, dass es nicht nötig sein wird auf dieselbe zurückzukommen", zoodat alle diepere afdaling in deze kwestie overbodig mag geheeten worden.

* * *

Allereerst nu worde vermeld, dat in de werken van Beda [4]) sprake is van een »Sudarium Domini" (zweetdoek des Heeren), die niet met Veronica maar met Christus zelf wordt in verband gebracht. Dit is voor ons opstel van niet weinig belang: Er wordt gewag gemaakt van een doek, waarop *geen beeltenis des Heeren* staat afgedrukt, maar waaraan niettemin de volgende zeer wonderbare geschiedenis is vastgeknoopt.

»Het sudarium, de zweetdoek des Heeren, — zoo verhaalt Beda — werd na 's Heeren verrijzenis door een der Christenen uit de Joden heimelijk uit het graf genomen. En het bezit deed hem rijkdommen toevloeien van alle kanten. Bij zijnen dood nu vroeg hij zijnen beiden zonen, wie het

---

1) Bollandisten 4 Febr. p. 453, No. 16, 17, 18, 19, 20. Andere proeven der fantasie l.c. 450 No. 5; 450 No. 6; 451 No. 7; 451 No. 8; 451 No. 11.

2) *La Passion*, p. 315.

3) *Die Fronika, ein beitrag zur Geschichte des Christusbildes im Mittelalter*, S. 2, n. 2.

4) *Opera*, III, p. 277. Bij Pearson, S. 3.

sudarium, wie zijne andere schatten erven wilde. De oudste koos de schatten, de jongste het sudarium. Maar ziet, den eerste ontvloeiden de rijkdommen van lieverlede, bij den laatste groeiden zij aan; welk blij verschijnsel duren bleef bij zijne nazaten tot het vijfde geslacht. Maar toen ontstond er twist over het sudarium, dat slechts rijkdom bracht, als het in handen van Christenen, armoe daarentegen, als het in handen van Heidenen gevallen was. En nu werd een zeker Koning der Saracenen, Majuvias geheeten, in het geding betrokken, opdat deze zou beslissen, wie der beide partijen voor erfgenaam van het kostelijk kleinood moest gehouden worden. Maar, als vertrouwde hij zijn eigen uitspraak niet, gaf hij de beslissing der zaak aan Christus zelf over. Te dien einde liet Majuvias, de koning, een grooten brandstapel oprichten, en wierp het sudarium in het vuur; maar ziet, eensklaps daaruit opstijgend, en langen tijd ronddraaiend hoog in de lucht, daalde het eindelijk, bij aller aanschouwen, langzaam-aan in den schoot neder van een der Christenen. En de partijen berusten beide in die uitspraak en zagen van alle verdere vordering af. — Het sudarium had een lengte van acht voet".

Een tweede, voor ons opstel wellicht de meest belangrijke, getuige is een uit het einde der achtste eeuw dagteekenend Vaticaansch handschrift [1]), waarin niet enkel het hoofdmoment van heel de Veronica-legende wordt aangetroffen, maar waarin tegelijkertijd alle versierselen meer of min duidelijk te vinden zijn, welke in lateren tijd aan hare geschiedenis zijn vastgehecht. Het geschrift is in erbarmlijk Latijn opgesteld en, wellicht uit onbekendheid des overschrijvers met die taal, op enkele plaatsen eenvoudig-weg niet te verstaan.

De inhoud kan in het kort aldus worden aangegeven: »Keizer Tiberius, door melaatschheid aangetast, zendt een zijner vertrouwelingen, Valusianus geheeten, naar Jerusalem, ten einde inlichtingen te winnen omtrent den wondervollen geneesheer, die aldaar zou geleefd hebben. Maar ziet, als van

---

[1]) J. D. Manso, *Miscellanea Stephani Baluzii* (Lucae 1764) Tom. IV, p. 56.

een bode der godheid, komt Valusianus van zekeren Jood, Marcius genaamd, ter oore, dat ongeveer drie jaar geleden een zekere vrouw door dien geneesheer van bloedvloeiing genezen was, en dat zij uit liefde en dankbaarheid nog bij diens leven een beeltenis van hem vervaardigd had. Wie is die vrouw? vraagt Valusianus vol belangstelling. Zij heet, luidde het antwoord, »Vironice" en woont te Tyrus.

»Alsdan laat Valusianus die vrouw ontbieden en vraagt haar, of zij een beeltenis (igona) bezit van Jesus, den grooten man Gods, die haar de gezondheid had teruggegeven. Vironice ontkende. Maar Valusianus laat het daarbij niet rusten; hij zendt soldaten naar Tyrus om te haren huize een onderzoek naar de beeltenis in te stellen. En werkelijk, zij vinden die verborgen onder haar hoofdkussen [1]). En Valusianus, de »igona" van Jesus Christus ziende, ontstelde hevig en vereerde die.

»Middelerwijl wordt Pilatus, die den grooten wonderdoener had ter dood gebracht, gevangen genomen, en als dat geschied is, wordt koers gezet naar Rome, en gaan de soldaten, Pilatus, Valusianus, Vironice met haar beeltenis: alles gaat op naar Tiberius, ten einde hem met de inlichtingen omtrent den grooten geneesheer in kennis te stellen. En Tiberius vereerde de beeltenis (adoravit) en werd genezen.

»Dan zeide hij tot Vironice (qui latine vocatur Vas ille) [2]): »Gij zijt waarlijk waardig geweest om den zoom van het kleed van Jesus, den grooten man Gods, aan te raken". En ziet, op hetzelfde oogenblik werd de beeltenis met goud en juweelen omzet".

In een handschrift van ongeveer twee eeuwen later wordt

---

1) We zeggen »verborgen onder haar hoofdkussen"; zoo toch meenden we de volgende zinsnede te kunnen vertalen, welke, ons inziens, aan duidelijkheid nog al te wenschen overlaat: »Invenerunt eam [igonam] absconsam in cerbicale capitis ejus". Een andere lezing heeft: »Invenerunt eam absconsam in cubiculo, ubi manebat ad capud ejus, qiua ibi capud suum semper comodabat". De lezer oordeele zelf; we geven ons gevoelen gaarne voor beter.

2) Deze woorden uit het handschrift zijn een waar »crux interpretum". Wat ze toch beduiden mogen: »Vironice, qui latine vocatur *Vas ille*"?

Zoude, vraagt de een, geen »vexillum" kunnen gelezen worden, om aldus van een toespeling te gewagen op haar naam: βερονικη = φερονικη (φερω be-

eene bijna gelijkluidende behandeling, als de zooeven besprokene, van de Veronica-legende aangetroffen [1]). Alleen wordt 's Heeren beeltenis eenvoudig-weg »imago Jesu Christi" genoemd, en ontbreekt ten eenen male het folterende »vas ille".

Een eenigszins ander licht wordt op ons onderzoek geworpen door een Latijnsch gedicht uit de 10e eeuw, wat in den *Anzeiger für Kunde des Mittelalters* 1835 (S. 425—433) in den breede weergegeven en besproken wordt.

»Titus en Vespasiaan — zoo heet het daar — zijn beiden erg ziek en stellen pogingen in het werk om den Heiland bij zich te ontbieden. Met dat doel worden boden naar Jerusalem gezonden, welke door eene vrouw aldus worden toegesproken: »Gij zoekt tevergeefs den hemelschen geneesheer; Pilatus heeft hem laten kruisigen, maar na drie dragen is hij verrezen en wederom ten hemel gegaan. Zijn leerlingen heeft hij de macht gegeven om zieken te genezen; ik heb hem veel lief gehad en hem om eene gedachtenis gebeden. Dikwijls toch had hij den zijnen voorzegd, dat hij aan het kruis sterven en wederom tot des Vaders rechterhand zoude terugkeeren. *Hij nam toen mijn doek* [2]) en drukte dien aan zijn gelaat. En ik ontstelde hevig daarop plotseling zijn aangezicht, zijn zwarte baard en lichtende oogen te zien afgedrukt. »Dit aandenken — zoo sprak mij de Heer toe — heb ik u waardig gekeurd; houd het in eere, want het geneest alle ziekten". En beiden, Titus en Vespasianus, werden door het aanschouwen van dit Veronica-beeld van hunne krankheid genezen".

Insgelijks valt in de 11e eeuw een kleine, maar voor ons opstel aanmerkelijke, verandering in den gang der Veronica-legende niet te loochenen. Eene in het Angelsaksisch opgestelde verhandeling, welke door Müller in zijn *Collectanea*

---

teekent ik draag, *ικη* beteekent zege) = vexillum? Of moet hier, vraagt een ander aan »vasculum" gedacht worden, wijl het sudarium des Heeren in vasculo is bewaard geworden? Het veld der gissingen is hier zonder horizont. Dr. Von Keppler springt leukweg over die moeilijkheid heen. Vgl. *Die kreuzwegandacht und die bildende Kunst,* S. 23. Derhalve: unusquisque in suo sensu abundet.

1) Vgl. Manso, l.c. Tom. IV, p. 58.

2) De cursiveering hier en elders is van mij.

Anglos. 1834 (p. 5) wordt meegedeeld, geeft van de legende ongeveer de volgende lezing.

»Tiberius ligt door melaatschheid geslagen en zendt op aanraden van Titus en Vespasianus zijn bloedverwant Valusianus naar Jerusalem, wijl daar vrouwe Veronica woonde, van wie verluid is, dat zij van eene bloedvloeiing, waaraan zij »huru XII wynter" [1]) lijdende was, door het aanraken van den zoom van 's Heeren kleed was genezen geworden. Ook is zij in het bezit van een *stuk van dat kleed*, en *verbeeldt zich*, dat 's Heeren beeltenis er op te zien is.

»Valusianus nu gelukt het die vrouw en haren schat te vinden; hij laat den doek met allerlei kostbaarheden omhangen en gaat dan daarmee, tegelijk met Veronica, naar Tiberius. En, o wonder, ook zij zien 's Heeren beeld op den doek afgedrukt: Tiberius wordt van zijn melaatschheid genezen".

Laat ons thans een weinig verademen, de reeks van citaten even onderbreken en trachten, uit hetgeen is voorafgegaan, het een en ander vast te stellen.

Het zal 's lezers aandacht niet zijn ontgaan, dat, wat de aloude, de eerst meegedeelde legende omtrent Veronica te verhalen wist, in de drie volgende eeuwen telkens meer of minder duidelijk terugkeert. En zoo kan, met hetgeen is voorafgegaan voor oogen, als zeer waarschijnlijk worden aangenomen, dat de vrouw, van wie de Evangelisten Mattheus IX, 20, Marcus V, 34 en Lucas VIII, 43 mededeelen, dat zij, door het geloovig aanraken van den zoom van 's Heeren kleed, van hare bloedvloeiing is genezen, Veronica heette. Iets wat nog versterkt wordt, wijl sommige der citaten spreken van »een stuk van 's Heeren kleed", en de Bollandisten te gewagen weten van een aloude gewoonte onder de vrouwen om Veronica aan te roepen en te vereeren »pro ordinandis menstruis" [2]). Dat nu Veronica volgens Eusebius te Caesarea Philippi en volgens de meeste der aangehaalde lezingen

---

[1]) Het »gedurende 12 winters" zal den lezer al aanstonds doen denken aan »het 12 jaren" van den H. Evangelist. Vgl. Matth. XI, 20; Marc. V, 25; Luc. VIII, 43.

[2]) Bollandisten, l. c. p. 454, No. 21, 22.

te Tyrus woonde, doet voor ons betoog weinig ter zake.

Bij Beda vervolgens is *alleen* van een »sudarium" sprake, van meer niet; eerst in het handschrift der achtste en in het schier eensluidende der negende eeuw wordt gesproken van een beeltenis der Heeren, die niet op wonderlijke wijze, maar *door Veronica zelf* is op doek gebracht. Bovendien is het *geen lijdend gelaat*, wijl het met den kruisgang des Heeren niets uitstaande had, en de aloude kopieën, welker afbeeldingen Pearson achter in zijn werk heeft opgenomen, inderdaad een glorievol aanschijn te aanschouwen geven [1]).

Eerst in het citaat der 10de eeuw is er sprake, dat *de Heer zelf* op wonderdadige wijze zijn beeld op den doek van Veronica zou gedrukt hebben; in dat der 11de eeuw is het aangezicht des Heeren wederom verdwenen en wordt het alleen *bij hooge gunst* door sommige uitverkorenen waargenomen. Maar van den doek zelven is, volgens alle lezingen, een wonderdadige geneeskracht uitgegaan.

* * *

In de citaten, waarmede de 12de eeuw wordt ingeluid, zal een merkbaar verschil met de vorige gemakkelijk worden opgemerkt. Sinds dien tijd toch wordt voortdurend het ontstaan van des Heeren beeltenis *aan den Heiland zelven* toegeschreven.

Zoo wordt in de *Kaiserchronik* (ongeveer 1150) niet bericht, op wat wijze Veronica in het bezit van den doek gekomen is, ook niet, of zij dien door een wonder verkregen heeft, alleen, dat hij haar *door de genade des Heeren* is ten deel gevallen. En deze doek wordt, om wille van Tiberius' melaatschheid, naar Rome gezonden: »Alsus quam dat antlat, *dat dar hêtet Verônica*, tô Rôme, dàt mach man noch hûde an diseme dage dar wol gescuwen" [2]).

---

1) »Salve sancta facies nostri redemptoris,
in qua nitet *species divini splendoris*,
impressa panniculo nivei candoris
dataque Veronicae signum ob amoris!"

2) Vert. »Aldus kwam die doek te Rome, welke aldaar Veronica geheeten wordt, waarvan men nog heden ten dage zich overtuigen kan.

Wernher vom Niederhein (1200) deelt mee, dat Veronica de beeltenis des Heeren bij den Evangelist Lucas zou besteld hebben. Maar als deze weigerde aan haar opdracht te voldoen en zij vol droefenis huiswaarts keerde, ontmoette haar de Zaligmaker, die naar de reden vroeg harer smart. Hij raadt haar aan tehuis voor hem een maaltijd te gaan bereiden, en ziet, als de »Zaligmaker, naar Joodsche zede, zich voor den maaltijd waschte, drukte hij zijn goddelijke gelaatstrekken in dien doek af".

Mathew Paris (1250) zegt [1]), dat eene vrouw, Veronica geheeten, den Christus om diens beeltenis gebeden heeft, en dat tegelijkertijd aan haar verzoek werd voldaan. Bijna eensluidend is hetgeen Jacob de Voragine (1298) [2]) en na hem Mathew van Westminster (1307) [3]) te dezer zake te verhalen weten.

»Daar ik, Veronica — zoo heet het daar — de tegenwoordigheid des Heeren noode miste, wilde ik mij zijn beeltenis aanschaffen, opdat ze mij, bij zijne afwezigheid, tot troost zoude strekken. En als ik voor dat doel met een doek naar den schilder ging, kwam mij de Heer tegen, en vroeg mij, waar ik henenging. En als ik hem de reden van mijn gang gezegd had, vroeg hij mij den doek en *drukte daarin zijn eerbiedwaardig aanschijn af*".

Uit deze citaten-reeks, welke ten tweeden male onderbroken wordt, moge den lezer gebleken zijn, dat aan den drempel der veertiende eeuw vrouwe Veronica met den kruisweg nog niet in verbinding was gebracht. De gebeurtenis echter, die daartoe de eerste aanleiding wezen zou, had in die dagen reeds lang plaats gehad, zooals straks duidelijk zal worden.

* * *

Het is bekend, dat nog andere steden dan Rome, o. a. Parijs, Laon en Xaën in Andalusië, voor zich de eer opeischen

---

1) *Chronica Major*, III, 7.
2) *Legenda Aurea*, Cap. LIII.
3) *Flores Historiarum Anglicarum*, p. 91.

in het bezit te zijn van den doek van Veronica [1]). En dat zij elkander die eer niet betwisten, vindt zijn grond in de meening, dat de sluier, welke den Zaligmaker op zijn lijdensweg werd toegestoken, viervoudig gevouwen was, en de Heiland zijn goddelijk gelaat in alle vier de deelen van den doek had afgedrukt [2]). Het ligt niet op onzen weg naar de echtheid of den ouderdom van elk dezer doeken een onderzoek in te stellen. Alleen de Veronica-doek, welke te Rome in de St. Pieter devotelijk wordt bewaard en op gezette tijden voor de geloovigen ter vereering staat uitgesteld, moet een weinig nader besproken worden [3]).

De geleerden hebben, zooals te begrijpen is, over den ouderdom van dien doek niet weinig getwist. De meening echter, als zoude Keizer Tiberius onmiddellijk na zijne genezing dien doek aan den Paus hebben ter hand gesteld, wordt tegenwoordig algemeen van lateren datum en historisch onhoudbaar geheeten [4]). Beroepen anderen zich, ten bewijze van den hoogen ouderdom des doeks, op een geschrift van Baronius, waarin uitvoerig de overbrenging van Jerusalem naar Rome zoude vermeld staan, dan voeren de Bollandisten tegen, dat zij dat geschrift nog nimmer onder de oogen hebben gehad [5]). Zegt Glückselig [6]), dat in het jaar 705 door Paus Joannes VII, ter eere van den »vorlängst" bewaarden Veronica-doek, een tabernakel is opgericht, dan noemt Dr. von Keppler dit bericht »spät und historisch nicht fassbar".

Zooveel echter kan als historisch zeker worden vastgesteld, dat in het jaar 1011 den Veronica-doek bereids een altaar was toegewijd [7]). Insgelijks [8]) wordt door allen aangenomen,

---

1) Vgl. de Bollandisten, l. c. p. 456, No. 29—35.

2) Glückselig, l. c. S. 119.

3) De doek in de Sint Stefanuskerk te Rome zou de afbeelding bevatten, welke de Zaligmaker indertijd aan Abgar heeft ten geschenke gezonden. Vgl. *Kirchen-lexicon* i. v. CHRISTUSBILDER.

4) Dr. von Keppler, l. c. S. 25.

5) *Acta Sanct.* Bolland, 1 Febr. § II.

6) Glückselig, l. c. S. 120.

7) Von Keppler, l.c. p. 25.

8) Pearson, l.c. p. 9.

dat de beeltenis een Byzantijnsche type draagt, en dus uit het Oosten schijnt afkomstig te zijn. Zelfs [1]) wordt de meening geopperd, dat de stof van den doek tot dezelfde soort zou behooren, als waarin de eerste Christenen hunne afgestorvenen bij de ter aarde bestelling pleegden te wikkelen. Hiervan echter gelde, zooals van al het andere, waarmee de critiek geen vrede vinden kan, het woord van Glückselig: »Die Ueberlieferung ist ehrwürdig und der Glaube frei".

Zoo nu op het gezag van Dr. v. Keppler de aankomst van den Veronica-doek te Rome gesteld wordt bij het begin der middeleeuwen, dan ligt de verklaring voor de hand, waarom door de gansche middeleeuwen heen deze *afbeelding zelve* met den naam van Veronica is aangeduid. Immers zij gold in de opvatting der Romeinen voor eene gedachtenis, die zekere Βερονίκη van den Heiland ontvangen had. Deze doek kon niet anders worden begroet dan »doek van Beronice", wat door den Romein begrijpelijkerwijze werd weergegeven: doek van Veronica [2]). En zoo is alle ongewone woord-combinatie, die latere geschiedschrijvers hebben aangegrepen om deze benaming »Veronica" duidelijk te maken, uit den weggeruimd.

Nog een andere belangrijke zaak, wellicht voor ons opstel de meest belangrijke, valt omtrent dezen doek mede te deelen.

Een trouw volgen der traditie van dertien lange eeuwen wil op den Veronica-doek een *verheerlijkt* gelaat van den Zaligmaker zien afgebeeld, en nu beschrijft integendeel Pearson [3]) en Keppler [4]) de beeltenis op dien doek: »met gesloten oogen, met bloeddruppelen bevlekt, hoewel zonder doornenkroon; ze draagt teekenen van een smartelijken dood en heeft den baard in drie deelen gedeeld". Het ligt niet binnen de grenzen van ons betoog een onderzoek naar de historische waarde van dien doek in te stellen, noch om een redelijke verklaring te geven van dit rechtstreeks ingaan tegen de

---

1) Heaphy, *Likeness of Christ*, p. 48.
2) Vgl. De *Kaiserchronik* l.c. blz. 279 van dit opstel.
3) L.c. p. 97.
4) L.c. S. 25.

traditie, wijl ons opstel slechts op het oog heeft de wijze te ontvouwen, waarop Veronica op den kruisweg verschenen is.

Van dit sudarium dan of dezen Veronica-doek weet Mathew Paris te verhalen: »Toen Paus Innocentius III, ten jare 1217, het sudarium processiesgewijze, ouder gewoonte, uit de Sint Pieter naar het H. Geest-Gasthuis had overgebracht, was het des anderen daags, als door onzichtbare hand, onderste boven gekeerd" [1]).

Deze geheimzinnige geschiedenis had begrijpelijkerwijze op het volk van Rome een grooten indruk teweeggebracht, waaraan zelfs de Paus zich niet onttrekken kon. In dat wonderlijk gebeuren werd een voorteeken gezien van vele rampen. Vandaar werd door den H. Vader, ter voldoening aan de goddelijke gerechtigheid, een gebed opgesteld, met een aflaat van 40 dagen voor allen, die het bidden zouden. En dat gebed, wat hieronder gegeven is [2]), spreekt over kruis en lijden, en richt zich niet tot het *verheerlijkte*, maar tot het *lijdende* aanschijn des Heeren.

Het ligt voor de hand, dat zulk een gebedje de gemoederen des volks niet tot bedaren bracht. De vereering dan ook tot de lijdensafbeelding van den Veronica-doek kreeg een steeds breederen omvang, ja sloeg in den waren zin des woords tot geestdrift over. Zoo getuigt menige bladzij van het laatst verschenen werk van Thurston [3]), dat aan het jubeljaar 1300 is gewijd, welk enthusiasme de geloovigen jegens dien doek bezielde. Insgelijks zegt Dante in zijn *Vita Nuova*, dat in het jaar 1300 vele bedevaartgangers den Veronica-doek vereeren gingen. Datzelfde wordt in zijn

---

[1]) »Ut frons inferius, barba superius locaretur" *(Chronica Major,* III, 7) of, wat op hetzelfde neerkomt, volgens de Bollandisten (l. c. p. 252, no. 13) »quod frons deorsum barba versus summum verteretur".

[2]) »Deus, qui nobis signatis lumine vultus tui memoriale tuum ad instantiam Veronicae Sudario impressam imaginem relinquere voluisti, per *passionem et crucem* tuam tribue nobis, quaesumus, ut ita nunc in terris per speculum et in aenigmate ipsam adorare et venerari valeamus, ut facie ad faciem venientem judicem te securi videamus, qui vivis" etc.

[3]) *The holy year of Jubilee*, p. 154, 193, 195. Vgl. *De Katholiek,* Jan. afl. 1901, bl. 86 en de Bollandisten, p. 455—456, § VI.

wereldgedicht verhaald, als hij zegt: dat degenen, die uit Kroatië komen, zich gedrongen voelen om, naar hetgeen de aloude faam te verhalen wist, den Veronica-doek te gaan zien. Aan het gezicht kunnen zij zich niet verzadigen, en peinzend bidden zij: »Mijn Heer, Jesus Christus, ware God, was dan Uw gelaat aldus" [1]).

Bij dat alles echter vergete men niet den grooten stoot, dien de Pausen zelve aan deze liefde tot het lijdensbeeld van den Veronica-doek gegeven hebben. Als men alleen maar bedenkt, dat het gebed ter eere van het lijden des Heeren, waaraan eerst 40 dagen aflaat verbonden was, door de opeenvolgende Pausen met telkens meer jaren en jaren aflaat was verrijkt geworden. Het gebed moge dan een anderen vorm hebben verkregen en grooter geworden zijn, het neemt niet weg, dat daardoor de lijdende Veronica in de opvatting des volks al dichter en dichter bij het lijden des Heeren werd gebracht.

Daarbij komt nog, dat ditzelfde lijdensbeeld, gedrukt op munten en Agnus Dei's door de pelgrims heinde en ver werd meegedragen en bekend gemaakt. De gebedenboeken namen het op bij de herdenking der vijf wonden des Heeren, of laschten het in bij het verhaal der lijdensgeschiedenis [2]). In het midden der veertiende eeuw wordt de Veronica-doek onder de lijdenssymbolen opgenomen. Wel is waar niet standvastig: want nog langen tijd daarna hebben de stift van den graveur en het penseel van den schilder zich afwijkingen veroorloofd, welke alleen in een terugdenken aan de aloude legende gereede verklaring kunnen vinden. Zoo wordt door

---

1) *Il Paradiso,* Canto XXXI, v. 103—109. Mr. Bohl maakt er de volgende terzinen van:

»Als wie zich uit Kroatië voelt gedreven,
Om onze Veronica aan te staren,
En daarbij onverzadigd is gebleven,

Om haren ouden roem; en bij 't ontwaren
peinst: Jesus Christus, ware God, mijn Heere!
Was Uw gelaat dan zóó?...

2) Pearson, l. c. p. 53, 55.

hen vaak 's Heeren bebloed gelaat met een nimbus omkranst, of de doek in handen gegeven van engelen of van de Apostelen Petrus en Paulus.

Wien zal het verwonderen zoo, na al deze gegevens, het feit wordt geconstateerd, dat Veronica reeds lang in het hart des volks hare plaats op den kruisweg veroverd had? En als dan straks in het begin der vijftiende eeuw, die heerlijke tijd wordt ingeluid, waarop door het volk aan het volk de heilige geloofsgeheimen in de passiespelen worden vertolkt, dan zal daar van den beginne af Veronica eene haar passende plaats innemen. En zoo is geschied. Maar daarmede is ook de voornaamste factor, of liever de voornaamste schakel genoemd, die de medelijdende vrouwe Veronica voor altijd aan den kruisweg verbonden heeft.

De *zesde statie* evenwel van den kruisweg zou eerst door het bereids besproken boekje van Pascha voor haar worden ingeruimd.

Als voorbeeld van passiespel geven we hier, voor zoover we weten, het alleroudste: het Donauschlinger (1400 - 1450).

Veronica gaat den Zaligmaker met een witten sluier te gemoet en spreekt Hem aldus aan:

»O Jhesus liebster herre min,
muss ich von dir gescheiden sin,
so bit ich dich doch umb ein gab,
da mit ich din gedechtniss hab,
die bildung von diner angesicht
dass ich din herre vergessen nicht".

De Zaligmaker neemt den sluier van haar aan, en drukt tot aandenken zijn goddelijk gelaat erin af. Veronica toont het aan de omstanders, zeggende:

»Sehent hie ir frowen und man,
daz zeichen, so Jhesus hat getan,
duch sin gottlich gnad und kraft,
an siner angesicht, die hie haft
in minem tuch so gas verwundt,
das sy üch Cristen allen kundt,
da mit ir gloübent zu aller frist

das er gewarer got und Crist
von anfang ie und ie ist gewessen
in der hochen trinitat zässen.
dar umb sond ir erbärmde han
mit Jhesu dissem säligen man".

Ten laatste zij nog even gezegd, dat heeren kruisweg-schilders, die deze aloude passiespelen tot richtsnoer willen nemen omtrent de wijze, waarop zij Veronica met hare liefdedaad wenschen voor te stellen, aan de voorbeelden, die ik in verschillende talen heb aangetroffen, volle vrijheid van ontwerp kunnen ontleenen. Want nu eens heeft Veronica den doek in hare handen, en prent de Zaligmaker op haar verzoek zijn beeltenis daarin uit de verte, om zoo te spreken; dan wederom wordt de doek aan den Heiland toegereikt en, na benutting, aan Veronica teruggegeven met zijn bebloed gelaat erin afgedrukt. Pascha echter, van wiens hand dat belangrijke devotieboekje is gekomen [1]), waardoor hij den titel van »vader van den kruisweg" verworven heeft, stelt het zóó voor, als *gaf* Veronica den doek aan den lijdenden Zaligmaker.

* * *

Rest thans te bewijzen, dat gelijk de kruisweg zoo ook de zesde statie in het bizonder van het Westen naar het Oosten is overgebracht en niet omgekeerd, zooals vaak gehouden wordt.

Allereerst dan worde gewezen op het algeheele, zelfs niet door het geringste geluidje onderbroken stilzwijgen, dat de pelgrimsboeken der eerste vijftien eeuwen aan den dag leggen, waar het geldt de vermelding van Veronica's liefdedaad. Lochner [2]), die zijn werk in 1435 schreef, is de eerste, die ervan gewaagt. En sinds dien tijd wordt zonder onderbreking van Veronica's liefdedaad vernomen. Zoo aldus bij Pfinzing van Neurenberg (1436), Wey (1458), Fabri (1480),

---

1) Vgl. *De Katholiek* 1901, afl. Aug. Sept. blz. 154.

2) Vgl. *The Month a catholic magazine*, Aug. 1900, p.161 en v. Keppler, l.c. S. 15.

Breidenbach (1483), Dietrich von Schachten (1491), Harff (1496), Guylforde (1506), Aranda (1530) enz.

Hier gaat het dus over een stilzwijgen, dat niet aan toevalligheden, maar aan onbekendheid met het feit gerustelijk mag geweten worden. Dit argument zal derhalve bezwaarlijk onder de bloot negatieve te schikken zijn.

Ten andere, niet zonder gewicht voor ons bewijs worde gewezen op de verwarring en tegenspraak, welke bij de auteurs valt waar te nemen, zoodra navrage geschiedt naar de ligging van Veronica's woning of de plaats van het gebeuren.

Zoo zegt Adrichomius [1]) in het jaar 1584: »Het huis van Veronica is *een hoekhuis. Daar* heeft zij haren linnen hoofddoek aan Christus gegeven om zijn aangezicht af te drogen. En de Heer heeft er op volmaakte wijze zijn gelaat in afgedrukt en, ten teeken harer liefdedaad, dat aan haar weggeschonken. Nog ten huidigen dage wordt deze afbeelding te Rome in de basiliek van den H. Petrus — welke basiliek op den Vaticaanschen heuvel door Constantijn den Groote is opgetrokken — met heel veel onderscheiding bewaard en den volke op gezette dagen vertoond".

Zuallardo (1587), de Franciscaan, die langen tijd in het heilige land heeft verkeerd, noemt als merkwaardige plaatsen te Jerusalem o. a. in deze volgorde: *het huis van den Pharizeër*, het huis van Veronica, de gerichtspoort [2]). En teekent, wat het huis van Veronica betreft, aan, dat het *midden in de straat* gelegen was. Een halve eeuw daarna verhaalt Quaresmius (1639), praeses terrae sanctae, dat aan de pelgrims, na *De hulp van Cyrene*, het huis van Veronica gewezen werd [3]).

Wat verschil derhalve in het aangeven van Veronica's huis? En toch zijn hier drie voor vriend en vijand onverdachte getuigen aan het woord!

Eenzelfde bevinding wat de *aanduiding van de plaats* der gebeurtenis aanbelangt. Dan is het bij het huis van Pilatus,

---

[1]) *Jerusalem sicut Christi tempore floruit*, p. 154. Abusievelijk is in mijn vorig opstel gestaag Andrichomius geschreven.

[2]) *Il devotissimo Viaggio di Gerusalemme*, p. 154.

[3]) *Historica, theologica et moralis Terrae Sanctae elucidatio*, Vol. III, p. 179.

dan bij de Gennath. poort, dan ter plaatse waar Christus het woord richtte tot de weenende vrouwen [1]).

En zoo is de meening van Dr. von Keppler [2]) voldoende toegelicht, dat de pelgrims uit het Westen in het Oosten gekomen, een »Denkzeichen" aan Veronica en hare liefdedaad hebben gezocht en al zoekend gevonden.

Ouderkerk a/d. Amstel. J. C. v. d. Loos.

---

1) v. Etten, l. c. blz. 258; id. *Palestina*, Dl. II, blz. 330.
2) L. c. S. 28.

EEN WOORD OVER KUNST-THEORIEËN.

(Vervolg en slot van bl. 192 vv.)

II.

De poëzie heeft tot naaste doel de uitdrukking van het schoone. Het middel, waardoor zij dit doel bereiken wil, is het woord. Hieruit volgt dat de poëtica of leer der poëzie de beginselen volgen moet, die wij in ons vorig artikel als geldend voor alle woordkunst hebben uiteengezet, maar tevens, dat zij eigen wetten bezit overeenkomstig het eigenaardig doel der dichtkunst. Wijl nu dit doel hetzelfde is als dat der overige eigenlijk gezegde schoone kunsten, zoo zullen deze wetten toch weer niets anders zijn dan de algemeene voorschriften der schoone kunst zelve, behoudens de eigenaardigheden voortvloeiende uit de natuur van het dichterlijk woord.

Het voorwerp der poëzie is dus het schoone, in zooverre dit door het woord kan uitgedrukt worden.

De schoonheid in 't algemeen is de glans der volmaaktheid. Voor den mensch echter en dus ook voor de kunst kan slechts die volmaaktheid schoon heeten, die door haar stralenglans aan geest en zin genot verschaft.

Dit genot valt op de eerste plaats onder den greep van de rede. De redelooze dieren toch zijn niet vatbaar voor het schoone. De materialistische leer, die slechts zinnestreeling vordert, is dus uitgesloten. Ook de schoonheid der stoffelijke dingen vat slechts de geest met bewuste kennis en in volle mate. In de schoonheid vordert de H. Thomas

klaarheid en gepaste verhouding; beide deze eigenschappen nu »wortelen in de rede, wier taak het is het licht (de klaarheid) te openbaren en de gepaste verhouding af te meten"[1]).

Toch is juist het eigenaardig kenmerk van een kunstgewrocht, dat het geestelijke hierin als belichaamd schijnt, en door aldus ook den zinnen te behagen ons des te machtiger aangrijpt. Het ware en goede kan door ons niet ten volle als schoon genoten worden, tenzij het eene bevallige gestalte aanneemt. Door het schoone wordt met het verstand tevens de phantasie aangetrokken en door beide het hooger en lager begeervermogen. Zoo vindt geheel onze ziel voldoening bij den aanblik van het schoone. Deze voldoening neemt geenszins haar oorsprong uit eenig nut of voordeel, maar is geheel onbaatzuchtig als ontspruitend uit de hooge voortreffelijkheid der zaak zelve, uit den glans harer volmaaktheid. En zoo is de schoonheid niet enkel eene subjectieve voorstelling, maar eene objectieve eigenschap of liever de stralende volmaaktheid van het wezen zelve.

Door ziel en lichaam, geest en zin te gelijk te behagen wordt het schoone om zoo te zeggen een afbeeldsel van ons zelven, en hierom juist verschaft het ons zooveel behagen. Immers 't is een aesthetisch beginsel, dat de schoonheid en de liefde tot de schoonheid grootendeels wordt afgemeten naar hare overeenstemming met den beschouwer. Dit geeft ons nader inzicht in de elementen der schoonheid. Voor den mensch, die naar ziel en lichaam de kroon is van Gods schepping op aarde, is datgene wat op hem gelijkt een voorwerp van behagen. Zoo is reeds het zinnelijk aangename een bestanddeel van de schoonheid, die hij genieten wil. Maar veel meer gewicht hecht hij in dezen aan alles wat met de natuur, de voorrechten, het streven van zijn geest overeenkomt, als: orde, harmonie, symmetrie, klaarheid, eenheid in de verscheidenheid, kracht, eenvoud, waarheid, zedelijke vrijheid, zedelijke volmaaktheid. Verder alles waarin zich leven toont. Toch moet ten slotte alle geschapen schoon-

---

[1]) *Summa Theol.* II, II, qu. CLXXX, art. 2 ad 3.

heid afgemeten worden naar haar toonbeeld, de eeuwige schoonheid Gods [1]).

Niets kan schoon genoemd worden wat niet uitschittert door zijne volmaaktheid, zijne innerlijke voortreffelijkheid. Toch kan het schoone nog een bijzonder karakter vertoonen naar gelang eene of andere hoofdeigenschap meer op den voorgrond treedt; en zoo brengt men het schoone tot eenige klassen, als: het verhevene, het lieftallige, bekoorlijke, naïeve, het waardige, plechtige, prachtige, het zachtroerende, pathetische, tragische en komische.

Het schoone nu is in de werkelijkheid vaak met het niet schoone verbonden. Moet dit laatste dan geheel uit kunst en poëzie geweerd worden? — Geenszins. Noch natuur noch kunst is in staat alleen schoonheid te bieden. In de samenstelling van een veelomvattend geheel moeten verscheiden dingen, die weinig of geen aesthetisch genot verschaffen, dienen als schaduwen of overgangsvormen. Het niet schoone heeft ook niet zelden de bekoorlijkheid der afwisseling, contrasteering of natuurlijkheid, met name in de karakterteekening. — Het eigenlijk leelijke heeft op zich zelf geen reden van bestaan in de kunst. Toch kan het voorkomen als iets karakteristisch of als tegenbeeld van het schoone, terwijl het in de voorstelling minstens de bekoorlijkheid moet hebben van het interessante en ten slotte op eene of andere wijze behoort te worden opgelost of onschadelijk gemaakt.

Gelijk de overige schoone kunsten wil dan de dichtkunst het schoone uitdrukken. Eenige eigenaardigheden doen zich hier echter voor wegens haar middel, het woord. Juist om dit middel spreekt zij onder alle kunsten het duidelijkst tot den geest. De bouw- en beeldhouwkunst duiden de gedachte slechts aan door den lichamelijken vorm, de schilderkunst door hare kleurige beelden; de muziek werkt eerst op het zinnelijk gevoel en daarna pas op den geest. De poëzie

---

1) Vgl. Gietmann, *Allgem. Aesthetik*, n. 252; Jungmann, *Aesthetik*, 3e Aufl. n. 89.

echter heeft slechts het woord noodig om het verstand de heerlijkste ideeën mede te deelen en daarna ook het gemoed in beweging te brengen. Zij doet betrekkelijk weinig voor de onmiddellijke werking op het gevoel; want het woord prikkelt dit veel minder dan de muzikale toon, en de strenge rhythmus kan ook gemist worden. Zoo wordt bij haar de vorm betrekkelijk beheerscht door de gedachte, terwijl bij de muziek de idee verborgen is in de tonen. Beide kunsten spreken tot de geheele ziel, maar niet in gelijke mate tot elk vermogen. De poëzie werkt eerder en meer op het verstand en de phantasie, de muziek eerder en sterker op het zinnelijk gevoel. Dit verschil moet altijd in acht genomen worden. De muziek mag de poëzie wel helpen en zich door haar laten helpen; beide kunsten kunnen echter niet verwisseld worden.

Omdat de poëzie zich van het woord bedient heeft zij het wijdste gebied en kan alles weergeven wat ons binnenste beweegt. Hierom en wegens de gemakkelijkheid, die het woord bezit om het schoone uit te drukken, is de poëzie steeds veel beoefend, steeds de vertolkster geweest van 't bewogen gemoed zoo in 't openbare als in 't bijzondere leven. Het vaardigst echter laten zich door het dichterlijk woord die stoffen behandelen, welke eene scherp bepaalde gedachte bevatten en te gelijk eene verhalende voorstelling verlangen. De bestemming toch van het woord is, de gedachte des geestes helder weer te geven en wel in een aan de tijdorde gebonden vorm. Wat dus een tijdsverloop in zich sluit, eene opvolging van feiten (het onderwerp van een verhaal), wordt door het dichterlijk woord gemakkelijker weergegeven dan een blijvende toestand, dan voorwerpen, die naast elkaar liggen en met één blik gezien worden (het onderwerp der beschrijving). Deze laten zich beter uitdrukken door het penseel des schilders. De poëzie wil door de schilderkunst wel geholpen maar niet vervangen worden. Weinige, korte maar levende en sprekende trekken werken daarom in de poëzie beter dan uitvoerige beschrijvingen, iets wat de ultra-romantici vergeten hebben. — Het woord, dat onmiddellijk den geest

toebehoort, moet vooral die dingen voorstellen, waarvoor het de meeste geschiktheid bezit: de macht van 't leven des geestes, gedachten, aandoeningen, bewegingen, het gewoel der aardsche schepping, ja den Schepper zelven. Hierom ook brengt de dichter zijne stoffen gaarne in betrekking tot handelingen, gemoedsbewegingen of ideeën, in 't bijzonder — gelijk trouwens ook de overige kunsten — tot het menschelijk leven, zoodat het zinnelijke vergeestelijkt schijnt te zijn, het levenlooze leven en beweging ontvangt. De poëzie, ook de lyrische, die het eigen streven openbaart, is bij voorkeur actief, niet passief of droomerig.

Naar zijn naaste doel, de uitdrukking van het schoone, streeft de dichter, gelijk elk ander kunstenaar, met zelfbewustheid en vrijheid, maar tevens uit innerlijke aandrift, uit warme bezieling, menigmaal gewekt of aangevuurd door de werkelijkheid buiten hem. Hij wil iets nieuws scheppen naar een door hem zelf gemaakt plan, hetzij hij dit rechtstreeks aan de werkelijkheid ontleend of wel geheel of gedeeltelijk gevormd heeft door fictie, doch altijd overeenkomstig de werkelijkheid. Hier geldt wat wij in ons vorig artikel gezegd hebben van den indruk der dingen op de ziel en van den stempel, dien de ziel zelve de zaken inprent door uitkiezing, rangschikking en idealiseering. Men heeft echter beweerd, dat de kunst alleen tot taak heeft de natuur, waartoe ook het menschelijk leven behoort, na te bootsen, en dus niet mag idealiseeren. Dit kan geenszins worden aangenomen. »De schoone kunst", zegt P. Alb. Kuhn [1]) geheel in den geest van den H. Thomas, heeft tot taak »de openbaring van het geestelijke en ideëele in zinnelijke vormen". De kunst moet meer zijn dan de natuur, in zooverre zij de gedachten, die verborgen liggen in wat gebeurt of bestaat, helderder en reiner uitdrukt. Het dier kan die niet vatten, de mensch echter begrijpt de natuur, vat de idee, de onzichtbare schoonheid, die zich in de natuur verheelt. Die schoonheid is echter beperkt. De kunstenaar

[1]) *Allgem. Kunstgeschichte*, Heft 3, XLII.

volmaakt ze en verheft ze tot de hoogste volkomenheid, die in de gegeven orde past. Hij wil het schoone zoo rein, klaar en bepaald mogelijk uitdrukken, dus zoo weinig mogelijk verdonkerd en versluierd door allerlei in de natuur voorkomende onvolmaaktheden. Dit is idealiseeren.

Zoo vertolkt de ware kunstenaar de natuur zonder haar slaafs te volgen. Het leven der natuur kan hij zelfs niet ten volle weergeven. Hare grootheid en oneindige verscheidenheid, de werkingen van het licht en menige andere zaak kan hij met zijne vaak weerbarstige middelen niet evenaren. Wil hij dus niet al te ver beneden haar blijven, zoo moet hij, wel altijd volgens haren aard, maar toch zelfstandig met eigen denkenden en scheppenden geest haar in andere opzichten trachten te overtreffen. Daarom dringt hij diep in haren geest door, kiest het betere uit, zet het minder gewenschte in de schaduw, ordent alles naar één doel, veredelt, verrijkt de werkelijkheid door de aanraking met zijn geest, stort zijne geheele ziel in zijn kunstwerk uit, maar blijft toch binnen de grenzen der werkelijkheid en levert dus geen hersenschimmen, maar hooge waarheid. »De echte, wetgevende kunstenaar", zegt Goethe, »streeft naar de *waarheid* der natuur, de wettelooze, die een blinde aandrift volgt, naar hare *werkelijkheid*, door genen wordt de kunst ten top gevoerd, door dezen op haar laagsten trap geplaatst". — Dit is natuur en geest, realisme met idealisme verbonden, maar geen idealisme, dat de werkelijkheid voorbijziet, geen verlagend realisme, dat, naar een woord van Gottschall, »den vrij scheppenden geest aan de galeibank der werkelijkheid vastsmeedt"; idealisme en realisme, welke nog speelruimte genoeg laten voor de verschillende geestesrichtingen. Hetzij de kunstenaar, als denker, zijn uitgangspunt neemt van de eenheid der idee, hetzij, als beschouwer, als ziener, van de menigvuldigheid der werkelijkheid: in beide gevallen zal hij toch streven naar de vereeniging van eenheid en verscheidenheid.

Naar een op bovenstaande wijze gevormde idee, naar zulk toonbeeld, dat immer eene zeer onvolmaakte afstraling blijft van Gods ideeën, maakt de kunstenaar zijn kunstwerk. Het is

geen vormlooze abstractie, maar iets concreets, iets individueels [1]), door phantasie en gevoel met vleesch en bloed bekleed, van den glans der schoonheid omstraald en eer gezien dan begrepen. Hier is de schepping des kunstenaars in volsten zin te zoeken. Hier is ook de eenheid van het kunstwerk zelve, eene eenheid, waaraan zich de rijkste verscheidenheid paart. De uitwendige arbeid des kunstenaars behoeft niets meer te doen dan de idee te voltooien.

* * *

Zien we nu wat in dezen scheppenden geestesarbeid van den dichter gevergd wordt door de hiërarchie der zielsvermogens. Natuurlijk moet er harmonische samenwerking zijn. Toch treden hier de zinnelijke vermogens veel meer op den voorgrond dan in den overigen letterkundigen arbeid, ja de dichtkunst dankt hare eigenaardige werking aan het deel, dat gevoel en verbeelding daaraan hebben. Het ware en goede der wereld buiten en binnen ons zijn de stoffen, die zij behandelt; maar die stoffen kunnen slechts in zooverre *inhoud* van het dichtwerk heeten, als zij voor ons een aesthetisch welbehagen opwekken uit zich zelve of door omvorming en behandeling des dichters, met andere woorden in zooverre ze onder het bereik vallen van gevoel en verbeelding. Het meest hangt dit aesthetisch genot af van het gevoel; want slechts door de beweeglijkheid van zijn gemoed is de dichter in staat ook aan anderen dat gevoel mede te deelen, dat naar Da Costa, »ieder zenuw trillen doet door fijner dan lichaamlijk prikkelen en hemelwellust weet te ontwikkelen uit ieder druppel van het bloed". Dit is het ware poëtische welbehagen.

Volgens de natuur echter werkt de phantasie het eerst. De onzichtbare idee van het schoone beeldt zij met behulp van eenmaal aan de werkelijkheid ontleende voorstellingen, die zij bewaard heeft, uit tot een zooveel mogelijk individueel, d. i. concreet, aanschouwelijk, vast omlijnd en kleurrijk beeld.

---

[1]) Zie S. Thomas, *Summa Theol.* I, qu. XV, art. 3 ad 4.

Deze levendige voorstelling werkt op het zinnelijk gevoel, welks stemmingen, in aansluiting bij de phantasiebeelden eveneens geïndividualiseerd worden en aan die beelden natuurlijke frischheid en beweging geven. De bewegingen van het zinnelijk gevoel zijn gemoedsaandoeningen te noemen in zooverre ook de redelijke geest er aan deelneemt [1]). De warmte van het gevoel ontlokt weer nieuwe beelden aan de phantasie en beide werken op den geest, wien onder hun invloed telkens nieuwe schatten ontstroomen.

Phantasie en gevoel, elkander ondersteunend en als 't ware doordringend, brengen de bezieling te weeg, waardoor het kookt in 't binnenste des dichters, waardoor hij tot scheppen wordt gedrongen en meer zal te voorschijn brengen dan hij aanvankelijk had gemeend. Vooral in de lyriek openbaart de dichter de levendigste bezieling. In 't verhaal zal hij over 't algemeen kalmer gestemd zijn.

Phantasie en gevoel staan in dienst van den denkenden en willenden geest, wiens taak het is ze in overeenstemming te houden met de zaken. Het verstand moet de al te weelderige of te lage phantasie matigen of verheffen, de wil het opbruisend gevoel leiden en zijne ontaarding in ziekelijke, weekelijke sentimentaliteit verhinderen.

Ondanks de groote rol, die verbeelding en gevoel in de dichterlijke scheppingen spelen, is toch de innerlijke waarde van het geheele kunststuk hoofdzakelijk te danken aan den geest. Hij leidt niet alleen bovengenoemde vermogens in hunnen arbeid gelijk een bouwmeester zijne werklieden, maar hij eischt ook hooge voldoening voor zich zelven. De geest moet voldaan worden door de *waarheid* en de *ideëele waarde*, vervat in den inhoud van het dichtwerk.

Waarheid noemen wij de overeenstemming van ons verstand met wat is, wat zijn kan of zijn moet. Deze waarheid, in verdichte zaken ook waarschijnlijkheid geheeten, zoeken wij overal; zonder haar kan een kunstwerk niet bevredigen. Vooreerst handhaven de godsdienstige en philosophische waar-

---

1) Vgl. ons vorig artikel, bl. 206, noot.

heid beslist haar recht. In een gedicht der oudheid kunnen wij ons tevreden stellen met de subjectieve waarheid, die het voor den dichter had, of zien alleen naar de uitdrukking van een menschelijk ideaal. Overal echter, waar de waarheid opzettelijk wordt verdraaid of tot een onwaardig spel verlaagd, waar de zedenwet met voeten getreden wordt, behoort een streng afkeurend vonnis te worden uitgesproken, Een kunstwerk, dat daarom als geheel een gerechtvaardigd mishagen wekt, kan ondanks ondergeschikte schoonheden niet zonder meer een schoon kunstwerk heeten. — Bijzondere aandacht verdient hier de psychologische waarheid, die gekwetst kan worden door onjuiste karakterteekeningen of verkeerde voorstellingen van zieletoestanden. Ook in geschiedkundige stoffen kan tegen de waarheid misdaan worden door bekende historische personen in een valsch daglicht te plaatsen of voorname feiten te vervalschen. In ondergeschikte zaken nochtans blijft den kunstenaar overeenkomstig den aard zijner kunst vrijheid van verdichting. — Tevens herinnere men zich dat de kunstenaar de werkelijkheid verhoogt en veredelt en dus niet gehouden is de natuur en het alledaagsche leven realistisch voor te stellen. Toch zal hij verplicht zijn zich te voegen naar de algemeene natuurwetten, ofschoon ook het wonderbare, goed aangewend, als verhoogde werkelijkheid van groote beteekenis kan zijn en machtig werken.

Overigens zijn wij het eens met Horatius [1]), dat er fouten zijn, die vergeven moeten worden; want niet elke snaar geeft den toon, door hand of geest gewenscht, en in een gedicht, dat vele schoonheden bevat, behoeft men zich niet te ergeren aan vlekjes door zorgeloosheid of menschelijke zwakheid ontstaan. — Intusschen is eene gezonde levensbeschouwing, een diepe blik in wereld en leven hier van 't hoogste gewicht.

In elke schoone kunst, maar vooral in de poëzie, die onder alle kunsten het helderst en gemakkelijkst tot het verstand spreekt, wordt tevens innerlijke beteekenis, ideëele waarde geeischt. Ook in het schoone zijn volgens den H. Thomas de

---

[1]) *De Arte Poëtica*, v. 347 seqq.

zinnen in dienst van de rede [1]). Deze alleen ziet en begrijpt het schoone. Haar dus moet in het schoone dichtwerk ten volle voedsel verstrekt worden. De dichterlijke schepping zij derhalve van beteekenis voor den geest en bevatte niet alleen eene gedachte — zonder deze toch is wat phantasie en gevoel voortbrengen eene gestalte zonder ziel [2]) — maar zooveel ideëelen inhoud, als in de gegeven zaak zich aesthetisch laat uitbeelden. Kunstwerken, die dingen voorstellen onze opmerkzaamheid niet waardig, blijven zelve klein. Wat van beteekenis is voor het verstand en den wil: godsdienst en deugd, hooge gedachten, edele gevoelens, is ook van waarde voor de werking van het schoone. Wat toch is het schoone anders dan de glans van het ware, edele, volmaakte? 't Is waar, ook de veredeling van het kleine is een vruchtbare arbeid. Maar waarom zou de dichtkunst zich bepalen bij voorwerpen uit de stoffelijke natuur of het alledaagsche leven, te meer wijl armoede aan ideëelen inhoud zoo licht voert tot eenzijdig verheffen van den vorm of tot zinnelijkheid? Waarom de beste stoffen verwaarloosd? Hoe volmaakter en verheffender de stof is, des te hooger — zoo het overige er aan beantwoordt — staat het kunstwerk. Een verheven zaak heeft slechts weinig zinneprikkeling noodig om aesthetisch te werken. En zoo de kunstenaar groote dingen op waardige wijze naar de eischen der kunst weet voor te stellen, dan neemt zijn werk deel aan de grootheid der voorwerpen en beantwoordt op eene uitstekende wijze aan de roeping der kunst, die niet alleen geest en zin moet behagen maar ook verheffen en veredelen.

---

[1]) S. Th. I, II, qu. XXVII, art. 1 ad 3.

[2]) In de staaltjes van verzen »zonder gedachte", die de E. H. Binnewiertz ons te aanschouwen gaf, is het schoonheidsgenot van overwegend zinnelijken aard. Toch steunt het op eene werking van het verstand, dat met de zinnen in de onmiddellijke aanschouwing van het voorwerp verzonken is en daarom misschien nog niet over zich zelf reflecteert. Een dier geniet zulke dingen niet; een teeken, dat ten slotte toch de zinnen in dienst zijn van het verstand. Aldus ongeveer Gietmann, *Allgem. Aesthetik*, no. 184. — Nu, ik geloof, dat de E.H. Binnewiertz dit zelf ook aanneemt. Maar wie eischt in zulke dingen eene »redekunstige" gedachte, een major of conclusie?

Deze zaak hangt innig samen met eene vraag, die insgelijks verstand en wil van nabij betreft, of namelijk de dichter bij zijn kunstarbeid naast de uitbeelding van het schoone en het hiermee verbonden aesthetisch genot ook nog een ander doel mag stellen en nastreven. Wij kunnen toegeven — ofschoon dit door meer dan een katholieken aestheticus betwist wordt — dat het onmiddellijk doel van alle schoone kunsten is het schoone uit te drukken en zoodoende aesthetisch welbehagen te wekken. Doch wij ontkennen ten sterkste, dat zij zich hierbij moeten bepalen. De kunst verliest hare waardigheid, wanneer zij naar de droomerijen veler modernen niets anders beoogt dan te behagen, zich van alle nationale, zedelijke en godsdienstige »tendenzen" losmaakt en het kleine, alledaagsche moderne leven met alle zijne schaduwzijden tot hoofdvoorwerp van haar arbeid maakt. Zeker, zij behoeft niet altijd stoffen te kiezen van ver strekkende beteekenis, maar nog veel minder behoeft zij neiging te toonen om gewichtige voorwerpen voorbij te gaan en af te zien van leer en stichting daarin gelegen. Zij moet midden in het leven staan en het hoofd hoog verheffen. Van het stoffelijke moet zij opstijgen tot het geestelijke, van het bijzondere leven tot het openbare, van het burgerlijke tot het godsdienstige. Zoo verstonden het reeds de oude Grieken en Romeinen, maar bovenal de gewijde zangers van het Oude Verbond. Neen, geen kunst om de kunst in den zin van Victor Hugo. Geen dichter mag vergeten, dat de hoogste schoonheid in God en het goddelijke te zoeken is. In de geheele wereld, van het hoogste der hemelen tot de diepten der afgronden, kan hij sporen vinden van God en zijne schoonheid. Slechts wanneer hij bestraald wordt met Gods kennis en licht ziet hij eerst wat in leven en geschiedenis, in stof en geest het schoonste en ter dichterlijke uitbeelding het waardigste is. Alleen de godsdienst, met name het Christendom, kan de kunst haar hoogsten bloei doen bereiken. Hoevele moderne dichtstukken, die de groote levensvragen opwerpen, brengen niets dan duisternis, twijfel en wanhoop! Hoeveel romans met hun psychologie zijn slechts beelden van zedelijk verderf, onderzoek van zware zielsziekten zonder

eenige poging tot genezing! Welnu, kan daarmee samengaan eene voldoening voor de geheele ziel, voor geest en hart? — Gewis niet. De dichter behandele dus het ware en het goede, zooals dit zich vertoont in het licht van Rede en Openbaring, en tooie het met het stralenkleed der schoonheid. Dan biedt hij niet alleen reine bevrediging voor geest en hart, maar ook verheffing en adel, geestelijk en zedelijk gewin.

Het is mij leed hier den E. H. Binnewiertz te moeten tegenspreken. Wel verstaat hij *l'art pour l'art* niet in den gewraakten zin en neemt hij aan, dat de kunstenaar als mensch [1]) zijn kunst moet doen strekken tot Gods eere, maar hij is toch van meening, dat nog een ander doel na te jagen behalve het uitbeelden der schoonheid, te gelijk te willen leeren en stichten noodzakelijk schade doet aan het eerste doel, omdat zoo de kracht verdeeld is, en dat dus waar het eerste doel helderder, bewuster en meer uitsluitend wordt nagestreefd hooger, grooter kunst moet worden gewerkt [2]). Verstaan wij elkander goed. Ik beweer geenszins, dat gedichten reeds schoon zijn, als ze slechts de waarheid willen huldigen of de goede zeden bevorderen. Neen, het geldt de vraag of de dichter, die kunstkracht en bezieling genoeg heeft om iets schoons voort te brengen, zijn kunstwerk bederven zal, wanneer hij zich nog ten doel stelt te stichten of te leeren. En hier geef ik nog toe, dat hij het bederven kan, wanneer hij dat stichtend doel te veel opdringt, wanneer hij onder het werk geheel of gedeeltelijk zijn onmiddellijk doel uit het oog verliest, en in plaats van het schoone uit te beelden gaat preeken of dogmatiseeren; dan ja verdeelt hij zijne kracht, maar geenszins als hij juist door de uitbeelding van het schoone (zijn naaste doel) dat andere hoogere doel bereiken wil. Hij onttrekt immers niets aan zijn naaste doel.

---

[1]) Zoo althans meen ik dat woord »kunstverbruikers" te moeten verstaan, ofschoon schrijver zich niet helder uitdrukt. Zie *De Katholiek*, Dl. CXX, bl. 412. — Hoe het zij, de H. Thomas vordert in den kunstenaar als mensch den goeden wil uitdrukkelijk: »*Ad hoc ut homo bene utatur arte quam habet requiritur bona voluntas*". S. Th. I, II, qu. LVII, art. 3 ad 2.

[2]) Zie *De Katholiek*, Dl. CXX, bl. 411.

Volkomen vervult hij zijne taak als kunstenaar, mag hij dan tevens als christenmensch de bedoeling niet hebben zijn *schoon* kunstwerk te doen strekken tot verhooging van den godsdienstzin? Het schoone zelve toch is hiertoe menigwerf in staat [1]). Of verkondigt de schoone sterrenhemel niet de glorie des Allerhoogsten? Kan men de deugd niet liefhebben om hare schoonheid? Heeft eindelijk de ware kunst zelve niet tot taak door de uitbeelding van het schoone den mensch te veredelen? — Het ligt in den aard der zaak, dat een kunstwerk van beteekenis door zijne schoonheid zelve velerlei goeds kan voortbrengen voor godsdienst, vaderland of maatschappij. Waarom dit uitgesloten? Wil de Kerk zelve de schoonheid harer plechtigheden niet doen strekken tot verhooging van den godsdienstzin? — Daarom ontken ik ook met beslistheid, wat de E. H. Binnewiertz beweert: »Waar het eerste doel . . . meer uitsluitend wordt nagestreefd, moet hooger, grooter kunst worden gewerkt". Ik beweer zelfs, dat juist het nastreven van dat hooger doel een waar kunstenaar nog meer zal kunnen vervullen van geestdrift voor zijne kunst, voor dat schoone, waardoor hij zooveel heerlijks bewerken kan. Wanneer een kunstenaar den Vader, die in den hemel is, uit geheel zijn hart liefheeft, zal hij zich door de hoop zelve, eenige zielen in de armen van dien beminden Vader te voeren, niet voelen opgewekt, de hoogst mogelijke schoonheid in zijn kunstwerk uit te drukken, daar hij toch weet, dat deze het vermogen bezit, 's menschen ziel met onweerstaanbare kracht naar boven te doen streven? — De geschiedenis der kerkelijke kunst geeft een voldoend antwoord op deze vraag. Het is een feit, dat juist in den dienst der Kerk de kunst haren hoogsten bloei, haar hoogsten trap van adeldom heeft bereikt [2]).

---

[1]) Volgens Alb. Kuhn, *Allgem. Kunstgeschichte*, Heft 2, XXIII, moet een kunstenaar, »die religieuse stoffen *waar* en juist behandelt en daarvoor den passenden vorm vindt, *noodzakelijk* de inzichten van den godsdienst bevorderlijk zijn, nl. de zedelijke verheffing en stichting".

[2]) Bovenstaande overwegingen dienen tevens tot rechtvaardiging van het zoo gesmade leerdicht. Ongetwijfeld is het niet in ieders bereik eene verzameling van leerende waarheden dichterlijk te aanschouwen en te omkronen »met der

De E. H. Binnewiertz schijnt zijne bovenvermelde bewering weer half te laten varen door een weinig verder enkel te eischen, dat de kunstenaar, wanneer hij bezig is met kunst, niet meer denkt aan hetgeen waarom zijn kunstwerk dienen zal, maar enkel en alleen aan de heerlijkheid en den luister van het schoone, wat hij ziet en voelt, zoozeer moet hij »door de blijdschap, de weelde van het schoone worden aan gegrepen, overweldigd". — Ook wij vorderen van den kunstenaar onder zijn arbeid niets wijders dan bezieling voor het schoone. Maar wanneer de arbeid wat lang duurt, zal die bezieling wel eens verminderen [1]), en kunnen aangevuurd worden door de gedachte aan een hooger doel. Overigens van den kunstenaar te vorderen, dat hij als hij bezig is met de kunst nergens anders meer aan denkt — want deze moet toch wel de zin zijn van bovenstaande bewering — heeft wel iets van »Schwärmerei". 't Zou misschien uitvoerbaar zijn, wanneer het kunstgewrocht bestaat in een sonnet — verder schijnt de scheppingskracht veler modernen niet te gaan —; maar wat te zeggen, als het kunstwerk dagen, misschien jaren arbeid vordert? Herhaaldelijk zal de kunstenaar ook onder den arbeid wel aan andere dingen *moeten* denken; blijft dan toch de gedachte aan het hooger doel geheel uitgesloten? Trouwens ook bij het sonnetten maken zijn de

---

schoonheid eeuwgen krans". Dat het echter mogelijk is, bewijst — om van anderen te zwijgen — Vondel in zijne *Altaargeheimenissen,* zijne *Bespiegelingen van God en Godsdienst,* de *Heerlijkheid der Kerke:* gedichten, waar volgens P. Baumgartner in die enkele honderden versregels misschien meer poëzie vervat is dan in honderden deelen romans van den nieuwen tijd. Dat Vondel in deze leerdichten niet alleen aesthetisch genot heeft willen wekken, maar ook — en wel vooral — den godsdienst en zijne schoonste geheimen verheerlijken en verdedigen staat buiten twijfel. Te recht vraagt Baumgartner: »Kan men de *Divina Commedia* in hoofdzaak niet beschouwen als een leerdicht van grootschen aanleg? — A. Baumgartner, *Joost van den Vondel, sein Leben und seine Werke,* S. 267, 268.

1) In een werk van langeren adem is het zelfs goed, dat de bezieling bij poozen vermindert. Immers de dichter heeft in zulk werk menigmaal veel koel overleg noodig, b.v. voor de rangschikking en aaneensluiting der onderdeelen. Deze arbeid des verstands kan, als hij zich niet te veel opdringt, het kunstgenot aanmerkelijk verhoogen.

jongeren veelal niet zoo overweldigd of ze hebben kalmte en tijd genoeg zich met allerlei klank- en rijmgeknutsel bezig te houden.

Maar in hoogen ernst. Het misbaar dat tegenwoordig gemaakt wordt tegen »tendenz" in de kunst, het geschreeuw: *l'art pour l'art* is eigenlijk een uitvloeisel van het pantheïsme. »'t Is de pantheïstische aesthetica", zegt Gietmann, »die het »Selbstzweck" van de poëzie, gelijk in 't algemeen van alle kunst, op haar vaandel heeft geschreven. Het pantheïsme toch wil elke menschelijke handeling onafhankelijk maken van God, godsdienst en zedelijkheid, en daarom stelt het dan ook het beginsel op van de autonomie der kunst. Zij moet geheel ongebonden kunnen rukken en plukken met alles wat den Christen heilig en dierbaar is; zij moet zoo echt tendenzieus de grondslagen van den bovennatuurlijken godsdienst en zedelijkheid kunnen ondermijnen, en als om deze verderflijke tendenz des te zekerder te verbergen, wordt tegen »tendenz" een luid en immer luider geschreeuw aangeheven"[1]). Aan tendenz in slechten zin: pornographie en vertoon van goddeloosheid hebben ook onze mannen van '80 genoeg gedaan.

Van denzelfden oorsprong is de eisch, dat de kunstenaar instinctmatig arbeidt en alleen eene inwendige noodzakelijkheid gehoor geeft. Vandaar dat spotten van Kloos met het kiezen van »onderwerpen". Zeker, de ware kunstenaar voelt een scheppingsdrang, is vervuld van geestdrift voor zijn kunstidee; maar zijn arbeid blijft toch eene volkomen vrije daad. Men ga maar eens na hoeveel proza het ontstaan van verscheiden groote meesterstukken vergezeld heeft.

Nadat door de geregelde en krachtige samenwerking der vermogens, wier eenig beginsel de redelijke menschenziel is,

---

1) *Poëtik* no. 40. Gietmann merkt ook op, dat niet alleen in de oudheid en de middeleeuwen algemeen, maar nog grootendeels tegen het einde der 18e eeuw werd aangenomen dat de kunst ook nog een practisch doel heeft en volgens Brunetière stuurt de allernieuwste tijd weer in diezelfde richting. Lezenswaardig zijn in dezen ook de artikelen getiteld: *Decadenza e depravazione dell'arte* in de *Civiltà Cattolica*, Serie 17, Vol. 7.

de schoone inhoud gevormd en de dichterlijke schepping één organisch geheel is geworden, rest nog de inkleeding, de vorm, die de poëtische gedachte voltooien moet. Wij verwijzen den lezer naar 't geen in ons vorig artikel hierover reeds in 't midden gebracht is en drukken nog slechts op het beginsel: De schoone inhoud moet niet aangegeven maar uitgebeeld worden, en slechts zooveel als van de idee in den schoonen vorm overgaat behoort tot het eigenlijke kunstwerk.

Daarom maakt de dichter meer dan de prozaschrijver gebruik van beeldspraak, zulke inzonderheid, die haar beeldend vermogen nog niet verloren heeft door een al te veelvuldig gebruik, en bij voorkeur, die aan onbezielde dingen leven ja bewustzijn geeft. In plaats van algemeene termen kiest hij zooveel mogelijk bijzondere, die de zaken meer aanschouwelijk, concreet en individueel voorstellen (b.v. *eik* in plaats van *boom*) en maakt met niet minder graagte dan de redenaar gebruik van figuren en wendingen, die het best geschikt zijn om op het gemoed te werken.

Daar de poëtische schepping de werkelijkheid verhoogt en veredelt, en de vorm één moet zijn met den inhoud, spreekt de dichter niet in de taal van het alledaagsche leven, maar verheft zich zelfs boven het litteraire proza gelijk dit zich weer verheft boven de conversatietaal. Om niet banaal te zijn vermijdt hij woorden en wendingen, die een te platten of ordinairen klank hebben, mengt meer edele, nieuwe, welluidende, minder gebruikte, soms verouderde termen en zinwendingen onder meer gewone, altijd met omzichtigheid zonder gekunsteld of duister te worden of de taal geweld aan te doen, en in alles, ook in de beeldspraak, zich richtend naar den aard der zaken [1]). Want ook in de poëzie bestaat veel verschil van toon of stijl. Uitdrukkingen, die in hooge stoffen op hare plaats zijn, kunnen in eenvoudige soms den naam

[1]) »Elck ding", zegt Vondel in zijne *Aenleidinge*, »wil met zijn eige maniere van spreken uitgebeelt, en niet al te verre gezocht worden. Verciertge uw vaers met bloemwerck naer den stijl der Rederijckkunste; hael het niet te wijt, maer blijf by eene voegelijcke verwe, en binnen het besteck van verstaen te willen wezen '.

van klinkklank verdienen. Epische poëzie vordert meer aanschouwelijkheid, lyrische meer warmte en kracht. Te talrijke beelden kunnen evenveel schaden aan 't gevoel als abstracte ideeën. De zorg voor den vorm kan ook overdreven worden. Dit geschiedt als hij meer de opmerkzaamheid trekt dan de inhoud. Hij moet slechts dienen om de gedachte te voltooien. Gezond verstand en goede, geoefende smaak moeten den dichter het ware midden doen kiezen tusschen bovenmatige zorg en slordigheid.

Hetgeen ik schreef over de keuze der woorden komt niet juist overeen met wat de heer Poelhekke daaromtrent ten beste heeft gegeven[1]). Deze verdienstelijke schrijver meent, dat alle woorden den dichter even goed zijn, dat de vulgaire, alledaagsche een kleur hebben als melk en bloed, dat niets meer dood is dan de geijkte dichtertaal. Ik erken, dat er misbruik gemaakt kan worden en gemaakt is van deze dichtertaal met name wat de periphrasen betreft, maar geef geenszins toe, dat zij, met oordeel gebruikt, verwerpelijk is. Reeds het bovenstaande rechtvaardigt, geloof ik, mijne zienswijze voldoende. Overigens behooren de zoogenaamde dichterlijke termen even goed tot den taalschat als de andere en staan als deze onder de heerschappij van het telkens wisselend gebruik. In de taal zelve, waarin de heer Poelhekke zijne diatribe schrijft, is al heel weinig vulgairs te bespeuren, en ook de moderne dichters vluchten veelal het alledaagsche, maar vaak op eene wijze, waarin ik hen niet wensch te volgen. Afdoende is het feit, dat er altijd dichterlijke uitdrukkingen en vrijheden bestaan hebben, reeds bij de ouden. Was die dichtertaal zoo dood als de heer Poelhekke beweert, dan zou ze reeds lang verdwenen zijn. »Hersenschimmen", zegt Cicero, »worden door den tijd vernietigd, uitspraken der natuur bevestigd". De taalnivelleering, de leus: »geen aristocratie meer in de taal" komt van de Fransche Revolutie en Victor Hugo heeft haar werk ijverig voortgezet[2]).

---

[1]) *Modernen,* bl. 23.

[2]) »Je fis souffler un vent révolutionnaire.
Plus de mot sénateur! plus de mot roturier!"

Ofschoon de versvorm strikt genomen gemist kan worden als niet behoorende tot het wezen der poëzie, schrijft toch de dichter gewoonlijk in verzen; want metrum [1]) en rijm verhoogen het aesthetisch genot aanmerkelijk. Over de wetten van den versbouw handelt de prosodie; zij worden beheerscht door het gebruik der beste dichters.

Hoewel het bekende: *poëta nascitur* een gezonden zin heeft, bereikt toch niemand in eens de hoogste hoogte. »By trappen klimt men eenen toren op", zegt Vondel, »en niet zonder trappen, ten zy met gevaer van den hals te breecken. d' Een bereickt langsamer, d' ander sneller den top der volkomenheit; hoewel men hier naulijx volkomenheit vint, omdat die de maet van 's menschen vermogen overtreft". Daarom eischt Vondel van den aankomenden dichter veel en velerlei oefening ook in de techniek en beveelt in 't bijzonder aan vertaling en vrije navolging van vermaarde poëten.

III.

Dat de moderne poëtiek aanmerkelijk afwijkt van de kunstprincipen, die wij als de ware beschouwen, zal uit het tot hiertoe verhandelde wel reeds gebleken zijn. Het zou ook wel een wonder mogen heeten als jongelieden, die naar willekeur spelen met al wat het denkend voorgeslacht vaststelde, hoofdzakelijk geleid door hun »voelvermogen" een kunststelsel konden opzetten vrij van grove dwalingen. Zelfs al streven zij naar iets goeds, de opwinding der jeugd zal hen licht tot overdrijving voeren. Die overdrijving is in hun systeem dan ook overal merkbaar. Zij verschenen in een tijd, die weinig gevoelde voor de poëzie, maar het verstand en de naakte werkelijkheid eenzijdig verhief, ten koste nl. van verbeelding en gevoel. Deze laatste moeten dus hunne rechten herwinnen. Goed. Maar wat gebeurt er nu? Niet

---

[1]) Door metrum versta ik de geheele inrichting van een vers of gedicht, berustend op eene geregelde afwisseling van betoonde en minder betoonde (lange of korte) lettergrepen.

minder eenzijdig wordt het verstand in een hoek geduwd, de geest gesteld achter de zinnen. Nu eens wordt bij Kloos de phantasie ten troon verheven, dan weer komt alles neder op het gevoel; maar wàt er gezegd wordt, of er iets is voor den geest, komt er minder op aan. En is er sprake van uitdrukking der gemoedsaandoeningen, dan wordt op de onnatuurlijkste wijze de verstandelijke inhoud van het woord op zij geschoven en moet het gevoel zich alleen uiten door geluid [1]). Zoo wordt de hiërarchie der zielsvermogens verbroken en heerscht het sensualisme. Men zegt wel, dat vorm en inhoud één zijn, maar feitelijk overheerscht de vorm den inhoud.

Verder vernemen wij zoo wat niets van idee en ideaal. De werkelijkheid wordt in Kantiaanschen zin slechts een fantoom van 's dichters voorstelling en bestaat enkel als eene persoonlijke impressie. Geene groote gedachten over de hoogste belangen des menschdoms, bovennatuurlijke of

---

1) Wij lezen in *Veertien Jaar Literatuurgeschiedenis* van Kloos: »Fantasie is de oorzaak en het middel en het wezen van alle poëzie, zoowel als van allen godsdienst [!]", I, bl. 4. »Kunst [moet zijn] de aller-individueelste expressie van van de aller-individueelste emotie", II, bl. 148. »Als bij alle poëtische philosophieën komt het ook hier [in de *Mathilde* van Jacques Perk] minder er op aan, wat er wordt gezegd, dan wel, hoe het wordt gezegd, en welk licht de dichter op zijne overtuiging weet te werpen door fantasie en gevoel", I, bl. 19. »Literaire kunst is de in woordgeluid weergegeven emotie van een individu", II, bl. 148. »Een gedicht is een brok gevoelsleven der ziel, weergegeven in geluid", I, bl. 183.

Te veel in den geest van Kloos is Binnewiertz' definitie van een vers: »De aandoening, die het schoone opwekt, in woorden vertolkt". Hij wraakt te recht de omschrijving der poëzie door gedachtekunst. Maar definieert hij zelf zijn vers gelukkiger? Een vers moet niet enkel de aandoening van het schoone weergeven — dit is impressionisme — maar ook de gedachte, of liever het schoone zelve. P. Alb. Weisz noemt het »een betreurenswaardig teeken van onklaarheid, wanneer men het schoone altijd alleen wil terugvoeren tot onbepaalde en niet te bepalen aandoeningen". Daarbij kan die vertolkte aandoening een heel gedicht zijn, dus een verzameling van verzen, ja een stuk gewoon proza. In een praatje b.v. kunnen een paar vrienden elkaar de aandoeningen vertolken, die in een museum het schoone bij hen opwekt. Gelijk weleer M. Jourdain zonder het zelf te weten proza sprak, zoo zouden dezen volgens Binnewiertz' definitie onbewust een vers zeggen.

natuurlijke waarheden[1]). En al worden deze zaken al eens aangeraakt, 't geschiedt maar al te dikwijls ten koste van de waarheid. Overigens alleen subjectivisme, uiting van eigen emotie, liefst in passief, ziekelijk en onmannelijk gedroom of geklaag. Waar blijft hier de actieve geest, de ideëele waarde, die wij in het dichtstuk verlangden? In ieder geval wordt het verstand al bitter weinig voedsel verstrekt. De E. H. Binnewiertz erkent zelf, dat de modernen alleen zieletoestand geven, die niet op de eerste plaats onze aandacht boeit, terwijl echte dichters de ziel geven en God[2]).

Dit alles, alsmede de nevelen, ja het ondoordringbaar duister, waarin de Nieuwe-Gidsers gaarne hunne concepties hullen, verklaart reeds grootendeels den geringen blijvenden indruk, dien hunne gedichten doorgaans maken. »Over 't algemeen", heeft een verdienstelijk schrijver gezegd, »dankt wat onvergankelijk leeft in de letterkunde de onsterfelijkheid aan de kern van waarheid, die het te aanschouwen geeft in 't kleed, door de gratiën geweven." Zulke waarheid, die geest en hart niet alleen voldoet, maar ook verheft, zulke flitsen van den echt dichterlijken geest vinden wij bij niemand onzer dichters zooveel als bij Vondel. Menigmaal zijn het

---

1) Kloos rekent godsdienst en metaphysica tot de onderwerpen, »waarover men onder verstandige lieden liefst het stilzwijgen bewaart", t. a. p. I, 1.

2) *De Katholiek*, Dl. CXVI, bl. 20. Toch laat Binnewiertz zelf m. i. aan het verstand in zijne betrekking tot het schoone geen voldoende recht wedervaren door van H. Gorters onverstaanbare visioenen te zeggen: »Een vormenschoonheid hebben die verzen, en vormenschoonheid heeft ook recht van bestaan". Het is mij een raadsel hoe dit overeen te brengen is met het door hem zelven gehuldigd beginsel: Vorm en inhoud zijn één. En: »De vormen behooren bij de gedachte als het lichaam bij de menschenziel." — Ook wat Schrijver, in zijn laatste artikel over *Moderne Poëtiek*, zegt van de verhouding tusschen het ware, goede en schoone kan ik niet geheel beamen. Gewis zijn deze drie denkbeelden onderscheiden; niet alleen echter moet wat schoon is waar en goed zijn, maar het schoone zelf is *niets anders* dan het ware en goede, in zooverre dit ons door den glans zijner volmaaktheid aesthetisch genot verschaft. Zoo beschouwd komt aan het ware en goede in de poëzie een ruimere plaats toe dan hij het schijnt te gunnen, sprekend over tendenzkunst in verband met verzen zonder gedachte. Niet weinig verkort hij in elk geval de rechten van het verstand, waar hij de aandoeningen alleen wil weergeven door »woordeloos" geluid.

sententies, in een enkel of een tweetal verzen uitgedrukt, als de bekende:

»Och d' ouders teelen 't kint en maecken 't groot met smart;
De kleene treedt op 't kleed, de groote treen op 't hart".

Zulke poëzie blijft in onzen geest, zulke verzen weerspiegelen het menschelijke leven, en wij gevoelen behoefte ze te pas te brengen in ons eigen leven [1]). Maar wien blijft iets bij van de droomerijen der nieuweren? Is het ook van zoo groot belang voor 't menschdom te weten, dat het in de ziel van zeker dichter gister duister was, heden licht; dat zijn hart nu eens van jubel beeft, dan weer van weemoed wegsmelt [2]), terwijl men daarbij niet zelden den indruk krijgt, dat dit alles gezegd wordt, meer omdat het mode is dan omdat het »zelf doorleefd" was? Neen, zulke poëzie mist grootheid, mist beteekenis, en al moge zij soms door wondere vormvolmaaktheid een oogenblik bekoren, op den duur verveelt zij. Ook Binnewiertz geeft dit toe opzichtens de verzen van Helène Swarth, zeker niet de minste van het gilde. Een groot aantal van die impressiestukjes, wel verre van onsterfelijk te wezen, zijn dan ook reeds lang dood. Zoo gelezen zoo vergeten. »Indien de voorraad uitgeput is", heeft een spotvogel gezegd, »kan men de gedichten van voor tien jaar herdrukken. Geen nood, dat iemand ze herkennen zal".

Meer dan van het verstand vragen de modernen van de verbeelding, ja zij leggen haar lasten op, die zij niet dragen kan, zoo men althans in de poëzie nog iets hecht aan natuurlijkheid en waarheid. Hier stooten we aanstonds op dat verschrikkelijke woord rhetorica. Vooraf zij gezegd, dat

---

[1]) Dat ook in onzen tijd de belangstelling in zulke poëzie, echte groote poëzie volgens de eeuwige beginselen der ware kunst, nog geenszins is verdwenen, bewijst wel het feit, dat Weber's epos *Dreizehnlinden* reeds zijne honderdste uitgave beleefde.

[2]) Tot hiertoe zakelijk naar Binnewiertz zelven. Zie *De Katholiek*, t. a. p. bl. 19, 20.

de modernen met dit woord zeer willekeurig omspringen. Gelijk wij elders reeds opmerkten, wordt van Eedens *Ellen* door Verwey rhetorisch en conventioneel geheeten, eene beschuldiging, die Van Deyssel verwerpt en Borel kwajongensachtig noemt. Verwey zelf blijft zich ook weer niet gelijk in zijn strijd tegen rhetorica. Binnewiertz verwerpt natuurlijk de voorstelling der Nieuwe-Gidsers in zooverre zij het Christendom voor de rhetorische afdwalingen aansprakelijk stellen en spreekt Kloos tegen, als deze Schaepman een rhetor scheldt. Overigens is hij het met hen in hoofdzaak eens. Van hem kunnen we 't best weten wat volgens de modernen rhetorica is.

Wij vernemen dan de leer van Kloos, die den eisch stelt, dat de beelden en uitdrukkingen, die een dichter gebruikt, individueel zijn, nl. zijn eigen uitdrukkingen en beelden, zooals zij dat waren bij vroegere intens voelende groote dichters, doch niet meer bij latere met minder oorspronkelijkheid en minder diepe emoties. Dezen begonnen eigen aandoening aan de zegswijzen van anderen te verbinden, zonder te bemerken, dat zij zoo slechts ongeveer hunne eigen stemming weergaven; en zoo ging men eindelijk de beeldspraak beschouwen niet als eene subjectieve uiting van een in exaltatie verkeerende verbeelding, maar als een bestaanden taalschat, die ieder ten dienste stond. Dat nu is uit den booze.

Deze leer van Kloos zal Verwey bewijzen:

»Ieder beeld is uiting van het gevoel van zijn dichter en kan niet uiting zijn van iemand anders gevoel.

»Bewijs daarvoor ligt geheel in de eenvoudige opmerking, dat zoo min als eenig ding in het heelal gelijk aan een ander ding zijn kan, even zoo min een gevoel, een toestand van dat ding, dat we mensch noemen, gelijk kan zijn aan een ander gevoel. Minder nog kan een beeld, dat een gevoel uitdrukt, geacht worden gelijk aan dat gevoel te wezen; het *is* dat gevoel. Overnemen van dat beeld zonder dat gevoel is dus iets onzinnigs en onmogelijks, is spelen met woorden, is rhetoriek".

De E. H. Binnewiertz voegt er nog ter verklaring bij, dat

beelden van vroeger dichters nooit het eigendom kunnen worden van latere, wijl dezen hetzelfde gevoel, dat die beelden schiep, nimmer kunnen teruggevoelen. Gebruiken zij ze dan toch, zoo stelen zij, zich wijsmakende echt gevoel te hebben, terwijl 't slechts opwinding was.

Ik aarzel niet de leer, die hier verkondigd wordt, onaannemelijk te noemen en verderfelijk voor de poëzie. Vooreerst is het geenszins waar, dat ieder beeld eene uiting is van het gevoel. Gaat een dichter bij zijn scheppenden arbeid uit van de idee, dan begint eerst de phantasie de idee in beeld te brengen. De aanschouwelijke voorstelling werkt op het gevoel, — waarom ook de welsprekendheid gaarne gebruik maakt van indirecte pathetiek. Wel nemen wij aan, naar boven reeds gezegd is, dat het gevoel op de verbeelding terugwerkt. Maar men kome niet beweren, dat ieder beeld uiting is van het gevoel. Ja, een *sterk* bewogen gemoed laat geen plaats voor *veel* beeldwerk, zelfs niet voor ééne breed uitgewerkte vergelijking. Want daar is te veel medewerking noodig van het berekenend verstand. Het verstand werkt trouwens altijd mede als beoordeelaar van de overeenkomst tusschen het beeld en het afgebeelde. Een trefpunt, een punt van overeenkomst tusschen die twee zaken moet er zijn, meer niet; en eene overeenstemming in alles is er nooit. Het beeld toch dat de dichter in zijn geest aanschouwt, is niet enkel »eene subjectieve uiting van een in exaltatie verkeerende verbeelding", noch het gevoel zelve. Het is eene voorstelling, ontleend aan de buitenwereld, aan de werkelijkheid, of althans gevormd naar eenmaal in die werkelijkheid aanschouwde zaken; want aangeboren denkbeelden hebben wij niet. Gebruik ik nu een beeld, dat een ander vóór mij gebruikte, dan ontleen ik het toch eigenlijk ook aan de werkelijkheid; want ik gebruik het, omdat ik even als hij die werkelijkheid in overeenstemming zie met de zaak, die ik wil uitbeelden, niet enkel, omdat hij het gebruikt heeft. Hem behoef ik slechts te danken, omdat hij mij op het voorhanden zijn dier werkelijkheid, die evenmin zijn eigendom is als het mijne, opmerkzaam gemaakt of ze voor mijn gebruik toebereid heeft. Laat

ik hem dan de eer, het eerst de geschiktheid van zulk beeld te hebben doen zien, en gebruik ik dit om die geschiktheid zelve, zoo ontroof ik hem toch eigenlijk zijn eigendom niet.

»Maar", zegt Verwey, »geen ding in 't heelal is gelijk aan een ander ding". Als dat mij beletten moet het bedoelde beeld te gebruiken, dan had het den eersten gebruiker hiervan ook moeten weerhouden; want hij stelde het beeld, dus iets anders en wel uit de buitenwereld, gelijk aan de gedachte of het voorwerp, waarvoor het dienen moest. Die gelijkheid kan voor mij dezelfde zijn. Of als eenmaal van een afgeleefden grijsaard gezegd is: »Die man gaat gebogen onder het gewicht der jaren", kan dat dan van geen enkelen afgeleefden grijsaard ooit weer te recht gezegd worden? Dit is toch al te onnoozel. Juist is dit beeld zooveel gebruikt om de ware voorstelling, die het geeft van elken dergelijken mensch.

»Maar", zegt men, »de eerste werd door zijn gevoel tot het beeld gevoerd". Goed. Maar waarom kan dat bij mij niet? Van wat ik bij hem las kan ik even goed in mijn geest eene heldere voorstelling voorhanden hebben, als van 't geen ik zelf vroeger in de werkelijkheid aanschouwde. Als het te pas komt, kan mijn gevoel het dus even goed aangrijpen. Ja menigmaal zal ik zelfs met meer spontaneïteit tot een reeds gebruikt beeld gevoerd worden dan de eerste gebruiker; omdat het mij uit *zijn* werk reeds voor den geest zweefde, terwijl *hij* er misschien naar heeft moeten zoeken. Of evenwel zulk beeld wegens zijn ouderdom nog aan mijn gevoel zal voldoen, is eene andere vraag; maar daar gaat het hier niet over, dat moet nog volgen.

Niets bewijst dus dat een beeld, alleen omdat het overgenomen is, slechts ijdel woordenspel, zoogenaamde holle rhetoriek is. Zulke rhetoriek is juist de leer van Kloos en Verwey. Intusschen is het duidelijk, waar die leer haar oorsprong vindt, n.l. in het Kantiaansch idealisme, dat de werkelijkheid voor een schijnbeeld der voorstelling houdt of in het pantheïsme van Fichte, Hartmann of consorten. Vandaar overal dat subjectivisme, dat opgaan in het individu, in het Ik, alsof

daar buiten niets bestond, alsof de menschelijke natuur in alle individuen niet dezelfde was [1]). Men ziet het dus, 't letterkundig begrip der modernen is niet, gelijk de E. H. Binnewiertz wil, een toren vastgebouwd aan een heidenschen tempel, maar veeleer rustend op den tempel zelven. En als dezelfde schrijver zegt, dat Kloos in *Heden, Verleden en Toekomst* duidelijk de wijsgeerige idee toelicht, waarop zijn haat tegen rhetorica steunt, dan ben ik het geheel met hem eens; want in dat artikel verkondigt Kloos allerduidelijkst het pantheïsme.

Bevatte de leer der modernen waarheid dan volgde daaruit, dat zelfs niet een enkel maal een beeld van eenig dichter door een ander dichter, in welke taal dan ook, mocht worden overgenomen. Wij hoorden het immers: nooit kan het zijn eigendom worden; hij kan het gevoel, dat dit beeld schiep, nimmer terug gevoelen. Dit nu is reeds daarom te verwerpen, wijl het eene geheel nieuwe leer is. Van Homerus af, dien, volgens Bilderdijk, »eeuwen achtereen met dartle stoutheid plonderen", tot nu toe, de modernen incluis, al willen ze er niet voor uit komen, zijn schoone beelden door dichters van anderen overgenomen met of zonder verandering, en vele dier beelden zijn algemeen eigendom geworden in de overal bestaande dichterlijke taal. Ook de grootste genieën hebben zich niet geschaamd beelden van anderen zich toe te eigenen. Zij zullen dus in zooverre rhetorisch moeten heeten, verstoken van waar gevoel. Niet alleen zijn dan ook Bilderdijk en de gloedvolle Da Costa volgens Kloos typen van zulke rhetorische poëten; maar zelfs van Vondel verklaart zekere A. de Mare, onder hooge bescherming van Kloos, dat hij reeds het rhetorische woordenspel, dat op geen reëelen grondslag berust, begon te accepteeren.

Beschouwt men wat Verwey en Binnewiertz zeggen nauwkeurig, dan zal niets van wat het gevoel eens dichters in 't aanzijn riep het eigendom kunnen worden van een ander

[1]) Zie ons vorig artikel, bl. 196.

Waar wij zelven van individualiseeren spreken, bedoelen we natuurlijk heel iets anders dan het individualisme van de modernen. Wij bedoelen: de zaken concreet, bepaald, aanschouwelijk voorstellen; zij: anders dan anderen.

dichter; 't is immers onmogelijk dit gevoel »terug te voelen". In navolging van dichterlijke concepten, voorstellingen en uitdrukkingen, in verwerking van oude dichterlijke sagen zal dus ook heel wat van den booze moeten zijn. Zoo kan men weer een aantal groote poëten, zelfs de grootste treurspeldichters, zelfs Homerus van den troon stooten; want Ilias en Odyssea zijn waarschijnlijk naar kleinere gedichten van Aöeden samengesteld [1]).

Hoe het ook zij, de leer der modernen over beeldspraak in verband met oorspronkelijkheid is eene onredelijke tirannie, nog wel opgelegd door anarchisten. Deze leer is daarenboven verderfelijk, zeiden we, want zij voert tot uitdrijving van alle natuur uit de poëzie.

Men wil oorspronkelijk zijn, men wil zich individueel uiten, en daarom neemt men niet die woorden, beelden of uitdrukkingen, welke zich vanzelf aanbieden en dus natuurlijk zijn, maar zoekt naar iets, wat nog niet gezegd is, fabriceert onmogelijke woorden, gewrongen constructies, beelden op wier grilligheid een gewoon mensch zich blind staart. En die onklare poespas heet dan klare visie, zelf doorleefd leven, terwijl men niet eens zien kan of het ding inderdaad eenig leven bezit. 't Moet doorgaan voor »spontane opwelling van den natuurlijken mensch, . . . alleen door 't gevoel voor waarheid en schoonheid geregelde uiting eener passievolle ziel" [2]) en 't is veeleer »eene opzettelijk gewilde kunst, eene aankleeding van abstracties", 't behoort thuis bij de »doode kunstscheppingen" [3]); 't is eene pijniging van en voor 't verstand en de phantasie tevens, conventionalisme in den slechtsten zin.

Ook hier derhalve wordt door overdrijving weer alles bedorven. Ik zeg: overdrijving. Want werkelijk bevat dat aandringen op nieuwheid en frischheid iets goeds. Er was een zekere sleur ontstaan; te veelvuldig werd gewerkt met oude beelden, zulke nl. die door *te langdurig* gebruik hun beeldend ver-

---

1) Vgl. A. Baumgartner, *Geschichte der Weltliteratur*, III, S. 24.
2) Kloos, *Veertien Jaar Literatuurgeschiedenis*, II, 2.
3) Prof. J. te Winkel, *Eene Halve Eeuw*, II, bl. 317.

mogen verloren hadden, niet meer voldoende werkten op de verbeelding. Ook prof. Te Winkel erkent dit; en reeds Jacob Geel had er op gewezen, hoe de standvastigheid immer een rots was, waar de loeiende golven op breken, het geweld een alles vernielende stroom enz. [1]). Niet dat de oude beelden niet meer gebruikt mogen worden; gewoonlijk blijven ze nobele uitdrukkingen en kunnen in elk geval dienst doen als gewone woorden. Ik kan immers even goed Achilles een leeuw noemen als een held. Zij kunnen ook nog in meerdere of mindere mate op de verbeelding werken. Zij kunnen eindelijk door den dichter tot schoone beelden verwerkt worden. Zal echter de verbeelding ten volle hare taak vervullen, dan moeten in voldoende mate nieuwe en frissche beelden aanwezig zijn. Ook de oude theorie wist dat [2]). Sterk hierop te hameren zal echter, geloof ik, niet veel nut opleveren. Zij, die geene vruchtbare phantasie hebben, worden er licht door bewogen valsche oorspronkelijkheid na te jagen, terwijl de echte dichter, die zijne stoffe geheel bezit, vanzelf nieuw genoeg zal wezen [3]). — Eigenlijk is er niets nieuws onder de zon, maar voor het talent is niets versleten. Zeer verstandig is hier vader Vondel te werk gegaan. Als de honigbij haar voedsel vergadert »uit alle beemden en bloemen", zoo ook hij. Gelijk Baumgartner van Virgilius getuigt [4]), versmolt

---

[1]) J. Geel, *Het Proza*. Deze schrijver merkt nog op: »Wanneer een dichter zulke beelden levert, weet ik niet meer, wat ze hem ingeeft: zijne eigen ondervinding, zijne verbeeldingskracht of zijne geleerdheid en zijn geheugen". Dit is veel juister dan bij alle reeds vroeger gebruikte beelden van naschrijverij te spreken. Wanneer een criticus dat doet, kan hij zijne bewering geenszins altijd bewijzen. De door ieder te aanschouwen werkelijkheid levert zooveel beelden op, dat men bij verschillende dichters dezelfde kan aantreffen, terwijl ze toch niets van elkander weten.

[2]) Men zie b.v. Kleutgen, *Ars Dicendi*, ed. Taur. no. 112; Blair-Lulofs, I, bl. 334, II, bl. 34.

[3]) Vgl. ons eerste artikel, bl. 209.

[4]) *Geschichte der Weltliteratur*, III, S. 420. - Als Binnewiertz onder de groote dichters, die eene oorspronkelijkheid bezaten à la Nieuwe-Gids, ook Virgilius en Tasso noemt, vergist hij zich stellig. Wellicht is er onder de onsterfelijke zangers geen andere te vinden, die meer heeft nagewerkt dan zij, ook in hunne beeldspraak. Die navolgingen zijn soms zoo getrouw, dat ze schier eene ver-

ook Vondel èn het gelezene èn het doorleefde tot geesteseigendom. Alles welde ten slotte op uit zijn edel en rein hart, zoo ontvankelijk voor al wat schoon en verheven is. Hij bezat een rijken voorraad van oorspronkelijke beelden, maar beelden van anderen versmaadde hij toch niet. Hij verwijst in zijne *Aenleidinge* naar den Beeldenaar van Cesar Ripa (die o. a. zinnebeelden aangeeft, afbeeldingen van deugden enz.) als leverende »geestige vonden, om het werk levendig uit te drukken en rijkelijk te bekleeden". Hij vindt er niets tegen, »op den Nederlandschen Helicon bloemen te plukken, maar zóó, dat het de boeren niet merken noch voor den geleerde al te sterk doorschijne". Hij wil, dat men den besten meesters de kunst afzie en leere »behendig stelende, een ander het zijne te laten".

Een enkel voorbeeld moge doen zien hoe schoon Vondel 't werk van anderen wist te verwerken en zich geheel toe te eigenen. Het is uit den rei van *Gijsbrecht van Aemstel:* »O Kerstnacht, schooner dan de dagen". In Prudentius' bekenden lofzang op de Onnoozele Kinderen lezen wij: »*Salvete, flores martyrum, quos lucis ipso in limine Christi insecutor sustulit, ceu turbo nascentes rosas* [1])". Het lijdt bij mij geen twijfel of Vondel heeft aan deze dichtregelen zijne beeldspraak ontleend in de volgende verzen:

»Wie kan d'ellende en 't jammer noemen,
En tellen zoo veel *jonge bloemen*,
Die vroeg verwelckten, eerze noch

---

taling kunnen heeten; iets, wat zeker te ver gaat. Toch houd ook ik beiden voor groote dichters, ook voor oorspronkelijk genoeg, omdat wat zij leveren de vrucht is van hun eigen geest, die, wat hij niet vermocht te scheppen door verwerking tot zijn eigendom maakte. Van hen geldt eenigermate wat Gaston Boissier van Plautus zeide: »original à son insu, ce qui est la meilleure façon de l'être". Zie over Virgilius Baumgartner's werk III, S. 417 ff., over Tasso mijne studie in *De Katholiek* Dl. CX, bl. 106, 107.

[1]) Vertaald door P. Stokvis, S. J.:

»O martlaarsbloemen zijt gegroet,
Gij, in des levens uchtendgloed
Door 't Christus zoekend staal vergaan,
Als morgenrozen in d'orkaan".

Haer frissche bladeren ontloken,
En liefelijck voor yder roken,
En *'s morgens* droncken 't eerste zogh?
Zoo velt de zeis de korenairen.
Zoo schudt een *buy* de groene blaeren,
Wanneer het stormt in 't wilde woud".

Maar hoe heerlijk zijn Prudentius' beelden hier verwerkt en verrijkt, en hoe luide spreekt het teeder gevoel uit Vondels eigen hart.

De lezer geniete hier ook een drietal moderne, geheel oorspronkelijke beelden van Nederlands »grootsten" dichter Herman Gorter. Zij zijn genomen uit zijn *Mei*, welk gedicht »het onovertroffen bewijs levert, hoe onze beeldspraak zich heeft verjongd en nu als adelaar klaar en frank staren mag in volle zon":

»Dan blies een jongen als een orgelpijp,
de klanken schudden in de lucht zoo rijp
als jonge kersen, wen een lentewind
in 't boschje opgaat en zijn reis begint.
. . . . . .
Mijn stem brandt in mij als de geele vlam
van gas in glazen kooi.
. . . . . .
Toen werd het stiller, en een wolk van licht
begon te drijven op het zeegezicht,
dichtbij de wolken waar een witte schaar
van jonge winden zat te lachen".

Vooral de allegorie van die schaar jonge winden is zoo doorschijnend! Zeker is er volstrekt niet gezocht naar overeenstemming tusschen het beeld en het afgebeelde. Waarlijk, zulke »spontane opwelling van den natuurlijken mensch" had geen behoefte aan bovenstaande rhetorische opvijzeling!

Hebben de modernen wat zij goeds van de phantasie gezegd hadden, weer door overdrijving bedorven, erger nog mishan-

delen zij het gevoel. Ik geloof, dat Diocles van Jacob Geel, ware hem bekend geweest, hoe tegenwoordig eene aandoening moet uitgedrukt worden, nog sterker woorden zou gevonden hebben dan: »Dat is eene verdoemde kunst". De E. H. Binnewiertz spreekt hierover in het laatste artikel zijner *Moderne Poëtiek*. Ondanks de lofwaardige pogingen door Schrijver aangewend om rustig, eenvoudig en helder te zijn, munt dit artikel niet door helderheid uit. Ik meen dit hieraan te moeten toeschrijven, dat hij het »fijn gevoel" tot gids neemt en zoodoende vergeet, dat dit fijne gevoel zelve de leiding behoeft van het fijne verstand. Reeds aanstonds dreigt misverstand, omdat hij poëzie of dichtkunst met verzen of gebonden stijl schijnt te verwarren, terwijl Pol de Mont, wien hij de definitie van den versrhythmus ontleent, wel het vers maar niet de poëzie stelt tegenover het proza; want hij rekent onder poëzie of dichtkunst ook letterkundige producten, in ongebonden of prozastijl geschreven. Maar bij Binnewiertz kan dat toch geen kwaad. Immers, al wijkt hij hierin niet alleen af van zijn zegsman, maar ook van het tot '80 vrij algemeen gevolgd gevoelen, volgens hem vordert alle poëzie noodzakelijk den versvorm. Duidelijk zegt hij althans, dat aandoeningen *alleen* kunnen worden weergegeven in geluid, en dit geluid is klank en rhythme, en wel de strenge versrhythmus; want de definitie die hij van rhythme geeft, die regelmatige terugkeer van betoonde lettergrepen, sluit den vrijen rhythmus van het proza uit. In een vorig artikel liet hij de stemming der ziel nog voelen, hooren uit woord, klank en rhythme; maar hij is vooruitgegaan: alleen het *geluid* van het woord kan nog dienen. Als men verzen zegt, moet men nooit den inhoud duidelijk willen maken: rhythme en klank is het eenige, waarmee men te maken heeft.

Dit is weder eene nieuwe leer, al heeft Verwey het tegendeel beweerd, maar niet bewezen; bewijzen toch is iets anders dan iemand zonder voldoenden grond meeningen toeschrijven. Daarom reeds is zij te verwerpen; want men kan toch niet aannemen, dat de modernen de poëzie ontdekt

hebben. Maar zien we even de bewijzen, die Binnewiertz aanhaalt. Deze zijn zoo zwak mogelijk. »Dat in een vers", zegt Schrijver, »de poëzie niet gelegen is in de beteekenis der woorden, blijkt daaruit, dat, wanneer men van een indrukwekkend vers de woorden eenigszins anders plaatst, de indruk van het gedicht verloren gaat, terwijl toch de beteekenis der zinnen blijft". Hierop antwoord ik: De indruk *kan* verloren gaan, als nl. die verandering den schoonen vorm zou doen verdwijnen. Maar door eene eenigszins veranderde schikking alleen *zal* dit geenszins altijd gebeuren. Zelfs al zou men de boven aangehaalde verzen van Vondel in proza omzetten, maar in schoon proza met behoud natuurlijk van den inhoud, dan zal de indruk wel wat geleden hebben, maar geenszins verdwenen zijn.

Niet minder zwak schijnt mij het ander bewijs. Dat aandoening *alleen* in geluid, in klank wordt weergegeven leidt Binnewiertz af uit het volgende: »De eenvoudige ervaring bewijst hoe wij in oogenblikken van verrassing, vreugde, smart niet woorden uitroepen, die de beteekenis onzer ontroering aangeven, maar dat wij bewogen zijnde, enkel in klanken, in helderen jubellach en in dof weegekreun onze bewogenheid trachten uit te drukken". Vooreerst: enkel in klank en in 't geheel niet in woorden is onjuist. Maar al zouden wij dit toegeven, dan is er nog niets bewezen. Ik zal dit aantoonen. Onze gemoedsaandoeningen openbaren zich het meest natuurlijk en onmiddellijk en als 't ware onwillekeurig door lichamelijke bewegingen, gebaren, gelaatsvertrekkingen, geluiden, uitroepen, tranen. De muziek en de mimiek bieden zich dus op de eerste plaats aan als vertolksters van het gevoel, want zij bedienen zich van een dezer middelen: de muziek van het geluid of den toon, de mimiek van gebaren. Doch de poëzie heeft een *ander* middel, n.l. het woord. Daaruit volgt, dat de dichter zijne gemoedsaandoeningen openbaren moet volgens de eigenaardigheden van dat woord, en wel zoo, dat hij niet alleen *voor zich zelven* uiting geeft aan zijn gevoel, maar dat zijn woord ook geschikt is op den hoorder of lezer indruk te maken, in diens hart zijn gevoel over te storten, m. a. w.

op zijn gemoed te werken. Anders toch heeft de hoorder het recht des dichters geluid rhetorica te noemen. Trouwens zoo verstaat het ook Binnewiertz, wat ten overvloede blijkt uit zijn *Intermezzo*. Het woord nu werkt eerst op het verstand en door middel van dit op het gevoel. Het verstand, zoo leert Jungmann [1]), dat de bovenzinnelijke goedheid of slechtheid van eene zaak helder en levendig aanschouwt, »zet het hooger begeervermogen in beweging en brengt door middel van dit ook overeenstemmende opwellingen in het lagere te weeg. Dezelfde aanschouwende werkzaamheid des verstands verwekt en versterkt die opwellingen van het lager begeervermogen tegelijkertijd nog op andere wijze nl. door middel van de voorstellingsgave en de zinnelijke oordeelskracht" [2]). Dit is leer van den H. Thomas en van Suarez.

Des te beter alzoo zal in de poëzie het gevoel werken naarmate het dichterlijk woord de bovenzinnelijke goedheid of slechtheid der dingen helderder en levendiger aan het verstand des hoorders voorstelt en wel met behulp van zoo helder en levendig mogelijke phantasiebeelden. Dezen weg volgt ook de welsprekendheid, die gelijk de poëzie door het woord gemoedsaandoeningen, menigmaal zelfs zeer hevige, moet uitdrukken en opwekken. Maar wie heeft ooit gehoord dat de redenaar zijn gevoel uit door klank en rhythme? Toch geeft men volgens Binnewiertz aandoeningen alleen terug in geluid, in klank. Weg dus ook met de welsprekendheid!

Bijzondere hulpmiddelen zijn hier voor den dichter: alles zooveel mogelijk in betrekking te stellen tot de natuurlijke neigingen en belangen van het menschelijk hart, zoo concreet en aanschouwelijk mogelijk te schilderen, warmte te toonen in de wijze van zich uit te drukken, waartoe naast een levendigen, niet ingewikkelden spreektrant, sommige rhetorische figuren van veel dienst kunnen zijn. Herhalingen, uitroepen, vragen, aansprekingen vindt men bij dichters evenveel als bij

---

1) *Aesthetik* n. 463.

2) Deze vermogens behooren tot den innerlijken zin; wij hebben ze gelijk de overige krachten van den innerlijken zin steeds begrepen onder het woord phantasie of verbeelding. Zie de noot op bl. 206 van ons vorig artikel.

redenaars. Al zou de E. H. Binnewiertz hier misschien weer spreken van opwinding en rhetorica, die dingen behooren tot de taal des gevoels, en Fénelon had gelijk als hij de dichtkunst de ziel noemde der welsprekendheid. — Zoo geeft de dichter weer wat oorzaak was van zijn eigen gevoel, drukt tevens dit gevoel uit en wel in de eigenaardige taal des gevoels en werkt zoo op het gevoel van hoorder of lezer.

Verder moeten ook harmonie, melodie en rhythmus der taal het hunne bijdragen, om de uitdrukking der woorden te versterken. Al kan de vrije rhythmus van het poëtisch proza volstaan, gewenscht is toch de strengere versrhythmus, die, goed gekozen, ook eenigszins de schoonheid der orde doet uitkomen en het woord ondersteunt in zijne werking op het gemoed. Zoo zien we dat de muzikale klank en rhythme de poëzie kan bijstaan. Ja de muziek zelve kan de poëzie begeleiden, zelve naast de woorden het poëtisch gevoel vertolken en, naar Wagner zich uitdrukt, wat het woord aan gevoel ontbreekt door hare klanken aanvullen. Zoo bereikt zeker het poëtisch gevoel zijne hoogste hoogte.

Zeer waar is echter het woord van Goethe: »Een der voornaamste kenmerken van het verval der kunst is de vermenging der verschillende kunstsoorten". De eene kunst mag de andere wel helpen, maar niet vervangen. En dat juist willen toch de modernen doen. Zij willen het woord laten doen, wat de taak is der muziek, nl. rechtstreeks zonder tusschenkomst van het verstand het gevoel uitdrukken en opwekken. Dit druischt lijnrecht in tegen de bestemming van het woord, tegen de natuurlijke orde en dus tegen de schoonheid. Het is ook onmogelijk. Klank en rhythme van het woord, welke halsbrekende toeren men ze ook late verrichten, kunnen slechts zwak werken op het gevoel. Anders moest iemand, wien men een indrukwekkend gedicht voorleest, maar in eene taal, die hij niet begrijpt, aan alle uitgedrukt gevoel zelf ook deelachtig worden; want de beteekenis der woorden doet niets af, zegt men. Wie zal dit echter gelooven? Men laat zich eenvoudig suggereeren, dat klank en rhythme het gevoel weergeven, terwijl men — gelijk in de 18de eeuw — »zijn hart

verschansen" wil tegen den indruk van het woord zelf. — Deze tegen het gezond verstand strijdende leer hebben onze modernen weer overgenomen van de Franschen. P. Longhaye doet zeer verstandig met zich van Mallarmé's klankpassie af te maken door de opmerking: »Wij zijn in het zuiver sensualisme". Ook ons schijnt verdere uitweiding overbodig. Alleen zouden wij wenschen, dat de E. H. Binnewiertz, wiens hart zoo warm klopt voor de edele dichtkunst, mocht inzien, dat de hier door hem verkondigde leer slechts voeren kan tot verlaging dier kunst. De poëzie is juist de meest beteekenende, de meest bovenzinnelijke der schoone kunsten om haar middel, het woord. Hij nu stelt het wezen van een vers in de vertolking van het gevoel, door het schoone gewekt, en hiertoe doet volgens hem de inhoud niets, klank en rhythme alles. Terwijl volgens ons ook in het weergeven van 't gevoel vorm en inhoud één zijn en harmonisch samenwerken, gaat dus bij hem, tegen zijn eigen beginsel, alles op in den vorm; de geheele beteekenis is weg. De poëet wordt een — nog wel zeer gebrekkig — muzikant of dansmeester [1]).

Nog iets naders over den vorm. Ik erken gaarne, dat de modernen menig stukje geleverd hebben van zeer schoonen klank

---

[1]) Kloos is op weg zelfs de dieren tot poëten te maken; hij is reeds bij den oer-mensch. »Elk nieuw gearticuleerd geluid", leeraart hij, »dat een oer-mensch uitstiet, als hij erg door iets getroffen werd, [is] de allerzuiverste literaire kunst geweest". — N.B. Die oer-mensch moest de taal nog maken, voegt hij er zelf bij. 't Was vóór 30,000 jaar!

Hoe raar overigens de »glasheldere" Kloos alles dooreen haspelt, blijke uit het volgende. Binnewiertz citeert van hem: »Dichter is ieder, die de muziek geeft van 't woord, die al schrijvende zijn woorden van zelf gaat schikken tot een gevoelde beweging van rhythme en klank". Dezelfde Kloos schreef ook (1898): »Bij ons is de knapste dier geduriglijk en vloeiend fantaseerende virtuosen op 't klavier van het Hollandsch nu wijlen de heer Ten Kate geweest. Die tokkelde op de taal als ware zij een vleugel en, altijd kunstvaardig, liet hij ons een schat van melodieus-bewogen, heen-en-weder-gaand woordgedans, waar men veel kan genieten, als men een gevoelig oor heeft voor geluid. Maar toch één ding miste hij en allen, die als hij zijn: hij en die anderen hadden den vorm wel, het uiterlijk des dichters, het zuivere gevoel voor de schoonheid der taalmuziek, maar niet zoozeer het andere, even essentieele wat den dichter tot dichter slaat, het psychische leven van innig gevoel en geziene verbeelding,

en rhythme. Sommige vrijheden gaven zelfs aanleiding tot nieuwe, frissche schoonheden. Hier tegenover staat echter weer zooveel wanorde en willekeur, dat men het spoor geheel bijster raakt. Uit naam der modernen verheft Binnewiertz den rhythmus, maar toornt geweldig tegen de maat en roemt den dichter, die »zich aan de zoogenaamde maat te buiten gaat". Ik moet bekennen, dat ik dit niet goed begrijp. Ik weet zelfs niet zeker, wat hij door maat bedoelt, want hij geeft er geene verklaring van, en het woord wordt in verschillende beteekenissen genomen. 't Schijnt echter, dat b.v. een alexandrijn, een vijfvoetige jambus enz. maten zijn. Hij zegt althans dat de alexandrijnen van Vondel onmogelijk geheel en al de onze kunnen zijn. Nu daar zouden we ook Vondel zelf voor moeten wezen. Maar waarom kan ik de algemeene wetten niet onderhouden, waaraan Vondel zich in schier alle zijne alexandrijnen, jamben enz. zoo streng hield en die ook heden nog gelden? Hier komt de individualistische phrase weer: Omdat mijn gevoel anders moet zijn dan het gevoel van Vondel; iedere aandoening, iedere kleinste beweging van dat gevoel heeft haar eigen rimpeling; en daarom moet ieder vers ook zijn eigen rhythmus hebben. — Hierop antwoord ik: Maar Vondel heeft honderden alexandrijnen en vijfvoetige jamben achter

---

dat, te zamen met die taalmuziek den allervolmaaktsten, den waren dichter maakt... Den vorm is hij meester, hij kan oreeren en declameeren in rijm en rhythme, dat uiterlijke prachtkleed, men zou haast zeggen: tegen de klippen aan, maar als men, zijn ooren toebindend voor dien taal-zwier, er nauwkeurig op gaat letten wàt hij eigenlijk zegt, dan merkt men al heel gauw dat, wàt hij zegt, geen kijk geeft in zijn binnenst, geen fijnere of forschere, geen zachtere of rijkere zielsbeweging is, maar hoe sierlijk ook ruischend, zoo nuchter is als kalfsvleesch, of zoo vaag en onnoozel, zoo zonder slot of zin als het saamgeflanst gepreêkstoel van een boersch proponent". — Binnewiertz zegt: »De ouden wisten niet wat rhythme was". Kloos: »Ten Kate is de grootste taalmuzikant, geluid, rhythme tegen de klippen aan. — Dus de grootste dichter, zou men zeggen; want, orakelt dezelfde Kloos: »Dichter is ieder die de muziek geeft van 't woord". — Neen, toch geen dichter. Men moet gaan zien, wàt hij zegt. — Een paar maanden later ligt er de klank zelfs geheel. Immers van Pennings vertellingen schrijft Kloos: »De dingen die hij zegt, niet de uiterlijke klankbeweging maken dit boek tot wat het inderdaad is: zuiver gevoelde en gezegde poëzie". Vergelijk hier nog mede het van Kloos aangehaalde op bl. 307, en word uit het boeltje dan eens wijs!

elkander gedicht, waarin hij overal en altijd die algemeene wetten onderhield, denzelfden rhythmus gebruikte, 't zij hij luchtige vreugde of zwaren ernst, toorn of medelijden moest uitdrukken, verhalen of leeren. Het verschil tusschen vreugde en smart is toch wel wat grooter dan tusschen die kleine bewegingen, die eigen rimpelingen van eenzelfde gevoel. Waarom moet ik met mijn rimpeling in ieder vers een eigen rhythmus hebben en hij niet? Waarom kunnen de modernen die oude maten nu eens wel in acht nemen in een geheel sonnet met vele rimpelingen — en dan weer niet? — Waarlijk, ik moet bekennen den E. H. Binnewiertz in 't geheel niet te begrijpen. Boven zagen wij, hoe onze natuur soms *zonder* woorden, enkel door geluid het gevoel uitdrukt; derhalve, werd toen geredeneerd, als men *met* woorden — dus op eene heel andere wijze — zijn gevoel wil uitdrukken, moet men het ook enkel door geluid doen. Hier evenwel zijn de redenen gelijk. Vondel drukte de tegenstrijdigste gevoelens in dezelfde maat uit, dus mag ik het ook doen, zou men zoo zeggen. Neen, klinkt het nu: gij moet de maat te buiten gaan; zelfs de kleinste beweging van het gevoel heeft haar eigen rimpeling. Begrijpe wie kan, ik vermag het niet.

De waarheid intusschen, dat vreugde zich gaarne uit in huppelende dactylen, zware ernst in spondeeën, is ook den ouderen zeer goed bekend; en daarom kiezen zij gaarne voor vroolijke gedichten of gedeelten van gedichten den dactylischen rhythmus en zoo wijders. Ook den rhythmus, dien Binnewiertz volgens Van Vloten en Pol de Mont verklaart, kennen zij. Toch wisten volgens hem de ouderen niet wat rhythmus was. Ik vermoed dus, dat hij er toch eigenlijk iets anders door bedoelt, dan hij zelf zegt; want ieder vers moet volgens hem zijn eigen rhythmus hebben; ja, indien ik hem althans goed versta, elk versgedeelte met eigen rimpeling. Hiermee nu is de rhythmus, dien hij zelf definieert, onbestaanbaar. Ook de ouden wisten de veranderde stemming in het vers te doen hooren: plaatsen in overvloed zijn ten bewijze hiervan bij te brengen, b.v. uit Bilderdijk; maar dat daarom ook telkens van rhythme moest veranderd worden, neen, dat

wisten zij niet, dat wist Vondel ook niet, gelijk uit het bovenstaande zonneklaar blijkt.

En mij dunkt, dat de modernen aan den indruk van een gedicht niet zelden heel wat schade doen door aanhoudend van rhythme te veranderen. Ten bewijze hiervan wil ik — om niet juist het slechtste te kiezen — een fragment aanhalen van een der voormannen. Kloos eindigt een sonnet, waarvan de acht eerste verzen vrij wel [1]) als vijfvoetige jamben klinken, aldus:

»Laat mij dan maar in mijn vreemd-lijkend Zijn
Droevige' om 't zijnde en als edelsteen rein,
Want, schoon mijn geest somtijds in 't zoeken faalde,
En op verlokkende zijwegen dwaalde,
Zou toch mijn strijd niet de allerschoonste zijn,
Daar ik staêg, worstlend verschopte allen schijn?"

In het eerste vers zou men na acht regels jamben geneigd zijn ook jamben te zien; het laat zich toch beter in den dactylischen rhythmus lezen; het tweede bevat niets dan dactylen; het derde bestaat weer uit jamben; de voeten van het vierde ziet men liefst voor dactylen aan; die van 't vijfde zijn jamben, 't zesde levert weer dactylen. Bij het lezen van zulke verzen raakt men aanhoudend in de war; men blijft steken; men moet weer vooraan beginnen, en dan weet men in 't eerst nog niet, hoe het aan te leggen; men gist naar de reden van die willekeurige sprongen; ten slotte is de indruk weg. Hoe geheel anders is het b.v. bij den »rhetor" Da Costa (voorzang van: *God met ons*):

»Voor U wil ik strijden, voor U wil ik lijden;
Voor U wil ik de aarde doorgalmen van lof".

Hoe verhoogt hier de rhythmus nog de weelde der reeds in verrukking gebrachte ziel!

---

[1]) Ik zeg: vrij wel. Immers er komen toch een drietal trochaeën voor, waar het volgens 't »stijlcahier" en Vondel niet mocht. Hooft werpt tusschen zijne jamben nog al eens zoodanige trochaeën, die den rhythmus merkelijk hinderen. Daarom vermeed Vondel in zijn besten tijd zoo iets getrouw. De modernen echter doen het nog meer dan Hooft; wat mij juist geen vooruitgang toeschijnt.

Alles samen genomen kunnen wij met de nieuwe schoonheden der moderne versificatie ons voordeel doen, doch zullen overigens 't verstandigste handelen door ons aan de traditie te houden. Bij alle volkeren hebben de grootste dichters over 't algemeen de in hun land en hun tijd geldende prosodische wetten trouw opgevolgd, en vonden zij iets nieuws, ook daarin brachten zij orde en regelmaat, terwijl thans, naar de E. H. Daems te recht opmerkt [1]), »bandeloosheid en willekeur door eene jongere school als eenige regel gehuldigd worden of juister gezegd tot dekmantel dienen van onmacht en knutselarij". Ja onmacht en knutselarij, vooral in die pedante modepoppen, die men sonnetten of klinkdichten noemt, ofschoon ze dikwijls al heel leelijk klinken en soms door een hoop uitroepingsteekens, puntjes en streepjes schijnen te willen zeggen: Ik wil wel, maar ik kan niet. Zeker, er zijn mooie sonnetten gemaakt, maar de beteekenis van dezen vorm wordt toch sterk overdreven. Als men achter zijn veertien regels een punt gezet heeft, meent men eene grootsche scheppingsdaad volbracht, schier een koninkrijk veroverd te hebben. Geen dichtvorm evenwel is meer onhollandsch [2]), geen geeft méér aanleiding tot geknutsel; geen nochtans wordt, in navolging weer van de Fransche decadenten, door ons modern conventionalisme méér in eere gehouden.

De vreemde vertooningen met klank en rhythme, die we bij onze modernen hebben aanschouwd, vinden grootendeels haar oorsprong in het reeds meermalen gegispte individualisme. Zich anders uitdrukken dan anderen moet doorgaan voor een teeken van diep gevoel en wel van diep gevoel voor het schoone, hoewel het, in zooverre 't gewild is, en zulks is het maar al te vaak, juist een teeken is van onnatuur, het tegendeel van waar gevoel en ware schoonheid.

Hetzelfde verschijnsel doet zich bij de nieuwe artisten voor opzichtens het hanteeren der taal. »Individualisme, dat niet vanzelf komt", zeide de heer Den Hertog in 1897 te Leiden,

---

1) *Dietsche Warande*, 1901, bl. 289.

2) Men zie hierover prof. J. te Winkel, *Eene Halve Eeuw*, II, bl. 307.

»maar uitgelokt en aangewakkerd moet worden, kweekt slechts eene aanstellerige soort van virtuositeit. Bedenkelijk wordt dit dwepen met taalindividualisme, als het tot de practische gevolgtrekking voert, dat het zoeken naar taalnormen overbodig en het eerbiedigen van die normen zwakheid zou zijn". Eerbiedigen van de bestaande taal is bij de Nieuwe-Gidsers inderdaad zwakheid. Want volgens Kloos voelen zij zoo fijn, dat zij wel in strijd moeten komen met de taalwetten, willen zij dat gevoel zuiver uitdrukken. Vondel, die anders ook tamelijk fijn voelde, zegt integendeel: »Men vermijde gelijck een pest de woorden tegens den aert onzer tale te verstellen". Men ging dus de onmogelijkste woorden en de vreemdste zinwendingen maken, niet om 't betere, maar om 't andere. Zoo werd men onverstaanbaar. Maar dat moest zijn, naardien volgens den heer Ed. Verburgh »datgene, wat voor het groote publiek als duister werd afgekeurd, daarom juist litterair is aan te bevelen". Zoo ontglipt men alle narekening en kan men desverkiezende als genie ten troon stijgen. Menigmaal was die onverstaanbaarheid wel een goedkoop middel om slordigheid en onmacht te bedekken of de opmerkzaamheid tot zich te trekken, maar men vindt ze ook als bepaald gewild bij hen, die inderdaad de taal meester zijn en getoond hebben — ook in verzen — duidelijk te kunnen schrijven, b.v. Kloos en Van Eeden. Nu moge waar zijn wat Jacob Geel zeide, dat overmaat van duidelijkheid slaapwekkend is en dat den lezer iets uit te denken en aan te vullen moet overblijven: nochtans, streven naar duidelijkheid, hoe moeilijk soms ook, is een eisch van het gezond verstand. Onverstaanbaar schrijven en taalverbasteren kunnen ook niet lang schoon heeten; zij zijn thans al veel verminderd en zullen wel verdwijnen.

* * *

Volgens Prof. J. te Winkel bestaat de groote verdienste der Nieuwe-Gidsbeweging hierin, »dat zij op kunstgebied de energie heeft verhoogd en tot nadenken over schoonheid en kunst ook hen heeft opgewekt, die vroeger slechts matig en in sleur meegaande de kunst genoten of heetten te genieten.

Wat zij gedaan heeft om den vooruitgang te bevorderen heeft zij echter in gelijke mate te niet gedaan door de enormiteiten, waartoe zij verviel".

Ja, de mannen van '80 hebben de ouderen wakker geschud en tot zelfcritiek bewogen, wat altijd goed is. Al handelden zij zelven maar al te dikwijls niet naar hun eigen woorden, hun voortdurend uitvaren tegen onnatuur, banaliteiten, ijdel vertoon, 't verwaarloozen van den vorm, die met den inhoud één moet zijn, heeft zijne goede zijde gehad. Het jonge, frissche leven, dat menig stuk proza vooral van Kloos en Van Eeden te genieten gaf, en dat ook ademde uit tal van verzen, waar de leer niet in strijd kwam met de natuur of waar de natuur boven de leer ging, is de Nederlandsche taal en letterkunde ten goede gekomen. Van den anderen kant echter is er ook heel wat schade berokkend door dwaze overdrijving schier in alles, door mooidoenerij en aanstellerij, willekeur in woord- en zinvorming, en heeft daarenboven de onredelijke critiek der jongeren, die, terwijl zij zich zelven boven critiek verheven waanden, alles afbraken wat hunne grootheid in de schaduw stelde of niet tot de bent behoorde, niet weinigen van letteren en gezonden letterkundigen arbeid vervreemd.

Meesterstukken van groote beteekenis en blijvende waarde konden zeker niet verwacht worden van eene school, die door hare ongerijmde beginselen zoozeer de hiërarchie der zielsvermogens, de welgeregelde kracht van den menschelijken geest verbrak, die verstand en wil onder het juk bracht van gevoel en verbeelding en deze twee krachten zelve op zoo verkeerde banen dreef. Groote eenzijdigheid en kleinheid zijn de kenmerken der nieuwe poëzie. Meesterlijke gedichtjes hebben de modernen geleverd maar van zeer korten adem, alleen van subjectieven aard en geenszins zich aanbevelend door hooge lyrische vlucht. En bij hoe menig stukje gaat de schoonheid schuil achter sombere nevelen. Bij armoede van gedachten wat al onmannelijk gedroom, geklaag en sentimentaliteit! Zelfdoorleefd leven, zielsverklanking moet alles heeten; maar hoeveel offertjes zijn er onder die leuze niet gebracht aan de mode! Hoeveel van dat nieuwe, dat in geen eeuwig-

heid zou verouderen, is reeds nu zoo afgezaagd en versleten, dat het niet om aan te zien is, om nog te zwijgen van die aartsleelijke gedrochtjes, even kreupel naar ziel als naar lichaam, waaraan de decadenten der school het kortstondig aanzijn hebben gegeven. — Hadden de mannen van '80 gezonde godsdienstige, wijsgeerige en letterkundige beginselen gehad, de talenten, die onder hen worden aangetroffen, waren in staat geweest de Nederlandsche letteren met verscheiden grootsche, onsterfelijke scheppingen te verrijken, terwijl men nu, na zoovele jaren in mooidoenerij, zelfverheerlijking en zelfverblinding verloren, weer moet terugkeeren tot waar men begonnen was, en een Kloos, tot meer kalmte gekomen, reeds heeft bekend (1898), dat er in Nederland veel wordt geschreven in rijm en onrijm, doch daaruit geenszins volgt dat onze letterkunde nu bloeit; zoo zelden wordt er iets »gevoeld of verbeeld of gedacht".

Inderdaad, de letteren bloeien niet. Reeds de snoeverij der modernen behoort tot de teekenen van verval, daar juist, als de letterkunde het minst bloeit, het meest gepocht wordt, adres: de »excellente poëten" uit den Rederijkerstijd en de likkers en schavers der 18de eeuw. Van ernstiger beteekenis echter is de heerschappij der zinnen over den geest, de verheffing van den vorm boven den inhoud en de hieraan gepaard gaande buitensporigheden. In verband hiermede zij het mij geoorloofd uit den Franschen schrijver René Doumic iets aan te halen, wat ook onze toestanden teekent. Naar aanleiding eener studie over het verval der Grieksche letteren in het Alexandrijnsch en Romeinsch tijdperk geeft hij de kenmerken aan, die het Fransche modernisme, waaraan het onze nauw verwant is, stempelen tot eene *littérature de décadence* [1]) Als zoodanig noemt hij o. a.:

»Etalage de l'individu, subtilités de l'analyse amoureuse, grossièreté du réalisme, indécence du libertinage, alternatives de scepticisme et de mysticisme, jeux d'une ironie superficielle et improductive, obscurité de la pensée, perversion du senti-

[1]) *Revue des deux Mondes*, 15 Sept. 1899, p. 456, 457.

ment, déformation de la langue par l'abus de la description, par l'introduction des termes techniques et abstraits, par les bizarreries de l'écriture artiste, on peut bien trouver pour désigner toutes ces tares de flatteuses appellations, mais c'est comme on trouve pour signifier les pires maladies des vocables séduisants. On peut bien les célébrer comme autant de mérites et comme les conquêtes d'un modernisme hardi ; mais c'est à la manière du malade qui se vanterait de la belle pleurésie qui va l'emporter. Connaître la cause du mal, ce n'est pas toujours le moyen d'arriver à la guérison ; c'en est du moins la condition. Or, ce même isolement dont est morte la littérature grecque, nous le voyons se produire sous nos yeux, et nous assistons à la même rupture entre l'écrivain et le public. Certes, depuis qu'il y a en France une littérature digne de ce nom, elle n'a jamais été populaire ; l'écrivain, chez nous, n'a jamais pu s'adresser qu'aux lecteurs préparés par une certaine culture. Mais, à l'époque classique, l'écrivain n'établit pas de catégories entre ces lecteurs ; il écrit pour tous les honnêtes gens, s'efforce d'être compris de tout le monde, et considère comme le plus beau triomphe du talent d'avoir recueilli l'approbation unanime. L'écrivain d'aujourd'hui commence par excommunier tous ceux qu'il juge indignes de le comprendre, et tire vanité de ne plaire qu'à un petit nombre. Au lieu de se plier aux préoccupations d'ordre général qui sont celles de tous les hommes, il ne fait état que de ceux qui partagent ses préoccupations d'art. Romancier, il ne traite que des sujets d'exception ; savant, il s'enferme dans son laboratoire ; et poète, il monte dans sa tour d'ivoire. C'est le contraire qu'il devrait faire. Sous peine que la littérature aille de plus en plus en s'anémiant jusqu'au jour où elle mourra par impossibilité de vivre, il faut la retremper à ses sources, la rattacher à la vie nationale, la faire rentrer dans le courant de l'activité commune. Et, parce que c'est déjà avoir fait quelque profit que d'appeler les choses par leur nom et de mettre les gens à leur rang, il n'est sans doute pas indifférent de renvoyer parmi les beaux esprits de décadence tels de nos écrivains d'aujourd'hui qui, dédaigneux de la foule, réservent

les productions de leur talent à une élite, — comme disent ceux qui en font partie, — ou — comme disent les autres, — à une coterie".

Deze *littérature de décadence* heeft maar al te veel overeenkomst met de onze. Indien nochtans zoovele jongeren zich tot onze moderne poëzie getrokken gevoelen, vindt dit behalve in de zucht naar nieuwigheden zijne verklaring nog hierin, dat men heden zoo weinig weet van gezonde litteraire beginselen. In onzen prozaïschen tijd van steenkooldamp en machinerieën, mathesis en examens kan men zich niet ophouden met het vormen en ontwikkelen van den letterkundigen smaak. Er zijn gelukkig nog inrichtingen van onderwijs, waar men oude en nieuwe classieken bestudeert, voorgelicht door eene grondige poëtica; waar men vooral de ouden beschouwt als de groote voorbeelden en leiders van den aankomenden letterkundige, doordringt in hun geest, hunne schoonheden bespiedt en ze tracht na te volgen; waar men, om vaardigheid te verkrijgen in 't hanteeren der taal en gevoel voor prosodie en vorm, verzen maakt in 't Latijn en in de moedertaal. Maar dit wordt meer en meer uitzondering. Men leest en vertaalt wel, veel zelfs, maar *multa*, niet *multum*, maar met koortsachtigen haast, en ziet meer naar grammaticale en archeologische bijzonderheden dan naar de aesthetische waarde der groote letterkundige modellen. En als dan de modernen met luid marktgeschreeuw, met weergalooze brutaliteit — en de brutalen hebben de halve wereld — zich opwerpen als *de* artisten, de paladijnen der onvervalschte poëzie, is 't dan wonder, dat men hen als gidsen aanvaardt, aangezien men het ijdele hunner schoonklinkende phrasen niet kan doorschouwen? Mij althans schijnt deze richting van het onderwijs — ofschoon door de eischen der examens veelal gewettigd, maar daarom niet minder te betreuren — hier wel eenig licht te verspreiden.

Wanneer nu ook onder de Katholieken, vooral sedert »het vuurwerk" van den Nieuwen Gids »uitgeknetterd heeft", voorstanders zijn opgestaan van de moderne poëzie, kan men dat billijken, voor zoover zij van wat goeds daarin gevonden wordt,

willen profiteeren; 't geen zij trouwens doen. De subjectieve poëzie heeft recht van bestaan; de Katholieken hebben haar inhoud verruimd en zich vrijgehouden van ergerlijke buitensporigheden. Toch zou men mogen vragen, of er niet wat veel toegegeven wordt aan de mode, aan het conventionalisme der Nieuwe-Gidsers. Waarom toch schier overal die eenzijdige subjectieve klein-kunst? Waarom zooveel somber gedroom en geklaag, terwijl voor den Katholiek de »liefelijke tred" der poëzie zooveel »leliën kan doen wassen en rozen"? Waarom al die nevelen, die duisterheid en gewrongenheid van dictie? En dan die onhebbelijke critiek. Onbevoegd verklaren van wie niet tot de partij behoort; zucht tot afbreken op groote schaal, en daarom aanleggen van een maatstaf even willekeurig als dien Jonckbloet gebruikte om het tekort van Vondels beroemdste gedichten aan te toonen. Waarlijk, men mocht eerst wel eens wat zelfcritiek oefenen en eigen bevoegdheid onderzoeken. Niet minder betreurenswaardig schijnt het mij, dat, nu de opwinding der mannen van '80 reeds aanmerkelijk is verminderd, weer hunne meest ongerijmde kunstideeën worden opgerakeld. Bij toepassing dezer ideeën staat het te vreezen dat — jammer genoeg! — ook onder ons talenten zullen verloren gaan, die reeds getoond hadden, heel wat goeds te kunnen voortbrengen. Men verklaart zooveel vereering te hebben voor Vondel; maar aldus scheidt men zich geheel van Vondel af. Want zoo iemand niet op de Nieuwe-Gids-poëten gelijkt is het wel Vondel. Bij gene verzen »zonder gedachte" en alledaagsch subjectivisme — bij dezen overal spranken van een bewonderenswaardigen geest, niet schromend zich te verheffen tot het hoogste der hemelen, objectieve waarheid, bijeen vergaderd uit het eeuwenheugend verleden, uit het volle gewoel van het menschelijk leven, uit den rijken schat van Natuur en Openbaring; bij de modernen gevoel en verbeelding heerschend over den geest, maar toch zelve door onnatuur vervalscht en ontzenuwd — bij Vondel verstand en wil in volkomen harmonie met phantasie en gevoel, de zinnen in hunne natuurlijke werking door den geest gesterkt en geadeld; bij de modernen klank en rhythme losgemaakt van het woord —

bij Vondel ondergeschikt, maar strekkend om kracht en indruk van het woord te verhoogen; bij de eersten willekeur in woord- en zinvorming — bij den laatste diepe eerbied voor aard en traditie der taal; bij de modernen onmacht bij bandeloosheid — bij Vondel kracht door regelmaat.

Wil de E. H. Binnewiertz ons dan Vondel voorstellen als een Moses van den Sinaï dalend met de wettafelen der poëzie: overheerlijk! Maar dat hij in Gods naam onzen grootsten zanger toch niet verlage tot een fluitspeler of danser door op die tafelen te willen zien klank en rhythme. Neen, deze zijn de wet van die beneden joelen en springen rondom den afgod. Op Vondels tafelen staan te lezen, *in de schoone Nederlandsche taal,* hier: GEVOEL, VERSTAND, VERBEELDING, — daar: GOD, MENSCH, WERELD. Gevoel en Verbeelding, die den dichter kenmerken, maar daartusschen het Verstand als leider en middelaar. Als naaste voorwerp der poëzie, in het midden de Mensch: maar daarboven God, des menschen toonbeeld en de bron van alle schoonheid; onderaan de Wereld van het Heden en Verleden, de wereld, die zich afteekent in 's menschen geest en waarop hij den stempel drukt zijner welgeregelde en krachtige ziel. — Laat ik sluiten met den wensch, dat men Vondel niet noodzake bij het afstijgen van den berg zijne tafelen stuk te slaan om de afgoderij, daar beneden nog wel in zijn naam gepleegd; dat men veeleer den afgod verniele, om klank en rhythme te doen galmen en golven tot verheerlijking der groote wetten van Vondels hemelsche poëzie.

St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS, Pr.

IN MEMORIAM

Prof. Mgr. J. DE BRUYN.

† 3 Maart 1902.

Geen leerstoel meer, een gloriezetel thans!
Des Heeren rust na d'arbeid hier beneden;
Schouw, Meester, nu d'ontwolkten hemelglans
Der waarheid Gods, in ootmoed trouw beleden.

Maar laat uw geest, uw klaren kloeken geest,
Uw blij geloof, der deugden steun en wachter,
Met d' eenvoud, die uw mantel is geweest,
Aan Haarlems rouw als troostend erfdeel achter.

Ons sterflijk oog, door neevlen nog bezwaard,
Ziet hoopvol uit naar 't hooge licht daarboven.
Blijf ons altoos de leidsman, die ge ons waart,
Totdat we, als gij, ook zien, wat wij gelooven.

P. ZWART.

ANNUNTIATIO.

Gedachten-vol lag stil de kuische Maagd
Te zien omhoog, — één liefde-vlam haar hart,
In vragen groot, dat drâ de Licht-dag daagd',
Die weg zou vagen groote zielen-smart.

De liefde-gloed omtoog haar blank gelaat,
Dat roerloos zag, of 't Licht zich oop'nen ging;
Maar nog geen hand het duister open-slaat,
Dat lichtloos-zwart zwaar voor haar oogen hing.

Doch daar-opeens, als valt het zon-gestraal
Door donkre wolk, omstroomt haar klaar een licht,
Waarin een engel sprak een zoete taal,
Om haar te duiden 't goddelijk bericht....

Toen heeft Gods Geest haar zuiv're moederschoot
Bezocht met grooten schat en òp doen gaan
Voor 't menschdom-arm het zachte morgenrood'
Dat straks als Zonne in licht-vlam uit zou slaan.

P. v. D.

SINT JOSEPH.

O, Vader — vader van mijn God verkoren —
Die de eeuw'ge Wijsheid, in het vleesch geboren,
Verzorgd hebt en gevoedsterd en geleid;

Lelie, die met uw schuts van blanke blaren,
Moest stil de wonderbare roos bewaren
Bij de mysterie harer bloeiëndheid:

Waar zucht mijn zondig harte om Gods erbarmen,
Daar schouw ik U, het Godd'lijk kind in de armen,
Uitstralend heel de zoetheid van den vreê,

Die 's Heeren Jesus kus U heeft geschonken ....
En angste en weemoed zijn der ziele ontzonken,
Die òpgaat in mijn kinderlijke beê.

Boxtel. H. J. M. DONDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

De ontwikkelingsgeschiedenis der organische soorten van het standpunt der scholastieke wijsbegeerte door J. TH. BEYSENS, *Hoogleeraar aan het Seminarie te Warmond.* Leiden, G. F. Théonville, 1902.

Een goed boek, dat in ruimer kring nut kan stichten dan waarvoor het in de allereerste plaats bestemd is.

Zonder eenig bezwaar kunnen alle studenten, die philosophie studeeren of gestudeerd hebben, dit werk ter hand nemen met de zekerheid, dat zij er nut uit zullen trekken. Want, al heeft Prof. Beysens vooral voor zijne studenten gewerkt en verwijst hij daarom naar het als manuscript gedrukt handboek der philosophie, dat zijne studenten gebruiken, niet één der philosophie-studeerenden zal in het handboek, dat hij-zelf gebruikt, te vergeefs naar de thesis der dynamilogie of der criteriologie zoeken, waarnaar de schrijver verwijst. En voor de Gymnasiasten, Hoogere Burgers en anderen, die geen philosophie studeeren, maar die toch een aan hunne ontwikkeling geëvenredigd godsdienstonderwijs hebben genoten, zijn de godsdienstige of wijsgeerige waarheden, wier kennis de schrijver vooronderstelt, geene onbekende grootheden, zoodat ook zij het werk niet zonder veel vrucht zullen bestudeeren, ofschoon voor hen een volzin meer hier en daar de studie van het boek merkelijk gemakkelijker zou gemaakt hebben.

Aan belangstelling ontbreekt het hier zeker niet; want de ontwikkelde geloovige Katholiek en meer nog de aanstaande priester wil weten, wat de wetenschap leert omtrent de wordingsgeschiedenis van het heelal en van het leven; en hij, die de natuurkundige vakken bestudeert, wenscht in die studie de rust,

welke de overtuiging ons schenkt, dat geloof en rede samengaan.

Welke is de oorsprong van het heelal, hoe is het leven op aarde verschenen?

Kan ik de cosmogonie volgens Kant-Herschell-Laplace aanhangen, aan lange geologische perioden gelooven, eene verandering der levende wezens aannemen?

En zoo het antwoord op die vragen bevestigend is, mag ik dan den mensch binnen den kring der ontwikkeling trekken: den geheelen mensch, of althans den mensch, voorzoover zijn lichaam betreft?

Op al die vragen geeft Prof. Beysens, nu beknopt, dan uitvoerig, volgens den aard van het onderwerp en de kennis, die bij den lezer ondersteld wordt, een zakelijk antwoord, dat rekening houdt èn met de zekerheid der geloofswaarheid, èn met de zekerheid der wijsgeerige waarheden, èn met de feiten en redelijke hypothesen der wetenschap; maar dat ook niet schroomt de ongenoegzaamheid der wetenschappelijke feitenkennis of de ongegrondheid van sommige hypothesen in het licht te stellen.

Met de conclusie van den schrijver zijn wij 't eens. Mits God blijve de eerste oorzaak, d. w. z. de Schepper en de Voorzienende Bestuurder, is er noch tegen eene cosmogenetische noch tegen eene geogenetische ontwikkeling eenig principiëel bezwaar. Zelfs de abiogenesis zou *theoretisch* verdedigd kunnen worden, en eene veranderlijkheid in het rijk der organische natuur is zeer goed mogelijk.

Wijsgeerig gesproken is de soort onveranderlijk, maar 't is niet uitgesloten, dat, zonder interruptie in de rij der levende wezens, de eene soort ophoudt en de andere ontstaat.

Wetenschappelijk staat het systeem van Kant-Herschell-Laplace, naar onze meening, zeer zwak. De schrijver houdt deze hypothese voor de beste, die tot nu toe is uitgedacht, maar wij meenen, dat zij de correctie van Braun S. J. (zie *Natur u. Offenbarung)* hoogst noodig had en zelfs met die correctie nog een krachtig geloof vereischt.

De geologische perioden houden wij voor wetenschappelijk

gerechtvaardigd. Wetenschappelijk ook staat het vast, dat thans geen leven anders dan van leven afstamt, en er is niets, waaruit blijkt, dat het vroeger anders geweest is. Wetenschappelijk is niet uitgemaakt, of onze soorten van levende wezens aan het wijsgeerig soortbegrip beantwoorden — veeleer is het tegendeel waarschijnlijk. De feiten der palaeontologie zijn met de hypothese eener beperkte verandering niet in tegenspraak, eer in overeenstemming; voor een genetischen samenhang van de grootere groepen onderling pleit echter geene enkele palaeontologische vondst. Met die conclusie zijn wij 't volkomen eens; onze verschillende opstellen in dit tijdschrift bewijzen zulks.

De bewijsvoering, waarin de schrijver blijk geeft zich voor de verschillende onderdeelen der natuurwetenschappen vertrouwbare gidsen te hebben gekozen en onder hunne leiding zelf gezien, gedacht en geoordeeld te hebben, komt ons alleszins afdoende voor.

In weerwil van dit alles, is het genoegen, dat wij smaakten bij het lezen van Prof. Beysens' werk, niet vrij gebleven van een zeker gevoel van onvoldaanheid. Wij zouden, dunkt ons, onverdeeld genoten hebben, indien zoowel het heele plan van 't boek, als elke daarin besproken theorie, met de samenstellende deelen en de bewijzen, aan 't begin van het werk en in den aanhef der verschillende hoofdstukken in korte, scherpe lijnen waren geteekend, zoodat we bij de argumentatie pro of contra en bij het »tot hiertoe, niet verder" steeds precies hadden geweten, waar we stonden en waar we heen moesten. Daarin — niet in de argumentatie of in de te verdedigen meening — ligt o. i. iets weifelachtigs, dat het goede van het werk niet tot zijn volle recht laat komen.

Een paar onnauwkeurigheden, voor de bewijsvoering volkomen zonder belang, laten we daar [1]). Over de moeielijkheid, die de schrijver vindt in het ontbreken van een parallelismus bij landslakken en zoutwaterslakken enz. (bl. 80), helpt wellicht

---

[1]) Zij betreffen enkel: de vorming van klei (bl. 6) en het darmkanaal der haai-vissehen (bl. 15).

de beschouwing van Wigand: *Der Darwinismus u. die Naturforschung Newtons u. Cuvier*, I, S. 301, gemakkelijk heen, ofschoon op geheel andere wijze dan schijnt vermoed of gehoopt te worden.

Het laatste gedeelte is aan de ontwikkelingsgeschiedenis van den mensch gewijd. Wij vinden 't flink, dat de schrijver in de bepaling der grenzen van eene mogelijke soortverandering in het dierenrijk slechts met de feiten dáár gevonden heeft rekening gehouden zonder zijdelings een blik te slaan op het terrein der anthropogenie. 't Is waar, wanneer de genetische samenhang in de dierenwereld ontkend wordt, kan er eo ipso geen sprake meer zijn van de afstamming van den mensch uit een of anderen diervorm; maar de reden om in het dierenrijk eene samenhang te erkennen of te loochenen moet toch dáár en niet bij den mensch gezocht worden. Daarenboven blijft, naar onze meening, zelfs voor hem, die een genetischen samenhang van de geheele dierenwereld aanneemt, het vraagstuk van de afstamming van den mensch nog in zijn geheel onaangeroerd staan, zooals trouwens duidelijk uit Prof. Beysens' werk blijkt. Hoe wij zelf er over denken, hebben wij onlangs in dit tijdschrift uiteengezet, en daaruit blijkt tevens, dat wij 't in de waardebepaling van sommige argumenten met Prof. Beysens niet volkomen eens zijn. Wij hechten niet zooveel waarde aan schedelinhoud en hersengewicht, ten minste niet wanneer men inhoud en gewicht op zichzelf beschouwt en buiten verband met de *samenstelling*, waarvan, naar onze meening, meer afhangt dan van het gewicht, zelfs het relatieve. Overigens raakt men met dit argument bij kleine, maar knappe menschen wel eenigszins in de klem.

Dit verschil doet echter geen afbreuk aan de eenstemmigheid van ons beider zienswijzen, noch aan mijne waardeering van het werk van Prof. Beysens, wien ik vele lezers toewensch.

R. J. M. L. KEULLER.

De Kerk van Christus bij de keerpunten der geschiedenis. Naar het Fransch van GODEFROID KURTH. *Met een voorwoord van* Dr. G. BROM. Sittard, B. Claesens, 1902. Prijs: 75 cts.

Een geschiedkundig werkje van den gevierden Luikschen Hoogleeraar G. Kurth, waarvan de vertaling ingeleid wordt door Dr. Brom, en dat aanstonds met een »hartelijk welkom" begroet is in Dr. Schaepman's *Chronica* (5 Febr. 1902), belooft u iets goeds, reeds vóórdat de eerste bladzij is opgeslagen. En werkelijk 't is iets goeds, wat hier geboden wordt, zoowel het geschiedkundig werk zelf als de vertaling [1]), al blijft dan ook de vertaler anoniem, wat bij een optreden in 't openbaar nooit eene aanbeveling is.

Prof. Kurth geeft hier eene geschiedenis-les in 't groot. Niet in geleerde, zorgvuldig met oorkonden gestaafde en in bijzonderheden afdalende uitvoerigheid, maar, om zoo te zeggen, in vergezichten, zooals alleen iemand vermag, die alle bijzonderheden meester is en de rechte gezichtspunten weet aan te wijzen. Hij geleidt u niet langs de straten en pleinen van de Stede Gods om u hare monumenten te laten bewonderen, maar neemt u mede naar den torentrans om u van de groepeering en het plan eenig overzicht te geven.

Zulk eene geschiedenis-les — mits de feiten niet verschoven of vervalscht worden om wille van het schilderachtig aanzien — heeft niet enkel een eigenaardig leerende en vormende kracht, maar is tevens bemoedigend en verheffend. Want het bestudeeren van een of ander tijdperk der geschiedenis in de bijzonderheden heeft — evenals 't beleven van onzen eigen tijd — dikwerf iets verwarrends, dat u teleurstelt en tegen uwe rechtmatige verwachtingen ingaat. Men ziet de macht zegevieren en niet het recht, althans niet in den beperkt menschelijken zin; het kwaad treedt met de meest overmoedige driestheid en onder verbijsterende toejuiching te voorschijn; het goede zoekt bij voorkeur de verborgenheid, en waar het openlijk verdedigd en gehandhaafd wordt door

[1]) Alleen voor blz. 182 zou ik eenig voorbehoud willen maken: daar is de gedachte van den schrijver minder juist overgebracht.

menschen, daar gaat die handhaving gepaard met zoo velerlei menschelijke onvolkomenheid, ja verkeerdheid soms, dat iemand gevaar loopt den draad kwijt te raken. 't Schijnt een hopelooze verwarring, zooals Weber's wijze Prior het uitdrukt in zijn machtig woord:

»Was sie Weltgeschichte nennen,
Ist ein wüstverworrner Knäuel:
List und Lug, Gewalt und Swäche
Feigheit, Dummheit, Wahn und Gruel".

Toch weten wij met zekerheid, dat 't niet zoo is, en dezelfde *Lehrspruch* ontvouwt 't ons op dichterlijke wijze:

»Stärkre stöszt der Fusz des Stärksten,
Und die Stärksten sind Geschirre
Eines, der ob Allen waltend
Ueberschaut das Weltgewirre;

Eines, der in ehrnen Händen
Hält die Wage, Recht zu wägen,
Der die Scepter knickt wie Ruthen,
Und wie Stroh das Schwert der Degen.

All die Riesen sind nur Zwerge,
All die Herrn nur arme Knechte;
Ob sie gleich den Frevel wollen,
Fördern müssen sie das Rechte:

Dienen müssen sie der Ordnung
Ob sie gleich das Wüste treiben,
Denn unsterblich ist das Gute
Und der Sieg musz Gottes bleiben".

Maar om dit te zien, moeten wij ons boven het gewoel van iederen dag, boven al wat klein is verheffen, en wanneer zich daarbij een leidsman aanbiedt zoo ervaren en betrouwbaar als Prof. G. Kurth, dan is er alle reden om zijn geleide dankbaar te aanvaarden. Hij weet u die waarheid helderder zichtbaar te maken in de groote omtrekken der geschiedenis van Gods Kerk op aarde.

Wij allen zien de Kerk en haar wondervol voortbestaan, ondanks alles, wat haar reeds lang had moeten vernietigen; wij ondervinden zelven in onzen eigen tijd en in ons eigen geestelijk leven haar nog altoos onverzwakten levensinvloed; uit beide feiten erkennen wij, dat zich in haar een bovennatuurlijke macht openbaart. Maar het *hoe* is ons dikwerf niet duidelijk. Wij weten, dat de goddelijke werking er is; wij zien die werking ook in 't meer dan menschelijk gevolg; maar wij kunnen haar dikwerf niet aanwijzen in de onmiddellijk medewerkende menschelijke oorzaken. Want schijnbaar gaat alles op gewone wijze, met behulp van menschelijke middelen en in den regel ook met allerlei menschelijke gebrekkigheid en onvolkomenheid. Een rechtstreeksche tusschenkomst van God door wonderen blijft eene uitzondering, die zich aan alle narekening onttrekt.

Gevolg daarvan is, dat bij oppervlakkige geschiedbeschouwers en peuterige navorschers in plaats van de kreet der bewondering dikwijls de vraag naar de lippen welt: hoe kan God zoo iets toelaten? Dat is de banale vraag van alle bekrompen en weinig doordenkende lieden, die meenen, dat hun eigen wijsheid en hun eigen macht en hun eigen duur de maatstaf kunnen zijn van de wijze, waarop Gods vinger 's menschen geschiedenis in den loop der eeuwen langs de banen der vrijheid voortgeleidt. Vrijheid van beweging bij vastheid van baan, dat is juist het transcendentale probleem. Doch geschiedschrijvers, die daarvoor geen oog hebben, zijn geneigd de feiten min of meer naar eigen opvatting te verschikken om er, meenen ze, een meer stichtend aanzien aan te geven. Dat is dan geschiedenis voor de kinderkamer, al wordt ze soms ook elders voorgediend!

Van Professor Kurth is zoo iets niet te verwachten. Door hem wordt zelfs geen poging gedaan om de feiten op eigen wijze te schikken en te groepeeren. Hij veronderstelt ze in hoofdzaak als bekend. Dit kan hij doen, omdat zijne beschouwingen oorspronkelijk lessen waren voor de *Extension universitaire pour femmes,* welke de begaafde schrijfster M. E. Belpaire aan hare vaderstad Antwerpen heeft bezorgd. Hij sprak dus

voor een goed ontwikkeld gehoor, dat met de hoofdlijnen van de geschiedenis vertrouwd was. Vandaar dat niet zoozeer de feiten als wel de beteekenis der feiten en de samenhang der verschijnselen hoofdzaak zijn in deze lessen. Bij Prof. Kurth valt iets te leeren omtrent de wijze, waarop de wegen van Gods Voorzienigheid, die niet open en bloot liggen in de geschiedenis, eenigermate kunnen nagespoord worden. Eenigermate: want de volle openbaring wacht op de eindvoltooiing [1]). Maar dit althans kunnen wij leeren inzien: dat in de feiten, die voor den tijdgenoot gewoon schenen of zelfs verkeerd, ja onheilspellend en verderfelijk, toch iets meer lag dan destijds te bespeuren was; dat eene toekomst werd voorbereid, die groote dingen in haar schoot droeg, zeker althans op eigen wijze tot nieuwe ontwikkeling en bloei zou komen; dat zelfs de overrijpe vrucht, die afviel, zaadkorrels in zich besloot rijk aan nieuwe kiemkracht ten leven. En de Kerk Gods blijft. Uit menschen bestaande en daarom alle menschelijke lotgevallen deelend, gaat zij nooit zoozeer op in eenige menschelijke instelling, welke ook, dat zij met dat vergankelijke mede vergaat. Dat is de natuurlijke kant van 't geheim harer onvergankelijkheid. In den loop der tijden zien wij haar beurtelings: bloedig vervolgd; met de hoogste eerbetooning bejegend; onder schijn van bescherming gekneveld en vernederd; door haar eigen kinderen en waardigheidsbekleeders bezoedeld; door een halve wereld gehoond en gelasterd; alleen nog in 't verborgen geduld; uit ieder verval en vernedering weder opbloeiend; met één woord: in alle mogelijke wisselingen en omstandigheden. Maar onveranderlijk blijft zij de draagster der goddelijke openbaring, die antwoord geeft op de groote levensvragen aan alle opeenvolgende geslachten en hun den weg wijst naar een geluk, dat eerst voltooid is in het toekomstig leven, maar wel

---

1) 't Is een zinrijke opmerking van St. Augustinus, dat wij iemand niet goed verstaan kunnen, als wij niet wachten, tot hij eerst uitgesproken heeft: zóó is 't ook met hetgeen God in de schepping aan zijne redelijke schepselen te zeggen heeft.

degelijk reeds begint hier op aarde [1]). Iedere toekomst, die zich in het heden verwezenlijkt, vindt haar steeds gereed en bekwaam om haar eigen taak — in hoe dan ook gewijzigde omstandigheden — op haar eigen wijze te vervullen.

Om daarin beter inzicht te geven, plaatst Prof. Kurth zijne lezers op eenige »keerpunten der geschiedenis", waar de wegen eene wending nemen, die beslissend is voor de verdere baan; als het verouderde en wat daarmee samengegroeid was te niet gaat; als groote strijdvragen hare stuwkracht op de toekomst uitoefenen. Juist dan blijkt duidelijk, welk een onafhankelijke eigen levenskracht in de Kerk woont. Geworteld in het verleden, waaruit zij haar kracht put, is zij vaardig om in elk heden werkzaam te zijn en een verdere toekomst mede voor te bereiden.

* * *

Bij haar intrede in de wereld had de Kerk zich al dadelijk uit de windselen van het nationale Jodendom los te maken ten wereldveroverend Christendom. Wij weten, wat een moeite het gekost heeft! Ondanks de beslissende daad van Petrus, den eersten Paus (Hand. X), ondanks de uitspraak van het eerste Concilie (Hand. XV), ondanks de werkzaamheid van een H. Paulus, bleef de partij van het vasthoudend Judaïsme, die meende heel de Openbaring Gods in het Oude Verbond achter zich te hebben, nog langen tijd machtig en een wezenlijk gevaar tevens. Doch van al dat pogen is niets dan een flauwe herinnering overgebleven, en de Kerk heeft zich niet laten terughouden haar eigen taak op eigen wijze te aanvaarden.

Straks, als de bloedige eeuwen voorbij zijn, en het Christen-

---

[1]) Zeer juist ontwikkelt Prof. Kurth in zijn eerste hoofdstuk — getiteld *De zending der Kerk* — de tegenstelling tusschen het afgeleefde Heidendom en 't optredend Christendom. Het Heidendom beloofde *genoegen* in plaats van *geluk*, maar dat genoegen moest betaald worden met de *ellende* van duizenden. Het Christendom belooft *wezenlijk geluk*, en dit moet verworven worden door het geluk van *allen* te bevorderen, namelijk door de vervulling van het hooggebod, waaraan alles hangt: God te beminnen boven alles en den naaste om God (bl. 10).

dom met Constantijn en zijne opvolgers op den troon der Caesars zetelt, schijnt de Kerk voor een oppervlakkig toeschouwer spoedig als samen te groeien met de Romeinsche heerschappij. Eigenaardig komt dit b. v. uit in de uitmuntende monographie, waarmede de Hertog de Broglie St. Ambrosius ten voeten uit in de omlijsting van zijn tijd heeft geplaatst [1]). De heilige Bisschop en Kerkvader, die een der grootste mannen van zijn tijd is geweest, was ten stelligste overtuigd, dat de zege van de Barbaren over het Romeinsche rijk de ondergang van alle beschaving en het einde der wereld beteekende [2]). Wat voor ons, zegt Prof. Kurth, thans eene overrompeling van Europa door het »gele ras" zou zijn, dat, maar veel erger nog, was voor de toen levenden het schrikbeeld der rusteloos opdringende Barbaren (bl. 42). En inderdaad de overgangstijd is benauwd genoeg geweest, ook voor de Christenen. Bij St. Augustinus kan men authentieke berichten daaromtrent vinden [3]). Maar dezelfde hand, die ons deze verschrikkingen teekent, is ook al bezig de grondlijnen van het gebouw der toekomst te schetsen. Het Romeinsche wereldrijk valt in puin onder de logge overmacht der barbaren: uit dat ruwe materiaal bouwt de Kerk de nieuwe »Stede Gods", de Christenheid der middeleeuwen. Deze grondgedachte kan men uitgewerkt vinden in Prof. Kurth's tweede hoofdstuk: *De Kerk en de volkeren.*

Intusschen, ruw was het materiaal en ruw bleef het vooreerst. Steenen kan men behouwen, maar de vorming van menschengeslachten en volkeren is een werk van eeuwen. Wat aanvankelijk — zegt Prof. Kurth — het gemakkelijkst in het temperament der nieuwbekeerden viel, was de christelijke milddadigheid. Mild waren zij in aalmoezen aan de armen, in giften aan de Kerk, in velerlei zoengeschenken en liefdegaven, al moge het dan waar zijn, dat de plooien van dien

1) *Saint Ambroise* (340—397), par le Duc de Broglie, de l'Académie française. Quatrième édition. Paris, V. Lecoffre, 1901. Van de zeer te waardeeren «collection Joly" is dit deeltje een der meesterstukjes.

2) In de lijkklacht bij den dood zijns beminden broeders zegt St. Ambrosius letterlijk: «Raptus est, ne in manus incideret Barbarorum et ne totius orbis excidia et mundi finem videret" (*De excess. Sat.* p. 30, bij de Broglie p. 60).

3) *De Civitate Dei*, Lib. I.

mantel der liefde heel wat te bedekken hadden. Zóó kwamen rijkdom en wereldsche grootheid aan de Kerk. En deze bleken haar gevaarlijker dan de felste vijanden [1]). Het derde hoofdstuk *De Kerk en het leenwezen* maakt ons duidelijk, hoe het middeleeuwsche leenwezen de Kerk in ijzeren omarming dreigde te verstikken. Hare waardigheidsbekleeders werden tijdelijke vorsten, maar leenroerige vorsten. Hare bisdommen gingen over in leengoederen zonder erfelijke opvolging, die telkens weder te begeven en te bekuipen waren. Simonie en concubinaat werden altoos opene wonden. Al de geestkracht en onverzettelijkheid van een Gregorius VII waren noodig om het voortwoekerend verderf te stuiten, en al is hij zelf bezweken voor de overmacht, na zijn dood bewees het Concordaat van Worms, dat hij voor de toekomst had gewerkt. De Kerk had wel niet haar volle vrijheid, maar althans hare zelfstandigheid herwonnen en hare tucht gehandhaafd.

Volle vrijheid is haar in den loop der tijden maar zelden gegund. Strijdende Kerk is en blijft zij hier op deze aarde. En welk een strijd zij tegen het staatsabsolutisme op te nemen had, teekent ons het hoofdstuk: *De Kerk en het Neocaesarisme*. Is de hooge overheid »dienaresse Gods ten goede" (Rom. XIII, 2), of is zij in volstrekten zin oppermachtig, aan geenerlei vreemde wet gebonden, zelve de bron van alle recht? Het hemelsbreed verschil tusschen beide opvattingen is als verpersoonlijkt in den Roomschen Keizer der Christenheid en in den Romeinschen Caesar der oude wereld. Toch hebben de hoflegisten, met behulp van het herlevend *Jus Romanum*, het verschil tusschen beiden pogen weg te wisschen Zoo werd een hernieuwd heidensch Caesarisme, reeds in den tijd der Hohenstaufen, de aanleiding tot eene worsteling van beginselen, waaraan iedere eeuw op eigen wijze heeft deelgenomen, die in onze eigen dagen nog met alle wapenen

[1]) In denzelfden geest zegt Fra Weisz van de Kerk: »Tausend Feinde lauern ihr auf, aber keiner hat ihr geschadet, auszer einer: zu groszes irdisches Glück" (*Apologie*, III, 1, S. 547). Adres aan sommige rhetorische ontboezemingen over »zegepralen der Kerk" van eigen vinding.

des geestes wordt gevoerd, waarover eerst de toekomst het beslissend vonnis kan vellen.

Bergen van boeken zijn daarover vol geschreven met de meest uiteenloopende beschouwingen van weerszijden; de beoordeeling van de handelende personen en van hunne drijfveeren verdeelt de historische wetenschap in tegenovergestelde kampen; ook de uitstekendste onder de groote aanvoerders in dien strijd zijn ten slotte menschen geweest met hun menschelijke onvolkomenheden.

En vraagt men, wat tot dusver de einduitkomst is, dan valt oppervlakkig dit het meest in 't oog: de Kerk en de Pausen hebben niet kunnen beletten, dat Caesarisme en absolutisme en staatsalmacht en in 't eind de ontkerstende zoogenaamd neutrale staat, die thans de heerschende is, zich altoos voort uit elkander hebben ontwikkeld. Maar dat is het einde niet. De laatste ontwikkeling van den neutralen godsdienstloozen staat ligt nog in de toekomst, terwijl de handwijzingen, waar het heen gaat, zich vermenigvuldigen bij hen, die de consequentie reeds aandurven. En daartegenover heeft de kloekmoedige standvastigheid van de opvolgers op de Steenrots, voor 't minst genomen, dit gevolg gehad: eene *in 't organisme opgenomen* staatsbemoeiing met geestelijke zaken, zooals die feitelijk bestaat niet enkel in de orthodoxe kerk van het absolutistische Rusland, maar ook in de anglikaansche kerk van het op vrijheid trotsche Engeland [1]), is in de Katholieke Kerk voor altoos uitgesloten. De staat kan wel geweld tegen haar plegen maar geen onderdeel of werktuig van haar maken. De geschiedenis, ook der laatste tijden, heeft 't telkens weer bewezen. En juist dit is volstrekt noodzakelijk om een goddelijke zending, zooals aan de Kerk is opgedragen, te kunnen vervullen. Dit was en *is* nog levensvoorwaarde voor de toekomst. In het zeker bezit daarvan, kan de Kerk met

---

[1]) Ter toelichting kan men de voortreffelijke artikels raadplegen, die Prof. de Groot in dit maandschrift heeft gewijd aan Kardinaal Newman (1899, Dl. CXV) en aan Kardinaal Wiseman (1902, Dl. CXX). Zoo was b. v. »de uitspraak van het staatsgerechtshof over Gorham (1850)" (zie Dl. CXV, bl. 164) voor de anglikaansche kerk een onherstelbare breuk.

vertrouwen de laatste ontwikkeling van den staat zonder God afwachten. De bronwel van het hoogere zieleleven blijft zelfstandig en zuiver in haar.

Een hoofdstuk van ongemeen belang is *De Kerk en de Renaissance*, want daar ligt een der keerpunten voor het geestesleven van den nieuweren tijd.

Wat de Renaissance — niet louter als een in het licht tredend verschijnsel maar als de uitkomst eener gestadig voortgaande werking van eeuwen — in zich-zelve was, en daartegenover, tot welke uitspattingen zij aanleiding gaf, teekent Prof. Kurth, als echt historicus, zonder vooroordeel en zonder verbloeming. Het zondenregister wordt opengelegd (bl. 125—142) met meer kennis van zaken en veel dieper indringen in den geest des bederfs dan gewoonlijk in historische overzichten te vinden is. Geen wonder, dat vele oprecht godsdienstige mannen van dien tijd werden afgeschrikt. Daarbij echter bleef het niet; zij gingen veel verder; zij stelden kunst en wetenschap en letteren zelven verantwoordelijk: »Als zij de geestesbeschaving zulke bittere vruchten zagen voortbrengen, kregen zij een afkeer ervan en oordeelden, dat men zich moest bepalen tot de gewijde wetenschap alleen" (bl. 142). Wat Savonarola met geniale kracht een poos lang doordreef te Florence, scheen hun de eenig ware geneeswijze, die alleen nog wat strenger en gevolgelijker moest toegepast worden. Van het alom uitbloeiende nieuwe leven zagen zij niets; alleen de uitspattingen der jeugd; en *la mort sans phrase* was hun vonnis.

Wat zou 't gevolg zijn geweest, als de Pausen in die richting waren medegegaan? De vraag is wel eenige overweging waard. Thans zeker hebben de Pausen uit dien tijd het tegenovergestelde verwijt soms te dragen. En inderdaad, daar zijn aan het hof en in den raad der Opperherders humanisten geweest, die den Olympischen godheden nader schenen dan den Stedehouder van Christus. De menschelijke zijde is toen maar al te zeer aan den dag gekomen, en de ergernissen aan het hof van Alexander VI waren openbaar. Maar, zegt Prof. Kurth: »Wanneer ik u de namen noem van de Pausen Pius II, Nicolaas V, Julius II en Leo X, dan roep ik voor uwen

geest de meest machtige en krachtdadige bescherming, welke het geestesleven der menschheid van een souverein gezag ooit heeft ontvangen" (bl. 147). En dat het Rome der Pausen ook in den nieuweren tijd een levend middelpunt van geestesbeschaving en van kunst is gebleven, hebben wij aan hun beleid te danken. »De Pausen hebben de Eeuwige Stad gemaakt tot een levende apologie der Katholieke Kerk" (bl. 148).

Wat zou daarentegen, naar menschelijke berekening, het gevolg van een tegenovergestelde leiding geweest zijn? »Had de Katholieke Kerk — aldus Prof. Kurth — ten opzichte van de algemeene geestesbeweging, welks oorsprong en karakter wij hebben beschreven, enkel geprotesteerd en weerstand geboden, zich wikkelend in hare traditie, gelijk de overwonnen soldaat in de plooien van zijn vaandel, dan had de beschaving haar verre achter zich gelaten. Zij had ieder aanknoopingspunt met de toekomst verloren en daarbij allen invloed op het puik der menschheid; zij ware gelijk eene gesloten kapel geworden, waarin zich een steeds afnemend aantal geloovigen vereenigt om op de puinhoopen te weenen en hunnen tijd te vervloeken. Zijn wij haar dankbaar, dat zij aan deze bekoring heeft weerstaan, dat zij in de zestiende eeuw door het verstandig beleid der Pausen op de hoogte van haren tijd is gebleven, gelijk zij het was in de negentiende en in alle volgende eeuwen zal blijven. De hoofdzaak is, dat zij door hare heiligdommen wijd open te zetten voor het nieuwe geestesleven der menschheid, geen snipper van haar verheven leer heeft ten offer gebracht, geen enkel gebod van hare zedenwet, geen enkel artikel van hare geloofsbelijdenis" (bl. 151 en 152).

Het laatste hoofdstuk draagt den titel: *De Kerk en de Revolutie*. De revolutie was meer een vulcanische uitbarsting dan een laag-vormende neerslag uit den stroom des tijds. De oorzaken echter lagen diep en werken ten deele nog voort. Herstel van grieven en van misbruiken was niet meer dan de leuze en de vonk. Maar wat aan eene beweging, die rechtmatig had kunnen zijn, haar geweldig en verderfelijk karakter gaf, dat waren de beginselen van omwenteling, die

sedert jaren gestadig doorgewerkt hadden: de spot van Voltaire, het ondermijningswerk der Encyclopedisten, de revolutie in geschrifte van Rousseau, de utopiëen, die zich in de leege hoofden hadden genesteld, de schoonschijnende maar bedriegelijke leuzen, die er op ijle lucht waren uitgevlogen. En die werking had geen afdoende tegenwerking gevonden, omdat de kerk van Frankrijk, verzwakt door Regalisme en Jansenisme en Gallicanisme, te weinig levensverband met haar hoofd, den Paus, onderhield, en tevens den invloed, die alleen de innige samenleving met het volk in al zijn nooden kan geven, verwaarloosd had. Zij was in dat tijdsgewricht, zegt Prof. Kurth »meer geschikt voor het martelaarschap dan voor het apostolaat" (bl. 178). Dat martelaarschap — een der eervolste bladzijden uit de geschiedenis van de *Clergé de France* — is eene vernieuwing voor haar geweest. Toen het geweld der revolutie door een nog grooter geweldenaar was gebreideld, bleek de levenskracht der Kerk dezelfde als te voren; wat voor altoos te niet was gegaan van het *ancien régime* behoorde niet tot hare levensvoorwaarden; integendeel; en de geweldige zelf, de machtigste despoot van den nieuweren tijd, heeft Pius VII, zijn gevangene, onverzettelijker bevonden dan al de grootmachten van Europa samen, al moest hij in 't eind voor hun wapengeweld bukken.

* * *

Ziedaar eenige omtrekken uit een meesterlijk geschrift, dat volkomen beantwoordt aan de kloeke karakterschets, die Dr. Brom ons geeft van den schrijver [1]), en dat geen lezer onbeloond zal laten, omdat het niet enkel gedachten mededeelt, maar ook eigen gedachten opwekt en nieuwe vergezichten opent. Dit is voor een boek misschien de

1) Teekenend is het geestig woord van Prof. Kurth zelf, dat Dr. Brom ons mededeelt: »De jeugd en de verwachting zijn in mijn hart als vogels, die op een ouden muur hun nest gebouwd hebben en uit het vervallen muurwerk hun eeuwig lentelied doen hooren" (VIII).

hoogste lof. »Wissen heiszt die Welt verstehen", zegt de dichter. En waarlijk, zonder dat is al het overige eigenlijk louter peuterwerk. Maar »die Welt verstehen" is een woord van ontzaglijke beteekenis, en zulk een »Wissen" 't moeilijkst van al te bereiken. Daarin blijven wij, ouden zoo goed als jongen, leerlingen tot 't eind van onze dagen toe. Niets beter dan het streven naar die wijsheid is in staat om ons de waarheid van het schriftuurwoord in te prenten, dat de mensch ten slotte is: »exigui temporis et minor ad intellectum: kort van duur en gering van doorzicht" (Sap. IX, 5). Toch is dat hooge streven levenstaak voor ons allen. Waar alzoo eigen levenservaring kort en eigen doorzicht gering is, daar kan een onbevooroordeelde en ruim opgevatte studie der geschiedenis, inzonderheid aan de hand van een leidsman als Prof. Godefroid Kurth, een machtig hulpmiddel worden.

»Und da sich die neuen Tage
Aus dem Schutt der alten bauen,
Kann ein ungetrübtes Auge
Rückwärts blickend vorwärts schauen".

Daarvoor aan schrijver, vertaler en inleider onze dank.

A. M. C. VAN COOTH.

Psychologie surnaturelle (La Psychologie der élus. La Psychologie du purgatoire) par l'Abbé. J. A. CHOLLET. Doct. en Théol. (Twee deeltjes elk à fr. 2 verschenen bij Lethielleux te Parijs, in 1900 en 1901).

De schrijver van beide bovengenoemde werkjes spreekt over het zieleleven der zaligen in den hemel en der afgestorvenen in het vagevuur. In zekeren zin kan men dit *Psychologie surnaturelle* noemen, omdat die zielen in den staat van genade bevestigd zijn. De algemeene titel der serie, waarvan de twee genoemde werkjes (159 en 215 bl.) de eerste zijn, is dus gerechtvaardigd, ofschoon een goed deel der *Psychologie surnaturelle* eigenlijk gewijd is aan het natuurlijk ziele-

leven eener van het lichaam gescheidene ziel. Want, al is de ziel in de genade bevestigd en zelfs tot de aanschouwing Gods toegelaten, de natuur dier psyche is daarom niet veranderd en zij heeft haar natuurlijk leven behouden.

Dit natuurlijk leven omvat het denken en willen als levensuitingen. De voorraad denkbeelden, tijdens het sterfelijk leven verkregen en in het verstandelijk geheugen bewaard, de nieuwe begrippen, door eigen verstandelijk zien in de nieuwe omgeving verkregen, en de mededeeling van geest tot geest zijn de oorsprong van nieuwe denkbeelden. Voor zooverre deze denkbeelden niet alleen het ware maar ook het goede doen kennen, dienen zij den wil tot wegwijzer naar het goede. Ziedaar een natuurlijk zieleleven waarvan Chollet ons in zijne *Psychologie surnaturelle* den rijkdom schetst.

Als bovennatuurlijk element van dit leven komt voor de zielen des vagevuurs hierbij de heiligmakende genade met haren stoet ingestorte deugden, geloof, hoop en liefde in de eerste plaats. De zielen der zaligen zien God van aanschijn tot aanschijn, en in die aanschouwing wordt het verstand verzadigd door de Hoogste Waarheid, en rust de wil in het gelukkig bezit van het Hoogste Goed. Dit aanschouwen Gods, mogelijk door het licht der heerlijkheid *(lumen gloriae)* is voor de zielen — en voor elk geschapen redelijk wezen — het bovennatuurlijke bij uitstek.

Ziedaar het leven der zielen, dat ons de eerw. schrijver doet kennen. Bovennatuurlijk, niet in wezen maar door de wijze, waarop zij er kennis van krijgen, zijn voor de hemellingen nog de natuurlijke waarheden, welke God hun openbaart, doordat Hij ze hun in Zichzelf te aanschouwen geeft. Voegen we hierbij nog de waarheden, die bevat zijn in het geloofsartikel: »ik geloof de gemeenschap der heiligen", dan hebben wij in korte woorden den inhoud der beide werkjes aangegeven.

Dr. Chollet geeft ons echter geene dorre psychologische bespiegelingen, noch uitsluitend ascetische beschouwingen, noch eindelijk eenige rhetorische beschrijvingen, die pasklaar zijn om in eene preek ingelascht te worden; maar beide werkjes verbinden psychologie, ascese en rhetorica op eene, naar het

ons voorkomt, gelukkige wijze, al krijgt vooral bij de uiteenzetting der wisselwerking tusschen de zielen der afgestorvenen en der levenden de rhetorica — hier en daar eene min of meer sentimenteele rhetorica zelfs — wat ruim haar deel. De schrijver heeft zich goede gidsen, St. Thomas voornamelijk, gekozen en volgt die gidsen vrij getrouw. Aan 't eind zijner *Psychologie du purgatoire* geeft hij de teksten van den grooten kerkleeraar aan.

De bespreking van de loutering des vagevuurs hadden wij beknopter gewenscht.

R. J. M. L. K.

Grammatica Linguae Hebraicae cum Exercitiis et Glossaria, a p. fr. VINC. ZAPLETAL. *O. Praed. Exegeseos Vet. Test. in Universitate Friburgensi (Helv.) Professore ordinario.* Paderbornae, F. Schoeningh, 1902.

Deze *Grammatica* werd geschreven als handboek bij den hebreeuwschen cursus van Prof. Zapletal aan de Katholieke Universiteit te Freiburg. In 't latijn — om elke nationaliteit onmiddellijk van dienst te kunnen zijn.

Het pretendeert niet den geheelen hebreeuwschen taalschat, zoover die tot heden gevonden is, te ontvouwen. 't Is een eenvoudig boekske, van goed honderd bladzijden, een zeer elementaire vormleer, zonder veel omslag van eruditie, eene inleiding tot het Bijbel-hebreeuwsch.

Juist als hoogst elementair is dit een uitmuntend werkje. Vooreerst om zijn stijl, waaronder de zegging zoowel als de schikking der onderdeelen te verstaan is. Beide zijn van hooge waarde voor een eerste begin in de semitische taalstudie, voornamelijk nog wel in die kundigheden, welke in europeesche talen preliminair mogen heeten — als consonanten vocaalveranderingen, accenten — maar die hier 't geheele taalmechanisme beheerschen. Hier moet alles van zelf spreken; hier bederft quasi-elementaire halfheid het rechte verstand bij de meesten — hoe gaat het? — voor altijd. Zoo mag 't verschuiven der vocaalverwisselingen tot na 't werkwoord

practisch schijnen, maar is inderdaad hoogst onelementair. Een nauwkeurige doorvoering van den klemtoon is niet overbodig, maar zeer elementair, daargelaten nog, dat een taal op de eerste plaats gehoord wil worden, niet gezien.

De zegging van deze vormleer herinnert aan de oude hebreeuwsche spraakkunst van Bellarminus. Die klaarheid is een afglans van hooger geestesontwikkeling. Men vergelijke — servatis servandis — de syntaxis van P. Zapletal met die van Caspari's *Arabische Grammatik*: wat een zwaarte en omhaal in dat duitsch, wat een gemak en scholastieke klaarheid in dit latijn. Daarnevens verbleekt zelfs de »sermo magis perspicuus" van Vosen-Kautsch.

De inhoud is in den vollen zin elementair-volledig, niet beperkt tot het striktst-noodzakelijke, maar zelfs voorbereidend op de finesses van het Bijbel-hebreeuwsch. Het τῷ χειρὶ δεῖ σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὅλῳ τῷ θυλάκῳ is hier op even eminente wijze toegepast als in de uitmuntende *Attische Vormleer* van v. Leeuwen en Mendes da Costa en maakt beide werken aan elkander verwant. Verouderde opvattingen zijn niet toegelaten, en hier en daar wordt zelfs de ware aard der taal nader toegelicht. De breede behandeling der »verba Pe-Jod" en der »verba pluries infirma" zal den beginner hoogst welkom wezen.

Zeer sober is de analyse der vertaaloefeningen. Wellicht om te dwingen tot nauwkeurige kennis van de vormleer en aldus het thema-oefenen eenigszins te vervangen. Maar, al laat zich het hebreeuwsch niet in de gewone grammaire-formule sluiten, en al kan een genetische ideaal-grammaire, waarvan ook Prof. Grimm te Freiburg voor eenige jaren een specimen gaf, een beginner wel nooit van nut zijn, toch kan ook hier het thematisch oefenen der hoofdzaken van grammatica zoowel als van syntaxis zekere gemeenzaamheid met de taalvormen geven, en een vasteren grondslag leggen dan het memoriseeren en vertalen alléén. Het *Uebungsbuch* van Kautsch zij daarom aanbevolen.

De schikking van deze vormleer kunnen we de moderntraditioneele noemen. De zoogenaamde declinaties worden

grootendeels uit de wetten der vocaalverandering, deels ook — nomina Lamed-He en de Segolata — in nauw verband met het werkwoord behandeld. Het bijzondere hoofdstuk over de masculina 'Ajin-'Ajin zou alleen reeds kunnen bewijzen, dat beknoptheid hier aan de degelijkheid niet in den weg staat. Terecht is m. i. de leer van den klemtoon tot in bijzonderheden doorgevoerd; wat vooral aan zelfstudie ten bate zal komen.

In tien pagina's is nagenoeg de geheele syntaxis met ongemeene klaarheid voorgedragen. Hartelijk hoop ik, dat Pat. Zapletal in een tweede uitgave naar meerdere Bijbelplaatsen als voorbeelden zal verwijzen, al is 't slechts met enkele cijfers. Dat scherpt op de eerste plaats de regels in, maar leert daarenboven de taal proeven en syntactisch nauwkeurig verstaan. »Zahlreiche Minutien" zullen hier vooral door latere studie moeten worden toegevoegd, maar beide deelen van dezen vormleer zullen geen elementairen eisch onvoldaan laten. Dit maakt op mij den indruk, dat het werk is voortgevloeid uit een volheid van hebreeuwsche kennis, uit de practische wetenschap harer bezwaren en den uitdrukkelijken toeleg om altoos door beknopte helderheid, somwijlen door meer dan gewone breedvoerigheid de nauwkeurige studie der heilige taal zooveel doenlijk te verlichten.

Van zelf spreekt, dat dit uitstekend werkje aan alle seminariën en gymnasia; aan de beminnaars van de schoonheden des Bijbels, in hare eigene eenvoudige, forsche, naïeve oerklanken en taalmanieren; aan hen, die bij de hedendaagsche tekst-waardeering zelfstandig oordeelen, maar ook het peil willen kennen der hedendaagsche tekstmikrologie en van het eigendunkelijk »Exegese treiben", met nadruk moet worden aanbevolen. Men bedenke: niet aan alle »exegeten" heeft de hebreeuwsche taalkennis verplichting.

Moge onder de leiding van Pat. Zapletal's *Grammatica* het hebreeuwsch tienmaal lichter te leeren zijn dan het grieksch, gelijk een engelsche hebreeïst beweerd heeft.

H. p. fr. ALB. D.

BIBLIOGRAFIESE MEDEDELINGEN OVER DE DIETSE VERTALINGEN DER »IMITATIO CHRISTI".

Het beroemde boekje van de nederige Thomas a Kempis was voor eenvoudigen bestemd. Het was in de beste zin van het woord populair. Vertalers en afschrijvers zorgden dus, ook voordat de drukpers in beweging kwam, dat het voor de leken geen gesloten boek bleef. Met grote nauwgezetheid brachten ze dit kostbare proza in de landstaal over; met vrome aandacht schreven ze het af, om het als een schat te bewaren voor stille uren, of om er andere devoten gelukkig mee te maken.

Het bestaan van dergelike vijftiende-eeuwse vertalingen is al in breder kring bekend geworden sedert 1851, toen Mgr. Van Vree in dit tijdschrift enige fragmenten uit het vierde boek in Dietse vertaling liet afdrukken. Later werden de vertalingen ijveriger opgezocht en bestudeerd, vooral toen ze van belang werden voor de vraag over het auteurschap der Imitatio. In 1882 kon V. Becker reeds een dertiental handschriften vermelden, waarin Imitatio-vertalingen voorkomen. Door mijn nasporingen in buitenlandse bibliotheken ben ik in staat dit aantal te vermeerderen en nieuwe biezonderheden daarover mee te delen. Een uitvoerige studie kan ik niet leveren, doordat mijn materiaal te beperkt is, en mij de tijd voor nauwkeuriger onderzoek ontbrak. Daarom zal ik mij bepalen tot de mededeling van wat ik gevonden heb, gerangschikt en toegelicht voorzover mij dit mogelik was. Deze bijdrage is dus te beschouwen als een kleine aanvulling van het bekende werk van A. de Backer: *Essai bibliogra-*

[1]) NOOT VAN DE REDACTIE. Op uitdrukkelijk verlangen van den geachten schrijver hebben wij geen bezwaar gemaakt de eigenaardige spelling van dit artikel, wegens de belangrijkheid van den inhoud, voor deze maal te aanvaarden.

phique sur le livre De Imitatione Christi (Liége 1864), waarin de handschriften geheel ter zijde gelaten worden. Tevens hoop ik een aansporing te geven tot nader onderzoek.

Eerst iets in 't algemeen over het belang van deze vertalingen. Zoals blijken zal, heb ik achtereenvolgens zes verschillende vertalingen van het eerste boek aangetroffen, grotendeels door meer dan één handschrift vertegenwoordigd. Wanneer we daarbij in aanmerking nemen dat de overgebleven handschriften waarschijnlik maar een klein deel vormen van de handschriften die in de vijftiende eeuw geschreven zijn, dan is die talrijkheid een maatstaf voor de grote populariteit in alle Nederlandse gewesten. Wij leren er uit, hoe vroeg dit boek zich alom een plaats veroverd had.

Op het belang voor de Middeleeuwse taal, de synoniemiek en de dialectstudie, kan hier slechts in het voorbijgaan gewezen worden [1]).

Van meer gewicht is het dat de tekst-verklaring en de beoordeling van de Neerlandismen bij Thomas a Kempis ongetwijfeld zeer gebaat zal worden door een nauwkeuriger studie van deze vertalingen. Die Neerlandismen immers zijn alleen te beoordelen als men de gelijkwaardige Middelnederlandse termen kent; de tegenwoordige taal zou ons juist op een dwaalspoor kunnen brengen.

Maar het belangrijkst acht ik deze vertalingen om hun innerlike waarde. Wie eenmaal onder de bekoring van die eenvoudige Middeleeuwse taal geweest is, voelt onmiddellik het contrast, wanneer hij er een moderne vertaling naast legt. Het is begrijpelik dat een tijdgenoot van Thomas a Kempis beter in staat was dan wij, om in zijn taal de gedachten van de vrome broeder, die hem tijdens zijn overpeinzingen zo eigen geworden waren, juist te vertolken. Want die taal was

[1]) Voor *humilis rusticus* b.v. in het 2de Cap. van Lib. I vinden we deze zes vertalingen: een oetmoedich lantman, een oetmoedich dorper, een oetmoedich ongheleert mensche, een oetmoedich huusman, een oetmoedich ongheleerde, een oetmoedich ackerman. Dit is niet zonder belang, als men na wil gaan wat een Middeleeuwer zich bij dit woord *rusticus* eigenlik dacht. Vergelijk verder de verschillende vertalingen van *curiositas, profectum haurire* en *quid importat?* in het 5de Caput (Bijlage II).

gegroeid en verfijnd in het milieu der »moderne devotie" het was ook de moedertaal van Thomas, onbewust zijn Latijn doordringend, en er een eigen klank aan gevend. Bij een Middelnederlandse vertaling — zelfs al zijn er tastbare onnauwkeurigheden en taalkundige misvattingen in — hebben we meer waarborg dat de vertaler de geest van zijn tekst door en door begreep. Tegelijk heeft hij het voorrecht, veel letterliker te kunnen vertalen, en de soberheid van het origineel te kunnen nastreven. De Imitatio moet bij elke vertaling verliezen: de mooie rythmen, het eigenaardig-welluidende rijm gaan onherroepelik verloren. Maar als men de Nederlandse vertalingen onderling weegt, dan wordt het origineel m. i. nergens beter benaderd dan in de vijftiende-eeuwse vertalingen.

In 1851 maakte dus Mgr. Van Vree het 10de en 13de caput van het vierde boek, in Middelnederlandse vertaling bekend [1]). Doordat hij geen andere handschriften kende, kwam hij tot de vraag of misschien de Dietse tekst niet ouder dan het Latijn en dus oorspronkelik was. Hij wist toen noch niet, dat de Maatschappij van Letterkunde een mooi perkamenten handschrift bezat met een volledige vertaling der Imitatio, vermeerderd met andere boeken, waaronder de vertaalde *Hortulus rosarum*. In de catalogus (I, 32) droeg dit gehele werk dan ook de misleidende tietel »Dat Hoefkyn der Rosen in den Dal der Tranen" [2]).

Dit belangrijke Leidse handschrift is in hetzelfde jaar 1851 onderzocht door Van Vloten, die er in zijn bekende prozabloemlezing twee stukken uit opnam [3]). Ook Busken Huet

---

[1]) *Katholiek*, Sept. 1851 blz. 142—151. Dit artiekel werd in 1853 in het Duits vertaald door Dr. Nolte.

[2]) De vertaling van de *Hortulus rosarum*, tot nu toe uit geen ander hs. bekend, heb ik teruggevonden in een Brussels hs., nl. IIde serie No. 2271, fol. 1— fol. 27: *Hier beghint een boexken gheheeten den hoff der roosen in dat dal der tranen*. Dit handschrift, dat ook Imitatio I—IV bevat, werd in 1899 op een auctie te Gent aangekocht.

[3]) *Verzameling van Nederlandsche prozastukken van 1229—1476*, blz. 244—247. Dit verdienstelike werkje, een eere-herstel van het M.E. stichtelike proza, werd te weinig gewaardeerd: de meeste hss., door Van Vloten geraad-

heeft in zijn Gids-artiekel van 1861: *De Thomas-kwestie*, dit handschrift besproken (blz. 476; vgl. 459). Enige hoofdstukken uit het twede boek (cap. 3, 4, 6, 7 en 11) publiceerde Pool in de *Kalender voor de Protestanten in Nederland* van 1862 (blz. 159—168). Belangrijker was de vondst van Wolfsgruber. In de bibliotheek van het »Benedictinerstift zu den Schotten" te Wenen vond hij een hs. met een Imitatio-vertaling, waaraan een vijfde en zesde boek was toegevoegd. In 1879 bezorgde hij een volledige uitgave van dit handschrift, met het opschrift: *Vander navolginge cristi ses boeke* (Wien, Carl Gerold's Sohn). De schrijver doet in zijn *Einleitung* een wanhopige poging om te bewijzen dat Thomas niet de auteur der Imitatio zijn kan. Nu sedert de grondige onderzoekingen van Spitzen en Hirsche bij onbevooroordeelden alle twijfel verdwenen is, behoeven wij op deze kwestie niet meer in te gaan. Ook in de beide vertalingen zoekt Wolfsgruber argumenten voor zijn stelling. Daarom worden de handschriften, die blijkbaar in de 2de helft der 15de eeuw geschreven zijn [1]), minstens een halve eeuw te vroeg gedateerd: het Leidse hs. moet vóór 1428 geschreven zijn, het Wener hs. iets later. Noch bedenkeliker wordt het, wanneer Wolfsgruber aan de taalvormen het bewijs gaat ontlenen, dat het Wener handschrift teruggaat op een origineel, ouder dan het Leidse handschrift. Hij ziet nl. dialectiese afwijkingen, ja zelfs spellingverschillen voor oudere taalvormen aan. Ik behoef dit punt niet nader uit te werken, omdat het door Spitzen voldoende in 't licht gesteld is.

In 1880 schreef deze geleerde zijn belangrijk boek *Thomas a Kempis als schrijver der Navolging van Christus gehandhaafd.* Het is bekend dat daarin groot gewicht wordt toegekend aan een handschrift, dat de schrijver in de Emmanuelshuizen te Zwolle ontdekt had. Het bevat onder andere stukken een vertaling van het eerste boek der Imitatio en

---

pleegd, bleven daarna een halve eeuw onaangeroerd op hun plaats in de boekenkast.

1) Wat het Wener hs. betreft, kan ieder zich daarvan overtuigen door het facsimile, dat Wolfsgruber aan zijn uitgave toevoegde.

toont zijn afkomst, door de woorden: »Dit boec hoert int cloester te Windesem". Spitzen meent dat geen handschrift, wat ouderdom betreft, met dit Windesheimse te vergelijken is, en tracht aan te tonen, dat het »eenige jaren vóór 1425" ontstaan moet zijn.

In een bespreking van Spitzen's boek, in de *Spectator* van 17 September 1881, veronderstelt Acquoy dat de Windesheimse vertaler niemand anders is dan Johannes Scutken († 1423). Daarom acht hij een vergelijking wenselik met de vertaling van Gerlach Peters' Soliloquium, die door Moll aan dezelfde Scutken werd toegeschreven [1]).

In Spitzen's *Nalezing* van 1881 wordt de hypothese van Acquoy onvoorwaardelik overgenomen en uitgewerkt: het Windesheimse handschrift moet dus een autograaf zijn, al strijdt dit met de meedeling van Busch, dat Scutken placht te schrijven »in pergameno vel franceno". Verder kan nu de vertaling ± 1420 gesteld worden, omdat Scntken in de laatste jaren in hevige mate aan tering leed en dus waarschijnlik niet werken kon. Ten slotte bewijst, volgens Spitzen, een vergelijking met de Soliloquium-vertaling, dat deze onmogelik van dezelfde hand kan zijn: »zoozeer verschilt het dialect". Dit »bewijs" zou alleen geldig zijn als Spitzen vooraf had aangetoond, dat ook het Deventer handschrift van het Soliloquium een autograaf moet zijn, wat niet waarschijnlik is.

In 1884 laat Spitzen zich noch veel stelliger uit. In zijn boek: *Les Hollandismes de l'Imitation de Jésus-Christ et trois anciennes versions du livre* zegt hij (blz. 61): »La plus vieille traduction hollandaise est celle du premier livre seulement que j'ai découverte dans les »Emmanuelshuizen" de notre ville de Zwolle. Elle date, comme je l'ai prouvé dans mon livre de 1420 ou de 1419, et elle fut faite au couvent de Windesheim, d'après un autographe de Thomas a Kempis, par son ami le pieux Jean Scutken".

---

[1]) Zie W. Moll: *Gerlach Peters en zijne schriften*, blz. 217. Van deze vertaling, ons in één Deventer hs. overgeleverd, maakte ik voor enige jaren een afschrift, dat ik met het Latijn en met de latere, gedrukte vertaling van Nicolaas de Hese vergeleek, en bij gelegenheid hoop uit te geven.

Hier wordt dus de veronderstelling een bewezen feit genoemd. Allereerst moeten we dus nagaan op welke gronden Spitzen aan dit handschrift een zo hoge ouderdom toekent.

Zijn voornaamste argument is het volgende: in ons handschrift is alleen het eerste boek opgenomen, dus de andere waren nog niet verschenen. In 1425 werd het 2de en 3de reeds gecopieerd, zodat de codex vóór 1425 geschreven is. Wel komen de andere boeken afzonderlik voor: deze afschriften dienden dan voor wie het eerste al bezat, maar wie de latere in bezit hadden, konden bezwaarlik noch het eerste missen (*Thomas a Kempis*, blz. 59 vlg.). Dit argument is zeer zwak. Waarom kan niet iemand wensen, het eerste boek in vertaling te bezitten, al weet hij dat er een 2de en 3de bestaat? Het kan hem immers aan gelegenheid, tijd of lust ontbroken hebben om de rest af te schrijven. Bovendien zou deze datering alleen gelden voor het originele handschrift van de vertaler en nergens blijkt dat het Zwolse handschrift een autograaf is.

Er blijft dus niets anders over dan de bewijzen, aan het schrift ontleend. Volgens Spitzen dateert het uit het eerste kwart der 15de eeuw: hij wijst daarbij vooral op de kapjes van de b, h en l, en op de schrijfwijze van de i.

Toen ik het handschrift zag, deed het mij onmiddellik veel meer denken aan het 2de dan aan het 1ste kwart der 15de eeuw, maar omdat ik niet alleen op de totaal-indruk wilde afgaan, wendde ik mij tot prof. De Vreese te Gent, die als grondig kenner van de Middelnederlandse palaeografie in dit opzicht het meest bevoegd is. Hij schreef mij: »Het is buiten kijf, naar mijn oordeel, dat Spitzen het handschrift als veel te oud taxeert. Wat hij zegt over het al of niet voorkomen der streepjes op de i's, geeft niet de minste hou-vast. Het eene rubriceeringteeken, door Spitzen niet als zoodanig herkend, verwijst naar de tweede helft der 15de eeuw, maar daarentegen doen de kapjes aan h's en l's en b's aan vroeger jaren denken; daartegenover staat dat de vorm van de d, zonder oogen, van de r en van de s, die altijd onder den regel uitsteekt, weer jonger is. Op grond van dit alles durf ik be-

weren dat het handschrift niet vóór 1440 geschreven werd". Het watermerk heb ik verzuimd op te nemen en toch zou juist dit misschien meer zekerheid kunnen verschaffen. Wat Spitzen daarover zegt in zijn *Nalezing* (blz. 21) lijkt mij niet steekhoudend; volgens De Vreese zou juist een klein anker met het jaar ± 1440 overeenkomen.

Al is dus het Windesheimer handschrift niet zo oud als Spitzen meende [1]), toch zou ook ik de vertaler te Windesheim gezocht hebben, als ik niet door een toevallige vondst de oorsprong ontdekt had. Toen ik te Wenen op de keizerlike »Familien und privat-bibliothek" de Nederlandse handschriften doorzocht, vond ik in twee 15de-eeuwse Brabantse handschriften dezelfde vertaling van het eerste boek als in het Zwolse handschrift. Het oudste van deze beide, afkomstig uit het Rooclooster, blijkens de stempels op de band, is grotendeels op perkament geschreven, door verschillende handen uit het midden der 15de eeuw. Na »die tien gebode metter glosen" en enkele kleinere fragmenten volgen op fol. 58 »goede vermaninghe tot eenen gheesteliken levene zeer nutte", d. i. het eerste boek der Imitatio. Aan het einde daarvan (fol. 83v.) staat deze belangrijke aantekening:

Dit boec heeft gemaect een regulier ende es ghesedt uten latijn in dietschen van eenen brueder tot eemsteyn Int iaer ons heeren 1428 [2]).

Er is geen reden om aan deze stellige mededeling te twijfelen; de oorsprong van deze vertaling is dus te zoeken in het klooster Eemstein bij Dordrecht, dat tot de Windes-

---

1) De hoge ouderdom van de Windesheimer codex is door latere onderzoekers niet betwijfeld, al bestaat er een neiging om het hs. toch zo laat mogelik te stellen. Becker b.v. denkt liever met Acquoy aan 1422 dan met Spitzen aan 1420. (Zie zijn opstel: *De Navolging Christi is een oorspronkelijk werk*, blz. 55, in de *Dietsche Warande* van 1897.)

2) Dit handschrift bevat verder nog Hendrik Mande's *Boecskijn van drien staten eens bekeerde menschen*, waaruit ik de meeste varianten opgetekend heb (vgl. stelling XVI achter mijn dissertatie). In het bestek van dit opstel is een uitvoerige beschrijving en inhoudsopgave van de vele handschriften die ik te vermelden heb, niet mogelik. Daarom laat ik deze in 't vervolg overal achterwege.

heimer congregatie behoorde. De handschriften uit Windesheim en het Rooclooster bevatten dus afschriften van het verloren gegane origineel, dat blijkens de vele afschriften zeer op prijs werd gesteld. Het lijkt mij niet waarschijnlik dat de andere vertalingen vóór 1428 vervaardigd zijn; ook om het groot aantal handschriften waardoor ze vertegenwoordigd is, ben ik geneigd deze vertaling voor de oudste te houden. Deze handschriften zijn:

Ms. Wenen Fidei Comm. Bibl. 7957 (I^a)
Ms. Wenen Fidei Comm. Bibl. 7954 (I^b)
Ms. Zwolle Emmanuels-huizen N°. 6 (I^c)
Ms. Brussel Kon. Bibl. 3041 (I^d)
Ms. Gent Univ. Bibl. 1425 (I^e)
Ms. Minderbr. klooster Weert (I^f)
Ms. Bissch. Museum Haarlem (I^g).

De beide laatste hss. heb ik leren kennen uit het boek van V. Becker *L'Auteur de l'Imitation et les documents néerlandais* (1882), blz. 209, die voor het eerst een opsomming gaf van de toen bekende Mnl. handschriften. De onder N°. 9 vermelde codex uit het nonnenklooster van Sinte-Katherinendale te Hasselt in Overijssel, door Snellaert in zijn *Schets eener geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (blz. 103, noot 2) genoemd, heb ik niet terug kunnen vinden. Het blijft dus onzeker welke vertaling dit handschrift vertegenwoordigt. Ten slotte bezit de Utrechtsche Univ. Bibl. een handschrift (DII 23), afkomstig uit Maaseyk, waarin volgens de catalogus een vertaling van Imitatio I voorkomt. Het bevat evenwel maar de twee eerste hoofdstukken; uit een vergelijking van Cap. II bleek mij, dat ze tot deze oudste vertaling behoren.

Hetzelfde is het geval met de fragmenten die in de *Dietsche Warande 1896*, blz. 362 vlg. uitgegeven zijn onder de tietel: *Vier brokstukken van de Navolging van Christus*, medegedeeld door J. F. Kiekens. Dat deze stukken uit de bovengenoemde vertaling overgenomen zijn, is aangetoond door Becker in zijn opstel *De Navolging Christi is een oorspronkelijk werk (Dietsche Warande 1897*, blz. 102 vlg.), die ze

vergeleken heeft met het handschrift te Weert, dat afkomstig is uit een Augustinessen-klooster te Utrecht. Het Haarlemse handschrift is volgens zijn mededeling, geschreven in het Augustinessen-klooster te Rijswijk.

Omdat ik op reis de handschriften gewoonlik maar korte tijd kon raadplegen en toch gelegenheid moest geven om mijn mededelingen te controleren, heb ik daartoe deze weg ingeslagen. Uit elk handschrift schreef ik hetzelfde capittel af, waarvoor ik het vijfde uitkoos. Meestal is één bladzijde voldoende om te beoordelen of we met een afschrift of met een zelfstandige vertaling te doen hebben. De bijlagen, waarin ik dit hoofdstukje naar alle handschriften parallel laat afdrukken, zijn dus de kern van mijn opstel. Voor de waardering van deze vertaling verwijs ik naar Spitzen's boek. Van de daar besproken uitlatingen vinden we ook in Cap. V een voorbeeld, waar de zin »Ne quaeras" etc. ontbreekt; deze uitlating zal wel onopzettelik zijn: de zin ontbrak waarschijnlik in het origineel.

Bijlage I geeft dus een overzicht van de zeven volledige hss. der eerste vertaling. Men zal opmerken hoe de verschillende afschrijvers onder invloed staan van het dialect dat zij spreken: het duidelikst blijkt dat uit het West-Vlaamse afschrift Ie. In mijn uitgave heb ik mij gehouden aan de spelling en de interpunctie der handschriften; alleen de afkortingen zijn opgelost. De hss. te Weert en te Haarlem heb ik niet zelf geraadpleegd: de afschriften daaruit dank ik aan de vriendelike hulp van P. fr. Bonaventura Kruitwagen en deken J. J. Graaf.

Van de ouderdom en plaats van herkomst der andere vertalingen is ons niets bekend. Zolang niet nieuwe vondsten hieromtrent gegevens verschaffen, moeten we van elke chronologiese rangschikking afzien, want die zou slechts op gissingen kunnen berusten. De datering van de codices naar het schrift levert grote moeielikheden op: hoe meer handschriften men gezien heeft, hoe voorzichtiger men wordt. De dialectiese taalvormen stellen ons alleen in staat de plaats ongeveer te bepalen waar het afschrift vervaardigd is, niet waar de oor-

spronkelike vertaling gemaakt is. Het West-Vlaamse afschrift Ie bewijst dit duidelik. Een Brabants hs. kan dus teruggaan op een Gelders origineel, een Gelders afschrift kan een Hollandse vertaling volgen enz. Wij rangschikken dus gemakshalve de vertalingen naar het aantal hss. waarin ze ons overgeleverd zijn.

De twede vertaling wordt vertegenwoordigd door

Ms. Univ. Bibl. Gent 1305 (IIa)
Ms. Kon. Bibl. Brussel 4328 (IIb)
Ms. Kon. Bibl. Brussel 11856 (IIc).

Alleen het laatste handschrift is gedateerd: het is in 1463 te Luik geschreven, zoals blijkt uit de volgende aantekening op fol. 50v: *Completus per manus fratris petri de gelopia in hac domo scilicet bonorum puerorum en leodio professi Anno domini 1463°. Die nescio quoto. Orate pro scriptore unum Ave maria ex caritate.*

Daar wij weer niet weten of de schrijver ook de vertaler is, kunnen we hieruit alleen de gevolgtrekking maken dat deze vertaling niet na 1463 ontstaan kan zijn.

De derde vertaling komt voor in

Ms. Kon. Bibl. Brussel II 2271 (IIIa)
Ms. Schottenklooster Wenen (IIIb).

De taal van het laatste handschrift, door Wolfsgruber uitgegeven, is sterk Saksies gekleurd. Hier hebben we opnieuw een bewijs, dat het voorbarig zou zijn, alleen op grond daarvan, de vertaler in het Oosten van ons land te zoeken, want het Brusselse handschrift is, wat de taal betreft, Vlaams-Brabants. Bovendien is deze vertaling de grondslag geworden voor de eerste drukken van de Imitatio-vertaling, die het eerst te Antwerpen verschenen is. Of de beide ongedateerde exemplaren, die bij Willem Vorsterman te Antwerpen gedrukt zijn (De Backer, *Essai bibliographique*, N°. 2370 en 2371), ouder zijn dan 1505, kan ik niet uitmaken. In elk geval hebben ze dezelfde tekst als het oudste gedateerde exemplaar, »gheprint Tantwerpen alder naest den grooten mortier Int iaer ons heren MCCCCCV. Opten palmavont". Er zijn noch twee andere drukken van 1505, die De Backer niet vermeldt. De eerste

is »gheprent Tantwerpen binnen dye camerpoorte bi mi Henric eckert van homberch Int iaer ons heren MCCCCCV den XXVIII dach Septembris" [1]). Een exemplaar van deze druk bezit de Koninklike Bibliotheek in Den Haag. Blijkbaar is het een nadruk van het bovengenoemde exemplaar: behoudens enkele kleine spellingverschillen is de tekst geheel gelijk: in Cap. V is zelfs de drukfout *aendencenen* voor *aendencken* overgenomen. Ruim een maand later werd het boekje nagedrukt te Leiden. Van deze merkwaardige druk, door De Backer niet vermeld, vindt men een exemplaar op de Leidse Bibliotheek. Er is nog aan toegevoegd »Dat vyfste boeck" (12 cap.) en »dat seste boeck" (8 cap.); aan het slot staat »Gheprent tot Leyden in Hollant Bi my huich iansoen van woerden". Het jaartal echter vinden we achter het vierde boek, met een hoogst eigenaardige aantekening, die ons bewijst hoe oud de strijd over het auteurschap der Imitatio is. Doordat deze zin midden in het boekje verborgen staat, is er waarschijnlik noch nooit de aandacht op gevestigd. Wij lezen daar:

Int iaer XV C ende V Des derden daechs van November So was dit boeck gheprint ende voleyndt God heb lof.

Sommich hebben gemeynt dat meester Ian gerson deze IIII voorgenoemde boexkens ghemaect heeft Sommich ander hebben geseyt datse sinte Bernaert ghemaect heeft maer tis alleens wieze ghemaect heeft als de materie goet is in haer selven.

Deze druk heeft evenals de latere, bij De Backer onder N⁰. 2373—74 genoemd, met onbeduidende varianten de tekst van de oudste uitgaven, zodat wij daarbij niet langer behoeven stil te staan.

De vierde vertaling komt voor in

Ms. Maatsch. v. Ned. Lett. 319 (IV[a])

Ms. Kon. Bibl. Den Haag T 352 (IV[b]).

Het eerste handschrift is blijkens de taalvormen in Brabant geschreven: een duidelik kenmerk van dit dialect is de uitgang—*leec* voor het Vlaamsch-Hollandse—*lijc*. Ook het andere hs. vertoont sporen van Brabantse oorsprong: de spelling

[1]) Een herdruk bij dezelfde drukker in 1511 verschenen, vermeldt De Backer als No. 2373.

warijt = waarheid, en clijn = klein, wijzen op een streek waar de î (ij) al tot ei overgegaan was, en dit had het eerst in Brabant plaats.

De vijfde vertaling bevat het bekende

Ms. Maatsch. v. Ned. Lett. 339 (V).

De zesde vertaling is eveneens slechts door één handschrift vertegenwoordigd, nl.

Ms. Stadsbibl. Deventer N°. 51 (VI).

In Engeland bevindt zich een handschrift dat een vertaling van het eerste en twede boek bevat, maar de beschrijving die Dr. Robert Priebsch er van geeft in zijn *Deutsche Handschriften in England* (1896), blz. 71, stelt ons niet in staat om met zekerheid uit te maken tot welke van de zes vertalingen dit handschrift behoort.

Ten slotte moet ik nog twee handschriften vermelden die ik niet onder een van deze rubrieken heb kunnen brengen, omdat toevallig het vijfde hoofdstuk ontbreekt, nl.

Ms. Kon. Bibl. Brussel 21632 [1]).

Ms. Kon. Bibl. Berlijn 4°, 1086 [2]).

In Bijlage II geef ik dezelfde tekst naar de zes verschillende vertalingen parallel afgedrukt.

De inhoud van de vertaling van het twede boek heb ik nog niet nader kunnen onderzoeken; ik geef hier dus eenvoudig een opsomming van de handschriften, waarin deze vertaling voorkomt.

1 Ms. Univ. Bibl. Amst. (Catal. Moll N°. 17)
2 » » » » (Catal. Moll N°. 32)
3 » » » » (Catal. Moll N°. 41)

---

1) Dit perkamenten hs. bevat van Lib. I: cap. 1, 6, 7, 8, 10 — 17, 20, 21, 19, 22 en 23. Na fol. 5 is een blad uitgescheurd, waardoor het einde van cap. 6 en het begin van cap. 7 ontbreekt. Aan het slot lezen we de volgende aantekening, die aan een zelfstandige vertaling zou doen denken. *Siet alre liefste. dese voerghescreven ponten sijn die merckelicste ponten van enen boec dat ic vant in latijn. ende hebt in duytscher talen ghesat. om gods wille ende mynne tot uwer stichtinghe.*

2) Een beschrijving van dit handschrift kan men vinden bij De Vreese: *Beschrijving der handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*, blz. 137 vlg.

4 Ms. Kon. Acad. Amsterdam XXX
5 Ms. Kon. Bibl. Berlijn 8° 1083 [1])
6 Ms. Univ. Bibl. Gent 1339
7 Ms. Kon. Bibl. Brussel 3041
8 Ms. Kon. Bibl. Brussel 21632
9 Ms. Bissch. Museum Haarlem
10 Ms. Cheltenham N°. 71 [2])
11 Ms. Stadsbibl. Deventer N°. 51
12 Ms. Maatsch. v. Ned. Lett. 339
13 Ms. Schottenklooster Wenen
14 Ms. Kon. Bibl. Brussel II 2271.

Hiervan bevatten N°. 1—6 uitsluitend het twede boek, N°. 7—10 boek I en II, N°. 11 boek I, II en III [3]) en N°. 12—14 alle boeken. Verder verdient vermelding dat in Ms. Brussel 21632 de aantekening voorkomt: »Dit leste boec is hier altemael van woerde te woerde als icket in latijn vant".

Dit doet denken aan een autograaf van de vertaler. Enige vertaalde hoofdstukken uit dit twede boek, nl. cap. 3, 4, 6, 7 en 11 zijn uitgegeven door Pool in de *Kalender voor Protestanten in Nederland* van 1862.

De vertaling van het derde boek komt afzonderlijk voor in
Ms. Kon. Bibl. Brussel II 2252
Ms. Stadsbibl. Deventer N°. 56
Ms. Gaesdonck, uit het Agneten-klooster te Arnhem [4]).
Met liber I en II samen in
Ms. Stadsbibl. Deventer N°. 51.

Met alle andere boeken in de drie bovengenoemde handschriften. Voorzover ik heb kunnen nagaan, staat de vertaling van de beide Deventer hss. zelfstandig tegenover de andere.

De vertaling van het vierde boek komt, behalve in de drie volledige handschriften, afzonderlik voor in Ms. Kon. Bibl.

---

1) Een beschrijving van dit hs. is te vinden bij De Vreese, a. w. blz. 119 vlg.
2) Beschreven door Priebsch *Deutsche hss. in England*, blz. 72.
3) De catalogus van Van Slee vermeldt alleen I en II, maar dit is een vergissing.
4) Volgens de mededeling van Becker, a. w. blz. 209, onder No. 10.

Den Haag X 59, terwijl de vertaling van cap. 10—13, gedrukt in *De Katholiek* van 1851, boven al vermeld is.

Als aanhangsel wil ik noch een en ander meedelen over de Duitse vertalingen der Imitatio. Het is bekend dat de »moderne devotie" in de 15de eeuw haar invloed deed gevoelen tot ver buiten de grenzen van onze gewesten. De geschiedschrijvers van onze letterkunde spreken wel van Duitse invloeden op Holland gedurende het Beierse tijdperk, maar de veel merkwaardiger invloed van de Nederlandse mystiek op Duitsland lieten zij onvermeld, omdat zij de stichtelike litteratuur buitensloten. Daarom is dit feit nog zeer onvoldoende onderzocht. De dialecten van de aangrenzende streken verschilden niet zo veel, dat de Nederlandse geschriften niet in het oorspronkelik gelezen en afgeschreven konden worden. In deze afschriften worden de taalvormen natuurlik zoveel mogelik met het dialect van de streek in overeenstemming gebracht. De Latijnse geschriften van Nederlanders waren even gemakkelik toegankelik. Een onderzoek in de Duitsche bibliotheken, dat tot nu toe verzuimd werd, is ook in dit opzicht leerzaam. Ruusbroec's werken vindt men daar niet alleen in de Latijnse vertalingen, maar ook in afschriften, die naar Nederlandse handschriften gemaakt zijn: de beschrijving van De Vreese zal hieromtrent licht verschaffen. In de Koninklike Bibliotheek te Berlijn vond ik een Nederduits afschrift van een collacie van Brugman met het opschrift: »Hie begynet her bruckmans collacie van dem mynnentlichen lijden unsers lieben heren Jesus" (Ms. Germ. 8° 328), en twee handschriften van Brinckerinck in het Nederduits [1]) waarvan het twede afkomstig is van de Franciscaners te Aken. Een derde Nederduits afschrift dat dicht bij onze grenzen

---

[1]) Ms. Germ. 4° 525: *Hijr begynt heer Johan brynckeringes colacie;* Ms. Germ. 8° 329: *Dit synt her johan brynckeryncks Collacien. Ind sy dienen wail eyme geystlichen mynschen. Ind tzo eyme geystlichen oitmodigen gehoirsamen leven Ina sunderlingen den die in vergaderynge synt.* De Berlijnse bibliotheek bezit noch een derde handschrift van deze collacien dat zuiver Middelnederlands is, nl. Ms. Germ. 4° 1122, maar ze dragen daar een ander opschrift.

geschreven is, bezit de Landesbibliothek te Düsseldorf (Ms. B 119): het is afkomstig van de »Cruysbroederen in in Marienvreed". Ook van verscheiden andere Nederlandse schrijvers, o. a. Jan van Leeuwen, »die goede coc van gruenendale", Gerlach Peters, Henricus Herp vond ik kleinere of grotere stukken in Duitse afschriften. Begrijpelikerwijze gebeurde dit ook met de werken van Thomas a Kempis [1]), vooral de Imitatio Christi. Maar tegelijk is het duidelik dat we hier meestal te doen zullen hebben met rechtstreekse vertalingen naar het Latijnse origineel, dat zo algemeen verspreid was. Tot nu toe heb ik ten minste niet kunnen nagaan dat een van de Duitse vertalingen op een Nederlandse terug gaat.

Volgens F. X. Kraus dateert de oudste Duitse vertaling van 1434 [2]); hij deelt dit mede op gezag van Korth en Fromm, die het handschrift te Keulen onderzocht hebben; ik ben niet in de gelegenheid de juistheid van dit jaartal te controleren. Daarna volgt een vertaling van Lib. I—III door Gaspar van Pforzheim (1448). Becker vermeldt dat het handschrift in 1760 noch in het bezit was van het klooster te Wingen [3]). Dezelfde schrijver (blz. 49) noemt een volledige vertaling door Mathias Farinator te Augsburg van 1472 of 1475. In Hirsche's *Prolegomena* (I, 83 en 86) wordt melding gemaakt van twee handschriften met Imitatio-vertalingen te Wolfenbüttel, nl. Ms. Helmst. 1155 (Liber I) en Ms. Helmst. 1084 (Liber IV). De uitvoerigste mededelingen omtrent de Duitse vertalingen vindt men in Wolfsgruber's *Einleitung*, die ook de drukken te Augspurg (1486) en te Magdeborch (1501) vermeldt. Als aanvulling noem ik nog een Nederduits handschrift in de Berlijnse bibliotheek (Ms. Germ. 8° 61) en een in de universiteitsbibliotheek te Münster (Paul. Bibl. N°. 207), waarin staat: »To bentlaghe. Broder Eylard mesen". Dit laatste handschrift, dat de vertaling van Lib. I—III bevat, is ook merkwaardig

---

1) De Keulse stadsbibliotheek o. a. bezit een Nederrijns afschrift van zijn *Sermoenen zo den geistlichen novicien* (Ms. W. fol. 138).

2) Zie *Dietsche Warande* 1896, blz. 264: *Thomas van Kempen en de echtheid der Navolging Christi.*

3) *L'Auteur de l'Imitation*, blz. 49.

omdat er een proloog van de vertaler in voorkomt, die ik hier laat volgen:

DE PROLOGUS.

Deme almechtighen gode to eren, allen cristenen gelovigen luden to beteringhe unde to troeste. is een boeck van enen geisteliken verstendigen manne vergaddert in den latyne. Unde want dat latyn de ghemeynen lude nicht alle en verstaen. so hebe ic deme solven unser aller schepper unde gesuntmaker to eren den sympelen luden unde my solven to beteringhe unde umme myner sonderlingher vrende begherte willen. up des ghenen troest de nemande up de lenghe de sick up eme redelike verlet unghetroestet en latet. my angenomen dat solve boeck in dudesche to setten. den synne up vele eynden meer dan der formen der woerde te volghen. Unde een ytlick mensche mach hijr inne vynden dat eme denet Unde we sick gherne beterde de neme alle daghe een deel des bokes vor sick unde betrachte dat wal. unde richte sick myt andachticheit unde vlyte daer na. Unde dyt boeck is genomet van der navolghinge cristi unde versmanisse aller ydeler sake der werlt.

Uit deze beide handschriften heb ik weer Lib. I : 5 afgeschreven, dat ik in Bijlage III geef, met hetzelfde hoofdstuk uit het Keulse handschrift G. B. 4°. 255, waarschijnlik hetzelfde dat boven genoemd werd, en dat merkwaardig is, omdat het geen woordelike vertaling is, maar hier en daar een uitbreiding en omschrijving van de tekst geeft.

Hoogstwaarschijnlik zou een opzettelik onderzoek in de Duitse bibliotheken noch meer dergelike vertalingen aan het licht brengen. Ik moest mij hoofdzakelik tot de Middelnederlandse codices bepalen en kan hier dus slechts geven wat ik terloops opgetekend heb. Wat de Middelnederlandse handschriften betreft, heb ik getracht in mijn mededelingen zo volledig mogelik te zijn, in de hoop dat dit materiaal ten grondslag zal strekken van verder onderzoek.

Jan. 1902. C. G. N. DE VOOYS.

BIJLAGE I.

Ia.

(Hs. Wenen Fidei-Comm. Bibl. 7957.)

fol. 62 Van lesinghen der heiligher scriften.

Inder heyligher scriften salmen die waerheit zoeken ende niet dat scone spreken Alle die heilighe} scrifte salmen lesen met alsulken gheeste als daer si vut ghemaect es wi sullen meer soeken inder scriften onsen orbaer dan subtijlheit van woorden Also gherne sullen wi lesen goede devote ende slechte boeken als hoghe ende subtile boeke Du en sulles niet aensien wie die boeke ghemaect heeft weder hi zeere oft luttel gheleert was mer die minne der puerre waerheit sal di trecken tot die boeke te lesene Die menschen vergaen mer dat woort gods blijft ende duert inder ewicheit Onse heer gheeft ons sijn leere doer die menschen in menigher wijs sonder vutneminghe der persone Onse curioesheit hindert ons dicwile als wi inder scriften lesen in dien dat wi willen ondergraven ende verstaen daer wi zouden overliden ende simpelic staen willes du orbaer doen int lesen so lese oetmoedelijc simpelijc ende ghetrouwelijc ende sich datstu nummer en beghers gheacht te wesene voer een gheleert man Vraghe gherne ende hoore die heilighe woorde al swighende ende en laet di der wiser menschen parabolen niet meshaghen want zonder zake en worden si niet vertelt.

Ib.

(Hs. Weenen Fidei Comm. bibl. 7954).

fol. 114 Van lesinghe der heylegher scrifturen.

Inder heylegher scrifturen salmen die waerheit sueken ende niet dat schone spreken Alle die heyleghe scrifture sal men lesen met alselken gheeste als daer sy wt ghemaect es Wy selen meer sueken inder scrifturen onsen orbaer dan subtijlheit van woerden Also gherne selen wy lesen goede devote ende slechte boecke als hoghe ende subtijle Du en suls niet aensien wye die boecke ghemaect heeft weder hy zeere oft luttel gheleert was maer die minne der puyrder waerheit sal dy trecken tot die boecken te lesene Die menschen vergaen maer dat woerdt gods blijft ende duert inder ewicheit Ons heere gheeft ons sijn leere doer die menschen in menegher wijs sonder wtneminghe der personen Onse curioesheit hindert ons dicwils als wy inder scrifturen lesen in dien dat wy willen ondergraven ende verstaen daer wy souden overliden ende simpelic staen Wilstu orbaer doen int lesen so leest oetmoedelijc simpelijc ende ghetruwelijc ende siet datstu ummer niet en begheers gheacht te sine voer een gheleert man Vreecht gherne ende hoort die heileghe woerde al swighende ende en laet dy der wijser parabolen niet meshaghen want sonder zake en werden sy niet vertelt.

Ic.

(Hs. Zwolle Emmanuelshuizen 6.)

Vander lesinge der heiliger scriften v capittel.

Inder heiliger scriften salmen die waerheit soeken ende niet dat scoen spreken Alle die heilige scrifte salmen lesen mit alsulken geest als daer si wt gemaect is Wy sellen meer soeken inder scriften onsen orbaer dan subtijlheit van woerden Also gheerne sellen wi lesen goede devote ende slechte boeken als hoge ende subtijl boeken. Du en selste niet aensien wie die boeke gemaect hevet weder hi seer of luttel geleert was mer die mynne der puerre waerheit sal di trecken tot die boeken te lesen Die menschen vergaen mer dat woert gods blivet ende duert in ewicheit Onse here gevet ons sijn leer doer die menschen in meniger wijs sonder wtneminge der personen. Onse curiosicheit hindert ons dicwile als wi inder scriften lesen in dien dat wi willen ondergraven ende verstaen daer wi souden overliden ende simpelic staen Wilstu orbaer doen int lesen soe lese oetmoedelic simpelic ende getrouwelic ende sich dattu nummermeer en begeerste gheacht te wesen voer een geleert man. Vrage gheern ende hoer der heiligen woerde al zwigende ende en laet di der wiser menschen parabolen niet mishagen want sonder sake so en worden si niet vertelt.

Id.

(Hs. Brussel 3041.)

Vander lesinghen der heiligher scriften V cap.

Inder lesinghen der heiligher scriften salmen die waerheit soeken ende niet dat schoen spreken Alle die heilighe scrifte salmen lesen met alsulken gheest als daer si wt ghemaect is. Wy sellen meer soeken inder scriften onsen oerber dan subtijlheit van woerden Also gaerne sellen Wy lesen goede devote slechte boeken als hoghe ende subtile boeken Du en sulste niet aensien wie die boecken ghemaect heeft Weder hi seer of luttel gheleert was Maer die mynne der puyrre Waerheit sal di trecken tot die boecken te lesen Die menschen Vergaen mer dat woert gods duert ewelic.

Onse here gheeft ons sijn leer doer den menschen in menigher Wijs sonder wtnemighen der personen Onse curioesheit hindert ons dicwijl al wi inder scriften lesen indien dat wi willen ondergraven ende verstaen daer wi souden overliden Ende sijmpelic verstaen Wilstu oerber doen int lesen soe leer oetmoedelic sijmpelic ende ghetroulic Ende sich datter nymmermeer en begheerste gheacht te wesen voor een gheleert mensche Vraech gherne Ende hoere der heiligher woerden al swighende ende en laet di der wiser menschen parabolen niet meshaghen vant sonder sake en woerden si niet vertelt.

I*e*.

(Gentsch hs. 1425.)

Van lesinghe der scrifturen.

Inder heligher scrifturen salmen die warheit so[u]cken ende niet dat schoon spreken Alle die helighen scrifture salmen lesen met alsulken gheeste als daer si huut ghemaect es Wi sullen meer soucken in der scrifturen onsen hurbuer dan subtilheit van woorden Also gheerene sullen wi lesen goede devote slichte boucken als hooghe ende suptile boucken Du en sulse niet ansien wie die boucken ghemaect heeft weder hi zeere of lettel gheleert was Maer de minne der zuverder waerheit sal di trecken tot die boucken te lesene Die menschen vergaen mar dat woordt gods blijft ende gheduert in eeuwicheit Ons heere gheeft ons sijn leere duer die mensche in menigher wijs sonder huutneminghe der personen Onse curieuscheit indert ons dicwille als wy inder scrifturen lesen In dien dat wi willen ondergraven ende verstaen daer wi souden overliden ende simpelic staen Wilstu huerbuer doen int lesen so leest otmoedelic simpelic ende ghetrauwelic Ende sich dattu nemmermeer en begheers gheacht te wesene voor een gheleert persoon Vraecht gheerene ende hore dier heligher woorden al zwighende ende en laet di der wiser menschen parabelen niet meshaghen want sonder sake en worden si niet vertelt.

I*f*.

(Hs. Minderbr. klooster te Weert.)

Van lesinghe der scriften.

Inder heiliger scriften selmen die waerheit soken ende niet dat scoen spreken. Alle die heilige scrifte selmen lesen mit alsulken geest als daer sy wt ghemaket is. Wi sellen meer soken inder scriften onsen oerbaer dan subtijlheit van woerden. alsoe gaerne sellen wi lesen goede devote boken als hoge ende subtijl boken. Du en selste niet aensien wie die boken ghemaect hevet weder hi seer of luttel gheleert was. mar die minne der puerre waerheit seldi trecken die heilige boken te lesen. Die menschen vergaen mar dat woert gods blyft ende duert inder ewicheit. Onse heer geeft ons sijn leer doer die menschen in menigher ley wijs sonder wtneminghe der personen. Onse curyosicheit hindert ons dickwijl als wi inder heiliger scriftueren lesen ende dat willen ondergraven ende vergaen daer wi souden overliden ende sympelick staen. Wilstu oerbaer doen int lesen so leest oetmoedelick sympelick ende ghetrouwelick. Ende sich datstu nymmermeer en begheerste gheacht te wesen voer een gheleert man mar hoert garen der heiliger woerden al swighende. Ende en laet di der wyser menschen perrabolen niet mishaghen want sonder saeck en worden sy niet vertelt.

Ig.

(Hs. Bissch. Museum te Haarlem)

Van lesinge der heiligher scrifturen.

Inder lesinghen der scrifturen selmen die wairheit soeken ende niet dat schoen spreken Alle die heilighe scrifture selmen lesen mit sulken gheest als daer sy wt ghemaect is. Wy sellen meer soeken inder scriften onsen oorbaer dan subtijlheit van woorden Alsoe gaerne sellen wij lesen goede devote ende slechte boeken als hoghe ende subtijle boeken Du en selste niet aensien wie die boeken ghemaect heeft weder sy zeer of luttel gheleert sijn. Mer die mynne der puerre wairheit seldy trecken tot die boeken te lesen Die menschen vergaen mer dat woert goeds duert ewelick Onse here gheeft ons sijn leer doer den menschen sonder wtneminghe der persoenen yn mennigherwijs Onse curioesheit hindert ons dicwijl als wij inder scriftueren lesen in dien dat wij willen ondergraven ende verstaen daer wij souden overlyden ende sympelic verstaen int lesen. Soe lees wilstu orber doen oetmoedelick sympelic ende ghetrouwelick. ende sich dattu nymmermeer en begheerste gheacht te wesen voer een gheleert man Vraech gaerne ende hoor gherne der heilighen leer woorden al swyghende ende en laet dy der wyser menschen parabolen niet mishaghen want sonder saken en worden sy niet vertelt.

[In Ms. Utrecht Univ. Bibl. D. II. 23, ontbreekt Cap. V.]

BIJLAGE II.

I*a*.

(Hs. Wenen Fidei-Comm. Bibl 7957.)

Van lesinghen der heiligher scriften.

Inder heyligher scriften salmen die waerheit zoeken ende niet dat scone spreken Alle die heilighe scrifte salmen lesen met alsulken gheeste als daer si vut ghemaect es wi sullen meer soeken inder scriften onsen orbaer dan subtijlheit van woorden Also gherne sullen wi lesen goede devote ende slechte boeken als hoghe ende subtile boeke Du en sulles niet aensien wie die boeke ghemaect heeft weder hi zeere oft luttel gheleert was mer die minne der puerre waerheit sal di trecken tot die boeke te lesene Die menschen vergaen mer dat woort gods blijft ende duert inder ewicheit Onse heer gheeft ons sijn leere doer die menschen in menigher wijs sonder vutneminghe der persone Onse curioesheit hindert ons dicwile als wi inder scriften lesen in dien dat wi willen ondergraven ende verstaen daer wi zouden overliden ende simpelic staen willes du orbaer doen int lesen so lese oetmoedelijc simpelijc ende ghetrouwelijc ende sich datstu nummer en beghers gheacht te wesene voer een gheleert man Vraghe gherne ende hoore die heilighe woorde al swighende ende en laet di der wiser menschen parabolen niet meshaghen want zonder zake en worden si niet vertelt.

II*a*.

(Hs. Univ. Bibl. Gent 1305.)

fol. 154 Van der heilegher scriftueren lesse.

Die waerheit is te sueken in der heileger scriftueren. ende niet scone frische sprake. Alle die heileghe scriftuere wil syn ghelesen met dien gheest daer si mede es gemaket Ende wi selen meer sueken in der heilegher scriftueren onse orbaerlicheit dan subtylheit van spraken Alsoe gerne selen wi devote ende simpele boeke lesen alse hoghe ende diepe boeken. Noch en werde niet beruert vander auctoriteit dies diet bescrivet. Oft hi van groter of cleynre consten was: mer minne van puerre waerheit sal di treckene tot lesene. Noch en vrage niet wi seide dit: mer merke watmen seit: Die menschen vergaen mer dat woert gods blivet in ewicheiden Sonder wtneminghe der personen spriket ons god toe in menegher manieren Onse curioesheit of nuplechticheit lettet ons dicwile inder lessen der scriftueren als wi willen verstaen nauwe ondersuekende daermen simpelike soude over liden. Wilstu voertganc sceppen. soe leest oetmoedelyc simpelike ende getrouwelike. ende nummermeer en wil hebben naem van vele consten. Vraghe gherne. ende hore swighende die woerde der heileghen ende en hebbe gheen onghenoechte in die bispele der oudere. want sonder sake en werden sy niet ghesproken.

De varianten van IIb en IIc zijn niet belangrijk genoeg om ze hier alle af te drukken.

III*a*.

(Hs. Kon. Bibl. Brussel II 2271).

Vander lessen der heiliger scriftueren.

Die waerheit es inder heiliger scrifturen te soeken ende niet in dat wel of schone spreken Alle die heilige scrift sal gelesen worden wten geeste wt welken si gemact wort ende es Wy sullen liever soeken inder heiliger scrift die oerberlicheit dan subtylheit der woerden Also gherne sullen wi lesen devote ende simpel boecxkens als die hoge ende diep van sinnen syn Du en saelt oec niet achten wie dattet seit weer dat hi si van grooter consten of niet mer die minne der puerre waerheit sal u trecken te lesen du en saelt oeck niet vragen wiet seit ende oft een groot clerck es maer du saelt aenincken wat daer geseit wort Die menschen varen en wech maer die waerheit des heeren blivet inder ewicheit Sonder wtneminge der personen sprect ons god toe in menegherande wys Ons currioesheit hindert ons dicwyl inder lessen der heiliger scrifturen als wi subtyllic willen verstaen ende veel ondersoeken daer wi wel simpelic mochten doer gaen Wildi uwen voertganc sceppen inder heiliger scriften soe lese oetmoedelyc simpelic goedertierlic ende getroulyc ende nummermeer en suldi willen hebben naem van veel consten of wysheden Vraget geerne ende hoert swigende die woerde der heiligen noch u en sal oeck niet mishagen die perabulen der ouder vaders want si en spreken niet sonder sake.

Voor de varianten van IIIb raadplege men de uitgave van Wolfsgruber.

IV*a*.

(Hs. Maatsch. v. Ned. Lett. 319.)

Vander lessen der heilegher scrifturen.

Die waerheit [1]) es in dier heilegher scrift [2]) te suekene niet die schoene sprake Alle die heileghen scrifture salmen lesen inden gheest oft in die meninghe daer si in gemaect es Inder heiliger scrifturen selen wi liever sueken orberleecheit dan der redenen subtijlheit Alsoe gherne sijn wi sculdich te lesene die simpele devote boeken als die hoghe ende diepe van consten. Niet en sal di verbergen [3]) die mechticheit des gheens diet scrijft weder hi si groet oft cleyne [4]) van leringhen Maer die minne der suverder waerheit sal di trecken te lesene. Du en selt niet vraghen wiet gheseit heeft maar watter gheseit wert merke. Want die menschen overliden ende vergaen maer dwoert gods blijft in ewicheit [5]) Sonder wtneminghe der personen sprect ons god in menegherande manieren Ons besorchsamheit belet ons dicwile [6]) in die lesse [7]) der scrifturen als wi willen verstaen ende ondersueken daer men simpeleec es sculdich over te lidene Wildi profijt sceppen soe leest oetmoedeleec simpeleec ende ghetrouweleec. noch en wilt niet hebben eneghen tijt den name der consten Vraecht gherne ende hoert swigende der heiliger worden. noch di en misnoegen niet die parabolen der ouderen Want sonder redene en worden si niet [8]) gheseit.

Varianten van Hs. Haag T. 352 *(IVb)*: [1]) warijt [2]) scrifturen [3]) verbelgen [4]) clijne [5]) ewelijc inder ewicheit [6]) dicke [7]) leringhe [8]) niet *ontbr.*

V.

(Hs. Maatsch. v. Ned. Lett. 339.)

Van lessen der heiliger scriften.

Die waerheit inder heiliger scrift te soeken niet in sconen sprake. Alle heilighe scrift sel worden ghelesen in dien selven gheest daer si in gemaect is Wi sellen meer soeken nutticheit inder scriften dan subtijlheit der woorden Also gaern sellen wi lesen ynnighe ende simpele boeken als hoghe ende diepe Ende laet ons niet trecken die hoecheit of grootheit des scryvers weder hi is van cleynre of van groter leringe mer die minne der puerre waerheit laet di trecken te lesen En vraghe niet wie dat gheseit heeft mer aendencke dat men seit Die menschen gaen te niet mer dat woort des heren bivet inder ewicheit God spreekt ons in menygher manieren sonder wtneminge der personen. Onse curiosicheit hindert ons dicwijl in lesinge der heiligher scryftueren als wijt alte nauwe willen verstaen ende ondersoeken daer men simpelic soude doer gaen. wilstu vordernisse uter heiligher scriften dragen Les oetmoedelic simpelic ende trouwelic ende en wil nymmermeer een naem der consten hebben Vraghe gaern ende hoer swyghende die woerde der heilighen noch en laet di niet mishaghen die parabole der heiligen want si en worden niet voert ghebrocht sonder saec.

VI.

(Hs. Deventer 51.)

Van toe lesen die hilige scryft.

Inder hiliger scryfturen sal men soeken die waerheit. niet wal of scone sprekelicheit. Alle hilige scryfture salmen lesen mit sulken geeste alse sie gemaect is. Wy sullen meer sueken inder scryfturen nutticheit dan subtylheit der reden. Wy sullen also geerne lesen ynnige ende sympele boecke. alse hoge ende diepe boecke. En laet u niet liggen an die meisterscap des geens die gescreven heeft die boecken die du leseste. waer hie van groter of van cleynre clergien ofte consten sy. Mer die minne der puerre waerheit sal di trecken toe lesen. En vrage niet wie dat gesecht heeft. mer merck nauwe wat daer gesecht wort. Die lude gaen hene. mer die waerheit des heren blyft inder ewicheit Sonder wtnemen der personen so spreect ons God in mannygerhande wys Onse curioesicheit hindert ons dicwile in lesinge der scryfturen. als wy nauwe willen verstaen ende ondersceiden daer sympelike [hene] weer te gane. Wilstu orber scicken in dinen lesen so lese sympelike oetmoedelic ende trouwelic Noch nimmermeer en wil hebben den name der consten of der wysheit Vrage geerne ende hoer stille swigende die woerde der hiligen. noch en laet di niet mishagen die parabolen der older Want sie en werden niet gespraken sonder sake.

BIJLAGE III.

I.

(Hs. Kon. Bibl. Berlijn. 8° 61.)

fol. 79 Dat v capittel van lesen der hilgen scryft.

De warheyt is in der hilgen scryft to vinden unde nicht in sconen worden Alle hillige schryft schal ghelesen werden in dem geyst dar se van gemaket is. wy scalen mer soken de nutticheyt in der schryf wen subtilicheyt efte behendicheyt der rede. Also leef scale wy lesen simpel unde innige boeke also deepe unde hoge schryfte De lere der rechten warheyt scal dy vermanen to lesen unde nicht de dat ghescreven heft van groter efte van klener lere gheweseth sy Du en dorvest nicht vragen we dat ghesecht heft sunder merk wat he segget. wente de mynschen vorgaen. de warheyt des heren blyvet in ewicheyt Sunder uthnemen der personen spreket uns got in velen maneren Unse unnutthe idelheyt hindert uns mannych werve in deme lesende der schryften also wy willen verstaen unde undersoeken met behendicheyt dat doch simpel is tho verstaende. wultu vullenkomenheyt entfangen so les othmodichlik simplik unde gheloflik Unde wil nummer hebben den name des meysters Gherne vrage unde swigende hore de worde der hilgen. du en schalt nycht vorsmaen bysproke der olden. wenthe se sunder sake nycht en werden vorgebracht.

II.

(Hs. Münster Paul. Bibl. 207.)

fol. 14 Van wtverkesynghe der hilgen scrift. Dat. v ca°.

De waerheit is in der hilghen scrift te soken unde nicht de walsprekenheit. Alle de hilgen scrift sal men wt deme geiste lesen overmyds den se gemaket is. Wy solen billiker in der scrift nutticheit soken dan subtilicheit. unde ok also gherne sympel unde innighe boke lesen. als hoghe unde subtile boke. Dy en sal nicht beweghen de verhevenheit des dichters of lerers. ofte he van groter ofte cleyner konst vernomet sy. sonder de lere der lutteren waerheit sal dy to lesen beweghen. Du en salst nicht vraghen we dat scryve ofte spreke. sonder du salst vlitelike merken wat gescreven ofte gesecht sy. de lude vergaen sonder de waerheit godes blivet ewelike. De almechtige god sprect uns to in manigerhande wise. doch sonder yenigher personen wtverkesige of wtnemynge. Unse vermetenheid is uns dicke hinderlick in lesynghe der scrift. als wy te vele verstaen unde grunden willen up den eynden daer wy doch myt sympelheit overgaen solden. Wultu nutticheit inder scryft verwerven. so salstu oetmodelike slichtlike unde getruwelike lesen. unde nicht begheren enen namen der wysheit te heben. Du salst gherne vraghen. unde swighende der hilligen woerde horen. unde de bywoerde ofte byspel der olden en solen dy nicht myshaghen want se nicht sonder sake vertellet en werden.

III.

(Hs. Stadsarch. Keulen G. B. 4°. 255.)

De electione sanctarum scripturarum

fol. 124 Van vissirkesinghe der heilligen schrifften.

Die wairheit ist in den heilligen schriften zu soichen ind vissirkesen. ind nyt die schoyne vssprechende reede. Alle die heillige schrifft. sal man leesen van dem heilligen geiste dan aff sy komen ist. went wir sullent vil mee ind billiger soichen ind anden. die nutzicheit in den schrifften. dan die nutzicheit der woirder ind sermoyne. Ind leesen ouch myt groessen vlysse ind myt guden willen. de kleynen eynveldigen nutzen boicher. als die groissen boicher myt den hogen deiffen kunsten. Nyt en bewege noch irre dich. die meisterheit der dat boich schrivende oder machende ist. off der grois oder cleyne van kunsten oder schriften sy. Sunder die puyre lutter mynne der wairheit die sal dich trecken. zu leesen myt ynnigen vlyse die nutzen geschriffte. Inde dar omb ene vrage nyt wer der meister sy dan aff die lere ind anwisunge des ewigen troistes geschreven ind gesaicht wirt. sunder myt vlysse gedencke ind myrck wat dar geschreven ind gesaicht wirt. wente die mynschen vergaynt. sunder die wairheit des herren die blijfft in ewicheiden. Inde die barmhertzighe almeichtige got. ayne vsnemynge der personen spricht duck wil troistligen myt uns. in mangerleye manieren uns zu ym zutrecken. Sunder unse hoevelige vleislige unnutze tzirode. in leesynge vil hoger schriffte. hyndert ons duckewill. als die schriffte willent anders verstain ind verneemen. dar man doch sin sleichtligen inde eynveldichligen sich ynne soulde halden ind wanderen Ist dat du wils nutzeligen. die schrifft begryfen inde verstain. so les sy oitmodichligen eynveldichligen ind truweligen Ind gedeinke ouch nyt dat du begers offte haven willes dat geruychte ind den ydelen naemen der kunste ind der hogen leere doch du sals altzyt willentligen inde guytlighen draigen umb die kunst. Ind hoeren swigende die woirt der heilligen. Ind versmae ouch nyt die exempel ind by reden der altveder went sy ayne saichen ind nutzicheit nyt werden ger[e]det.

OPENBARING EN REDE.

EEN REFERAAT VAN DR. A. KUYPER JR.

Openbaring en Rede, onder dien titel gaf Dr. A. Kuyper Jr., gereformeerd predikant te Makkum, dezer dagen een vlugschrift in het licht, bevattende een referaat gehouden op de meeting van den provincialen universiteitsdag te 's Gravenhage op 8 Februari 1902. Zonder twijfel zou deze brochure stof leveren voor een uitvoerige bespreking. Vooreerst bevat zij zeer veel, wat alleszins waardeering verdient. Zoo bijv. betoogt de schrijver met allen nadruk, dat er tusschen de bovennatuurlijke openbaring en de rede nooit strijd kan bestaan, omdat beide openbaringen van God zijn, die zich zelven niet kan tegenspreken. Integendeel, de natuurlijke openbaring wordt door de bovennatuurlijke aangevuld, gezuiverd, bevestigd. De bovennatuurlijke openbaring werpt op de natuurlijke een nieuw licht, heldert er verschillende duistere punten in op. Vele waarheden, die we reeds krachtens ons natuurlijk vermogen kunnen kennen, worden op bovennatuurlijke wijze geopenbaard, opdat we ze spoediger, zekerder, algemeener en zuiverder zouden kennen. Daartegenover leent de natuurlijke openbaring wederkeering aan de bovennatuurlijke hare diensten.

Neven dit vele goede echter levert de brochure ook stof tot critiek, die het noodig zou maken, vele zeer gewichtige wijsgeerige en godgeleerde kwesties ter sprake te brengen. Verschillende noties van den schrijver zouden dienen gecorrigeerd, verschillende leemten in zijn referaat dienen aangevuld te worden. Om maar iets te noemen, wordt de rol van 's menschen redelijk vermogen ten opzichte der bovennatuurlijke openbaring veel te veel onderschat. Wel zegt de schrijver

zeer juist wat de rede na het ontvangen der bovennatuurlijke openbaring te doen heeft, hoe zij deze opneemt en ze, gelijk hij het uitdrukt, indenkt, doordenkt en nadenkt, en zich hierbij van de gegevens der natuurlijke openbaring bedient; maar hij is ten opzichte der rede te karig, als hij de taak beschrijft, die zij vóór het opnemen der bovennatuurlijke openbaring heeft te vervullen. Volgens den geachten schrijver kan zij alléen het ongenoegzame der natuurlijke openbaring inzien en dienvolgens de mindere of meerdere *noodzakelijkheid* der bovennatuurlijke openbaring constateeren. Bovendien leert de geschiedenis haar 's menschen *drang* naar bovennatuurlijke openbaring, ook 's menschen geloof in haar bestaan. Maar hij vergeet, dat de rede meer moet doen: zij moet ook het *feit* der openbaring constateeren en, wat hiermede samenhangt, de redelijkheid constateeren van de bovennatuurlijke geloofsact, zij moet beoordeelen de al of niet aanwezigheid der motieven, die ons tot een redelijke geloofsact kunnen, mogen en moeten bewegen. De geloofsact moet redelijk zijn, en daarom moet de rede weten, *waarom* zij dien assensus of instemming, welke men geloof noemt, geeft. Zonder dat, ontaardt haar geloof in blind fanatisme. Natuurlijk blijft het steeds waar, dat de eigenlijke act van goddelijk geloof een vrije act is, en dat zij, wil zij waarde hebben voor de zaligheid, alleen kan gesteld worden krachtens de goddelijke genade.

Verder verdedigt de schrijver, dat de mensch niet alleen het natuurlijk *vermogen* bezit om God ook langs natuurlijken weg te kennen, maar dat hem bovendien een actueele natuurlijke Godskennis is aangeboren. Vandaar is een atheïst voor hem iemand, die op bovenzinnelijk gebied verminkt is [1]).

---

[1]) Ook tegen de distinctie, welke de schrijver maakt tusschen *formeele* en *materieele* rede, hebben wij bezwaar. Niet, dat wij geen onderscheid aannemen tusschen de rede als vermogen en het object van dit vermogen, d. w. z. alles, waaromtrent het zijne werkzaamheid uitoefent. Maar, waar men spreekt over de verhouding tusschen *rede* en *openbaring*, komt de distinctie tusschen *formeele* en *materieele* rede niet te pas en brengt slechts verwarring teweeg. Laten wij dit nader aantoonen. Door *formeele* rede verstaat de geachte schrijver 's menschen *denkvermogen* (blz. 12), en door *openbaring* de samenvatting van de *waarheden*,

Naar aanleiding van deze en dergelijke beweringen zou heel wat te zeggen zijn. Stippen we hier nog even aan, dat de geachte schrijver ten onrechte de geheele natuurlijke openbaring als natuurlijke *Godskennis* betitelt, een fout, waarop trouwens door *De Heraut* reeds is gewezen.

De voorname reden echter, waarom deze brochure bijzonder onze aandacht trok, ligt daarin, dat de geachte schrijver ook de Roomsche voorstelling omtrent de verhouding tusschen openbaring en rede ter sprake brengt. Dit gedeelte van zijn referaat zullen wij geheel aanhalen en er het onze van zeggen. Het zal ons gelegenheid geven nog op andere feilen van dit geschrift de aandacht te vestigen.

Nadat de schrijver eerst gezegd heeft, gelijk we boven reeds aanstipten, dat wij de openbaring met ons verstand opnemen en, voorzoover dit den mensch mogelijk is, verstaan,

---

die God ons geopenbaard heeft. Nu kan men niet spreken van overeenkomst en tegenstrijdigheid tusschen een *vermogen* en een *waarheid*. Dat zijn twee ongelijksoortige dingen, die onder dit opzicht in het geheel niet met elkander vergeleken of aan elkander tegenovergesteld kunnen worden. Dat de mensch met zijn rede de geopenbaarde waarheden opneemt en verwerkt, doet niets ter zake, hij neemt er eveneens de dwaling mede op. Wel kan men spreken van overeenkomst of tegenstrijdigheid tusschen de geopenbaarde *waarheden* en de *wetten* der rede. Maar die wetten der rede zijn zelf waarheden en kunnen in den zin van den schrijver geen *formeele* rede genoemd worden. Zij zijn óók *object* van de rede als vermogen, zij zijn de prima principia, de allereerste beginselen, die de *formeele* rede, d. i. de rede als vermogen, het eerst, zonder redeneering, onmiddellijk inziet.

En wat nu de *materieele* rede betreft, deze beteekent volgens den schrijver zooveel als de samenvatting van alles, wat op eenige wijze (door gewaarwording, aanschouwing of mededeeling, vgl. blz. 15) object van de formeele rede (alias denkvermogen) kan zijn. Maar daar nu eenerzijds ook de bovennatuurlijke openbaring object van die formeele rede kan worden, en anderzijds ook datgene wat langs natuurlijken weg haar object wordt, *openbaring* kan worden genoemd (natuurlijke openbaring), valt ten slotte die materieele rede met de openbaring geheel samen, en kan men ze in dien zien niet tegenover elkander plaatsen. Daarom is de eenig logische distinctie hier deze: dat men onder *rede* de waarheden verstaat, die ons langs natuurlijken weg kenbaar worden, en onder *openbaring* de waarheden, die ons door bovennatuurlijke openbaring Gods zijn medegedeeld; want inderdaad dragen die waarheden in den meest eigenlijken zin den naam van *openbaring*. Alleen zóó heeft het zin van overeenkomst of tegenstrijdigheid tusschen *rede* en *openbaring* te spreken.

en er dus in dien zin van strijd tusschen rede en openbaring geen sprake kan zijn [1]), gaat hij volgenderwijze voort (blz. 10):

»Evenwel, het mag niet verheeld worden, heeft men toch van ouds eene tegenstelling willen maken. Van die antithese is Tertullianus de vader. Van hem is de gedachte, dat we te *gelooven* hebben, omdat het tegen onze rede ingaat. Deze gedachte legde hij neer in het sinds zijn gevleugeld woord geworden »credo quia absurdum", d. w. z.: ik geloof het, omdat het ongerijmd is. Maar als dit vermeld wordt, dan moet ook onmiddellijk worden uitgesproken, dat niet Tertullianus. maar integendeel Augustinus de eeuwen beheerscht heeft en dat deze uitging van een geheel ander beginsel, n.l. dat men door geloof tot intellectueele kennis kwam, dat geloof het middel was om tot wetenschap te geraken. En zoo was het Augustinus, die aan later eeuwen de rijke erfenis naliet van de alom bekende formule: »credo ut intelligam", d. w. z.: ik geloof, opdat ik het intellectueel begrijpe [2]).

Tertullianus maakte eene absolute antithese, en werd daarin voorlooper van het latere Roomsche Dualisme. Augustinus loste die antithese op in eene hoogere eenheid, die heerlijk is. Zoodoende werd het Dualisme tusschen geloof en weten, rede en openbaring, natuur en genade overwonnen en werd het oog van de gave afgeleid tot den Gever, die èn Openbaring èn Rede geschonken had".

Het maakt al aanstonds een vreemden indruk, als wij den geachten schrijver van den eenen kant hooren verzekeren, dat Tertullianus de vader was van het Roomsche dualisme, en van den anderen kant, dat de hiertegen gekante zienswijze van Augustinus de eeuwen beheerschte, terwijl toch na Augustinus de geheele Christenheid overwegend zoo niet uitsluitend Roomsch was. Of telt het tijdvak tusschen Augustinus en de Reformatie niet meê?

Verder zou de geachte schrijver ons een zeer grooten dienst doen, wanneer hij ons mededeelde, waar de H. Augustinus de aangehaalde woorden bezigt. Ook durven wij beslist ontkennen, dat de H. Augustinus, zoo die uitdrukking althans wat den zin betreft bij hem te vinden zij, ze zoo wil verstaan hebben als de geachte schrijver ze uitlegt. Gelijk we straks

[1]) Deze gevolgtrekking gaat echter niet op, want onze rede kan, hetzij door misvatting hetzij onder den invloed van onzen wil, ook een valsche openbaring aannemen.

[2]) Kan men nog anders begrijpen dan intellectueel?

zullen zien, blijkt duidelijk het tegendeel. Maar laten wij den schrijver aan het woord. Op blz. 40 zijner brochure schrijft hij aangaande de Roomsche zienswijze nog het volgende:

»De Roomsche voorstelling is bekend, zij is die van het Dualisme. De Rede is bij machte de waarheden der natuurlijke Godskennisse van zelve voort te brengen, en eerst voor het bovennatuurlijke is geloof noodig. Dus hebben Geloof en Rede ieder een eigen terrein voor de kennisse Gods. De Rede werpt zich op de Natuur, het Geloof op de Schriftuur, al naarmate dat de Openbaring natuurlijk of bovennatuurlijk, algemeen of bijzonder is. Maar deze twee staan bij Rome mechanisch naast elkaar. Dat hangt saam met de bekende leer van den gouden teugel? Men stelt zich voor, dat in de Natuur een zekere hoeveelheid Openbaring en in de Schriftuur een zekere hoeveelheid Openbaring is gegeven, zoodat er slechts van een quantitatief verschil gesproken kan worden. Maar hier is het Dualisme aan het woord tusschen rede en geloof, tusschen natuur en genade, voorbereid door Tertullianus' formule: *credo quia absurdum*: ik geloof omdat het ongerijmd is. Dit komt in het kort hierop neer: ik weet, wat ik begrijp, ik geloof, wat ik niet begrijp".

Als de Roomsche voorstelling, gelijk de geachte schrijver zegt, inderdaad bekend is, betreuren wij des te meer, dat hij zelf er zoo weinig kennis van heeft genomen, gelijk blijkt uit zijn oppervlakkige, onvolledige en onjuiste voorstelling. Om diezelfde reden betwijfelen wij sterk, of ook de leer van den »gouden teugel" wel zoo bekend is als de schrijver beweert; althans, of die »bekende" leer, door hem bedoeld, wel de Roomsche is. Maar laten we alle details varen en bepalen we ons tot de hoofdzaak der beschuldiging: het dualisme.

Al aanstonds zij hier opgemerkt, dat er ook een dualisme is van zeer goedaardige natuur en dat volstrekt niet alle dualisme uit den booze is. Zoo onderscheidt men een oneindige en een eindige orde, zoo onderscheidt men geest en stof, natuur en genade enz. Niemand, althans zeker Dr. A. Kuyper Jr. niet, zal deze onderscheidingen verwerpen op grond dat er zeker dualisme in ligt. Daar hij ons echter van dualisme *beschuldigt*, moet hij een verkeerd dualisme bedoelen. We zullen onderzoeken, of die beschuldiging grond heeft.

Vooreerst het zoogenaamde woord van Tertullianus [1]). Ik weet niet, of het den geachten schrijver bekend is, maar die uitdrukking: *Credo quia absurdum* in den zin van: ik geloof, omdat het ongerijmd is, werd door de Katholieke of Roomsche Kerk altijd zoo absoluut mogelijk verworpen. Volgens de Roomsche Kerk bestaat er tusschen de uitspraken der gezonde rede en de waarheden des geloofs, m. a. w. tusschen de natuurlijke en de bovennatuurlijke openbaring, niet alleen geen tegenstrijdigheid, maar immer de hoogst mogelijke harmonie. Hoe zou dan volgens diezelfde Kerk juist dat iets absurd, ongerijmd is, m. a. w. juist dat iets tegen de gezonde rede ingaat, motief, beweegreden kunnen zijn, om het te gelooven? Zulke dwaasheden vindt men wel o. a. bij Luther, maar bij geen enkelen Roomschen theoloog. In zoover dus de beschuldiging van dualisme hierop gegrond is, is zij eenvoudig niets anders dan pure laster. De geachte schrijver schijnt dit blijkbaar zelf te hebben gevoeld, want aan het einde zijner uiteenzetting van de katholieke voorstelling verklaart hij de uitdrukking van Tertullianus volgenderwijze: »ik weet wat ik begrijp, ik geloof wat ik niet begrijp". Dit nu is heel wat anders dan: »ik geloof iets, omdat het ongerijmd is".

Nochtans geeft ook deze verklaring de Roomsche zienswijze niet weer. *Weten* staat volgens ons geenszins tegenover *gelooven*. Ook wat ik geloof, *weet* ik, ja, in zekeren zin nog met grooter zekerheid dan hetgeen ik zie of begrijp. Ziedaar dus een nieuwe misvatting van den schrijver. Maar waar schuilt dan eigenlijk het gewraakte dualisme? Wellicht daarin, dat wij naast waarheden, die we langs natuurlijken weg kennen, ook waarheden aannemen, tot wier kennis we alleen door bovennatuurlijke openbaring kunnen geraken?

---

1) Wij zeggen *zoogenaamd*, omdat het bij Tertullianus *De carne Christi* (Cap. V) niet letterlijk zóó en in een anderen zin voorkomt. Er staat: »Crucifixus est Dei filius: non pudet quia pudendum est. Et mortuus est Dei filius: prorsus credibile est quia ineptum est. Et sepultus resurrexit: certum est quia impossibile est".

Zonder twijfel ook hierin niet; want de geachte schrijver erkent zelf naast de natuurlijke ook een bovennatuurlijke openbaring. O. a. schrijft hij, blz. 42 van zijn brochure:

»Doch de H. Schrift is niet alleen correctief, zij is ook *supplement*, en als supplement openbaart zij wat de orde der Natuur te boven gaat, wat uit de Natuur, zelfs in den staat der rechtheid, nooit had kunnen gekend worden, in een woord al het *boven*natuurlijke".

Hij is het hierin dus volkomen met ons eens. Zelfs in den staat der rechtheid had de mensch voor de kennis van sommige waarheden bovennatuurlijke openbaring noodig.

Er blijft dus niets anders over dan het verderfelijke dualisme te zoeken in het feit, dat de Roomsche Kerk *begrijpen* en *gelooven*, en bijzonder het goddelijk gelooven, van elkander onderscheidt. Ofschoon verschillende Roomsche theologen leeren, dat iets tegelijk voorwerp kan zijn van natuurlijk begrijpen en bovennatuurlijk gelooven, komen toch alle katholieke godgeleerden daarin overeen, dat gelooven en begrijpen twee onderscheiden en geheel verschillende acten zijn van hetzelfde redelijk kenvermogen, omdat men hetgeen men gelooft om een geheel ander motief aanneemt dan hetgeen men begrijpt. Wat men begrijpt, *ziet* men; en wat men *gelooft*, ziet men *niet*, althans men neemt het op dien grond niet aan. Gelooven en zien staan tegenover elkander. Juist derhalve als men niet ziet, niet begrijpt, is er allereerst plaats voor gelooven. Wanneer de uitdrukking van Tertullianus zóó opgevat wordt, zal geen enkele Roomsche theoloog haar wraken, mits men het niet begrijpen nooit als formeele reden van het gelooven late gelden. In de formule: ik geloof, omdat ik niet begrijp, heeft het woordje *omdat* ongeveer dezelfde kracht als in den volgenden volzin: ik loop, omdat ik niet rijd.

Onder de Roomsche theologen, die er allen zoo over denken, bekleedt een eereplaats de H. Augustinus, dien de geachte schrijver straks in deze kwestie als antagonist van Tertullianus niet alleen, maar in deze van het Roomsche stelsel meende te moeten aanvoeren. De H. Augustinus dan noemt het geloof op het voorbeeld van den H. Paulus *convictio*

rerum, quae non videntur, d. w. z. de overtuiging omtrent dingen, die *niet gezien* worden [1]), en elders schrijft hij: »Geloof is aannemen wat men *niet* ziet. *Fides est credere quod non vides* [2])"; en verder: »Wat is geloof? tenzij aannemen wat men niet ziet? *Quid est fides, nisi credere quod non vides?*" [3]) Elders weder: »Maar hoe? Is wat gij gezegd heb [hij spreekt tot den Zoon Gods] geen waarheid? Het is waarheid, maar zij wordt nog *geloofd* en nog *niet gezien*. Als men blijft in hetgeen wat *geloofd* wordt, komt men tot dat wat *gezien* wordt. *Quid enim? quod dixisti, non est veritas? Veritas est, sed adhuc creditur, non videtur. Si maneatur in eo quod creditur, pervenitur ad id quod videatur*" [3]). En in tractaat 36, op het Evangelie van St. Joannes, n. 7, zegt hij: »*Dicam, ergo: capiat qui potest, credat qui non potest*" en een weinig verder: »*Imo ideo bene creditur, quia non cito capitur; nam si cito caperetur, non opus erat ut crederetur, quia videretur.* IDEO CREDIS QUIA NON CAPIS: *Sed credendo fis idoneus ut capias. Nam si non credis, nunquam capies, quia minus idoneus remanebis. Fides ergo mundet te, ut intellectus impleat te*" [4]).

De H. Augustinus kon moeilijk het *gelooven* sterker van het *begrijpen* onderscheiden. Die onderscheiding nu heeft de eeuwen beheerscht, want de Katholieke Kerk heeft dit gevoelen van den H. Augustinus immer gevolgd en verdedigd. Nochtans ligt volgens den geachten schrijver juist hierin een boos dualisme. Volgens hem moet men zoowel de natuurlijke als de bovennatuurlijke openbaring *gelooven*. Op blz. 41 van zijn brochure schrijft hij:

»De kennisse Gods uit de Natuur [5]) wordt niet door de Rede als zoodanig, maar ook door het Geloof verkregen; want alle Openbaring

---

1) *Sermo* CXXXI, Cap. II, 3.

2) *In Evang. S. Joan*, Tract. XL, n. 9

3) Ibid.

4) Hier heeft men tevens den echten zin van *Credo ut intelligam*; vgl. verder *De fide, spe et charitate, liber unus*, Cap. VIII, en ontelbare andere plaatsen.

5) Onder »kennisse Gods" verstaat de geachte schrijver heel de natuurlijke openbaring.

Gods richt zich op het Geloof. Daarom mag de verhouding van natuurlijke tot bovennatuurlijke Godskennisse nooit zijn als die van Rede tot Geloof".

Het valt niet moeielijk ons hier tegenover den geachten schrijver te verdedigen. Zijne geheele beschuldiging berust op een onjuist begrip van goddelijk *geloof* en op een onzuivere notie van een andere functie van ons verstand, nl. van *begrijpen*.

De waarheid bestaat voor ons formeel in een judicium of oordeel uitgedrukt in een propositie. Wij bezitten formeel de waarheid, als wij met volkomen zekerheid bij ons zelven zeggen: dit is zus, of: dit is zóó.

Nu kunnen we op drievoudige wijze tot de kennis dier waarheid komen, gelijk ook de geachte schrijver zelf zeer duidelijk zegt op blz. 39 van zijn brochure, nl. door aanaanschouwing, door redeneering en door geloof.

In iedere ware bevestigende propositie is subject en praedicaat op een of andere manier identiek. Nu kunnen wij die identiteit of niet-identiteit ofwel *onmiddelijk* inzien, hetzij door zinnelijke, hetzij door verstandelijke aanschouwing, bijv. die bloem is rood, het geheel is grooter dan zijn deelen, twee maal twee is vier enz.; ofwel we kunnen ze *middellijk* inzien nl. door redeneering, bijv. de weg is drie uur lang, het was drie uur toen ik van huis ging, ik heb een uur geloopen, derhalve is het vier uur. In beide gevallen *gelooven* wij niet, maar *zien* wij. Als wij echter de identiteit of niet-identiteit van subject en praedicaat zelf *niet* inzien, noch onmiddellijk noch middellijk; of ze althans op dien grond niet aannemen, maar ze aannemen louter op gezag, dan *zien* wij niet, maar dan *gelooven* wij. En dat geloof is menschelijk geloof, als het geschiedt op menschelijk, en goddelijk geloof (waarover we nu in deze kwestie meer bepaaldelijk handelen), als het op goddelijk gezag geschiedt. Gelooven is dus essentieel een tot zekere hoogte *blind* aannemen, maar begrijpen is essentieel een volkomen *ziend* aannemen. Beide zijn essentieel verschillende aannemingen of assensus van hetzelfde intellect. Het eene onder zeker opzicht blind, het andere ziend. Nochtans blijft onze rede altijd essentieel een *ziende* potentie, en daarom moet

zij, ook waar zij gelooft, opdat haar act van gelooven redelijk zij, altijd *iets* zien. Ziet zij de *in*trinsieke evidentie der waarheid niet, die zij omhelst, zij moet dan toch de *ex*trinsieke evidentie zien, d. w. z. zij moet de deugdelijkheid der motieven inzien, op grond van welke zij haren, voor zoover het de innerlijke evidentie betreft, blinden assensus of instemming geeft. Nog eens: onze rede of verstand is een essentieel *ziende* potentie. Ziedaar wat de geachte schrijver op de eerste plaats uit het oog verliest.

En ten tweede ons gelooven is een act dier ziende potentie, maar een act, die essentieel van zien verschilt: het is een blind aannemen, doch blind alleen ten opzichte van de innerlijke evidentie. Volgens den geachten schrijver echter is dit geheel anders. Hij verwart die twee geheel verschillende functies der rede met elkander, hij verwart den assensus of instemming, die men gelooven noemt, met den assensus van het verstand in het algemeen; en, wat hier mêe samenhangt, hij doet de rede al haren assensus blindelings geven en verlaagt haar zoodoende tot een blind vermogen.

Hij schrijft bijv. (blz. 38):

»Geloof is die functie onzer ziel, waardoor we zonder redeneering, rechtstreeks en onmiddellijk zekerheid aangaande de dingen erlangen".

En verder:

»Zelfs waar men zoo exact is te beweren, dat alleen wat waargenomen kan worden door middel onzer zintuigen, voorwerp van kennis in het algemeen en dus van wetenschap in het bijzonder kan zijn, daar moet men niet vergeten, dat ten slotte ook dààr het geloof de groote factor is, die ons zeker doet zijn niet alleen van de juistheid van anderer waarneming, maar ook van eigen ervaring. Ik *geloof*, dat ik heb waargenomen [1]); ik *geloof*, dat ik juist heb waargenomen [2]).

En nog verder:

»Ook de weg der redeneering, die van het discursieve denken, kan het niet zonder geloof stellen. Ten slotte is het toch weer »*geloof*",

---

1) Neen, dat neem ik door apperceptie óók waar.

2) Neen, dat kan ik constateeren.

dat er een redeneering is, dat ik redeneeren kan, dat mijne redeneering met juistheid gesteld is [1]).

Men ziet het: ofschoon de geachte schrijver elders de verschillende acten der menschelijke rede: aanschouwen, redeneeren en gelooven als evenzoovele verschillende middelen, waardoor de mensch tot de kennis der waarheid komt, uitdrukkelijk onderscheidt, reduceert hij ze hier toch alle feitelijk tot gelooven, en zoo wordt duidelijk, hoe hij wil, dat de natuurlijke openbaring evengoed voorwerp zij van geloof als de bovennatuurlijke; en, hoe hij ons juist op grond, dat wij dit ontkennen, van dualisme beschuldigt.

Omtrent dit gelooven nu heeft hij even verwarde en onzuivere begrippen. Volgens hem is ons gelooven ten eenemale een blinde daad, waarvan de rede zich geen rekenschap weet te geven. Hij schrijft bijv.:

»Bijzondere Openbaring is noodig, is onmisbaar. Maar welke is de ware? Die van Mohammed of Boeddha, die van Confusius of Christus? Dit antwoord wordt niet door het REDELIJK VERSTAND, maar door de INNERLIJKE GELOOFSOVERTUIGING gegeven".

En elders, (blz. 35):

»Welke te midden van al die bijzondere openbaringen, die zich voordoen, de ware is, vermag de Rede niet te beslissen. Hier heeft alleen het Geloof recht van spreken. De Mohammedaan *gelooft* in zijn Koran, de Boeddhist *gelooft* in zijn Veda, de Chinees *gelooft* in zijn King, de Naturalist *gelooft* in zijn philosophisch stelsel, maar de Christen *gelooft* in de H. Schrift, het Woords Gods" [2]).

---

1) Neen, hier komt geen geloof te pas. Van de eerste twee dingen heb ik onmiddellijk inzicht, en voor het derde *kan* ik en moet ik althans middellijk inzicht hebben, wil ik zeker zijn.

2) Zonder twijfel, maar de Christen kan zijn geloof voor de rede verantwoorden, de Chinees, de Mohamedaan, de Boeddhist en Naturalist niet. Ziedaar het verschil. De geachte schrijver verlaagt ons geloof tot een blind fanatisme en stelt het object van ons geloof op één lijn met de grootste dwaasheden. De oorzaak is, naar het ons voorkomt, dat hij de *act* van geloof verwart met het *object* dier act. We kunnen ons geloof wel voor de rede verantwoorden, als we door getoof verstaan onze geloofs*act*. Maar we kunnen ons geloof *niet* voor de rede verantwoorden, als wij door geloof verstaan de waarheden, die wij gelooven. Die waarheden zijn voor het meerendeel boven het bereik van onze rede; wij kunnen ze dus niet op *in*trinsieke gronden bewijzen, onze rede nooit tot direct *inzicht* dier waarheden brengen.

Nog verder schrijft hij:

»En waarom nu het geloof in de H. Schrift het ware en zuivere geloof is? Zooals ik zeide, dat kan de Rede niet uitwijzen, dat is niet het terrein der Rede. Hier is het innerlijke getuigenis des Heiligen Geestes, het Testimonium Spiritus Sancti aan het woord. *In uw licht zien wij het licht*, zong de koninklijke harpenaar (ps. 36 : 10). Van de waarheid van dit geloof worden we nooit door menschelijke redeneering, alleen door goddelijke kracht overtuigd. Niet overtuigen, slechts getuigen, kan de mensch" [1]).

Tegenover deze beweringen van den schrijver houden wij vol:

1. Dat onze rede geen blinde, maar een *ziende* potentie is; dat derhalve onze rede, wil onze geloofsact (en we spreken hier nu bepaaldelijk van een goddelijk, niet van een menschelijk geloof) redelijk zijn, de deugdelijkheid der motieven moet inzien, op grond van welke zij haren assensus of instemming geeft. Hierin bestaat de redelijkheid onzer geloofsact en niet louter daarin, gelijk de schrijver schijnt te meenen, dat die assensus door de rede wordt gegeven. Op die wijze toch zou alle geloof, ook het meest dwaze, redelijk zijn, wijl de rede onder den invloed van den wil ten opzichte van de zotste meeningen haren assensus kan geven en op die wijze soms zeer onredelijk kan handelen.

2. Dat ons gelooven essentieel van *begrijpen* verschilt, gelijk trouwens èn door de H. Schrift èn door de Kerkvaders èn door de gezonde rede uitdrukkelijk wordt bevestigd.

In de H. Schrift wordt geloof genoemd *argumentum* (hetgeen de H. Augustinus vertaalt door *convictio*) *non apparentium*, m. a. w. zekere overtuiging omtrent dingen, die *niet gezien worden*. Ook beweert niemand te *gelooven*, dat twee maal twee vier is. Immers dat II $\times$ II precies hetzelfde is als IIII, ziet men. Begrijpen is dus geen blinde act, gelijk *gelooven*, maar essentieel daarvan te onderscheiden;

3. Dat derhalve de natuurlijke openbaring nooit als zoodanig voorwerp van geloof kan zijn en dat dus evenmin *alle*

---

1) Neen hij kan ook overtuigen! Overtuigen van de redelijkheid der geloofsact, ofschoon niet het goddelijk geloof teweegbrengen.

openbaring aangelegd is op *geloof*. Immers in den hemel is openbaring in den verhevensten zin, en daar is nochtans geen geloof, omdat men in den hemel *ziet*. Welnu de dingen, die God ons door natuurlijke openbaring doet kennen, laat Hij ons eveneens *inzien*. Vandaar is er daarbij geen sprake van geloof, althans niet van goddelijk geloof. Wel is waar kennen wij, waar het de natuurlijke openbaring geldt, sommige dingen óók door geloof [1]), zooals geschiedkundige feiten, maar dan nemen we ze aan op menschelijk gezag en gelooven ze dus niet met goddelijk geloof, gelijk de waarheden, die wij door bovennatuurlijke openbaring kennen. De Katholieke Kerk onderscheidt dus eenerzijds gelooven van begrijpen, en anderzijds goddelijk van menschelijk geloof [2]). Voorwerp van goddelijk geloof kan volgens haar alleen zijn wat ons bekend wordt door bovennatuurlijke openbaring, hetzij dit ook op natuurlijke wijze geopenbaard is of niet.

Ziedaar het standpunt der Katholieke Kerk zuiver aangewezen. Laat de geachte schrijver vrij beproeven, de onjuistheid van dit standpunt aan te toonen.

Th. F. BENSDORP, Congr. SS. Red.

---

[1]) Ook dit verwart de schrijver, hij verwart goddelijk met menschelijk geloof.

[2]) Gelooven in den zin van *opineeren* blijft hier geheel buiten kwestie. In dien zin handelen wij nu niet over geloof.

VAN 'N MOSROOSJE.

Aan mijn vriend A. v. B.

't Is lang geleden.

Hij wandelde in 't groote bosch, drinkend de longen vol dennengeur.

't Was een puur-lichte, warme zomerdag; in de koelte van het loof der beuken zongen vink en lijster, en muggen en bijën en goudgewiekte vlinders speelden en gonsden om bloemen en kruiden.

Op eens stond hij voor een kind, 'n klein meisje, neerzittend aan den voet van eenen boom. Een armelijk gekleed kind was het, met 'n gezichtje waaruit veel lijden sprak; maar in de schoone oogen glansde een diep licht en in de saamgenepen handjes hield het een mosroosje, dat het koesterde met den adem van zijn mond.

»Wel, kleine — klonk het — wat hebt ge daar 'n heerlijk »roosje! Zou ik dat kunnen krijgen van je?"

Het kind nam de roos voor z'n bleeke lippen weg en fluisterend ging het over de geurige blaadjes: »'t Is de kost»baarste roos, die ooit zonnestraal streelde met warme kussen, »en niemand ter wereld kent hare waarde. — Die verkoopen, »weggeven!.... Nooit!"

— »Nooit!" herhaalde hij... en het kind zag een oogenblik hem aan met z'n groote, blauwe oogen, of 't zich afvroeg, in hoeverre die groote jongen z'n vertrouwen verdiende.

Dan zeide het zoetjes verder. »Deze roos kennen de menschen »niet. Ze bloeit in die verre gewesten, waar huichelarij niet »is, noch valschheid, noch leugen... Één voor één vallen

»hier hare blaadjes af: slechts één enkel blijft altijd frisch »en fleurig: daar hebben valschheid en leugen en laagheid »geen vat op!"...

Even ging weer het blonde kopjen op, — even vestigden zich weer de groote, blauwe oogen op den grooten jongen, — en weer zeide het kind geheimzinnig verder: »Kijk!... 't was »een ijskoude nacht: de koorts verteerde mij, en niemand »was er die zich om mij bekommerde, en ik was alleen in »'n verlaten schuur, waar de wind en de regen..." Het zweeg; hij hief het hoofd;... het kind was verdwenen. — 't Was zeker weggevlucht achter de groote boomen!

Hij zocht het in de struiken, hij zocht het langs den weg: 't was nergens meer te vinden.

Maar z'n roosje had het laten vallen aan zijne voeten, en hij nam blij het op, en vervolgde zijn weg.

* * *

Toen hij thuis kwam, was zijn eerste werk de kostelijke vondst te planten in eene albasten vaas, die hij met vochtig zand had aangevuld.

't Was wonder: en hij kon het zichzelf niet verklaren: maar 't was of de heerlijke geur der roze niet alleen z'n kamer vulde, maar ook zijn heele wezen doordrong. Dingen, die hem gisteren nog koud lieten, wekten nu zijne heerlijkste verwondering en hij vroeg aanhoudend zich af, waarom hij de wereld nog nimmer zag zóó schoon en zóó blij!

Hoe echter zijne wonderbloem heette, dat kon hem niemand zeggen. De bekwaamste botanisten moesten hunne onwetenheid bekennen. Alleen een vriend van hem waagde de veronderstelling, dat het wel de roze der illusiën zijn kon, die bloeit in het land der Elfen en der Feëen.

En zoo bleek het hem waar, wat het arme verlaten kind hem zeide. »Niemand ter wereld kent hare waarde"... En zoo zoetjes aan kreeg hij de overtuiging, dat werkelijk ieder blaadje zijner roze vertegenwoordigde eene illusie, dat is, eene zekere mate van vertrouwen en hoop.

* * *

Sedert zijn verscheiden jaren over zijn hoofd gegaan. En

zijne vrienden zijn lachend heengetogen,... en anderen zagen hem aan met kwaadwillig medelijden,... en velen vonden hem onbeprijpelijk,... en hij gold natuurlijk voor een sentimenteel-mensch. En zijn roosje ontbladerde en heel de arme rest van z'n geluk is met de blaadjes vervlogen en verstoven.

Eén blaadje slechts is frisch gebleven, zoo frisch als toen hij het vond, en zoo geurig ook. 't Is het blaadje, waarvan het kind sprak: »waarop valschheid en leugen geen vat hebben". Maar hij weet nu, wat het beduidt.

In een heel oud boek heeft hij onlangs de heele geschiedenis zijner wonderroze gevonden met de beteekenis van alle blaadjes erbij. En het laatste blaadje — dat hij nu met nog grooter zorg bewaart — was... Moederliefde.

Zoo heeft hij mij verteld.

Boxtel, 6 Maart 1902. H. J. M. DONDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

FR. BRANDSCHEID, *Novum Testamentum graece et latine.* Editio critica altera, emendatior: pars prior, *Evangelia;* pars altera, *Apostolicum.* — Friburgi Br. Herder, 1901. Pr. M. 5.

Het is een aangenaam werk, een tweede uitgave te mogen aankondigen en bespreken van een boek, dat reeds bij zijn eerste verschijnen door de gansche katholieke pers werd begroet als een degelijk werk, de vrucht van jarenlangen moeizamen arbeid, nuttig en noodig in de handen van den theologant, die het woord Gods wil leeren kennen en waardeeren. Wel werden eenige desiderata aangegeven in sommige recensies, doch dat waren geen gebreken, die het werk ontsierden of de gebruikswaarde er van sterk verminderden. Aan die gunstige beoordeelingen en aan het gebleken nut bij de gewone exegetische studiën zal het dan ook wel te danken zijn, dat na weinige jaren deze editio altera emendatior ter perse kon worden gelegd. De schrijver heeft in dien tijd zijn werk nog eens grondig herzien en op meerdere plaatsen verbeterd overeenkomstig de critische regels, welke hij had gegeven in zijn *Handbuch der Einleitung ins Neue Testament*, dat hij wil beschouwd zien als *Prolegomena zum Griechisch-Lateinischen Neuen Testament* zooals het in deze uitgave voor ons ligt. De verbeteringen heeft hij verzameld in een afzonderlijke *Tabula locorum mutatorum*, telkens met aangifte der codices, welke vóór of tegen de aangenomen lezing getuigen, zoodat ieder kan nagaan, waarom de schrijver aan zijne lezing de voorkeur heeft gegeven. Tevens is voor den student, wien de gebruikelijke benamingen en afkortingen der codices en vertalingen eenige moeilijkheid mocht geven,

eene lijst bijgevoegd van nagenoeg alle Majuskels of Uncialen, van de allervoornaamste Minuskels en van de verschillende vertalingen en vadercitaten [1]). Om te voldoen aan een door meerdere referenten uitgedrukt verlangen, heeft de geleerde bewerker aan deze tweede uitgave toegevoegd eene lijst der plaatsen, die in den Vulgaat en in den Griekschen tekst eenig verschil gaven, ook weer gedocumenteerd met de autoriteiten voor elk der verschillende lezingen (bij een vluchtig doorzien miste ik onder de loci discrepantes Joan. XVI, 13). In een vrij korte voorrede zet hij duidelijk uiteen, welke idee heeft voorgezeten bij de samenstelling: »Necesse est originalem graecae lectionis formam cum Latina Vulgatae versionis lectione consentire, neque quidquam graece posse rectum esse, quod aperte et essentialiter latinae Vulgatae lectioni refragetur". Voegen wij hier nu bij, dat de uitgave den Griekschen tekst op de eene bladzijde tegenover den Latijnschen [2]) tekst op de andere bladzijde geeft, met vele paralleltekste, dan kan de lezer zich een goed denkbeeld vormen van het besproken werkje.

Aan den grondregel, dien de bewerker zich stelde bij zijne uitgave, is hij zeer trouw gebleven, zoo zelfs dat hem van onverdachte zijde als verwijt werd aangemerkt, dat hij te veel den Vulgaattekst volgde; en in de tweede editie is dat beginsel nog strenger doorgezet; reeds een vluchtige inzage van de *Tabula locorum mutatorum* toont dat alle of nagenoeg alle veranderingen zijn aangebracht naar de Vulgata. Hier is dus door Brandscheid een andere methode gevolgd dan tot nu toe onder de tekstcritici van naam gebruikelijk was. Tot eene verandering nu van methode bestond genoegzame reden, daar niet allen ten volle instemmen met den door

---

[1]) Waarom deze lijst, die overgenomen is uit de werken van Tischendorf en Tregelles den codex Beratinus niet aangeeft? ook niet den zoo belangrijken Syrus-Sinaiticus?

[2]) De Vulgata-tekst is die van Vercellone, terwijl de schrijver geen gebruik heeft gemaakt van de verbeteringen, die Hetzenauer in zijne editie van het Nieuwe Testament geeft, echte bloempjes trouwens der »laete florens mataioponeia", n goed Hollandsch »monnikenwerk".

Tischendorf, na veelvuldig veranderen van meening, vastgestelden tekst, omdat deze geleerde, die ontegenzeggelijk meer dan iemand anders gewerkt heeft tot tekstverbetering, toch naar veler oordeel, te veel gezag toekende aan den door hem ontdekten codex sinaiticus. Zelfs de teksteditie van Westcott-Hort, een monumentaal werk van bijna dertigjarigen arbeid en van verbazingwekkende acribie, dat bij zijn verschijnen allerwege werd gehuldigd als de oorspronkelijke tekst, zooals de oudste kerk dien had gebruikt, kon zich in dien roem niet handhaven, wijl bij meerderen de overtuiging veld won, dat de zoogenaamde »neutral text" niet in alles de oorspronkelijke kon zijn, en dat bijwijlen de Westersche tekst te zeer geminacht was.

Nu schijnt een eigenlijk gezegde theorie van Nieuw Testamentisch tekstherstel niet te bestaan. Innerlijke gronden mogen soms het aannemen van de eene lezing boven de andere aanbevelen, niemand die beweren zal, dat tusschen elken variant op inwendige gronden keuze kan worden gedaan. Steeds voor alle lezingen éénzelfden codex volgen, is ten eenenmale onmogelijk, omdat zelfs de beste handschriften lezingen bevatten, die niemand aanvaarden kan. Nestle [1]) haalt hiervan een merkwaardig voorbeeld aan: bij de vaststelling van den tekst der eerste drie verzen van Mattheus kan men geen enkel manuscript volkomen in alles volgen.

Er is dus niets anders op, dan de geschiedenis der codices en der verschillende recensies, waarvan die codices de dragers zijn, te bestudeeren. Westcott-Hort drukt deze waarheid in de volgende woorden uit [2]): »All trustworthy restoration of corrupted texts is founded on the study of their history, that is, of the relations of descent or affinity which connect the several documents". Doch juist die geschiedenis en de onderlinge samenhang der verschillende codices behoort tot de moeilijkste en meest omvattende studiën. Elk handschrift dient op zich zelf bestudeerd te worden, of het bijv. overal

---

[1]) Nestle, *Einführung in das Griechische Neue Testament* (2e Aufl. S. 132).

[2]) Westcott-Hort, *The New Testament in the original Greek*, 1895, p. 545.

dezelfde betrouwbaarheid bezit: zoo is in den codex Vaticanus (B) na te wijzen, dat deze niet in alle boeken hetzelfde tekstkarakter bezit. Verder, of er niet sommige merkwaardigheden zich voordoen, als deze: de cod. Alexandrinus (A) toont verwantschap met Hiëronymus' Vulgaatbewerking juist daar, waar Hiëronymus van de oudere Latijnsche overzetting afwijkt. Ook hun geschiedenis door den loop der tijden kan van belang zijn. Een enkel voorbeeld hiervan. Van den cod. Cantabrigiensis (D of cod. Bezae), waarover later meer, weten wij, dat deze op het Concilie van Trente reeds werd aangehaald als codex graecus antiquissimus; in 1562 is hij bij de plundering van Lyon uit het klooster van S. Irenaeus in het bezit gekomen van Beza, die hem aan de universiteit van Cambridge schonk. Geleerde onderzoekingen nu hebben aangetoond, dat deze codex reeds zeer vroegtijdig in Frankrijk bestond, daar de liturgische aanteekeningen op den rand verwezen naar de oude Gallicaansche liturgie. De oorspronkelijke tekst van D zou dus misschien teruggevoerd kunnen worden op S. Irenaeus († c. 220), vooral wijl de Grieksche tekst van D (die een tweetalig handschrift is) overeenkomt met de Bijbelcitaten van Irenaeus, tot zelfs in de schrijffouten [1]).

Zooals gezegd is, behoort ook tot de voorbereidende studiën die der affiniteit of afhankelijkheid der verschillende codd. onderling. Zoo heeft de Iersche geleerde W. H. Ferrar nagewezen, dat de kleinschrift-codd. (minuskels), die aangeduid worden met de cijfers 13, 69, 124 en 346, éénzelfde eigenaardigheid vertoonen: zij plaatsen nl. Ioan. VII, 53—VIII, 2 achter Luc. XXI, 35; daar dit geen toeval kan zijn, moeten zij allen afstammen van éénzelfden onbekenden codex, dien men vroeger (en Brandscheid doet het nog) aanduidde met den letter Φ. Latere onderzoekingen van T. K. Abbott, Rendel Harris en Grégory hebben de lijst der Ferrar-groep vervolledigd met de minuskels 543, 713, 788 en 826 [2]).

---

[1]) Eb. Nestle, l. c. S. 56.

[2]) C. R. Grégory, *Textkritik des Neuen Testamentes*. Leipzig, 1900. Bd. I, S. 131.

Nu is het er verre van af, dat van alle codd. en vooral van die der verschillende versiones, wier belang wij straks bespreken, de geschiedenis en de verwantschap bestudeerd zou zijn; en zelfs, voor zoover zij het voorwerp zijn geweest van geleerde onderzoekingen, schijnen deze nasporingen nog niet geheel te voldoen, ten minste Nestle [1]) geeft als zijn gevoelen te kennen »dass die Geschichte der Ueberlieferung unseres N. T. liches Textes noch ganz anders erforscht werden muss als es bisher geschehen ist", terwijl het enkele zinnetje van Grégory [2]) »Hier gibt es viel zu thun" welsprekend is.

Ieder zal dus gereedelijk begrijpen, waarom het zoo moeilijk is eene goede tekst-editie te leveren, en hoe tijdroovend dit werk moet zijn. Welke nu de vaste methode is, die Brandscheid bij zooveel duisternis en moeilijkheden volgt, gaven wij hierboven reeds ter loops aan. »Statui mihi ad rectam S. Hieronymi methodum esse revertendum", zegt de uitgever in zijne voorrede; zoodat het voor eene bespreking van de aangekondigde editie noodig is, eenigszins langer stil te staan bij den arbeid van Hiëronymus in onze Vulgata.

Tot eenige jaren terug werd, en met het volste recht, de Sixtijnsche of meer nog de Clementijnsche Vulgaat beschouwd als de beste critische uitgave van den Hiëronymiaanschen tekst. Sinds 1889—'98 evenwel hebben J. Wordsworth en H. J. White een Vulgaat-editie geleverd, die algemeen bijval vond in de geleerde wereld, al mag niet verheeld worden, dat Hetzenauer [3]) hun onkunde verwijt der eerste Clementijnsche edities, terwijl de groote Fransche Vulgaatkenner Sam. Berger opmerkt, wat gewichtiger is, dat zij te weinig aandacht schenken aan den arbeid der middeneeuwsche correctoren. Nu maakte reeds de recensent van Brandscheid's *Handbuch* in de *Revue Biblique* de opmerking, dat deze niet de minste

---

[1]) E. Nestle, l. c. S. 138.

[2]) Grégory, l. c. S. 3.

[3]) M. Hetzenauer, *Wesen und Principien der Bibelkritik auf Katholischer Grundlage*, S. 135.

notitie nam van de Vulgaateditie Wordsworth-White; 't is dus te vreezen, dat zulks ook het geval is geweest bij deze nieuwe tekstuitgave. Doch dit daargelaten, de oorspronkelijke Vulgatatekst laat zich met vrij groote zekerheid herstellen door den overvloed van tekstmateriaal (er zijn circa acht duizend handschriften, waarvan evenwel nog geen derde gedeelte gecatalogiseerd is); hierin bezitten wij dus een vast punt ter vergelijking. De geschiedenis nu der wording van onze Vulgata legt tevens voor een groot gedeelte haar tekst-karakter uit.

Het zal omstreeks het jaar 382 geweest zijn, dat de groote Bijbelgeleerde S. Hiëronymus van Paus Damasus de vereerende maar moeilijke opdracht ontving (»pius labor sed periculosa praesumptio") een nieuwe editie te leveren van het N. Testament. De toestand der oud-Latijnsche overzetting was waarlijk onhoudbaar; men leze slechts wat in *De Katholiek* (1889, II, blz. 258) daarover geschreven is, om dit te te begrijpen, ook al houdt men Hiëronymus' uitlating: »Tot sunt exemplaria paene quot codices" niet vrij van overdrijving. Heden wordt ten minste vrij algemeen aangenomen, dat de oud-Latijnsche tekst zich wel eenigszins laat classificeeren, al bestaat er op meerdere ondergeschikte punten eenig verschil van gevoelen, wat niet te verwonderen is, als wij bedenken, over hoe weinig tekstmateriaal men beschikt ter studie der verschillende recensies vóór Hiëronymus [1]). Uit de vergelijking der Hss. met de citaten van Vaders en kerkelijke schrijvers meent men te kunnen besluiten tot het bestaan eener Afrikaansche recensie (welke vooral zou blijken uit de overeenkomst der citaten van S. Cyprianus en den codex Bobiensis), en van eene Italiaansche (S. Ambrosius en S. Augustinus met den cod. Brixianus), in welke Itala, zooals S. Aug. die recensie noemt, men de sporen meent te onderscheiden eener revisie van een ouderen zgn. Europeeschen tekst (ver-

---

[1]) Men bezit voor het oud-Latijnsche N. Test. nog geen 40 handschriften; de meesten ervan zijn in verwaarloosden, vaak onleesbaren toestand, of wel zeer gemutileerd, of ook dikwijls vermengd met Hiëronymiaansche lezingen. Ook de oud-Latijnsche vadercitaten bieden niet de gewenschte zekerheid aan.

tegenwoordigd door de codd. Veronensis, Vercelensis en Colbertinus etc.). Tertullianus, wiens naam men hier verwachten zou, heeft het N. Test. dikwijls geciteerd, doch zijne citaten kunnen geen maatstaf tot vergelijking zijn, wijl het schijnt, dat hij meermalen voor zichzelf uit het oorspronkelijk Grieksch vertaalde, hoewel niet te ontkennen is, dat deze beroemde schrijver een Latijnsche overzetting gekend heeft.

In deze verwarring ware de beste orde te scheppen geweest door een gansch nieuwe vertaling naar de beste Grieksche codices. Doch zulk eene nieuwe vertaling durfden, naar het schijnt, de kerkelijke autoriteiten niet aan, wijl een dergelijke arbeid van S. Hiëronymus ten opzichte van eenige boeken des Ouden Verbonds bij sommigen ergernis had gewekt. Daarom moest de geleerde en heilige Bijbelvertaler zich bepalen tot eene revisie van den bestaanden Latijnschen tekst, waarbij hij de Itala-recensie tot uitgangspunt nam (cod. Brixianus), met correctie van datgene, wat verandering van zin scheen te geven. En zoo kwam de revisie van den Latijnschen tekst tot stand, naar Hiëronymus' woord, »codicum Graecorum emendata conlatione, sed veterum".

Welke waren nu de Grieksche lezingen, die in den tijd van S. Hiër. in omloop waren? Hij zelf noemt in zijne *Praefatio in librum Paralipomenon* drie recensies der H. Schrift op: voor Constantinopel en Antiochië noemt Hiëronymus als Bijbelemendator Lucianus Martyr († 312). Meerderen beschouwen, en naar allen schijn met grond, den Bijbel, dien S. Joannes Chrysostomus gebruikte, en die ten grondslag ligt aan de Gothische overzetting van Ulfilas, als den arbeid van Lucianus; en men zou dit gaarne aannemen, ware het niet dat in het *Decretum Gelasii* melding gemaakt werd van: »Evangelia, quae falsavit Lucianus, apocrypha".

»Alexandria et Aegyptus in Septuginta suis Hesychium landat auctorem", met deze woorden kondigt Hiër. een tweede recensie aan, waarvan weinig bekend is. Het is dan ook weinig meer dan gissing, als sommigen in cod. B — een der beste, zoo niet den besten codex dien wij bezitten — het werk van Hesychius erkennen. Slechts als hypothese geeft men

sommige lezingen als Hesychiaansche aan. Doch, wat het vraagstuk wederom moeilijker maakt, op den *Catalogus Gelasianus* komt ook Hesychius voor, met dezelfde veroordeeling als Lucianus. Een alleszins aannemelijke verklaring daarvan is tot nu toe niet gevonden, naar het schijnt.

Een derde recensie van den Bijbeltekst is die van Eusebius-Pamphilus, welke eigenlijk teruggaat op die van Origenes. Algemeen bekend is de reuzenarbeid van Origenes op Oud-Testamentisch gebied; wat ons bewaard is gebleven van zijn Hexaplarischen arbeid geeft een hooge idee van de waarde zijner critiek. Doch, hoe groot de arbeid van den geleerden Alexandrijn moge wezen voor het Oude Testament, is het zeker dat zijn tekstkritiek zich ook uitstrekte over het Nieuwe Testament? De oudere Vaders beroepen zich allen dikwijls op zijnen arbeid voor het O. Test., doch zelden voor het Nieuwe. En Origenes zelf schrijft: »In exemplaribus autem Novi Testamenti hoc ipsum me posse facere sine periculo non putavi". Toch vinden wij bij Hiër. eenige verwijzingen naar Origenes, en een beroep op diens autoriteit, terwijl Lagrange met vrij groote zekerheid den invloed van Origenes heeft doen kennen op sommige varianten [1]). De verwarring, die op dit punt nog heerscht, is voor een niet gering deel ook hieraan te wijten, dat wij meerdere geschriften van Origenes niet in het oorspronkelijk Grieksch kennen, doch alleen uit de Latijnsche bewerking er van door Rufinus. Eenigen meenen in cod. ℵ (codex Sinaiticus) de Eusebiaansche recensie te zien; de vijftig prachtbijbels, die volgens Eusebius in zijn *Vita Constantini*, door keizer Constantijn voor de hoofdkerken zijns rijks vervaardigd zijn, zouden de Eusebiaansche lezingen hebben, tot die vijftig zouden zoowel B als ℵ behooren; doch hoe is dan de groote verbreiding uit te leggen van den Antiocheenschen tekst (door Westcott-Hort genaamd the Syrian text)?

De vraag, welke dezer recensies, en dan in hoeverre,

1) *Revue Biblique* 1895, p. 501; 1896, p. 87. De aldaar besproken varianten zijn Bethabara (Joan. I, 28); Gergeseni (Matt. VIII, 28 etc), en stadiorum 160 (Luc. XXIV, 13).

Hiëronymus gebruikt en gevolgd heeft, is moeilijk te beantwoorden; Brandscheid zegt wel is waar, dat diens tekstverbeteringen geput zijn uit de beste Grieksche codices, »maxime Adamantii [Origenis] et Pierii" [1]), doch zooals wij boven zeiden, leverde Origenes hoogstwaarschijnlijk geen doorloopende tekst-emendatie van het Nieuwe Testament [2]). Wat het vraagstuk nog ingewikkelder maakt, is de omstandigheid dat Hiëronymus in zijne commentaren meermalen de voorkeur geeft aan een andere lezing dan hij zelf in zijn Vulgaat aanneemt. Men heeft dan ook tot nu toe geen enkelen Griekschen codex kunnen aanwijzen, die door hem gevolgd zou zijn, terwijl de Vulgaat zelfs enkele lezingen heeft, die in geen enkel Grieksch handschrift gevonden worden. Slechts dit kan met zekerheid gezegd worden, dat Hiër. het dichtst stond bij ℵ, en dat hij van de bijzondere lezingen in D, of liever in diens Ur-exemplaar, geen kennis schijnt te dragen.

Wat dus door Br. gezegd wordt in zijne voorrede: »Ultra eum [Hiëronymum] retrogredi non possumus", heeft veel waars. Toch geeft dezelfde schrijver in zijn *Handbuch* ook zelf toe, dat de Engelsche critici Westcott-Hort met recht spreken van een door hen genoemden Syrian text, die omstreeks het jaar 300 te Antiochië in Syrië zou ontstaan zijn, en van Constantinopel uit verbreid is in de jongere Grieksche Majuskels en nagenoeg alle Minuskels, en welke nog vertegenwoordigd

---

1) Pierius, een Alexandrijnsch priester, om zijne geleerdheid Origenes iunior genaamd, was een der opvolgers van Origenes aan de catechetenschool van Alexandrië. Noch Hiëron. noch Eusebius vermelden dat hij den Nieuw-Testamentischen tekst zou verbeterd hebben. Vgl. Cornély, *Historica et critica introductio* (I, 296). Merkwaardig, dat beroep van Hiëronymus op Adamantius! S. Hiëron. schrijft bij Matt. XXIV, 36, dat in de Grieksche hss., vooral die van Adamantius en Pierius, »neque filius" wordt weggelaten, terwijl de vertaling van Origenes door Rufinus bewijst, dat Origenes het »neque filius" in zijnen tekst las, ja, van een wegelaten door anderen niets af wist! Vgl. Nestle, l. c. S. 152.

2) Misschien bedoelt de H. Hiëronymus, dat hij te Caesarea in de gelegenheid is geweest hss. te raadplegen, die vroeger in bezit waren geweest van Origenes. Doch ook Origenes klaagde reeds over het groote tekstbederf in zijnen tijd.

wordt door den textus receptus Elzevir. Aan dien Syrian text ging vooraf de Presyrian, welke in verschillende vormen tot ons is gekomen. Allereerst valt in dien Praesyrischen tekst te onderscheiden de zoogenaamde Westersche tekst, beter met pater Lucas in de *Dublin Review*, Syro-latijnsche tekst te noemen, die reeds vóór de derde eeuw sterk verbreid was. Naast deze recensie was eene andere in omloop, die reeds in het begin der 3de eeuw zou onstaan zijn, en het karakter draagt eener geleerde recensie, die veel verkort en uitwerpt: the Alexandrian text. De beste en zuiverste recensie zou de door Westcott-Hort aldus genoemde neutral text zijn, welke hoofdzakelijk vertegenwoordigd is in de overeenstemming van ℵ met B, waarbij aan B het meeste gezag gegeven wordt: het is deze tekst, die de beide Engelsche geleerden in hunne critische uitgave van het Nieuwe Testament geven.

Deze korte uiteenzetting kan ons eenigszins een denkbeeld geven van den toestand waarin de gewijde tekst zich bevond in de derde en vierde eeuw. Zooals uit de classificatie van W-H. genoegzaam blijkt, had de Bijbelsche tekst reeds een goed stuk geschiedenis doorleefd, eer hij in onze oudste en meest vertrouwde handschriften werd neergeschreven. Een vluchtig, uiteraard oppervlakkig overzicht dier geschiedenis moge hier volgen.

De autographa der verschillende Nieuw Testamentische boeken zijn niet meer aanwezig; zij schijnen reeds zeer spoedig verdwenen te zijn, wat bij het herhaalde gebruik in de liturgie en de mindere deugdelijkheid van schrijfmateriaal niet te verwonderen is. Nergens vindt men met voldoende zekerheid een autographon der Apostelen vermeld; nergens, waar men dit verwachten zou, beroept men zich op den eigenhandig geschreven tekst. Daar de verschillende kerken elk gaarne de briefwisseling der Apostelen en de Evangeliën bezaten, vooral voor liturgieke voorlezingen, zooals zulks in de Joodsche synagoge gebruikelijk was en in die eerste eeuwen meer dan thans gedaan werd, ontstonden van den beginne af reeds afschriften, die op hunne beurt weer werden vermenigvuldigd. Natuurlijk werden de afschriften van het eene boek meer

gevraagd dan van het andere, terwijl er in de eerste tijden geen sprake kon zijn van de geregelde volgorde, waarin wij thans de schriften van het N. Verbond bezitten [1]). Bij dat afschrijven, hetzij dit gebeurde naar een bijliggend voorbeeld hetzij door dicteeren, moesten noodzakelijkerwijze verschillende fouten insluipen; de oude Kerkvaders klagen er niet weinig over, en onze codices geven voorbeelden genoeg. Het is hier de plaats niet, om de verschillende soorten van fouten, die bij het afschrijven gemaakt werden, ook maar even te bespreken [2]). De destijds gewone manier van schrijven (nl. de scriptio continua, zonder eenige spatie tusschen de afzonderlijke woorden) gaf maar al te gereedelijk aanleiding tot fouten bij de overschrijving [3]). In den loop der tijden, toen er voor het kerkelijk jaar pericopes gemaakt waren, ging men er als van zelf toe over, deze pericopes aan te duiden in de handschriften, waardoor zeer gemakkelijk eenig teksbederf kon plaats vinden [4]). Zelfs kwam het bij een of anderen al te zorgelijken afschrijver voor, dat hij dogmatische veranderingen maakte; een voorbeeld hiervan is het in eenige codices ontbrekende »neque filius" van Marc. XIII, 32. Van tekstbederf door ketters, dat naar het getuigenis der Vaders menigmaal voorkwam, zijn weinig sporen overig. De meeste aanleiding tot tekstbederf intusschen gaf het conformeeren

---

1) Vooral voor de Paulinische brieven bleef de volgorde langen tijd wisselend. De tegenwoordige volgorde der Evangeliën is vooral door Eusebius en S. Hiëronymus de heerschende geworden.

2) De namen dier fouten leggen zich zelve genoegzaam uit: Dittographie, homoioarcton, homoioteleuton, metathesis of itacisme. Voorbeelden er van vindt men aangegeven bij Cornély, *Introductio* I, 294, of beter bij Brandscheid, *Handbuch*, S. 102.

3) Sedert de jongste papyrus-vondsten in Egypte is men tot de ontdekking gekomen, dat er een veelvuldig gebruikt handelsschrift bestond, vrij sterk verschillend van het deftige boekenschrift; dit soort schrift is ongetwijfeld ook gebruikt voor den Bijbel, althans in de allereerste tijden der Kerk, en kan alzoo aanleiding gegeven hebben tot eigenaardige varianten.

4) Zoo is A niet onwaarschijnlijk geheel voor liturgisch gebruik geschreven; ook D heeft geleden door liturgische corrupties. De eigenlijk liturgische teksten vindt men in de *Lectionaria*, wier lezingen van hoog belang zijn: het best staan ze beschreven bij Grégory *Textkritik* I, S. 327—478.

van sommige plaatsen naar parallelteksten, waarover Origenes en ook S. Hiëronymus zoozeer klagen, en dat ook in verscheidene hss. nog na te wijzen is.

Ieder zal na deze korte uiteenzetting begrijpen, hoe moeilijke, soms onmogelijke arbeid het wezen moet den volmaakt zuiveren tekst der Apostolische Kerk te geven; ook Brandscheid zal zijnen tekst niet als den volmaakt oorspronkelijken durven uitgeven: een Grieksche tekst, uitgegeven naar de Vulgaatrecensie, die op hare beurt als uitgangspunt den Italatekst en als doel meer tekstzuivering van het bestaande dan een nieuwe overzetting had, kan moeilijk een onbetwistbaar oorspronkelijke zijn. En de vooruitzichten zijn niet van dien aard, dat men spoedig de uitgave van dien oorspronkelijken tekst te verwachten zou hebben, hoewel een enkele ontdekking dien toestand sterk zou kunnen wijzigen. Onnoodig op te merken, dat het verschil tusschen onzen tekst en dien der Apostolische Kerk niet over dogmata loopt, doch slechts eenige varianten betreft; doch, wanneer het geldt het oorspronkelijke woord Gods, hebben ook kleine varianten hun gewicht.

Tot het onmiddellijk herstellen van dien oorspronkelijken tekst ontbreken ons de middelen. De oudste christelijke geschriften halen wel is waar de H. Schrift aan, doch een enkele oogslag in de geschriften der Apostolische Vaders toont, dat hun tekstaanhalingen geen maatstaf kunnen zijn tot tekstverbetering. Cornély voert een variant, ten gunste der Vulgaatlezing, op tot S. Polycarpus [1]), terwijl een enkele variant misschien zou opgevoerd kunnen worden tot S. Clemens Romanus; doch de meeste teksten schijnen vrij aangehaald uit het geheugen, en meerderen zijn harmoniseerend uit de drie Synoptici.

Doch bij deze schrijvers doet zich nog een ander verschijnsel voor, dat niet zonder belang is voor de tekstcritiek. In den zoogenaamden tweeden brief van Clemens aan de

---

1) Cornély, *Introductio* I, 292.

Corinthiërs [1]) vindt men enkele zinnen aangehaald als woord des Heeren in het Evangelie, die slechts voor de helft bij Luc. XVI, 10 in eenigszins gewijzigden vorm terug te vinden zijn. Diezelfde woorden vindt men ook als 's Heeren woord aangehaald bij Irenæus en Hippolytus. Dergelijke niet-canonische aanhalingen worden er nog enkelen gevonden bij de oudste kerkelijke schrijvers [2]), wat Zahn tot de conclusie voort: »dass uns vieles als apocryph erscheint, was im 2 Jahrhundert nachweislich in den kanonischen Evv. zu lesen war" [3]). Ongetwijfeld leefden onder de eerste Christenen eenige niet-canonische, doch ontwijfelbaar echte woorden van Christus voort (vgl. Act. Ap. XX, 35; I Cor. IX, 14; I Thess. IV, 14). De samenstellers der toenmaals opkomende apocryphe litteratuur hebben ongetwijfeld zulke Logia gaarne gebruikt tusschen canonische aanhalingen en hun eigen valsche meeningen [4]). Sommige afschrijvers nu onzer Evangeliën hebben de bekoring niet kunnen wederstaan, om dergelijke woorden in hunne afschriften in te lasschen; de sporen er van zijn nog na te wijzen.

Bij de snelle verbreiding van het Christendom moet zich reeds spoedig de behoefte hebben doen gevoelen aan eene vertaling van sommige boeken der H. Schrift, allereerst natuurlijk de Evangeliën en de Paulinische brieven. Die behoefte moet reeds zeer vroeg gevoeld zijn in Antiochië, welks bevolking wel is waar Grieksch verstond, doch waar men zich in het Syrisch moest uitdrukken, zoodra men het Evangelie

1) II *Clem. ad Cor.* VIII, 5.

2) II *Clem. ad Cor.* V, 2—4; ibidem XII, 2—6; S. Ignatius *ad Smyrnaeos* III, 2. Deze drie teksten met den boven aangehaalde schijnen de vier eenige te zijn uit de kerkelijke litteratuur van 95—140, welke als Evangeliewoorden aangehaald worden, doch niet te vinden zijn. Ten onrechte willen Hilgenfeld in zijn *Evangelium extra canonem receptum* en eenige anderen deze teksten terugbrengen tot een kerkelijk »Evangelium Aegyptiorum".

3) Th. Zahn, *Grundriss der Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, 1901; S. 34.

4) Eene verzameling van dien aard kan ons wel bewaard gebleven zijn in de *Logia Behnesa* (vgl. *Revue Biblique* 1897, pag. 501). A. Resch heeft in zijne *Agrapha* alles verzameld, wat bij mogelijkheid onder de niet-canonische woorden des Heeren kon gebracht worden; eenige der voornaamste agrapha zijn te vinden bij Nestle, *Novi Testamenti Graeci Supplementum*, S. 89—92.

ging verkondigen aan de landbevolking. De datum eener Syrische vertolking is echter zeer onzeker; zelfs is het onzeker, welke der bestaande vertalingen de eerste geweest is. Voor eenige jaren werd algemeen de zoogenaamde Peschito als de oudste beschouwd; en daar de tekst dezer vertaling goed behouden is (er bestaan minstens 10 hss. uit de vijfde en 30 uit de zesde eeuw, een materiaal dat wij voor den oorspronkelijken Griekschen tekst niet bezitten) was deze overzetting van onschatbaar nut voor de studie van den oudsten tekststoestand. Doch in 1858 gaf Cureton een door hem ontdekt Syrisch handschift uit, dat geheel andere lezingen bevatte dan de Peschito, waardoor de vraag ontstond: wie van beiden is de oudste en in hoeverre kunnen zij van elkander afhankelijk zijn? De beantwoording dier vragen werd niet gemakkelijker toen Mrs. Lewis den Syrus-sinaiticus vond, die ook wederom hoogst eigenaardige varianten gaf. Nu komt er bij deze drie Syrische tekstfamiliën (als men ten minste van *drie* afzonderlijke recensies mag spreken) een vierde factor, die het vraagstuk misschien mettertijd tot oplossing kan brengen, thans evenwel slechts vermoeilijkt. Omstreeks het jaar 160 heeft Tatianus, de vier canonische Evangeliën tot één geheel samenvattend, een Evangeliënharmonie samengesteld, gewoonlijk bij afkorting *Diatessaron* genaamd, welke harmonie bij de Syriërs vrij lang in gebruik is gebleven, en dus tot gewichtige varianten in de Evangeliën aanleiding kan gegeven hebben. Bij de belangrijke varianten [1]), welke sommige Syrische hss. geven, is de quaestie van hunne onderlinge verhouding van het hoogste belang. Het bestek van dit artikel veroorlooft niet den stand dezer quaestie eenigszins uitvoeriger uiteen te zetten: Nestle [2]) geeft als groote waarschijnlijkheid aan: Diatessaron, oudste vorm; Curetonius en Sinaiticus, twee pogingen tot overzetting der afzonderlijke Evangeliën; Peschito, de definitieve en algemeen aangenomen vertaling des Nieuwen Testaments. Zahn [3]) geeft als voorloopig resultaat: De Syriër

1) Vgl. *De Katholiek* (1896) I. p. 1, en 558; *Studiën* (1896) Dl. XLVI.
2) E. Nestle, l. c. S. 80.
3) Th. Zahn, *Grundriss*, S. 45—47.

Tatianus, omstreeks 172 uit Rome naar Syrië teruggekeerd, geeft een Syrisch *Diatessaron* uit; Cur. en Sin. zijn twee recensies van een oorspronkelijker vertaling, ouder dan de Peschito, die in den loop der tijden na meerdere emendaties en correcties naar Grieksche codd. zou ontstaan zijn, en die zich tot Cur. en Sin. ongeveer verhoudt als onze Vulgata tot de oud-Latijnsche vertalingen. De meeste geleerden spreken zich tegenwoordig, volgens Zahn, uit tegen de prioriteit van Tatianus en voor den hoogen ouderdom der vertaling, waarvan Cur. en Sin. recensies zouden zijn; evenwel niet zonder eenige niet ongegronde bedenkingen te stellen tegenover die uitspraak.

Een andere plaats, waar reeds vrij spoedig eene vertaling noodig werd, was Egypte met zijn Koptische landbevolking. Volgens Hyvernat [1]), een der beste kenners van den Koptischen Bijbel, bestond eene overzetting, zoo niet van de geheele H. Schrift, dan toch van de voornaamste boeken, hoogstwaarschijnlijk reeds op het einde der tweede eeuw. Hier vallen niet, evenals bij het Syrisch, meerdere bewerkingen in ééne taal te onderscheiden, doch gansch verschillende vertalingen in verschillende dialekten.

De Bohaïrische overzetting (uit Beneden-Egypte, vroeger ook Memphitische genoemd, meermalen aangeduid als de Koptische vertaling) is het eerst in Europa bekend geworden en schijnt vertaald naar een Griekschen tekst van verschillende recensie, zoodat men soms geneigd zou zijn in ditzelfde dialekt meerdere recensies aan te nemen. Deze tekst komt voor het Nieuwe Test. overeen met dien onzer oudste Uncialen (de vele toevoegsels zijn van later hand), zoodat de oorspronkelijke Bohaïrische tekst zuiver was van alle Westersche lezingen. Eene andere, gansch onafhankelijke overzetting is de Sahidische (uit Opper-Egypte, ook wel Thebaïsche genoemd). Hyvernat dateert deze vertaling begin 3e eeuw [2]); zij heeft

---

1) Vgl. *Revue Biblique* 1897, pag. 67; Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible* II, col. 931—951.

2) Over de dateering van al deze overzettingen is nog geen overeenstemmend gevoelen. Zoo is Nestle, S. 109, van inzicht: «Auf die Sahidische Ueber-

vooral dit merkwaardigs, dat de Evangeliën sterke overeenkomst toonen met den cod. D en de Westersche tekstgroep, terwijl eenige geheel eigen lezingen afkomstig zouden zijn van een verloren Griekschen grondtekst; voor de Paulinische brieven volgt de Sahidische vertaling den Alexandrijnschen tekst. Verder bestaan er nog verschillende brokstukken van eene Bijbelvertaling in de dialekten van Fajjum, Achmim en Midden-Egypte, misschien elk dier gewestspraken met eigen afzonderlijken tekst, waaraan door sommigen de naam van Hesychius verbonden wordt.

De derde groote overzetting, wellicht de oudste, was die in de Latijnsche taal. Hierboven werd een kort woord gezegd over eene indeeling der verschillende hss. der oud-Latijnsche vertaling, terwijl tevens verwezen werd naar *De Katholiek* van 1889 en '90, waar meerdere wetenswaardigheden te vinden zijn.

Deze oud-Latijnsche vertaling is voor de geschiedenis van den tekst van het allergrootste belang om haren hoogen ouderdom en meer nog om haar bijzonder tekstkarakter. Deze overzetting levert namelijk de meeste getuigen voor den Syro-Latijnschen tekst, meer algemeen bekend als de Westersche, omdat de oud-Lat. in het Westen de grootste vertegenwoordiger was. Hierover moet een enkel woord gesproken worden, wijl de strijd over de beteekenis van dien tekst hoogst belangwekkend is.

De Westersche tekst dan wordt in hoofdzaak vertegenwoordigd door de verschillende oud-Latijnsche codices; men vindt evenwel dienzelfden tekst geheel of gedeeltelijk terug in de oudste Syrische vertalingen (Pesch. Cur. en Sin.), verder in de Sahidische overzetting, en bovenal in cod. D.; zoodat een gemeenschappelijke tekst, waarvan al deze versiones en codices afhangen, noodzakelijk tot het midden der tweede eeuw moet opklimmen; en het is juist deze hooge ouderdom welke deze tekstfamilie zoo belangrijk maakt. »The rapid and

setzung wird die Mittel-Aegyptische und zuletzt die Bohairische gefolgt sein", terwijl Hyvernat de Boh. iets ouder noemt dan de Sahid. overzetting. Wellicht dat mettertijd hierover meer eenheid van gevoelen komt.

wide propagation of the Western text, — schrijft Westestt-Hort [1]) — is the most striking phenomenon of textual history in the three centuries following the death of the Apostles. The first clear evidence (Marcion-Justin) shews us a text containing definitely Western readings before the middle of the second century; ... the text used by all the Ante-Nicene Greek writers not connected with Alexandria ... is substantially Western. Even in the two chief Alexandrians, Clement and Origen.... Western quotations hold a conspicuous place.... The old Latin version in both its earlier forms was Western from the first. The old Syriac ... was at least predominantly Western too". Zooals uit deze aanhaling blijkt, hebben niet al de opgenoemde autoriteiten alle Westersche lezingen; in den éénen codex vindt men meer Westersche varianten dan in den andere. Deze Westersche tekstfamilie onderscheidt zich van de andere tekstfamilies in hoofdzaak door zekere voorliefde voor paraphrase: woorden en zinnen worden met groote vrijheid veranderd, weggelaten of ingeschoven, vooral dáár, waar parallelplaatsen aanleiding gaven om te harmoniseeren of aan te vullen; vooral opmerkenswaard zijn in dezen tekst enkele bijvoegsels, uit de traditie of kerkelijke boeken, die in onze canonieke Schrift niet te vinden zijn. De beste codex om den Westerschen tekst en diens eigenaardigheden te leeren kennen is zonder twijfel de codex Bezæ D.

Dit veelbesproken handschrift dateert uit de zesde eeuw, doch de oorspronkelijke Grieksche tekst (waartegenover in den codex een Oud-Latijnsche vertaling staat, gewoonlijk aangeduid met de letter d) klimt op tot de tweede eeuw, hoewel de tegenwoordige tekst van fouten wemelt. Op verscheidene plaatsen wijkt D af van onze bekende hss.; zeer sterk is dit het geval in de geschriften van S. Lucas (Evang. en Act. Ap.). Deze sterke afwijkingen bestaan dikwijls in interpolaties: enkele frappante voorbeelden er van mogen hier volgen. Na Luc. VI, 4 verhaalt D van iemand, die op den Sabbath aan het werk was, en tot wien de Zaligmaker

---

1) Westcott. Hort, pag. 549.

zeide: »Zoo gij weet, wat gij doet, zijt gij zalig, als gij het echter niet weet, zijt gij vervloekt en een overtreder der wet". Achter Luc. XXIII, 53 weet D mede te deelen, dat de steen op 's Heeren graf zoo groot was, dat nauwelijks twintig man dien konden bewegen (deze merkwaardige toevoeging is ook te vinden in de versio sahidica en enkele oud-Latijnen).

Het zou ons te ver voeren, wanneer wij nog moesten bespreken, welke hypothese er opgezet is, om het groote tekstverschil, vooral in de Handelingen der Apostelen, te verklaren. Ook kan hier geen verdere aandacht geschonken worden aan de belangrijke opmerking van Nestle [1]) over den levendigen verhaaltrant, dien de codex Bezae dikwijls geeft, en die het teeken zou zijn van een oorspronkelijker vorm. Even merkwaardig als die bijvoegingen zijn de »Western non-interpolations": zoo voegen bij Matt. XXVII, 49 onze beste en oudste hss. een vers uit Joan. XIX, 34, terwijl de Westersche tekst dit vers weglaat.

In het bepalen der waarde van dien tekst gaan de meeningen vrij sterk uiteen. Nestle [2]), ontegenzeggelijk een der beste kenners van den codex Bezae en verwanten, doet opmerken, dat Tischendorf het gezag van D enkele malen stelde boven alle andere Grieksche codd., terwijl de geleerde Paul de Lagarde (P. Bötticher) dien codex zou willen gebruiken als fundamentum voor eene nieuwe teksteditie. Ook Th. Zahn is overtuigd »dass vieles und wichtiges, was men als nur abendländischen Text mit Achselzucken zu betrachten pflegte ... erst durch die nach der Zeit des Origines entstandenen offiziellen Textrecensionen ausser Kurs gesetzt worden ist" [3]). Nestle, die zelf meent »so wird vielleicht der von den Bauleuten verachtete Codex D zum Grundstein eines neues Baues werden", waarschuwt van den anderen kant ook tegen een bijgeloovige vereering voor die »Auswüchse der wild gewachsenen Ueberlieferung des zweiten und dritten Jahrhunderts". In dienzelfden zin laat zich ook de Utrechtsche professor Baljon uit op

[1]) E. Nestle, l. c. S. 157—161.
[2]) E. Nestle, l. c. S. 184—197.
[3]) Zahn bij E. Nestle, l c. S. 123.

bl. IV zijner critische uitgave van het N. T.: ... »memorabiles utique sunt lectiones hinc [e cod. D] oriundae nec librum D impune iam neglexerit quispiam", hoewel hij zelf in zijn *Apparatus criticus* wel eens zulk een memorabilis lectio vergeet op te geven. Er klinken evenwel ook andere stemmen, meestal naar aanleiding der bovengenoemde Auswüchse: zoo wordt de codex Bezae ook genoemd »le talisman de tous ceux qui aiment à remonter plus haut que les textes reçus et même que les textes canoniques" [1]). Voorzichtig en bezadigd is het woord van Grégory [2]): »Heute streben einige Textkritiker darnach, dem Texte von D den Vorzug vor dem Texte von ℵ und B zu geben, doch habe ich bis jetzt keine Berechtigung für dieses Bestreben gefunden". Meer onbestemd is het oordeel van Brandscheid, die in zijn *Handbuch*, S. 37 zegt dat de tekst in de Westersche Kerk, en gedeeltelijk ook in de Syrische, »sehr verderbt" was, terwijl hij in de voorrede zijner critische uitgave van dienzelfden tekst zegt: »Diligentissime respiciendum et explorandum", en op een andere plaats van den codex D spreekt, »qui et graeca bona apographa et latina quoque praestantia ante oculos habebat". Uit dit alles blijkt genoegzaam hoeveel verschil van opinie er nog bestaat over de waarde van den Westerschen tekst. In ieder geval mag het gezag van D, vooral waar deze gesteund wordt door andere autoriteiten niet onderschat worden: waar men tot bewijs der authenticiteit van de pericope mulieris adulterae vooral het gezag van D bijbrengt, daar mag men hem datzelfde gezag op andere plaatsen niet zonder reden weigeren.

Uit al het voorafgaande, hoezeer uiteraard beknopt en onvolledig, blijkt, dat de gewijde tekst vóór de dagen van S. Hiëronymus reeds een gansche geschiedenis had beleefd, en dat deze groote Bijbelgeleerde niet de eerste corrector was; doch tevens zal gebleken zijn, dat eene critische uitgave van het N. T. als de hier besprokene weinig kans heeft in alles den oorspronkelijken tekst weer te geven. Doch met deze

[1]) *Revue Biblique* (1898) p. 634.

[2]) Grégory, *Textkritik*, S. 47.

bewering willen wij allerminst afbrekende critiek oefenen op den arbeid des heeren Brandscheid, want hij heeft goed werk geleverd, door volgens een eenmaal opgezet beginsel voort te werken, en vooral niet toe te geven aan eigen subjectief gevoelen, een der grootste ketterijen bij tekstcritiek, en waaraan meerderen zich min of meer bezondigen. De editie van Brandscheid mag dus om meer redenen dan om handig formaat, goeden druk en geringen prijs aanbevolen worden, vooral aan de studenten onzer seminariën. De uitgaven toch van Reithmayr, die in 1847 zich vooral naar Lachmann's editie richtte, en die van Loch, die den codex B met bijvoegsels van A uitgaf, kunnen ons niet meer genoegen, sedert van katholieke zijde uitgaven als die van Hetzenauer en Brandscheid het licht zagen.

J. VAN DEN DRIES.

P. H. BUONPENSIERE, *O. P. Collegii S. Thomae de Urbe Regens, Commentaria in I P. Summae theologicae S. Thomae Aquinatis, a Q. I ad Q. XXIII.* Pustet, Romae, MCMII.

Met verblijding begroeten wij dezen nieuwen kommentaar op de *Summa theologica*, geschreven door een theologant, wiens kwaliteit als Regens van het Collegium Minervitanum te Rome reeds tot waarborg strekken kan aan den inhoud en het vermoeden wettigt, dat wij hier een verklaring op Sint Thomas' meesterwerk voor ons hebben, geheel doordrongen van den geest des heiligen leeraars zelven.

De kommentaar van Buonpensiere verschilt onder menig opzicht van de verklaringen, die de oude theologanten op de *Summa* geschreven hebben. En dit niet zonder reden. De auteur tracht vooral de »novitii" bij het beoefenen der heilige wetenschap te gemoet te komen. En hoe weinigen hunner kunnen zich met de *Summa theologica* vertrouwd maken met behulp der kommentaren van Bannez, Cajetanus, Joannes a S. Thoma, Medina, de Salmanticenses, Suarez, Vasquez en

zoovele anderen, ongetwijfeld allervoortreffelijkste werken, maar zoo weinig berekend op het bevattingsvermogen van beginners.

De oude kommentatoren vorderen van hun lezers niet alleen de krachtigste geestesinspanning om hun diepzinnige geschriften te begrijpen, maar ook om hun eigenaardige fraseologie te verstaan.

Zoo zal Cajetanus velen afschrikken door zijn massieven en geforceerden zinnenbouw. En op dit punt heeft hij menig volgeling.

Ook vermoeien deze schrijvers hun lezers met een menigte van kwesties, die, hoe belangrijk ook voor den tijd, waarin zij geschreven werden, tegenwoordig weinig belang meer inboezemen, en al moeten wij in dit soort van bespiegelingen dikwijls de diepte en de scherpzinnigheid van hun geest bewonderen, hier kan »des Guten zu viel" den »novitii" zoo gemakkelijk den lust benemen om dieper in de kennis der heilige wetenschap door te dringen.

Bovendien hebben oude kommentaren, alleen omdat zij *oud* zijn, reeds voor menigen lezer een vreemd aanzien. Veel van hetgeen op actualiteit mocht bogen, toen zij geschreven werden, behoort voor ons geheel tot de geschiedenis. Wij moeten ons dikwerf inspannen, om belang te stellen in strijdvragen, die op geen enkel punt meer raken aan het leven van onzen tijd. Ook blijken de wapens, waarmeê in vroeger eeuwen op theologisch gebied werd gestreden, niet altijd van het beste metaal. Wie de leer van den H. Thomas door toelichting en verklaring vruchtbaar wil maken voor zijn tijdgenooten, moet met alle inderdaad *verouderde* geschilpunten hebben afgerekend. Wil hij dat zijn boek recht van bestaan hebbe, dan vrage hij — en vooral niet in de laatste plaats — naar de dringende eischen van zijn tijd.

Deze redenen bewogen Buonpensiere een nieuwen kommentaar te bewerken, waarin met dit alles rekening wordt gehouden. Zijn werk wil dus zijn: volledig maar niet overladen, wetenschappelijk maar voor de meesten toegankelijk en, wat de voorstelling der oude, niet verouderde, waarheden aangaat, zooveel mogelijk nieuw.

De methode van den schrijver is zeer eenvoudig. Hij volgt de *Summa theologica* regelmatig. Aan iedere *Quaestio* gaat een *Prologus* vooraf, waarin voor den auteur hoofdzaak is de eenheid der *Summa* in het licht te stellen, door te wijzen op den »gouden draad", die alle *Quaestiones* onderling en ieder *artikel* met zijn *Quaestio* verbindt. Ook wordt ieder *artikel* door een *Prooemium* ingeleid. Daarin zien wij den *status quaestionis* omschreven, de stelling geformuleerd en de beginselen vastgesteld, volgens welke de vraag moet worden beantwoord en die bij de oplossing der moeielijkheden in het oog dienen gehouden te worden. Daarna volgt de eigenlijke kommentaar of verklaring van het *artikel.* Deze verklaringen zijn zeer breed opgevat. Vooreerst wat betreft de uiteenzetting van den tekst zelven. Men heeft gezegd, dat Buonpensiere voor de letter van Sint Thomas heeft »un respect infini". Dit is volkomen waar. Iedere zin wordt nauwkeurig onderzocht en gewoonlijk met de eigen woorden van Sint Thomas toegelicht. Den besten kommentaar op de *Summa* geeft de Heilige zelf. Vervolgens ook wat de vragen aangaat, welke met het behandelde *artikel* samenhangen, hetzij door een intrinsiek verband, hetzij ze er op eenigerlei wijze mede in betrekking zijn gebracht. Want ofschoon er geen *Summa theologica* geschreven is, waarin de beginselen, door geloof en rede geleerd, de waarheden der natuurlijke en der bovennatuurlijke orde, zoo helder ontwikkeld zijn als in de *Summa* van den H. Thomas, toch blijft hetgeen wij door de openbaring en de rede kennen voor evolutie vatbaar en het is de roeping der theologanten die beginselen door hun kennis toe te lichten en voor ons te ontvouwen. Zeldzaam dan ook zijn in Buonpensiere's kommentaar de artikelen, die niet door een of meer conclusies worden gevolgd.

De bewijsvoering is solied en nauwkeurig bewerkt. Hier toont Buonpensiere een rijke kennis te bezitten van de Schriftuur en van de werken der Heilige Vaders. Dat hij in zaken, die het dogma raken, hun gezag hooger stelt dan dat der scripturisten is zijn goed recht, ook daar b. v. waar hij zelfs tegen een geleerde als Beelen e. a. partij kiest voor de

verklaring aan Rom. IX, 11—23 door den H. Augustinus gegeven (blz. 879 vv.). De bewijzen, aan welke bronnen ook ontleend, worden echter niet zonder eenige toelichting of bemerking voorgedragen, maar angstvallig gewogen en op hun juiste waarde geschat. Convenienties worden nooit als apodictische bewijzen voorgesteld, ook niet wanneer de auteur zich verklaart vóór een der meeningen, over welke de theologanten verdeeld zijn. Vandaar de voorzichtigheid van formuleering bij menige stelling waar te nemen (vgl. b. v. blz. 216; 423; 929). Het spreekt van zelf, dat aan de oplossing der moeielijkheden een ruime plaats gegund is. Het werk is te breed aangelegd om daarin bekrompen te zijn. Hier ook blijkt het meest, dat de auteur goed gewapend en een geoefend, handig strijder is, dat zijn stellingen hecht staan en onneembaar; hier valt het volle licht op het zwakke punt van de positie der tegenstanders; hier worden de beginselen, in de prooemia neergelegd, dikwijls eerst tot volle klaarheid gebracht en den student geleerd, hoe algemeene beginselen op bijzondere gevallen toe te passen, hoe begrippen te onderscheiden, welke concessies mogen gedaan, wat ontkend moet worden.

Buonpensiere's kommentaar omvat de drie en twintig eerste kwesties van het *Pars prima* en staat ongeveer gelijk met hetgeen in de theologische handboeken genoemd wordt het traktaat *De Deo uno*. Er wordt dus gehandeld over het bestaan, de natuur en de werken Gods, voor zoover wij die uit de schepping leeren kennen. Het ligt niet in onze bedoeling den geheelen inhoud te bespreken. Alleen wenschen wij op eenige belangrijke punten de aandacht te vestigen.

Zeer uitvoerig zijn bewerkt Qu. XII, Qu. XIV en Qu. XXIII. De aard der stof vorderde dit. De dwalingen van vroegere tijden omtrent onze kennis van God zien wij weder opleven in de theorieën der moderne rationalisten en ontologisten; vandaar dat aan Qu. XII »over de wijze, waarop God door ons gekend wordt" een zeer ruime plaats is afgestaan (vgl. ook Qu. I, art. 2). Dit is eveneens het geval met Qu. XIV, handelend over Gods kennen, bijzonder wat de »futura

contingentia" betreft, en het daarmede zoo nauw verwante art. 5 van Qu. XXIII: »of het voorzien der verdiensten oorzaak is der uitverkiezing". Deze uiterst moeielijke vraagstukken, sedert eeuwen een geschilpunt tusschen de thomistische en de molinistische school, worden hier uiteengezet met een rijkdom van theologische kennis, die aan de beste kommentatoren herinnert, en met een groote gemakkelijkheid en helderheid voorgesteld. Dit geeft te hopen, dat men Buonpensiere wel niet zal rekenen onder degenen, »die weinig bedreven zijn in het lezen der theologanten", zooals Billot de oppervlakkige schrijvers kwalificeert, die meenen, dat Molina de *praedestinatio post praevisa merita* zou geleerd hebben, of duidelijker, dat Molina molinist is.

Dat op Buonpensiere's kommentaar, hoe gematigd ook geschreven, de vrede tusschen beide scholen zal geteekend worden, gelooven wij niet; maar klaar als de dag blijkt uit dit magistrale werk opnieuw, dat het Molinisme zich niet kan dekken met den roemvollen naam van den H. Thomas van Aquino en dat Cajetanus, Capreolus, Ferrariensis e. a., zoo dikwijls en zoo ten onrechte voorgesteld als deserteurs, aan de thomistische school onbezweken trouw gebleven zijn.

Wij durven Buonpensiere's kommentaar om meer dan één reden aanbevelen. De behandeling der stof is volledig en op de hoogte des tijds. Als voorbeeld van volledigheid noemen wij Qu. I, art. 8 »*Utrum haec doctrina sit argumentativa*", waar zakelijk en helder de *Loci theologici* en de *Censurae theologicae* worden besproken; art. 10 van dezelfde kwestie: »*Utrum Sacra Scriptura sub una littera habeat plures sensus*" — men vindt daar in zeven bladzijden een compendium der *Propadeutica* — en Qu. XXIII, art. 8 »*Utrum numerus praedestinatorum sit certus*", dat een breed overzicht geeft van de in den laatsten tijd zoo druk besproken vraag naar het getal der uitverkorenen. Dat Buonpensiere niet onbekend is met de nieuwere werken, blijkt uit de namen, die geciteerd worden: Billot, Janssens, Hermann, Pesch, Satolli, Schell, Tanquerey e. a. Maar de eigenschap, die in dezen kommentaar alle andere overtreft is, onzes inziens de zeldzame

helderheid, waarmede ook de meest duistere theologische vraagstukken worden voorgesteld. De schrijver bezit in hooge mate die scherpte van geest, welke een eerste eisch is voor het maken dier fijne, diepgaande analysen, waarbij de elementen van geloof en rede zuiver ontbonden en juist onderscheiden worden; een machtige synthetische denkkracht om de verst van elkander liggende waarheden tot de eerste beginselen terug te voeren en tot een wonderschoone eenheid te herleiden. Als proeve van heldere voorstelling leze men de uiteenzetting der verschillende soorten van distincties (blz. 157), van volmaaktheden (blz. 204), van het onderscheid tusschen tijd en eeuwigheid (blz. 334), het antwoord op de bekende moeielijkheid tegen de »*scientia visionis*" (blz. 629), het begrip »*praedeterminatio*" (blz. 662), de ontwikkeling der stof bij het befaamde artikel »*Utrum praescientia meritorum sit causa praedestinationis*" (Qu. XXIII, art. 5, blz. 835).

Het lijdt geen twijfel of dit werk bevat de zuivere, onvervalschte leer van den Engel der school. Hiervoor zou reeds kunnen pleiten het feit, dat de schrijver behoort tot hare voornaamste vertegenwoordigers in de Orde, die de traditie van Sint Thomas' stelsel onafgebroken heeft bewaard. En het is geen geringe aanbeveling voor een werk, de heldere weerglans te zijn van de leer des Aquiners. Want welke waarde men ook hechte aan theorieën, die andere theologanten uit de rede of de vastgestelde kerkleer hebben afgeleid, het hoogste gezag in de Kerk heeft niemand een zoo veiligen gids geacht op het gebied der godgeleerdheid en der wijsbegeerte als aller leeraren »princeps et magister", den H. Thomas van Aquino. »Wie zijn leer volgde — schrijft Innocentius VI — is nooit bevonden, van het spoor der waarheid te zijn afgedwaald, terwijl hij, die haar bestreed, altijd omtrent de waarheid verdacht is geweest".

Zoo men in Buonpensiere's naam een voorteeken mag zien, dan is zijn kommentaar een bevestiging van het spreekwoord der ouden: »Nomen Omen".

p. B. D. VAN BREDA, O. P.

De genuino morali systemate S. Alphonsi dissertatio irenico-critica. Auctore D. MAJOLO DE CAIGNY, O. S. B. — Brugis, Desclée, de Brouwer et soc. 1901.

»Probabilismus und kein Ende" kan men wel zeggen, want ziehier alweer een nieuw boekje over een onderwerp, dat het voorrecht schijnt te hebben »ewig jung und ewig grün" te blijven.

Wij wenschen dit boek met een paar woorden te bespreken, niet te beoordeelen. De betwiste kwesties der katholieke theologie zijn voor velen onzer lezers van weinig belang en mogen dus in dit maandschrift niet te dikwijls noch te uitvoerig ter sprake komen; eene beoordeeling zou ons midden in eene quaestio acriter disputata brengen; daarom zien wij ervan af.

De dissertatie van De Caigny bestaat uit twee deelen: eene *pars historica* en eene *pars juridica*, die in zooverre nauw met elkander samenhangen als in het tweede deel het systeem van den H. Alphonsus verdedigd wordt, volgens de opvatting, die de schrijver in het eerste deel als de historisch juiste voorstelt.

Pater De Caigny onderzoekt vooreerst — irenisch-critisch — welk het ware systeem van den H. Alphonsus is. De meeningen loopen op dit punt nog al uit elkander. De H. Alphonsus is altijd probabilist geweest; de H. Alphonsus is altijd aequiprobabilist geweest; de H. Alphonsus is eerst probabilist geweest en daarna aequiprobabilist geworden: ziedaar de drie voornaamste dezer meeningen.

Na al hetgeen hierover reeds geschreven is, zal 't niet noodig zijn de termen probabilisme en aequiprobabilisme nader te verklaren.

De Caigny wenscht vooreerst den term aequiprobabilismus door probabilismus moderatus vervangen te zien en verdedigt dan de stelling: »De H. Alphonsus is in al zijne geschriften, van den beginne, reeds metterdaad hoewel niet uitdrukkelijk, een aanhanger van het gematigd probabilisme geweest (»jam virtualiter amplexum esse probabilismum mode-

ratum"). Dit systeem heeft hij steeds met grootere duidelijkheid voorgesteld, op hechter grondslagen gevestigd, juister toegepast. Zoodoende is hij nooit aan het wezen van dit systeem ontrouw geworden (»numquam substantialiter reliquit"), ofschoon hij ten opzichte van een integreerend deel van meening veranderde (»licet quoad partem integralem immutaverit").

Deze verandering betreft niet zoozeer het wezen of den hoofdinhoud, als de toepassing, en wel de toepassing van het »principium possessionis in dubio positivo facti".

Eenigszins anders luidt — wij voegen ze ter vergelijking hierbij — de opvatting van Pater Kronenburg. »'t Is duidelijk, — aldus de kalme en sympatieke schrijver van *De H. Alfonsus De Liguori* — dat Alfonsus zich destijds (1753) tegenover de probabilioristen aan de zijde der probabilisten had geschaard, *zonder nochtans eene volkomen afgebakende stelling in hun kamp in te nemen* [1]). In het afgetrokkene geloofde hij, dat eene minder waarschijnlijke meening toch waarschijnlijk kan blijven; doch blijft zij in de praktijk voldoende waarschijnlijk om er naar te mogen handelen? Daarover durfde hij zich niet uitspreken. In 1757 bij de derde uitgave [der *Theologia moralis*] blijft hij opnieuw weigerachtig dat vraagstuk te behandelen. Eerst in 1759 en beter nog in 1762 en 1765 zal hij, na de grondstellingen van zijn systeem, het aequiprobabilisme, bewezen te hebben, het volgen der zeker minder waarschijnlijke meening veroordeelen" [2]).

Uit de vergelijking van De Caigny's gevoelen met de in 't begin van dit opstel aangehaalde meeningen blijkt, dat de schrijver van het boek, dat wij bespreken, 't met velen oneens is. 't Is te verwachten — ook te hopen? — dat meer dan een voorstander eener andere opvatting blijk zal geven van dit niet-eens-zijn.

Ter eere van den schrijver dient gezegd, dat hij bij zijn critisch onderzoek van den tekst der werken des heiligen kerkleeraars zich beijvert om irenisch te blijven tegenover de

[1]) Wij cursiveeren.
[2]) Bl. 481.

verschillende schrijvers, met welke hij van meening verschilt. Alleen P. Arendt meent hij iets harder te lijf mogen gaan (»paululum urgere"), om reden dat Arendt hem daartoe min of meer heeft genoodzaakt (»ipse me coegit"). Wij kunnen 't begrijpen maar niet goedkeuren. Over theologische strijdvragen moest nooit met scherpe pennen geschreven worden.

Het tweede deel der brochure (*pars juridica*) is aan de verdediging van de leer van den H. Alphonsus, zooals De Caigny ze opvat, gewijd. In de bepaling zoowel als in de verdeeling van den twijfel, meent de schrijver, heeft de H. Alphonsus de beginselen van den H. Thomas gevolgd. Zoowel volgens de leer van den H. Alphonsus als volgens de beginselen des H. Thomas en steunend op het gezag van andere degelijke schrijvers — aldus De Caigny — dient eene meening, welke in den eigenlijken of strikten zin waarschijnlijk zal zijn, eene reden te hebben, die, hoewel feilbaar, op zichzelf beschouwd ernstig is en in vergelijking met de redenen voor de tegenovergestelde meening zwaarder weegt dan deze.

En eindelijk stelt de schrijver nog de volgende thesis op. De H. Alphonsus verstaat door eene meening, welke zeker en aanmerkelijk waarschijnlijker is (dan de tegenovergestelde), een zoodanige, die 1°. zeker waarschijnlijker is volgens het oordeel van hem, die ermee te doen heeft (»ipsimet opinanti"); die 2°. in de praktijk niet te onderscheiden is van de aanmerkelijk waarschijnlijker meening; die 3°. niet »moraliter" en »per se" als één beschouwd mag worden met de allerwaarschijnlijkste meening; en die 4°. de moreele zekerheid vormt even goed als die meening, welke alleen (d. i. waar geen andere tegenover staat) en tengevolge van ernstige redenen waarschijnlijk is.

Interessant is het werkje wél, men vindt er bij elkander wat de voornaamste schrijvers over Probabilisme en Aequiprobabilisme zooal over deze quaestion brûlante gedacht en geschreven hebben. Of 't ook overtuigend is? Dit moge de lezer beoordeelen.

Als reclame voor het boekje bij de Probabilisten nog een woordje.

Ieder kent het woord van St. Thomas: »Nullus ligatur per praeceptum aliquod, nisi mediante scientia praecepti", en men is gewoon het woord scientia als cognitio certa op te vatten. Over deze uitspraak van St. Thomas heeft De Caigny de volgende propositio: »Scientia praecepti, de qua loquitur Aquinas, practice reducitur ad *certitudinem*, quam vocat *probabilem;* utraque vero moraliter ab Alphonsiana opinione tum unice probabili tum *certo notabiliterque* probabiliore nullatenus discrepat". Velen zullen benieuwd zijn eens kennis te nemen van de bewijzen voor *die* stelling, vooral wat het tweede deel betreft.

R. J. M. L. K.

Te wapen tegen het moderne ongeloof! Naar het Duitsch van P. NILKES S. J., *bewerkt door* TH. C. A. STAM, *Kapelaan.* — Tweede gedeelte. — Haarlem, D. Coebergh, 1902 Prijs: 50 cts.

Dit vervolg van een verdienstelijk werkje heeft geen afzonderlijke aanbeveling meer noodig. Dezelfde goede eigenschappen, die het eerste gedeelte *(Godsdienst)* kenmerken, worden ook in dit tweede *(Geopenbaarde Godsdienst)* aangetroffen: degelijke en practisch bruikbare kennis, die meer dan voldoende is voor het gehalte der gebruikelijke tegenwerpingen; en vooral een eigenaardig talent om eene bewijsvoering door vergelijking of tegenstelling of naastelkander-plaatsing van gemeenzaam bekende dingen voor allen tastbaar te maken. Zóó b. v. het ingrijpen in de natuurwetten van Gods hand en van 's menschen hand (bl. 26); de tegenstelling tusschen scheppende kracht en geschapen kracht ten opzichte van het geschapene (bl. 29); het persoonlijk verkeer met God en met de menschelijke overheid (bl. 15); het verschil tusschen tegenspraak en geheim (bl. 19) en zoo meer. Eerlijkheidshalve moet ik er bijvoegen, dat de in de vertaling ietwat aangezette vergelijking van een »copieus diner" met zijn »roode zee" (bl. 64) mij gehinderd heeft. De

juiste grenslijn is bij zulk eene behandeling zeer gemakkelijk te overschrijden.

Alles samengenomen zal deze handhaving van Gods openbaring in en door Jesus Christus zeer velen nuttig kunnen zijn. Volledigheid van behandeling of diepte van opvatting is door den aard van het boekje vanzelf uitgesloten. Maar men vindt er in zeer beknopten en bevattelijken vorm de uiterlijke en innerlijke [1]) gronden voor de betrouwbaarheid van de oorkonden des Christendoms samengevat; de Godheid van Christus in helder licht gesteld; de eigenaardigheid van het door Hem gestichte Godsrijk ontvouwd. Dat het boekje van Duitschen oorsprong is, blijkt ook in dit tweede gedeelte, b.v. uit de groote plaats, welke aan Harnack wordt ingeruimd voor opwerpingen, die hier te lande nog weinig nageschreven zijn maar 't zeker zullen worden. Toch erkennen we gaarne, dat hier en daar oordeelkundig is gewijzigd of bijgevoegd.

Met genoegen heb ik gezien, dat de bewerker de lijst van apologetische werken tot verdere studie aangevuld heeft en daarbij den gegeven raad volgde om het meer populaire door een asterisk aan te wijzen. Dit geeft mij goeden moed voor een tweede uitgave ook van dit deeltje nog een paar kleinigheden aan te bevelen. Voor volkomen juistheid van uitdrukking zou op bl. 21 in plaats van *verbinding dier begrippen* moeten gelezen worden *verband*, en zou op bl. 30 *het licht der oogen schiep* moeten vervangen worden door *het gezichtsvermogen schiep of althans wat daaraan ontbrak*. Als zonder middelen van bestaan hier te lande moet onverbiddelijk over de grenzen teruggeleid worden het wanstaltige *slagwoord*, dat zich in de plaats wil dringen van onze flinke *krijgsleus* al dadelijk op bl. 5 in het »voorwoord", eigenlijk ook een

---

[1]) Laat ik van deze gelegenheid gebruik maken om aan ontwikkelde lezers aan te bevelen: *Historical illustrations of the New Testament Scriptures by the Rev. G. F. Maclear* (n. 41 van de *Present Day Tracts*) een boekje van 60 bladzijden, dat de innerlijke gronden van betrouwbaarheid op uitstekende en voor kenners der oudheid zeer belangwekkende wijze toelicht.

indringer, maar die zoowat burgerrecht heeft weten te bemachtigen. *Alarm* (op bl. 49) zou als vertaling van *Lärm* beter vervangen worden door *rumoer* of *geraas;* en het Duitsche *blitzgescheiten Erklärungen* moet zeer zeker en noodwendig door een ander woord overgezet worden dan op bl. 80 te lezen staat bv. door *flitsend heldere verklaringen.* Op de aangevulde lijst zou ik nog geplaatst willen zien: *La provenance des évangiles* par J. L. Gondal, prof. d'apolog. et d'hist. au Sém. Saint-Sulpice (Deuxième éd. Paris, Roger et Chemoviz, 1809. Prix: 2 fr. 50), een uitstekend werkje voor meer ontwikkelden. Men ziet, dat deze *desiderata* van geen overwegend belang zijn. Zij beletten ons allerminst aan beide deeltjes samen ruime verspreiding toe te wenschen.

A. M. C. v. C.

Le St. Suaire de Lirey-Chambéry-Turin et les défenseurs de son authenticité par le Chanoine U. CHEVALIER, *Correspondant de l'Institut.* — Paris, Picard, 1902.

In de December-aflevering van den jaargang 1900 (Dl. CXVIII, blz. 510 vv.) is melding gemaakt van het historisch onderzoek, dat de geleerde kanunnik U. Chevalier gewijd heeft aan het lijnwaad met het lijdensbeeld van den gestorven Zaligmaker, dat te Turijn als de lijkwade des Heeren (Sancta Sindon) vereerd wordt en door de photografische afbeelding ook in ons vaderland bekend is geworden.

Deze hoogst zakelijke studie, een toonbeeld in hare soort, die voor de echtheid in strikten zin geen mogelijkheid meer overliet, heeft in wetenschappelijke kringen, zoowel katholieke als niet-katholieke, nagenoeg éénstemmige waardeering gevonden De schrijver gunt zich het genoegen daarvan de bewijzen te leveren, eer hij in bovengenoemd vlugschrift met eenige tegenstanders afrekent. De achtbare reeks wordt geopend door de Bollandisten, die den arbeid van den kanunnik »une étude définitive" noemen. Natuurlijk echter zijn er ook tegensprekers. Een paar

anonieme strijders komen in het krijt, zooals meer geschiedt, op eene manier, die aan een enkelen stoot genoeg heeft. Ernstiger is het te Turijn verschenen geschrift: *La S. Sindone che si venèra a Torino illustrata e difesa*, dal P. G. SANNA SOLARO, d. Comp. di G. (Torino, V. Bona, 1901. In 4° VII-179 p.; 10 pl.; 14 grav.). Niet meer dan natuurlijk, dat te Turijn zelf, waar de reliek sedert eeuwen in zoo hooge vereering is en waar zij het palladium van het regeerend Savooische vorstenhuis is geworden, alwat mogelijk is gedaan wordt ter handhaving van de echtheid. Maar als deze Pater, die mij volslagen onbekend is, een *wetenschappelijken* naam te verliezen heeft, dan beklaag ik hem. Want hij wordt door den ridderlijken maar ongenadigen kanunnik zonder veel ophef maar zoo afdoende eerst over het gehalte van zijne wapenrusting onderhanden genomen en daarna ervan beroofd, stuk voor stuk, dat de zaak hiermede afgedaan scheen.

Intusschen heeft nu juist deze week (24 April) Prof. Yves Delage in de volle *Académie des Sciences* te Parijs eene mededeeling voorgelezen omtrent de uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek, waaraan hij, in vereeniging met eenige andere onbetwistbaar bevoegde mannen van wetenschap en kunst, het lijnwaad zelf en de daarin afgedrukte beeltenis heeft onderworpen; en deze mededeeling pleit nu weder sterk voor de echtheid in strikten zin.

Men zal voorzichtig doen met zijn oordeel voorloopig nog op te schorten. Bij voldoende zekerheid komen wij op de ongetwijfeld belangwekkende zaak terug.

A. M. C. v. C.

DE MATERIALISTISCHE GESCHIEDENIS-OPVATTING EN DE MODERNE WETENSCHAP.

Hoogst merkwaardig is de oratio inauguralis, die dr. G. W. Kernkamp bij het aanvaarden van zijn professoraat in de geschiedenis op het einde van het vorig jaar aan de Universiteit van Amsterdam heeft gehouden. Merkwaardig, omdat daarin door een der voorstanders van den modernen »Fortschritt" een pleidooi is geleverd tegen de wijsgeerige hoofdstelling van het wetenschappelijk socialisme.

Over de materialistische opvatting van de geschiedenis, ziedaar de titel van dr. Kernkamps oratio [1]). Een ieder weet in onze dagen, dat juist de materialistische geschiedenis-opvatting de philosophische hoofdthesis is van de wetenschappelijke socialisten, evenals de Marxistische theorie over de waarde en de meerwaarde de kern is van hunne œconomische leer.

Evenwel »une bonne intention est une échelle trop courte". De moderne wetenschap, het is reeds meerdere malen gezegd, mist nu eenmaal de noodige kracht om de dwaling van het socialisme te weerleggen. De poging, door prof. Kernkamp aangewend, is dan ook geheel en al mislukt. En wij bezitten juist in die inaugurale rede een bewijs te meer van de machteloosheid der moderne wetenschap tegenover het socialisme; van die machteloosheid, waarin grootendeels de verklaring moet worden gezocht van het treurige feit, dat niet

1) Uitgegeven bij Scheltema en Holkema, Amsterdam, 1901.

alleen in arbeiderskringen, maar ook onder onze wetenschappelijke medeburgers de leer der socialisten dagelijks meer en meer veld wint.

* * *

De materialistische geschiedenisopvatting is, zooals reeds vroeger in dit tijdschrift werd uiteengezet [1]), geheel vervat in de twee volgende stellingen van Fr. Engels, den compagnon van K. Marx.

1°. De geheele geschiedenis der menschheid is niets anders dan een aanhoudende klassenstrijd [2]).

2°. In elk tijdvak der geschiedenis vormt de oeconomische samenstel van de maatschappij den reëelen grondslag, waaruit de geheele bovenbouw, zoowel van de juridische en politische inrichtingen als van de godsdienstige, wijsgeerige en andere voorstellingen in laatste instantie is te verklaren [3]).

Twee stellingen dus, waarvan de eerste meer een geschiedkundig, de tweede meer een philosophisch karakter draagt. De tweede is dus ongetwijfeld de voornaamste. Wordt in de eerste beweerd, dat de geschiedenis tot op onze dagen niets anders is geweest dan een strijd van de lagere standen tegen de hoogere, dat de zoogenaamde politieke en godsdienstoorlogen en omwentelingen eigenlijk niets anders waren dan een manifestatie van den klassenstrijd, dan is dit een dwaling op *historisch gebied*, lijnrecht in strijd met de feiten der geschiedenis.

De tweede stelling evenwel bevat een aanval op de tot nog toe bestaande *philosophie der geschiedenis*. Zij is niets minder dan een absolute loochening van Gods Voorzienigheid

---

1) *De Katholiek*, Dl. CXIX, blz. 117.

2) Engels: *Anti-Dühring*, S. 10: »Alle bisherige Geschichte war die Geschichte von Klassenkämpfe". Vgl. ook Engels: *De ontwikkeling van socialisme van utopie tot wetenschap*, blz. 27.

3) Engels: *Anti Düring*, S. 12: »Jedesmalige ökonomische Structur der Gesellschaft bildet die reale Grundlage, aus der der gesammte Ueberbau der rechtlichen und politischen Einrichtungen, sowie der religiösen, philosophischen und sonstigen Vorstellungsweisen eines geschichtlichen Zeitabschnittes in letzter Instanz zu erklären sind". Vgl. ook Engels: *Ontwikkeling van utopie tot wetenschap*, blz. 30.

in den loop der historie. Zij ontkent zelfs den invloed van alle ideologische factoren in de ontwikkeling van het menschdom; en verklaart, dat alleen de materieele, oeconomische toestanden den gang der geschiedenis regelen met de ijzeren kracht der natuurwetten. Heeft de ontwikkeling van oeconomische factoren eenmaal eene oeconomische omwenteling noodzakelijk gemaakt, dan volgt deze met niet af te wenden onvermijdelijkheid door middel van den klassenstrijd. En is die omwenteling op oeconomisch gebied tot stand gebracht, dan wordt die nieuwe oeconomische toestand de basis, »die reale Grundlage", waaruit zich geheel nieuwe begrippen omtrent godsdienst, wijsbegeerte, politiek enz. ontwikkelen. In dit systeem derhalve zijn godsdienst, zedenleer, wijsbegeerte geen onveranderlijke en absolute begrippen; zij zijn niets anders dan de reflex van den momenteel bestaanden *oeconomischen* samenstel der maatschappij.

Nu spreekt het vanzelf, dat hij, die eene beschouwing wil leveren over de socialistische geschiedenis-opvatting, beide punten zal moeten behandelen, en niet volstaan kan met alleen de eerste stelling aan een onderzoek te onderwerpen. Integendeel, daar de tweede thesis juist de philosophische beschouwing der geschiedenis weergeeft, zal de behandeling van het tweede punt de meeste aandacht vereischen.

Nu is evenwel het karakteriseerende van Dr. Kernkamps oratio hierin gelegen, dat hij alleen het eerste punt der materialistische geschiedenis-beschouwing uitvoerig heeft besproken, terwijl hij de tweede thesis, die toch eigenlijk de voornaamste is, onaangeroerd laat, en wel, zooals hij zelf verklaart, uit vrees!... De geheele inhoud zijner rede komt neer op deze verklaring: dat de geschiedenis meerdere malen een klassenstrijd is geweest, waar men dit vroeger niet gemeend had, is niet te loochenen; of evenwel de materie alles beheerscht, daarover durf ik mij niet uitspreken. Zietdaar, hoe in het kort zijn antwoord op de beide vragen kan geformuleerd worden.

Volgen wij zijn betoog van meer nabij.

Erkennende, dat de geschiedenis dikwijls het tooneel is geweest van klassenstrijd, en dat veel, wat vroeger alleen

door ideëele oorzaken werd verklaard door latere geschiedschrijvers ook aan den invloed van materieele belangen wordt toegeschreven, verklaart hij, dat de bewering der wetenschappelijke socialisten valsch is, wanneer zij zeggen, dat de »burgerlijke" historici de materiëele belangen bij de ontwikkeling der geschiedenis over het hoofd zien. Hij wijst [1]) op de merkwaardige studie van Lamprecht over de maatschappelijke veranderingen, die in de 14de en 15de eeuw in Duitschland voorvielen. Hij wijst ook [2]) op de verklaring, die Mr. S. Muller Fz. geeft van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten in ons vaderland. Hij herinnert [3]) aan Geijers *Geschiedenis van Zweden*, waarin Gustaaf Adolf wordt voorgesteld niet als een Luthersche geloofsheld, maar als een man, wien het alleen te doen was de heerschappij te verkrijgen over de Oostzee, wijl hij niet kon dulden, dat de keizer zijn mededinger zou worden in het dominium maris Baltici — een quaestie, die ook na het einde van den dertigjarigen oorlog nog een der gewichtigste vraagstukken der algemeene Europeesche politiek bleef. Ook Droysen in zijne *Studiën zur Baltischen Frage* vond het kortzichtig, het deelnemen van Gustaaf Adolf aan den dertigjarigen oorlog uit religieuze motieven te verklaren. Wat den zevenjarigen oorlog betreft, Ranke heeft reeds verklaard, dat Frederik de Groote den oorlog uit noodweer begon; de voorstelling, aldus prof. Kernkamp, dat alleen religieuze redenen beslisten over de stelling der partijen in dien krijg zal men bij hem te vergeefs zoeken [4]). Ook Seeley heeft in *The expansion of England* doen opmerken, dat men uit het feit, dat in den zevenjarigen oorlog de Protestantsche mogendheden van Europa aan elkaars zijde stonden, niet de conclusie mag trekken, dat in dezen krijg het Protestantisme heeft gezegevierd over het Katholicisme [5]).

---

[1]) Zie Dr. Kernkamps brochure, blz. 12.
[2]) L.c. blz. 14.
[3]) L.c. blz. 27, 28.
[4]) L.c. blz. 29.
[5]) L.c. blz. 30 en 31.

Wat aangaat de geschriften der Nederlandsche »burgerlijke" historici, ook daarin kunnen de socialisten vinden, dat de beteekenis der materieele dingen voor de verklaring der historische verschijnselen niet zoo gering wordt geschat [1]). Tot staving van dit gevoelen worden teksten aangehaald van Robert Fruin [2]), wordt verwezen naar de werken van den Utrechtschen archivaris dr. Muller en van den Leidschen hoogleeraar Blok [3]). Ten slotte eindigt prof. Kernkamp zijn betoog met de bemerking: »Ik heb willen aantoonen, dat het onderzoek van de geschiedenis van het materieele bestaan van ons volk niet zoozeer verwaarloosd wordt als de socialisten geneigd zijn van »burgerlijke ideologen" te verwachten, dat sommige verklaringen van belangrijke historische gebeurtenissen niet zoo fonkelnieuw zijn als de socialisten dat gelieven voor te stellen, en dat hun historisch materialisme niet zulk een geweldige revolutie in de bestaande opvatting der geschiedenis te weeg brengt, als zij zelven zich te goeder trouw — immers uit onwetendheid — verbeelden [4]).

Zietdaar hetgeen prof. Kernkamp tegen de materialistische geschiedenisopvatting der socialisten in de schaal legt. Een betoog, dat men nu juist niet zoo geweldig verpletterend voor hen kan noemen. Immers, waarop komt de geheele redeneering neder? Tenslotte alleen hierop: Het is waar, een nauwkeuriger onderzoek der geschiedenis leert, dat veel meer invloed op den gang der historische ontwikkeling door de materieele belangen is uitgeoefend dan vroeger algemeen werd aangenomen; maar dit is niet eene ontdekking van de socialisten, want reeds lang hebben onze geschiedschrijvers rekening gehouden met de materieele factoren. De socialisten mogen ons dus niet verwijten, dat wij die factoren uit het oog verliezen.

Ongetwijfeld gevoelt eenieder, hoe weinig beteekenend, hoe

---

[1]) L.c blz. 33.
[2]) L.c. blz. 33—37.
[3]) L.c. blz. 39—41.
[4]) L.c. blz. 42.

uiterst zwak deze behandeling van het historisch materialisme moet genoemd worden. Waarlijk, de socialisten zullen er niet mede verlegen staan. Wanneer er niets anders tegen hunne geschiedenis-opvatting viel aan te voeren dan prof. Kernkamp deed, dan konden zij met alle recht hem toeroepen: »Les gens que vous tuez, se portent assez bien". Reeds merkte Fr. van der Goes in de Maart-aflevering van *De XXste Eeuw* te recht op: »dat de heer Kernkamp naar het historisch materialisme zoekt, waar het niet te vinden is; en omgekeerd doet, wat hij aanvoert uit burgerlijke schrijvers, weinig of niets ter zake" (blz. 264).

Het zwakke punt van zijn oratio is hierin gelegen, dat de kernthesis van het historisch materialisme niet werd aangetast, dat geen aanval werd gericht tegen het valsche philosophische beginsel, dat vervat is in de tweede stelling, die wij boven neerschreven: dat nl. alles in een toestand verkeert van voortdurende ontwikkeling, en de materieele factoren in laatste instantie de eenig leidende zijn, terwijl de godsdienstige, moreele en wetenschappelijke ideeën niets anders zijn dan de reflex van den œconomischen samenstel der maatschappij. Dat is de eigenlijke kern van de geschiedenis-beschouwing der socialisten.

Dat in de geschiedenis meerdere malen klassenstrijd is voorgekomen, kunnen wij gemakkelijk toegeven. Dat een nauwkeuriger onderzoek misschien zal uitwijzen, dat de klassenbelangen veel meer in het spel geweest zijn dan wij wellicht tot heden hebben gemeend: ook dat achten wij zeer goed mogelijk. Daar ligt immers niets bevreemdends in het verschijnsel, dat de œconomische factoren een belangrijke rol hebben gespeeld; de strijd om het bestaan is werkelijk een der groote voorwaarden van het menschelijk leven.

Evenwel, in het erkennen van den invloed der œconomische factoren ligt niet het zwaartepunt van het historisch materialisme. Veelmeer is dit te zoeken in hun valsche wijsbegeerte, waarbij het παντα ῥεῖ van den ouden Heraclit opnieuw wordt gehuldigd, het bestaan van onveranderlijke waarheden ontkend, terwijl dan de materieele belangen als de eenig beslissende in laatste instantie worden voorgesteld. En zietdaar juist

het kardinale punt, dat prof. Kernkamp niet behandelt, of laat ik liever zeggen: niet durft behandelen. Immers hij erkent zijn schroom openlijk:

»Tot de vele goede voornemens, waarmede ik mijn hoogleeraarsambt aanvaard, behoort ook dat, om te zwijgen over onderwerpen, waarmede ik niet goed vertrouwd ben, en geen absoluut oordeel uit te spreken over eene quaestie, *die mij voor wetenschappelijke beslissing niet vatbaar schijnt*[1]). Over de vraag of het bewustzijn van den mensch geheel wordt bepaald door de materie, hebt gij van mij noch een *stellige* uitspraak in bevestigenden, noch een in ontkennenden zin te verwachten. Alleen wil ik verklaren, dat de zoogenaamde bewijzen, die worden aangebracht tot de verdediging van de materialistische opvatting, mij voorkomen geen bewijzen te zijn"[2]).

En verder: »Maar ik haast mij den voet terug te trekken van dit terrein. Hoe plechtig een inaugurale oratie ook moge zijn, mijn geloofsbelijdenis wensch ik er niet in af te leggen. Voor de praktijk der geschiedvorsching komt het er ook bitter weinig op aan, of in abstracto de materie den geest beheerscht of niet"[3]).

Hier staan wij voor het treurige feit, dat een der voormannen van de moderne wetenschap openlijk zijne onmacht verklaart om het socialisme te weerleggen. Of alles beheerscht wordt door de materie, wordt genoemd »eene quaestie, die voor wetenschappelijke oplossing niet vatbaar schijnt". Wel geeft prof. Kernkamp duidelijk te kennen, dat hij zelf geen voorstander is van de materialistische beschouwing; zoo verklaart hij, dat de zoogenaamde bewijzen hem voorkomen geen bewijzen te zijn[4]); zoo zegt hij: »De kennis der oeconomische toestanden van Duitschland vóór Luthers tijd doet ons wel begrijpen, waarom de hervorming met zooveel maatschappelijke beroeringen gepaard ging, maar als allerlaatste reden, waarom zooveel duizenden werden meegesleept door de ideeën der hervorming zie ik het verlangen van de

---

1) Deze cursiveering is door mij aangebracht.
2) L.c. blz. 19.
3) L.c. blz. 21.
4) L.c. blz. 19.

menschelijke natuur naar het geloof in een idee, zie ik de psychische eigenschappen van den mensch" [1]). Maar — wat beteekenen dergelijke verklaringen, als te voren wordt opgezet, dat het eigenlijk niet wetenschappelijk is uit te maken, of de materie den geest, dan wel het bewustzijn de materie beheerscht. Zulke verklaringen hebben dan geen grooter kracht dan dat zij de persoonlijke meening van den professor mededeelen; doch zij bevatten tevens de bewering, dat het toch zeer goed mogelijk is, dat de socialisten eigenlijk wel gelijk hebben. Wij hebben hier een herhaling van het »ignoramus et ignorabimus" van Dubois-Reymond.

De vraag dringt zich op, waaraan het is toe te schrijven, dat de moderne wetenschap hier machteloos staat. Het antwoord is niet moeielijk te geven. Er bestaat namelijk tusschen socialisme en moderne wetenschap een verwantschap, zoo innig, dat er van een vijandig tegen elkander stelling nemen zelfs geen sprake kan zijn. Beide, socialisme en moderne wetenschap, komen hierin overeen, dat zij het bestaan van absolute waarheden loochenen. Beide ontkennen zij, dat er waarheden zijn, die onafhankelijk van tijd en plaats haren invloed doen gelden. Vaste en onveranderlijke beginselen bestaan noch voor de moderne wetenschap noch voor het socialisme. Beide hebben gebroken met eene van eeuwigheid door God vastgestelde wereldorde. Niets is voor hen standvastig; alles verkeert in een toestand van voortdurende ontwikkeling. Het onderscheid tusschen socialistische en moderne wetenschap is alleen hierin gelegen, dat het socialisme de oeconomische factoren als de in laatste instantie determineerende aanziet bij die ontwikkeling, terwijl de moderne wetenschap die materieele belangen niet eenzijdig op den voorgrond schuift. Doch men ziet het, een *essentieel* verschil tusschen beide is niet aanwezig. Beide staan op het ultra-moderne standpunt van het relativisme, d. i. van die wereldbeschouwing, die niets absoluut maar alles relatief noemt; van die geschiedenisopvatting, die in de bestaande

---

[1]) L.c. blz. 20.

begrippen over godsdienst, recht en zedelijkheid niets anders ziet dan »historische categorieën", die bestemd zijn om in den steeds voortdreunenden golfslag der ontwikkeling ten onder te gaan, om in gansch andere gedaanten weer te voorschijn te komen. Of men nu al als socialist de bestaande oeconomie als den drijvenden factor der ontwikkeling aanziet, dan wel of men andere factoren laat inwerken, dat geeft geen diepgaand, geen wezenlijk verschil. Te recht zeide dan ook de »arbeider-wijsgeer" Jozef Dietzgen in zijn eerste toespraak over het *Evangelie van de Sociaaldemocratie:* »Gelooven en weten, geliefde medeburgers, dat zijn de beide tegenstellingen. Wie zich tot een helder begrip van beider onderscheid kan opwerken, die is reeds een aankomend sociaaldemocraat, al is hij ook nog niet tot de erkenning van de politieke en oeconomische gevolgtrekkingen gekomen" [1]). Zeer krachtig geeft hij hier den nauwen band tusschen de ongeloovige wetenschap en het socialisme aan.

Het socialisme is dan ook in zijn diepste wezen niets anders dan een kind van de moderne, ongeloovige wetenschap, van de relativistische, historisch-genetische, of genetisch-relativistische denkmethode. Onomwonden werd dit nog onlangs verklaard door de propagandiste der socialistische partij in ons vaderland, H. Roland Holst. Zij noemt het socialisme »de jongere zuster in der wetenschappen-rij van het natuur-determinisme" [2]).

Wel wordt die nauwe familie-relatie door de moderne wetenschap voortdurend ontkend; doch een aandachtige lezing van de twee volgende teksten, een van den Berlijnschen hoogleeraar dr. Paulsen, den grooten voorstander der historische school in Duitschland, en een van Fr. Engels, den vader van het historisch materialisme, kan niet den minsten twijfel overlaten [3]).

---

[1]) Jozef Dietzgen, een leerlooier (1827—1888), ontwikkelde onafhankelijk van K. Marx het historisch materialisme uit Kant en Hegel. — Zijne zes toespraken, voor arbeiders gehouden, werden in het Hollandsch vertaald door J. Loopuit; dit werkje draagt den titel: *Het Evangelie van de Sociaal-democratie.*

[2]) *De Nieuwe Tijd,* Maartaflevering, blz. 205.

[3]) Deze twee teksten werden ook aangehaald in de *Historisch-politische Blätter,* 1902, aflev. 3, blz. 212, in een artikel van Dr. Fr. Messert.

Dr. Paulsen schrijft in zijn werk over Immanuel Kant: »De historisch-genetische denkwijze heeft de absolute waarheden over het algemeen opgegeven; er zijn, afgezien van de logica en de mathematica, slechts relatieve, niet eeuwige waarheden. De werkelijkheid is in een aanhoudende ontwikkeling; haar volgt de kennis. Aan de eeuwigheid en onveranderlijkheid Gods paste het theologische dogmatisme, aan de strakke substanties, waarmede de mathematische natuurkunde rekende, paste het rationalistische dogmatisme. Maar met een wereld van worden komt overeen de genetisch-relativistische denkwijze. Godsdienst, zedelijkheid, recht zijn geen absolute, vaste waarheden, die door de grammatiek, dogmatiek, moraal en het natuurrecht tot vaste formulen worden teruggebracht; zij zijn slechts als levende functies van het volksleven in organische ontwikkeling ontstaan en ontwikkelen zich voortdurend. Sinds de tweede helft der negentiende eeuw werd de geheele natuur onder het gezichtspunt van geschiedkundige beschouwing gebracht, het geschiedkundig leven der menschheid werd ingeordend in de veel omvattende ontwikkeling van het organische leven; dit is slechts een stuk uit de ontwikkelingsgeschiedenis der aarde. Het levensproces der planeten is weder ingedeeld bij het ontwikkelingsproces van het zonnesysteem. En evenals alle vormen van leven en zijn, zoo zijn ook de vormen van ons denken geen absolute, maar historische categorieën"[1]).

Hiernaast leggen wij een citaat van Engels:

»De tegenstelling tusschen goed en kwaad beweegt zich uitsluitend op het gebied der moraal, alzoo op een gebied, dat behoort tot de geschiedenis der menschheid; en hier nu zijn de eeuwige waarheden juist het dunste gezaaid. Van volk tot volk, van tijdperk tot tijdperk, hebben de voorstellingen van goed en kwaad zoozeer afgewisseld, dat zij elkander dikwijls ten hoogste tegenspreken. Wij wijzen daarom terug iedere poging om ons een moraal-dogmatiek, welke dan ook, als eeuwige en onveranderlijke zedenwet op te dringen onder voorwendsel, dat ook de zedelijke wereld hare blijvende prin-

---

1) Dr. Paulsen: *Immanuel Kant, Sein Leben uud seine Lehre*, S, 389—391.

ciepen heeft, die boven de geschiedenis en verscheidenheid der volken staan. Wij beweren daarentegen, dat iedere moraaltheorie in laatste instantie het product is van den oeconomischen toestand der maatschappij" [1]).

Na lezing van deze beide citaten kan onmogelijk nog twijfel overblijven. Het is klaar als de dag, dat socialisme en moderne wetenschap geheel en al op hetzelfde standpunt staan. Beide huldigen als een axioma: eeuwige waarheden bestaan niet, alles verkeert in een voortdurende ontwikkeling. Het socialisme gaat alleen iets verder, en geeft de oeconomische factoren als de in laatste instantie determineerende bij die ontwikkeling aan. Het is dan ook aan de moderne wetenschap absoluut onmogelijk, de materialistische geschiedenisopvatting der socialisten te weerleggen. De geheele rede van den Amsterdamschen hoogleeraar is niets anders dan eene bevestiging van deze waarheid.

De strijd tegen het historisch materialisme kan alleen worden aangebonden door hen, die het geloof aan eene goddelijke Voorzienigheid hebben bewaard. En zoolang het bestaan van die Voorzienigheid nog steeds met wetenschappelijke zekerheid te bewijzen is, zoolang weten wij, dat de socialistische opvatting der geschiedenis eene afschuwelijke dwaling is; zoolang staat het vast, dat de geschiedenis der menschheid zich niet ontwikkelt volgens ijzeren wetten eener blinde noodzakelijkheid, maar dat God met oneindige wijsheid den gang der geschiedenis en der ontwikkeling regelt en leidt. Die leiding der Voorzienigheid sluit volstrekt niet uit de medewerking van den mensch. Integendeel, God schonk ons juist den vrijen wil, opdat wij met vrijheid aan de plannen der goddelijke wereldorde zouden medearbeiden, zich voorbehoudende in te grijpen, waar Hij zulks noodig oordeelt. Joseph de Maistre kenmerkt deze verhouding in de volgende kernachtige woorden: »Nous sommes tous attachés au trône de l'Etre Suprême par une chaine souple, qui nous retient sans nous asservir" [2]). Bij den

---

1) Fr. Engels: *Anti-Dühring*, S. 89.

2) J de Maistre: *Considérations sur la France*, p. 13.

loop der ontwikkeling is dus veel aan den mensch zelf overgelaten. Doch hierbij rijzen van zelf twee vragen.

De eerste is deze: tot hoever reikt die ontwikkeling van de menschheid? Is, zooals de moderne wetenschap en het socialisme declareeren, *alles* in een toestand van voortdurenden vooruitgang? En dan is het alleen het Christendom, hetwelk op deze vraag weet te antwoorden, dat er op het gebied van godsdienst, zedelijkheid en recht onveranderlijke, noodzakelijke, eeuwige principen bestaan, beginselen, die door God zijn neergelegd in de natuurwet, waarvan de H. Thomas zegt, dat zij is eene »participatio legis aeternae in rationali creatura: een deelnemen van de redelijke wezens aan de eeuwige wet Gods" [1]).

De tweede vraag zoekt naar de leidende factoren bij die ontwikkeling. En het is wederom alleen het Christendom, dat, een dualisme aannemende tusschen ziel en lichaam, in staat is te verklaren, dat zoowel *ideëele* als *materieele* oorzaken bij die ontwikkeling medewerken, doch dat de ideëele, als zijnde van hoogere orde, ongetwijfeld de voornaamste zijn. De mensch heeft een lichaam, heeft dus stoffelijke belangen; derhalve zal bij den drang naar ontwikkeling de oeconomische factor van zeer groote beteekenis zijn. Doch de mensch heeft ook een ziel, en dus ook hoogere belangen; derhalve zullen die belangen meer gewicht in de schaal leggen dan de stoffelijke. De mensch is, zooals Henry George zegt, de mythische boom, wiens wortelen in den bodem der aarde rusten, doch wiens hoogste takken tot in den hemel reiken [2]).

De geschiedenis bevestigt ten volle deze opvatting der christelijke wijsbegeerte. Zij constateert vooreerst den grooten invloed der oeconomische factoren. Krachtiger bloeiden wetenschap en kunst daar, waar de stoffelijke welvaart was verbreid. Bij die ontwikkeling van oeconomische welvaart ontwikkelden zich ook de sociaal-juridische verhoudingen; want bij het

---

[1]) *Summa theol.* I II, Q. 91, a. 2.

[2]) Vgl. Ratzinger: *Die Volkswirtschaft in ihren sittlichen Grundlagen*, S. 529.

ontstaan van nieuwe oeconomische toestanden ontstonden nieuwe behoeften op sociaal-juridisch gebied. Doch al bevestigt de geschiedenis deze feiten, daarmede zijn wij volstrekt niet in socialistisch vaarwater verzeild geraakt. Immers uit die feiten blijkt alleen, dat de oeconomische factor slechts een negatieve voorwaarde, en volstrekt niet de positieve oorzaak is van het geestesleven der menschen, zooals de Engelsche socialist Belfort-Bax reeds opmerkte [1]). En Stammler wees er op [2]), dat het een absurditeit is, de oeconomie als de positieve oorzaak van het geestesleven der menschen te beschouwen, daar juist iedere oeconomische toestand, hoe primitief ook gedacht, reeds eene rechtsorde veronderstelt, volgens welke de oeconomie geregeld wordt. Een oeconomie zonder een vooraf bestaande rechtsorde is ondenkbaar, en wordt dan ook bij geen enkel volk gevonden.

De geschiedenis getuigt nog meer van den invloed der ideëele factoren: godsdienst en zedenleer. Wat deze beteekenen voor de ontwikkeling en beschaving kan men op iedere bladzijde der historie lezen. »Jamais les nations n'ont été civilisées que par la religion" [3]), zegt J. de Maistre. Juist bij de volken, bij welke godsdienst en zedenleer het laagst stonden, bleef ook de materieele welvaart op een lageren trap staan. »Die wirtschaftliche Persönlichkeit findet ihren Untergang, wenn sie sich vom Sitten- und Religionsgesetz abwendet" [4]). Daarentegen, hoe verhevener de godsdienst, hoe reiner de zedenleer, des te hooger klom de oeconomische welstand. »Die wahre Geschichte der Menschheit ist die Religionsgeschichte. Diese ist die Grundlage, auf welcher alle Profangeschichte beruht" [5]). Men moet wel willens en wetens de

---

[1]) *Synthetische contra Neumarxistische Geschichtsauffassung.* Vgl. Fr. Walter: *Sozialismus und moderne Kunst*, S. 10 en 16.

[2]) *Wirthschaft und Recht nach materialistische Geschichtsauffassung.* Vgl. Cathrein: *Recht, Naturrecht und positives Recht*, S. 11.

[3]) J. de Maistre: *Le Principe générateur des constitutions politiques et des autres institutions humaines*, pag. 191.

[4]) Schäffle: *Die Nationalökonomie*, S. 24.

[5]) M. Müller: *Essays*, I. p. 17.

oogen sluiten, wanneer men niet erkent, wat het Christendom voor de beschaving, ook voor de materieele welvaart gedaan heeft Het Christendom, als drager van den verhevensten godsdienst en de reinste zedenleer, had de kracht om alle andere beschaving onder dubbel opzicht te overtreffen.

Vooreerst, wat betreft den objectieven inhoud van de beschaving, door het Christendom gebracht: daarin overtreft zij alle andere. Noch de Egyptische, Babylonische, Assyrische of Medo-Perzische, noch de Hebreeuwche of Phœnicische, noch de Grieksche, Carthaagsche of Moorsch-Arabische cultuur, is zoo omvattend geweest als de christelijke.

Terwijl de een uitblonk in handel of akkerbouw, de ander in bouwkunst, in de wijsbegeerte, in practische wetenschappen of in staatkundige ontwikkeling, is de christelijke cultuur doorgedrongen op alle gebied, en heeft zij zich van alle takken der beschaving meester gemaakt.

Ten tweede, wat aangaat de subjecten, aan welke de cultuur ten deel viel, zien wij ook een groot onderscheid tusschen de heidensche en de christelijke beschaving. Bij de heidenen bleef de beschaving grootendeels aan enkele standen voorbehouden. En al werd zij ook aan het volk medegedeeld, toch bleef bij allen de slavernij bestaan, d. w. z. bij geen enkel heidensch volk werd de eisch van algemeene cultuurverbreiding erkend. Doch bij de verschijning van het Christendom kwamen ideeën in de wereld, werden woorden uitgesproken, welke, zooals Max Müller zegt, »nimmer over de lippen van Socrates, noch van Plato, noch van Aristoteles gekomen waren"; woorden van liefde en medelijden met de scharen des volks. Langzamerhand verdween de slavernij; ook de laagste standen der maatschappij kregen deel aan de beschaving [1]).

De geschiedenis van het Christendom is van den aanvang af niets anders geweest dan de geschiedenis van den strijd en de overwinning van de idee der christelijke liefde over het ruwe egoïsme. De christelijke patriciër knielde naast zijn

---

[1]) V. Nostiz-Rieneck: *Das Problem der Cultur*, S. 140.

slaaf voor hetzelfde altaar, stierf met zijn slaaf voor hetzelfde geloof. Agricola en Vitalis leden in 303 den marteldood. Agricola, de edele patriciër, werd aan het kruis geslagen. Vitalis, zijn slaaf, werd het eerst ter dood gebracht; maar te midden zijner martelingen stortte hij zijn meester moed in en wees hem op de eeuwige belooning. Treffender voorbeeld van den invloed van het Christendom is niet denkbaar.

Welnu, hoe kan men dan met deze feiten der geschiedenis voor oogen nog volhouden, dat het wetenschappelijk niet is uit te maken, of de materie den geest beheerscht, dan wel of de materie beheerscht wordt door het bewustzijn.

Zoo iets heet willens en wetens de oogen sluiten voor de historie, die ons duidelijk leert, dat de beschaving niet het product is van den strijd om het bestaan, dat de vooruitgang niet het gevolg is van natuurwettelijke noodzakelijkheid, maar dat de liefde, door den godsdienst gepredikt, de grondwet is niet alleen van het moreele, maar ook van het stoffelijke leven der volken [1]). Zoolang de christelijke liefde heerscht, is een Caligula of Nero, een Attila of Tamerlan onmogelijk. Alleen daar, waar zij henenvliedt, verschijnt opnieuw de tyran, de dictator en de Caesar als een geesel voor het volk. En al beweert nu het historisch materialisme, dat de materieele belangen de alles overheerschende zijn, en de grondslag, waaruit de gansche »bovenbouw" van godsdienstige, zedelijke en wetenschappelijke ideeën ontstaat, de geschiedenis is daar om het tegendeel te bewijzen. »Die wesentliche Unterlage ist das gemeinschaftliche sittlich-religiöse Bewustsein" [2]).

Verwonderen kan het ons niet, dat de moderne wetenschap hier hare onwetendheid betuigt. Immers hij, die gebroken heeft met een Schepper en eene Voorzienigheid, hij, die het bestaan van eene onstoffelijke ziel ontkent, hij, die niet weet, dat het doel van 's menschen leven op aarde is de verheerlijking van God, hij staat onmachtig om de raadselen des levens te verklaren. Reeds Cicero zeide het zoo krachtig: »Wanneer

---

1) Ratzinger: *Cultur und Civilisation*, S. 559.
2) Fr. Walter: *Socialpolitik und Moral*, S. 323.

het hoogste goed (het eigenlijke levensdoel van den mensch) niet gekend wordt, dan volgt hieruit noodzakelijk onbekendheid met de regelen, die het leven der menschen leiden. Daaruit ontstaat voor den mensch zulk eene verwarring, dat hij niet weten kan, welke haven hij moet insturen. Kent men echter het einddoel der dingen, weet men, waarin het hoogste goed en het ergste kwaad bestaat, dan heeft men den weg des levens en de leiddraad van alle plichten gevonden" [1]).

Welnu, wij weten, dat er eene Voorzienigheid bestaat, en daarom ontkennen wij, dat de wereld bestuurd wordt door de ijzeren wetten der noodzakelijkheid. Wij weten, dat de mensch is samengesteld uit ziel en lichaam, en daarom ontkennen wij, dat de belangen van het lichaam de *eenig* leidende zouden zijn in de historie, al geven wij ook toe, dat zij veel invloed hebben gehad; ontkennen wij, dat de *geheele* geschiedenis niets anders zou geweest zijn dan een geschiedenis van klassenstrijd, al weten wij ook, dat de strijd om het bestaan niet is gering te achten; ontkennen wij, dat de quaestie niet wetenschappelijk is uit te maken, of de geest geheel door de materie, dan wel de materie geheel door den geest beheerscht wordt. De geest, als zijnde van superieure orde dan de stof, moet haar regelen en leiden. De ontkenning van deze waarheid, de verheffing van de materie boven den geest, doet ons denken aan het woord van Alfred de Musset:

»Passer comme un troupeau, les yeux fixés à terre,
Et renier le reste, est ce donc être heureux?
Non, c'est cesser d'être homme et dégrader son âme".

Wat de moderne wetenschap niet kan verklaren, dat vermag wel de christelijke wereldbeschouwing, en deze alleen. Masaryk zegt in zijn werk over de grondslagen van het

---

[1]) »Summum bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est. Ex quo tantus error consequitur, ut quem in portum se recipiant scire non possint. Cognitis autem rerum finibus, cum intellegatur quid sit et bonorum extremum et malorum, inventa vitae via est confirmatioque omnium officiorum" (*De finibus*, V, 6).

Marxisme: »Het tegenwoordige socialisme dwingt door zijne praktijk en zijne theorie eenieder tot revisie van zijn eigen wereldbeschouwing en levensopvatting. Het socialisme is de proefsteen geworden van ons weten en van onze kennis" [1]). Dat is een woord van diepe beteekenis, dat de volle overweging waard is van allen, die geroepen zijn om de studeerende jongelingschap antwoord te geven op de groote vragen des levens.

Hageveld. J. D. J. AENGENENT.

---

1) Masaryk: *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus*, S. 2, Wien, 1899.

GUIDO GEZELLE.

I.

Al zijn er weinig toestanden denkbaar, »wier veraanschouwelijking zoo zeer buiten het bereik der beeldende kunsten ligt" als een mistige Decemberdag, toch is het onzen, in taalplastiek al zijn tijdgenooten overtreffenden Potgieter volkomen gelukt zulk een Amsterdamschen mistigen dag te schilderen naar het leven, als men ten minste leven en mist mag samenkoppelen.

Men herinnert zich, hoop ik, de wondermooie inleiding van het breed-opgezette, geestig-geknoopte, doch helaas onvoltooid gebleven *Salmagundi* [1]), waarin Potgieter krachtiger dan ooit de onloochenbare eenheid van kunst en karakter voor zich zelven en zijn werk heeft bewezen.

Die alles-behalve mistige, maar zonheldere mist-symfonie wordt gedragen door het telkens wederkeerende thema, dat met Potgieteriaanschen zwaai en val alle melodieën beheerscht:

»Alles is verschijning,
Alles is verdwijning,
Op de levensbaan".

Huib, de hoofdpersoon van het verhaal, overwoog bij zich zelven, dat de dichter die bovenstaande regelen rijmde, wel zeker veel in de mist had geloopen. Want waarlijk in mistnevelen gehuld schijnt de stad met haar huizen, boomen en menschen als een kinometograaf, waar alles verschijnt om pijlsnel weer te verdwijnen. Daar staat een huis voor u: zie

[1]) Potgieter: *Schetsen en Verhalen*, Dl. II, blz. 260 vv.

om, en het huis is verneveld; een mensch loopt tegen u aan: »pardon" en nogeens »pardon", en zelfs het geruisch der voetstappen is weggestorven. O wie lang in den mist dwalen moet, gaat twijfelen aan de realiteit; kouwelijk-nat en suf wordt zijn bewustzijn; alles gaat doezelen in grijs en grauw; onbestemd en zwervend wordt zijn ziel. Gelukkig hij, die als Huib op zijn wandeling een vriendelijk liefdezustertje ontmoeten mag. Gelukkig voor een oogenblik. Want als straks de deur van het liefdegesticht dicht valt, dan wordt het liedje nog veel treuriger en de mist veel donkerder:

»Alles is verschijning,
Alles is verdwijning,
Op de levensbaan".

De lezer begrijpt reeds, dat dit alles tot beeldspraak dienen moet. Van wat? Ik vraag nederig verschooning, als ook deze beeldspraak, gelijk alle andere, ietwat overdreven en onvolkomen is. Uit beleefdheid wil ik haar zelfs manker maken dan zij inderdaad is.

Zie! sinds ettelijke jaren hebben velen, die zich met letterkunde bezig hielden, in den mist geloopen. In den mist! We liepen in het grauwe, in het onbestemde. We wisten geen weg, en die den weg meenden te kennen, werden gezegd te verdwalen.

In den mist! Die is opgekomen in de herfstdagen der 18de eeuw, toen door allerlei rhetorica, nadoenerij, overdreven geest- en zangdrift de luchten onzer lettergaarde werden beneveld en bezwaard. En in de jaren 1880 zaten we er midden in. Waarheen? Het oude pad weer op? Neen! de nieuwe banen in, riepen de modernen. En wij, dwaalden en zwierven heen en weer, onze oogen uitwrijvende, eenigen uit moeheid, anderen uit verbazing. Wij liepen in den mist! Daar stond een letterkundige voor u: een moderne: ge kijkt en kijkt, is hij er een, of niet? Een groote of een kleine? Wat is dat? Een burgerhuisje of een paleis? Een monument of een pomp? Een gevangenis of een kerk? We wisten het niet.

En zoo werden we in al die nevelen onplezierig en knie-

zerig; door al dat gestoot en getwist lusteloos; en de triesterige atmosfeer, waarin we ademden, deed de ouderen mopperend neuriën:

»Alles is verschijning,
Alles is verdwijning,
Op de levensbaan!"

Och zeiden ze: 't zal wel overgaan; drukte zonder doel, beweging zonder zaak, al dat gejoel en gewijs der jongeren. En die jongeren zelven, die als Huib uit het verhaal, in de moderne poëtiek een lieve, vriendelijke gezellinne hadden ontmoet, die hun den mist wel zou doen opklaren, moesten te vaak haar zien verdwijnen door de breede poort van een verbeteringshuis. En hoewel vragende, toch klonk het liedje:

»Alles is verschijning?
Alles is verdwijning?"

Toen, midden in die mistige dagen is in Zuid-Nederland een man gestorven, die, hoewel hier en daar in zijn eigen omgeving bekend, voor het gansche Nederland niets meer was dan wat zoovelen zijner leerlingen thans nog zijn: een priester, die verzen maakt. Onbekend, ongeëerd, niet geteld door de groote schare.

Doch toen deze Guido Gezelle gestorven was, is dadelijk reeds hier op aard voor hem begonnen het leven der onsterfelijkheid. Als een treurmare klonk in Zuid en Noord de tijding van zijn sterven; en binnen enkele dagen was overal zijn naam, zijn leven, zijn werk bekend en verspreid. . . . Hij, die bijna als een bedelaar had geleefd, arm en ongezien, werd begraven als een koning [1]). Hij, die in zijn leven voor zijn arbeid niet meer dan een aalmoes ontving, werd na zijn dood met vorstelijke belooning begiftigd. En zijn aanspraaklooze verzen, daar ginder in Vlaanderen verschenen, stil en haast verscholen, zonder reclame, in een onbehaaglijk kleed . . . werden nu

1) Men leze daarover in het Gezellen-nummer van *Dietsche Warande en Belfort* het opstel: *Koninklijke Begraving*, blz. 159 vv.

alomme gekocht, gelezen en luide geroemd. Iedereen roemde, iedereen juichte toe; ouden en jongen gingen eendrachtig op, om eere te brengen aan den dichter G. Gezelle.

Zoo is deze in onze duisternissen als een Phoebus Apollo geworden, die met den blik van zijn genie vaneen doet wijken de nevelen van vooroordeel en misverstand; en die voor allen helder en klaar doet opgaan het immer-blije licht der schoonheid: de nooit verouderende zonne der poëzie!

Guido Gezelle heeft ons, zoekende en dwalende, weer geleerd, wat het ware is en het echte en het onvervalschte. Ouden en jongen heeft hij weer vereenigd in één zelfde bewondering, en één zelfde liefde. En wat de jongeren met recht, dunkt me nog altoos, op de ouderen aanmerkten, bij dezen grijzen dichter van 70 jaren vinden zij hun jeugd en de volle verwezenlijking der goede moderne idealen, die zij als katholiek kunnen, als kunstbeoefenaars moeten najagen. Doch ze vinden ook in dezen Gezelle de onwrikbaarheid van gelooven, de volle kracht des katholieken levens; en wat der modernen gevaarlijk zij, bij dezen dichter is alles rein en alles roomsch.

En de ouderen getuigen meê, dat deze Gezelle, hoe modern ook, een waarachtig dichter is, en zeggen nu: »O! als alle jongeren zoo waren, dan verzoenden we ons nog"!... En wie aan die bekentenis twijfelen mocht, ieder zal toch moeten toegeven, dat door G. Gezelle die ouderen nader worden gevoerd tot het jongere geslacht, en dat hun oogen, lezende deze moderne gedichten, langzaam aan zich openen zullen voor wat er goed is en schoon in het nieuwere.

II.

De vader van Anna Katharina Emmerich nam gaarne zijn kinderen met zich mede, als hij in den vroegen morgen het veld inging. Ziet, zoo sprak hij, nu is nog niemand door de wei gegaan; wij zijn de eersten, en biddende zegenen wij de landen in. Nu zijn die velden nog door geen mensch betreden, nog waait er overheen de frissche, reine zegen Gods,

want er is nog geen zonde gedaan, geen slecht woord gesproken [1]).

Nu ik over Gezelle en zijn poëzie ga schrijven [2]), weet ik, om dadelijk den dichter en zijn lied te kenschetsen, geen beter beeld dan dat van een veld in vroegen Meimorgen. Onbesmet, rein, frisch, door geen zonde besmeurd, door geen onheilige hartstocht beroerd, koel doorgeurd van den vollen dauw des Hemels: de priestergenade.

Een modern dichter, die priester is, ziedaar in één woord Guido Gezelle! Een dichter en een priester, en beide in volle kracht, in rijksten zin, in overvloedige mate! Beide geheel en onverdeeld, en toch zonder schade voor elkander, integendeel, elkaar aanvullend, helpend, sterkend: met elkaar vereenigd in leven en werken. Priester, die al zijn arbeid voor de zielen: het prediken der waarheid, het inplanten der deugd, het uitroeien der zonden, immer doordringt en omluistert met het schitterend, maar toch fijne en teêre licht der schoonheid. Dichter, die in ieder lied, dat hij zingt, iets trillen doet van zijn priesterlijke liefde: die alles, wat leeft, beweegt en bewogen wordt, brengen wil tot den Hemel en tot God!

Priester en dichter — en als de eerste waarlijk een man Gods, als de laatste een genie. Als de eerste vasthoudend aan voorvaderlijk geloof en middeleeuwsche vroomheid, als de laatste gaande zijn eigen weg en levende het leven van zijn eigen

---

1) Vgl. Alb. M. Weisz O. P. *Apologie des Christenthums*. Band V, Vortrag XXV, S. 870.

2) Ik gebruik de uitgave van Gezelle's gedichten in zes deelen (Jules de Meester, Rousselaere). Daarbij het na den dood des dichters verschenen: *Laatste Verzen* (L. J. Veen, Amsterdam). Bij denzelfden uitgever verscheen later in 2 deelen: *G. Gezelle, Verzen*. Doch dit is alleen »'t bijzonderste uit het volledige werk gebundeld". Nog dient hierbij gevoegd Gezelle's vertaling van Longfellow's *Hiawatha*, alsook *De XIV stonden of de bloedige dagvaart ons Heeren* en nog andere losse uitgaven, die in zijn verzamelde werken niet gevonden worden. Ook vind ik hier en daar in levens- en karakterbeschouwing gedichten, die òf niet uitgegeven zijn, òf vroeger uitgegeven, niet herdrukt zijn. Zeer merkwaardig voor Gezelle's zielekennis is het versje van den *Roozenkrans*, dat eerst in *Kleengedichtjes* werd gevonden, later is weggelaten. Zie *De Nieuwe Tijd*, Jg. 5, blz. 364 vv.

tijd. Priester, een van den ouderwetschen stempel; dichter, als geen ander vóór of na hem, modern....

Dat deze waarde-schatting niet het voortbrengsel is onzer eigen fantasie, blijkt wel ten duidelijkste uit de algemeene huldiging, die G. Gezelle van onze moderne kunstrechters heeft ontvangen. Doch deze huldiging had haar eigenaardigheden. Daar was oprechtheid in het prijzen der hoog-dichterlijke gaven, maar tegelijk werd een zekere verlegenheid merkbaar, nu ze een modern dichter niet konden afscheiden van een R. K. priester. Ze wisten er eigenlijk geen raad mede. Ze hadden immers zoo krachtig en luide verkondigd en vastgesteld, dat wie geloofde in Hemel en Engelen, wie vasthield aan den ouden Bijbel, wie zich boog voor de Wet van God, geen deel kon hebben aan aarde en menschen, niet lezen mocht in het boek des levens, niet vrij kon zijn, zooals een echt kunstenaar past. De godsdienst, en vooral het Katholicisme, stond zwaar schuldig aan de onderdrukking van den dichterlijken geest, was bronaar van de doemwaardige rhetorica[1]).

En nu staat daar Guido Gezelle voor hen: dichter en priester tegelijk en onafscheidelijk; wiens geloof en priesterschap, nu eens vooruitspringend fier beleden wordt in kloeke taal, dan weer, verdoken, merkbaar is aan de eigenaardige trilling bij een geheiligd woord, immer toch na is te speuren in de edele opvatting van stoffelijke dingen, in de verheven berusting der smart, in de jubelende zekerheid der hope, in zoo veel en zoo weinig, dat dezen dichter onderscheidt. Als gouden draden slingeren dat geloof en priesterschap zich door zijn zangen henen, en houdt ge in het licht van onbevooroordeelde beschouwing zijn dichterweefsels omhoog, ge leest er voortdurend de heilige namen van Jesus en Maria, van Kruis en Sacrament, van Verlossing en Verrijzenis....

Daar kunnen onze modernen de oogen niet halstarrig voor sluiten, en toch, als zij het erkennen zouden, moesten zij hun theorie van straks veranderen en van Saulus Paulus worden. Maar die gulle genegenheid ontbreekt... en nu zien we bij

---

1) Vgl. *De Katholiek*, Dl. CXVII, bl. 123; en Dl. CXVIII, bl. 251.

al de hulde, die aan Gezelle door hen wordt gebracht, meestal dat priesterschap òf verzwegen, òf verdacht gemaakt, òf — nog erger — schuldig verklaard aan Gezelle's tekortkomingen [1]).

Dit is te begrijpen, maar noch als katholiek noch als kunstcriticus kunnen wij die handelwijzen billijken. Zoo wordt, mogen we klagen, het oude stelsel van negeeren op nieuwe manier voortgezet. Een voortreffelijk dichter mag zich katholiek toonen, priester zijn, overtuigd en vurig, toch moet hij pantheïst worden gemaakt, boven de Kerk uitstaan, gekneld zijn geweest door zijn priesterbanden. Aan zijne Moeder, de Kerk, heeft hij niets van zijn glorie te danken; integendeel: hadde hij die Moeder nooit gekend, hij ware grooter geworden.

Doch ook als kunstcriticus komen wij tegen die beoordeelingen op, want ze zijn onwaar en onbewezen. En ze scheuren los wat verbonden moet blijven, ze rukken stuk de eenheid Van Gezelle's ziele en kunst. Neen! ze dooden het leven, waardoor al wat in Gezelle schreide en jubelde, al wat

---

[1]) Het *verzwijgen* vind ik in het *Tweem. Tijdschrift* (VII, Dl. II, blz. 175), waar bij de laatste verzen van Gezelle wordt gezegd:

»Ons treft daarin als groot en aandoenlijk den geest van den grijsaard voor het sterven alleen te zien tusschen boomen en wolken, sneeuw en maneschijn, tusschen zonsondergangen, herfsten en winters. In de gemeenschap met het natuurleven heeft hij vooral in latere jaren den troost gezocht voor wat de menschen hem aandeden; vóor dat hij er geheel één mee werd, zien wij hem dan hier nog ééns alleen zijn met van dat leven de groote en geheimzinnige verschijnselen".

Het *verdacht-maken* lees ik in de beschouwing van Willem Kloos [waarmee Hugo Verriest zoo blij was in *De Nieuwe Tijd* (1901, N°. 494); wel gadeloos naief!], welke hoofdman der moderne critiek aldus oordeelt:

»Dáárom nu juist is Gezelle zoo groot, omdat hij een Christen is, die, zonder 't zelf te weten, hoog-verheven boven de Kerk stond, een Christen als onmiddellijk-van-Christus-uit".

Het *schuldig-stellen aan de tekortkomingen* wordt gedaan door J. Reddingius, in het weekblad *De Amsterdammer* (N°. 1281) die aldus dicteert:

»Ware Guido Gezelle enkel dichter geweest, vrij te gaan waar hij wilde, als dichter los van de Kerk, hij hadde wellicht zich nog breeder weten te uiten; zijn priesterschap houdt hem gevangen dikwerf. . . ."

Van deze drie uitingen vind ik die, welke W. Kloos ontboezemt, verreweg de verrassendste. Indien men diens *Veertien Jaar Literatuur-Geschiedenis* (1ste uitgave, Dl. II) wil openslaan en blz. 250—51 lezen, begrijpe men waarom.

hij zag en gevoelde, toon, klank, licht en drift ontving. Zij verbasteren den innigsten aard zijner poëzie, verlagen die poëzie, dringen haar weg van de haar toekomende plaats, en deelen haar in bij een kunst, die Gezelle noch liefhad noch begeerde.

Wie niet allereerst en overal bij G. Gezelle het katholieke, het priesterlijke bespeurt en gevoelt, staat onbevoegd om over hem te oordeelen. Hij moge veel uitwendige schoonheden kunnen waardeeren, en daardoor eenigszins benaderen een voorstelling, een verbeelding van wat er inwendig gloeit en blinkt; hij moge door de kracht der fantasie en door de vatbaarheid van dichterlijk voelvermogen iets gaan begrijpen van het geniale: tot de diepste kern dringt hij nooit door; hij blijft zien in raadsels en ten halve, nimmer zal hij aanschouwen van aangezicht tot aangezicht.

Wel verwonderlijk echter, dat dit katholieke, dit priesterlijke niet dadelijk wordt gevoeld en begrepen, daar toch reeds ter eene zijde de meeste dichtstoffen door Gezelle worden gekozen uit het vroom-kerkelijke leven, ten andere de geestdrift en de liefde voor Roomsche Heiligen, heiligdommen, plechtigheden en feesten op iedere bladzijde zijner bundels — ook zijner latere, ook van den laatsten — ongetemperd, vrij en frank — al is de toon in de jeugd heller, in den ouderdom dieper — openlijk voor de heele wereld wordt beleden. Begint niet de laatste bundel, dien hij zelf uitgaf, *Rijmsnoer*, met dat teere en tevens kloeke:

»'t Eerste dat mij moeder vragen
leerde, in lang verleden dagen,
  als ik hakkelde, ongeriefd
nog van woorden, 't was, te gader
bei mijn' handtjes doende: »Vader,
  geeft me' een kruisken, als 't u belieft!"

'k Heb een kruiske dan gekregen,
menig keer, en wierd geslegen
  op mijn' kake, zacht en zoet...
Ach, ge zijt mij, bei te gader,
afgestorven, moeder, vader,
  'tgeen mij nu nog leedschap doet!

Maar, dat kruiske, 't is geschreven
diep mij in den kop gebleven,
teeken van mijn erfgebied:
die den schedel mij aan scherven
sloege, en hiete 't kruisken derven,
nog en hadd' hij 't kruisken niet!"

Overal vinden we van zulke echt-ultramontaansche getuigenissen. En het verwondert ons zeer, dat we nog nergens een afkeuring hoorden over dat beminnelijk of kinderlijk »bijgeloof" van Gezelle. Want wat deze dichter vereert en liefheeft, dat hebben ook onze gewone, kleine, ongeleerde, eenvoudige roomsche menschjes lief. Gezelle kust het kruisbeeld, versiert de heiligenbeeldjes, steekt er kaarsen bij aan, maakt bidprentjes voor de arme zieltjes, gaat mêe ter processie naar wonderbeelden, bidt stil in den avond zijn rozenkrans ... ge hebt slechts de gedichten te doorbladeren, en ge vindt overvloedige bewijzen. Hij is bovenal een Mariavereerder ... en in zijn laatsten bundel lofzingt hij weer herhaaldelijk de »altijd onbevlekte Vrouwe"... Wilt ge nog eens luisteren naar dat onovertroffen *Regina Coeli* — met de zegepralende antifoon zelve wedijverende in Paaschjubel:

»Staat op, 't is 't koninginnenlied,
dat uit den orgel springt
en over de rillende ruiten schiet
en bin' de steenen dringt;
staat op, zijt gij geen kind van haar,
is zij geen koningin
van u? Gij voert een borst, niet waar?
en 't woont een stem daarin?
Staat op dan, zingt, en zingt gij niet
staat op en ondersteunt
met hoofd en brandenden blik het lied
dat in den orgel dreunt!
Staat op! Welk land of koninkrijk
met zulk een nationaal
gezang, met zulk een glorierijk
en grootsch triumfgeschaal
als wij, het katholijke volk,
het koninkrijk van Hem,

die spreekt, en alle rijk en volk
doet beven op zijn stem;
als wij, op wien uw scepter blinkt,
o Moeder, Maagd! — Welaan,
staat op: 't Regina coeli klinkt
staat op en laat ons staan!"

En dan zijn groote liefde voor het H. Sacrament des Altaars. Telkens moet hij er van zingen. En is hij dadelijk gereed om een dichtjen te maken, voor niemand doet hij het blijer en opgewekter dan voor de communie-kinderen, die een liedje vragen. Getuigen die tallooze gebedjes en versjes in *Rijmsnoer*. En wat zijn die zeer eenvoudige woorden, haast rijmpjes, alle toch in taal en toon innig roomsch: inderdaad van dat soort liedjes, die in de nederige maar hartelijke gezinnen veler katholieken op dien eersten H. Communiedag zelfs den strengen vader en den mannelijken broeder ontroeren.

Veel heviger echter komt Gezelle's liefde uit in die herhaalde zuchten... in dat vragen:

»Is er iets in ons, o Heere,
dat u zoo verliefd doet zijn?
Kunt Ge U nog naar ons toe keeren
als er zooveel Engelen zijn?"

Nog vuriger in dat gloeiende uitnoodigen tot aanbidding:

»God is daar! Hij rijst.... Hij daalt,
en zijn goudene kroone straalt
weg end weder voor die schouwen
en zijn oogen op durft hou'en
kruiswijs, ende... God is daar...."

En dieper, krachtiger spreekt van die groote liefde dit korte versje:

»De wind, die uit het kooren waait,
waarin de scherpe zonne laait,
als tarweblomme in de aren groeit,
en 't heilig-sacramentsmeel bloeit;
in Vlanderen, in mijn eigen land....
O! 't Is genoeg voor dezen keer;
ik dichte, maar ik en spreke niet meer!"

Doch het hartelijkst toont zich die liefde in dit klein en simpel gebedje :

»o Mocht ik
o mocht ik
voor 't heilig Tabernakel staan,
o mocht ik
o mocht ik
daar brandend als een keerse staan.
o mocht ik
o mocht ik
ontsteken daar en uitgegaan,
o mocht ik
o mocht ik
naar Hem en in den hemel gaan!"

III.

Al deze aanwijzingen echter duiden wel voor den oppervlakkigen lezer op een katholiek en priesterlijk dichter, maar geven toch niet het zeker bewijs, en volstrekt niet de innigste kracht van dien katholieken geest. De stoffen zelve immers — vooral Maria en het H. Sacrament — oefenen een te groote betoovering uit, en bezielen zelfs den zwak-geloovenden, die dichter is, door hun reine, goddelijke schoonheid onafwendbaar. Wil ik ten slotte weten, of inderdaad de dichter den echt-roomschen geest bezit, dan moet ik liever gaan onderzoeken buiten het streng-kerkelijk terrein, en ook het gebied van zijn gewoon-dagelijksch, burgerlijk en intiem leven doorloopen. Of ik moet eigenlijk geen plekje uitsluiten: heel het leven moet ik doorgaan, al zijn werken, al zijn woorden, al zijn verzen moet ik doorvorschen; en zie ik dan overal en immer, volgens omstandigheden en omgeving, dien priesterlijken geest zich openbaren, hoe dan ook, hetzij door vergelijking met het hemelsche, hetzij door tegenstelling met het aardsche, hetzij in jubel of in klacht, verdoken of uitschitterend, dan ben ik zeker, dat mijn dichter katholiek is en priester. . . .

Bij Gezelle vinden we dien geest inderdaad overal en immer. Overal en immer den geest, welke, onderscheiden van den

geest der wereld, die onverstorven en hoogmoedig is, bestaat in offer en gebed.

Offer en gebed, ziedaar de hoofdinhoud van al zijn verzen; het thema, waarom henen ieder zijner melodieën zich beweegt, waardoor ieder zijner klanken zijn eigen plaats, ieder zijner rhythmen haar eigen beteekenis ontvangt. Ziedaar de goudene draden, die door de lange en wijdgeslingerde gangen zijner velerlei gevoelens, gedachten, zuchten en jubelingen, den zekeren weg wijzen en de heerlijke orde, de wondere eenheid doen begrijpen en vereeren.

Altoos offer, altoos gebed, ter kerke en te huis, in de opene velden en de lommerrijke boschjes, bij de vogels en tusschen de bloemen, in verheffing en vernedering, bij vriendschapsweelde, trots menschenecre; in het seminarie als dichter-professor, te Kortrijk als eenvoudig kapelaan, te Brugge als nonnenvader; altoos! bij heftige zangdrift, in stille overweging, vooral tusschen peinzende droomerijen; altoos! jong en oud, bij volle levenskracht, roepende in grooten nood:

»O Jesu, uw bloed op mijn hoofd, als 't U belieft,
Uw bloed op mijn hoofd, op mijn voorhoofd"

jaren later, in veegen ouderdom, kreunende machteloos en zwak:

»Ontferme't u eens stervenden
die, naast u, nêergebeden
in 't graf van zijne ellendigheid
verrijzen wilt ook, heden!..."

Offer en gebed! Indien het niet gewaagd klinke: we lezen het op dat diep-doorploegde en doorsneden gelaat, dat ons in zijn eerbiedwaardige kalmte tegelijk smartelijk en verheven aandoet als van een edel man, die veel heeft geweend en gebeden.

Inderdaad veel geweend, veel geleden.

Als Gezelle, jong priester van 24 jaar, met zijn pas ontwaakte hart — gaarde vol bloesems en zwellende knoppen, roepend om koesterend licht, om sterkend en ontwikkelend

leven — in het klein-seminarie leeraar wordt van handel en boekhouden, dan begint dat lijden reeds; komt over zijn ziel die fijne maar doordringende nevel van stil, en aan niemand te zeggen verdriet. Ach ja! in zijn deemoed en in zijn heiligheid vroeg hij niet verder noch klaagde hij, keurde zelfs inwendig, uit plichtbesef, goed. Maar het verdriet bleef.... en het pijnigde des te heviger dezen zelfbewusten jongen man, die wel zijn geweldigen geest diep in zich voelde òpborrelen en onbeteugeld omhoog bruisen, overal heen willende uitspatten, maar die toch ook de kracht in zich kende om te heerschen over die stormenzee en zijn ziel veilig te sturen naar de haven van Gods behoudenis. Hij wist zich zelven priester: en dat priesterschap had hij lief als zijn leven....

Na drie jaren wordt alle leed een oogenblik vergeten: Gezelle is leeraar der poësis. Heerlijk, de volle wasdom mag nu onbeklemd en vol-weelderig uitbreken. Nu mag hij spreken, luid en vrij, altoos door, overal, wat daar drie jaar lang — en langer — gezwegen is en achtergehouden Nu mag de vloed losstroomen over de harten zijner zielsbeminde leerlingen, over de harten aller Vlamingen. En breed golft ze uit: Gezelle dicht! De *Kerkhofblommen* verschijnen; de *Dichtoefeningen*, de *Kleengedichtjes* volgen [1]). Heerlijk! nu gaat de droom van zijn leven, de bede zijner jeugd worden vervuld: priester zijn en dichter — vereenigd tot heil van Vlaanderen!...

Helaas!

»Een schoone droom is half gedroomd vergeten!" [2])

Na anderhalf jaar poësis wordt Gezelle surveillant; daarna onderrector aan het Engelsch Seminarie [3]), kapelaan te Brugge,

---

[1]) Men vgl. over dezen tijd van Gezelle's leven *D. W. en Belf. (Gezelle-nummer)*, artikel van Dr. G. Verriest, blz. 169 vv. alsook *De Nieuwe Tijd*, Vijfde Jaar, artikel van Past. H. Verriest, een van 's dichters leerlingen en vrienden, blz. 289 vv. Vooral dat laatste artikel teekent.

[2]) *Aya Sofia.*

[3]) Hij bleef daar vier jaren. Kardinaal Wiseman heeft daar Gezelle leeren kennen, en vereerde zoo den heiligen en genialen priester, dat hij Gezelle

te Kortrijk; en eerst, als hij oud en grijs wordt, in 1889, vindt Gezelle, bij de zusters van het Kindeke Jesus, licht, lust en tijd om weder te dichten. Want 30 jaar heeft hij gezwegen. Heeft hij echter niet vergeten. Niet kunnen vergeten de heerlijke weelde van zijn jeugddroom. Maar de herinnering was als eene aan het verloren Paradijs! [1])

»Zwaar ziek van hart en ziel" is hij in die jaren geweest. 't Was een tijd van verslagenheid, van moedeloosheid, van verdooving. Doch waar Gezelle zelf zoo mannelijk en edelmoedig, bijna altijd zwijgend, en immer door doende zijn harden plicht, uitwendig nooit klagend, inwendig gelaten, zijn zwaar kruis heeft gedragen, daar mogen wij noch den lijder om zijn leed, noch de leerlingen om het nadeel, noch Vlaanderen om het verlies al te zeer beklagen. Gezelle zelf mocht ons verwijten:

»Die 't Kruis niet en draagt
en is 't Kruise nie' waerd".

En ons de fiere woorden toevoegen:

»Hooger als mijn oogen dragen,
Wijder als de winden jagen,
Dieper als de diepe zee,
Over al heerscht God alleen".

Bovendien zou men onrecht doen door aan deze uitwendige levens- en lotsverwisselingen alle schuld te geven van het leed, dat Gezelle's ziel heeft gedragen. Die uitwendige omstandigheden hebben veeleer scherper ingedrukt, wat reeds in die ziel stond gegroefd; zijn als overstelpende wateren geweest, die deden overgolven de reeds gevulde meren van

---

aanbood met hem naar Engeland te gaan. Over Gezelle's kapelaan-zijn vindt men zeer treffende bijzonderheden in het *Gezelle-nummer* van *Dietsche Warande en Belfort*, artikel van S. Deqnidt.

1) De uiteenloopende redenen, die het ontslag van Gezelle toelichten, kan men vinden in het hierboven reeds vermelde artikel van Pastoor Hugo Verriest: *De Nieuwe Tijd*, Vijfde Jaar, blz. 297 vv. Treffend staat daar ook de zieletoestand van Gezelle gedurende de eerstvolgende jaren in keurig en krachtig proza uitgebeeld.

Gezelle's smart. Want als die van iederen dichter was de ziel van Gezelle uit haar aard bedroefd en benauwd; bedroefd en benauwd in deze drukkende, enge wereld vol nevelen en stofwolken: bedroefd en benauwd van weemoed over het Paradijs, van heimwee naar het oneindige, naar God.

Dàt is het groote, het machtige, het verheven-aandoenlijke in Gezelle's gedichten. Hen lezende, vergeten we al dat gewriemel van menschen en dingen, met hun kleine wijsheid en tamme voorzichtigheid. Want in die gedichten klinkt zelfs niet één verre toespeling op dat grievende leed ons toe; neen: we hooren er alleen schreien en bidden de geweldige smart van een priester, die dichter is, maar gebonden aan menschen en aarde, zijn onmetelijk verlangen naar het wijde, het diepe, het eindelooze, naar de zee en den hemel... moet beteugelen; niet omdat men het euvel zou duiden, omdat men het niet begrijpen zou: neen! omdat hij zelf, de dichter, het niet bereiken kon!...

En daarom, niet in de jaren, als wij, gewone menschen, het zouden verwachten, is Gezelle's lied het droevigste, is zijn bede het dringendst. Later, na 30 jaren rustens, als we meenen zouden, dat de wonden waren geheeld, dan blijkt zijn smart het grievendste, zijn verlangen het hevigst. Want niet geheeld was die wonde zijns harten: dat hunkeren naar vrije en ongeboeide schoonheid; maar met den ouderdom werd zij wijder en dieper, en nooit heeft Gezelle zoo in-droef geklaagd en gebeden als in dat lied zijner grijsheid:

CONSUMMATUM EST!

Zoo ellendig zijn,
En geen zonneschijn
ooit mijn huis instralen;
nooit geen' asem halen,
dat 't geen wee en doet!
Roert nog hand of voet
iemand... tieren! Willen
en niet kunnen stillen,
ai mij! deze pijn!
Ach! en... ach! en... ach! en... ach! en
Zoo ellendig zijn.

Liever ware ik dood
als, in stervensnood,
Zooveel duizend werven
her end weder sterven
zonder vrij te zijn,
ai! van deze pijn:
'k heb genoeg gebeten...
'k wil 't het leste weten
van dit daaglijksch brood!
Ach! en... ach! en... ach! en... ach! en
liever ware ik dood!

Wie en klaagde er niet?
Was er ooit verdriet
erger als het mijne?
Was er immer pijne...
»*Consummatum est!*"
Een', aan 't kruis gevest,
hoore ik tegenspreken,
hoore ik zielebreken,
in zijn stervenslied!
Ach! en... ach! en... ach! en... ach! en
hij en klaagde niet! [1])

IV.

Het laatste vers brengt ons weer tot hetgeen wij, ter vaststelling van Gezelle's echt katholieken geest, wilden beweren: zijn lied is doortrokken met den geur van 's Heeren passie; leeft en ademt in de Goede-Vrijdag-sfeer van Golgotha; is het lied van offer en gebed! Offer; dat is: het met nagelen

---

1) Wie bovenstaande beschouwingen heeft gevolgd, zal ik verder niet behoeven duidelijk te maken, dat de smart van Gezelle niets heeft uit te staan met weeklijkheid, vrouwelijkheid of zinnelijkheid. Zij is volstrekt geen »Weltschmerz". Daarenboven: ik weet in al de werken van Gezelle geen enkel vers, waar zelfs een zweem van weeklijke lust over heen zweeft. 't Is alles zoo rein en zoo klaar als de zon.

Ik zou naar aanleiding dezer dingen aan sommige katholieke kunstcritici durven opmerken, dat zij wel eens het goede doel, nl. de verheffing der poëzie, kunnen voorbijstreven, als zij zoo herhaaldelijk getuigen, dat toch vooral een dichter zich wachten moet om treurige onderwerpen (niet voorwerpen?) te bezingen... Die raadgevingen zijn toch waarlijk te komisch om tragisch aan te doen.

doorpriemde hart stil en willig neerbuigen tot sterven; gebed: het zich nimmer beklagen dan alleen klagende schreien tot God!

Niet altijd vinden we als boven zoo duidelijk die stemmingen en gevoelens terug: wij moeten ze vaak naspeuren uit ingehouden zuchten, uit niet-toegepaste beelden, uit een gekozen stoffe, die van verre zinspeelt of heenwijst naar wat vroeger open en klaar is gezongen. En het zou wel een zeer belangrijke studie worden, indien we, al de verzen van Gezelle groepeerende, in de tallooze zangen van verschillende data, die voortdurende en zich nooit-verloochenende offervaardigheid, die gestadige en onverpoosde gebedsliefde mochten aanwijzen. Wij moeten ons echter tevreden stellen met alleen hier en daar eenige treffende voorbeelden uit te lichten; welke voorbeelden eenigszins geschikt zullen worden naar tijdsorde, om daardoor des te duidelijker te laten zien, hoe met de jaren, het lied der smart, misschien wel minder luid, àl dieper toch en dringender wordt; opdat er meê bewezen zij, wat in het algemeen over de groote ziel van Gezelle werd beweerd.

Reeds in *Dichtoefeningen*, den eersten bundel, uitgegeven in den bloeitijd van Gezelle's professoraat, klinkt hier en daar, wellicht als echo van het leed der vroegere jaren, zeker echter als echo van de groote smart, die levenslang zou schreien in deze dichterziel, en nu reeds, in dagen van geluk, zich openbaart, de toon van offerend gebed.... De smart is wel bitter:

»Waarom, droeve Wilgeboom,
staat gij op den Mandelstroom?
Waarom laat ge uw lange takken
tot in 't koele water zakken?
Is 't de liefde die u dwingt
en uw loof omleege bringt,
om uw moeders schoot te kussen,
en uw gloed in 't nat te blusschen,
dat uw kruine groeien doet
en bewatert uwen voet?

. . . . . .
Neen geen liefde of zonneschitter,
maar wel droefheid, zwaar en bitter,
veegt mijn takken naar den vloed....”

En dan:

»O! 't ruischen van het ranke riet!
o wist ik toch uw droevig lied!
wanneer de wind voorbij u voert
en buigend uwe halmen roert,
gij buigt, ootmoedig nijgend, neêr,
staat op en buigt ootmoedig weêr,
en zingt al buigend 't droevig lied,
dat ik beminne, o ranke riet!"

Maar de bede volgt straks, des te inniger:

»O! 't ruischen van het ranke riet
weêrgalleme in mijn droevig lied,
en klagend kome 't voor uw voet,
Gij, die ons beiden leven doet!
o Gij, die zelf de kranke taal
bemint van eenen rieten staal,
verwerp toch ook mijn klachte niet:
ik! arme, kranke, klagend riet!..."

Later wordt de ziel als de leeuwerik in de lucht:

»Mij beminde Grijslawerke,
lieve zangster ende zoet,
die, op uw bedauwde vlerke,
met uw altijd reinen voet
de aarde stoot, en, afgevlogen
hooger dan mijn ooge draagt
dáár, in d' hemelblauwe bogen,
dáár aan God uwe klachte klaagt".

Kerkhofblommen, de bundel, die volgt [1]), bestaat voorname-

[1]) Ik volg hier de orde, waarin de gedichten later door den dichter zelven zijn uitgegeven. Deze plaatst de *Kerkhofblommen*, zooals zij langzaam zijn vermeerderd, na *Dichtoefeningen*, waarin de eerstvervaardigde gedichten staan. Gezelle's eerste gedrukte werk was echter *Kerkhofblommen* geheeten, maar bevatte slechts het eerste gedeelte van den tegenwoordigen bundel (zie *Gezellenummer* van *Dietsche Warande en Belfort*, artikel van S. Dequidt, blz. 119). Minder juist blijkt dus Prof. Dr. G. Verriest in de voorrede der reeds vermelde bloemlezing van Gezelle's *Verzen*, bij L. J. Veen te Amsterdam verschenen. Deze bloemlezing is om haar degelijke keuze, aangenamen druk, handig formaat en bovenal ook om haar mooi portret van Gezelle zeer aan te bevelen.

lijk uit zieledichtjes en bevat uit zijn aard weinig wat hier voor ons doel dienen kan. Toch hoort men in »Het kindeke van de Dood" weêr den dichter, die zelf heeft geleden wat hij zoo roerend bezingt:

»Daar zijnder die de levensbaan,
met schaars eenen brijzel brood,
tot aan hunne oude dagen gaan
en leven, spijts de dood".

Maar ook den dichter, die in zijn droefheid het kruis ziet en kent:

»Waar staat gij, hooge over mijn hoofd,
waar staat gij, gedoken in 't gers,
waar staat gij, waar staat... dat ik groete u, o Kruis,
ik groete u, o edele Kruis?

o Stemme van 't houtene Kruis,
o stem van het houtene Kruis,
ik vraagde zoo dikwijls, ik vraagde en ik bad,
en... de antwoord is altijd: het Kruis".

In de *Kleengedichtjes* is de toon reeds meer ingehouden, maar even innig en teer. Welk een klacht:

»Ach; hoe dikwijls ben ik toch gegaan
waar de zee heur groote baren slaan,
waar het al zoo kleen wordt rondom mij,
waar mij niets te binnen komt als Gij,
groote God, oneindigheid, onmeetbaar,
en van dit menschenhert, hoe broos ook
onvergeetbaar!"

Maar welk een offerande, welk een bede ook:

»Die drie-en-dertig jaar,
en zoo veel droeve dagen,
o Jesu, Jesu mijn,
voor mij hebt willen dragen,
hebt drie-en-dertig maal
mijn hert, mijn hoop, mijn al,
en geeft mij eens dien dag,
die eeuwig duren zal".

Nu beginnen de jaren der bitterheid, en in den bundel, die even na het ontslag uit het seminarie verscheen, wijst reeds de titel *Gedichten, Gezangen en Gebeden* op de behoefte om met het lied het gebed te vereenigen.... Deze bundel bevat dan ook de meest-bewogene gedichten: zijn jubel is zeer uitbundig, zijn smart zeer hartstochtelijk. Gezelle's ziel is in wilde beroering: het stormt en strijdt daarbinnen. Gezelle heeft pijn en voelt zich zwak, uitgeput. Hij weet nu wat lijden is, en mag vragen aan zijn beminden leerling, zijn kind:

»G' hebt dan ook dat bitter water
van de groote zee gesmaakt?
't Heeft u in den mond en later,
't heeft u in het hert geraakt..."

Hij is zoo verlaten, zoo diep ellendig:

»Jesu, gansch alleen gelaten
komt mijne arme ziel te baten,
want ik zoo ellendig ben,
ik, die zooveel vrienden ken".

Doch hij bidt reeds; neen, hij kan niet bidden:

»Jesu, waar 't den mensch gegeven
eenen keer maar in zijn leven
U te bidden, eenen keer
och hoe zoud' hij bidden, Heer!"

Hij bidt reeds; maar het is geen bidden, zooals hij wil:

»Gij badt op eenen berg alleen,
en... Jesu, ik en vind er geen,
waar 'k hoog genoeg kan klimmen
om U alleen te vinden:
de wereld wilt mij achterna,
alwaar ik ga
of sta
of ooit mijn oogen sla;
en arm als ik en is er geen,
geen een,

die nood hebbe, en niet klagen kan;
die honger, en niet vragen kan;
die pijne, en niet gewagen kan
hoe zeer het doet!
O leert mij, armen dwaas, hoe dat ik bidden moet!"

De Heer heeft Gezelle inderdaad leeren bidden.

In dezen bundel wordt een vers gevonden, dat van Gezelle's eerste levensperiode, mijns inziens, verreweg het beste en het krachtigste gedicht moet heeten. Wel is het volkomene niet bereikt: de koele matigheid en sereene kalmte ontbreken, die, later door rijper dicht- en taalkracht verworven, vorm, beeld en uitdrukking zoo aangrijpend, zoo onvergetelijk maken; doch heiliger hartstocht en hemelscher verhevenheid ken ik in geen ander lied, toen of later door Gezelle gezongen. Hier wordt waarlijk gebeden: hier is in diep besef van eigen geringheid en ellende; de volledige overgave van alles, van alles aan God; maar tevens hier is »de poëzie van 't Kruis" [1]).

Men vergunne mij, tot slot van dit artikel, dit gedicht geheel af te schrijven. Mijn volgend artikel kan dan begonnen worden bij de tweede periode, waar veel rijker en rijper oogst is te garen. Door treffender voorbeelden dan nu werden gegeven, mijn bewering stavende, vind ik, naar 'k hoop, in de nieuwere gedichten een gemakkelijker aanknoopingspunt om, na het katholieke in Gezelle voluit te hebben bewezen, zijn modern-dichter-zijn vast te stellen en te kenschetsen.

Zoo volge dan, als een blij-makend afscheid dat diepbewogen:

»O 'K STA MIJ ZOO GEREN.

O 'k sta mij zoo geren te midden in 't veld,
en schouwe in de diepten des hemels!
Dan voele 'k mijn herte dat groeit en ik beef:
o neen dan en ben ik geen slijk meer...
'k ben geest, ik ben koning, 'k beheersche 't heelal,
'k ben edel, 'k ben machtig, 'k gebiede:

[1]) Dr. Schaepman: *Lamartine* (*Nieuwe Gedichten*, blz. 159).

gij heemlen, gij blauwe, daar boven mij, diep,
ge ontsnapt mij niet, wel moogt gij diep zijn!
Gij wolken, ik rijde op uw toppen, u voer 'k,
onstuimige, in banden en teugels;
gij aarde, verre onder mij, 'k peile en ik zie
tot binnen uw binnenste diepten;
gij bergen en boomen, uw kruine die rijst,
rijst afgebeeld in mijne ziele;
gij, kruid, aan mijn voeten, mijn herte bevat
uw nederig kruipende ranken.
God! — en geknield durf ik spreken nu, — God,
ik wete U, ik kenne, ik beminne U!
God! ik alleen ben uw priester op aard,
uw schepping dat is mij een tempel,
en al het geschapene wilt Gij, o God,
ontvangen van uit mijne handen.
'k Ben priester, 'k ben autaar, 'k ben slachtofferand
'k ben koning van al 't mij omringend,
en al 't mij omringend, Gij miekt het, Gij gaaft
het mij, om 't U weder te geven;
doch geve ik het niet, o mysterie van God,
gij laat het en 't blijft U verloren!
God wierp als gesteente uit zijn godlijke hand,
Hij zaaide de velden des afgronds,
en: »Mensch", sprak hij, »brengt het mij weder en komt
bij mij, als gescepterde koning;
of laat gij 't juweel u bedwelmen en blijft
gij, dief, met den schat in den donkeren,
dan, blijft met den schat, en gevloekt weze hij u:
blijft weg en met hem in den afgrond"!
o Heere, deez hand overweegt Uw gebód,
mijn herte bezwijkt, ik verga, helpt!
ik moete en ik zal U verraan, als Gij niet
en helpt, o barmhertige Jesu!
o Heere, Gij kent mij, betrouwt uwen knecht
niet: blijft Gij niet dicht op hem waken,
zoo loopt hij, verliefd op een ander, hij gaat
en 't guldene vee zal hem god zijn;
maar helpt Gij, o Heere, en 'n duikt Gij hem niet
den straal van Uw minnelijk aanschijn,
en weet hij dat Ge altijd eene ooge op hem houdt,
hij vreest en hij beeft dan, en blijft U.
o Jesu, Uw bloed sta geprent op mijn hoofd
en komt ze, de vleiende wereld,

dan blinke dat bloed en zij zie het van ver,
zij blijve en ze 'n steek' heure hand niet!
Ha, wist zij hoedanig mijn herte is ontsteld
wanneer zij mij, slange, beziet, toch!
Ha, wist zij hoe 'k tegen mijn zelven moet staan
om haar niet in de armen te vliegen,
gelokt als de onschuldige vogel, ze kwam,
ze kwam en ze won mij voor altijd!
Maar Jesu, uw bloed op mijn hoofd, als 't U belieft,
Uw bloed op mijn hoofd, op mijn voorhoofd:
dat elk een het zien mag, dat ieder het zie,
en zie dat Gij mijn, dat ik Uw ben!
Dan trede ik gerust en dan schilt het mij niet
of 't rondom mij strijd en rumoer is,
of 't rondom mij vol loopt van vijanden en
geen een, o geen enkel mij vriend is:
met U in mijn herte en Uw bloed op mijn hoofd,
mijn schuldige voorhoofd, 't verdient het,
met U in mijn herte en mijn oog op het kruis
nog tien stappen, drie stappen, één stap,
nog — driemaal Hosannah! — eén stap en één stem...
en 'k vluchte in Uwe armen, o Jesu!" [1])

(*Wordt vervolgd.*) A. M. J. I. BINNEWIERTZ, pr.

---

1) In *Moderne poetiek* had ik durven beweren, dat wanneer men van een indrukwekkend vers de woorden eenigszins anders plaatst, de indruk van het gedicht verloren gaat, terwijl toch de beteekenis der zinnen blijft. De zeereerw. heer Mutsaers, in zijn woord over kunsttheoriën (welk uitvoerig woord ik, na deze studie over Gezelle rustig te hebben voltooid, met een korte verdediging hoop te beantwoorden) zegt van deze bewering: »De indruk *kan* verloren gaan, als nl. die verandering den schoonen vorm zou doen verdwijnen. Maar door een eenigszins veranderde schikking alleen *zal* dit geenszins altijd gebeuren". Nu noodig ik den zeereerw. heer Mutsaers eens proefondervinderlijk met bovenstaande verzen en ook de vorig-aangehaalde, zijn tegenbewering te staven. Ik zal zeer gaarne in mijn antwoord zijn proeven opnemen en de lezers zelven doen oordeelen.

NAAR ROME.

Vóór eenige jaren had ik, naar aanleiding van Prof. Dr. P. J. Blok's *Verslag over Nederlandsche archivalia te Parijs*, gelegenheid om in dit tijdschrift [1]) de vraag te stellen: »Zou het nu geen tijd worden, om bij het systematisch onderzoek in buitenlandsche archieven eindelijk een beurt te geven aan Italië? Aan Rome vooral, waar Paus Leo XIII met ongeevenaarde grootmoedigheid de Archieven van het Vatikaan voor de geschiedvorsching heeft opengesteld, en waar dientengevolge een internationale wedstrijd van historischen zin heerscht, gelijk nergens ter wereld?"

Deze vraag — tevens een oprechte wensch — werd spoediger en gelukkiger beantwoord dan men doorgaans ziet gebeuren.

De geschiedschrijver van het Nederlandsche volk, professor Blok, die zich voor het onderzoek van archieven in Duitschland, Oostenrijk, Engeland en Frankrijk reeds zoo verdienstelijk maakte, heeft ten vorigen jare, ook op last onzer Regeering, navorschingen gedaan in Italië. Vandaar zijn uitvoerig *Verslag van onderzoekingen in Italië, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland* [2]).

Hij strekte zijn onderzoek uit over de archieven en bibliotheken van Milaan, Venetië, Bologna, Florence, Rome, Napels en Turijn. Onnoodig te verzekeren, dat in al deze handschriften-collecties heel wat aangetroffen wordt, dat voor de politieke, militaire en handelsgeschiedenis van ons vaderland, met name in de 16de, 17de en 18de eeuw, niet weinig belangwekkend is. Zulks behoorlijk in het licht te stellen, kan echter

---

[1]) *De Katholiek* (1897), Dl. CXI, blz. 372.

[2]) 's-Gravenhage, W. P. van Stockum en Zoon, 1901.

thans mijn bedoeling niet zijn; want dan zou ik veel wijdloopiger moeten worden, dan de omvang van dit gelegenheidsopstel toelaat.

Waar ik echter de volle aandacht op wensch te vestigen, zijn de bladzijden, die professor Blok in zijn *Verslag* (blz. 38—74) aan Rome wijdt. Voor ons Katholieken bezitten immers de Romeinsche archieven en bibliotheken allermeest waarde, omdat zij den welverdienden naam hebben, onuitputtelijk te zijn in materiaal voor onze kerkelijke geschiedenis.

Niet zonder voldoening lezen wij dan ook, hoe de Leidsche hoogleeraar zich vol bewondering uitlaat over de »vrijzinnige verordeningen van Paus Leo XIII", waardoor het »pauselijk geheim-archief" — zoo luidt van oudsher de naam — veel minder geheimzinnig is dan zijn naam zou doen vermoeden, ja een der meest toegankelijke archieven van de wereld mag genoemd worden" (blz. 39). Hoogelijk prijst hij de welwillendheid en den wetenschappelijken zin der beambten zoowel op het Archief als in de Bibliotheek van het Vatikaan. Maar vooral kan hij nauwelijks woorden genoeg vinden, om den rijkdom van bouwstoffen, die voor onze nationale en kerkelijke geschiedenis in de uitgestrekte Romeinsche depôts nog moeten ontgonnen worden, ook maar aan te duiden.

Hij komt derhalve tot het besluit: »Zou men een volledige lijst willen verkrijgen van alle stukken, die in de pauselijke archieven voor onze geschiedenis van belang zijn, dan zou men moeten overgaan tot de inrichting van een vasten post te Rome, in den geest van wat door Pruisen, Oostenrijk, Frankrijk en Engeland reeds is gedaan door de oprichting van historische instituten aldaar. Daarbij zou het dan ten zeerste wenschelijk zijn samen te gaan met België" — wegens den nauwen historischen samenhang beider naburige landen.

Van Belgische zijde werd reeds vroeger een soortgelijk plan geopperd.

In 1892 schreef Dr. Alfred Cauchie, Professor aan de Alma Mater te Leuven: »Wij koesteren de stellige hoop, dat onze

natie niet bij andere volken zal achterblijven. Een vaste instelling [te Rome] voor de Belgen zou rijke vruchten afwerpen; de schat onzer archieven zou aanmerkelijk worden vergroot; Rome zou een kweekschool worden van een keur van geschiedkundigen, waaruit het personeel voor ons hooger onderwijs, voor onze archieven en bibliotheken kon worden gerecruteerd; het zou een machtige aanwinst zijn voor onze wetenschappelijke levenskracht en reputatie" [1]).

Evenals professor Blok had Dr. Cauchie van zijne Regeering opdracht gekregen, om, met het oog op de vaderlandsche geschiedenis, te Rome en Napels archivalische onderzoekingen te doen. Hij kwam tot geen ander resultaat voor de practijk: slechts een vaste, permanente instelling zou voldoende kunnen beantwoorden aan de eischen der historische wetenschap, terwijl het onderzoek van een of anderen alleenstaanden geleerde, die zoo spoedig mogelijk weder tot zijn bepaalden werkkring in het vaderland moet terugkeeren, wel enkele gelukkige vondsten kan opleveren, maar tegenover de verspreide massa van materiaal zich haast even machteloos zal gevoelen als bij een »mer à boire".

Met onverdeelde instemming maakte ik ten onzent gewag van Dr. Cauchie's, ook in België gunstig opgenomen, plannen. En ik meende toen gerust de vraag te kunnen stellen: »Zouden Noord en Zuid elkaar niet broederlijk de hand kunnen reiken, om volgens het *l'union fait la force* eendrachtig saam te werken tot hetzelfde doel?" [2])

Bepaald heugelijk is het, dat professor Blok zich nu in zijn *Verslag* ten gunste van hetzelfde denkbeeld heeft uitgesproken. Hij verklaart daar namelijk blz. 55: »Voor eene poging tot samenwerking met België in dit opzicht schijnt juist het oogenblik te zijn aangebroken.... Mocht onze Regeering neiging gevoelen, naar aanleiding van dit *Verslag* met de Belgische in overleg te treden, dan zou daarmede misschien

---

1) *Mission aux Archives Vaticanes* (Bruxelles 1892) p. 99—100. Vgl. tevens zijn brochure: *De la création d'une école belge à Rome* (Tournai 1896).

2) *Het Museum* (Eerste Jaarg. 1893) kol. 192.

de weg geopend zijn om zonder al te veel geldelijke opoffering de in dit middelpunt van geschiedkundige studiën aanwezige bescheiden ook aan de beoefening onzer vaderlandsche geschiedenis dienstbaar te maken".

Met zijn gewone voortvarendheid en energie hield intusschen de Leidsche hoogleeraar niet op, voor het eenmaal zoo kloek beraamde plan zooveel mogelijk propaganda te maken.

Op het jongste Taal- en Letterkundig Congres te Nijmegen vestigde hij, in de tweede (geschiedkundige) afdeeling, de aandacht op het feit: »dat voor onze geschiedenis in het Vaticaan hoogst belangrijke stukken berusten en dat het hoog noodig is, dat door Nederlanders meer onderzoekingen te Rome worden gedaan. Gewenscht is, dat België en Nederland zich met elkaar verbinden om iets naar den trant eener Archaeologische school te Rome op te richten. België zal in deze misschien van de medewerking der Nederlanders kunnen profiteeren. Besloten werd in den geest van prof. Blok een voorstel aan de algemeene vergadering te doen" [1]), hetwelk daar met algemeene sympathie werd ontvangen.

Behalve met het woord, blijft professor Blok, zoo dikwijls zich de gelegenheid maar voordoet, ook met de pen ijveren voor de verwezenlijking van dit denkbeeld. Hij bepleitte het bijv. in het orgaan der Ned. vereeniging van archivarissen [2]); en nog dezer dagen verscheen van zijne hand een meer populair opstel, dat uitsluitend aan deze zaak is gewijd.

»De Friezen te Rome", zoo luidt het aan van Lennep ontleende opschrift van zijn warmgeschreven artikel, waarmee de Mei-aflevering van *Onze Eeuw* opende. Van deze onder meer dan één opzicht hoogst merkwaardige bladzijden heeft, voor zoover ik althans weet, de katholieke pers nog volstrekt geen melding gemaakt. Toch verdienen ze een meer dan gewone aandacht, zelfs bijzondere waardeering. Reden om er hier, met even tegemoetkomende loyauteit als den schrijver bezielde, nogal uitvoerig bij stil te staan.

---

[1]) Volgens het verslag der *N. R. Ct.* 28 Aug. 1901.

[2]) *Ned. Archievenblad* (Groningen 1901) blz. 69.

Het artikel begint met eene historische herinnering aan en eene schilderachtige beschrijving van de oude »Schola Frisonum", die reeds sedert de eerste helft der 9e eeuw diende als verblijfplaats voor de naar Rome beêvaartende of daar woonachtige Friezen.

Het eeuwenoude middelpunt der Nederlandsche kolonie in de Eeuwige Stad heeft reeds lang zijn oorspronkelijke bestemming verloren. Hiervan is weinig of niets overgebleven in de nu ten onzent bijna vergeten kerk San Michele in Sassia. Links aan het begin der kolonnade van Sint Pieter is zij met een hoogen steenen trap toegankelijk; maar doorgaans wordt zij slechts opgemerkt door hem, die met voorbedachten rade zijne schreden naar dat eenvoudige, onder al de tempels van Rome nauwelijks de aandacht trekkende heiligdom richt. Het bedehuis dient tegenwoordig als parochiekerk voor de bewoners van den Borgo S. Spirito en staat filiaal ondergeschikt aan de basiliek van Sint Pieter, uit wier fondsen zij ook onderhouden wordt. 't Is een zeer bescheiden kerkje, dat na in de 18e eeuw op pauselijk bevel te zijn gerestaureerd, thans behalve een paar oude, nauwelijks te ontcijferen inscripties en het in den muur gemetselde grafteeken van den beroemden, in 1779 hier begraven Duitschen schilder Anton Rafaël Mengs, geen enkele bezienswaardigheid oplevert. Alleen de ligging is zeer gunstig en fraai: in de onmiddellijke nabijheid van het Vatikaan, als het ware in de schaduw van Sint Pieter's reuzendom.

Deze eerbiedwaardige, van oudsher aan Nederland toebehoorende plek bezocht professor Blok onder geleide van Mgr. Dr. Anton de Waal [1]), den volijverigen en geleerden rector van het vlakbij gelegen priestercollege »Campo Santo di Tedeschi", waarin ik evenals verschillende andere geestelijken uit ons land, die te Rome doorstudeerden, eenige aangename jaren vertoefde. »Hier is de plaats voor eene nieuwe katholieke Nederlandsche stichting bij het Vaticaan" — zoo hoorde professor Blok zijn enthousiasten gids uitroepen —

[1]) Vgl. zijn monografie: *Der Campo Santo der Deutschen zu Rom* (Freiburg in. Br. 1896).

»want hier is een klassieke plek voor u, Nederlanders te Rome! Geschiedenis en symboliek wijzen haar als zoodanig onmiskenbaar aan"!

En de protestantsche Hollander bleef niet onontvankelijk voor de geestdrift van zijn katholieken leidsman. In *Onze Eeuw* pleit hij thans krachtig voor een oordeelkundige restauratie van het oude karolingische kerkgebouwtje, die misschien niet eens met al te groote onkosten zou kunnen geschieden. »De oude Friezenkerk zou het werkelijk waard zijn. Wie onzer vermogende katholieke landgenooten heeft een paar tienduizenden guldens over voor deze werkelijk nationale katholieke zaak?" [1])

Professor Blok, die bij dit bezoek aan San Michele in Sassia beloofde zijn katholieke landgenooten op het belang der zaak te zullen wijzen, kwam dus zijn belofte getrouw na. Het zou stellig van onzen kant weinig hoffelijk zijn, indien hem ten minste geen akte van ontvangst dezer schuldkwijting gedaan werd. En wanneer ik daarbij een warme dankbetuiging voeg, dan mag ik ongetwijfeld op de adhaesie van zeer vele geloofsgenooten in den lande rekenen.

Na de geschiedenis der oude Friezenkerk beschreven en hare beteekenis te hebben aangeprezen, gaat onze hoogleeraar over naar een andere, oorspronkelijk óók Nederlandsche, maar thans bijna geheel Duitsche stichting met kerk en hospitaal, genaamd Santa Maria dell'Anima.

Deze kerk bevat de graven van Adriaan VI, den éénigen Nederlander, die ooit de pauselijke tiara droeg, en van Willem van Enckevoirt, den éénigen bisschop van Utrecht, dien ooit het kardinaalspurper sierde. Zoo ergens, dan zijn deze graven welsprekende symbolen [2]). Hier zijn namelijk reeds eeuwenlang zoo goed als begraven de wettige aanspraken van den Nederlandschen stam op een eigen nationaal heiligdom, de zichtbare, in Rome-zelf gevestigde banden, die van oudsher ons vaderland met de Eeuwige Stad verbinden.

---

1) T. a. p. bl. 694. 2) Vgl. Dr. Schaepman: *Chronicā* (Derde Reeks) n. 4, bl. 53.

De stichting der Anima, die van den vromen Dordrechtenaar Jan Pietersz. en zijn huisvrouw Catharina omstreeks 1399 het eerste aanzijn kreeg en de onbetwistbare rechten van haars grondleggers landgenooten, zij het dikwijls ook schoorvoetend, tot het begin der 19e eeuw erkende [1]), werd in 1823 feitelijk een Oostenrijksche inrichting. Maar het gepleegde onrecht was àl te schromelijk, om in de stad der Pausen lang te kunnen voortduren. Door zijn Breve *Praeclara instituta charitatis* van 15 Maart 1859 erkende Pius IX onbewimpeld den Hollandschen oorsprong der Anima en het ruime aandeel der Nederlanders in het bijeenbrengen van hare fondsen.

Voortaan — zoo werd nu bepaald — zou de stichting wèl overwegend Duitsch blijven, maar als hospitium tevens openstaan »voor (onvermogende) Belgische en Hollandsche pelgrims, die Vlaamsch of Hollandsch als moedertaal spreken". De geestelijkheid, die de kerk bedient, zou eveneens uit Duitschers bestaan. »Wat de Belgen en Hollanders betreft, die van oudsher het recht hadden om tot deze geestelijkheid te behooren, hun zal een vergoeding worden geschonken, door uit de inkomsten der vrome stichting een jaarlijksche uitkeering van 120 scudi (600 francs) te doen voor een Belg, en even zooveel voor een Hollander, welke uitkeering moet geschieden aan het Belgische priestercollege of aan een andere inrichting, zoo dikwijls de personen daarvoor zijn uitgezocht en aangewezen door hun respectieve bisschoppen" [2]). De goederen der stichting zullen, onder toezicht van den kardinaal-protector, worden beheerd door een congregatie van hoogstens zeven en minstens vijf »nationale provisoren", die zichzelve bij vacatures weder aanvult. »Daaronder moet zich altoos een Belg of een Hollander bevinden, om toezicht te houden op het nakomen der verplichtingen ten opzichte van hun natie" [3]).

---

1) In 1688 was nog „Sacristanus" of rector der Anima Godfried Loeff, geboortig uit s Bosch. Vgl. *Archief Aartsb. Utrecht* XII, 310 en XXIV, 311.

2) De gansche tekst der Breve in het *Liber Confraternitatis B. Marie de Anima* (Romae-Vindebonae 1875) p. V—XII, en bij Dr. Anton Kirschbaumer, *Geschichte des deutschen Nationalhospizes Anima in Rom* (Wien 1868) S. 80—87.

3) Thans wordt deze post waargenomen door een hoogbejaarden Belgischen prelaat. Bij zijn overlijden zou rechtens een Nederlander aan de beurt komen.

Ziedaar feitelijk de povere overblijfsels der oude, nationale aanspraken van Nederland op de rijk-gefundeerde stichting der Anima.

Weinig, zeer weinig, als men terugdenkt aan haar zuiver-Nederlandschen oorsprong en aan het ruime contingent, dat onze landgenooten tot de 16e eeuw opleverden in het totaalcijfer van hare begunstigers en weldoeners. Het reeds genoemde *Liber Confraternitatis* bewijst zulks schitterend. Want van de 3000 daarin voorkomende namen is ongeveer $^1/_{30}$ alleen uit het bisdom Utrecht, en $^1/_{15}$ uit de noordelijke Nederlanden afkomstig. Tevens »een bewijs van de groote beteekenis der Nederlandsche kolonie te Rome in vroegeren tijd", zooals professor Blok terecht opmerkte [1]).

Maar het is althans iets. En zeker wel de moeite waard om er onafgebroken een werkelijk profijt van te trekken

Nu is onze hoogleeraar optimist genoeg, om aan deze schamele overblijfsels gunstige verwachtingen vast te knoopen aangaande een spoedige verwezenlijking van zijn ideaal: de oprichting van een Nederlandsch instituut voor geschiedenis en archaeologie te Rome. Gelukkig, dat hiervoor ook nog betere en meerbelovende vooruitzichten beginnen te ontstaan. *Dit* mosterdzaadje groeit, ten minste naar menschelijke berekening, niet licht meer tot een boom.

Tòch komt de practische aard bij professor Blok terstond weer boven. Hij belichaamt dus ten slotte zijn plan in een tweevoudig voorstel. Er zouden — volgens hem — twee bescheiden stichtingen moeten verrijzen.

»De eene, katholiek in aard en wezen, zou achter de S.S. Michele en Magno, de oude Friezenkerk, in een bescheiden gebouw gelegenheid geven aan katholieke Nederlandsche geestelijken en leeken om de geschiedenis en de leer hunner Kerk met betrekking tot het vaderland te onderzoeken, gesteund door het jaarlijksche subsidie uit de Anima, waarop zij recht hebben . . . Het wordt meer dan tijd, dat

---

1) *Verslag*, blz. 62.

onze katholieke landgenooten toonen prijs te stellen op de schoone gelegenheid, die hier geboden is, om zich op de geschiedenis hunner Kerk, op de algemeene geschiedenis des vaderlands, op de kunstgeschiedenis van oudere en nieuwere tijden toe te leggen. Men behoeft slechts toe te grijpen om van die gelegenheid gebruik te maken: de wijngaard is er, de werktuigen zijn aanwezig, waar blijven de vaste arbeiders?" [1])

De andere stichting, die professor Blok wenscht, is »een eenvoudig huis in den omtrek van het Forum, niet ver van het middelpunt der klassieke oudheid, waar jonge Nederlandsche filologen en geschiedkundigen, van welken godsdienst ook, eenigen tijd op eigen kosten zouden kunnen verblijven, om zelfstandige studiën te maken op het gebied van archeologie, filologie en geschiedenis in deze antieke omgeving; het liefst, gelijk van Duitsche zijde geschiedt, onder leiding van een veelzijdig bekwaam kenner der oudheid, die zich met eenige regeerings-subsidie voor eenigen tijd, liefst voor zijn leven, in de Eeuwige Stad zou willen vestigen . . . Reeds zijn er ten onzent fondsen, die zich ten doel stellen dergelijke werkzaamheid te bevorderen. Kon de Regeering besluiten, op het voorbeeld van zoovele Europeesche natiën, een eenvoudige centrale stichting te Rome tot stand te brengen, dan zou er reeds veel gewonnen zijn. Want nog altijd is Rome, om met Seneca te spreken, een middelpunt van »geleerde studie", die rijke vruchten kan bieden voor de opleiding van het jongere geslacht. En dan zouden zeker de bestuurders dier bijzondere fondsen, zonder zich bepaald te binden, wat door hunne statuten verhinderd wordt, zeker wel bereid gevonden worden om met de Regeering samen te werken tot bereiking van het gezamenlijke doel: de vestiging te Rome van een eenvoudig Nederlandsch instituut voor geschiedkundige, filologische en archaeologische studie" (t. a. p.).

Of de vervulling vau professor Blok's tweevoudigen wensch nog lang tot de »pia vota" zal behooren?

Wat den laatstvermelden betreft, is naar verluidt, de kans

[1]) *Onze Eeuw*, blz. 706—707.

op verwezenlijking binnen zekeren tijd geenszins uitgesloten. Van deze Regeering, die voor de geschiedenis van ons vaderland zulk een krachtige belangstelling toonde, door instelling eener staatscommissie van advies voor geschiedkundige publicaties, en die — waar het vooral op aankomt — ook toonde, er aanzienlijke offers voor over te hebben, van deze Regeering is zeker niet te verwachten, dat zij geheel doof zal blijven voor het welsprekend pleidooi van een op zijn gebied hoogst bekwaam en invloedrijk man als professor Blok, wiens zakelijke adviezen reeds meermalen op het Binnenhof, in de Afdeeling voor Kunsten en Wetenschappen, een gelukkig effect mochten bereiken.

»Wat men wenscht, gelooft men ook gaarne". Onmogelijk, zelfs onwaarschijnlijk, acht ik het dus volstrekt niet, dat op een volgende staatsbegrooting een post zal uitgetrokken zijn, om subsidie te verleenen aan het Nederlandsch instituut te Rome, waarvan de vestiging door professor Blok — en door vele oordeelkundigen met hem — zoo wenschelijk geacht wordt.

Het zou inderdaad een groote aanwinst zijn voor de bevordering der wetenschap in ons vaderland, met name der historische en archaeologische studiën. Want voor elken onbevooroordeelde komt steeds duidelijker aan het licht, dat Rome — om met Dr. Cauchie [1]) te spreken — in onzen tijd werkelijk is en nog immermeer wordt: »la métropole, la capitale des études historiques".

De andere wensch van prosessor Blok, uitsluitend ons Katholieken betreffende, is sinds weinige dagen onverwacht dichter bij haar verwezenlijking gekomen dan ooit te voren,

Aan het slot der audiëntie, welke de Nederlandsche deputatie op Hemelvaartsdag zag geschaard rondom den puselijken troon, sprak Z. H. deze gedenkwaardige woorden: »Nederland is steeds zoo edelmoedig voor mij, dat ik ook eens iets voor Nederland wil doen. Ik wil namelijk hier in Rome een Hollandsch college stichten, opdat ook de

---

1 *Mission* etc. p. 95.

Hollanders hier op allerlei wijzen hun studiën kunnen voltooien en zich ook hier voor allerlei takken van wetenschap en voor de zielzorg bekwamen. En ik zal", zoo zei de H. Vader, zich tot den Aartsbisschop wendend, »er een verdieping reserveeren voor de Bisschoppen, wanneer dezen te Rome komen. Veel colleges heb ik reeds gesticht, voor de Spanjaarden, Portugeezen, Armeniërs, Grieken, zelfs voor de Maronieten, en anderen, maar dit wil ik nu voor mijn Hollanders stichten".

»Terwijl Mgr. de Aartsbisschop in naam van 't katholieke Holland dit met vreugde aanvaardde en den H. Vader dankte, was er reeds een daverend handgeklap en gejuich".

Tot zoover het verslag in *Het Centrum* van 12 Mei jl., welks juistheid te dezen opzichte mij naderhand door andere niet minder vertrouwbare ooggetuigen werd bevestigd.

De H. Vader wil dus zelf een Nederlandsch college te Rome stichten, en het doorluchtig Episcopaat heeft, bij monde van Mgr. den Aartsbisschop, dit vorstelijk geschenk met vreugde aanvaard. Leo XIII toont zich aldus wederom op schitterende wijze den naam van Maecenas waardig, dien G. B. de Rossi hem reeds vóór jaren toekende met deze treffende lofspraak: »erede e rinnovatore degli antichi concetti di romana magnificenza, purificata dallo spirito divino della cristiana dottrina e della cattolica universalita" [1]). Ook wat Nederland betreft, zal nu een blijvend monument in de Eeuwige Stad ten eeuwigen dage het getuigenis afleggen, dat Georges de Fonsegrive onlangs met bewondering over den H. Vader deed uitroepen: »Il a répandu sur le monde avec les trésors de la doctrine les trésors de sa charité" [2]).

Wanneer, hoe en op welke plaats de stichting van het Nederlandsche college te Rome zal geschieden, blijft natuurlijk geheel overgelaten aan het beslissend oordeel van den H. Stoel en aan het wijs beleid van ons Hoogwaardig Episcopaat.

---

1) »Erfgenaam en vernieuwer der oude opvattingen van Romeinsche grootmoedigheid, welke gereinigd is door den goddelijken geest der christelijke heilsleer en der katholieke algemeenheid". *La bibliotheca della S. Sede*, p. 68.

2) *La Quinzaine*, 16 Mars 1902, p. 146.

Hieromtrent nu reeds in bijzonderheden te willen treden, zou mijnerzijds allicht op erger dan onbescheidenheid gelijken.

Maar veilig meen ik te kunnen voorspellen, dat het Nederlandsch college, wanneer het eenmaal gelukkig voltooid is, hoe langer zoo meer zal blijken een onberekenbaar groote weldaad te zijn voor de bevordering van het volle katholieke leven in ons dierbaar vaderland. Hier vrees ik zeker geen tegenspraak van allen, die volop uit ondervinding kunnen spreken, omdat zij het voorrecht genieten, met veel meer reden nog dan de heidensche dichter Horatius vermocht, over het *christelijk* Rome zijn juichtoon te mogen herhalen: »Romae nutriri mihi contigit atque doceri" [1]).

Rome is immers de hoofdstad, het brand- en middelpunt van katholiek leven, denken en gevoelen. Wat dit beteekent voor de ontwikkeling van den aldaar eenige jaren zijner jeugd doorbrengenden Katholiek, van den priester vooral, is door onze meest eminente woordvoerders in uitbundige lofspraak verheven.

Wie herinnert zich niet de gloedvolle bladzijden in Kardinaal Wiseman's *Recollections of the last four Popes*, waar de grijze kerkvorst opnieuw jong wordt, als hij de lichtzijden van een te Rome doorgebrachten studietijd met zijn meesterlijke pen afmaalt? Slechts deze aanhaling: »De student haalt zich in Rome zooveel personen voor den geest; er worden zooveel zaken in zijn geheugen geprent, die hij met oog en oor waarneemt, dat zijne studiën verrijkt worden met levenskiemen, welke even als de tallooze bloesemknoppen aan de vruchtboomen in het voorjaar, bloemen en vruchten voor den zomer en herfst beloven.... Zoo drukt Rome zich diep en steeds dieper in de ziel, evenals de dauw, waarvan elke druppel onzichtbaar klein is, maar toch zeker zijn weg vindt tot alle kiemen onder de aarde en daar aan planten, die zullen uitspruiten, zijn warme voeding, geurige frischheid en steeds jeugdige kracht mededeelt" [2]).

---

[1]) »Mij was het beschoren in Rome te worden opgevoed en onderwezen."

2) Volgens de Ned. vertaling: *Herinneringen aan de vier laatste Pausen*, ('s-Hage, 1864) II, Hoofdst. V.

Of wiens persoonlijke ervaring moet niet ten volle beamen wat de in wetenschap en levenswijsheid zoo rijpgeworden professor Dr. Franz Hettinger verklaart over de vormende kracht eener te Rome genoten opleiding?[1]) Met dankbare geestdrift blijft hij jaren naderhand nog herdenken, wat hij aan de Eeuwige Stad met haar grootsche heiligdommen en plechtigheden, haar Catacomben en heel de bezielende christelijke oudheid verschuldigd is; wat Rome vermag, om den ontvankelijken blik van jonge mannen te openen, te verruimen en om vooroordeelen of bekrompen opvattingen weg te nemen, die men er zoo gemakkelijk uit het vaderland meebrengt; wat een gezonde en vruchtbare kern er steekt in het geestige woord van den beroemden Freiherr von Stein, die op de vraag, of het onderwijs te Rome wel echt-wetenschappelijk is, kort en bondig antwoordde: »Ach was, der gansche Mensch wird dort gehoben!"

Wil men ten slotte nog het oordeel vernemen van een groote onder de grooten van Frankrijk's geestelijkheid in onzen tijd? Rome's geheimzinnige invloed op den geest en het hart moet wel onweerstaanbaar zijn, dat Mgr. Gerbet zich op hoogen leeftijd nog aldus uitsprak: »L'étude de Rome dans Rome fait pénétrer jusqu'aux sources vives du Christianisme. Elle rafraichit tous les bons sentiments du coeur et, dans ce siècle des tempêtés, elle répand une merveilleuse sérénité dans l'âme".

Waarlijk, zooals Dr. Schaepman niet minder welsprekend zeide: »Wie geheel zijn leven de zon in zijn ziel wil dragen, moet in zijne jeugd den vollen doop gaan halen van Rome's gouden zon". En mocht iemand hier aan dichterlijke overdrijving denken, hij overwege ernstig het woord van kardinaal Wiseman, die Rome liefst begroette als: »de stad der ziel".

Waar men weleens met minder hooge bewondering over hoort gewagen, is het peil der *wetenschappelijke* vorming in Rome. Ten onrechte nochtans.

Indien het juist is opgemerkt, dat de gewichtigste taak van

---

[1]) *Aus Welt und Kirche*, I, S. 30 ff. Vgl. *De Tijd* van 13 Mei jl.

een leermeester hierin bestaat, zijn leerlingen belangstelling en liefde in te boezemen voor de wetenschap, die hij onderwijst, dan zal deze taak ongetwijfeld nergens zoo gemakkelijk zijn als in de Eeuwige Stad, waar de kerkelijke wetenschap als 't ware met de eeuwen is opgegroeid en waar zij voortdurend in onmiddellijk contact blijft met het onfeilbaar Oppergezag der Kerk. Trouwens, een vergelijking met andere katholieke universiteiten, wie er doceeren en welke geleerde publicaties er het licht zien, valt onbetwistbaar ten gunste van Rome als »facile princeps" uit.

Daar hebben, aan eene der vijf [1]) Romeinsche hoogescholen, nog in onzen tijd professoren gebloeid als de kardinalen Franzelin en Satolli in de leerstellige godgeleerdheid, als Palmieri en Zigliara in de wijsbegeerte, als Gury en Ballerini in de moraal, als Cavagnis en Santi in het canonische recht, als Gennochi in de H. Schriftuur. Daar hebben christelijke archeologen geschitterd als de onsterfelijke de Rossi, en schitteren nòg kerkhistorici als pater Heinrich Denifle (onderarchivaris van den H. Stoel) en Dr. Ludwig Pastor (directeur van het Oostenrijksche instituut voor geschiedvorsching). Allen zonder uitzondering sterren van den eersten rang aan het firmament der katholieke wetenschap.

De bezielende kracht, die van zulke eminente geleerden op de wetenschappelijke vorming der leergierige jeugd wel noodzakelijk *moet* uitgaan, is zeker niet licht te overschatten. Alleen reeds de vertrouwde kennismaking met hun methode zal een kostelijke wegwijzer blijven door geheel het verdere leven.

Naar Rome! zoo luidt derhalve thans het parool. Niet enkel in het belang der wetenschap, zelfs bij andersdenkende, doch breed en onpartijdig oordeelende mannen als professor Blok. Maar vooral ook ter bevordering en versterking van het volle katholieke leven, door een Nederlandsch priestercollege in de hoofdstad der Christenheid.

---

1) De Universitas Romana of Gregoriana, de hoogescholen van Apollinaris, Minerva en der Propaganda, en de Accademia dei nobili ecclesiastici. Geseculariseerd is thans door de Italiaansche Regeering de oude Sapienza.

Moge deze hartverheffende leuze weldra verwezenlijkt worden in beiderlei opzicht.

Het kan zeker niet zoolang meer duren, of het edelmoedig woord van paus Leo XIII wordt, in overleg met onze Hoogw. Bisschoppen, omgezet in een levende daad. 't Gouden jubeljaar van het herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie biedt daartoe een naaste aanleiding te meer. Dan zal ons vaderland niet langer ontbreken in de statige rij der 24 nationale stichtingen, die zich als een veelkleurige gordel over de stad der zeven heuvelen uitstrekken.

Ter monumentale gedachtenis aan het 25e jaar van Leo XIII's glorierijk pausschap, zal het Nederlandsche College te Rome hun 25-tal volmaken. Op den eerbiedwaardigen grond, waar eens de stichters onzer vaderlandsche Kerk, Sint Willebrord en Sint Bonifacius, meermalen hebben neergeknield, dicht bij de graven der Apostelen, zal dan ook het katholieke Nederland een eigen heiligdom bezitten. — Liet Dr. Schaepman in zijn *Aya Sofia* niet den majestueuzen Zang der Zuilen weerklinken? Veelbeteekenender nog is het steenen zegelied, dat namens geheel de katholieke wereld uit de 24 nationale stichtingen — straks ook uit het Nederlandsch college — reeds eeuwenlang opstijgt in de Eeuwige Stad:

»O Roma nobilis, orbis et domina
Cunctarum urbium excellentissima
Roseo martyrum sanguine rubea
Albis et virginum liliis candida,
Salutem dicimus Tibi per omnia,
Te benedicimus. Salve per saecula" [1]).

Utrecht. Dr. G. BROM.

[1]) Deze hymne is afkomstig uit de 10e eeuw, volgens *Hist. Jahrbuch* (1898, S. 251). Te vertalen aldus: »O edel Rome. heerscheresse der wereld, uitstekendste onder alle steden, gepurperd door het rozenkleurig bloed der martelaren, blank door de sneeuwwitte lelies der maagden, U begroeten wij allerwijzen, U zegenen wij. Leef in eeuwigheid!

VERTOLKING VAN EEN NIEUW GEDICHT VAN Z.H. LEO XIII.

TEN VOORSPEL OP HET GEBOORTEFEEST ONZES HEEREN JESUS CHRISTUS.
1901.

Dra voert de opgaande dag Jesus' geboortestonde,
Als jaarlijks, weer ter vrome viering mee.
Toch spelt zijn licht geen rein geneugte als 't voormaals [kondde;
Geen gaven brengt hij weer van zaalgen vreê.
Ach! droeve kwalen, boôn van droevre nog, bespringen
Alom bij drommen 't menschelijk geslacht.
Zie reeds den jongen knaap zich aan elk juk ontwringen,
Daar hij èn God èn oudren snood misacht.
De tweedracht deelt het volk en stookt vijandigheden
En hunkert wreed naar bloedtooneel en moord.
Trouw, schaamte is heengevlucht, het heilig recht vertreden,
Een blinde drift pleegt gruwlen ongestoord.

IN PRÆLVDIO NATALIS IESV CHRISTI DOMINI NOSTRI.
AN. MDCCCCI.

Annua nascentis Iesu sollemnia iamiam
Exoriens revehit rite colenda dies
At non laetitiae praelucet candida ut olim
Nuncia, nec pacis munera grata refert.
Humanae heu! genti turba undique dira malorum
Instat flebiliter, flebiliora parat.
Numinis en oblita, indigne oblita parentum,
Succrescens aetas excutit omne iugum.
Scindit in adversas cives discordia partes,
Ardetque immitis facta cruenta, neces.
Iura verenda iacent; cessere fidesque pudorque;
Omne impune audet caeca cupido nefas.

Help, heilig Kind, help de eeuw! zij wankt, laat haar niet [zinken
In d'afgrond! 't Eenig heil, o God, zijt Gij.
Uw goedheid doe op aard weer beetre tijden blinken,
Geheel van zoo afgrijslijke euvlen vrij.
De Godsdienst, in wiens lichtglans eeuwen wandlen mochten,
Strale in de ziel door U weldadig neer.
Door U zij voor 't Geloof de strijd aanvaard; bevochten
De palm der zege, ontkracht des vijands heir;
Der dwaling nacht verjaagd; gestild des wrevels woeden;
Den volken rust vol zoetheid weergebracht.
Zoo moog lang afgebeên Gods vreê naar de aard weer [spoeden;
Één broederhart schenke ons der liefde kracht.

St. Michiels-Gestel. A. N. MUTSAERS, Pr.

Adsis, sancte Puer, saeclo succurre ruenti:
Ne pereat misere, tu Deus una salus.
Auspice te terris florescat mitior aetas,
Emersa e tantis integra flagitiis.
Per te felici collustret lumine mentes
Divinae priscus Relligionis honos.
Ardescant per te Fidei certamina; per te
Victrices palmae, fracta inimica cohors;
Disiectae errorum nubes, iraeque minaces
Restinctae, populis reddita amica quies.
Sic optata diu terras pax alma revisat,
Pectora fraterno foedere iungat amor.

LEO XIII.

M E I.

Weer is de jonge Mei in 't land, en leven
Luikt op rondom waar door den morgen gaat
De feeë en laat haar tooversluiër zweven,
Uit dauw getwijnd van jonge dageraad.

Een luchte lach van heerlijk bloei-verblijën
Dragen de bloesemgeuren over 't bosch,
Waar in het groen der dichte dennenrijën
Woelt lenteluwte al jonge knoppen los.

O hoe mijn hart gaat bij dien jubel open! . . .
Eén hymne is 't al, één levens liefdebee
Rondom Maria's troon, . . . één zang der hope,
Eén lied van hemelvreugde en aardewee.

En zoet begeert naar 's hemels palmenlanen
Bloeit, Moeder, op tot U uit diepen nood:
Als 't meiëbloemke, zwaar van nachtdauw-tranen,
Dat trooste-beed'lend schouwt naar 't morgenrood.

Boxtel. H. J. M. DONDERS.

NIEUWE UITGAVEN.

„*Orate, Fratres*" *seu Euchologium ad usum sacerdotum et clericorum. Collegit, disposuit, edidit* P. GAUDENTIUS, *ex-definitor generalis Ord. Fr. Minorum, Philosophiae et S. Theologiae Lector Generalis.* 12°, p. XXIV et 516. Cum approbationibus. Cum imagine. Friburgi, Br. Herder, MCMI.

Dat wij zoo spoedig na de aankondiging van de *Catena aurea precum,* in dit maandschrift een nieuw latijnsch gebedenboek mogen bespreken, beschouwen wij als een verblijdend verschijnsel, als een sprekend bewijs voor den bloei, waarin de ascetische wetenschap zich bij voortduring, ook bij het begin der twintigste eeuw, mag verblijden.

Evenmin mag het bevreemden, dat P. Gaudentius dit *Euchologium,* deze verzameling van gebeden, uitgegeven heeft ten gerieve van priesters en clerici, als een hulpmiddel bij het nastreven en beoefenen der priesterlijke volmaaktheid, als een *handleiding* bij de studie en de toepassing der ascese.

Wij weten het immers: in deze even onontbeerlijke als verheven wetenschap blijven wij allen zonder uitzondering studenten, ons leven lang. Ik bedoel, studenten van een heel bijzonder slag, die studeeren, althans *moeten* studeeren zonder ophouden of verpoozing, *studenten zonder vacantie.* »Im geistlichen Leben giebt es keine Ferien". Het zijn de woorden van Pater v. Doss S. J., een hoogst bevoegden deskundige.

Met betrekking tot onze kennis van God en de goddelijke dingen mogen wij allen de uitspraak van den H. Paulus I Cor. XIII : 11 op ons toepassen. De Apostel besluit t. a. p. zijn heerlijken lofzang op de liefde, de onontbeerlijke, kostbare,

onvergankelijke liefde, met eene treffende tegenstelling tusschen onze natuurlijke en bovennatuurlijke godskennis *op deze aarde*, en het aanschouwen van God, hetwelk het eeuwig aandeel en loon is der gelukzaligen *in den Hemel.*

Onze kennis van God en het goddelijke, welke in dit leven, zelfs bij de meest bevoorrechten, altoos flauw en duister blijft (als in een raadsel — geen onmiddellijk aanschouwen van aangezicht tot aangezicht) vergelijkt de »Leeraar der heidenen" met het spreken, gevoelen, denken van een kind. Toen ik een kind was, sprak ik, óórdeelde ik als een kind. Maar toen ik een man ben geworden, heb ik afgelegd wat des kinds was (t. a. p. v. 11). Welnu, ontwikkelde, volwassen mannen zullen wij slechts *dan* wezen, wanneer wij »niet meer in het geloof, maar in de aanschouwing zullen wandelen, nl. in het toekomstige leven, waar Geloof en Hoop in volzalige aanschouwing en genieting overgaan, doch de Liefde, verhoogd en voleindigd, de eeuwige band is, die ons met God vereenigt in Christus Jezus onzen Heere" (Lipman, t. a. p.).

Niet te vreezen hebben wij derhalve het gevaar, voor hetwelk de H. Jacobus (III : 1) waarschuwt: »Mijne broeders! wilt toch niet velen, leeraars worden". Neen, niemand onzer zal durven aanspraak maken op den titel en de voorrechten van *Doctor* in de wetenschap der heiligen, wetenschap, welke overigens »niet enkel verkregen wordt door de studie en het raadplegen der boeken, maar vooral door de zalving en de werking der genade; niet door de letter, maar door den geest; niet door groote belezenheid, maar door het volbrengen der geboden Gods". (S. Bern.) Hier geldt heel bijzonder het woord des Zaligmakers: »Eén is uw Meester, Christus" (Matth. XXIII : 8). Leeraar bij uitnemendheid, eerste en onafhankelijke leermeester, en hoofdobject tevens in deze wetenschap is de Eeuwige Wijsheid zelve, welke inwendig en »principaliter" leeraart, welke alleen bij machte is, aan den menschelijken geest »dien laatsten vorm, die laatste voltooiing te geven, zonder welke bij ongevormd en onvolmaakt blijft, om het even welke andere volmaaktheden hij reeds moge bezitten; d. w. z. dien vorm, waardoor het

verstand zich tot het Verbum wendt, in het Verbum volzalig berust". Aldus de H. Thomas *Q. Disp. de Magistro*, a. 1, ad 15m.

Wél echter erkennen wij in deze wetenschap ondergeschikte, afhankelijke meesters, die uitwendig en werktuigelijk (»exterius et instrumentaliter sive ministerialiter" S. Th. l. c.) meer als lectores dan als doctores of magistri, onderwijzen. En onder dezen komt ongetwijfeld een eereplaats toe aan P. Gaudentius, Ex-Definitor Generalis Ord. Fr. Min. Zijn bekwaamheid als dusdanig — d. i. als *Lector* niet alleen der philosophie en theologie, maar ook des geestelijken levens — bewijst hij ten overvloede zoowel door de keuze als door de rangschikking der gebeden en onderrichtingen van zijn *Orate Fratres*, een vade-mecum zeer aanbevelenswaardig voor geestelijken en aspirant-priesters en geschikt om gebruikt te worden naast de hoofdbronnen, nl. de H. Schrifttuur, de werken der H. Vaders en der theologanten, die den bijzonderen titel voeren van *ascetici* of *mystici*.

Het *Orate Fratres* bevat drie afdeelingen. In de eerste vindt ge gebeden en vrome oefeningen voor het *dagelijksch* gebruik. In de tweede afd. vrome oefeningen, welke gevoegelijk over de verschillende dagen der *week* kunnen verdeeld worden: gebeden en kleine officies ter eere van de allerh. Drievuldigheid, van de kindsheid en den zoeten Naam van Jesus, van het kruis en lijden des Heeren, van het allerh. Sacrament, van het Goddelijk Hart des Zaligmakers, van den H. Geest, van de Onbevlekte Maagd en Moeder van Smarten, van de H. Engelen, van de Heiligen Joseph, Joachim en Anna, Franciscus v. Assisië, Antonius van Padua. De derde afdeeling biedt u gebeden en godsdienstige oefeningen van *verschillenden* aard en voor verschillende geestelijke behoeften en omstandigheden; o. m. den kruisweg, de boetpsalmen, gebeden *van* en *voor* de zieken met den pauselijken zegen *in articulo mortis*, de aanbeveling der ziel in het uiterste, oefeningen tot troost en lafenis der afgestorvenen, met onderwijzingen over den *actus heroicus charitatis*.

Met welk doorzicht, met welke ascetische ervarenheid zijn zij gekozen, die reine zielsuitingen! Met welk een zekeren en fijnen smaak zijn zij verzameld, die geurigste bloemen uit den hemelschen lusthof des geestelijken levens, de beste halmen en aren van de vruchtbare velden der christelijke ascese, tot een zware garve saamgebonden: »*in manipulum unum tuo fervori comparata*", zooals de voorrede zegt.

Hoe oordeelkundig zijn zij óf saamgelezen uit de schriften van een H. Ambrosius, van een H. Bernardus, van een H. Bernardinus v. Siena, van een H. Ignatius v. Loyola, van een H. Franciscus v. Sales, van een H. Alphonsus de Liguori, of wel ontleend aan liturgische bronnen, die heerlijke gebeden en hymnen, grootendeels met menigvuldige aflaten verrijkt.

Wie kan ze aandachtig lezen zonder een diep gevoel van godsvrucht, die innig vrome zielsverheffingen, met hun eigenaardig, middeleeuwsch, bijna metrisch gecadenceerd kerklatijn, die onvergelijkelijke ontboezemingen, welke de Kerk zelve haren bedienaren aanbeveelt als de meest geschikte voorbereidingen en dankzeggingen bij de H. Mis en Communie: het »*Transfige*" van den H. Bonaventura, het »*Gratias tibi ago*" van den H. Thomas, uit wiens glashelderen geest en engelrein gemoed, naast de heerlijke artikelen der majestueuze *Summa theologica*, de zalvingvolle strophen vloeiden van het »*Lauda Sion*", en het »*Adoro te devote*".

Welken priester, welken candidaat voor den geestelijken stand zullen zij niet verlichten, en sterken, en aansporen om de deugden aan hun verheven roeping eigen, hetzij getrouw en volmaakt te beoefenen, hetzij met onverdroten ijver na te streven, die voortreffelijke, bij uitnemendheid practische onderwijzingen en vermaningen (praenotanda, monita), b. v. aangaande het dagelijksch gewetensonderzoek (bl. 22), het bijwonen der H. Mis (bl. 41), de keuze van den biechtvader (bl. 85), de bij uitstek actueele godsvrucht tot het H. Hart van Jesus (bl. 264), den H. Kruisweg (bl. 424).

Zoo straalt uit de gebeden en instructies van dit *Euchologium* èn helder licht voor het verstand, èn warmte, weldoende warmte voor het gemoed. Zoo vereenigt het in zich de

twee deugdelijke eigenschappen, welke Dante als hoofdkenmerken toeschrijft aan de twee ordestichters, de twee »vorsten" en verdedigers der Kerk in de XIIIe eeuw [1]).

Dat de schrijver zijn seraphijnschen Vader, en den »Santo", den grooten Wonderdoener van Padua, althans stilzwijgend, als toonbeelden van een priesterlijk leven voorstelt — dat hij aan de vereering van deze twee Heiligen niet minder dan 20 bladzijden wijdt, vind ik uitstekend voor een handboek, dat zeker vele tertiarissen onder de geestelijken zullen gebruiken; — vind ik lofwaardig in een religieus, die zijn heilige orde wil hoog houden, die met vurige liefde aan haar gehecht is, aan welke hij zijne opleiding, zijne ascetische vorming en bekwaamheid te danken heeft. Iets anders echter is verknochtheid en voorliefde, iets anders een, vooral in de ascese en mystiek, ongewettigd *exclusivisme*.

Dit laatste heeft P. G. gelukkig vermeden. Tot mijne oprechte voldoening tref ik in het *Orate Fratres* gebeden aan, welke ik in soortgelijke gebedenboeken, met name in de overigens zeer aanbevelenswaardige *Catena aurea* ongaarne mis. Ik stip slechts aan het »*Suscipe*", waarmede de H. Stichter van de Sociëteit van Jesus zijne beschouwing *ad amorem spiritualem excitandum* (*Exere. spir.* IV hebd.) besluit; de verzuchtingen van den H. Franciscus Xaverius S. J. »*O Deus, ego amo Te!*"; de toewijding van den H. Aloysius S. J. aan de allerz. Maagd Maria: »*O Domina mea!*" Deze gebeden mogen niet ontbreken in een kerkboek voor aspirantgeestelijken.

Doch laat ik niet van mijn onderwerp afwijken. Hoe gaarne ik ook op bl. 22 v. enkele korte meditatiën zou wenschen, alsmede bij de officies en bepaaldelijk bij de hymnen den

---

1) »*Duo Principi* ordinò in suo favore.
Che quinci e quindi le fosser per guida:

L'un fu tutto *serafico* in ardore,
L'altro per sapienza in terra fue
Di *cherubica* luce uno splendore".

(*Paradiso* XI, 35 vv.)

naam van den althans vermoedelijken steller (een weinigje hymnologie ware hier niet misplaatst!), toch aarzel ik niet te verklaren, dat het *Orate Fratres* een alleszins voortreffelijk, practisch geestelijk handboek is, waardig om naast het eerste deel van P. Schneider's *Manuale sacerdotum* geplaatst en door de eerw. confraters en candidaten voor den geestelijken stand veelvuldig gebruikt te worden, — uitmuntend door innige vroomheid, door diep en waar gevoel, door een degelijke en vertrouwbare leering, door echte zalving, ten laatste ook door den fraaien druk en het handig formaat.

Moge dan het *Euchologium* van P. Gaudentius zijn verlichtenden en stichtenden invloed allerwegen doen gevoelen. Moge het voor velen een aanleiding, een spoorslag, een middel wezen, om steeds hooger te klimmen op de geheimzinnige ladder des gebeds en der overweging; — om op hun reis »door dit tranendal, als door een bronnenoord, voort te schrijden van kracht tot kracht", van genade tot genade, van verdienste tot verdienste, »en eindelijk voor God op Sion te verschijnen" (Ps. LXXXI, 7 en 8); — om een zekeren graad van volmaaktheid te verwerven in de *geestelijke oefening* van gebed en overweging, de eerste taak van den priester »wiens omgang in de hemelen is" (Phil. II, 21), die aan anderen moet mededeelen van den overvloed zijns harten, die derhalve niet enkel een *kanaal* moet wezen, maar, zooals de H. Abt van Clairvaux zich uitdrukt, een *concha*, een ruim gevuld bekken, een vergaderplaats van godsdienstige gevoelens, en innig vrome zielsaandoeningen.

Moge het *Orate Fratres*, voornamelijk onder de seminaristen in ruime mate er toe bijdragen, dat hun ziel steeds gelijkvormiger en welgevalliger worde aan het aanbiddelijk Hart des Zaligmakers, en aan het onbevlekt Hart van Maria, aan welke P. Gaudentius zijn werk heeft opgedragen en aanbevolen; — dat hun ziel bij voortduring hecht en innig vereenigd blijve met God en Zijne genade, niet zoozeer door de ijzeren of stalen boeien van *haat* tegen de zonde, en *vrees*

voor Gods gerechte straffen, dan wel door de edeler, *gulden ketenen* van ijver en liefde: van gloeienden *ijver* voor persoonlijke volmaaktheid en ononderbroken voortgang des christelijken levens bij anderen; van de nooit volprezen *liefde*, die alle andere genadegaven en deugden, zelfs het geloof en de hoop, in innerlijke waarde en duurzaamheid overtreft.

Dan zal het doel van den vromen schrijver bereikt, de innige wensch van den recensent vervuld wezen.

Rolduc, 21 Jan. 1902. Dr. L. VAN THUIJL.

J. M. L. KEULLER, *Plichi, Schuld en Straf. Eenige beschouwingen naar aanleiding van het vijfde Internationale Congres voor Crimineele Anthropologie.* Leiden, J. W. van Leeuwen (Hoogewoerd). — 46 bl. Prijs: *f* 0.50.

Een der problemen, die nog altoos de bizondere aandacht der wijsgeerigen blijven trekken en als even zooveel middenpunten voor hun zeer uiteenloopend denken zijn, is ongetwijfeld het probleem van den vrijen wil, de vraag naar het al of niet bestaan eener menschelijke vrijheid. Van erkenning of loochening dier vrijheid hangt — het spreekt zoo vanzelf — het oordeel af, dat geveld moet worden over de verantwoordelijkheid des menschen voor zijn daden; meer bizonder bij misdaden, het oordeel over 's menschen *schuld* of strafwaardigheid en over het karakter en de mate der hem op te leggen *straf*. Genoemd probleem, hoe kapitaal ook op zichzelf reeds, hangt toch weer op het nauwst samen met een ander: de vraag namelijk, hoe men zich, met betrekking tot de zedelijkheid van 's menschen doen en laten, de wereldorde te denken heeft; of men te denken heeft aan een orde van zedelijkheid, die uitsluitend in den mensch zelf of hoogstens in de menschelijke maatschappij haar oorsprong heeft, dan wel aan een orde, die den mensch van buitenaf gesteld is door een boven hem en boven alle menschelijke maat-

schappij uitstaanden Schepper en Wetgever. Van het antwoord op deze vraag zal afhangen hoe men denkt over 's menschen *plicht* en daardoor vanzelf weer hoe, ten aanzien van plichtsovertreding, over de daardoor beloopen schuld en de daardoor verdiende straf.

Terwijl, als bij alle problemen, ook hier de twee tegenstrijdige meeningen als waarheid en dwaling tegenover elkander staan, moeten wij, katholieken, het helaas aanschouwen, dat hetgeen wij in dezen de verderfelijkste dwaling achten — de ontkenning eener door God gestelde zedelijke orde en de loochening van 's menschen vrijheid (*determinisme*) — in de zich officiëel achtende »wetenschap" den boventoon voert en diensvolgens ook in het rechtsleven der hedendaagsche maatschappij zich het meest weet te doen gelden.

Dit bleek ook weer op het onlangs te Amsterdam gehouden Crimineel Anthropologisch Congres, waar, bij zeer bont meeningsverschil aangaande de meeste behandelde onderwerpen, een bijna volmaakte éénstemmigheid heerschte in de loochening van eenigen *plicht*, die voor den mensch uit een door God gestelde zedenwet zou voortvloeien; in de loochening van eigenlijke *schuld* bij misdaden of de huldiging van de »leer der noodzakelijkheid"; in de loochening van eenig vergeldend of wrekend karakter, dat, ter onderdrukking van het kwaad, in alle eigenlijk gezegde *straf* behoort gevonden te worden.

Naar aanleiding daarvan geeft Prof. Keuller de hier aangekondigde »beschouwingen", die — het wordt in een woordvooraf expresselijk gezegd en gemotiveerd — niet een rechtstreeksche bestrijding der dwaling, maar een uiteenzetting en positieve verdediging der waarheid willen zijn; eene verdediging bovendien, die in ruimer kring belangstelling mag vinden, wijl ze als strikt wijsgeerig (en in dien zin als strikt »wetenschappelijk") niet als »theologische verhandeling" bedoeld is (blz. 7). Geschriften die, gelijk deze verhandeling, de gezonde en zelfs voor onzen modernen tijd nog volkomen frisch gebleven wijsbegeerte van den grooten Aquiner ook voor hen toegankelijk maken, wien de philosophische colleges onzer seminariën niet openstaan, ze zijn, meer bizonder in ons

Nederland, een te zeldzame verschijning, dan dat men er niet van ganscher harte zijn »welkom" aan zou toeroepen.

Te meer waar, gelijk hier, een onderwerp wordt behandeld, dat de zeer bizondere belangstelling verdient van allen, die beseffen, welk nauw verband er bestaat tusschen het verantwoordelijkheids-vraagstuk en onze zoo persoonlijke als maatschappelijke veiligheid.

Nog eens te meer, waar zulk geschrift ons geboden wordt met een gave van heldere en aangename mededeeling, als waarover de verdienstelijke auteur van *De Mensch* te beschikken heeft.

Dit drietal verhandelingen over *Plicht*, *Schuld* en *Straf* biedt ons een degelijk stuk ethica, wel is waar zeer gecondenseerd maar toch in vlotten, aangenaam lezenden conferentie-stijl. Daardoor vooral zal het ook door hen met genoegen, en met nut tevens, genoten worden, die overigens hun *Ethica* en hun theologisch tractaat *De actibus humanis* nog niet vergeten zijn.

Indien wij een enkel *desideratum* mogen kenbaar maken, dan is het de wensch, dat — in de verhandeling over *Schuld* — het bewijs, dat voor onze wilsvrijheid aan het feit van ons persoonlijk bewustzijn ontleend wordt (blz. 20 vv.), door eenigszins meer volledige analyse van bedoeld feit mocht versterkt worden. Zoo ergens toch, dan ligt dáár het eigenlijke terrein, waarop onze strijd tegen de Deterministen moet worden uitgestreden. Maar dan wagen wij het te betwijfelen of (op blz. 21 en 22) het standpunt der tegenstanders we volkomen juist wordt aangegeven, waar gezegd wordt, dat »de ontkenning der vrijheid.... een monoïdeïsme [vordert], dat bij krankzinnigen mogelijk is, maar bij gezondzinnigen niet bestaat". Bedriegen wij ons niet, dan wordt door wetenschappelijke Deterministen, als b. v. Fouillé, of in ons land Prof. Heymans [1]), geenszins beweerd, dat het ons, bij onze handelingen, aan het daaraan tegenovergestelde denkbeeld zou ontbreken; neen, beweerd wordt, dat de handelende mensch, schoon beide denkbeelden (»doen" en »niet-doen") bezittend en op beiden reflecteerend, ja zelfs de beiderzijds geldende motieven volkomen

[1]) *De Gids*, Januari 1901.

kennend en gevoelend, toch ten slotte zijn vermogen tot »niet doen" door het denkbeeld »doen" en deszelfs motieven noodzakelijkerwijze overmand vindt. Daartegenover leert een nauwkeurige psychologische analyse van ons bewustzijn, dat wij, vóór de keuze, niet slechts de elkaar tegenovergestelde denkbeelden met hun beiderzijds staande motieven, maar ook een althans beginnende neiging van ons *ik*, een althans beginnende streving van onzen wil ook naar het ten slotte niet verkozene ondervonden hebben [1]).

Voor het overige [2]) moge deze verhandeling naar de eigen bedoeling des schrijvers »velen dienstig zijn" en »door het inzien der waarheid" bestand doen zijn tegen den heilloozen invloed der deterministische dwaling.

Dr. TH. M. VLAMING.

Cours de Philosophie, Vol. I: *Logique par* D. MERCIER, *prof. de phil.* etc. *Troisième edition revue et augmentée.* — Louvain et Paris, 1902. Pr. 5 frs.

De wijsgeerige werken van prof. Mercier hier nog te willen bekend maken of aanbevelen, mag vrij overbodig heeten. Zij hebben den Leuvenschen hoogleeraar den welverdienden Europeeschen naam verworven van een der erkende voorgangers te zijn der neo-scholastieken, welke men zelfs al eens met den naam van »Mercieristes" heeft willen aanduiden. Dat ook hier te lande zijn boeken hooge waardeering vonden, is mij tot mijn groote vreugde reeds meer dan eens gebleken. Wij kunnen ons dus beperken tot de vermelding van datgene, waarin deze nieuwe uitgave van haar voorgangster verschilt.

De herziening dan betreft allereerst meerdere of mindere wijzigingen van redactie en indeeling, op verschillende plaatsen aangebracht, waardoor aan duidelijkheid zeer zeker werd

---

1) Vgl. Léon Noël, *La conscience du libre arbitre* (Paris, 1899, p. 180 vv.)

2) Een enkele zinstorende zetfout teekende ik aan op blz. 33 waar (regel 13 v.o.) het woordje »niet" moet wegvallen.

gewonnen en die zelfs door de ondervinding van voorkomende misvatting schijnen ingegeven. Zoo heeft bijv. het hoofdstuk over de categoriën en praedicabilia ongetwijfeld gewonnen door de nadere verschilsopgave tusschen accidens (logicum) en proprium. Zelfs de ongeschoolde lezer zonder bevoegden leidsman is nu tegen ingrijpende begripsverwarring gevrijwaard. Daartegenover schijnt mij het weglaten van het algemeene overzicht der menschelijke kenakten, in den vorm en op de plaats van de vorige uitgave, althans van praktisch standpunt te betreuren.

De schrijver zelf vestigt de aandacht vooral op drie punten, die in zijn nieuwe uitgave aanmerkelijke uitbreiding ontvingen, nl. de hoofdstukken over het syllogisme, de wetenschappelijke inductie en de hypothesen. Het eerste dier hoofdstukken heeft gewonnen door de zeer duidelijke weerlegging der gronden, waarop de deductie reeds zoo dikwerf van onwaarde werd verklaard. Ook zal die nadere uiteenzetting zeker dienstig zijn, om een zeer verklaarbaar misverstand of half begrip van het deductief proces te verhelpen.

Om het hoofdstuk over wetenschappelijke inductie alleen reeds zouden wij de lezing dezer *Logique* een ieder willen aanbevelen. Voor velen onder de onzen zal het nieuw zijn. Want dat eerst de nieuwe tijd den waren aard der inductie ten volle heeft leeren begrijpen en dezen vorm van redeneering met juistheid heeft leeren toepassen, valt mijns inziens niet tegen spreken. En slechts zeer weinigen onzer logici hebben tot nu toe naar den eisch van onzen tijd dit hoofdstuk weten te behandelen.

Alleen tegen het hoofdstuk over de hypothesen heb ik eenig bezwaar. Mijns inziens wordt het eigenlijke hypothetisch karakter al te veel vereenzelvigd met de hypothese, zooals die in de experimenteel-inductieve wetenschap wordt gevonden, terwijl men dan nog »wetenschap" in den strengsten zin moet opvatten. Dat er onderscheid wordt gemaakt tusschen systemen of theorieën en streng wetenschappelijke hypothesen is billijk. Maar de onervaren lezer krijgt bijna zeker den verkeerden indruk, dat het verschil hierin bestaat,

dat het ware hypothetisch karakter eigenlijk alleen aan de inductief experimentabele vooronderstelling toekomt. Veiliger ware het, dunkt me, geweest althans een deel van hetgeen later (Nr. 167 en 168) over hetzelfde onderwerp wordt gezegd, reeds aan het begin van Nr. 133 in te lasschen. Ook met het spraakgebruik, behoudens van eenige te particularistische kringen, komt men niet in conflict. Want afgezien van mogelijk of onmogelijk geachte experimenteele verificatie, mag werkelijk iedere veronderstelling als »wetenschappelijke hypothese" gelden, die een causale verklaring der feiten tracht te geven en bovendien werkelijk gegrond en waarschijnlijk heeten mag. Zoo is zij ook voldoende onderscheiden van bloote veronderstellingen, woordverklaringen, gewaagde phantasiën en andere contrabande, die zoo dikwerf het wetenschappelijk kamp wordt binnengesmokkeld.

Wat hier echter van zij, van harte hopen we, dat altijd meerderen de boeken van prof. Mercier, te beginnen met de *Logique* zullen bestudeeren. Het is mogelijk, dat er dan bijna evenveel zullen zijn, die zich als »Mercieristes" zullen komen aandienen — wat ik voor mij een groot gewin zou achten.

J. TH. BEYSENS.

Het Jaarboekje van Jos. Alb. Alberdingk Thijm. Nieuwe Reeks. Eerste Bundel. Onder redactie van W. DE VEER S. J. *en* J. F. M. STERCK. *Anno Domini 1902. 51e jaar.* Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1902.

Nu de *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken*, die sedert 1891 als *Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm* zijn stichter hulde bracht, een »nieuwe reeks" opent, om een gedenkboek van het verloopen jaar in plaats van een wegwijzer in het beginnende te worden, zijn wij dezen ouden metgezel op den weg, die herhaaldelijk in dit maandschrift met waardeering begroet is, een vriendschappelijk woord schuldig bij zijn »*encaenia*".

Volgaarne wil ik dien plicht vervullen, niet als een vriend, die een gloeienden toost gaat afsteken, ook niet als die andere, welbekend, wiens vinger gestadig naar de feilen wijst, maar als iemand, die in goed humeur zijne belangstelling komt betuigen, wel wetend, dat hij zonder veel plichtpleging vrij en frank mag spreken, en dat men in dien kring van ouds een schertsend woord weet te verstaan en ten goede te duiden. Pauwels Foreestier en zijn Buikslooter vriend waren geen van beiden aan den bedeesden of kwalijknemenden kant.

* * *

Laat ik dan beginnen met te zeggen wat het allermeest te waardeeren valt. Bij alle wisselingen, een halve eeuw her, is dit boekje altoos gebleven: katholiek vóór alles en onder letterkundig opzicht van eigenaardige beteekenis, nu eens meer dan minder, naar gelang van de medewerkers, maar altoos zóó, dat het een en ander van best gehalte en hooge keur onder de verschillende bijdragen nooit ontbrak.

Met dien welbeproefden waarborg nemen wij het vernieuwde *Jaarboekje* ter hand. Even laten we met welgevallen het oog de lijnen en zinnebeelden volgen van den zinrijk ontworpen omslag, die op de voorzijde de wisselende seizoenen aan Christus, den Koning des tijds, toewijdt, en ons op de achterzijde trouw belooft aan voorvaderlijk geloof maar ook aan voorvaderlijk snarenspel [1]). Dan, het schutblad omslaande, begroeten wij met eerbiedigen knik de gestalte van den onvermoeibaren Adviseur-Kamerheer; lezen belangstellend het woord vooraf; vermeien ons onverwachts in een klinkdicht, dat bij de beeltenis hoort, maar in kunstwaarde er hoog bovenuit staat; kijken zoo terloops in de kneuterigheden van de veel te voornaam betitelde *Kroniek van het katholieke Nederland;* — maar oog en hand zoeken onderwijl eigenlijk al

---

[1]) Bekend is de geestige speling van Vondel's zinspreuk *Justus fide vivit*, die een dubbele vertaling toelaat: *Justus*, d. i. *de rechtvaardige* maar ook *Joost*, en: *fide*, d. i. *door het geloof* maar ook *door zijn snarenspel.*

naar de »historische overzichten", die ons als het eigenaardig nieuwe zijn aangewezen.

* * *

Nu hebben historische overzichten van een nog niet verloopen jaar — September is de eindpaal — eigenaardige bezwaren. Zij staan nog zoo volkomen in het tegenwoordige, dat zij om zoo te zeggen de historie moeten vooruitloopen, althans eene proef *avant la lettre* geven. Niet onaardig is 't daarom te zien, op welke wijze de verschillende onderteekenaars aan die moeilijkheid het hoofd hebben geboden.

De schrijver van het eerste overzicht: *Godsdienst en Wetenschap* stelt zich op internationaal standpunt, teekent alleen het meest belangrijke aan, wat buiten kijf overwegende beteekenis heeft, en levert zoo een beknopt en tevens zeer belangwekkend geheel. Deze manier, in zich zelve uitmuntend, heeft met het oog op ons vaderland — denk aan het bekende versje van v. Lennep — hare bedenkelijke zijde. Daarbij komt een ongelukkige vergissing, die niemand meer zal betreuren dan de schrijver zelf[1]). En zóó ligt 't voor de hand, dat een echt vaderlander — vooral wanneer hij krieuwelig of onhebbelijk wordt, zoodra iemand een te-kort durft aanwijzen — daar zijne gading niet zal vinden. Van overwegend belang evenwel voor ons vaderland vind ik de vraag, die de schrijver stelt, nadat hij het jubeltij van de Duitsche *Görres-Gesellschaft* en van de Brusselsche *Société*

---

1) Terecht is reeds in *De Tijd* op deze vergissing gewezen: de geachte schrijver raadpleegde omtrent het Wetenschappelijk Congres te München een overigens zeer betrouwbaar en zaakkundig verslag in plaats van de *Akten* zelven en is daardoor onwillekeurig medeschuldig aan een *bévue* van den anders zoo scherpzienden J. van den Gheyn. Het zinnetje op bl. 28 is derhalve noodzakelijkerwijze te verbeteren als volgt: »*Waarom vertegenwoordigde één enkel deelnemer aan het congres de katholieke wetenschap van Nederland?*" En er dient ook bijgevoegd te worden, dat die ééne niemand minder was dan Prof. J. V. de Groot, en dat er bovendien uit ons vaderland nog wel 44 — enorm is 't getal vier en veertig vergelijkenderwijs toch niet — nog wel 44 ingeschreven leden waren, wier namen men in de *Akten*, S. 483—511, kan vinden of .., zoeken.

scientifique heeft besproken: »*Zou een dergelijke vereeniging van katholieke geleerden in Nederland niet mogelijk zijn, laat het wezen natuurlijk in bescheidener vorm?*" (bl. 40). Ja, zou dat niet *mogelijk* zijn? Goede wil is er, zooals blijkt uit de pogingen, die reeds jaren geleden door onze redactie zijn aangewend, en uit de belangstelling, die de vraag van P. Is. Vogels ook thans aanstonds heeft gewekt. Een bestaande grondslag, die alleen nog aan den dag behoeft gebracht te worden, is ook al aangewezen. Als nu maar bij allen de overtuiging vaststaat, dat onze verstrooide kracht alleen door eendrachtige samenwerking in onbekrompen geest iets van beteekenis tot stand kan brengen.

Het tweede overzicht, geteekend Jan Kalf, geeft al dadelijk in zijn titel een *avis au lecteur*. Niet: *Letteren en Kunst in 1901* maar: *Over Letteren en Kunst in 1901*. Daarna begint de schrijver met danig kwaad te spreken van zijn overzicht, zoodat aan een recensent niets overblijft dan er wat goeds van te zeggen. Wat ik altoos gaarne doe. Dadelijk wil ik den schrijver dan gewonnen geven, dat zijn overzicht eigenlijk niet »objectief" is. Maar hoe kon het anders in de gegeven omstandigheden? En dat hij begint met dit ronduit te erkennen, waardeer ik ten zeerste. Nu belooft hij niet meer dan hij houden kan en geeft ons werkelijk in pittigen stijl de zeer lezenswaardige meening van den kunstkenner Jan Kalf over onze vaderlandsche katholieke letteren en kunst in 1901. Tegen die meening — wel wat strak uit de hoogte, maar ontwijfelbaar bevoegd — heb ik niet in te brengen, en de schrijver is een veel te heusch man, om mij kwalijk te nemen, dat ik bij 't lezen een eigene, soms van de zijne afwijkende, meening had en voorloopig heb gehouden.

Aangezien echter in dit overzicht ook zoo algemeen weg over *De Katholiek* gesproken wordt, zou ik daaromtrent een paar bescheiden woorden in 't midden willen brengen, niet ter bestrijding, maar tot toelichting.

Een der meest »objectieve" fabels van den bonhomme De La Fontaine is wel die van *Le meunier, son fils et l'âne*. — De

geestige ets werd indertijd aan een kanunnik van Reims opgedragen: ik mag er dus gerust van spreken. — De objectiviteit van het luimige verhaaltje kan proefondervindelijk waargenomen worden door ieder, die zich in het openbaar vertoont met welke montuur ook, zelfs met de meest »deftige" (het *epitheton ornans* is van den heer Kalf). Ga er zelf op zitten, en 't duurt niet lang, of een of ander opgeschoten knaap langs den weg roept u een: »Pak de leuning" of iets dergelijks toe. Dan kunt ge wel afstijgen en er bedaard naast gaan wandelen, vóór of achter, rechts of links, in de eene of andere richting, maar wees in alle geval hiervan zeker: alwat er hapert aan kop of staart van uw rosinant, al zijn jonge kuren, of oude, oude strammigheden zullen u terdege en met onverholen duidelijkheid aan 't verstand worden gebracht. Dit is nu eenmaal het eigen gevolg van openbaarheid. Wie daar niet tegen kan of er bezwaar tegen maakt, doet beter rustig in zijn binnenkamer te blijven. Het getuigt volstrekt nog niet van kwetsende bedoeling of veete. — Maar één ding is er, waartoe zoo iemand zich nooit, en in geen geval, en door niets moet laten overhalen; en dat ééne is: zijne montuur zelf te gaan dragen. Want dan is de algemeene bespotting zijn welverdiend loon. En ziedaar de moraal van de fabel!

Daarom wensch ik hier in herinnering te brengen wat Prof. J. M. L. Keuller in de laatste April-aflevering van dit maandschrift (bl. 254) over de verantwoordelijkheid van ieder schrijver voor zich heeft gezegd. En nu we toch hierover spreken, zou ik deze gelegenheid gaarne gebruiken om even te waarschuwen tegen een verschijnsel in onze tegenwoordige katholieke kunstbeoordeeling, dat door den heer Kalf niet besproken wordt, omdat het voornamelijk uit den allerlaatsten tijd dagteekent. Ik bedoel het samenbrengen van ongelijksoortige personen en dingen onder algemeene benamingen en kategorieën als daar zijn: *modernen, jongeren, ouderen, voorstanders* en *tegenstanders van het nieuwe* en dergelijken. Iemand is ingedeeld, eer hij 't weet! Soms bij twee tegelijk. Dat kan hij zich natuurlijk alleen laten welgevallen in strikt *Kantiaanschen* zin, te weten zóó, dat deze kategorieën het

»Ding an sich" — in casu uw onderdanigen dienaar — niet raken. Maar, scherts terzijde, er ligt daarin een wezenlijk gevaar. Want als met zulke algemeenheden geschermd wordt, en als dan wat de één gezegd heeft wordt gebruikt om den ander eens terdege een smet door en door in te wrijven, dan komen we tot zulk een hopelooze spraakverwarring en verbittering, dat de toekomstige verzoening voor onbepaalden tijd verschoven wordt. En die verzoening — thans door zwartkijkers onmogelijk geacht! — is naar mijne overtuiging eenvoudig een kwestie van tijd. We zijn thans in het tijdperk, dat van weerszijden de scherpe kanten wat afgeslepen moeten worden. Dat geeft altoos veel gewrijf en nog meer rumoer. Vooral de anoniemen plegen geweldig te keer te gaan. Maar wanneer eenmaal door wederzijdsche werking het overdrevene in bevestiging en ontkenning er af is, en men zoover is gekomen elkanders bedoeling te *willen* verstaan, dan blijken wij, katholieken, altoos toch dichter bij elkander dan wij zelf weten of althans uit de groote woorden onzer kibbelarijen kunnen opmaken. Maar daartoe is noodig, dat niet opzettelijk verwarring worde gesticht. Daarom zou ik voorstellen: laat ieder voor zich zelf met zijn eerlijken naam voor den dag komen en voor zich zelf verantwoordelijk zijn. En dit prijs ik allermeest in 't overzicht van den heer Kalf, dat hij zelfstandig oordeelt en zijn eigene meening met zijn eigen naam onderteekent.

Wie zijne taak van overzichtschrijver met de meeste kordaatheid aanvat, als een stier bij de horens, is de heer Ferd. Wierdels. Men herkent aanstonds den journalist aan de beslistheid zijner verzekeringen en ook, loffelijkerwijze, aan de flinke, groote trekken, waarmede het belangwekkende naar voren wordt gebracht zonder belemmering van bijzaken. In zijne soort is dit overzicht een goed stuk werk. De schrijver beschouwt het dan ook als »bestemd voor 't nageslacht" en adresseert het aan den »geschiedvorscher der toekomst", opdat deze er »eenige leiding" in moge vinden »op den weg van zijn onderzoek". Dat echter die toekomstige historicus

zich aan de hier gegeven leiding onvoorwaardelijk zal houden, durf ik niet verzekeren. Daartoe ben ik van aanleg en uit beginsel al te zeer een niet-politiek mensch. Hier en daar heeft de voorstelling mij wel eenigszins verrast. Maar ik acht mij niet bevoegd den heer Wierdels, die in de politiek een welgevestigden ambtelijken naam heeft, op een van die punten tegen te spreken. Ook moet, naar ik meen, bij de waardeering van politieke schetsen en overzichten de eigenaardigheid in 't oog gehouden worden, dat dezelfde feiten en gebeurtenissen, zonder schennis der waarheid, meer dan ééne schifting en rangschikking toelaten, waarvan de onvermijdelijke uitkomst is, dat de totaal-indruk nogal veel kan verschillen. Met dien verstande alzoo neem ik het overzicht van den heer Wierdels *en bloc* en zonder verdere navraag aan, onder voorbehoud, zooals vanzelf spreekt, om latere aanvullingen of verbeteringen, als zij grond blijken te hebben, even trouwhartig te aanvaarden. De belangrijke conferentie, welke Mgr. Dr. Schaepman dezer dagen voor een uitgelezen gehoor in de Eeuwige Stad heeft gehouden en waarvan de dagbladen ons verslag hebben gegeven, leg ik er al dadelijk naast.

Nog een vierde opstel schijnt ook tot deze overzichten te behooren, omdat het eveneens in cursief-letter door de inhoudsopgave wordt aangewezen: *Kerkmuziek*, door P. J. Jos. Vranken. Deze schrijver is weder op andere wijze te werk gegaan. Want hij geeft in 't geheel geen overzicht, maar in plaats daarvan een vergelijkende studie van kerkelijke toonkunst, door muzikale voorbeelden toegelicht. Voor kenners heeft dit kundig opstel zeker hooge waarde.

Slotsom van deze kleine beschouwing is, dat genoemde overzichten ieder haar eigenaardige gave aanbieden. En nadat we die gave zonder beknibbeling hebben gewaardeerd, laten we aan de toekomst de beslissing, of de overzichten zelven ook de spreekwoordelijke duurzaamheid van monumenten — *aere perennius* — zullen hebben.

* * *

De overige bijdragen vallen geheel binnen het kader der vorige jaarboekjes.

Aan dichterlijke ontboezemingen moet in een jaarboekje onbekrompen gastvrijheid betoond worden, bepaaldelijk ter wille van ontluikende en eigenaardige talenten. Gevolg daarvan is ongelijke dichterlijke waarde. Eenige uitstekenden als Eduard Brom, J. de Veer, H. Donders, de nog anonieme A. V. W. — waar is Binnewiertz deze maal gebleven? — zou ik afzonderlijk willen vermelden. Maar overmits iemand in de tegenwoordige omstandigheden van Homerischen strijd[1]) dubbel voorzichtig moet zijn met het *genus irritabile*, en ik den schijn niet wil hebben iemand der anderen te miskennen, bepaal ik mij tot een eeregroet in het ronde.

Onder de historische schetsen staat die van Pater H. J. Allard onbetwistbaar bovenaan. Als deze schrijver een levensschets onderneemt, dan heeft hij alles nagevorscht wat er met mogelijkheid te vinden is, en hij weet zijn vondsten op aantrekkelijke wijze tot een geheel te ordenen, overvloedig gedocumenteerd, waar 't noodig is. En zóó is het opstel *Augustinus van Teylingen S. J.* van wezenlijk belang geworden èn om den meer dan gewonen man, wien 't geldt, èn om den tijd, waarin hij leefde, èn om de manier, waarop hij uitgebeeld staat. Onvermijdelijk komen daarbij de »aanhoudende en weerzinwekkende en onzalige twisten der reguliere zendelingen met de apostolische vicarissen" ter sprake. Wat Pater Allard daarvan zegt is ons zoozeer uit het hart gesproken, dat wij dat zinnetje even willen aanhalen: »Niet méer dan volstrekt gevorderd wordt zal ik daarbij verwijlen en, in de overtuiging dat er binnen en buiten Troje's vesten gezondigd is, zal ik mij, zonder gebiedende noodzakelijkheid, van alle beoordeeling onthouden". Inderdaad laat die dingen

---

1) Men weet, dat de heldenvorsten, die rondom Troje streden, er niet tegen opzagen eerst over en weer eenige vrijmoedige kwalificaties — of hoe wil iemand *αἰσχρὰ ἔπεα* anders vertaald hebben? — met elkander te wisselen.

niet opgerakeld worden. Dat is ook onze oprechte wensch [1]).

In aard en belangrijkheid sluit zich bij dit levensbeeld aan de bijdrage van den heer J. F. M. Sterck: *Over Vondel.* We zijn dankbaar voor de mededeeling dezer wetenswaardige en nog onbekende levensbijzonderheden, waardoor wij des te beter beseffen, hoe echt en diep de katholieke geloofsovertuiging van Vondel was en welk een groot vertrouwen hij met alle recht in de Vaders der Sociëteit stelde. Daar de schrijver zelf uitdrukkelijk verzekerd heeft — in een later stuk — dat hij zich tot de »onpartijdige mededeeling van een paar nieuwe feiten heeft willen bepalen", en dat alzoo geen andere »strekking" of bedoeling uit zijn opstel mag vermoed worden, zoo nemen wij dit volgaarne aan. Maar het stuk is toch blijkbaar geschreven onder den indruk eener levendige overtuiging, dat het »betoog vanzelf zou voeren tot nadere bevestiging van een der in kwestie zijnde vraagpunten", die voor 15 jaar vele pennen in beweging hebben gebracht (bl. 229). Dat »vanzelf" is niet uitgekomen, en daarover zal de hooggeachte schrijver zich bij nader inzien toch wel niet overmatig lang verbaasd hebben.

---

[1]) Een bewijs daarvan. Verleden jaar is ons ter recensie gezonden een *Wederwoord aan A. S. Carpentier Alting, Predikant te Batavia,* door P. J. van Santen, Pastoor van Soerabaia. In dit overigens welgewikte verweerschrift staat op bl. 65 zonder aanhalingsteekens het volgende, letterlijk zóó, te lezen: »Doch de heer C. A. spreekt veel over de kroniek van pater van der Heijden, vooreerst om te bewijzen, wat niemand ooit geloochend heeft, dat leden van de orde wel eens in moeilijkheden zijn geweest, hetzij door, hetzij buiten hunne schuld, met andere, soms zelfs hooggeplaatste geestelijken, vooral met Janseniseerende geestelijken zooals Sasbold, Vosmeer [*sic*] en Rovenius. Welke geestelijke orde heeft zulke moeielijkheden niet gekend!" — Hier moet de lezer zich herinneren, dat de *Augustinus* van Jansenius is verschenen in 1640, en dat Sasbold Vosmeer (zonder komma) in den Heer overleden is 3 Mei 1614, toen Jansenius te Bayonne vertoefde en zijn doctoralen graad nog niet eens verkregen had. Dat nu deze hoogvereerde Sasbold Vosmeer, die in het allerbenauwste van den »trubbelen tijd" ten behoud van 't katholicisme hier te lande meer gedaan heeft dan één dergenen, die na hem zijn gekomen, in zijn graf wordt omgekeerd om hem tot een Janseniseerend geestelijke te maken, is werkelijk meer dan een nog zoo vreedzame nazaat met gelijkmoedigheid kan dragen. Daarom bepalen wij ons tot een enkele aanstipping.

De eigenlijke hierbedoelde kwestie, die »langs wetenschappelijken weg niet kan worden uitgemaakt met de tegenwoordige gegevens", moge in vrede rusten. Daar echter, 15 jaar geleden, bepaaldelijk ons maandschrift in den pennenstrijd betrokken is geweest, zij het geoorloofd een enkel woord daarvan te zeggen, enkel en alleen ter uitvaart, en voor goed, naar we hopen.

Laat het gebeurde met de altoos nog éénige *Imitatio Christi* ons een parabel zijn. De aanbeveler van het beminnen der verborgenheid (»ama nesciri") hield naar eigen advies zijn schrijversnaam in ootmoed verborgen. En zie juist dit wordt aanleiding tot een verbitterden strijd eeuwenlang om de »eer" den onbekenden schrijver bij een eigen kringetjen te kunnen indeelen. »*Och vanitatis vanitatum* — zal de gelukzalige in zijn hemel-hoekske gedacht hebben — *hier vechten si . . . om mijn boekske . . .*!" — En nu ten lange laatste in onzen tijd de stofwolk uit het strijdperk weggetrokken is en de eenvoudige waarheid weder klaar en duidelijk gezien wordt, daar komt J. Mathijs Acket, ten jare 1898, en zet op den roemruchten strijd van zooveel eerwaarde en geleerde heeren het volgende epigram: »Die strijd over dat auteurschap is zoo'n droevig-belachelijke geschiedenis. Nu bijna drie eeuwen zijn de menschen bezig, met rustpoozen er tusschen in, daarover te kakelen en te harrewarren. In dien strijd is gevochten met lage partijdriften, lichtzinnigheid, onkunde en bedrog. 't Is allerpotsierlijkst, dien zwerm van boeken door de lucht te zien vliegen, waarmede Benedictijnen, Reguliere Kanunniken, Italianen, Franschen, Duitschers en Nederlanders elkaar naar 't hoofd gegooid hebben" enz. (*Over de navolging Christi*, bl. 23). Dit klinkt zeker ondankbaar tegenover hen, die zich toch inderdaad groote moeite moesten getroosten om de waarheid te achterhalen en in helder licht te stellen. Maar wie goed luistert hoort tevens in dezen uitval den oneven tred van de *Poena pede claudo*, van de Straf, strompelend van voet, maar die 't nooit opgeeft.

Dit moge ons ten parabel zijn, ofschoon de kwestie omtrent Vondel's zoogenaamden »bekeerder" een geheel

andere is. Ook hier is dit ééne zeker en uitgemaakt: noch Marius noch Laurentius noch van Teylingen hebben zich ooit met eenig taal of teeken als zoodanig geroemd; vandaar de onzekerheid. En dat is het wezenlijke en eigenlijke, wat wij hun tot eer mogen rekenen. Een bewijs, dat zij St. Paulus over het »planten" en »besproeien" verstaan hadden, en een bewijs tevens voor hun gezond verstand. Zij kenden Vondel, en wisten, dat hij uit zelfstandig gekeperde stof gemaakt was, gezwegen nog van Gods genade.

Laten we, zou ik zeggen, onze vrome vaderen daarin navolgen. Zóó willen we dan allen samen hooghouden de onsterfelijke verzen, waarin Vondel de Sociëteit en hare roemwaardige leden naar verdienste vereeuwigde, maar we willen niet wegwisschen de hulde, die zijn dankbare hand op den grafsteen van Pastoor Leonardus Marius gegrift heeft:

> »Wie op een driesprong ijst
> Zijn veder volge en hand, die ieder wijst" [1]).

Onder de overige verdienstelijke bijdragen is er nog een, die ik even afzonderlijk wensch te vermelden, omdat zij, behalve de verdienstelijkheid, aan allen gemeen, bovendien nog iets bijzonders heeft, namelijk: *Driekoningen* door Joës a Leydis. De schuilnaam en de manier van werken, door dien naam vertegenwoordigd, zijn aan onze lezers bekend. Die manier is niet zonder verdienste. Ook weder in dit opstel zijn velerlei grootere en kleinere bijzonderheden over het Driekoningenfeest en de viering daarvan zorgvuldig bijeengegaard van heinde en ver. Maar zij worden, als gewoonlijk, zonder veel schifting en zonder critiek losweg aan elkander geregen en niet tot een levenademend tafereel verwerkt: een vermoeiende lectuur, die men geneigd is halverwege op te geven en een volgende maal over te slaan. Niet zonder schade echter, want er is onder het vrijgevig medegedeelde ook goede bouwstof. Iets anders echter is het bijzondere, dat hier te vermelden valt, te weten: de stoutmoedigheid der histo-

---

[1]) Uitgave v. Lennep VI, bl. 129.

rische verzekeringen van dezen schrijver. Na hetgeen Dr. Brom, en Deken Graaf, in dit maandschrift, en niet minder bevoegden elders aangemerkt hebben omtrent eenige dezer beweringen, zullen wij verdere moeite sparen. Onze lezers weten er alles van, en 't zou wat hardvochtig zijn de zegebewuste zekerheid, waarin Joës a Leydis zich verheugt (vgl. bl. 54), te willen verstoren. Klaarblijkelijk echter komt het eigenaardig talent van dezen geschiedvorscher beter uit in een feuilleton dan in een jaarboekje.

* * *

En nu verzoek ik den lezer, die mij niet halverwege in den steek heeft gelaten, ten dringenste geenerlei arglist of kwade bedoeling te gaan zoeken in deze beoordeeling, die niet meer dan een goed gehumeurde letterkout wil zijn. Niets haat ik meer dan de »fiel", die soms voor den dag komt »dans les âmes des dévots", en tot dezen wil ik toch gaarne gerekend worden en blijven. Elk woord, dat iemand onwillekeurig kan gekrenkt hebben, neem ik dadelijk ongezien terug. Maar in onze tegenwoordige omstandigheden, nu zoo velerlei groote woorden over en weer *cum grano salis* moeten verstaan worden, heb ik gemeend, dat een korreltje zout, al is 't dan gewoon Hollandsch zout — het oude Attische is wat duur geworden — wel te pas kon komen.

Doch 't is meer dan tijd deze letterkundige, althans letterlievende, vermeiing — waartoe de oude Foreestier, die nu bedenkelijk het grijze hoofd staat te schudden, mij eerst verleid heeft — in behoorlijken recensie-vorm, zooals dat past, te besluiten.

Het *Jaarboekje van Jos. Alb. Alberdingk Thijm* is in zijn nieuwe kleedij trouw gebleven aan hetgeen wij allereerst in de geheele reeks hebben geprezen; en bovendien mag het in zijn annalenvorm, als eerste proeve, gunstig verwelkomd worden. Het is een eerste proeve. Vandaar dat de nieuwe baan met ietwat onzekeren tred, zoekend en tastend, is betreden. Maar thans staat de weg afgebakend. Annalen zijn bouwstof voor de geschiedenis, niet meer, maar ook niet minder. Laat die

opvatting in het groot en onpartijdig worden toegepast. Laat het *Jaarboekje* zich niet mengen in de kleine en groote kibbelarijen, die ons onderling verdeelen, maar laat het dienstbaar zijn en blijven aan de hooge eenheid, welke ons katholieken allen in éénzelfde levensverband vereenigt. Die eenheid is dadelijk zichtbaar, zoodra 't wezenlijke levensvragen geldt. En voor 't overige willen we de vermaning volgen, die ons hoogvereerd Opperhoofd Paus Leo XIII aan de Belgische schrijvers onlangs heeft gegeven: »Indien gij niet steeds in alle vraagstukken een zijt, moet gij elkaar wederkeerig iets toegeven" [1]). Daaraan kunnen deze jaarlijksche overzichten veel goed doen, wanneer zij naar ieders eigenaardigheid zeker, maar allen in ruimen geest worden geschreven. En zóó moge het *Jaarboekje* den ouden eerenaam: *voor Nederlandsche Katholieken*, d. i. voor allen samen, in lengte van jaren blijven handhaven.

Met dezen wensch, neen, in deze stellige verwachting roepen we den eersten bundel van de nieuwe reeks, die zich bij een roemrijk verleden van een halve eeuw aansluit, een vriendschappelijk welkom van harte toe. *Ad multos annos!*

A. M. C. VAN COOTH.

Bij de Kempenaars. Drie verhalen uit mijn Geboortestreek door GUSTAAF SEGERS. — Gent, A. Siffer.

De Kempen hebben sedert Conscience en de Sniedersen altijd bij schrijvers en lezers een streepje vóór gehad. Gustaaf Segers, die het voorrecht had in de Kempen geboren te worden, had dus een dankbare taak toen hij op zijn beurt iets uit het leven der Kempenaars wilde vertellen.

Of hij echter zijn oudere landgenooten voorbij of zelfs nabij zal streven?

Goed bedoeld zijn zijn verhalen zeker, maar zij missen het naïeve, spontane van Consceince's beste werken, het grappige van Renier, het gevoelige van August Snieders, maar ook het al te krasse realisme, de hopelooze levensbeschouwing en

---

1) Audientie van 22 April ll. Zie *Het Centrum* van 26 April ll.

den somberen kijk op het gedoe der kleine luyden, die ons van Cyriel Buisse en Stijn Streuvels zoo'n bitteren nasmaak geeft.

Toch heeft hij een open oog voor de gebreken en hebbelijkheden der Kempenaars; vooral om hun geld- en pronkzucht moeten zij menig veertje laten.

Het aardigste der drie verhalen is het eerste: *Heur tweede huwelijk*, de geschiedenis van een arm dorpsmeisje met een veel te ouden, rijken man getrouwd, en die, als weduwe achtergebleven, moeite heeft haar vrijheid en geld te verdedigen tegen haar eigen familie en talrijke vrijers. Hoe zij ondanks haar slimheid er toch inloopt en beide verliest, wordt ons niet onaardig verteld.

Er zijn aardige zetten in en het eigenaardige Vlaamsch geeft aan de taal, die als gewoon Hollandsch soms wat te kinderachtig en te eenvoudig zou klinken, iets liefs, wat wel zijn aantrekkelijkheid heeft.

In de gesprekken laat de schrijver soms den spreektoon vallen en begint meer in boekentaal te praten; dit maakt een wonderlijken indruk en doet denken aan acteurs, die de aangeleerde kunst laten varen om weer eens een paar zinnetjes heel gewoon te zeggen.

Burgemeester en Schepen is wat langdradig en de vrijages daarin beschreven zijn niet belangrijk genoeg. Ook nummer drie: *Risken Maes en familie*, komt ons wat onbeduidend voor.

M. S.

De Wapensmid en Zijn Zoon door H. J. C. VAN NOUHUIJS. Vierde druk. Amsterdam, L. C. van Langenhuysen, 1901.

Dat dit »historisch romantisch geschrift", zooals Alberdingk Thijm in zijn voorrede het noemt, zich een zeer groote populairiteit heeft verworven, blijkt wel uit den 4den druk, dien het beleven mocht — terwijl het bovendien nog dikwijls als feuilleton in kath. bladen dienst moest doen, zooals nu weer in het Roermondsche *Kerkklokje*. Het was een der lievelingsboeken van een vorig geslacht, dat nog niet geleerd had

aan zijn schrijvers al te hooge eischen te stellen, eèn gemoedelijk verhaal, maar dat toch van ernstige studie en hooge opvatting der geschiedenis getuigt.

Alberdingk Thijm roemt er met recht den vromen katholieken zin van en 's schrijvers gevoeligheid voor natuurschoon, maar getuigt tevens van diens »ongewoonte der aanraking met de bonte menschenwereld des dagelijkschen levens, van zijn vreemdelingschap in het rijk der strijdende hartstochten".

De wapensmid en zijn zoon waren burgers van Augsburg ten tijde der Fuggers onder de regeering van Keizer Maximiliaan. Levendiger en bonter kon het tafereel naar onzen modernen smaak wel zijn; ook missen wij er kunstige verwikkeling in. De knoop is wat te eenvoudig gelegd en te gemakkelijk losgemaakt, maar toch laat het boek een aangenamen indruk na, al maakt het hoofd noch hart bijzonder warm. Wij hopen dat het van zijn vierde optreden bij het Nederlandsche publiek nog pleizier zal beleven.

M. S.